

DISSERTATIONS IN
**EDUCATION,
HUMANITIES,
AND THEOLOGY**

MERJA SAGULIN

Jälkiä ajan hiekassa

Kontekstuaalinen tutkimus

Daniel Defoen Robinson Crusoen

suomenkielisten adaptaatioiden aatteellisista ja kirjallisista traditioista sekä subjektikäsitksistä

PUBLICATIONS OF THE UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND
Dissertations in Education, Humanities, and Theology

UNIVERSITY OF
EASTERN FINLAND

Merja Sagulin

JÄLKIÄ
AJAN HIEKASSA

*Kontekstuaalinen tutkimus
Daniel Defoen Robinson Crusoen
suomenkielisten adaptaatioiden aatteellisista ja
kirjallisista traditioista sekä subjektikäsitteistä*

Publications of the University of Eastern Finland
Dissertations in Education, Humanities, and Theology

6

University of Eastern Finland
Joensuu
2010

Juvenes Print - Tampereen Yliopistopaino Oy
Tampere, 2010

Sarjan vastaava toimittaja: Jopi Nyman

Myynti: Itä-Suomen yliopiston kirjasto

ISSN (nid.) 1798-5625

ISSN-L 1798-5625

ISBN (nid.) 978-952-61-0164-4

Sagulin, Merja Riitta

Jälkiä ajan hiekassa. Kontekstuaalinen tutkimus Daniel Defoen *Robinson Crusoen* suomenkielisten adaptaatioiden aatteellisista ja kirjallisista traditioista sekä subjektikäsitteistä
Joensuu: Itä-Suomen yliopisto, 2010, 294 sivua

Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology; 6

ISSN (nid.) 1798-5625

ISSN (PDF) 1798-5633

ISSN-L 1798-5625

ISBN (nid.) 978-952-61-0164-4

ISBN (PDF) 978-952-61-0165-1

Diss.

Abstract: Traces in the Sand of Time. A Contextual Study on the Ideological and Literary Traditions of Finnish Adaptations of Daniel Defoe's *Robinson Crusoe* and the Notions of Subject in Them

This thesis discusses the different notions of subject in Daniel Defoe's novel *Robinson Crusoe* and its Finnish adaptations with special attention on the historical, ideological and literary traditions behind these conceptions. The data consist of Defoe's three volumes of *Robinson Crusoe* and 34 Finnish translations and adaptations of the text published between 1847 and 2005. The first part of the study concentrates on theorizing the adaptation process of fiction. The second part discusses Defoe's *Robinson Crusoe* in the context of Enlightenment and canvasses the adaptation history of the novel. The third part analyses and provides interpretations of the various notions of subject that can be found in the Finnish adaptations that have been rewritten for guidance and popular enlightenment or as fiction for children and young adults.

In the theoretical discussion of the adaptation process, adaptations are defined, on the one hand, as a form of independent and creative process of text transformation in which the narrative structures that repeat and vary in different cultures produce rewritten texts through evolutionary "cultural selection". On the other hand, the role of the adaptor as a rereader, interpreter and rewriter is emphasised in this process. The central method of data analysis consists of comparative and contextual reading of the texts under analysis. By comparing the different works with each other, the aim is to disentangle the textual changes that have occurred between the original and its adaptations. In contextual reading, these changes are interpreted in the light of both the Christian moral ideological tradition and the tradition of development embedded in Enlightenment with attention on the cultural and educational ideologies, values and norms that have been part of these traditions in Modern Europe. In addition, the adaptations are analysed in their historical literary context. The contextual reading concentrates on the relationship the protagonist has towards nature, the environment, the Transcendental and the Self. On the basis of these readings, the different notions of subject that derive from the data are analysed with respect to the cultural notions of subject that are found in the analysed contexts.

The diachronic discussion of the data indicates that the adaptations create four ideological traditions (Christian moral, individualistic, popular enlightenment and communal tradition), within which the stories represent and produce different notions of subject. The adaptations meant for popular enlightenment that appeared in the late 19th century and at the turn of the 20th century emphasise the ideals of the collective subject that is subservient to authorities, controls itself, benefits and cultivates its environment, and adapts to society. The children's and young adult fiction of the twentieth century is dominated by two notions of subject: the adaptations that came out before World War II emphasise the ideal of the Christian moral subservient subject, whereas the texts that have been published since the 1950s and 1960s put emphasis on the ideals of the individual and social peer subject.

The study shows that the adaptation process of fiction reshapes both the receiving culture and the intercultural narrative tradition. The Finnish adaptations of *Robinson Crusoe* have transmitted European ideologies and literary traditions to the Finnish reading public. At the same time, the story of Robinson Crusoe has been domesticated to suit the values and ideals of the target culture.

Key words: Daniel Defoe, Robinson Crusoe, adaptation, rewriting, tradition, subject

Abstrakti: Jälkiä ajan hiekassa. Kontekstuaalinen tutkimus Daniel Defoen *Robinson Crusoen* suomenkielisten adaptaatioiden aatteellisista ja kirjallisista traditioista sekä subjektikäsitteistä

Väitöskirja tarkastelee Daniel Defoen *Robinson Crusoe* -romaanin sekä siitä mukailtujen suomenkielisten adaptaatioiden ilmentämiä subjektikäsitteitä ja niiden taustalla hahmotettavia historiallisia, aatteellisia ja kirjallisia traditioita. Tutkimusaineistona on Defoen *Robinson Crusoen* kolme osaa sekä 34 suomenkielistä käännöstä ja adaptaatiota ajalta 1847–2005. Tutkimuksen ensimmäisessä osassa teoretisoidaan kaunokirjallista adaptaatioprosessia. Toisessa osassa tarkastellaan Defoen *Robinson Crusoe*ta valistusajattelun kontekstissa ja selvitetään romaanin adaptaatiohistoriaa. Kolmannessa osassa analysoidaan ja tulkitaan kansanvalistus- ja oppikirjallisuudeksi sekä lasten- ja nuortenkirjallisuudeksi muokattujen suomenkielisten adaptaatioiden subjektikäsitteitä.

Adaptaatioprosessin teoreettisessa tarkastelussa adaptaatiot määritellään yhtäältä tekstien omalakisena muuntumisen prosessiksi, jossa eri kulttuureissa toistuvat ja varioituvat kerrontarakenteet tuottavat mukaelmatekstit evolutiivisen ”kulttuurisen valinnan” kautta. Toisaalta painotetaan mukailijan roolia alkuperäisteoksen uudelleenlukijana, tulkitsijana ja uudelleenkirjoittajana tässä prosessissa. Aineiston tarkastelun keskeisenä metodina on teosten komparatiivinen ja kontekstuaalinen luenta. Teosten keskinäisellä vertaamisella selvitetään mukaelmien ja alkuperäisteoksen välisiä tekstuaalisia muutoksia. Kontekstuaalisessa luennassa näitä muutoksia tulkitaan suhteessa kristillis-moraaliseen aatetraditioon ja valistuksen kehitysajattelun traditioon sekä niiden osana kulttuurisiin ja kasvatuksellisiin ideologioihin, arvoihin ja normeihin modernin ajan Euroopassa. Lisäksi mukaelmia tulkitaan kirjallisuushistoriallisessa kontekstissaan. Kontekstualisoivalla luennalla selvitetään, millaisena aineistossa kuvataan kertomusten nimihenkilön suhdetta luontoon, ympäristöönsä, transsendentaaliseen ja itseensä. Tämän pohjalta analysoidaan, millaisia subjektikäsitteitä aineistosta hahmottuu suhteessa tarkastelukontekstien kulttuurisiin subjektikäsitteisiin.

Aineiston diakronisessa tarkastelussa havaitaan, että adaptaatiot muodostavat neljä aatetraditiota (kristillis-moraalinen, individualistinen, kansanvalistus- ja yhteisöllisyyttä korostava traditio), joiden sisällä kertomukset ilmentävät ja tuottavat erilaisia subjektikäsitteitä. 1800-luvun lopulla ja vuosisadan vaihteessa ilmestyneet kansanvalistukselliset mukaelmat korostavat auktoriteeteille alamaisen, itseä kontrolloivan, ympäristöä hyödyntävän ja jalostavan sekä yhteiskuntaan sopeutuvan kollektiivisubjektin ihanteita. 1900-luvun lasten- ja nuortenkirjallisuuskaukumissa on havaittavissa kaksi hallitsevaa subjektikäsitteistä: ennen toista maailmansotaa ilmestyneet mukaelmat painottavat kristillis-moraalisen alamaissubjektin ihannetta, kun taas 1950–1960-luvuilta alkaen korostetaan individualistisen yksilön ja sosiaalisen vertaissubjektin ihanteita.

Tutkimus osoittaa, että kaunokirjallinen adaptaatioprosessi muokkaa sekä adaptaation vastaanottavaa kulttuuria että kulttuurienvälistä kertomusperinnettä. *Robinson Crusoe* -adaptaatioilla eurooppalaisia ideologioita ja kirjallisuuserinnettä on välitetty suomenkielille lukijakunnalle. Samalla kertomusta Robinson Crusoeesta on kotoutettu kohdekulttuurin arvojen ja ihanteiden mukaiseksi.

Asiasanat: Daniel Defoe, Robinson Crusoe, adaptaatio, muokaus, traditio, subjekti

Kiitokset

Vuosien tutkimusmatkani Robinson Crusoen jalanjäljillä on ollut samanaikaisesti sekä antoisa että haastava prosessi. Ensi askeleet tutkimusaihetta kohti otin jo opintojeni alkuvaiheen seminaariesitelmissä vuosituhaten vaihteessa, ja esitelmien iduista paisui vaihe kerrallaan väitöskirja. Tutkimusprosessin edetessä olen seurannut opinahjoni ja työympäristöni muutoksia. Aloitin opintoni Joensuun yliopistossa ja päätän ne Itä-Suomen yliopistossa. Instituutioiden uudistuessa pysyvyyttä ovat kuitenkin luoneet niissä toimivat ihmiset. Tutkimustyöni ei ole merkinnyt vain yksinäistä puurtamista, vaan lukuisat ihmiset ovat lievittäneet tutkijan erakkoelämän yksinäisyyttä. Haluan kiittää kollegoita, ystäviä ja läheisiäni, jotka ovat kulkeneet rinnalla matkan tyvenessä ja myrskyissä.

Merkittävimpiä akateemisia edellä kulkijoitani ovat opiskeluvuosista saakka olleet professori Erkki Sevänen ja professori Risto Turunen, jotka toimivat myös väitöskirjani ohjaajina. Kiitän professori Sevästä ja professori Turusta asiantuntevasta ohjauksesta, tutkimuksellisista suuntaviivoista ja myös siitä vapaudesta, jonka he ovat antaneet työn toteuttamiseen. Professori Seväsen kannustava asenne ja ammattitaitoinen ohjaus ovat kantaneet tutkimuksen tekoa pahimpien karikoiden yli. Professori Turusen paneutuva ja perusteellinen kommentointi on usein avannut uusia näkökulmia työn solmukohdissa.

Tutkimukseni viime vaiheissa sain arvokasta palautetta myös muiden yliopistojen asiantuntijoilta. Tutkijavierailu Goldsmiths, University of Londonissa ja antoisat keskustelut professori Alan Downien kanssa siivittivät työtäni sen viimeistelyvaiheessa. Tutkimuksen esitarkastajia emeritaprofessori Leena Kirstinää Jyväskylän yliopistosta ja dosentti Riitta Oittista Tampereen yliopistosta haluan kiittää avartavista näkökulmista käsikirjoitukseeni. Professori Kirstinää kiitän erityisesti suostumisesta väitöstilaisuuteni vastaväittäjäksi.

Työskentelyni Joensuun yliopiston kirjallisuus-oppiaineessa assistenttina ja tutkijana vuosina 2003–2009 tarjosi mahdollisuuden väitöskirjan tekemiseen ja kasteen tiedemaailmaan. Haluan kiittää työtovereitani ja tutkijakollegoitani yhteisistä työvuosista. FT Elina Armista kiitän lämpimästi akateemisesta yhteistyöstä ja niistä kahvihetkestä, pitkistä lounaista ja illanistujaisista, joissa tieteellisten oivallusten ohessa syntyi myös akateemisen maailman ulkopuolella kantava ystävyys. Elinalle kuuluu lisäksi kiitos väitöskirjakäsikirjoitukseni kommentoinnista ja huolellisesta oikoluvusta. FT Mika Hallilaa ja FT Samuli Häggiä kiitän vuosien työtoveruudesta ja kanssakulkemisesta akateemisessa maailmassa. Mikaa kiitän myös hedelmällisistä huomioista käsikirjoitukseeni työn alkuvaiheessa.

Kiitän myös niitä kollegoita ja ystäviä, jotka omalla panoksellaan ovat edesauttaneet työni etenemistä ja tutkimuksen saattamista julkaisukuntoon. Ystävääni ja opiskelutoveriani FM Miia Karttusta kiitän tutkimukseni venäjänkielisen aineiston läpikäymisestä sekä työhön valikoituneiden sitaattien translitteroinnista ja suomennoksista. FT Esa Penttilälle

kuuluu kiitos abstraktin englanninkielisestä käännöksestä. Graafinen suunnittelija Heli Skippari on vastannut kuvien ja kaavioiden graafisesta ilmeestä sekä FM Jussi Virratvuori väitöskirjan taitosta, kiitos siitä.

Tämä tutkimus ei olisi ollut mahdollinen ilman eri tahojen taloudellista tukea. Haluan kiittää Joensuun yliopiston humanistista tiedekuntaa, Emil Aaltosen Säätiötä sekä Suomen Kulttuurirahastoa luottamuksesta ja rahoituksesta tutkimukselleni vuosina 2008–2010.

Läheisten ja ystävien kannustus työssä ja läsnäolo arjessa ovat olleet korvaamattoman tärkeitä tällä vuosien mittaisella taipaleella. Haluan kiittää lämpimästi vanhempiani, sisaruksiani, sukulaisiani ja ystäviäni kanssakulkemisesta tälläkin matkalla. Rakkaimmat kiitokseni osoitan puolisololleni Marko Taskilalle. Tukesi, luottamuksesi ja myötäelämisesi ovat kannatelleet pinnalla tämän matkan ajan!

Väitöskirjani omistan mummolleni Elsalle, jonka kanssa olemme aina jakaneet rakkau-
den lukemiseen.

Lahdessa elokuussa 2010,
Merja Sagulin

Sisällys

Kiitokset	vi
Kuvat	xi
Keskeiset lyhenteet	xii

I TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimusaineiston esittely ja rajaus	2
1.2. Tutkimuksen teoreettiset ja metodiset lähtökohdat sekä tutkimustehtävä	7
1.3. Keskeiset käsitteet	11
Adaptaatio, uudelleenkirjoitus ja käänös	11
Subjekti ja sen lähikäsitteet	14
Traditio ja diskurssi	17
Ideologia, arvo, valistus, kansanvalistus ja kasvatustieteet	18
1.4. Aikaisempi tutkimus	20
2. Kaunokirjallinen adaptaatioprosessi	25
2.1. Pedagoginen adaptaation määritelmä lastenkirjallisuudentutkimuksessa	25
2.2. Adaptaation ontologia: adaptaatio evolutiivisena ja kreatiivisena prosessina	28
2.3. Hermes vai portinvartija? Mukailijasubjektin rooli adaptaatioprosessissa	31
Mukailija lukijana ja tulkitsijana	31
Mukailijasubjektin tekijärooli – kysymyksiä vallasta ja oikeudesta	36
2.4. Tarkennettu tutkimustehtävä ja tutkimuksen eteneminen	39

II DANIEL DEFOEN ROBINSON CRUSOE JA MUKAILUTRADITIOT

1. <i>Robinson Crusoe</i> ja valistuksen perintö	45
1.1. <i>Robinson Crusoe</i> -trilogian kuvaus	45
1.2. Kristillisestä ihmiskäsityksestä valistuksen individualistiseen yksilökäsitykseen	47
1.3. <i>Robinson Crusoen</i> kristillinen maailmankuva	50
1.4. <i>Robinson Crusoen</i> yhteiskuntautopia	56
Kadotettua paratiisia luomassa	58
Luonnontilasta kohti hallinnonalaista yhteiskuntaa	62
2. Adaptaatiotraditioiden synty	69
2.1. <i>Robinson Crusoe</i> -adaptaatioiden varhaisvaiheet	69
2.2. Kirjailijan kuolema – Defoe-kultin syntymä	72
2.3. <i>Robinson Crusoen</i> adaptoituminen suomenkieliseen kirjallisuuteen	75
Adaptaatioaineiston kuvaus	75
Aineiston analyysimetodit ja tekstuaalisen adaptaation keinot	84

III SUOMENKIELISTEN ADAPTAATIOIDEN TRADITIOT JA SUBJEKTIKÄSITYKSET

1. Luonnosta yhteiskuntaan – adaptaatiot kansanvalistus- ja oppikirjallisuutena	89
1.1. Tarkastelukontekstit	89
Luterilaisesta kasvatustajatteluempiriin	90
Ihmiskunnasta kansakuntaan	95
Marxin historiallinen yksilö ja <i>Robinson Crusoe</i>	100
Yhteiskunnan tuottama kollektiivisubjekti – Leo Tolstoin ”Robinzon” ja <i>homo sovieticus</i>	106
1.2. Robinsonin perhekansalaisena	109
1.3. Saari-paratiisi viattomuuden ja rangaistuksen tilana	113
Luonnon havainto-oppi ja kansanvalistus	114
Luonnosta vai yhteiskunnasta nouseva tapa?	118
1.4. Itsekasvatus ja ihmislunnon hallinta	124
Mikael Soinisen itsekasvatuksen ihanteet <i>Risto Roopenpojassa</i>	125
Itsekasvatus moraalisäätelynä – kilvoittelu ja parannus	130
1.5. Sovitus – sosiaalistuminen yhteiskuntaan	136
Robinsonin Perjantain kasvattajana	136
Maanviljelyn kansalliset ihanteet	141
Työnjako ja työn siunaus	145
Isänmaan äidinkasvat ja miehin perheyhteisö	150
1.6. Kansanvalistuskäsitteiden lukumalli ja kansanvalistuksen suunnat	155
2. Muuttuva yksilö ja yhteiskunta – adaptaatiot lasten- ja nuortenkirjallisuutena	159
2.1. Keskeiset kontekstit	159
Arvomaailman, subjektikäsitteiden ja kasvatustajatteluempiriin muutokset 1900-luvun Suomessa	160
Robinsonin adaptaatiot 1900-luvun kirjallisuushistoriallisissa konteksteissa	162
2.2. Adaptaatiot kanonisoituvina klassikoina	165
Tekijäkuvausten roolit ja adaptaatioiden tekijäsubjektit	166
<i>Robinson Crusoen</i> klassikkoasema ja pedagogisen lukumallin muutokset	172
<i>Robinson Crusoe</i> seikkailukirjallisuutena	180
2.3. Kristillisen-moraalisen tradition jatkumot ja murrokset	183
Moraalin muutokset	183
Robinsonin <i>Crusoe</i> kristillisen-individualistisena ihannesubjektina	191
2.4. Luonnon, yhteiskuntatilan ja subjektin muuttuvat merkitykset	197
Robinsonin individualistisena sankarina	198
Individualismin ja auktoriteettiuskon murtumia	200
Isänmaasta yhteiskuntaan	210
Valkoisen ja mustan ambivalentti suhde	216
2.5. Sivistykselliset oikeudet ja kielletyt klassikot	220
2.6. <i>Robinson Crusoe</i> -adaptaatioiden traditiot ja subjektikäsitteet	229

IV YHTEENVETO JA REFLEKTIO	
1. Adaptaation mahdolliset maailmat	235
2. Robinson Crusoen jalanjäljissä	237
3. Reflektio	243
VIITTEET	246
LÄHTEET	264
LIITTEET	285
ASIA- JA HENKILÖHAKEMISTO	288

Kuvat

Kuva 1	204
Kuva 2	205
Kuva 3	205
Kuva 4	206

Keskeiset lyhenteet

FA	Daniel Defoe: <i>The Farther Adventures of Robinson Crusoe</i>
KK 1957	<i>Robinson Crusoe</i> . Kuvitettuja klassikkoja 7, 1957
LI	<i>Liisa Ihmemaassa</i> . Kynäbaari Oy, 1961
LSSA	Daniel Defoe: <i>The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe</i>
PN	<i>Pikku naisia</i> . Kynäbaari Oy, 1961
RC	Daniel Defoe: <i>Robinson Crusoe</i> . Suom. Juhani Lindholm, 2000
SR	Daniel Defoe: <i>Serious Reflections during the Life and Surprising Adventures of Robinson Crusoe</i>
VM	<i>Viimeinen mohikaani</i> . Kynäbaari Oy, 1961

We contemplate our spirit by the detritus of the past.

Derek Walcott: "*The Figure of Crusoe*" (1965)

I Tutkimuksen lähtökohdat

1. Johdanto

Gianni Celatin novelli ”Erään kertojan ajatuksia onnellisesta lopusta” kertoo oppineesta apteekkarista, joka epäonnisen rakkaussuhteensa katkettua vetäytyy kotiinsa kirjojen pariin. Miehen kuoleman jälkeen paljastuu, että hän oli omistautunut viimeisinä vuosinaan kirjoittamaan uuden lopun sataan teokseen. Mies ei voinut sietää traagisia, surullisia tai masentavia loppuja, joten hän oli kirjoittanut traagisesti päättyviin teoksiin onnellisen lopun ja kiinnittänyt uudelleenkirjoitetut paperiliuskat kansien väliin. Apteekkarin pyrkimys muuttaa tarinoiden kulkua on analogisessa suhteessa hänen oman elämänsä kanssa. Hänen uudelleenkirjoittamassaan *Rouva Bovaryssa* Emma parantuu ja tekee sovinnon miehensä kanssa, mutta omaan rakkaussuhteeseensa mies ei kykene kirjoittamaan onnellista loppua.

Aarne Kinnunen (1989: 45–47) on kutsunut kertomuksen varjoksi sen sisältämiä piileviä mahdollisuuksia: miten olisi voinut käydä, tapahtua tai jäädä tapahtumatta. Celatin novellin apteekkari kirjoittaa näkyväksi kertomusten piilevät mahdollisuudet. Hänen viimeisin työnsä, erään venäläisen romaanin ranskankielisen laitoksen uudelleenkirjoitus osoittaa, ettei kertomuksen varjon esiin kirjoittaminen vaadi välttämättä suuria muutoksia tekstiin: ”[m]uuttamalla siitä vain kolme sanaa hän oli tehnyt tragediasta hyvän elämän” (Celati 1995: 62).

Adaptaatiot – mukaelmat – toteuttavat Celatin kuvaamaa kiehtovaa ajatusleikkiä mahdollisuudesta tehdä lukijan mielessä syntyvä kertomuksen varjo, vaihtoehtoinen tapahtumien kulku, näkyväksi. Celatin apteekkarin tekemä uudelleenkirjoittaminen on analoginen mukailuprosessille. Tässä prosessissa tuotetaan uusi tulkinta toisesta teoksesta kiinnittyen niihin piileviin mahdollisuuksiin, joita alkuperäinen kertomus tarjoaa. Adaptaatio ei kuitenkaan merkitse aina uudistamista, kertomuksen muutosta, vaan se on myös jäljittelyä ja illuusion luomista samuudesta.

Adaptaatiolla tarkoitetaan saman tai eri median sisällä tapahtuvaa muuntamisen, sovitamisen tai mukailemisen prosessia ja sen tuloksena syntynyttä uutta teosta, mukaelmaa. Adaptaatio voi tapahtua eri medioiden välillä tai saman median sisällä, eri genrejen, kielten, kulttuurien, ajan, paikan ja lukijakuntien välillä. Mukaileminen voi kohdistua joko tietyn tekijän teokseen tai anonyymiin kertomusperinteeseen.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan kaunokirjallisten tekstien välistä adaptaatioilmiötä – kirjallisen adaptaatioprosessin lainalaisuuksia – Daniel Defoen *Robinson Crusoe* -romaanin pohjalta kirjoitettujen suomenkielisten mukaelmien näkökulmasta. Tutkimuksessa selvitetään, mitä kaunokirjallisten tekstien välinen adaptaatio on ja mitä adaptaatioilmiön tarkastelun pohjalta voidaan todeta kirjallisuudestamme ja kulttuuristamme. Tätä laajaa kysymystä lähestytään tarkastelemalla, millaisena kertomuksena Daniel Defoen *Robinson Crusoe* on kirjoitettu suomenkieliselle lukijakunnalle.

1.1. TUTKIMUSAINEISTON ESITTELY JA RAJAUS

Daniel Defoe (1660–1731), alkuperäiseltä nimeltään Daniel Foe, oli englantilainen kirjailija, journalisti, kauppias, poliittinen aktivisti ja vakooja. Romaanikirjallisuutensa lisäksi hän kirjoitti satiirisia runoja, poliittisia pamfletteja, esseitä, muistelmia sekä moraalisia, taloudellisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä käsitteleviä kirjoituksia. Defoe julkaisi vuosina 1704–1714 *Review*-lehteä, jonka jutut koostuivat mielipidekirjoituksista, skandaaleista ja satunnaisista uutisista. Defoe ryhtyi kirjoittamaan romaaneja vasta kirjallisen uransa loppuvaiheessa. Hänen romaaniutuotantonsa koostuu *Robinson Crusoen* (1719–1720) kolmen osan lisäksi teoksista *Memoirs of a Cavalier* (1720), *The Life, Adventures, and Pyracies, of the Famous Captain Singleton* (1720), *The Fortunes and Misfortunes of the Famous Moll Flanders* (1722), *A Journal of the Plague Year* (1722), *The History and Remarkable Life of the Truly Honourable Col. Jacque* (1722), *The Fortunate Mistress* (1724) ja *A New Voyage Round the World* (1725).¹

Tutkimusaineistoni muodostuu Daniel Defoen *Robinson Crusoen* kolmesta osasta ja teoksen 34 suomennoksesta ja suomenkielisestä adaptaatiosta. Mukaemat perustuvat tavallisimmin *Robinson Crusoen* ensimmäiseen osaan. Romaanin ensimmäinen osa, *The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe, Of York, Mariner* (LSSA), ilmestyi 25.4.1719. Se saavutti nopeasti suuren suosion, ja teoksesta otettiin neljän kuukauden kuluessa neljä uutta painosta. Jo saman vuoden elokuussa julkaistiin romaanin jatko-osa *The Farther Adventures of Robinson Crusoe* (FA). Defoe kirjoitti *Robinson Crusoen* kertomukseen myös kolmannen osan: *Serious Reflections during the Life and Surprising Adventures of Robinson Crusoe: with his Vision of the Angelick World* (SR) ilmestyi elokuussa 1720.²

Ensimmäinen osa sisältää ne tapahtumat, jotka kiistattomimmin liitetään käsityksiin *Robinson Crusoen* tarinasta: haaksirikon ja elämän asumattomalla saarella. Aikalaislukijat lukivat yhtenä kertomuksena ensimmäistä ja toista osaa, jossa kerrotaan *Crusoen* seikkailuista saarelta pelastumisen jälkeen. Romaanien kahdeksannen painoksen ilmestyessä vuonna 1736 kaksi ensimmäistä osaa liitettiin yhdeksi niteeksi, ja teosta julkaistiin tällaisena kokonaisuutena noin kahdensadan vuoden ajan; toisinaan myös kolmas osa kuului teoskokonaisuuteen.³ 1900-luvun alkupuolelle saakka ”*Robinson Crusoen* tarina” muodostui kiinteästi kertomuksen kahdesta ensimmäisestä osasta, mutta viime vuosisadan kuluessa käsitykset ”*Robinson Crusoe*sta” kiinnittyivät yhä enemmän romaanin ensimmäiseen osaan, erityisesti saaritarinaan. Ensimmäistä osaa ryhdyttiin 1900-luvun kuluessa julkaisemaan itsenäisenä teoksena. (Downie 1996: 13–15; Novak & Fisher 2005b: 3–5; ks. myös Owens 2008: 16–17.) Tähän vaikutti tarinan saavuttama suosio koulujen lukemistona. Kertomuksen kolmas osa on jäänyt suurelle yleisölle tuntemattomaksi. Se on löyhästi kahden ensimmäisen osan muodostamaan *Robinson Crusoen* tarinaan kiinnittyvä moraalisten esseiden kokoelma, josta on otettu vain harvoja uusintapainoksia. Kolmatta osaa ei ole suomennettu, eikä sitä ole noteerattu laajasti tutkimuksessa. Tässäkin tutkimuksessa keskeisin tarkastelu kohdistuu romaanin kahteen ensimmäiseen, erityisesti saarivaiheen sisältävään ensimmäiseen osaan. Kolmatta osaa tarkastellaan lähinnä niiden teemojen näkökulmasta, jotka ovat tässä tutkimuksessa keskeisiä.⁴

Robinson Crusoen ensimmäisestä ja toisesta osasta on ilmestynyt yhtenä niteenä kaksi niin kutsuttua täydellistä suomennosta. Ensimmäisen kerran molemmat osat ilmestyivät vuonna 1911 V. Hämeen-Anttilan suomennoksena *Robinson Crusoen elämä ja kummalliset*

seikkailut. Useat 1900-luvun kuluessa ilmestyneet suomennoksen uusintapainokset sisältävät kuitenkin vain ensimmäisen osan, ja monien suomalaislukijoiden käsityksen *Robinson Crusoe*sta on luonut juuri ensimmäisen osan sisältämä saaritarina. Vuonna 2000 ilmestynyt Juhani Lindholmin suomennos *Robinson Crusoe* palautti suomalaisten tietoisuuteen romaanin molemmat osat, kun ne julkaistiin jälleen yhtenä niteenä. Hämeen-Anttilan ja Lindholmin suomennokset ovat saaneet ”virallisen” käännöksen aseman Defoen *Robinson Crusoen* edustajina, mutta kuten kaikki käännökset, ne ovat aikalaistulkintoja Defoen romaanin kahdesta ensimmäisestä osasta ja niillä molemmilla on oma adaptaatioluonteensa. Myös kokonaan suomennettua teosta voi pitää adaptaationa, jossa jo kohdekieli ja kääntämisajankohta kiinnittävät teoksen eri kulttuuriin.

Niin kutsuttujen täydellisten suomennosten ero lukuisiin kertomuksesta ilmestyneisiin adaptaatioihin on tulkinnanvarainen. Ennen Hämeen-Anttilan käännöstä *Robinson Crusoe*sta oli ilmestynyt mukaelmamuodossa useita suomennoksia, joista Theodolinda ja J. A. Hahnssonin *Oikean Robinson Crusoe'n elämästä ja onnen-vaiheista sekä miten hän kahdeksankolmatta vuotta oleskeli autiossa saarella* (1875) sisältää lähes täydellisenä romaanin ensimmäisen osan. Tässä tutkimuksessa en tee täsmällistä rajanvetoa käännöksen ja mukaelman välille, vaan ymmärrän kaikki suomennokset Defoen romaanin adaptaatioiksi, joista Hämeen-Anttilan ja Lindholmin suomennokset ovat saaneet kirjallisella kentällä alkupeiräisteoksen virallisen ”edustajan” aseman. Varsinainen analyysini kohdistuu adaptaatioihin, joiden mukaelmarooli on Hahnssonien, Hämeen-Anttilan ja Lindholmin suomennosta ilmeisempi. Adaptaatioaineiston muodostavat seuraavat 31 teosta⁵:

- (1) *Robinpoika Kruusen ihmeelliset elämänvaiheet*. De Foen jälkeen mukailtu. Suomentama O. T. Helsinki: A. C. Öhmann, 1847.⁶
- (2) *Robinson nuorempi. Jaakkima Heikki Campe'n mukaan kerrottu Suomen kansalle ja nuorisolle*. Helsinki: Kansanwalistus-seura, 1889.⁷
- (3) *Robinpoika*. Defoën Robinpoika Crusoë teoksesta nuorisolle mukaili G. Mensch. Suomensi Aatto S. Porvoo: Werner Söderström, 1894.
- (4) Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Suom. Samuli S. Helsinki: Otava, 1905.
- (5) Siviä Heinämaa: *Risto Roopenpojan ihmeellinen elämä*. Helsinki: Kansanopettajain Osakeyhtiö Valistus, 1911.
- (6) Daniel Defoe: *Robinson Crusoen seikkailut*. Sovitelma lapsia varten. Satupirtti. Porvoo: WSOY, 1921.
- (7) Daniel Defoe: *Robinson Crusoe nuorille lukijoille kerrottuna*. Englanninkielestä suomentanut Alpo Kupiainen. Arvi A. Karisto Osakeyhtiö, 1929.
- (8) *Robinson*. Leo Tolstoin mukailu. Petroskoi: Valtion kustannusliike Kirja, 1934.
- (9) *Robinson Crusoe. Daniel Defoen romaanista lapsille lyhennetty*. Kuvitettu. Porvoo: WSOY, 1942.
- (10) Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Suomentanut Risto Jussila. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Atlas, 1945.
- (11) Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Suomentanut Tauno Karilas. Helsinki: Osakeyhtiö Suomen kirja, 1945 / Osakeyhtiö Valistus, 1965.
- (12) *Robinson Crusoen seikkailut*. Daniel Defoen romaanista lapsille mukaillut K. Laaksonen. Turku: Kustannusliike Linna, 1945.
- (13) *Robinson Crusoe*. Helsinki: Oy Paletti Ab, 1952.

- (14) *Robinson Crusoe*. Abridged for Children by Signe Kantele. Edited by Toivo J. Heiskanen & Francis P. Magoun, Jr. Helsinki: SKS, 1957.
- (15) *Robinson Crusoe*. Helsinki: Paletti, 1957.⁸
- (16) Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Kuvitettuja klassikkoja 7, 1957.⁹
- (17) *Robinson Crusoe*. Ikkunakirjat n:o 1. Helsinki: Tammi, 1959.¹⁰
- (18) *Robinson Crusoe*. Suomenkielinen teksti: Mirja Rutanen. Kuvitus: Harry Toothill. Helsinki: Oy Kirja-lito Ab, 1960.¹¹
- (19) *Robinson Crusoe*. Kirjoittanut Daniël Defoe. Suomennos. Luxus sarja 2. Helsinki: Kynäbaari Oy, 1961.
- (20) *Robinson Crusoe lapsille*. Daniel Defoen alkuteosta mukaillen kertonut Eero Salola. Kuvittanut Tapio Tapiovaara. Helsinki: Osakeyhtiö Valistus, 1962.
- (21) *Robinson Crusoe*. Daniel Defoen romaanista lyhentäen kertonut: Hilikka Palola. Kuvittanut: Peter Andrews. Helsinki: Oy Kirja-lito Ab, 1966.¹²
- (22) Daniel Defoe: *Robinson Crusoe* Jane Carruthin kertomana. Suomennos Tuula Ivakko. Kuvitus John Worsley. Uusi kivipaino Oy, Artko, 1975.
- (23) Daniel Defoe: *Robinson Crusoe, elämä ja seikkailut*. Suomenkielisen laitoksen toimittanut Tuulikki Eerola. Kansi ja kuvitus Soile Nummela. Helsinki: Uusi Tie, 1976.
- (24) Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. The Moody Bible Instituten julkaisemasta lyhennelmästä suomentanut Mirja Nippala. Tikkurila: Ristin Voitto, 1976.
- (25) Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Lyhentäen kertonut ja piirtänyt Juan Arranz. Suomentanut Suvi-Anne Siirilä. Tekstannut Sini Pellonpää. Tampere: Lehtimiehet Oy, 1977.¹³
- (26) Daniel Defoe: *Robinson Crusoen seikkailut*. Mukailut Claire Laury. Kuvittanut Alvaro Mairani. Suomentanut Nora Rutanen. Östersundom: Oy Kirjalito Ab, 1977.
- (27) *Robinson Crusoe*. Kirjoittanut Daniel Defoe. Kuvittanut Carl Benedek. Suomeksi kertonut Laila Niukkanen. Östersundom: Oy Kirjalito Ab, 1979.
- (28) *Robinson Crusoe. Daniel Defoen teoksen mukaan*. Teksti: Meri Starck. Kuvitus: J. Boix. Helsinki: Mestarikustannus Oy, 1983.¹⁴
- (29) Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Daniel Defoe'n tekstin pohjalta lyhentäen kertonut Anne de Graaf. Suomennos: Heljä Meuronen. Kuvitus: Francois Ruyer. Kööpenhamina: Scandinavia Publishing House. SLEY-kirjat, 1990.
- (30) Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Suom. Samuli S. Mukautus selkokielelle Pertti Rajala. Kuvitus Taija Goldblatt. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 2002.
- (31) *Robinson Crusoe*. Daniel Defoen kirjan mukaan uudelleen kertonut Angela Wilkes. Kuvittanut Peter Dennis. Suomentanut Leena Heinonen. Helsinki: Kustannus Kolibri, 2005.

Aineistoon kuuluvien teosten suhde Defoen romaaniin on moninainen. Osa adaptatioista on suomentaja-mukailijan suoraan alkutekstin pohjalta kirjoittamia, osa taas perustuu valmiiden ulkomaisten mukaelmien suomennoksiin. Kaikista teoksista ei ole mahdollista päätellä niiden alkuperää puutteellisten tietojen vuoksi. Aineiston voi määrittellä pääosin lasten- ja nuortenkirjallisuudeksi. Lisäksi varhaisimmat mukaelmista ovat niin kansalle kuin nuorisollekin suunnattua valistuskirjallisuutta. Kolmessa teoksista mainitaan, että ne on kirjoitettu kansakoulun lukukirjoiksi tai suomen kielen oppi-

materiaaliksi (5, 14, 20). Aineistoon kuuluu kaksi sarjakuva-adaptaatiota (16, 25) ja yksi selkokirja (30).

Kynäbaari Oy:n julkaisema *Robinson Crusoe* (19) ilmestyi vuonna 1961 kahdeksanosaisessa Luxus-sarjassa, jossa ilmestyi samana vuonna seitsemän muuta klassikkomukaelmaa. Sisällytän tutkimusaineistooni niin ikään nämä mukaelmat: *Robin Hood, Viimeinen mohikaani, Tom Sawyer, Pikku Heidi, Heidi kasvaa, Pikku naisia ja Liisa Ihmemaassa*.

Mukaelma-aineistoon sisältyvinä tarkastelen kirjojen esipuheita, jälkisanoja sekä kansitekstejä, joita nimitän *parateksteiksi* Gérard Genetten (1997: 3) määritelmän mukaisesti. Analysoin paratekstejä osana adaptaatioiden teoskokonaisuutta. Tutkimuksessa ei ole nähty tarpeelliseksi kaikissa tapauksissa tehdä täsmällistä erottelua kertomuksen ja paratekstien välille, vaan paratekstit ovat kertomustekstin tavoin merkittävässä asemassa teosten tulkinnassa.

Aineistoni mukaelmissa tekstin ja kuvan suhde on moninainen. Aineistoon sisältyy sekä kuvittamattomia että kuvitettuja kertomuksia, kuvakirjoja ja sarjakuvia. Adaptaatioiden sisältämää kuvitusta en kuitenkaan analysoi systemaattisesti, sillä tutkimuksen pääpaino on tekstuaalisen adaptaation tarkastelussa. Tähän rajaukseen olen päätenyt siksi, että kuva-analyysin sisällyttäminen tutkimukseen olisi merkinnyt sen lähtökohtien muuntamista tekstien välisen adaptaation tarkastelusta laajemmin visuaalisen adaptaation tarkasteluun ja kuva-analyysiin, mikä olisi muuttanut keskeisesti tutkimukseni lähtökohtia ja toteutustapoja. Koska kuvitus on *Robinson Crusoe*-kertomuksissa lähinnä tekstiä tukeva elementti eikä se tuo uusia ulottuvuuksia itse tarinaan, olen rajannut tutkimuksen hallittavuuden vuoksi tarkastelun tekstuaalisen mukailun muotoihin ja tapoihin. Kuvitusta tuon esille ainoastaan niissä tapauksissa, joissa sen esittäminen havainnollistaa merkittävällä tavalla tarkastelemiani teemoja. Kuten adaptaatioiden kuvituksen, olen rajannut aineistoni ulkopuolelle muut *Robinson Crusoen* kuvalliset adaptaatiot, kuten elokuvat sekä kiillot ja keräilykuvat. Näin ollen tutkimusaineistoksi rajautuvat kirjoina tai lehtinä ilmestyneet suomenkieliset *Robinson Crusoe*-kertomukset ajalta 1847–2005.

Adaptaatioaineistoon olen sisällyttänyt kaikki saatavilla olevat, itsenäisinä kirjoina suomen kielellä ilmestyneet *Robinson Crusoe*-romaanin mukaelmiksi määrittelemäni teokset. Aineiston ulkopuolelle on jäänyt saatavuusongelmien vuoksi vuonna 1880 ilmestynyt *Robinson Crusoe. Kaunis kertomus 6:lla kuvalla* (Wiipuri: Clouberg). Aineiston rajaamiseen suomenkielisiin mukaelmiin olen päätenyt osin tutkimusekonomisten syiden vuoksi, osin taas siksi, että tutkimuksessa tarkastellaan mukaelmia suhteessa suomenkielisen kirjallisuuden ja suomentamisen historiaan. Näin aineisto on mielekästä rajata kieliperustein. Muutamissa tapauksissa saatavilla olleita alkuperäistekstejä on käytetty suomennosvalintojen tarkastelun tukena. Keskeisimpiä tällaisista pohjateksteistä ovat Joachim Heinrich Campen *Robinson der Jüngere* (1779–1780) ja Leo Tolstoin venäjänkielinen ”Robinson” (1862). Lisäksi kahden mukaelman tarkastelussa on käytetty ruotsinkielisiä pohjatekstejä. *Robinson Crusoe's Besynnerliga Öden*. Bearbetade af A. Geyger efter D. Foë (Helsingfors: A. C. Öhman, 1847) on vuonna 1847 ilmestyneen Otto Tandefeltin suomennoksen (1) pohjateksti. Risto Jussilan suomennos vuodelta 1945 (10) taas perustuu ruotsinkieliseen mukaelmaan *Robinson Crusoe av Daniel Defoe*. Översättning och bearbetning av Edvin Björk (Stockholm: A.–B. Lindqvists Förlag, 1939).¹⁵

Tutkimuksessani vertailen Defoen romaanin ja sen suomenkielisten mukaelmien välisiä muutoksia niiden kirjallisissa ja kulttuurisissa konteksteissa. Tässä vertailussa olen

päätynyt käyttämään Lindholmin suomennosta Defoen *Robinson Crusoen* ensimmäisen ja toisen osan "edustajana" alkukielisten teosten rinnalla. Tekstissä esittämäni Defoen *Robinson Crusoen* (RC) ensimmäisen ja toisen osan sitaatit ovat Lindholmin suomennoksesta. Defoen alkuperäistekstiä kuljetan suomennoksen rinnalla loppuviitteissä, joista lukija voi halutessaan tarkistaa sitaatin englanninkielisen asun. Tähän olen päätynyt, koska myös adaptaatioaineistoni koostuu suomenkielisistä teoksista ja on tarkoituksenmukaista, että vertailtavat katkelmat ovat samalla kielellä. Tällöin niiden samankaltaisuudet tai erot tulevat selvemmin esille. Tämän olen tehnyt tietoisena siitä, että Lindholmin käännös on melko vapaasti suomennettu eikä kovinkaan sanatarkka käännös Defoen teoksesta. Tutkimuksessa ei kuitenkaan tehdä yksityiskohtaista lingvististä vertailua, vaan siinä analysoidaan ja tulkitaan diakronisessa tarkastelussa hahmottuvia temaattisia muutoksia.

Olen määritellyt Defoen *Robinson Crusoen* adaptaatioiksi teokset, jotka kiistatta kertovat Robinson Crusoe -nimisen päähenkilön (tai hänen edustajansa) saaritarinan ja joilla on selkeä yhteys Defoen romaaniin. Selvä indikaatio tällaisesta suhteesta on kirjassa ilmenevä Robinson Crusoen ja/tai Daniel Defoen nimi. Ilmeisten tapausten lisäksi mukaelma-aineistoon on sisällytetty Campen *Robinson der Jüngere* -teokseen perustuvat suomenkieliset mukaelmat. *Robinson der Jüngere* on saksalaiseen kulttuuriin mukautettu valistuskertomus hampurilaisen Robinsonin perheen kolmannen pojan, Krusoen, haaksirikosta autiolla saarelle. Vaikka kertomus on vapaa sepite Defoen romaanin pohjalta, on Defoen teos sen ilmeinen pohjateksti. Campen kertomuksessa tavataan Robinson-päähenkilö ja hänen Freitag-niminen palvelijansa ja sen juonenkänteillä on kiinteä suhde Defoen romaaniin.

Campen teokseen pohjautuvien mukaelmien sisällyttäminen aineistoon on perusteltua sen keskeisen merkityksen vuoksi, jonka ne ovat saavuttaneet suomalaisessa kulttuurissa. Useat aineistoni mukaelmista noudattavat eri tavoin varioiden Campen kertomuksen juonta. Adaptaatioiden joukosta voidaan erottaa tiiviimmin *Robinson der Jüngereen* kuin Defoen romaaniin pohjautuvien mukaelmien ketju, *traditio*. Tämän tradition muodostavat vuosina 1889, 1894, 1911, 1934, 1945 (2, 3, 5, 8, 10) ilmestyneet adaptaatiot. Myös vuosina 1961 ja 1962 (19 ja 20) ilmestyneissä mukaelmissa on nähtävissä Defoen romaanin ohessa piirteitä Campen kertomuksesta. Campen teokseen pohjautuvista mukaelmista kauimmaksi Defoen romaanista on erkaantunut Siviä Heinämaan *Risto Roopenpojan ihmeellinen elämä* (1911) (5), jonka päähenkilön nimikin on kotoutettu suomalaisyleisölle. Kuitenkin Heinämaa (1917/1911: 3) kirjan esipuheessa mainitsee kertomuksensa yhteyden *Robinson Crusoeen*. *Robinson der Jüngereen* perustuvien mukaelmien läheistä yhteyttä Defoen romaaniin osoittaa se, että niitä on julkaistu myös Daniel Defoen *Robinson Crusoe* -nimekkeen alla, kuten Risto Jussilan suomennos vuodelta 1945 (10) osoittaa.

Robinson der Jüngere rinnastetaan usein niin ikään saksalaisella kielialueella suosiota saavuttaneeseen Johann David Wyssin kertomukseen *Der schweizerische Robinson* (1812; suom. *Robinsonin perhe* 1958), jossa saarella seikkailee sveitsiläinen Starckin perhe. Hermann Ullrich määrittelee Robinson-kertomusten bibliografiassaan *Robinson und Robinsonaden* (1898) Campen teoksen Defoen romaanin sovitelmaksi (Bearbeitungen des Originals). Wyssin romaanin hän sen sijaan luokittelee imitaatioksi tai jäljitelmäksi (Nachahmungen des Originals).¹⁶ Ullrichin rajauksen tavoin näen Wyssin romaanin erkaantuneen Defoen romaanista siten, että niitä yhdistää lähinnä otsikossa esiintyvä Robinson-nimi ja asumattoman saaren miljö. Romaanissa kuvataan yksilön sijaan kokonaisen perheen elämää autiosaarella ja sillä on Campen teosta selkeämmin Defoen romaanista irtautunut itse-

näinen teosluonne. Tässä tutkimuksessa Wyssin romaani rajataan aineiston ulkopuolelle. Niin ikään *robinsonadeiksi*¹⁷ usein nimitettyjä klassikkoseikkailuja, kuten Frederick Marryatin *Masterman Ready* (1841; suom. *Perämies Pirteä* 1909), R. M. Ballantynen *Coral Islandia* (1857/1858; suom. *Korallisaari* 1918) tai Robert Louis Stevensonin *Treasure Islandia* (1881–82; suom. *Merirosvon testamentti* 1899, *Aarresaari* 1904) voidaan pitää saarikirjallisuuden traditiosta ja erityisesti Defoen romaanista innoituksensa saaneina, mutta puhtaasti omina teoksinaan.

Näillä perustein rajaan aineiston ulkopuolelle myös sellaiset Defoen romaanin uudelleenkirjoitukset, kuten Michel Tournierin romaanin *Vendredi ou les Limbes du Pacifique* (1967; suom. *Perjantai* 1980) ja J. M. Coetzeen teoksen *Foe* (1986; suom. *Foe* 1987). Ne viittaavat avoimesti Defoen romaaniin ja kertovat samannimisistä päähenkilöistä, mutta määrittävät omiksi teoksikseen, eivätkä ne luo illuusiota samuudesta Defoen *Robinson Crusoen* kanssa.

1.2. TUTKIMUKSEN TEORETTISET JA METODISET LÄHTÖKOHDAT SEKÄ TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tutkimuksessani tarkastelen Defoen *Robinson Crusoes*sa ja sen suomenkielisissä adaptaatioissa ilmeneviä subjektikäsitteitä sekä niiden taustalla hahmottuvia historiallisia, aatteellisia ja kirjallisia traditioita 1700-luvulta 2000-luvun alkuun sakka. Tutkimuksen kohteena on koko sen prosessin diakroninen ja kontekstuaalinen tarkastelu, jossa kertomus Robinson Crusoesta on omaksuttu osaksi suomenkielistä kirjallisuutta.

Katsaus suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden lukemistoihin ja historiikkeihin on muovannut tutkimukseni lähtökohtia ja rakentumisperiaatteita ohjaavan esioletuksen siitä, että Daniel Defoen *Robinson Crusoen* suomennoksilla ja adaptaatioilla on ollut erityinen kirjallinen, kulttuurinen ja kasvatuksellinen asema Suomessa 1800-luvun puolivälistä 2000-luvulle saakka. Kaunokirjallisuuden kääntämistä ja mukailemista ohjaa aina kirjallinen ja kulttuurinen sidonnaisuus paitsi lähdekulttuuriin myös kohdekulttuurin arvomaailmaan ja kirjallisiin ihanteisiin. Suomennoskirjallisuus toimi 1800-luvulla mallina kansalliskirjallisuudelle ja suomen kielen kehitykselle (Kovala 1999: 299), ja käännöskirjallisuudella on aina ollut keskeinen rooli osana suomenkielistä kaunokirjallisuutta. Myös käännösadaptaatioita voidaan pitää osana kirjallista kulttuuriamme, ja niitä voidaan tutkia suomalaisessa kirjallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa. Määritän tutkimustani ohjaavan tutkimustehtävän viiden keskeisen kysymyksen näkökulmasta: kysymällä mitä, miten, milloin, miksi ja kuka¹⁸.

Adaptaatioilmiötä käsittelevää relevanttia teoreettista tutkimusta, erityisesti kaunokirjallisten teosten välisiä muunnosprosesseja koskevaa kirjallisuutta, on ilmestynyt niukasti. Lähestyn tutkimusaineistoa pohtimalla ensin teoreettista kysymystä siitä, *mitä* kirjallinen adaptaatio on. Selvitän, miten kaunokirjallinen adaptaatioprosessi voidaan määritellä ja millaisena kaunokirjallisten adaptaatioiden ontologiaa ja rakentumista voidaan kuvata. Esittämiäni määritelmiä sovellan tutkimusaineistoni tarkastelussa.

Adaptaatiotutkimusta on hallinnut pitkään komparatiivinen tutkimusperinne. Avoimesti toisiin teoksiin viittaavat adaptaatiot on luontevaa asettaa keskinäisen vertailun kohteiksi, ja siksi niiden tutkimus on usein metodeiltaan komparatiivista (ks. Hutcheon 2006:

6–7). Menetelmää on kuitenkin arvosteltu siitä, että lähdeteksti mielletään usein primaariseksi ja autoritaariseksi ja tutkimuksissa keskitytään selvittämään, kuinka uskollinen adaptaatio on alkuperäistekstille. Linda Hutcheon (2006: xiii, 6–7, 16) kritisoi ajatusta siitä, että olisi olemassa ”oikea” alkuperäisteksti, joka tulisi tuottaa uudelleen adaptaatioprosessissa. Kriitikistä huolimatta vertailevaa lukutapaa voi edelleen pitää käyttökelpoisena ja jopa välttämättömänä lähestymistapana erityisesti tekstien välisen adaptaation tutkimuksessa. Jo teoksen adaptaatioluonteen toteaminen edellyttää mukaelman vertaamista ”lähdetekstiin”. Ymmärränkin Hutcheonin kritisoivan sellaista adaptaatiotutkimusta, joka rajoittuu vain tekstien välisten yhtäläisyyksien ja erojen kartoittamiseen. Myös vertailevia menetelmiä soveltava adaptaatiotutkimus edellyttää alkuperäistekstin pyhyden romuttamista.

Tutkimukseni keskeinen metodi on komparatiivinen: lähestyn aineistoa kysymällä, *miten* adaptaatiot teksteinä eroavat Defoen romaanista. Komparatiivisen metodin päämääränä ei ole selvittää alkuteoksen ja mukaelman välistä ekvivalenssia tai niiden eroja sinänsä, vaan keskeisemmällä sijalla on kysymys siitä, *milloin* adaptaatiot ovat ilmestyneet ja miten tekstuaalisia muutoksia voidaan tulkita luettaessa adaptaatioita niiden ilmestymisajan historiallisessa, aatteellisessa ja kirjallisessa kontekstissa. Kontekstualisoivalla lähestymistavallani on yhtymäkohtia aatehistoriallisen tutkimuksen metodeihin, joskin tutkimuksessa irtaudutaan sellaisen aatehistoriallisen tai komparativistisen vaikutustutkimuksen¹⁹ perinteestä, jossa jäljitetään aatteiden liikkeitä, historiaa ja vaikutuksia, historiallisten subjektien toimintaa, maailmankuvaa ja ajattelutapoja tai ymmärretään tekstit niiden ulkopuolelta tulevien vaikutteiden seurauksiksi (vrt. Hyrkkänen 2002: 10, 18–19, 55–63, 209–211).

Markku Hyrkkänen on kuvannut aatehistoriallisessa tutkimuksessa sovellettua kontekstualisoivaa lähestymistapaa luennaksi, jossa tutkija tulkittavaa tekstiä lukiessaan kutoo sen mielessään yhteen muihin kanssa-teksteihin. Kanssa-tekstien valinta määräytyy tutkijan aineistolleen tekemistä kysymyksistä sekä tutkijan lukeneisuudesta. Tutkija itse kuuluu keskeisenä kontekstina jokaisen tutkimuksen kontekstijoukkoon. Jo tutkimustehävää määrittäessään tutkija valitsee rajattomien kontekstien joukosta oman tutkimuksensa kannalta relevantit. (Hyrkkänen 2002: 201–203, 215–218; ks. myös Kovala 2001: 97–123.)

Aineiston komparatiivisessa luennassa käyn dialogia valikoimieni yhteiskunnallisten, aatteellisten ja kirjallisuushistoriallisten kontekstien kanssa. Valitsemani tarkastelukontekstit saavat perustelunsa kysymyksestä, *miksi* mukaillaan. Perehtyminen eri aikoina ja eri kulttuureissa muokattuihin adaptaatioihin on tuottanut esioletuksen, jonka mukaisesti mukailemista motivoi ajallinen, paikallinen, kulttuurinen, kielellinen ja kirjallinen etäisyys alkuperäisteokseen. Kuten klassikkoteosten uusien käännösten tekeminen nähdään aika ajojen tarpeelliseksi, myös mukailun motiivit nousevat erityisistä historiallisista, kulttuurista, kirjallisista ja myös kaupallisista tarpeista. Carl Fisher (2005: 130–131) on todennut, ettei *Robinson Crusoe* -adaptaatioita tulisi tarkastella niinkään niiden estetiikan vaan kansainvälisen kulttuurisen vaikutuksen vuoksi. Kuten Fisherin maininta voidaan ymmärtää, *Robinson*-adaptaatiot eivät välttämättä ole kirjallisesti laadukkaita, mutta niillä on länsimaissa merkittävät kulttuurienvälisiä suhteita ja kulttuureja sisäisesti muokkaava roolinsa. Lukuisissa maissa on kirjoitettu oma kansallinen *Robinson*-mukaelmansa ja jokainen historiallinen periodi ja konteksti on valinnut omat jäljittelyn ja adaptaation muotonsa. Suomenkielisten mukaelmien erityislaatu voidaan mielestäni ymmärtää parhaiten sijoittamalla teokset sekä kulttuurienvälisen virtausten että kohdekulttuurin kontekstiin.

Tarkastelukontekstiksi määrittyy länsimainen modernisaatio ja sen osana yhteiskunnalliset ja kulttuuriset muutokset, niihin kiinnittyvät filosofiset ja kasvatukselliset aatteet sekä kirjallisuushistoria. Aate- ja kasvatushistoriallisen kontekstin muodostavat modernin ajan Euroopassa muotoutuneet ja Defoen romaaniin keskeisesti kiinnittyvät traditiot: kristillis-moraalinen aatetraditio ja valistuksen kehitysajattelun traditio sekä niiden osana kulttuuriset ja kasvatukselliset ideologiat, arvot ja normit. Näiden traditioiden ilmenemis-
muotoja tarkastelen varhaisen valistusajan, 1800-luvun suomalaisen kansanvalistuksen ja kasvatusajattelun sekä 1900-luvun Suomen yhteiskunnallisten, kulttuuristen ja kasvatuksellisten muutosten kontekstissa. Tarkastelukontekstit rakentuvat sekä filosofisista, yhteiskunnallisista ja kasvatuksellisista teksteistä että niitä koskevasta tutkimuksesta. Kirjallisuushistoriallisen kontekstin muodostavat kohderyhmien määrittämien lajitraditioiden historiallinen kehitys ja kirjallisuuden eri aikoina saamat tehtävät. Porvarillisesta romaanista valistus- ja oppikirjallisuudeksi sekä lasten- ja nuortenkirjallisuudeksi transformoituva tarina muuttuu niin lukijakunnaltaan kuin funktioiltaan.

Komparatiivinen ja kontekstuaalinen metodi tarkoittaa teosten samanaikaista diakronista ja horisontaalista luentaa suhteessa toisiinsa sekä aatteellisiin ja kirjallisiin traditioihin. Jokainen mukaelma voidaan sijoittaa kahden kuvitteellisen akselin leikkauspisteeseen: sekä Defoen romaanista alkunsa saaneeseen mukaelmien historialliseen jatkumoon että ilmestymisaikansa kontekstiin. Historiallisen jatkumon ajatus ei merkitse sitä, että mukaelmat ymmärrettäisiin historiallisesti toisistaan syntyneiksi. Teosten aikajatkumoon asettaminen merkitsee tutkijan menetelmällistä apuvälinettä aineiston hallitsemiseksi ja luokitteluksi. Tutkimusaineistoni luonteen vuoksi adaptaatioita ei tarkastella yksittäisinä teoksina vaan Defoen romaanin variaatioina, joiden joukosta hahmotetaan samankaltaisuuksia ja eroja. Lähestymistapa ei tee täysin oikeutta yksittäisten mukaelmien ominaislaadulle, mutta osoittaa laajempia merkityksiä adaptaatioista historiallisesti muotoutuvina teoksina.

Luettaessa aineistoa aatteellisissa ja kirjallisissa konteksteissa kysytään, mikä ja *kuka* mukailemisen tarpeita tuottaa. Kysymys *subjektista* kietoutuu tutkimuksessa kolmeen ulottuvuuteen: puhun subjektista suhteessa kaunokirjallisen aineistoni yksilönkuvaukseen, kulttuurisiin subjektikäsitteisiin sekä adaptaatioprosessiin liittyviin subjektipositioihin.

Ensinnäkin tarkastelen, millaisia *subjektikäsitteitä* Defoen romaanista ja mukaelma-aineistosta hahmotuu analysoitaessa Crusoen hahmon kuvaamisen muutoksia diakronisesti 1700-luvulta 2000-luvulle. *Robinson Crusoe* kiinnittyy vahvasti uuden ajan alusta kehittyneeseen länsimaisen kirjallisuuden ja kulttuurin individualisaatio- ja modernisaatioprosessiin. Defoen romaanin keskeisenä teemana on se, kuinka moderni ihminen määrittää suhdettaan luontoon, toisiin ihmisiin, transsendentaaliseen ja tätä kautta myös itseensä. Teos ilmentää monin tavoin niitä muuttuvia käsitteitä maailmasta, joiden myötä traditionaaliseen maailmankuvaan kiinnittyvästä, kollektiivin määrittämästä yksilöstä alkoi muodostua moderni, autonominen subjekti.

Toiseksi analysoin teosten ilmentämiä subjektikäsitteitä tarkastelemalla niitä suhteessa kulttuurisiin subjektikäsitteisiin. Kulttuurisilla subjektikäsitteillä tarkoitan käsitteitä, joiden mukaisesti modernilla aikakaudella vallinneissa länsimaisissa ihanteissa ja ideologioissa on määritelty kuva subjektista, omaa toimintaansa ohjaavasta yksilöstä. Subjektikäsitteisiin sisältyy se, kuinka subjektin suhdetta itseensä, ympäristöönsä ja transsendentaaliseen kuvataan. Transsendentaalisella tarkoitan tässä ylimalaista kristinuskon tradition näkökulmasta.

Kolmanneksi tarkastelen adaptaatioprosessiin sisältyviä lukija- ja tekijärooleja sekä tekijyyteen liittyvien kysymysten problematisoitumista adaptaatioprosessissa. Selvitän, millaisia subjektipositioita mukailija saa adaptaatioprosessissa ja millaisessa suhteessa nämä positiot ovat Defoen tekijärooliin. Lisäksi esitän näkemyksen siitä, kuinka teksteissä ilmevät muutokset heijastavat ja tuottavat oletuksia todellisista lukijoista. Mukaelmien paratekstien ja kirjallisuushistoriikkien antaman kuvan pohjalta voidaan olettaa, että tavasta, jolla Robinson Crusoea kuvataan adaptaatioissa, voidaan myös abstrahoida käsitys ideaalilukijasta. Adaptaatioteksteistä ja niiden parateksteistä on usein luettavissa selkeä ihanne lukijan identifioitumisesta kertomuksen päähenkilöön, Crusoeen. Kääntäen voidaan siis ajatella, että Robinson Crusoen kuvaus edustaa niitä ihanteita, joita lukijan toivotaan omaksuvan. Käsitys lukijasubjektista ei välttämättä ole identtinen Crusoe-kuvan kanssa, vaan se voi muodostua myös Robinson Crusoen kuvaamisen negaatioksi. Pohdinkin, millainen on mukaelmista hahmottuva ideaalilukija – tekstiin projisoitu käsitys lukijasubjektin ominaisuuksista ja lukijuuteen liitetystä käsityksistä.

Edellä esitetyn pohjalta tutkimustehtäväni ja -kysymykseni määrittävät seuraavasti:

1. Kuinka kaunokirjallisten tekstien välistä adaptaatioilmiötä ja adaptaatioprosessia voidaan kuvata ja teoretisoida? Millaisia subjektipositioita adaptaatioprosessissa voidaan nähdä?
2. Millaisena Defoen *Robinson Crusoe*ssa ja sen suomenkielisissä mukaelmissa kuvataan Robinson Crusoen (tai hänen erinimisen edustajansa) suhdetta itseensä, ympäristöönsä (luonto ja toiset ihmiset) ja transsendentaaliseen (kristillinen traditio) ja miten kuvaukset vaihtelevat diakronisesti tarkasteltuna?
3. Millaisia traditioita ja subjektikäsitteitä adaptaatioista voidaan hahmottaa kristillisen-moraalisen ja valistuksen kehitysajattelun traditioiden sekä teosten ilmestymisajan kirjallisten ja kasvatuksellisten traditioiden konteksteissa?

Tutkimukseni tarpeellisuutta ja sen lähestymistapoja perustelen kolmesta näkökulmasta. *Ensinnäkin* tutkimusasetelman ajankohtaisuudesta kertovat viime vuosina ilmestyneet adaptaatiota ja uudelleenkirjoittamista koskevat tutkimukset. Tämän tutkimuksen tavoitteena on täsmentää ja laajentaa näkemyksiä siitä, mitä *adaptaatiolla* voidaan tarkoittaa juuri kaunokirjallisten tekstien välisenä ilmiönä. Tässä esittämäni näkemysten uskon olevan sovellettavissa myös eri medioiden välisen adaptaation tarkasteluun. *Toiseksi* tutkimuksessa lähestytään uudelleenkirjoittamisen ilmiötä kulttuurintutkimuksellisesta näkökulmasta. Adaptaatiotutkimukset ovat keskittyneet usein narratologiseen tarkasteluun ja tekstien välisten erojen vertailuun. Tässä tutkimuksessa adaptaatioilmiötä tarkastellaan nimenomaan kulttuurisessa kontekstissa. *Kolmanneksi* suomenkielisistä adaptaatioaineistoista tai *Robinson Crusoen* asemasta suomalaisen kirjallisuuden kentällä ei ole tehty laajaa empiiristä tutkimusta. Suomenkielisen adaptaatioaineiston tarkastelu laajentaa käsitystä kaunokirjallisuuden suhteista valistus- ja oppikirjallisuuteen sekä käänöskirjallisuuden roolista suomalaisessa kirjallisuudessa.

1.3. KESKEISET KÄSITTEET

Määrittelen tutkimukseni kannalta keskeiset käsitteet neljässä osassa. Ensin esitän lyhyen määritelmän *adaptaation* käsitteestä ja tarkastelen sitä suhteessa *uudelleenkirjoittamisen* ja *kääntämisen* määritelmiin. Toiseksi tarkastelen tutkimuksessani keskeistä *subjektin* käsitettä ja sen ala- ja lähikäsitteitä. Kolmanneksi määrittelen aineiston tarkastelussa soveltamani *tradition* ja *diskurssin* käsitteet. Lopuksi esitän määritelmät aineiston kontekstualisoinnin osalta keskeisille *ideologian* ja *arvon* käsitteille sekä selvitän, mitä tässä tutkimuksessa tarkoitetaan *valistuksen*, *kansanvalistuksen* ja *kasvatuksen* käsitteillä.

Adaptaatio, uudelleenkirjoitus ja käänös

Adaptaatio on kirjallisuustieteellisenä käsitteenä ja ilmiönä kiinteässä suhteessa *uudelleenkirjoittamisen* (rewriting) käsitteeseen sekä *kääntämiseen*. Adaptaation, uudelleenkirjoittamisen ja kääntämisen prosesseissa tuotetaan uudelleen kertomuksia ja niiden sisältämiä merkityksiä.

Adaptaatiolla tarkoitetaan sanakirjamääritelmien mukaisesti mukautumista, mukauttamista, sopeutumista, sopeuttamista ja sovittamista. Eri tieteenaloilla adaptaation käsite on saanut erilaisia painotuksia. Biologiassa *adaptaatio* tarkoittaa orgaanista, eliön rakenteesta tai toiminnassa tapahtuvaa muutosta, jonka tuloksena organismi tai laji sopeutuu paremmin tiettyyn ympäristöön. Psykologiassa *adaptaatio* viittaa yksilön tai ryhmän mukautumiseen fyysisessä, sosiaalisessa tai kulttuurisessa ympäristössä. Kulttuuriantropologiassa *adaptaatiolla* voidaan niin ikään tarkoittaa ihmisen kulttuurista sopeutumista ympäristöönsä. (*Facta* 2001: 77–78; *Nationalencyklopedin*: 45; *Oxford English*: 139; *WSOY Iso*: 31.)

Psykologian sekä sosiaali- ja kulttuuritieteiden aloilla adaptaation käsitteellä on läheinen yhteys *akkulturaation* käsitteeseen. Klassisen määritelmän mukaisesti *akkulturaatiolla* tarkoitetaan muutoksia, jotka syntyvät erilaisista kulttuurisista taustoista olevien yksilöiden ja ryhmien välisissä kontakteissa. Adaptaatio taas on osa akkulturaatioprosessia, sen viimeinen vaihe, jossa yksilö tai ryhmä sopeutuu tai kykenee järjestämään psykologisen ja sosiokulttuurisen olemisensa tyydyttävällä tavalla uudessa kulttuurisessa tilanteessa. (Berry 2006: 45, 52–53; Sam 2006: 11.)

Sosiaali- ja luonnontieteissä *adaptaatio* siis merkitsee elollisessa oliossa tapahtuvia tietoisia tai tiedostamattomia muutoksia, joiden seurauksena yksilö, ryhmä tai laji sopeutuu muuttuvaan elinympäristöön. Kirjallisuuden- ja taiteidentutkimuksen alueella adaptaation käsitettä on sovellettu elottomissa artefakteissa tapahtuvien muutosten kuvaamiseen. Taideteosten adaptaatiossa teos on adaptoimisen kohde, ja muutos edellyttää aktiivisen, elollisen toimijan panosta. Taiteidentutkimuksen alueella adaptaation määritelmässä korostuu sosiaali- ja luonnontieteitä painokkaammin tietoisien sopeuttamisen ja sovittamisen näkökulma omalakisien ympäristöön sopeutumisen sijaan.

Adaptaation käsite tulee latinan verbistä *aptare* ja substantiivista *adaptatio* (Klingberg 1981: 7). Käsitettä käytetään taiteiden tutkimuksessa kahdessa merkityksessä: sekä mukailemista tarkoittavana verbinä että substantiivina, jolloin termillä tarkoitetaan mukailun tuloksena syntynyttä teosta, mukaelmaa. Sovellan käsitettä tässä tutkimuksessa Hutcheonin (2006) esittämän määritelmän tavoin: puhun *adaptaatiosta* sekä luovana prosessina että sen

tuloksena syntyneenä taideteoksena. Se, kummassa merkityksessä termiä käytetään, ilmenee lauseyhteydestä. Substantiiviksi tarkoitettua adaptaatio-terminä synonyyminä käytän tutkimuksessa termiä *mukaelma*.

Adaptaation käsite ei ole kirjallisuuden- ja taiteidentutkimuksen kentällä yksiselitteinen tai kiistaton. Tavallisesti adaptaatiolla on tarkoitettu medialisoimista – teoksen mukauttamista taiteenlajista toiseen – tai sen muodon muuttamista saman lajin sisällä. Adaptaatioksi voidaan ymmärtää esimerkiksi romaanin muuntaminen elokuvaksi, kertomuksen dramatisoiminen kuunnelmaksi, näytelmän sovittaminen televisioon tai tv-sarjan muokkaaminen kirjaksi. Kirjallisuudentutkimuksessa adaptaation käsitettä on sovellettu erityisesti lasten- ja nuortenkirjallisuudentutkimuksessa, jolloin sillä on tarkoitettu tekstin muokkaamista tiettyä kohdeyleisöä varten tai sen kehitystasoa vastaavaksi, erityisesti aikuisten kirjallisuuden lajien ja esitystapojen siirtämistä lasten- ja nuortenkirjallisuuteen. (Skjønberg 1982: 9; Kuivasmäki 1984: 1; Kuivasmäki & Heiskanen-Mäkelä 1989: 64.)

Adaptaation käsitteelle on syntynyt kirjallisuudentutkimuksen piirissä useita rinnakkaisia tai vaihtoehtoisia käsitteitä. Viimeaikaisissa kanonisoituja tekstejä koskevissa lastenkirjallisuudentutkimuksissa *uudelleenkirjoittamisen* (rewriting) käsite on ollut *adaptaatiota* sovelletumpi. *Uudelleenkirjoittamiselle* ei kuitenkaan ole syntynyt vakiintunutta merkitystä, vaan käsitettä sovelletaan eri tavoin. Klassikkotekstien uudelleenkirjoituksista on käytetty muun muassa seuraavia käsitteitä: *rewriting*, *retelling*, *recycling*, *re-version*, *reversion*, *revision* tai *reinterpretation* (ks. Stephens & McCallum 1998; Beckett 2002). Uudelleenkirjoittamisen ilmiöstä puhumiseen ei ole vakiintunutta termistöä, sillä tutkijoiden painottama näkökulma vaikuttaa käsitteiden valintaan.

Viime vuosikymmenten lastenkirjallisuudentutkimuksessa adaptaation käsitettä ei ole juurikaan sovellettu, vaikka mukailuilmion tarkastelu on osa tutkimuskenttää. Yksi mahdollinen selitys on eron tekeminen adaptaatio-käsitteen pedagogisiin konnotaatioihin: 1960-luvulla käsite omaksuttiin lastenkirjallisuudentutkimukseen erityisesti pedagogisiin lähtökohtiin sidonnaisena. Toinen selitys on se, että kirjallisuudentutkimuksessa on sovellettu uudelleenkirjoittamiseen tai -kertomiseen viittaavia käsitteitä, koska muunnosprosessi on mielletty luonteeltaan tekstuaaliseksi. Useat vaihtoehtoiset käsitteet kertovat ilmiön määrittelyn hankaluudesta ja siitä, etteivät tekstuaalista muutosta kuvaavat luonnehdinnat välttämättä ulotu koko ilmiön selittämiseen. Käsitteiden ja lähestymistapojen kirjosta huolimatta *adaptaatiolla* on edelleen sijansa kirjallisten teosten välisestä muuntelusta puhuttaessa, vaikka se pedagogiselle perustalle rakentuvana kaipaa uudenlaista määrittelyä. Käsitteen valinnalla haluan tuoda selvyyttä paitsi käsitteelliseen hajaannukseen myös korostaa mukailuilmion luonnetta tekstuaalista ulottuvuutta laajempaan muunnosprosessiin. Adaptaation käsite soveltuu erityisesti tutkimukseen, joka tarkastelee muuntelua tekstuaalisen tason lisäksi esimerkiksi eri taiteenlajien, ajan, paikan, kulttuurisen kontekstin tai ideologioiden tasolla tapahtuvana sopeuttamisena, sovittamisena ja merkitysten tuottamisena.

Uudelleenkirjoittamisen käsite saa käänöstieteissä ja lastenkirjallisuudentutkimuksessa eri merkityksen kuin postmodernistisen kirjallisuuden tutkimuksessa sovellettu *rewritingin* käsite. Postmodernismin teorioissa *rewriting* voidaan ymmärtää tekstien välisen uudelleenkirjoittamisen tekniikkana, jossa tietoisesti tai tiedostamatta kumotaan tai uudistetaan kirjallisuuden keinoja, muotoja, genrejä tai maailmankuvaa. Käsitteellä on kuvattu

erityisesti postmodernistisen ja postkolonialistisen kirjallisuuden tapoja kirjoittaa uudelleen aikaisempia konventioita. *Rewritingia* on pidetty toisaalta tekijän tietoisena keksintönä toisaalta taas ulottuvuutena, jonka lukijat lukevat tekstiin. (Ibsch 1997: 266.)

Postmodernismin tutkijat ovat tehneet erottavia rajanvetoja rewritingin ja adaptaation käsitteiden välille. Matei Calinescun (1997: 243–244) mukaan *rewriting* voidaan ymmärtää tekstuaaliseksi transformaatioksi Genetten tarkoittamassa mielessä ja se määrittyy katto-termiksi lukuisille kaunokirjallisten teosten tekniikoille, kuten imitaatio, parodia, burleski, transpositio, pastissi, adaptaatio ja myös kääntäminen (ks. myös Genette 1997: 25–30). Adaptaatio siis määrittäisi yhdeksi uudelleenkirjoittamisen muodoista.

Tässä tutkimuksessa ymmärrän adaptaation ja uudelleenkirjoittamisen käsitteiden suhteet päinvastaisina Calinescun esittämälle määritelmälle. En ymmärrä adaptaatiota yhdeksi uudelleenkirjoittamisen tekstuaaliseksi tekniikaksi, vaan tekstuaalista ja kielellistä prosessia laajemmaksi kulttuuriseksi ja kokemukselliseksi ilmiöksi. Uudelleenkirjoittamisen nimeän yhdeksi mukailuprosessissa käytettävistä tekniikoista, yhdeksi sen vaiheeksi. Uudelleenlukemisen ja uudelleenkirjoittamisen käsitteitä sovellan tässä tutkimuksessa erityisesti käännöstieteiden näkökulmasta. Ne ovat adaptaatioprosessin osia, joiden avulla tarkastelen prosessiin sisältyvää lukijuutta ja tekijyyttä. Tässä näkemyksessä lukeminen ja kirjoittaminen ymmärretään tietyssä kulttuurisessa tilanteessa tapahtuvana toimintana.

Adaptaatioprosessi voidaan ymmärtää analogisena kielestä toiseen tapahtuvalle *käännösprosessille*. Sekä kääntämisessä että adaptoimisessa on kysymys kirjallisuuden sopeuttamisesta uuteen kontekstiin: uudelle vastaanottajakunnalle, toiseen kieleen, kulttuuriin, aikaan ja paikkaan. Käännöstieteiden ja kääntämisen käytäntöjen piirissä tapa ymmärtää kääntämisen luonne ja tehtävät on vaihdellut eri aikoina ja tämän myötä adaptoimiseen on suhtauduttu eri tavoin. Toisinaan adaptoiminen on nähty kääntämisestä selkeästi eroavaksi toiminnaksi, toisinaan taas adaptoimista on pidetty yhtenä kääntämisen muotona.²⁰

Moninaisista kääntämisen käytännöistä huolimatta adaptoimisen ja kääntämisen välille on usein haluttu tehdä selkeä ero. Adaptaatio on ollut huonon käännöksen synonyymi, jokin kääntämisen erikoiskeino tai jotain, jota ei voi luokitella enää käännökseksi. Käännöstutkimuksen kehityksen varhaisvaiheissa vallitsivat erityisesti normatiiviset ja komparatiiviset lähestymistavat. Tekstien välistä uskollisuutta pidettiin hyvän ja huonon käännöksen mittarina, kun taas adaptoivan kääntämisen nähtiin edustavan erikoistapausta, keinoa, jonka avulla voitiin esimerkiksi huomioida tekstien välisiä kulttuurieroja. Viime vuosikymmenten kohdeyleisön huomioivat käännösteoriat ovat tehneet kääntämisen ja adaptoimisen erottelun entistä vaikeammaksi, ja tällaisia teorioita on jopa pidetty teorioina adaptaatiosta (ks. esim. Nord 1997: 1, 27–31, 119–120; Vehmas-Lehto 1999: 26–30, 90–96, 115).²¹

Riitta Oittinen määrittelee kääntämisen ja mukailemisen samankaltaisiksi dialogisiksi prosesseiksi. Kääntäjän tekstiksi voidaan ymmärtää kokonainen käännöstilanne, johon kuuluvat kääntäjän tausta, persoona, lukukokemus ja tulevat lukijat, teoskokonaisuus, kuva, teksti ja layout. Hänen mukaansa käännöksen ja mukaelman välisen suhteen määrittely riippuu tavasta ymmärtää nuo prosessit. Jos kääntäminen ymmärretään alkutekstin toistoksi ja samuuden etsimiseksi, silloin muunnelma on jotain selkeästi alkutekstistä eroavaa. Jos taas kääntäminen mielletään inhimilliseksi toiminnaksi inhimillisissä tilanteissa, muunnelman ja käännöksen eron määrittelemisen on vaikeaa. (Oittinen 1995: 12–13, 23–30.)

Kääntämisen tekniikoiksi nimitettyä *kotouttamista* (domesticating) ja *vieraannuttamista* (foreignizing) voidaan pitää myös adaptaatioprosessissa käytettävänä tekniikoina. Näillä uudelleenkirjoittamisen menetelmillä kääntäjä huomioi vastaanottajat ja tekee tekstin luettavaksi uudessa kulttuurissa. Kotouttaminen merkitsee vieraan kulttuurin tuomista lähemmäs lukijaa kohdekulttuurissa, tekstin tekemistä tunnistettavaksi ja tutuksi. Vieraannuttamisen avulla taas säilytetään lähdetekstin keskeisiä piirteitä ja saadaan lukija näkemään kulttuuriset ja kielelliset erot.²² (Schäffner 1995: 4; Oittinen 2000: 278–279.) Kotouttamista ja vieraannuttamista voi pitää keskeisinä adaptaatioon sisältyvän uudelleenkirjoittamisen menetelminä. Niitä tapahtuu erityisesti kerrontarakenteiden ja käytetyn sanaston alueella.²³

Tässä tutkimuksessa kääntäminen ja adaptoiminen ymmärretään samankaltaisiksi prosesseiksi, joissa teksti ja teos muokataan uuden lukijakunnan luettavaksi tietyssä kulttuurisessa tilanteessa. Kaikkeen kääntämiseen liittyy adaptoimista – tekstin mukauttamista ja sopeuttamista toiseen kieleen ja uudelle yleisölle. Tässä kääntäminen määritellään yhdeksi adaptaation muodoksi, adaptaatioon liittyvän kielellisen muuntamisen osa-alueeksi.

Subjekti ja sen lähikäsitteet

Subjektista puhuminen kiinnittyy tutkimuksessa kolmeen eri ulottuvuuteen: adaptaatioprosessin sisältämiin subjektipositioihin, aineiston välittämiin kuviin Crusoe-subjektista sekä näiden kuvien suhteista kirjallisten ja aatteellisten kontekstien ilmentämiin subjekti-käsityksiin. Subjektin käsitteen rinnalla käytettäviä käsitteitä ovat *yksilön* käsite sekä sen suhde *yhteisöön* ja *yhteiskuntaan*. Lisäksi keskeiseksi muodostuvat *kansaan*, *kansalaiseen* ja *lapseen* liittyvät subjekti-käsitykset ja -roolit.

Kulttuuritutkimuksessa ja sosiologiassa *subjekti* ymmärretään sosiokulttuurisesti määrytyneeksi toimijaksi, joka on toiminnan aktiivinen osapuoli mutta myös vallan kohde. Tämä näkemys perustuu pitkälti Michel Foucault'n näkemykseen subjektista. Foucault'n mukaan sanalle *subject* on kaksi merkitystä: yhtäältä sillä tarkoitetaan jollekin alamaisuutta, toisaalta sidoksisuutta omaan identiteettiin. Molemmissa merkityksissä subjekti muodostuu suhteessa valtaan. Foucault'n näkemyksen mukaan kulttuuriimme sisältyy sekä subjektivoivia että objektivoivia valtakäytänteitä – teknologioita ja diskursseja –, joilla tuotetaan manipuloinnin avulla sekä toiminnan subjekteja että objekteja. Teoksessa *Tarkkailla ja rangaista* Foucault käsittelee yhtäältä vallankäytön ja valvonta- ja rangaistuskoneistojen objektivoivia käytäntöjä, jotka ovat kohdistuneet niin yksilön ruumiiseen kuin sieluunkin modernin yksilön historiassa. Toisaalta Foucault'n näkemyksissä objektivoivat käytänteet kietoutuvat kysymykseen yksilön subjektiviteetista. Modernia ihmistä koskevien valtakamppailujen verkostoissa yksilöt muotoutuvat itsensä tiedostaviksi, oman elämänsä subjekteiksi. (Foucault 1986: 209, 212; 2000; ks. erit. 35–46; Dreyfus & Rabinow 1986: 143–183; Helén 1998: 495–511.)

Foucault'n mukaan kulttuurissamme yksilöistä muodostuu subjekteja kolmen objektifikaation kautta: ensinnäkin suhteessa tiedon hankkimisen muotoihin, toiseksi suhteessa muotoihin, joilla subjektit jakaantuvat sisäisesti tai muut jaottelevat heidät ja kolmanneksi sisäisessä itsensä tunnistamisen prosessissa, tavoissa, joilla yksilöt kokevat itsensä subjekteiksi. Valta merkitsee tietyn toiminta-alueen järjestystä ja voimasuhteiden moninaisuutta, jossa subjekti rakentuu yhtäältä muiden kontrollin ja riippuvuuden kohteeksi, toisaalta si-

dotuksi omaan identiteettiinsä omantunnon ja itsetietoisuuden välityksellä. Erityisesti yksilön muodostuminen toimivaksi subjektiksi suhteessa toisiin ihmisiin tapahtuu valtakentässä. Esimerkiksi moraalijohdattuna muodostuva yksilö määrittelee asemaansa suhteessa tiettyyn käyttäytymissääntöön. Foucault'n kuvaamista vallan muodoista voidaan erottaa repressiivis-eksklusiivinen valta eli valtiaan ja alamaisen vastakkainasettelu, normatiivisesti integroiva valta eli mekanismit, joilla ihmisruumista ja -yksilöä muokataan toimimaan jonkin normatiivisen motiivi- tai käyttäytymismallin mukaan sekä strategisesti integroiva valta, jolla muovataan itseään hallitseva ja muokkaava subjekti. (Foucault 1986: 208–209, 212; 1998: 64–70, 134–135; Helén 1994: 270–311; ks. myös Pulkkinen 1989: 166–168.)

Foucault'n valta-analyysin keskeiseksi teemaksi on mainittu modernin yksilöitymisen ja yksilöllisyyden muotojen synnyn ja muovautumisen tarkastelu. Laajasti ottaen näkemys modernista länsimaisesta subjektista voidaan määritellä 1600–1800-lukujen aikana syntyneeksi käsitykseksi yksilöstä, joka on erillinen toisista ihmisistä ja luonnosta ja suhteessa itseensä jakautunut. Tällainen humanistiseksi, kartesiolaiseksi tai porvarilliseksi subjektiksi nimitetty ihminen on mielletty itsenäiseksi (maskuliiniseksi) subjektiksi, jolla on valta oman ruumiillisuutensa, toisten ihmisten ja luonnon yli. Foucault'n näkemyksen mukaan modernin yhteiskunnan valtarakenteilla, valvontamuodoilla ja normeilla tuotetaan koko yhteiskunnan läpäisevää yksilöllistymistä, itseään hallitsevia ja normalisoivia yksilösubjekteja. (Helén 1994: 282; Lehtonen 1994: 17–18.) Tässä modernia yksilöä tarkastellaan sekä valta-asetelmien subjektina että niiden objektina. Subjektin rakentumista tarkastellaan suhteessa Foucault'n kuvaamaan kolmeen vallan muotoon: hallitsijan ja alamaisen valtasuhteeseen, yhteiskunnallisiin ja eettisiin normistoihin sekä subjektin sisäisenä suhteena itseensä. Subjektius merkitsee yhtäältä valtaa omaan ruumiillisuuteen ja ympäristöön, mutta subjekti määrittäytyy myös suhteessa itsensä ulkopuolelta tuleviin normeihin ja valtarakenteisiin.

Kirjallisuudentutkimuksessa subjektilla voidaan tarkoittaa Pirjo Lyytikäisen (1995: 7) mukaan tekstin "ääntä", kertoojaa tai kerrottua subjektia, fiktiivistä henkilöä. Lisäksi kirjallisuudentutkimuksellinen subjekti kiinnittyy tekijyyteen ja lukijuuteen liitettäviin käsityksiin, jolloin subjekti ymmärretään kirjallisuuden muotoutumisen prosesseihin kiinnittyvänä toimijana. Moderni subjektikäsitys ilmenee kirjallisuusteorioissa näkemyksenä yksilöllisestä tekijäsubjektista. Käsitys modernista yksilösubjektista ja tekijästä kyseenalaiseksi tehtiin 1960–70-lukujen vaihteessa esiin murtautuneessa kulttuuri- ja kirjallisuusteoreettisessa ajattelussa (ks. esim. Lehtonen 1994: 23–24). Uudemmassa tutkimuksessa subjekti ja subjektiviteetti onkin ymmärretty yksilöllistä tekijyyttä laajemmin erityisesti kaunokirjallisten henkilöhahmojen minän ja identiteetin määrittelyn näkökulmasta.

Kulttuuristen ja yhteiskunnallisten subjektikäsitysten abstrahoiminen kiinnittyy läheisesti uuden ajan länsimaiseen ihmiskäsityksiin. Ihmiskäsitys voidaan määritellä ihmistä koskevien uskomusten, tietojen ja arvostusten järjestelmäksi, johon liittyy myös käsitys ihanteellisesta ihmisestä (ks. esim. Hirsjärvi 1984: 74). Käsitteenä ihmiskäsitys tai ihmiskuva on varsin laaja-alainen, joten pohdin modernin länsimaisen ihmiskuvan tarkastelun osana erityisesti käsityksiä *yksilöstä* ja tämän suhteista *yhteisöihin* ja *yhteiskuntaan*; samoin sovellan käsityksiä *lapsesta*, *kansasta* ja *kansalaisesta* subjekteina aineiston tarkastelukontekstissa. Keskeisessä osassa ovat modernisaation myötä ja erityisesti 1800–1900-lukujen Suomessa muotoutuneet ja muuttuneet käsitykset. Yksilöllä tarkoitan tässä modernia, länsimaista, yhteisöstä erillistä autonomista moraaliolettoa, joka alkoi muotoutua uuden

ajan, erityisesti valistuksen myötä. Modernin yksilökäsityksen muotoutuminen on merkinnyt rajanvetoa yhteisöihin ja yhteiskuntaan. Tässä tutkimuksessa yhteisön käsitteellä tarkoitetaan ihmisten keskinäistä, toiminnallista, symbolista tai kuvitteellista yhteenliittymää niin traditionaalisen sukuyhteisön kuin sopimuksellisenkin yhteisön näkökulmasta. Perhe- tai sukuyhteisön kaltaisiin yhteenliittyimiin synnyttiin, mutta sopimukselliset yhteisöt ovat yksilöiden välisiin sopimuksiin ja vapaaehtoisuuteen perustuvia, valittuja yhteisöjä. (Ks. Lehtonen 1990; Hautamäki 2003: 225–229.) Yhteisön ja yhteiskunnan välinen ero voidaan määrittää Pauli Kettusen (2003: 173) mukaan seuraavasti: yhteisö merkitsee ihmisten keskinäisistä suhteista luonnonvoimaisesti muodostuvaa kokonaisuutta, yhteiskunta taas organisoinnin ja suunnittelun kohteeksi asetettua yhteisöä.

Yksilö yhteisön jäsenenä sai *kansalaisen* merkityksen nationalistisen ajattelu nousun myötä. Kansalaisuuden käsite juontuu kreikan ilmauksesta *civitas* tai *civilitas*. Sillä tarkoitettiin poliittisen yhteisön jäsenyyttä. Kansalaisuutta ei voida määritellä universaaliksi, yhtenäiseksi oikeudelliseksi ja yhteiskunnalliseksi ilmiöksi, vaan käsitys kansalaisuudesta määräytyy sosio-kulttuurisesti. Käsitteet kansalaisesta ja kansalaisuudesta liittyvät keskeisesti modernisaatioon ja kansallisvaltioiden syntyyn. Ranskan vallankumouksen myötä syntynyt siirtymä passiivisesta alamaisuudesta aktiiviseen kansalaisuuteen kiinnittyy sääty-yhteiskunnan murtumiseen ja aktiivisen yhteiskunnallisen toimijuuden ihanteeseen. Yksilöstä muodostui kansalaisuuden myötä oikeuksien kantaja ja rationaalinen toimija. Modernisaation myötä oikeudet laajentuivat ensin miespuolisiin yhteiskunnan jäseniin, sitten naisiin ja lapsiin. Moderniin kansalaisuuteen kuuluu ajatus yksilön oikeuksista ja velvollisuuksista suhteessa valtioon. (Turner 1986: 1–14; Kurki & Nivala 2006: 15–20; Kuusela 2006: 33–35; Kuusela & Saastamoinen 2006: 9–24.) Zygmunt Bauman (2002: 47) esittää modernin yksilön ja kansalaisen eron seuraavasti: kansalainen on henkilö, joka on taipuvainen etsimään omaa hyvinvointiaan kansakunnan hyvinvoinnin kautta, kun taas yksilö suhtautuu usein nihkeästi yhteiseen asiaan.

1800-luvun Suomessa *kansasta* puhuminen sai kansalaisuutta keskeisemmän yhteiskunnallisen roolin. Ilkka Liikasen mukaan vuosisadan alkupuolelta lähtien ”kansa” sai merkityksen erityisesti suomalaisia tarkoittavana historiallisena toimijana. Vuosisadan jälkipuolella kansa ryhdyttiin mieltämään keskeiseksi poliittiseksi toimijaksi ja valtiollisen kehityksen subjektiksi. Vuosisadan lopulla tuotettiin useita määrittelyjä siitä, mikä oli kansan olemus ja kansan tahto, ja rinnakkain asettuivat fennomaanien ja kansanliikkeiden omat määritelmät. (Liikanen 2003: 257–302.) Aktiivisissa kansanliikkeissä kansa itse määritteli omaa olemustaan. Toisaalta sivistyneistön käsityksissä, määritelmässä ja ihanteissa kansasta muodostui Benedict Andersonin *kuviteltu yhteisö*, jonka olemusta sivistyneistö määritteli ja johon se projisoi omia ihanteitaan.

Kansan mieltäminen poliittiseksi kokonaisuudeksi ja yhteisölliseksi toimijaksi, yhteisösubjektiksi, sai pontimensa saksalaisen idealismin perinteestä. Kantin ja Hegelin filosofialle rakentuva *yhteisösubjektiteoria* on nähnyt poliittisen tahdon yhteisön ominaisuutena. Anglosaksiseen traditioon, kuten John Locken, Adam Smithin ja John Stuart Millin ajatteluun pohjautuva *yksilösubjektiteoria* on taas pyrkinyt palauttamaan poliittiset ilmiöt yksilöiden tahtoon. Liberaalissa traditiossa yhteiskunnan hyvän on mielletty rakentuvan vapaan, rajoittamattoman yksilön hyvästä, kun taas yhteisösubjektiteorioissa yhteisö rakentuu yksilön arvojen ja normien muodostajaksi ja moraaliseksi tahdoksi. (Pulkkinen 1989: 135–144.)

Kansalaisen ja kansan käsitteiden ohessa keskeisessä roolissa ovat modernin yhteiskunnan murroksen ja kasvatusihanteiden tuottamat käsitykset *lapsesta* subjektina. Modernit länsimaiset käsitykset lapsesta aikuisesta erillisenä olentona ja lapsuudesta erityisenä ajanjaksona ihmisen elämässä alkoivat muotoutua 1600–1700-luvuilla. Lapsen subjektiviteettia ovat määrittäneet keskeisesti kristilliset näkemykset ja erilaiset kasvatustilafilosofiat. Valistuksen ajalta lähtien ovat eläneet rinnakkain kahtalaiset käsitykset lapsesta. Yhtäältä lapset nähtiin olentoina, joiden sisäinen olemus ja muotoutuva aikuisuus syntyvät heistä itsestään. Toisaalta lapset ymmärrettiin subjekteiksi, jotka voitiin valjastaa erilaisten ideologisten projektien käyttöön (ks. esim. O'Malley 2003: 1–4, 11). Käsityksiin lapsen olemuksesta liittyy foucaultlaisen subjekti-käsitteen kahtalaisuuden ristiriita: lapsi on mielletty toisaalta itsestään kehittyväksi, itse itseään määrittäväksi subjektiksi, toisaalta aikuisen vallan kohteeksi. Sekä lasta että kansalaista koskevia käsityksiä valistuksen ajalta 1800-luvulle määrittä oletus länsimaisesta, valkoihoisesta, miespuolisesta subjektista.

Traditio ja diskurssi

Tradition ja *diskurssin* käsitteitä on viime vuosikymmenten tutkimuksessa pidetty osin toisilleen vastakkaisina. Traditio on edustanut historialliset periodit ylittävää jatkuvuutta, kun taas diskurssille on annettu traditioiden purkautumista, katkosta, edustavia merkityksiä.

Kirjallisella traditiolla voidaan tarkoittaa perinteen välittämiä konventioita, keinoja, ilmaisun tapoja ja kirjallisia muotoja ja lajeja (ks. Shipley 1979: 335; Cuddon 1999: 925; Hosiaisuus 2003: 941). Hans-Georg Gadamerille traditio merkitsee tulkitsijan historiallista sidonnaisuutta perinteen ilmaisemisiin asioihin. Tulkintatapahtumassa ymmärtämiseen pyrkivä tulkitsija löytää yhteyden traditioon. Kaikkea ymmärtämistä läpäisee historiallinen tietoisuus, eli tulkitsija tarkastelee aina tiettyä ilmiötä sidoksissa aiempaan traditioon. Gadamerin vaikutushistorian (*Wirkungsgeschichte*) ajatusta on tulkittu samaa asiaa koskevien erilaisten tulkintojen kulttuuris-historiallisena jatkumona. Sen on tulkittu viittaavan esimerkiksi tietyistä teoksista tehtyihin tulkintoihin sen historian aikana. Näin ollen tradition ajatuksella voi viitata teoksen reseptioihin, tulkintoihin ja sovellutuksiin. (Gadamer 2004: 30–39; Koski 1995: 60–61, 108; Nikander 2005: 246–248.)

Traditioiden jatkuvuuden ajatus kyseenalaistettiin jälkistrukturalismin ja dekonstruktion myötä. Foucault'n diskurssi-käsitys edustaa osin vastakkaista näkemystä Gadamerin traditioiden jatkuvuuden ajatukselle. Foucault'n näkemyksen mukaan diskurssit ovat historiallisesti muuttuvia eivätkä ne muodosta lineaarista jatkumoa. Diskurssit eivät muodostu yhdestä lausunnosta, tekstistä tai toiminnosta, vaan sama diskurssi voi ilmetä eri tekstijoukoissa, toimintatavoissa ja institutionaalisissa tilanteissa. Foucault'n mukaan jokainen historiallinen periodi tuottaa tiedon muotoja, objekteja, subjekteja ja käytäntöjä, jotka eroavat radikaalisti eri periodien välillä, eikä niiden välillä ole välttämättä jatkuvuutta. (Foucault 2005: 143, 154–155; ks. myös Hall 2003: 72–74; Mills 2004: 6, 15–17; Alhanen 2007: 37–55.)

Tässä tutkimuksessa ymmärrän diskurssit traditioiden sisäisiksi ja traditioiden ylläpitäviksi puhetavoiksi. Traditioilla tarkoitan sekä kirjallisia lajeja että sidonnaisuutta kulttuuriin aatevirtauksiin. Puhun tutkimuksessani *traditiosta* kahdessa merkityksessä. Ensinnäkin tarkoitan traditioilla tarkastelemiani aatetraditioita: kristillis-moraalista ja va-

listuksen kehitysajattelun traditiota. Kristillis-moraalisella traditiolla tarkoitain reformaation myötä muodostuneita kristillisiä käsityksiä subjektin toivotusta suhteesta itseensä, ympäristöönsä ja Jumalaan. Valistuksen kehitysajattelun traditiolla tarkoitain uudella ajalla syntyneitä, valistuksen vahvasti esiin nostamia edistysuskon ja empiristisen kasvatuksen ihanteita, jotka niin ikään määrittivät yksilön otaksuttua ja toivottua suhdetta itseensä ja ympäristöönsä.

Toiseksi sovellan tradition käsitettä kirjallisuuteen. Kirjallisista traditioista puhuesani tarkoitain kohderyhmän määrittämiä lajitraditioita kuten lasten- ja nuortenkirjallisuutta, kansanvalistuskirjallisuutta tai oppikirjallisuutta. Lisäksi hahmotan aineistostani adaptaatitraditioita, jotka muodostuvat teosten ilmentämien ja tuottamien subjektikäsitysten samankaltaisuuksien pohjalta. Abstrahoimiani traditioita ei voi nimittää jatku- moiksi siinä merkityksessä, että adaptaatit olisivat toistensa vaikutuksesta syntyneitä, katkeamattomia jatkumoina. Jatkumon adaptaatiojoukot muodostavat ainoastaan siinä mielessä, että ne ovat tulkitsevan tutkijasubjektin sellaiseksi nimeämiä – ne ovat samaa asiaa koskevien samankaltaisten tulkintojen joukko. Traditio-nimityksellä korostan käsi- tystäni adaptaatioista historiallisesti muodostuvina, kontekstiinsa sidonnaisina teoksina, jotka tuottavat erityyppisiä käsityksiä subjektista historiallisesta kontekstista riippuen. Diskursseiksi ymmärrän teosten sisältämät samankaltaiset puhettavat, joilla subjektikä- sityksiä tuotetaan.

Ideologia, arvo, valistus, kansanvalistus ja kasvat

Tutkimusaineistosta abstrahoimani subjektikäsitteet ovat kiinteästi sidoksissa *valistuksen* ja suomalaisen *kansanvalistuksen* sekä länsimaisten *kasvatusfilosofioiden* ilmentämiin ja tuot- tamiin yhteiskunnallisiin *ideologioihin*, *arvoihin* ja *normeihin*.

Ideologioista puhutaan tavallisesti kahdessa perusermerkityksessä. Liberaaliin traditioon nojautuvan neutraalin määritelmän mukaisesti ideologia viittaa ajatus- ja uskomussysteemiin, jotka ovat ominaisia sosiaaliselle tai poliittiselle toiminnalle. Marxilaiseen traditioon nojaavan kriittisen määritelmän mukaisesti ideologia yhdistetään valtasuhteiden yllä- pitämiseen, ja ideologia saa väärään tietoisuuteen liittyvän negatiivisen lisämerkityksen. (Ks. esim. Thompson 1994: 5–44.) Tässä ideologia ymmärretään neutraalin määritelmän mukaisesti kaikkeen sosiaaliseen toimintaan liittyväksi ajatusjärjestelmäksi.

Ideologiat ylläpitävät tiettyä arvomaailmaa ja sen sisäisiä normeja. *Arvot* ovat etiikan piiriin kuuluva maailmankatsomuksen osa; niitä selvitettäessä vastataan kysymyksiin, mil- lainen maailman pitäisi olla ja mitkä ovat hyvän elämän tavoitteet. Arvoista voidaan pu- hua subjektin ja objektin näkökulmasta. Arvojen taustalla on ”arvostamiseksi” kutsuttava inhimillinen toiminta, jossa arvosubjekti pitää jotain kohdetta eli arvo-objektia arvokkaa- na. Arvot jaetaan usein itseisarvoihin ja välinearvoihin. Itseisarvot ovat arvokkaita sinänsä riippumatta siitä, voidaanko niiden avulla saavuttaa jotakin muuta hyötyä. Välinearvot taas ovat välineitä itseisarvojen saavuttamiseksi. (Airaksinen 1987: 134; Niiniluoto 1994: 45, 177, 186–187.) Arvon ja *normin* väliseksi eroksi on määritelty se, että arvot ovat sitoutumista hyvään tavalla, joka koetaan vapauttavaksi, kun taas normit ovat rajoittavia. Arvojen ei koeta rajoittavan toimintavapauksia, sillä mahdollisena pidetyn toiminnan rajat muodos- tuvat arvoihin sitoutuneina. Normit sen sijaan rajoittavat, ja suhteessa normeihin tietyt toi-

minnan päämäärät muodostuvat moraalisesti tai laillisesti luvattomiksi. (Joas 2008: 3–4.)

Eurooppalaisia, länsimaisia arvoja ei voida määrittää yhtenäiseksi ja historiallisista tilanteista irralliseksi arvokimpuksi. Kuitenkin voidaan hahmottaa erilaisia ideologioita ja aatejärjestelmiä, joilla on ollut keskeinen vaikutus modernin ajan Euroopan arvomaailmoihin. Länsimaisen kulttuurin arvojen taustalla voidaan nähdä kolme keskeistä traditiota, joiden pohjalta eurooppalainen ihmiskuva on muotoutunut: juutalais-kristillinen perinne, antiikin kreikkalais-roomalainen traditio ja valistuksen perinne. Antiikin ihmiskuvalla oli keskeistä looginen ajattelu, järjen kriittinen käyttö sekä hyvän elämän mallien ja kosmopoliittisuuden vaikutukset. Kristinusko muokkasi merkittävästi moraalista ja eettistä normistoa. Uuden ajan ja valistuksen myötä taas yksilöllisyyden, vapauden ja tuntemattomien alueiden valloittamisen ihanteet nousivat keskeisiksi. (Setälä 1998: 15–23; Joas 2008: 5–21.) Hans Joasin (2008: 15) mukaan Euroopan kulttuuristen arvojen perustaksi voidaan nimetä vapaus, erilaisuuden sietäminen ja rationalistinen maailmanherruuden ajatus.

Tässä keskeiseksi muodostuvat kristillisen tradition ja *valistuksen* ylläpitämät ideologiat, arvot ja käsitykset yksilöstä. Valistus määrittyy eri tavoin riippuen siitä, mistä näkökulmasta katsotaan. Valistuksella voidaan tarkoittaa tiettyä historiallista aikakautta, maantieteellisesti sijoittuvaa paikkaa, ideoiden joukkoa, tietyistä ajattelijoista koostuvaa verkostoa, uskomusjärjestelmää, maailmankatsomusta tai ajanhenkeä. Määrittelytavasta riippumatta valistuksen paradigmat puhuttaessa sen keskeisiksi aatesisällöiksi ymmärretään järkiuskon, tieteen ja empirismin korostus, kehitysajattelu, universalistinen ja sekularisoitunut ajattelu, näkemys ihmislunnon samankaltaisuudesta sekä individualismin, suvaitsevaisuuden ja vapauden ihanteet. (Hamilton 1992: 21–22; Koivisto et. al. 1995: vii–xvi.) Tässä valistus ymmärretään sen yksinkertaisen määritelmän mukaisesti luomukseksi uusista ideoista, jotka koskivat ihmistä, yhteiskuntaa ja luontoa. Ne haastoivat olemassa olevat määritelmät ja perinteisen maailmankuvan, jota kristinusko dominoi. Valistus kohdistui keskeisesti kirkon auktoriteetin ylläpitämien perinteisten näkemysten horjuttamiseen. (Ks. Hamilton 1992: 23.)

Kansanvalistuksella tarkoitan tässä sekä autonomian ajan Suomessa että 1920–30-lukujen Neuvosto-Karjalassa vallinneita kansan valistus-, sivistys- ja kasvatuspyrkimyksiä. Autonomian ajan Suomessa toteutetut kansan valistus- ja sivistyspyrinnöt erosivat tietyiltä osin valistusfilosofien ihanteista. Kun valistusfilosofien ihanteena oli auktoriteettien murtaminen, itseaiheutetusta alaikäisyyden tilasta vapautuminen ja oman järjen käyttö, suomalaisessa yhteiskunnassa valistus toteutui usein tiettyjen aatesuuntausten julistamisena, auktoriteettiuskon vahvistamisena tai yksipuolisena tiedon merkityksen korostamisena. Käytännön kansanvalistustyö ei välttämättä toteuttanut valistusfilosofien perusajatuksia. Usein kasvatus- ja opetustoiminta oli väline muiden päämäärien saavuttamiseksi. Tällaisia päämääriä olivat yhteiskunnan ja kansanliikkeiden tavoitteet ja tarpeet, eivät yksilöiden omaehtoiset sivistystarpeet. (Tuomisto 1991: 46–47.) Tässä tarkastelen kansanvalistusta erityisesti fennomaanien ylläpitäminä ihanteina ja toteuttamina käytäntöinä.

Puhuessani kansanvalistuksesta 1920–30-lukujen Neuvosto-Karjalan kontekstissa tarkoitan Karjalassa toimineiden suomalaisten kommunistien tekemää karjalaisrahvaan valistamista ja opettamista sekä näiden varjolla tapahtuvaa suomalaistamista. Tällä toiminnalla on nähty olevan yhtäläisyyksiä autonomian ajan Suomessa toteutettuun kansanvalistukseen. Karjalaisten valistaminen on rinnastettu 1800-luvun lopun Suomessa harjoitettuun kansanvalistukseen ja valtiolliseen rakennustyöhön. (Ks. Kangaspuro 2000: 27, 41,

144–145.)

Valistuksen ja kansanvalistuksen ihanteet liittyvät läheisesti kasvatukseen. *Kasvatusta* voidaan pitää ihmisen ohjaamisena jotain ihannetta kohti. Tästä näkökulmasta kasvatusta on intentionaalista ja instrumentaalista toimintaa. Kasvatukseen liittyy jokin päämäärä ja tavoite, ja kasvatusta on väline näiden päämäärien saavuttamiseen. Kasvatusta on arvojen kannattamista ja toteuttamista edistävää toimintaa, joten arvojen välittäminen on yksi kasvatuksen päämääristä. Yhteiskunnassa, sen alaryhmissä ja yksittäisissä kasvattajissa ilmenevistä arvostuksista riippuu, minkälaisiin kasvatuspäämääriin kulloinkin pyritään. (Hirsjärvi 1983: 72–73; Hirsjärvi & Huttunen 1995: 33–35, 63–65, 71.)

Tässä kasvatusta ymmärretään erityisesti *sosialisaatioksi*. Sosialisaatio merkitsee tapahtumasarjaa, jonka kuluessa ihminen oppii ne tiedot, säännöt, käsitykset ja asenteet, jotka mahdollistavat yhteiskunnan jäsenenä toimimisen. Ihmisen persoonallisuuden kehitykseen vaikuttavia sosialisaatioympäristöjä ovat sosiaaliset organisaatiot, viralliset sosialisaatioagentit kuten koulut, perheinstituutio, erilaiset pienryhmät sekä välitön sosiaalinen ja ekologinen ympäristö²⁴. (Helkama et. al. 2001: 82–85.)

Edellä määriteltyjä käsitteitä sovellan tutkimuksessani seuraavasti: Tarkastelen, kuinka *Robinson Crusoe* -mukaelmien fiktiivisten henkilöiden, erityisesti Crusoe-subjektin, kuvaus muuttuu kertomuksia diakronisesti tarkasteltaessa ja vertailtaessa. Tämän rinnalla selvitän teosten paratekstien ilmentämiä käsityksiä lukija- ja tekijäsubjekteista. Subjektien kuvaustapoja ja niiden muutoksia tulkiten suhteessa länsimaisen modernisaation kontekstissa ilmeneviin lasta, kansaa ja kansalaista koskeviin ihanteisiin. Subjektikäsitteiden taustallinen tarkastelukonteksti muodostuu kristillis-moraalisesta traditiosta, valistuksellisesta kehitystraditiosta sekä suomalaisen kansanvalistuksen ideologioista, arvoista ja normeista. Kirjallisilla traditioilla tarkoitan lajitraditioita sekä adaptaatioaineistosta muodostamiani jatkumia.

1.4. AIKAISEMPI TUTKIMUS

Tutkimukseni sijoittuu kirjallisuudentutkimuksen piiriin, mutta sen kontekstualisoiva lähestymistapa edellyttää tukeutumista kirjallisuudentutkimusta laajempaan tutkimuskenttään. Työni voidaan sijoittaa kolmen kirjallisen tradition risteyskohtaan. Ensimmäinen tutkimuksessani on keskeinen rooli aikaisemmalla *Robinson Crusoe* -tutkimuksella, adaptaatiotutkimuksella ja lastenkirjallisuudentutkimuksella. Toiseksi luen aineistoa suhteessa yhteiskunta- ja kasvatustieteisiin kirjoituksiin 1600-luvun lopulta 1900-luvulle. Kolmanneksi työtäni tukevat sosiologian, historian ja kasvatustieteen tutkimukset.

Kirjallisuudentutkimuksen osalta keskeinen tausta on *Robinson Crusoe* -tutkimuksen mittava traditio, johon on ollut mahdollista perehtyä vain osin. Ian Wattin artikkeli ”*Robinson Crusoe as a Myth*” julkaisussa *Essays in Criticism* (1951) ja teos *The Rise of the Novel* (1957) ovat olleet käänntekeviä *Robinson Crusoen* tutkimustraditiossa. Ne ovat antaneet suuntaviivoja koko 1900-luvun loppupuolen tutkimukselle. Artikkelissaan Watt (1951: 97) esittää, että *Robinson Crusoe* representoi kolmea keskeistä modernin sivilisaation oluttuvuutta: paluuta luontoon, työn arvoa ja ihmisen taloudellista olemusta. Teoksessaan *The Rise of the Novel* hän kohdistaa tarkastelun erityisesti taloudelliseen oluttuvuuteen ja analysoi Robinson Crusoea *homo oeconomicuksena*, taloudellisen ihmisen arkkityyppinä. Teok-

sen myötä syntyi tutkimustraditio, jossa *Robinson Crusoen* individualismia, työnteon roolia ja taloudellista toimintaa on tarkasteltu kapitalismikritiikin näkökulmista. Taloudelliset aspektit ja luonnon ja yhteiskunnan välinen suhde nostettiin keskeiseksi 1960–70-luvuilla Maximillian E. Novakin tutkimuksissa *Economics and the Fiction of Daniel Defoe* (1962) ja *Defoe and the Nature of Man* (1963).

Wattin teosten myötä *Robinson Crusoen* myyttisyys nousi keskeiseksi tarkastelun kohteeksi. Kokoelma *Robinson Crusoe. Myths and Metamorphoses* (1996) on myytin muodostumisen tarkastelussa yksi merkittävimmistä teoksista. Kokoelman avaavassa artikkelissaan "Unwrapping Crusoe: Retrospective and Prospective Views" Louis James hahmottelee myytin ilmenemismuotoja kertomuksen innoittamassa kaunokirjallisuudessa, kuten seikkailukirjallisuudessa ja muussa myyttiä uudelleenkirjoittavassa kirjallisuudessa. Teoksen pääpaino on kuitenkin kiinteämmin muiden uudelleenkirjoitusten kuin *Robinson Crusoe*-adaptaatioiden tarkastelussa.

Wattin kirjoitukset antoivat myös merkittävän panoksen romaaniteoreettiselle tutkimukselle, joka on määritellyt Defoen teoksen asemaa suhteessa modernin romaanin kehitykseen. Esimerkiksi Liisa Saariluoma liikkuu *Robinson Crusoe*-tulkinnoissaan Wattin viitoittamalla tiellä. Saariluoman tulkintojen lisäksi käyn dialogia romaanin varhaisvaiheita käsittelevien Percy G. Adamsin ja Robert Mayerin tutkimusten kanssa.

Viime vuosikymmeninä romaanin historian ja kapitalismikritiikin rinnalla *Robinson Crusoe* on luettu empirististen tieteiden, seksuaalisen politiikan ja sukupuolen sekä jälkikolonialismin näkökulmista. Jälkikolonialistisista tutkimuksista nojautun tässä Peter Hulmen ja Christine Reesin tutkimuksiin. Lisäksi romaanin tarkastelu on saanut keskeisen roolin tutkimuksissa, jotka käsittelevät anglosaksisen seikkailukirjallisuuden historiaa, kuten esimerkiksi Martin Greenin ja Richard Phillipsin kirjoituksissa. Defoen romaania käsittelevien viimeaikaisten tutkimusten kirjoja valottaa useita lähestymistapoja läpileikkaava teos *Approaches to Teaching Defoe's Robinson Crusoe* (2005).

Tutkimuksessani luon katsauksen Defoen romaanin aikalaisvastaanottoon sekä 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun kuluessa muodostuneisiin romaanin tulkintatapoihin. Aikalaisvastaanoton osalta nojautun Charles Gildonin pamflettiin *The Life And Strange Surprizing Adventures of Mr. D..... De F..., London, Hofier* (1719). 1800-luvulla muotoutuneita Defoen romaanin lukutapoja hahmotan Pat Rogersin toimittaman kokoelman *Defoe. The Critical Heritage* (1972) pohjalta.

Robinson Crusoen adaptaatiuroolia käsittelevää tuoretta tutkimusta on ilmestynyt vain vähän. *Robinson Crusoe*-adaptaatioita käsittelevät julkaisut ovat tähän mennessä koostuneet pitkälti artikkeleista sekä bibliografisista ja kirjallisuushistoriallisista katsauksista. Hermann Ullrichin laajassa bibliografiassa *Robinson und Robinsonaden. Bibliographie, Geschichte, Kritik* (1898) on luetteloitu Defoen romaanin julkaisemisen jälkeen 1800-luvun loppupuolelle saakka ilmestyneitä eurooppalaisia käännöksiä, mukaelmia ja robinsonadeja. Yrjö Hirmin teos *Ön i världshavet (Valtameren saari)* (1928) kuvaa laajasti saarikertomusten ja robinsonadien historiaa. Margareta Winqvist on tutkimuksessaan *Den engelske Robinson Crusoes sällsamma öden och äventyr genom svenska språket* (1973) kuvannut ruotsalaisten *Robinson Crusoe*-käännösten ja mukaelmien historiaa.

Kaunokirjallista adaptaatioilmiötä teoretisoivat ensimmäiset tutkimukset ilmestyivät 1960–80-luvuilla. Skandinaavista lastenkirjallisuuden adaptaatiotutkimusta hallitsivat Göte Klingbergin ja Kari Skjønbergin adaptaatiomääritelmät. Klingberg esitti kirjoituk-

sissaan pedagogiseen tutkimusperinteeseen nojautuvan määritelmän adaptaatiosta lastenkirjallisuudessa. Skjønberg kävi teoksessaan *Hvem forteller? Om adaptasjoner i barnelitteratur* (1982) dialogia Klingbergin näkemysten kanssa. Molemmille tutkijoille ovat ominaisia tekstikeskeiset ja osin pedagogiset lähestymistavat, eivätkä Klingbergin ja Skjønbergin näkökulmat ole enää sellaisenaan riittäviä määrittelemään adaptaatioilmiön moninaisuutta.

Tuoreemmassa adaptaatiotutkimuksessa pääpaino on ollut eri medioiden välisen adaptaation tarkastelussa. Erityisesti elokuva-adaptaatioita käsittelevää kirjallisuutta on ilmestynyt runsaasti. Sekä eri medioiden välistä että kirjallista adaptaatiota koskevalle tutkimukselle on ollut luonteenomaista, ettei se juurikaan luo teoriaa adaptaatioilmiöstä, vaan keskittyy empiiriseen aineiston tarkasteluun. Tällaiseksi tutkimukseksi voidaan nimetä esimerkiksi Punahilkka-sadun uudelleenkirjoituksia käsittelevä Sandra L. Beckettin *Recycling Red Riding Hood* (2002). Adaptaatiotutkimuksen osalta oman työni kannalta keskeisin on Linda Hutcheonin teos *A Theory of Adaptation* (2006). Siinä teoretisoidaan adaptaatioilmiötä erityisesti eri medioiden välisen adaptaation näkökulmasta. Lisäksi hyödynnän tutkimuksessani John Stephensin ja Robyn McCallumin teosta *Retelling Stories, Framing Culture. Traditional Story and Metanarratives in Children's Literature* (1998), jossa tarkastellaan myyttisten kertomusten, kansansatujen ja varhaisten modernien klassikoiden uudelleenkertomista. Tutkimuksessani esiin nousevat arvot ja ideologiat ovat pitkälti yhteneviä niiden metanarratiivien kanssa, joita Stephens ja McCallum käsittelevät, mutta kontekstuaalinen tarkasteluni kohdistuu heidän tutkimustaan syvemmin tiettyihin kasvatuserityisyyksiin ja suomalaisen kulttuurin arvomaailmaan.

Adaptaatioprosessin teoretisoinnin osalta nojaudun Gérard Genetten teoriaan hyperkultuaalisuudesta sekä lukijuutta ja tekijyyttä koskevaan tutkimukseen, erityisesti Michel Foucault'n kirjoituksiin. Lisäksi keskeisessä roolissa ovat käännöstieteelliset tutkimukset. Käännöstieteissä on viime vuosikymmeninä pohdittu kysymyksiä, jotka koskettavat läheisesti myös kirjallisuudentutkimuksen eräitä tämänhetkisiä kiinnostuksenkohteita: lukijan asemaa, tekstien sidonnaisuutta historiaan, kulttuuriin ja yhteiskuntaan sekä tekstien ja teoksen muuntamiseen liittyviä kysymyksiä. Tässä tutkimuksessa keskeisiä ovat erityisesti Riitta Oittisen kirjoitukset.

Suomalaisen lastenkirjallisuudentutkimuksen osalta suhteellisen vähäinen historia-tutkimuksen määrä asettaa omat rajoituksensa aineiston kontekstuaaliselle tarkastelulle. Keskeisimpänä lähteenäni suomalaisen lastenkirjallisuuden tutkimustraditiossa on Päivi Heikkilä-Halttusen *Kuokkavieraasta oman talon haltijaksi* (2000) sekä hänen kirjoittamansa artikkelit.

Kirjallisuudentutkimuksen ohessa yhteiskunta- ja kasvatustieteellisillä kirjoituksilla on tässä keskeinen rooli. Merkittäviä primärilähteitä Defoen romaanin ja adaptaatioiden kontekstuaalisen tarkastelun osalta ovat valistuksen yhteiskuntafilosofiset kirjoitukset, erityisesti John Locken *Second Treatise of Government* (1690; suom. *Tutkielma hallitusvallasta* 1995) sekä Jean-Jacques Rousseauun *Un Discours sur l'Origine et les Fondements de l'Inégalité parmi les Hommes* (1755; suom. *Tutkielma ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista* 2000) ja *Du contrat social ou principes du droit politique* (1762; suom. *Yhteiskuntasopimuksesta* 1988). Yhteiskuntafilosofisista kirjoituksista tarkastelen lisäksi Karl Marxin esittämiä viittauksia Robinson-kertomuksiin teoksissa *Misère de la philosophie* (1847; suom. *Filosofian kurjuus* 1971), *Ökonomische Manuskripte* (1857–58; suom. *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsitelmät*, ”Grundrisse” 1986) ja *Das Kapital* (1867; suom. *Pääoma* 1957). Kasvatustieteelliset

ten kirjoitusten osalta keskeisiä ovat Rousseau'n *Émile ou de l'éducation* (1762; suom. *Émile eli kasvatuksesta* 1905) ja Mikael Soinisen pedagogiset kirjoitukset. Lisäksi olen täydentänyt käsityksiäni tutkimuksessa käsitellyistä filosofisista, kasvatuksellisista ja aatehistoriallisista kysymyksistä nojautumalla moninaisiin yhteiskunnallisen, poliittisen ja kasvatuksen historian tutkimuksiin.

Oma tutkimukseni tarjoaa tuoreita näkökulmia adaptaatiotutkimukseen, *Robinson Crusoe* -tutkimukseen ja suomalaiseen kirjallisuudentutkimukseen. Adaptaatiotutkimuksen tekee haasteelliseksi se, että teoreettisesti relevanttia tutkimusta on tarjolla vain niukasti. Skandinaavisessa tutkimuksessa 1960–80-luvuilla esitetyt näkemykset ovat vanhentuneita ja riittämättömiä kuvaamaan adaptaatioilmiötä nykykäsitysten näkökulmasta. Hutcheon taas ei tuoreessa tutkimuksessaan käsittele sitä kirjallisuudentutkimuksen kannalta keskeistä kysymystä, mitä kirjallisten tekstien välisellä adaptaatiolla voidaan tarkoittaa. Tämän vuoksi katson oman tutkimukseni uudistavan kaunokirjallisten mukaelmien tutkimusperinnettä. Myös *Robinson Crusoe* -tutkimuksen osalta työni kartoittaa osin tuntematonta maaperää. Se kohdistuu kapeaan sektoriin Robinson Crusoe -myyttiä muovavien lukuisten uudelleenkirjoitusten alueella: suomenkielisten Robinson-adaptaatioiden tarkasteluun. *Robinson Crusoen* roolista suomalaisessa kulttuurissa ja kirjallisuudessa ei yksittäisiä opinnäytteitä ja julkaisemiani artikkeleita (Sagulin 2005, 2008 ja 2009) lukuun ottamatta ole tehty systemaattista tutkimusta. Myös muita suomalaisia adaptaatioita koskevaa tutkimusta on ilmestynyt vain niukasti. Siten tutkimukseni laajentaa käsitystä siitä, millainen rooli suomennos- ja adaptaatiokirjallisuudella on suomalaisen kirjallisuuden kentällä.

2. Kaunokirjallinen adaptaatioprosessi

Tässä luvussa esitän teoreettisen näkemyksen kaunokirjallisesta adaptaatioilmiöstä ja mukaelmien ontologiasta. Luvun aluksi luon suppean katsauksen siihen, kuinka adaptaatio on ymmärretty skandinaavisen lastenkirjallisuudentutkimuksen historiassa. Tämän jälkeen tarkastelen adaptaatioprosessia kahdesta näkökulmasta: tekstienvälisenä muunnosprosessina ja mukailijasubjektin luovan toiminnan tuloksena. Teoretisoinnin pohjalta täsmennän työni keskeistä tutkimustehtävää ja esittelen tutkimuksen etenemistavat.

2.1. PEDAGOGINEN ADAPTAATION MÄÄRITELMÄ LASTENKIRJALLISUUDENTUTKIMUKSESSA

Adaptaation käsite nousi keskusteluun eurooppalaisessa lastenkirjallisuudentutkimuksessa 1960-luvulla. Saksalaisen adaptaatiotutkimuksen näkemykset levisivät Skandinaviaan, jossa niitä kehitettiin omaan suuntaansa. Skandinaavisia adaptaatiomääritelmiä hallitsivat pedagogiset ja tekstikeskeiset lähestymistavat.

Skandinaviassa yksi keskeisimmistä adaptaatioteorian kehittäjistä on ollut ruotsalainen tutkija Göte Klingberg, jonka kirjoitusten pohjalta käsitteestä keskusteltiin pohjoismaisessa lastenkirjallisuudentutkimuksessa 1960–1970-luvuilla. Klingbergin soveltama adaptaation käsite perustui saksalaistutkijoiden Theodor Brüggemannin ja Malte Dahrendorfin teorioihin.¹ Heidän näkemyksistään Klingberg omaksui ajatuksen adaptaatiosta kirjallisuuden sopeuttamisen keinoina tietyille vastaanottajaryhmälle. Klingberg ymmärsi lasten- ja nuortenkirjallisuuden erityiseksi lapsille ja nuorille suunnatuksi kirjallisuudeksi. Tuossa kirjallisuudessa tulisi huomioida vastaanottajaryhmän ominaisuudet ja adaptoida kirjallisuus oletettujen lukijoiden kiinnostusten, tarpeiden, kokemusten, tietojen ja lukukyvyn mukaiseksi. (Klingberg 1972: 95; 1981: 2–6.)

Klingbergin mukaan kaunokirjallisuusadaptaatioita voidaan tarkastella kahdesta näkökulmasta: lähettäjän ja viestin sekä vastaanottajan näkökulmasta. *Lähettäjän ja viestin näkökulmasta* hän määrittelee neljä adaptaatiomuotoa, joilla aikuistenkirjallisuutta sopeutetaan lastenkirjallisuudeksi. Ne pohjautuvat Brüggemannin jaotteluun. *Stoffväljande adaptation* tarkoittaa lapsilukijoiden tietojen ja kokemusten tason, kiinnostuksenkohteiden ja tarpeiden huomioimista kirjallisuuden juonessa, sanastossa ja elämänkatsomuksessa. *Formväljande adaptation* ilmenee teosten muodon sopeuttamisena lukijoille. Lapsille suunnatuissa teoksissa tämä näkyy esimerkiksi siten, että ne sisältävät vähemmän miljöön ja ajatusten kuvausta ja enemmän toimintaa ja juonikuvausta kuin aikuistenkirjat. *Stilväljande adaptation* kohdistuu kielelliseen esitystapaan ja huomioi vastaanottajan sanastolliset tiedot ja lukukyvyn. Lastenkirjallisuudessa se ilmenee esimerkiksi lisääntyneenä verbien käyttönä liikettä ja toimintaa kuvaavissa kertomuksissa, abstraktin sanaston ja kuvakielen vähentämisenä sekä lyhyinä virkkeinä. *Medieväljande adaptation* taas kohdistuu lapsille julkaistujen kirjojen pituuteen, muotoon ja kuvitukseen. (Klingberg 1972: 26, 95–101; 1981: 17.)

Vastaanottajan näkökulmasta katsottuna adaptaatiotutkimuksessa tulisi pohtia sitä, missä määrin adaptaatio on tarpeellista, eli missä määrin teosten vastaanottajat olisi huomioitava. Tämän selvittämiseksi tulisi Klingbergin mukaan tutkia psykologisin metodein todellisten vastaanottajien ymmärrystä, emotionaalisia reaktioita ja preferenssejä suhteessa lapsille tuotettuun kirjallisuuteen. Erityiseksi tutkimusmenetelmäksi tähän Klingberg ehdottaa kokeilua eri adaptaatioasteita edustavilla teksteillä. (Klingberg 1972: 26, 96–97, 181–182.)

Klingbergin adaptaation määritelmä sekä tutkimusmenetelmät perustuvat pedagogiseen ja psykologiseen ajattelutapaan, jossa lastenkirjallisuus ymmärretään tietyille erityisryhmälle räätälöidyksi kirjallisuudeksi. Tätä räätälöimistä ohjaavat oletukset lapsen kyvyistä, tarpeista ja kokemuksista. Klingbergin mukaan lasten- ja aikuistenkirjallisuuden välille ei ole syytä tehdä periaatteellista laadullista eroa, vaan erottelu näiden kirjallisuuden tyyppien välillä on pedagoginen. Myös adaptaatio määrittyy peruseriaatteiltaan pedagogiseksi ilmiöksi. Klingbergin käsityksissä kaikkeen lapsille ja nuorille tuotettuun kirjallisuuteen liittyy sopeuttamisen vaatimus, jota ohjaavat vastaanottajakunnan erityiset ominaisuudet. (Klingberg 1970: 240–242.)

Vaikka Klingbergin näkemykset nojaavat kehityspsykologiseen ajatteluun, hän problematisoi käsityksen siitä, miten tiedot lapsen todellisista ominaisuuksista muotoutuvat. Hänen mukaansa aikuisten idea lapsuudesta on tehnyt lapset siksi, mitä he ovat. Siten aikuiset lastenkirjojen muodon ja sisällön muokkaajina saavat lapset kiinnostumaan haluamistaan ominaisuuksista. Lapsen perusolemus on kuitenkin historiallisesti muuttuva, ja myös kirjallisuuden on mukauduttava muuttuvaan tilanteeseen. Siksi adaptaatio ja sen tutkiminen on tarpeellista. (Klingberg 1981: 41.) Vaikka Klingberg perustaa havaintonsa empiirisiin tutkimuksiin, teoreettisissa ja metodologisissa näkemyksissään hän luo ja vahvistaa stereotyyppisiä oletuksia lapsista ja lastenkirjallisuudesta.

Klingbergin ennako-oletukset ilmenevät hänen adaptaatioiden tarkastelun metodeissaan. Niiden perustana ovat otaksumat, että lapsivastaanottajalla on puutteellisia kykyjä hallita suuria kokonaisuuksia, lasta miellyttää kirjallisuus, jossa tapahtumat kuvataan lapsen perspektiivistä, lapsi lukee mieluummin teosta, jossa kuvataan juonta ja tapahtumia kuin ajatuksia tai miljöötä, lapsilukijalla on tarve onnelliseen loppuun ja kirjassa esiintyvä toisto tuottaa lukijalle iloa. (Klingberg 1972: 98–99, 182–183.) Vaikka Klingberg puhuu *oletetuista* lukijan ominaisuuksista, joiden vahvistamiseen tai purkamiseen tutkimuksen avulla voidaan päästä – asettaahan hän koko adaptaation tarpeellisuuden tutkimisen arvoiseksi –, tutkimusta ohjaavat oletusarvot, joiden mukaan lukijoiden, kirjailijoiden ja kirjallisuuden välittäjien uskotaan toimivan. Itsestään selvänä lähtökohtana on, että lastenkirjallisuus on, ja sen on oltava, luonteeltaan pedagogista.

Klingbergin aikalainen Kari Skjønberg esittää oman näkemyksensä *adaptaatiosta* teoksessaan *Hvem forteller? Om adaptasjoner i barnelitteratur*. Hän pyrkii Klingbergiä suurempaan vapautteen adaptaation käsitteen sovelluksissa.² Skjønbergin mukaan esimerkiksi käännoistä voi pitää pohjimmiltaan adaptaationa, eikä hän vedä tarkkaa rajaa didaktisoinnin ja adaptaation välille kuten Klingberg tekee.³ Skjønberg tukeutuu ranskalaistutkijoihin, jotka määrittelevät adaptaation käsitteen Klingbergiä ja saksalaista tutkimusta laajemmin.⁴ Hän perääkin tutkimuksessaan suurempaa sallivuutta adaptaatio-käsitteen käyttöön. (Skjønberg 1982: 10, 13, 39.)

Huolimatta Klingbergin ja Skjøsbergin näkökulmaeroista heidän lähestymistapansa adaptaatioiden tarkasteluun ovat varsin samankaltaisia. Molempien tutkimusmenetelmät perustuvat alkuperäisteoksen ja adaptaation tarkkaan vertaamiseen ja narratologiseen tarkasteluun. Klingberg kiinnittää huomionsa erityisesti teosten juoneen, muotoon ja tyyliin, Skjøsberg (1982: 12–13, 22) taas kerrontatekniikan, kielen ja käännosten vertaamiseen. Molempien tutkijoiden tarkastelun pääpaino on teoksissa tapahtuneissa kielellisissä ja kerronnallisissa muutoksissa.

Adaptaation määritelmän rakentuminen pedagogiselle pohjalle 1960–80-luvuilla tehdyissä tutkimuksissa on odotuksenmukaista, sillä lastenkirjallisuudentutkimuksen lähestymistavat olivat kauan sidoksissa pedagogiseen perinteeseen. Tutkimusta ohjasivat oletukset lapsista ja nuorista lukijoina. Narratologisissa tutkimuksissa pyrittiin kehittämään lähestymistapoja ja metodologioita, jotka erityisellä tavalla ottavat huomioon lapsen lukijana. Aidan Chambers esittää ajatuksen erityisestä kriittisestä metodista, jolla voidaan huomioida lapsi lukijana. Hänen mukaansa lastenkirjallisuudessa lapsilukija on implisiittisesti läsnä tarinassa, ja tämä voidaan tavoittaa sisäistekijän käsitteen avulla. Chambersin mukaan tarinan kielen ja kerronnan tarkastelu voi osoittaa, onko sisäislukija, jolle sisäistekijä viestii, lapsi vai aikuinen. Näin voidaan päätellä, onko kirja aikuisille vai lapsille tarkoitettu. (Chambers 1990: 91–114.)

Chambersin kaipaaman lapsilukijan huomioivan ”metodologian” kehittämiseen ryhtyi Barbara Wall tutkimuksessaan *The Narrator’s Voice* (1991). Wall pyrki osoittamaan, että kaunokirjallisen teoksen kertojan ja yleisön tarkastelulla voidaan selvittää, onko teos lapsille vai aikuisille suunnattu. Wallin mukaan fiktion kieli ja kerronta on erilaista silloin, kun se on tietoisesti lapsille suunnattu ja voidaan selvittää, onko teoksen sisäisyleisöksi ajateltu ainoastaan lapsi vai sekä aikuinen että lapsi. Lastenkirjallisuuden asiaa edistämään pyrkivien Chambersin ja Wallin tutkimusten ongelmaksi muodostuu niistä abstrahoitavissa olevat vahvat oletukset ja mielikuvat lapsilukijoista. Wall olettaa, että lapsilukija ei ymmärrä ironiaa tai satiiria, lapselle kerrotun on oltava kolmannessa persoonassa tai että lapsiyleisölle kohdistettu kirjallisuus olisi aikuisen kontrollin ulkopuolella. Oletukset ovat tutkimuksessa vahvasti läsnä huolimatta siitä, että ne eivät nojautu reseptitutkimukseen lastenkirjallisuuden lukemisen tavoista.

Lastenkirjallisuudentutkimus alkoi murtautua pedagogisesta tutkimusperinteestä koki uudenlaisia tarkastelutapoja 1980-luvun kuluessa. Jacqueline Rose kyseenalaisti teoksessaan *The Case of Peter Pan* (1984) käsityksen siitä, että lastenkirjallisuus heijastaisi lasten tarpeiden ja toiveiden mukaista kirjallisuutta, kuten aikaisemmin oli ajateltu. Rosen (1984: 1–2, 137) mukaan lasten fiktio muodostaa maailman, johon aikuiset tekstin tekijöinä ja välittäjinä tulevat ensin, vasta sitten lapsi vastaanottajana. Näin Rose kritisoi näkemystä siitä, että aikuinen tietää ja tuntee, mitä lapset haluavat ja tarvitsevat kirjallisuudesta. Hänen mukaansa tulisi kysyä ensin sitä, mitä aikuiset kirjallisuuden läpi haluavat tai vaativat lapsesta.

Muuttuva suhde lastenkirjallisuudentutkimukseen heijastui myös adaptaation määrittelypyrkimyksiin. Irtautuminen pedagogisesta perinteestä tyrehdytti keskustelun *adaptaatiosta* lastenkirjallisuudentutkimuksessa. Pedagogiselle pohjalle rakentuneet adaptaation määritelmät olivat kestäättömiä uusien lähestymistapojen valossa.

2.2. ADAPTAATION ONTOLOGIA: ADAPTAATIO EVOLUTIIVISENA JA KREATIIVISENA PROSESSINA

Linda Hutcheon (2006) antaa termille *adaptation* kaksi merkitystä: adaptaatiolla voidaan tarkoittaa sekä teosta tai tuotosta että luomisen ja vastaanoton prosessia. Seuraavaksi analysoin näiden ulottuvuuksien ontologista ja teoreettista olemusta. Etenen adaptaation teosluonteen tarkastelusta sen prosessiluonteen tarkasteluun kysymällä, millainen teos kaunokirjallinen adaptaatio on ja mitkä tekijät ohjaavat adaptaatioteoksen muotoutumista.

Adaptaation olemus teoksena rakentuu kiinteästi suhteesta toisiin teoksiin tai teksteihin. Eri taiteenlajien väliset adaptaatiot eroavat toisistaan sekä mukailutapojensa että ontologiansa puolesta. Hutcheon jakaa adaptaatiot muodoltaan kolmeen eri kategoriaan: kertoviin (telling), esittäviin (showing) sekä osallistumista ja vuorovaikutusta (interacting) edellyttäviin adaptaatioihin. Hänen mukaansa jotkin mediat, kuten romaanit ja novellit, kertovat tarinoita, jotkin, kuten näytelmät ja elokuvat, esittävät niitä ja jotkin, kuten videopelit ja teemapuistot, edellyttävät vastaanottajien toimivan niiden kanssa fyysisessä ja kinesteettisessä vuorovaikutuksessa. Hutcheonin näkemyksen mukaisesti adaptaatioiden rakentumista suhteessa alkuperäisteokseensa voidaan tarkastella näiden kolmen muodon eri variaatioina. Hän luonnehtii kertomisesta esittämiseen (telling–showing), esittävästä muodosta esittävään (showing–showing), vuorovaikutuksesta kertovaan (interacting–telling) ja vuorovaikutuksesta esittämiseen (interacting–showing) suuntautuvaa adaptaatiota. (Hutcheon 2006: 22, 33–77.) Hutcheon tarkastelee erityisesti performatiiviseltaan eroavien teosten välistä adaptaatioprosessia, kuten elokuvan adaptoimista musikaaliksi tai oopperan mukailemista televisioon. Näin ollen hän ei pureudu tarkemmin siihen kirjallisuudentutkimuksen kannalta kiinnostavaan kysymykseen, millaisena adaptaatio kahden tekstin välisenä mukailuna voidaan ymmärtää. Kaunokirjallisten adaptaatioiden teosluontetta on eri medioiden välistä adaptaatiota vaikeampi määrittellä kirjallisten teosten samankaltaisen ilmiasun vuoksi.

Kaunokirjallisen adaptaation identiteetti ja sen suhde alkuperäisteokseen on ambivalentti. Adaptaatiota teoksena voidaan yhtäältä tarkastella samanlaisena yksittäisenä oliona, partikulaarina, kuin mitä tahansa kaunokirjallista teosta. Toisaalta adaptaatioteoksen luonteeseen kuuluu, että sen itsenäinen identiteetti on häilyvä. Jorge Luis Borgesin novelli ”Mies joka kirjoitti Don Quijoten” on nostettu eri yhteyksissä esille pohdittaessa taideteoksen jäljittelyä, uusintamista ja eri teosten välisiä suhteita. Novellin esimerkki Pierre Menardista, joka kirjoittaa sana sanalta saman tekstin kuin Cervantes *Don Quijotessaan*, on saanut eri teoretikot näkemään sanasta sanaan samanlaisten tekstikonstruktioiden suhteet eri tavoin. Nelson Goodman, joka samastaa kirjallisen teoksen sen tekstiin, tulkitsee Menardin teoksen samaksi kuin Cervantesin. Sen sijaan näkemykset, jotka korostavat enemmän semanttista kuin syntaktista samuutta, eivät tulkitse teoksen identiteetin riippuvan sen kirjaimellisesta vastaavuudesta toisen tekstin kanssa eivätkä näin ollen määritä Cervantesin ja Menardin tekstejä saman teoksen ilmiasuiksi. (Ks. esim. Haapala 1990: 35–60; Rantala 1990: 17–32.)

Kysymykset syntaktisesta samuudesta ja teosluonteen määrittelystä ovat kiinnostavia pohdittaessa kirjallisten adaptaatioiden ontologiaa ja identiteettiä. Analogisena Cervantesin ja Menardin *Don Quijote* -teosten suhteelle voidaan pohtia kaunokirjallisen adaptaation suhdetta sen lähdetekstiin. Ovatko adaptaatiot itsenäisen identiteetin omaavia taidete-

oksia vai alkuperäisteoksen jäljitelmiä, joilla ei ole itsenäistä teosluonnetta? Periaatteessa erot kaunokirjallisen teoksen ja sen adaptaation välillä ilmenevät lausetasolla havaittavista eroista, mutta ei voida määritellä yksiselitteisesti, millaisia erojen tulisi olla, että ne tuottaisivat alkuperäisteoksesta irtaantuvan teoksen. Arto Haapala esittää, ettei ole mielekästä ajatella Goodmanin tavoin, että esimerkiksi jokainen painovirhe tuottaisi uuden teoksen. Hänen mukaansa teksti-instanssien ei tarvitse täydellisesti vastata käsikirjoitusta, vaan keskeistä on, kuinka paljon muutoksia on, minkä laatuista ne ovat ja kuinka ne vaikuttavat tekstin merkitykseen. (Haapala 1990: 38–39.) Tästä näkökulmasta adaptaation teosluonnetta tulisi arvioida tapauskohtaisesti analysoimalla, minkä laatuista muutokset adaptaatiotekstin ja alkuperäistekstin välillä ovat. Erottavia kriteereitä on kuitenkin vaikea, jollei mahdoton muodostaa. Mielekkäämpää onkin todeta, että mukaelmien olemukseen kuuluu ambivalenssi ja tasapainoilu itsenäisyyden ja riippuvuuden välillä. Teosadaptaatiot ovat ontologialtaan suhteessa toiseen tekstiin tai toisiin teksteihin rakentuvia.

Kirjallisuusadaptaatioissa on kyse kahden tai useamman tekstin välisestä avoimesta muunnos- ja vaikutussuhteesta. Siksi ilmiötä on mielekästä tarkastella sellaisten teorioiden näkökulmasta, jotka käsittelevät tekstin suhdetta toisiin teksteihin tai laajemmin kirjallisuuden suhdetta kirjallisuuteen. Hutcheon (2006: 21) nimittää adaptaatioita sitaattien mosaiikeiksi. Viittaus kristevalaiseen intertekstuaalisuuteen sisältää ajatuksen adaptaatiosta tekstien välisenä muunnossuhteena.

Julia Kristevan määritelmän mukaisesti jokainen teksti on transformaatiota ja sulautumista toisista teksteistä ja intertekstuaalisuus merkitsee tekstien koostumista muista teksteistä. Kaikki sanat syntyvät toisista sanoista ja tekstit toisista teksteistä, jolloin maailma on tekstien verkosto. Adaptaatiot ovat sitaattien mosaiikkeja, mutta niiden suhde lähdetekstiin on intertekstuaalisia viitteitä ilmeisempi: ne ovat avoimessa suhteessa alkuperäisteksteihin. Mukaelmien rakentumisperiaatteisiin kuuluu, että niiden taustalta on löydettävissä selkeä pohjateksti tai -tekstejä. Viittaus toiseen tekstiin ei ole anonyymi, vaan mukaillun teoksen alta erottuu selkeästi yksi subteksti ylitse muiden – teksti, jonka muunnelma adaptaatio on.⁵

Adaptaatioiden rakentumisen mallintamiseen voidaan soveltaa palimpsestin metaforaa ja Gérard Genetten teoriaa hypertekstuaalisuudesta. *Palimpsestilla* on tarkoitettu alkuaan antiikin aikaisia tai keskiaikaisia pergamentille tai papyrukselle kirjoitettuja tekstejä, jotka on raaputettu tai pesty pois, ja päälle on kirjoitettu uusi teksti. Alkuperäinen teksti hämmöttää kuitenkin usein uuden tekstin alta. Kirjallisuustieteessä palimpsestin käsitettä on sovellettu metaforisesti sanataideteoksiin, joissa on erotettavissa useampi kuin yksi merkitystaso. Näin ollen luettava teksti ymmärretään palimpsestinomaisessa intertekstuaalisessa suhteessa aiempiin teksteihin. (Hosiaisuus 2003: 673.)

Palimpsestin käsitteen sovelluksiin kirjallisuustieteissä on vaikuttanut Genetten teos *Palimpsestes. La littérature au second degré* (1982). Teoksessaan Genette esittää näkemyksen hypertekstuaalisista transformaatio- eli muunnossuhteista tekstien välillä. *Hyperteksti* on muunnos jostakin edeltävästä tekstistä, *hypotekstistä*. Hypertekstuaalisuus kuitenkin eroaa intertekstuaalisuudesta. Intertekstuaaliset suhteet ilmenevät esimerkiksi sitaatteina, plagiointina tai alluusiona kahden tai useamman tekstin välillä. Hyperteksti taas on kokonaisuudessaan muunnos toisesta tekstistä eikä se voi olla olemassa ilman hypotekstiä. Esimerkiksi James Joycen *Ulysses* on Homeroksen *Odysseian* hyperteksti. Hypertekstuaalisuus ei rakennu lukijan tulkinnan varaan, vaan hyperteksti tai jokin sen oheisteksteistä,

parateksteistä, osoittaa kiistattomasti tekstin hypertekstuaalisen luonteen. Hypotekstit ovatkin avoimesti hypertekstiensä lähteitä tai niihin vaikuttaneita tekstejä. (Genette 1997: 1–7; ks. myös Lyytikäinen 1991: 155–156; Allen 2000: 100–103, 108.)

Genetten määritelmää soveltaen alkuperäistekstin ja sen adaptaatioiden voidaan ymmärtää muodostavan transformaationsuhteen, jossa alkuperäinen teos muodostuu hypotekstiksi siitä muokatulle adaptaatiolle, hypertekstille. Usein adaptaatiot ilmentävät muunnossuhdetta eksplisiittisesti jo nimellään, tai teoksen sisältö ja paratekstit voivat osoittaa hypertekstuaalisen suhteen lähdeteokseen. Kukin adaptaatio on hypertekstuaalisessa suhteessa sekä alkuperäistekstiin että muihin saman teoksen adaptaatioihin. Näin kunkin adaptaation hypoteksteiksi voidaan määritellä lähdetekstin lisäksi aikaisemmat adaptaatiot.

Kuinka adaptaatiot hypo- ja hyperteksteinä muodostuvat ja mikä adaptaatioprosessia ohjaa? Tätä kysymystä voidaan lähestyä tarkastelemalla adaptaatioprosessiin sisältyvää kahtalaisuutta – adaptaatiota sopeutumisenä ja sopeuttamisena. Miellettäessä adaptaatio ”sopeutukseksi” se voidaan ymmärtää evoluution kaltaiseksi omalakisena muuntumisen prosessiksi. Tekstien välisen transformaatioprosessin nimeäminen *adaptaatioksi* luo analogian biologisen adaptaation prosesseihin. Biologiassa adaptaatio tarkoittaa sellaista eliön ominaisuutta, joka edistää yksilön tai ryhmän säilymistä tai lisääntymistä tietyissä olosuhteissa. Luonnonvalinta on suosinut tällaisten ominaisuuksien säilymistä. Hutcheon (2006: 167, 176–177) viittaa ajatukseen adaptaatioprosessissa vaikuttavasta, luonnonvalinnalle analogisesta *kulttuurisesta valinnasta* (cultural selection), jossa kertomukset elävien organismien tavoin sopeutuvat tiettyyn ympäristöön ja vain parhaiten sopeutuvat selviävät. Tästä näkökulmasta adaptaatioprosessi näyttäytyy laajempaan tekstien välisenä transformaationa, intertekstuaalisena tekstien muuntumisena tai akkulturaationa, jossa tarinat ja tekstit sopeutuvat uuteen kieli- ja kulttuuriympäristöön. Tämä prosessi hahmottuu lähinnä diakronisessa tarkastelussa. Saman teoksen eri aikoina ilmestyneet adaptaatiot ovat evolutiivisesti varioituvia muunnelmia samasta alkuperäisteoksesta. Adaptaatiot syntyvät alkuperäisteoksesta haarovina, monistuvina ja muuntuvina prosesseina. Analogian tarkoituksena ei ole pyrkiä pakottamaan kulttuuristen prosessien tarkastelua luonnontieteen kehikkoon vaan havainnollistaa sitä yhteyttä ja samankaltaisuutta, joka prosessien välillä vallitsee käsitteellisen samuuden kautta.⁶

Ilkka Niiniluodon mukaan kulttuurievoluutio eroaa darwinistisesta biologisesta evoluutiosta siinä, että kulttuurien evoluutiossa hankitut ominaisuudet periytyvät. Ihmisten keksimät kulttuuriset merkit ja symbolit siirtävät kulttuuriperintöä. (Niiniluoto 2009: 104–105.) Yksi tällaisen perinnön välittämisen muodoista on kulttuurisesti merkittävänä pidettyjen kertomusten toistaminen ja varioiminen. John Stephens ja Robyn McCallum esittävät, että tarinoiden uudelleenkertomista ohjaavat aina tietyt kulttuuriset kerrontaskeemat, metakertomukset. Metakertomukset suuntaavat kertomusten uudelleenmuotoutumista; ne välittävät kertomusrakenteita, kulttuuriperintöä ja tulkintastrategioita.⁷ Erityisesti lastenkirjallisuuden uudelleenkerroissa toistetaan usein olemassa olevia normatiivisia kertomusmalleja ja niiden sisältämää arvomaailmaa. (Stephens & McCallum 1998: 5–23.) Kerrontarakenteiden toistaminen ja varioituminen kulttuurista toiseen pitää yllä globaalisti jaettuja myyttejä ja niiden välittämiä ideologioita.

Kulttuurievoluutioon liittyy vahvasti ihmisen tavoitteellinen ja tarkoituksellinen toiminta (Niiniluoto 2009: 104–105). Myös adaptaatioprosessissa tapahtuvaa ”kulttuurista va-

lintaa” voidaan täsmentää kohdistamalla tarkastelu intentionaalisesti toimivaan tekijään, kontekstuaaliseen valitsijaan ja uudelleenkirjoittajaan. Kertomusten anonyymien varioitumisen rinnalle voidaan nostaa kysymys siitä, kuinka uudelleenkerrotut tarinat kiinnittyvät tiettyihin konteksteihin. Tämä lähestymistapa korostaa kreatiivisuuden näkökulmaa ja ”luojan”, tekijän, roolia adaptaatioprosessissa. Kysymys tekijästä on erityisen keskeinen silloin, kun tutkitaan Stephensin ja McCallumin tarkasteleman myyttisen kertomusperinteen sijaan tunnetun kirjailijan tuotannon adaptaatiota.

Ajatus adaptaatiosta tiettyyn kulttuuri- ja kirjallisuusympäristöön sopeutumisenä ei siinä ole ristiriidassa mukailijan luovan toiminnan kanssa. Adaptaatioevoluution ehdot nousevat aina siitä kulttuurisesta ja kirjallisesta ympäristöstä, jossa mukailija toimii. Mukailuprosessissa adaptaatio kirjoitetaan niiden kirjallisten, kulttuuristen ja ajallisten kerrosten läpi, jotka vallitsevat hypotekstin ja sen hypertekstin välillä. Aktiivista toimijuutta korostavasta näkökulmasta adaptaatio voidaan Hutcheonin tavoin ymmärtää luomisen ja vastaanoton prosessiksi. Seuraavaksi tarkastelen lähemmin, millainen mukailijan rooli on tässä prosessissa.

2.3. HERMES VAI PORTINVARTIJA? MUKAILIJASUBJEKTIN ROOLI ADAPTAATIOPROSESSISSA

Kuka ja mikä mukailija on? Persoonallisena tekijänä mukailijalla voidaan tarkoittaa henkilöä tai henkilöitä, jotka muovaavat läheteoksen uudeksi teokseksi – esteettiseksi entiteetiksi ja konkreettiseksi mukaelmaksi. Kirjallisten adaptaatioiden persoonallisia mukailijoita ovat alkuteoksen kääntäjä(t), uudelleenkirjoittaja(t) ja kustantaja(t)⁸, mutta eri medioiden välisessä adaptaatiossa persoonallisen mukailijan määrittäminen on monimutkaisempaa. Hutcheonin (2006: 79–83) mukaan eri medioiden välinen adaptaatio on usein kollektiivinen prosessi, jossa mukailijoiden (adapters) kollektiiviin voivat kuulua niin ohjaaja, tuottaja, käsikirjoittaja, kuvaaja, säveltäjä kuin näyttelijäkin.⁹

Persoonallisen mukailijan lisäksi on tarpeen määritellä todellisen maailman tekijäpersoonasta erottuva ”mukailijan” käsite, jolla voidaan kuvata adaptaatioprosessiin sisältyviä lukija- ja tekijärooleja. Adaptaatioprosessin mukailija on niveltäjä omalakisien tekstien evoluution ja aktuaalisen maailman välillä, mutta persoonallisesta tekijästä erotuen adaptaatioprosessin mukailija on yksinkertaistus ja prosessin mallintamisen osanen. Mukailijan käsitteellä kuvaan yhteyttä sen välillä, millainen adaptaatioprosessin luonne on sekä tekstien maailmassa että aktuaalisessa maailmassa. Mukailuprosessia voidaan lähestyä tarkastelemalla mukailijan roolia lukijana, tulkitsijana ja uudelleenkirjoittajana.

Mukailija lukijana ja tulkitsijana

Käsitykset aktiivisesta lukijasta ja lukijan keskeisestä roolista kirjallisuuden tulkitsijana ja merkitysten muodostajana ovat vallinneet kirjallisuudentutkimuksen kentällä Roland Barthesin julistamasta tekijän kuolemasta lähtien. Barthesilainen lukija on aktiivinen tekstin tulkitsija ja osallinen kirjallisten teosten merkityksen muodostamisen prosessissa. Barthesin (1993: 117) ”lukija” ei viittaa persoonalliseen yksilöön – hän on ”ihminen ilman

historiaa, elämäkertaa, psykologiaa” – vaan abstraktiin tekstin merkityksen tuottajaan. Barthesin kirjoituksilla on ollut merkittävä vaikutus useisiin lukemisen ja tulkinnan teorioihin, jotka ovat pyrkinet määrittelemään yhtäältä tekstin sisäistä lukijaroolia, toisaalta empiiristä lukijuutta.

Lukijan rooli on ymmärretty kirjallisuusteorioita konkreettisemmin viimeaikaisessa käännöstutkimuksessa. Lukuisat käännösteoriat ovat korostaneet kääntäjän roolia aktiivisena toimijana käännösprosessissa, ei vain lähdetekstin passiivisena siirtäjänä kohdekielelle. Kääntämistä on nimetty uudelleenlukemisen ja uudelleenkirjoittamisen prosessiksi, jossa kääntäjä lukee alkuperäisen tarinan ja kirjoittaa sen pohjalta tekemänsä tulkinnan uudelleen tietyssä kulttuurisessa tilanteessa tietylle lukijakunnalle.¹⁰ Kääntämisessä tapahtuva uudelleenlukeminen ja uudelleenkirjoittaminen muotoutuvat kulttuurisessa käännöstilanteessa, johon kuuluvat muun muassa kääntäjän tausta, lukukokemus, kohdeyleisö ja kirjalliset virtaukset. Näin käännettävät tekstit voidaan ajatella loputtomiksi tulkintaketjuiksi, joihin jokainen tulkitsija, myös kääntäjä, tuo jotakin uutta. (Ks. esim. Lefevere & Bassnett 1990: 7–12; Oittinen 1995: 54–56; 2000: 265–275; ks. myös Bush & Bassnett 2006: 1–8; Schwartz & De Lange 2006: 11.) Janna Kantola (2002: 59) kutsuu runouden kääntäjää tulkitsijaksi, jonka käännös on yksi tulkinta monien muiden joukossa. Juhani Lindholm (2005: 166) taas kuvailee lähtöteksteissä piileviä tulkintamahdollisuuksia ”mahdollisten tulkintojen putkeksi”, jonka sisällä kääntäjä voi liikkua vapaasti.

Mukailijan rooli adaptaatioprosessissa näyttäytyy samankaltaisena kuin kääntäjän rooli käännöstyössä. Adaptaatioprosessissa mukailija lukee mukailtavan tekstin, tulkitsee sen ja uudelleenkirjoittaa sen tulkintansa pohjalta uudelle lukijakunnalle, adaptaation kohderyhmälle. Mukailija toimii osana hermeneuttista tulkintaprosessia. Termi *hermeneutiikka* (hermeneuein, tulkita) viittaa Richard E. Palmerin (1969: 12–14) mukaan kolmeen eri ulottuvuuteen: sanoin ilmaisemiseen, selittämiseen ja kääntämiseen kielestä toiseen. Hermeneuttiseen prosessiin liittyy kaikissa kolmessa tapauksessa vieraan, ajasta, paikasta ja kokemuksesta erotetun tekeminen tutuksi ja helppotajuiseksi. Vincent Crapanzano on kuvannut viestinviejän, Hermeksen, roolia sanoman vastaanottajana ja sen eteenpäin välittäjänä kahtalaiseksi. Sekä viestin antaja että sen vastaanottaja kohdistavat viestiin omat toiveensa, eikä sen välittäjäkään toista viestiä passiivisesti; hänen on ymmärrettävä, tulkittava, käännettävä ja kontekstualisoitava saamansa sanoma. (Crapanzano 1992: 2–3.) Mukailija ottaa mukailuprosessissa Hermeksen roolin ja toimii kääntäjän tavoin välittäjänä kahden maailman, alkuperäistekstin ja adaptaation lukijan maailman välissä. Tässä prosessissa mukailija on Crapanzanon (1986: 51–53; 1992: 3) kuvaaman Hermeksen dilemman edessä: kuinka koodata ja tulkita viesti maailmojen välillä ja samalla vakuuttaa vastaanottajat viestin totuudellisuudesta.

Adaptaatioprosessissa tapahtuvan lukemisen kuvaamiseen sopii seuraava Wolfgang Iserin toteama lukijan toiminnasta lukuprosessissa: ”We look forward, we look back, we decide, we change our decisions, we form expectations, we are shocked by their nonfulfillment, we question, we muse, we accept, we reject; this is the dynamic process of recreation.” (Iser 1987: 288.) Adaptoija lukijana valikoi, hyväksyy ja hylkää alkuperäistekstin elementtejä luoden samalla uutta. Kuitenkin toisin kuin iseriläisen lukijan, adaptaatioprosessin lukijan suhde tekstiin ei rakennu ainoastaan alkuperäistekstin elementeistä. Muka-elmissa esitetyillä tulkinnoilla ei ole ympärillään ”mahdollisten tulkintojen putken” rajoja, eikä mukailijalla ole samanlaista vastuuta suhteessa lähde-tekseen kuin kääntäjällä.

Adaptaatiot saattavatkin irtaantua alkuperäisen tekstin tarjoamista merkityspotentiaaleista sepitteelliseen ”ylitulkinnaan”. Adaptaatioprosessissa viestinviejän sanoma voi muuttua siten, että alkuperäisteoksen ja adaptaation välinen sisällöllinen yhteys on enää nimellinen eikä kirjoittamista rajoita vaatimus uskollisuudesta alkuteokselle. Tällöin mukailun lukemisen ja tulkinnan akti kääntyy kohti Hermeksen vilpillistä puolta: hän lupaa Zeukselle olla valehtelematta, muttei kertoa koko totuutta (ks. Crapanzano 1986: 53; 1992: 44–45). Mukailijan uskollisuutta viestinviejänä on epäiltävä kuten Hermeksen sanoja.

Genetten (1997: 229–230) mukaan uudelleenkirjoittamisen käytännöt pohjautuvat valikoivaan lukemisen tapaan, jossa lukijat lukiessaan ”amputoivat” kertomuksesta heitä kiinnostamattomat kohdat. Yksittäisten ihmisten luennat eivät kuitenkaan tuota uudelleenkirjoituksia, vaan mukaelmien synty edellyttää mukailija-lukijoiden näkyväksi kirjoittamia konkretisaatioita. Mukailijan lukijarooli eroaa kääntäjä-lukijan tavoin tavallisen lukijan ja tulkitsijan roolista. Oittisen (1995: 54; 2000: 274) mukaan kääntäjän luenta on erityinen, koska hän jakaa lukukokemuksensa kohdekielisten lukijoiden kanssa. Tämä julkisuus tekee myös mukailijan luennasta tavallisen lukijan luenta virallisemmän ja merkittävämmän kirjallisuuden kentällä. Adaptaation julkaiseminen virallistaa mukailijan tekemän luennan ja tulkinnan, ja vaikka se olisi sepitteellinen ja ideologinen ylitulkinta, se on institutionaalista asemaltaan painavampi kuin tavallisen lukijan tekemä tulkinta.

Adaptaatioprosessissa tapahtuva lukeminen voidaan ymmärtää kolmisuuntaiseksi prosessiksi. Mukailija-lukijan lukemista määrittää samanaikaisesti kolme lukijaposiitiota, jotka painottuvat lukuprosessissa eri tavoin. Lukija kohtaa tekstin ollen samanaikaisesti sidoksissa kirjallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa menneeseen, läsnä olevaan ja tulevaan. Suhteessa menneeseen mukailijan rooli lukijana kytkeytyy tekstin *tulkintatraditioon*. Suhteessa läsnä olevaan luku- ja tulkintaprosessia ohjaa sidoksisuus *lukukontekstiin*. Suhteessa tulevaan taas keskeiseksi nousevat lukemisen *funktiot* – kysymys siitä, mikä on lukemisen, tulkinnan ja niitä seuraavan uudelleenkirjoittamisen päämäärä. Voidaan siis puhua kolmenlaisesta adaptaatioprosessiin sisältyvästä lukijuudesta: traditiosidonnaisesta, kontekstuaalisesta ja funktionaalista tai intentionaalista lukemisesta.

Näkemyks *tulkintatraditioon* sidoksissa olevasta mukailija-lukijasta saa pontimensa Hans-Georg Gadamerin hermeneutiikkaan ja Hans Robert Jaussin reseptioestetiikkaan pohjautuvasta ajatuksesta olemisen, ymmärtämisen ja tulkitsemisen historiallisuudesta. Jauss korostaa lukijan roolia tekijän, teoksen ja yleisön välisessä dialogisessa teoksen merkityksenmuodostumisen prosessissa. Kirjallisuuden lukija on aina historiassa toimiva lukija ja hänen vastaanottoaan värittää aikaisempien tulkintojen ketju. (Jauss 1994: 19–20, 148.) Kuten gadamerilainen ja jaussilainen tulkitsija, myös mukailija lukijana ja tulkitsijana on sidoksissa aiempaan traditioon. Mukailija-lukijan tulkinnan historiasidonnaisuus välittyy adaptaatioon. Siten adaptaatioiden ilmentämät käsitykset, arvot ja ihanteet ovat aina jossain määrin traditioon kiinnittyviä.

Traditiosidonnaista lukijuutta voidaan kuvata vastaanoton palimpsestin metaforalla, jolla Hutcheon kuvaa adaptaatiota vastaanottoprosessina eli jo muokattujen adaptaatioiteosten vastaanottona. Hutcheonin (2006: 21–22) mukaan adaptaatiota vastaanottaessaan yleisö tunnistaa intertekstuaalisen yhteyden adaptaation ja sen alkuteoksen välillä, mikä aiheuttaa yleisössä palimpsestisen kokemuksen.¹¹ Vastaavasti voidaan ajatella, että mukailija-lukija lähestyy alkuperäisteosta hermeneuttisen tietämyksensä kautta – teoksesta jo tehtyjen tulkintojen läpi. Hän lukee tekstiä niiden tuottamien mielikuvien kautta, jolloin

mielikuvat ja käsitykset vaikuttavat hänen luentaansa, tulkintaansa ja tarinan uudelleenkirjoitukseen. Mitä suurempi on ajallinen etäisyys alkuperäisteoksen ilmestymisen ja lukuhetken välillä, sitä todennäköisemmin jo olemassa olevat tulkinnat vaikuttavat mukailijan luentaan. Mukailijan palimpsestista tietoisuutta olemassa olevasta vastaanottotraditiosta ei tule kuitenkaan pitää oletusarvona. Hutcheonin näkemys vastaanottajasta paljastuu käsitykseksi sofistikoituneesta yleisöstä, jonka tietoisuuden rajoja ei kyseenalaisteta ja joka itsestään selvästi on kykenevä tunnistamaan adaptaation suhteen subtekstiinsä. Kuitenkaan mukailija-lukijan tietoisuutta traditiosta ei voida pitää lähtöoletuksena eikä teoriaa voi rakentaa oletukselle eliittilukijasta. Mukailijan palimpsestinen tietoisuus traditiosta on yksi mahdollinen mukailijan lukijapositioni, mutta ei itsestään selvä. Traditiosidonnaisuutta ei pidäkään nähdä oletusarvoisesti traditiotietoisuutena: traditiot syntyvät esimerkiksi toistettaessa pohjatekstin kertomusrakenteita, kuten Stephens ja McCallum (1998) ovat osoittaneet. Näitä rakenteita toistaessaan mukailija myös tiedostamattaan välittää niihin kiinnittyviä diskursiivisia muodostelmia ja ideologioita.

Adaptaation tulkintaprosessin suhdetta traditioon ei voi samastaa Gadamerin näkemukseen tulkinnasta "todellisena ymmärtämisenä" ja "objektiivisesti" välittyneiden merkitysten löytämisenä. Gadamerin käsityksissä ymmärtämisessä ja tulkinnassa tapahtuva vastaanotto edellyttää omien ennakkonäkemyksien erottamista tekstin näkemyksistä. Näin tehdessään tulkitsija voi päästä sen äärelle, mitä teksti haluaa sanoa, ja ymmärtämistapahtumassa lukijan ja tekstin horisontit sulautuvat. (Gadamer 2004: 33–44, 64.) Mukailuprosessissa tapahtuvassa lukemisessa lukija ei välttämättä pyri löytämään alkuperäisen tekstin "merkitystä" eikä erottamaan omia ennako-oletuksiaan tekstin näkemyksistä, vaan ne muotoutuvat uudeksi tulkinnaksi hypotekstistä.

Mukailija-lukijan lukuprosessia ohjaa traditiosidonnaisuuden lisäksi *kontekstuaalinen* sidonnaisuus. *Lukukonteksti* tarkoittaa laajasti ottaen kirjallista ja kulttuurista kontekstia, jonka osana mukailija-lukija lukee teosta. Gadamerin hermeneutiikassa ja Jaussin reseptiteoriassa korostuu historiallisen sidonnaisuuden lisäksi tulkitsijan sidonnaisuus omaan aikaansa. Tulkitseminen on dialogia menneen ja läsnä olevan välillä (ks. Jauss 1994: 20). Leeni Tiirakari kuvaa Jaussin teoriaan pohjautuvan *lukumallin* käsitteellä tietylle vastaanottajaryhmälle yhteistä lukemisstrategiaa. Tämän strategian avulla lukija tietyn lukijaryhmän jäsenenä tulkitsee lukemaansa kaunokirjallista teosta. Vastaanottaja muodostaa tulkinnan teoksesta tietyssä yhteiskunnallisessa ja kirjallisessa kontekstissa, jolloin yksilöllistä lukukokemusta ohjaa kollektiivinen taidekäsitys tai maailmankuva. (Tiirakari 1997: 18–19.) Mukailija-lukijan subjektiivista luentaa ohjaa Tiirakarin kuvaama sidonnaisuus laajempaan kulttuuriseen kollektiiviin. Mukailija on omaksunut tietyt arvot, ihanteet ja maailmankatsomuksen kulttuuris-sosiaalisten sidosryhmiensä jäsenenä, ja ne osaltaan jäsentävät adaptaatioprosessissa tapahtuvaa lukemista. Kuten Stephens ja McCallum (1998: 4, 9) korostavat, uudelleenkirjoitukset muodostuvat aina neuvottelussa kertomusten kantaman perinteen ja uuden kontekstin välillä, sillä uudelleenkirjoitukset eivät voi koskaan kopioida alkuperäislähteensä merkityksiä.

Funktionaalisen-intentionaalisen lukijan lukijapositioni määrittää se tehtävä, joka uudelleenkirjoitetulla mukaelmalla on mukailijan intentioissa. Barthesin (1993: 214–216) näkemys mukaisesta lukemisesta on ominaista epäfunktionaalisuus, lukemisen tarkastelu merkitysten, ei funktionaalisuuden kannalta. Lukemisen tarkastelulla funktionaalisuuden näkökulmasta on kuitenkin merkitystä adaptaatioprosessin mukailijan lukijuutta määri-

teltässä. Mukailijan lukemista ja kirjoittamista ohjaavat tietyt funktiot. Adaptaatioprosessissa mukailija lukee funktionaan kertomuksen uudelleenkirjoittaminen. Lukemista ei ohjaa yksin mukailijan henkilökohtainen intentio, halu lukemiseen, vaan lukemisella on välineellinen tehtävä – se on ensimmäinen vaihe prosessissa, jonka tarkoituksena on johtaa kertomuksen uudelleenkirjoittamiseen tietyille yleisölle tietyssä kulttuurissa ja ajassa.

Funktionaalis-intentionaalisen mukailija-lukijan roolia voidaan tarkastella funktionaalisten käännosteorioiden näkökulmasta. Funktionaaliset käännosteoriat korostavat kääntämistä intentionaalisenä, päämääriin pyrkivänä viestintänä. Katharina Reissin ja Hans J. Vermeerin (1986: 79–80) mukaan kohderyhmän huomioivasta kääntämisestä voidaan puhua erityisesti silloin, kun käännoksella ei tavoiteta alkuperäistä kohderyhmää vastaavaa vastaanottajaryhmää kohdekulttuurissa, kun käännoksella pyritään lähdetekstin tarkoituksesta poikkeaviin tavoitteisiin tai kun käännoksessa halutaan tietoisesti muuttaa yhtä tai useampaa lähdetekstin piirrettä. Tällaisesta esimerkiksi Reiss ja Vermeer nostavat maailmankirjallisuuden kääntämisen lapsilukijoille. Funktionaalisen kääntämisen tavoin funktionaalinen mukailija lukee ja uudelleenkirjoittaa tekstin tietyistä näkökulmista, tiettyä päämäärää ja tarkoitusta varten. Lukemista ohjaa aina funktio, kysymykset siitä, miksi alkuperäisestä tekstistä kirjoitetaan uusi tulkinta ja millainen tämä representaatio tulee olemaan.

Funktionaalista lukijuutta ohjaa mukailijan käsitys yleisesti kirjallisuuden ja erityisesti mukaelman tehtävistä. Funktionaalis-intentionaalista positiosta lukiessaan ja uudelleenkirjoittaessaan mukailija seuraa olettamuksiaan mukaelman kirjallisesta lajista ja vastaanottajakunnasta sekä siitä tehtävästä, jonka hän mukaelmalle luo. Adaptoidessaan mukailija kirjoittaa tekstiin olettamuksensa tekstin lukijasta, eli hän luo mukaelmatekstin *sisäislukijan*. Narratologisessa mallissa sisäislukijalla tarkoitetaan tekstiin sisältyvää kuvaa oletetusta lukijasta ja niistä ominaisuuksista, joita tekstin lukeminen edellyttää (ks. Tammi 1992: 117). Kirjoittaessaan tekstiin oletuksen ihannelukijuudesta mukailija itse ottaa metaforisesti sisäislukijalle viestivän *sisästekijän* roolin.

Sisästekijäksi on luonnehdittu tekstinsisäistä tekijää, joka muodostaa kertojan ja kerrottavan tarinan. Seymour Chatmanin (1988: 148–149; 1990: 75–76) mukaan sisästekijä muodostaa teoksen normit, kulttuuriset koodit ja ideologisen merkityksen. Adaptaatioprosessissa mukailija metaforisena sisästekijänä tunkeutuu alkuperäisteokseen. Valikoidulla, sensuroimalla ja täydentämällä lähdetekstiä hän osoittaa lukijalle, kuinka tarinaa tulee lukea ja tulkita ja mikä sen keskeinen arvomaailma on. Mukailija siis viestittää lukijalleen sisästekijän tavoin: lue näin, tulkitse näin, arvota näin. Valikoinnillaan mukailija ottaa roolin, jossa hän tunkeutuu alkuperäisteoksen ja sen lukijoiden väliin. Alkuperäisteoksen esilukijana mukailija nostaa esille haluamansa piirteet ja häivyttää haluamiaan. Hän tekee lukijan puolesta tulkinnan lähdeteksteistä ja tarjoaa sen tarinan tulkintatradition, lukukontekstin sekä uudelleenkirjoittamisen funktioiden läpi suodatettuna.

Wayne C. Booth (1983: 71, 151) on nimittänyt sisästekijää kirjailijan toiseksi minäksi, joka kuvaa kirjailijan ambivalenttia suhdetta teokseensa. Kun mukailija ottaa adaptaatioprosessissa metaforisesti sisästekijän paikan, mukaelmamuodossa esitetyn tarinan välittämä maailmankuva, arvot ja asenteet eivät enää edusta vain alkuperäisteoksen välittämiä ihanteita vaan myös mukaelman ilmestymisajan kulttuurisia arvostuksia. Uudelleenkirjoitettu mukaelma sisältää näin oletuksen teoksen ideaalilukijoista kiinnittyen samalla historiallisiin ja kulttuurisiin ihanteisiin ja käsityksiin kirjallisuuden roolista ja tehtävistä.

Ajatus adaptaatioprosessiin sisältyvästä mukailija-lukijan luennasta, jota ohjaa tämän käsitys vastaanottajista, muuttaa keskeisesti Klingbergin näkemystä adaptaation luonteesta. Mukailijan tekstiin implikoima ideaalilukija edustaa niitä ominaisuuksia, joita adaptaatioissa ihanteelliselle lukijalle annetaan ja joiden oletettuja kykyjä vastaavasti tarina kerrotaan. Mukaelmateksteistä abstrahoitavissa olevat lukijaominaisuudet eivät siis kerro todellisista vastaanottajista, kuten Klingberg adaptaatioprosessia luonnehtii, vaan tekstiin projisoidun ideaalilukijan ominaisuuksista. Ideaalilukija edustaa kirjallisen kentän vaikuttajien näkemystä lastenkirjallisuudesta, lapsesta lukijana ja myös adaptoitavasta tarinasta. Rien T. Segersin (1985: 24–26) mukaan ideaalilukija esiintyy teksteissä niin implisiittisenä kuin eksplisiittisenäkin. Implisiittinen, tekstiin sisältyvä, lukijarooli on implikoitavissa sekä varsinaisesta tarinasta että mukaelmien parateksteistä, jotka usein korostavat implisiittisen tekijän sanomaa. Eksplisiittiset lukijapuhuttelut taas alleviivaavat implisiittistä viestiä siitä, miten tarinaa tulisi lukea ja millaisia odotuksia tekstissä asetetaan ideaalilukijaa kohtaan.

Aikuistenkirjallisuudesta lastenkirjallisuudeksi muokatut adaptaatiot kertovat erilaisia lukijatasoja ja lastenkirjallisuuden ominaispiirteitä koskevista käsityksistä. Oittisen mukaan lastenkirjallisuuden kääntämiseen liittyy keskeisesti kääntäjän ja koko yhteiskunnan lapsikäsitys. Hänen mukaansa kääntäjä selittää käännöksessään asioita sen mukaisesti, millaiseksi hän mieltää lapsen tietämyksen maailmasta. (Oittinen 2000: 269–270.) Voidaan olettaa, että aikuiskirjallisuuden ja lastenkirjallisuusadaptaatioiden väliset muutokset kertovat siitä, millaiseksi mukailija mieltää lapsilukijansa. Mukaelmista olisi näin ollen konstruoitavissa se, millaiselle sisäislukijalle mukailija metaforisena sisäistekijänä puhuu.

Mukailijasubjektin tekijärooli – kysymyksiä vallasta ja oikeudesta

Tekijän käsite on saanut romantiikan ajalta alkaen sisältöjä, jotka viittaavat sekä tekijän että teoksen yksilöllisyyteen, tekijään keksijänä, luovana nerona ja teokseen alkuperäisyyden osoituksena ja tekijänsä omaisuutena. Barthes kritisoi kirjoituksissaan käsityksiä tekijäjumalasta, ja hän pyrkii välttämään viittauksia tekijän autonomisuuteen, ilmaisukykyyn, yksilöllisyyteen ja alkuperäisyyteen. (Bennett 2005: 6–7, 14–15, 55–71, 129.) Viimeaikainen kirjallisuudentutkimus on nostanut esiin tekijän paluun – kuolleista heräämisen – kysymykset ja myös tekijä-käsitteen määrittelyn problematiikan. Tekijän intentioiden, biografisten tekijöiden ja autenttisuuskysymysten rinnalle nykyinen tekijätutkimus on tuonut kysymykset siitä, mikä tai millainen subjekti tekijä on ja mikä sen suhde tekstiin on (ks. esim. Kurikka 2006: 16; Dobos 2008: 17–18). Mukailija-subjektin tekijyyttä voidaan tarkastella eri tekijäroolien näkökulmasta: mukailijasta voidaan puhua alkuperäisteoksen tekijän persoonattomana työn välittäjänä, runonlaulajan kaltaisena kanssatekijänä, vallankäyttäjänä tai tekijänä vailla nimeä ja oikeuksia.

Näennäisesti mukailijan tekijärooli muistuttaa keskiaikaisen impersonaalisen näkemysmukan mukaisista tekijästä. Keskiajalla teokset ymmärrettiin yhteisomaisuudeksi eikä kirjailijaa pidetty subjektiivisena tekijänä vaan persoonattomana konventioiden yhteen kokoajana, kirjallisten koodien järjestäjänä ja tradition ylläpitäjänä. Keskiaikainen tekijäkäsitys ei eronnut merkittävästi käsityksistä tekstien kopioijista tai toisten kirjoittamien tekstien yhteen kokoajista. Tekijän ei nähty tuottavan mitään alkuperäistä, vaan hänen tekstinsä uskottiin välittävän Jumalan luovuutta ja inspiiraatiota. (Bennett 2005: 38–39; Kurikka 2006:

18–21.) Mukailijan yhtenä roolina on toimia impersonaalisen tekijän kaltaisena tradition ylläpitäjänä ja jatkajana, konventioiden yhteenkokoajana ja perinteen siirtäjänä. Persoonaton mukailija kirjoittaa ”todellisen kirjailijan” nimissä; hän ei itse tuota alkuperäistä teosta, vaan välittää persoonattomasti nimeltämainitun kirjailijaneron jumalallista luovuutta ja inspiraatiota.

Adaptaatioiden lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että mukailija-tekijän mieltäminen yksinomaan persoonattomaksi tradition välittäjäksi on kestävä ajatus. Mukailija ei siirrä traditiota passiivisesti sellaisenaan, vaan hänellä on aktiivinen rooli adaptaatio-prosessissa. Mukailijan tekijyys kuitenkin kätkeytyy adaptaation sivuilla usein näkymättömiin: kunniaa kantaa se, jonka tekijänimi on painettu kanteen. Mikäli näkemykseen tradition siirtämisestä sisältyy sen uudelleenluominen, voidaan mukailija ajatella tradition välittäjäksi ja muuntajaksi. Tällaisena mukailijan rooli muistuttaa runonlaulajan asemaa suullisen tradition välittäjänä. Suullisessa traditiossa laulaja runoilijana ja tekijänä toistaa olemassa olevan runon, mutta tulee esittäessään sen yhdeksi tekijäksi kehittäen ja muuttaen laulettua runoa omalla tavallaan. Näin jokainen esitys on aina uniikki, mutta samalla toisteinen, osa traditiota. (Ks. Lord 1960: 99–101; Bennett 2005: 32–33.) Myös mukailija toistaa alkuperäisen teoksen, mutta muokaten, tehden sen omakseen ja tullen näin samalla osaksi tulkintojen traditiota.

Andrew Bennett on kuvannut kanssatekijyyden ajatusta käsitteellä ”multiple authorship”. Käsitteellä hän luonnehtii yhteistyönä muodostuvaa tekijyyttä. Bennett nostaa kirjallisuushistoriasta esille lukuisia yhteistyön tuloksena syntyneitä teoksia, jotka romantiikan tekijäajattelun myötä on liitetty yhden tekijänimen alle. Erityisesti elokuvaa Bennett pitää hyvänä esimerkkinä ilmiöstä, jossa usean tekijän yhteistyön tuloksena syntyneitä teoksia pidetään ensisijaisesti yhden tekijän, ohjaajan, luomuksina. (Bennett 2005: 94–107.) Adaptaatioita voidaan niin ikään pitää usean tekijän – sekä kertomuksen alkuperäisen tekijän että sen uudelleenkirjoittajien – teoksina. Tämä tekijyys kuitenkin harvoin rakentuu yhteistyöstä, sillä usein mukailija muokkaa itsenäisesti alkuperäisestä tekstistä oman versionsa. Lopullisesta tekstistä on vaikea eritellä tekijöiden kädenjälkeä, vaan lopputuloksessa kunkin tekijän luomat säikeet kietoutuvat yhtenäiseksi kudokseksi. Mukailija tosin harvoin nauttii mainetta, kunniaa ja tekijänoikeuksia alkuperäisen kirjailijan tavoin.

Pohdittaessa mukailijasubjektin valtaa ja oikeuksia mukailijan roolia on tarkasteltava erityisesti suhteessa adaptaatioteosten ilmaisemiin tekijänimiin. Michel Foucault esittää esseessään ”Mikä tekijä on?”¹² tekijän historiallisena konstruktiona, jolla on tietty tehtävä eri diskursseissa. Foucault’lle tekijänimi on erisnimi, jolla on muista erisnimistä poikkeava funktio: se luokittelee ja rajaa joukon tekstejä, sulkee jotkin pois ja määrittää tekstit suhteessa muihin teksteihin. Foucault’n mukaan tekstien kytkeminen samaan nimeen merkitsee, että niiden välillä on vakiinnutettu suhde, joka perustuu samankaltaisuuteen, polveutumiseen tai siihen, että joidenkin tekstien aitous esitetään joidenkin toisten avulla. Näin tekijänimi erisnimestä poikkeavalla tavalla ilmentää tietyn diskurssijoukon muotoutumista ja viittaa sen asemaan jonkin yhteiskunnan ja kulttuurin sisällä. Tekijänimeen liittyy kiinteästi tekijäfunktio, eli tekijänimelle annetut toimintatavat. Tekijäfunktioon sisältyy neljä piirrettä: Ensinnäkin nimen rajaamat diskurssit ovat omistamisen kohteita. Tekijänimi ilmaisee omistusoikeutta sen rajaamiin teoksiin. Toiseksi tekstin tunnustettu arvo ja merkitys ovat sidoksissa tekijänimeen. Kolmanneksi ”tekijä” konstruoidaan teksteistä eri tavoin historiallisesta ajasta ja diskurssityypeistä riippuen. Tekijäfunktio ei vaikuta yhdenmukaisesti ja

samalla tavoin kaikkiin diskursseihin kaikkina aikakausina ja kaikissa kulttuureissa. Neljänneksi tekijä on tietyn ilmaisun alkulähde. Tässä tekijä ei kuitenkaan viittaa todelliseen yksilöön vaan tekijä voi saada samanaikaisesti useita egoja ja subjektiasemia. (Foucault 2006: 9–14; ks. myös Kurikka 2006: 34–35; 2008: 40–44.)

Tekijänimeä on käytetty omistusoikeuden osoituksena 1700-luvun lopulta lähtien, jolloin kysymykset kirjan omistamiseen liittyvistä laillisista ja kaupallisista oikeuksista yleistyivät ja kietoutuivat käsityksiin tekijästä. Yksilöllinen tekijä ryhdyttiin mieltämään teoksen, kaupallisen hyödykkeen, omistajaksi ja teoksen esteettisen alkuperän takaajaksi. Romantiikan ajalla tämä ajattelu kehittyi täyteen kukoistukseensa. Tekijä ymmärrettiin luovaksi neroksi, yksilöllisen mielikuvituksen inspiroimaksi luojaksi ja kopioijan ja jäljittelijän vastakohtaksi. (Bennett 2005: 44–59; Kurikka 2006: 23–24.) Sitten tekijänimi on rinnastettu rekisteröityyn tavaramerkkiin. Yrjö Sepänmaan mukaan tekijänimi tavaramerkin tavoin sitoo yhteen tietyn joukon tuotteita, kaikki samalla nimellä julkaistut teokset, joista muodostuu tekijän tuotanto. Kuva tekijäpersoonasta muotoutuu näiden teosten kautta, ja tekijänimen ympärille rakentuva persoona on vastuussa nimissään julkaistusta tuotannosta. Tekijänimi on samankaltainen hyväksyvä allekirjoitus kuin nimikirjoitus: allekirjoittaja ottaa sisällön nimiinsä ja vastuulleen. (Sepänmaa 1982: 103; 1983: 236–239.)

Adaptaatioilmiö kyseenalaistaa vahvasti ajatuksen tekstien, teosten ja tekijöiden autonomisuudesta. Käännösten tavoin adaptaatiotekstit herättävät kysymyksen siitä, kenen tekstiä ja teosta lukijat lukevat. Käännösteksti on kielelliseltä asultaan täysin kääntäjän tuottama ja tulkitsema, mutta käännöskirjallisuuden kustantamisessa on vakiinnuttu noudattamaan menettelytapoja, joissa käännettyjä teoksia edustaa kanteen painettu tekijänimi ja kääntäjän nimi mainitaan teoksen sisäsivuilla. Kääntäjän sijaan suuremman huomion ja näkyvämmän roolin kansiteksteissä saavat suomennoksen kustantajat.

Kirjallisuusadaptaatioiden erityislaadun vuoksi tekijän ilmentämisen käytännöt ovat käännöskirjallisuutta hajanaisempia. Erityisesti kanonisoituneen kirjallisuuden adaptaatioita on markkinoitu joko alkuperäisen teoksen kirjoittajan nimellä, mukailijan nimellä tai ilman tekijänimiä myyttisinä, ajattomina sadunkaltaisina tarinoina. Mukailija jää kääntäjän tavoin usein näkymättömiin, mikä mahdollistaa mukailijan vallankäytön, oman tekstinsä julkaisemisen toisen kirjailijan nimissä, ja nostaa esiin kysymyksen kätkeytyvän mukailijan oikeuksista tekstiinsä.

Foucault (2006: 14) kuvaa tekijää funktionaaliseksi periaatteeksi, jonka avulla kulttuurissamme rajoitetaan, suljetaan pois ja kahlehdataan fiktion vapaata purkamista ja uudelleenmuokkausta. Myös mukailija voidaan mieltää tekijäksi, joka säätelee vallankäytöllään fiktion tulkinnan ja uudelleenmuotoutumisen tapoja. Valtaa käyttävää mukailija ei ole vain kanava, välittäjä tai teemojen kokoaja, joka koostaa mukaelman tekstisitaateista, vaan subjekti, lopputulokseen vaikuttava tekijä. Mukailija ottaa mukailuprosessissa portinvartijan roolin. Portinvartijan (gatekeeper) käsitettä on käytetty sosiologiassa viittaamaan kirjallisuusinstituution toimijasubjekteihin, joilla on asemansa vuoksi mahdollisuus vaikuttaa kirjallisuuden julkaisemiseen, välitykseen ja arvostukseen (ks. Hall 1979: 101–120; Sevänen 1994: 38). Päivi Heikkilä-Haltonen (2000: 95–97) on tulkinnut lastenkirjallisuusinstituution portinvartijoiksi sekä kentän sisäiset että ulkoiset toimijat ja tekijät: kentän sisäiset institutiot ja kirjailijat sekä kustantajat, palkintolautakunnat, kritiikin ja tutkimuksen. Mukailija-subjekti portinvartijana valikoi, painottaa, arvottaa ja sensuroi, hän päättää niistä piirteistä, teemoista ja arvoista, jotka hän oman mukailuprosessinsa kautta välittää lukijakunnalle.

Millaiset oikeudet mukailijalla on adaptaatiotekstiin tai mikä alkuperäisen tekijän suhde on mukaelmatekstiin? Kenen teksti ja kenen teos mukaelma on? Myös näihin kysymyksiin vastausta pohdittaessa mukailijan asema voidaan rinnastaa kääntäjän rooliin. Kääntäjän oikeuksista ja vastuusta käänösprosessissa on esitetty vastakkaisia näkemyksiä. Oittinen korostaa kääntäjän oikeutta erilaisiin tulkintoihin. Hänelle kääntäminen on bahtinilainen dialoginen prosessi, joka merkitsee alkutekstin, kääntäjän ja lukijan välistä kommunikaatiota.¹³ Näin ollen julkaistu teksti on yhteistä omaisuutta, ei enää kirjailijan valvottavissa, joten sitä on lupa lukea, tulkita ja kääntää eri tavoin. (Oittinen 1995: 68–74, 141–150.) Lawrence Venuti sen sijaan kritisoi yksipuolista lukijan oikeutta tekstiin. Hänen mukaansa vieraan tekstin kääntäminen ei edusta niinkään molemminpuolista kommunikaatiota kuin tekstin kotouttamisprosessia ja kohdekielisten lukijoiden huomioimista, sillä usein kääntämisessä kirjoitetaan vastaanottavan kulttuurin, historian ja sosiaalisen aseman arvoja, uskomuksia ja representaatioita. (Venuti 2004: 482–499.)

Mukailemiseen liittyvät vastaavat kysymykset oikeuksista ja vastuusta. Onko mukailija dialoginen tulkitsija, jolla on lupa lukea ja tulkita haluamallaan tavalla, vai tekijä, joka yksipuolisesti sulauttaa alkuperäistekstin omaan kulttuuriinsa? Lähtökohtaisesti mukailija ei, kuten ei kääntäjäkään, tuota omaa, alkuperäistä ja autenttista. Mukailija omii toisen tekijän ajatukset ja tekstin ja tekee niistä oman muunnelmansa. Mitä enemmän mukailija luo uutta, sitä enemmän teos erkaantuu alkuperäisestä, ja tarpeeksi etäännyneenä uusi teos ei enää määriy mukaelmaksi vaan itsenäiseksi teokseksi. Mukailu-kirjoittamisen luonteeseen kuuluu jäljittely ja jonkinasteinen uskollisuus alkuperäisteokselle. Toisaalta mukaelma on aina uusi teos, eikä sitä voi pitää enää alkuperäisen tekijänkään teoksena. Kaunokirjallisille mukaelmille on ollut tyypillistä, että ne on julkaistu alkuperäisteoksen tekijänimellä varustettuina, jolloin mukailija jää näkymättömiin, implisiittiseksi, kätkeytyväksi tekijäksi. Ulkoasultaan adaptaatio voikin luoda illuusion alkuteoksesta ja johdattaa lukijansa lukemaan sitä alkuperäisenä, ei vain jäljitelmänä. Tällöin mukaelma jättää ristiriidan siitä, kenet adaptaation tekijäksi voidaan nimetä: alkuperäinen kirjailija, jonka nimeä adaptaatio kantaa vai mukailija, jonka teksti kansien välissä on.

2.4. TARKENNETTU TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA TUTKIMUKSEN ETENEMINEN

Edellä esitetyn perusteella tarkastelen *Robinson Crusoe* -adaptaatioita jatkumona, jossa kunkin mukaelman hypoteksteiksi ymmärretään Defoen teos ja mukaelmaa ennen ilmestyneet muut adaptaatiot. Teosten asettamisella ajalliseen jatkumoon ei pyritä suorien vaikutussuhteiden etsimiseen, vaan se on tutkijan työväline adaptaatioevoluution muotojen tunnistamiseksi ja osoittamiseksi. Mukaelmatekstien sisältämien kertomusrakenteiden ja ideologioiden varioituminen osoittaa, kuinka ”kulttuurinen valinta” on muokannut kertomusta.

Adaptaation kulttuurisen valinnan prosessissa mukailija uudelleenkirjoittaa *Robinson Crusoe* -mukaelmansa sidoksissa aatteellisiin ja kirjallisiin traditioihin, uudelleenkirjoittamisen ajankohdan kontekstiin sekä mukailemiselle asettamiinsa funktioihin. ”Mukailija” ymmärretään tässä tutkimuksessa abstraktiksi mutta aktiiviseksi toimijaksi, joka sitoo Defoen romaanista, traditioista, kirjoitusajankohdan konteksteista ja teokselle asetetuista

funktioista nousevat temaattiset ja aatteelliset elementit yhdeksi kokonaisuudeksi, mukaelmaksi. Mukailijan toistamat alkuperäisteoksen kerrontarakenteet yhtäältä ylläpitävät tiettyjä ideologioita ja arvomaailmoja, toisaalta taas mukailija kirjoittaa niitä uudeksi oman aikansa kontekstissa. Mukailijan traditiosidonnaista luentaa ja uudelleenkirjoittamista tarkastelen kiinnittämällä huomion erityisesti siihen, kuinka mukaelmat ilmentävät suhdettaan Defoen romaanista nousevaan kristillis-moraaliseen ja valistuksen kehitysajattelun traditioon. Lisäksi tarkastelen traditiosidonnaisuutta osoittavia käsityksiä siitä, millaisena teoksen klassikkostatus näyttäytyy kertomuksen uudelleenkirjoituksissa. Mukailijan kontekstuaalinen luenta ja uudelleenkirjoittaminen tarkoittavat mukaelmien kiinnittymistä teosten julkaisuajankohdan kirjalliseen, kulttuuriseen ja kasvatukselliseen kontekstiin Suomessa. Funktionaalinen lukeminen ja uudelleenkirjoittaminen ilmenevät suhteena siihen, millaiselle lukijaryhmälle adaptaatiot on suunnattu ja millaisia funktioita ne saavat.

Mukaelmaprosessin lukija- ja tekijäroolit nostavat esiin adaptaatioon elimellisesti kiinnittyvän vastaanoton näkökulman. Tutkimukseni voi tietyllä tasolla määritellä Defoen romaanin vastaanoton tutkimukseksi. Tässä vastaanottoa ei kuitenkaan tarkastella lukijoiden tuottamista reseptiodokumenteista, vaan se, kuinka Robinson Crusoen tarinaa on uudelleenluettu ja -kirjoitettu, ilmentää yhdestä näkökulmasta romaanin kulttuurisia ja historiallisia lukutapoja. Koska persoonallisen mukailijan luku-, tulkinta- ja uudelleenkirjoitusprosesseihin on mahdotonta päästä käsiksi ilman reseptiotutkimusta, käsitykset ”mukailijasta” ja ”vastaanotosta” on tässä ymmärrettävä eräänlaisiksi abstraktioiksi. Persoonalliset mukailijat ovat läsnä tutkimuksessa ainoastaan tekijänimensä kautta. Tekijänimien rooleja ja funktioita tarkastelemalla tehdään päätelmiä mukailemisen tekijyydestä ja tämän tekijyyden suhteista alkuperäisteoksen tekijyteen. Vaikka ”mukailija” on tässä nostettu erityiseen rooliin teoksen uudelleenkirjoittajana, oletan myös muiden kirjallisen kentän sisäisten ja ulkoisten toimijoiden toimivan samojen lainalaisuuksien mukaisesti. Esimerkiksi *Robinson Crusoe* -mukaelmien paratekstit ilmentävät usein teoksen funktioita, mutta ne eivät välttämättä ole mukailijan itsensä kirjoittamia.

Mukailijan luku-, tulkinta- ja uudelleenkirjoitusprosesseissa muovautuvat *Robinson Crusoe* -adaptaatioiden rakenteelliset ja temaattiset piirteet, teosten arvomaailma ja subjektikäsitteet. Tarkasteluni kohdistuu erityisesti aatteellisten ja kirjallisten traditioiden sekä subjektikäsitteiden muovautumiseen tässä prosessissa. Traditiot ja subjektikäsitteet ymmärretään kahdessa merkityksessä: ne ovat sekä tarkastelukonteksteja että tutkimuksen kohteita. Aatteellisiksi tarkastelukonteksteiksi ovat valikoituneet uudella ajalla muotoutuneet Defoen romaanin ilmentämä kristillis-moraalinen aatetraditio ja valistuksen kehitysajattelun traditio ja näiden ilmenemismuodot modernin ajan Euroopassa, erityisesti Suomessa. Lisäksi tarkastellaan, millaisia aatteellisia traditioita mukaelma-aineistosta muodostuu. Kirjallisia traditioita edustavat Defoen teoksen ja sen mukaelmien kiinnittymisen eri kirjallisten lajien traditioihin. Subjektikäsitteet niin ikään ymmärretään kahdesta näkökulmasta. Yhtäältä tarkastelukontekstiksi rakentuvat kulttuuriset subjektikäsitteet, toisaalta niitä myös abstrahoidaan tutkimusaineistosta.

Tutkimuksen etenemistä ohjaa diakroninen tarkastelutapa. Työssä edetään adaptaatioprosessin teoreettisten lainalaisuuksien tarkastelusta Defoen romaanin analyysiin ja tulkintaan, teoksen adaptoitumisen vaiheisiin sekä suomenkielisen adaptaatioaineiston analyysiin ja tulkintaan. Tutkimus rakentuu neljästä osasta. Ensimmäisessä osassa ”Tutki-

muksen lähtökohdat” olen määrittänyt tutkimuksen teoreettiset ja metodiset lähtökohdat ja etsinyt vastausta tutkimuskysymykseen, mitä kaunokirjallisella adaptaatiolla voidaan tarkoittaa ja kuinka sitä voidaan teoretisoida. Seuraavissa osissa analysoin ja tulkitsen Defoen romaania ja mukaelmia näiden lähtökohtien pohjalta.

Tutkimuksen toisessa osassa ”Daniel Defoen *Robinson Crusoe* ja mukailutraditiot” tarkastelen Defoen *Robinson Crusoe*ta aatteellisessa ja kirjallisessa aikalaishistoriallisessa kontekstissä. Luvussa II/1 ”*Robinson Crusoe* ja valistuksen perintö” analysoin ja tulkitsen Defoen teoksen kolmea osaa kristillis-moraalisen ja valistuksen kehitysajattelun traditioiden kontekstissä. Defoen romaanin tarkastelukonteksteiksi hahmottuvat länsimaisen modernisaation varhaisvaiheessa muodostuneet ihmiskäsitykset, joiden keskeisiä piirteitä ovat edistysusko, individualismi ja sekularisoitua maailmankuva. Luvussa kuvaan Defoen trilogiaa ja hahmotan teoksista abstrahoitua kristillistä ja valistuksellista maailmankuvaa sekä subjektikäsitteitä. Tässä luvussa kartoitan ne keskeiset teemat – yksilön suhde itseensä, ympäristöönsä ja transsendentaaliseen –, joiden näkökulmasta tarkastelen adaptaatioaineistoa. Keskeinen analyysi- ja tulkintakehikko teoksille rakentuu dialogissa John Locken yhteiskuntasopimusteoreettisiin näkemyksiin yksilön ja yhteiskunnan välisestä suhteesta.

Luvussa II/2 ”Adaptaatiotraditioiden synty” tarkastelen niitä kirjallisuushistoriallisia vaiheita, joiden myötä *Robinson Crusoe* muotoutui porvarillisesta romaanista sekä alaluokalle että lapsille ja nuorille suunnatuksi kirjallisuudeksi. Näkökulma on Defoen *Robinson Crusoen* ilmestymisen jälkeisten kirjallisten adaptaatiotraditioiden synnyssä ja kehityksessä. Luvussa selvitan, kuinka välittömästi Defoen romaanin ilmestymisen jälkeen teosta ryhdyttiin jäljittelemään ja mukailemaan. Lisäksi tarkastelen tekijyyden rooleja Defoen romaanin ja sen adaptaatioiden historiassa. Luvun lopussa kuvaan ja luokitelen tarkemmin tutkimuksen adaptaatioaineiston sekä täsmennän aineiston analyysimetodeita.

Tutkimuksen kolmannessa osassa ”Suomenkielisten adaptaatioiden traditiot ja subjektikäsitteet” aatteellinen ja kirjallinen kontekstualisointi kietoutuu yhteen. Mukaelmaaineistoa tarkastellaan 1800- ja 1900-lukujen aatteellisissa ja kirjallisissa konteksteissa, joita luonnehdin täsmällisemmin seuraavasti. Luvussa III/1 ”Luonnosta yhteiskuntaan – adaptaatiot kansanvalistus- ja oppikirjallisuutena” analysoin 1800-luvulla sekä 1900-luvun alkupuolella ilmestyneitä adaptaatioita, jotka kiinnittyvät kansanvalistuksen tarpeisiin ja saksalaiseen mukaelmatraditioon. Tarkastelukontekstiksi muodostuu kristillis-moraalinen ja valistuksellinen aatetraditio suhteessa suomalaisen kansanvalistuksen ja kasvatustieteellisen ajattelun kontekstiin. Alaluvussa ”Tarkastelukontekstit” esittelen ne tämän tutkimuksen kannalta keskeiset aatesuunnat, joiden osana *Robinson Crusoe* -kertomusta on tulkittu 1700-luvun loppupuolelta 1900-luvun alkuvuosikymmeneen. Yhteinen nimittäjä kaikille konteksteille on se, että ne kietoutuvat kristillis-moraaliseen ja valistuksen edistysajattelun traditioon, *Robinson*-kertomuksiin sekä adaptaatioaineistooni. Konteksteiksi muodostuvat ensinnäkin luterilainen kasvatustieteellinen ja valistusajattelusta nousevat empiristiset kasvatustieteelliset, erityisesti Jean-Jacques Rousseau’n ajattelu, toiseksi 1800-luvun lopun suomalainen kansanvalistus- ja kasvatustieteellinen, erityisesti hegeliläis-snellmanilainen fenomenologia, topeliaaninen perinne sekä herbartilaiselle ajattelulle rakentuva Mikael Soinisen kasvatustieteellisyys, kolmanneksi Karl Marxin kirjoitukset *Robinson*-kertomuksista ja neljänneksi *Robinson*-kertomuksen rooli Leo Tolstoin kasvatustieteellisessä ja 1920–30-lukujen Neuvosto-Karjalan sosialistisissa ihanteissa. Analyysiluvun kuluessa selvitan, kuinka näissä konteksteissa tarkasteltuna Defoen romaanista nousevia kristillis-moraalisia ja valis-

tuksen edistysajattelun ihanteita varioidaan ja millaisia subjektikäsitteitä kertomuksissa ilmennetään ja tuotetaan.

Luvussa III/2 ”Muuttuva yksilö ja yhteiskunta – adaptaatiot lasten- ja nuortenkirjallisuutena” pääpaino on toisen maailmansodan jälkeen ilmestyneiden mukaelmien analysoinnissa. Luvussa käsiteltävää adaptaatioaineistoa vertaan edellisessä analyysiluvussa saamiini tuloksiin ja tarkastelen, kuinka teosten ilmentämät kansanvalistukselliset subjektikäsitteet muuttuvat teosten sopeutuessa yhä selkeämmin lasten ja nuorten lukemistoksi. Adaptaatioiden keskeiseksi tarkastelukontekstiksi muodostuu 1900-luvun suomalaisen yhteiskunnan, arvomaailman ja kasvatuksellisen ajattelun sekä kirjallisen kulttuurin muutokset. Keskeiseksi yhteiskunnallis-kirjalliseksi kontekstiksi täsmentyy lasten- ja nuortenkirjallisuusinstituutiosta 1900-luvun kuluessa tapahtuneet muutokset. Tarkastelu kohdistuu erityisesti toisen maailmansodan jälkeisiin kulttuurisiin ja kirjallisiin muutoksiin. Luvussa selvitän erityisesti, kuinka adaptaatioiden kirjallinen asema muuttuu 1900-luvun kuluessa ja millaisia sovellutuksia kristillis-moraaliset ja valistuksen kehitysajattelun ihanteet saavat vuosisadan kuluessa ilmestyneissä mukaelmissa. Lisäksi pohdin, kuinka mukaelmien ilmentämät subjektikäsitteet ylläpitävät, uudistavat ja murtavat edellisellä vuosisadalla ilmestyneiden mukaelmien kansanvalistuksellista traditiota. Tässä käsitelen myös, kuinka traditiosidonnaisten ja funktionaalisten lukijoiden toisistaan eroavat käsitteet törmäsivät yhteen Kynäbaari Oy:n mukaelmien vastaanotossa. Luvun lopussa teen koko adaptaatioaineistoa koskevan yhteenvedon, jossa esitän, millaisia traditioita ja subjektikäsitteitä suomenkielisistä *Robinson Crusoe* -adaptaatioista voidaan hahmottaa. Subjektikäsitteet rakentuvat suhteessa siihen, kuinka Robinson Crusoe -kertomuksessa yksilön suhde itseensä, ympäristöönsä ja transsendentaaliseen muuttuu adaptaatioiden diakronisessa tarkastelussa. Neljännessä osassa esitän tutkimuksen yhteenvedon, päätelmät ja kriittisen reflektion.

II Daniel Defoen
Robinson Crusoe
ja mukailutraditiot

1. Robinson Crusoe ja valistuksen perintö

Tässä luvussa tarkastelen Defoen *Robinson Crusoe*ta uudella ajalla muotoutuneiden subjektikäsitteiden ja ihmisen ja luonnon välisiä suhteita koskevien näkemysten kontekstissa. Luvun alussa kuvailen *Robinson Crusoe* -trilogiaa sekä luon katsauksen kristillisen ihmiskäsityksen ja valistuksen individualistisen yksilökäsityksen kehityshistoriaan. Tämän jälkeen analysoin Defoen teoksia kahdesta näkökulmasta. Ensinnäkin selvitän, millainen on Crusoe-subjektin suhde transsendentaaliseen eli millaista kristillisen subjektin kuvaa teoksissa luodaan suhteessa uskonnollis-eettiseen individualismiin ja valistuksen järkiuskkoa ja maailmansyntyä koskeviin näkemyksiin. Toisena tarkastelunkohteena ovat luonnon hallintaan ja omistamiseen sekä yksilön, luonnon ja yhteiskunnan väliseen suhteeseen liittyvät teemat. Tässä keskeisellä sijalla ovat erityisesti John Locken kirjoituksiin perustuvat yhteiskuntasopimusteoreettiset käsitykset yksilösubjektin suhteesta luontoon ja toisiin ihmisiin.

1.1. ROBINSON CRUSOE -TRILOGIAN KUVAUS

Teokset *The Life and Strange Surprising Adventures* ja *The Farther Adventures* rakentuvat minä-muodossa kerrotuista muistelmista, joissa Robinson Crusoe kuvaa seikkailujensa vaihteita vuosikymmenten ajalta. Kertomusten muistelmallisuus ilmenee tavasta, jolla kertoja kommentoi omaa toimintaansa ja ajatuksiaan. Ensimmäisen osan tapahtumat sijoittuvat vuosiin 1632–1694, jälkimmäinen osa ulottuu vuoteen 1705. Ensimmäisen osan keskeisimpänä kuvauksen kohteena on Crusoen elämä asumattomalla saarella. Sen lisäksi kerrotaan vaiheista ennen ja jälkeen saarielämän: merielämän alusta, kauppamatkoista, orjuudesta ja Brasilian-vuosista, saarielämään johtavasta haaksirikosta, pelastumisesta, paluusta kotimaahan ja matkoista Euroopassa.

Robinson Crusoe syntyy Yorkissa vuonna 1632. Hän hylkää isänsä toiveet lakimiehen urasta ja turvatusta keskiluokkaisesta elämästä ja lähtee merille 18-vuotiaana. Crusoe aloittaa liiketoimintansa kauppamatkoilla Guineaan, mutta hän joutuu toisella Afrikan matkallaan merirosvojen käsiin ja maurien orjaksi. Parin orjuusvuoden jälkeen Crusoe onnistuu pakenemaan, ja hän matkustaa portugalilaislaivassa Brasiliaan. Brasiliassa hän perustaa sokeriviljelmän, tienaa omaisuutta ja huomaa vähitellen ajautuvansa kohti sitä yhteiskunnallista tilaa, jota hänen isänsä suositteli. Tyytymättä asemaansa Crusoe lähtee neljän Brasilian-vuoden jälkeen orjakauppamatkalle Guineaan. Laiva haaksirikkoutuu Karibian saarten läheisyydessä. 27-vuotias Crusoe ainoana miehistöstä pelastuu asumattomalle saarelle.

Crusoen saarielämä koostuu suurelta osin arkisista askareista. Ensimmäisestä saarella viettämästään päivästä lähtien Crusoe toimii määrätietoisesti ja järkevästi: hän pelastaa laivanhyllystä tarpeellisia tarvikkeita, rakentaa asumuksen, metsästää, pitää päiväkirjaa

ja merkitsee muistiin ajankulun. Crusoen saarielämä ei tähtää ainoastaan hengissä selviytymiseen, vaan hän pyrkii muodostamaan ympärilleen mahdollisimman kehittyneen länsimaisen yhteiskuntamuodon olosuhteiden sallimissa rajoissa. Hän rakentaa työkaluja, kalustaa asuntonsa, valmistaa astioita, vaatettaa itsensä, viljelee maata, leipoo leipää, metsästää ja hoitaa karjaa. Yrityksistä huolimatta hän ei kuitenkaan kykene valmistamaan alusta, jolla purjehtia pois saarelta.

Ensimmäisessä osassa ovat päivittäisten askareiden yksityiskohtaisen kuvauksen lisäksi keskeisessä roolissa Crusoen uskonnollis-moraaliset pohdinnat. Hänen ajatteluaan ohjaa kalvinistinen näkemys elämästä kaitselmuksen säätelemänä. Uskonnollisessa mielessä tarinan käännekohta on Crusoen sairastuminen saarella, minkä jälkeen henkilökohtaisen uskon merkitys moraalisenä ohjenuorana ja tapahtumien selittäjänä korostuu.

Crusoen hallitun ja järjestäytyneen elämän siirtää raiteiltaan rannalta löytyvä jalanjälki. Saaren hallitsijaksi itsensä nimittänyt Crusoe havaitsee, ettei maa olekaan autio ja tyhjä, vaan siihen on ennen häntä piirtänyt merkkinsä lähisaaren alkuasukas. Alkuasukkaiden pelko saa suunniltaan Crusoen, jonka maailmankatsomuksessa ei-länsimaiset merkitsevät uhkaa olemassaololle. Saarelle saapuvien ihmissyöjien joukosta Crusoe pelastaa itselleen kumppanin, jonka hän nimeää Perjantaiksi. Perjantaista tulee paitsi Crusoen kaipaama seuralainen myös hänen uskollinen palvelijansa. Perjantain tulo saarelle täydentää Crusoen siirtokunnan: länsimaista utopiaa toteuttava Perjantai luopuu ihmislihan syönnistä, pukeutuu länsimaisiin vaatteisiin, oppii englantia, kääntyy kristinuskoon sekä jumaloi valkoista isäntäänsä.

Saarielämän loppuvaiheessa saarelle saapuu englantilainen alus, jossa on puhjennut kapina. Crusoen ja Perjantain avulla laiva vallataan takaisin sen kapteenille, ja kumppanukset poistuvat saarelta aluksen mukana. Ensimmäisen osan lopussa kuvataan, kuinka Crusoe palaa Englantiin ja matkustaa Lissaboniin saadakseen Brasilian plantaaseilla karttuneen omaisuutensa itselleen. Ikäännyttyään Crusoe asettuu aloilleen, menee naimisiin ja saa kolme lasta.

Toisessa osassa kuvataan Crusoen matkoja ja taisteluita eri puolilla maailmaa. Vaimonsa kuoleman jälkeen Crusoe päättää vierailta saarellaan. Toisen osan ensimmäinen puolisko koostuu hänen matkastaan takaisin saarelle ja hänen panoksestaan siirtokunnan elämän järjestämiseksi. Saarelle jääneet englantilaiset ja espanjalaiset ovat ajautuneet keskinäisiin kiistoihin ja hankaluuksiin paikallisten asukkaiden kanssa. Crusoe saaren kuvernöörinä sovittelee kiistat ja osallistuu saarelaisten kanssa taisteluihin naapurisaarten alkuasukkaita vastaan. Hän myös ryhdistää saarelaisten elämäntavat siveellisiksi. Englantilaiset elävät suhteissa alkuasukasnaisiin, ja Crusoen aloitteesta naiset käännytetään kristinuskoon, kastetaan ja pariskunnat vihitään avioliittoon. Saarelta lähtiessään Crusoe luovuttaa sen hallinnan ja lailliset oikeudet saarelaisille sekä integroi saaren yhdessä kolkassa elävät intiaanit osaksi siirtokunnan viljelys- ja palvelusväestöä.

Saarelta lähdön jälkeen Perjantai kuolee taistelussa alkuasukkaita vastaan, minkä jälkeen Crusoe jatkaa matkaansa Brasiliaan, Afrikkaan ja Bengaliin. Matkoillaan Crusoe taistelee moneen otteeseen paikallisten asukkaiden ja merirosvojen kanssa. Kertomuksen lopussa hän matkaa Kiinan ja Venäjän kautta takaisin Englantiin. Toisessa osassa Crusoen moraalipohdintoja on ensimmäistä osaa vähemmän, ja yhä selvemmin esille tulee valkoisen kristityn englantilaismiehen maailmankatsomus. Ei-kristityt kansat ovat korostetusti eurooppalaisen arvostelun ja mielivallan kohteina. Kertoja kritisoi voimakkaasti kiinalais-

ten ja venäläisten elintapoja ja uskonnollisia riteitä. Myös Englannin ulkopuoliset eurooppalaiset saavat osansa arvostelusta.

Kertomuksen kolmas osa, *Serious Reflections*, on Crusoen suulla esitetty moraalisten esseiden kokoelma, joka käy dialogia kahden ensimmäisen osan tapahtumien ja keskeisten teemojen kanssa. Samalla se erottautuu niistä lähes irralliseksi moraalipohdintojen kokoelmaksi. Teos sisältää kuusi lukua, joissa Crusoe-minäkertoja pohdiskelee ihmiselämää, yhteiskuntaa, kristinuskoa ja moraalialueita koskettelevia kysymyksiä. Esseiden teemoja ovat yksinäisyys, rehellisyys, siveelliset keskustelu- ja elämäntavat, uskontojen suhde valtiolliseen elämään, kaitsemuksen toiminta ihmisen elämässä sekä kristillisen ja pakanallisen maailman suhde.

*Serious Reflections*in päättää osa "A Vision of the Angelick World", jossa kertoja-Crusoe esittää käsityksiään näkymättömästä henkien maailmasta. Kertomus saa alkunsa kuvittelusta kokemuksesta, jossa Crusoe mielikuvituksen voimin kohoaa avaruuteen ja tarkastelee aurinkokuntaamme ja sen planeettoja. Yläilmoihin etäännyneenä kertoja ottaa kaikkivaltiaan näkijän roolin, josta hän tarkastelee sekä elämää maan päällä että sitä liikuttavaa henkien maailmaa. Osan loppuun on upotettu kertomus opiskelijatovereista, jotka hylkäävät kristinuskon ja perustavat ateistisen yhteisön. Allegorisen vision suurimmaksi uhkakuvaksi muodostuu kristinuskosta luopuminen ja ateismi.

Kolmatta osaa voi lukea suhteessa kahteen ensimmäiseen *Robinson Crusoen* osaan. Se alleviivaa, vahvistaa ja painottaa niitä teemoja, näkemyksiä ja ideologioita, jotka ovat luettavissa jo edeltävistä romaaneista. *Serious Reflections*in esipuheessa kertoja-Crusoe painottaa, ettei kolmatta osaa tule pitää ainoastaan kahden edellisen osan tuotteena, vaan pikemminkin kolmas osa pohjustaa edellisiä osia: "I come now to acknowledge to my Reader, That the present Work is not merely the Product of the two first Volumes, but the two first Volumes may rather be called the Product of this – –." (SR 51.)

Christine Rees (1996: 85) on todennut, että *Serious Reflections*issa Crusoesta tulee oman kerrontansa etuoikeutettu lukija ja kommentoija. SR sisältää yhtäältä kertoja-Crusoen viittauksia omaan elämäänsä, toisaalta se on kommentti kahden ensimmäisen osan saamaan vastaanottoon. Kolmannessa osassa painottuu erityisesti se kristillis-moraalinen maailmankuva, joka on sisäänkirjoitettuna jo aikaisempiin fiktiivisiin osiin. Kolmannen osan Crusoen ääni on yhä selvemmin moralisti-Defoen ääni, ja teoksessa korostuvat pitkälti samat teemat kuin Defoen ei-fiktiivisissä kirjoituksissa: uskonnollinen polemiikki ja yhteiskunnalliset kysymykset.

1.2. KRISTILLISESTÄ IHMISKÄSITYKSESTÄ VALISTUKSEN INDIVIDUALISTISEEN YKSILÖKÄSITYKSEEN

Defoen romaanista abstrahoituvat yksilökäsitykset kiinnittyvät kahteen traditioon, jotka törmäsivät valistuksen ajalla: yhtäältä reformaation muotoilemaan juutalais-kristilliseen perinteeseen, toisaalta uuden ajan myötä muotoutuneeseen käsitykseen yksilöstä oman toimintansa rationaalisen ohjaajana.

Perinteisen kristillisen ihmiskäsityksen perusta luodaan *Vanhan testamentin* myyttisissä luomis- ja syntiinlankeemuskertomuksissa. Niiden mukaisesti ihminen mielletään tahtomattaan syntiseksi, mutta omasta toiminnastaan vastuussa olevaksi moraalisubjektiksi.

Uuden ajan myötä omaksuttujen tulkintojen mukaisesti luomiskertomuksessa ihminen esitetään Jumalan luomana, muista eläinlajeista erillisenä ja yläpuolisena olentona. Ensimmäisen Mooseksen kirjan kahdessa luomiskertomuksessa määritellään ihmisen sisäinen rakenne ja suhde muuhun luomakuntaan: ”Ja Jumala loi ihmisen kuvakseen, Jumalan kuvaksi hän hänet loi, mieheksi ja naiseksi hän loi heidät.” (1. Moos. 1: 27.) Tässä ihminen määrittyy Jumalan kuvaksi ja sukupuoliolennoksi. Lisäksi ihmistä luonnehditaan yksilöksi, jolla on ruumis ja sielu: ”Ja Herra Jumala muovasi maan tomusta ihmisen ja puhalsi hänen sieraimiinsa elämän henkäyksen. Näin ihmisestä tuli elävä olento.” (1. Moos. 2: 7.) Ihmisen sielua on pidetty ulottuvuutena, jonka perusteella yksilöt määrittyvät ainutkertaisiksi subjekteiksi, kun taas ruumis, liha, kuvaa ihmisen aineellisuutta. (Syväne 1981: 11–15.) Syntiinlankeemuskertomuksessa taas ihminen esitetään lankeavana, puutteellisena olentona. Perinteisessä kristillisessä ajattelussa syntikäsite on kahtalainen: se käsittää ihmislunnon ominaisen synnillisen tilan, perisyntin, ja yksilölliset tekosynnit.¹

Syntiinlankeemuskertomuksen tulkinnoissa yksilöön kiinnittyvän pahuuden kääntöpuolena on yksilöllisen moraalisubjektin, omista valinnoistaan vastuullisen yksilön, synty. Langetessaan ihmisestä tuli subjekti, joka pystyy omassa itsereflektiossaan arvioimaan moraalisia valintojaan ja kantamaan vastuun vapaasta tahdostaan. Subjektiksi kasvaminen tapahtuu kiellon rikkomuksen, kärsimyksen, häpeän ja syyllisyyden kautta. (Laitinen 2002: 49–50, 70–72, 104–106, 139.) Lankeemuksen kahta puolta voidaan kuvata vanhan ja uuden Aadamin metaforalla. ”Vanha Adam” kuvastaa perisyntin leimaaman ihmisluontonsa vuoksi langennutta ihmistä. ”Uudeksi Adamiksi” on nimitetty Kristusta, joka tuli sovittamaan syntiinlankeemuksessa ihmisen osaksi tulleen tuomion. Toisaalta ”uusi Adam” voi viitata myös yksilön parannuksen mahdollisuuteen, perisyntin nujertamiseen kilvoittelulla. Näin samassa yksilössä voi vaikuttaa sekä vanha, syntinen Adam, että uusi, parannuksen tehnyt Adam.

Yksilön rooli uskonnollisen ajattelun keskiössä korostui reformaation myötä, kun kristillisyyden painopisteet siirtyivät yhteisöllisestä uskosta yksilön uskoon. Foucault’n (1986: 213–214) mukaan reformaatio oli kapina keskiaikaista uskonnollista valtaa vastaan ja samalla osoitus läntisen subjektiivisuuskokemuksen kriisistä. Erityisesti puritaaniset ja pietistiset, reformaation jälkeen syntyneet protestanttiset uudistus- ja hurskausliikkeet omaksuivat käsityksen yksilöstä subjektina, jolla on vastuu omasta ja toisten uskosta ja moraalista. Reformaatio eliminoi kirkon roolin yksilön pelastajana ja luovutti vastuun pelastuksesta yksilölle itselleen. (Pokki 2005: 163–166, 178–179, 183; Reinhard 2008: 214.) Protestantismissa, erityisesti Martin Lutherin ja Jean Calvinin näkemyksissä, korostui individualistinen kristillisyys – yksilön hurskaus ja vastuu suhteestaan Jumalaan. Tällaista kristillisyyttä Steven Lukes (1973: 52–53, 94–96) nimittää uskonnolliseksi autonomiaksi²: ihminen on sidoksissa oman toimintansa tarkkailuun sen tiedon valossa, jonka hän on saanut Jumalalta.

Länsimaiset ihmiskäsitykset pohjautuvat sekä *Vanhan testamentin* myyttien että antiikin traditioon. Erityisesti antiikin roomalaisten käsitykset ihmisen suhteesta luontoon olivat lähellä modernia länsimaista ajattelua. Luonto ymmärrettiin keskeneräiseksi, vasta synty-mässä olevaksi, ja ihmisen oli mahdollista käyttää sitä hyväkseen ja muuttaa sitä paremmaksi. Nämä näkemykset nousivat ihmisen, Jumalan ja luonnon välisten suhteiden määrittäjiksi siirryttäessä keskiajalta uuteen aikaan. Keskiaikaisissa käsityksissä luomistyön ymmärrettiin ilmentävän hierarkkista luonnonjärjestystä, jossa ihmisellä oli oma paikkan-

sa. Tämän ajattelun rinnalla alkoi muotoutua näkemyksiä ihmisestä luonnosta erillisenä, luonnon herrana. Luonnonherrsuus merkitsi yhtäältä ihmisen jumaluutta, toisaalta ajatusta ihmisestä Jumalan sijaishallitsijana maan päällä. Jumalan ja luomakunnan välistä eroa korosti se, että luonto miellettiin omien kausaalilakiensa varassa toimivaksi mekaaniseksi koneeksi, jossa ei nähty mitään tarkoituksia. Tarkoitukset olivat luonnon ja ihmisen havainto- ja ymmärryskyvyn yläpuolella olevassa Jumalan tahdossa. Keskusteluun nousivat kysymykset siitä, toteuttiko Jumala maailman luodessaan kaikki mahdollisuudet, vai olisi siko mahdollista muokata nykyistä parempia maailmoja. Tehty ympäristö ymmärrettiin vähintään yhtä hyväksi kuin luotu, mikä antoi oikeutuksen ihmisen aktiiviseen kajoamiseen luontoon inhimillisten päämäärien nimissä: luonnon muokkaamiseen maanviljelyllä, teolliseen vallankumoukseen ja ihmisten siirtymiseen ja siirtelyyn paikasta toiseen. (Tolonen 1992: 121–122; Suutala 1996: 21–22, 29, 35–36; Nurmi 1999: 12–14; Työrinoja 1999: 128, 139–141; Williams 2003: 43–62.)

Uudella ajalla, erityisesti 1600–1700-luvuilla, ihmisen suhde luonnontilaan ja yhteiskuntaan muodostui keskeiseksi pohdinnan kohteeksi. Näkemys ihmisten ja ihmiskunnan historiallisesta olemuksesta ilmeni edistysuskon tai kulttuurievolutionismin³ ajatuksena. Valistusfilosofien ajattelua ohjasi usko ihmiskunnan jatkuvaan kehitykseen, jonka mitaksi tuli sivilisaatio. Sivilisoituminen merkitsi ihmisen ja luonnon välisessä suhteessa kasvavaa luonnonhallintaa, ihmisten välisissä suhteissa yksilöiden välisten yhteiskunnallisten rakenteiden synnyttämistä ja ihmisen itsensä kannalta ihmisyyksilön täysi-ikäistymistä ja ihmislajin täydellistymistä. (Gronow 2006a: 32, 40.)

Ajattelutavan murrokset johtivat dialogiin uskonnollisten, filosofisten ja tieteellisten näkemysten välillä. Kristinuskon, *Raamatun* ja kirkon rooli uskonnollisena ja älyllisenä auktoriteettina alkoi horjua filosofian ja tieteen löydösten myötä. Ihmiskunnan historiaa ei tulkittu enää yksiselitteisesti teologian selitysmalleilla, vaan perinteen sijaan järki nostettiin ylimmäksi auktoriteetiksi. René Descartesin (1596–1650) filosofiset oivallukset kiertivät ajattelevan yksilön, ei Jumalan merkityksen ympärille. Descartesille Jumalan käsite merkitsi sellaisen maailmanjärjestyksen totuudellista vahvistajaa, jossa yksilö kykeni saamaan tietoa maailmasta oman järkeilynsä voimalla.

Rationalismin rinnalla empiiristen tieteiden merkitys korostui. Nikolaus Kopernikuksen aurinkokeskinen teoria haastoi kirkon ja aristoteelisen tradition ja tarjosi tieteellisen perspektiivin ihmiseen ja universumiin. Galileo Galilein astronomiset löydökset vahvistivat kopernikaanista maailmanselitystä. Uudet katsontakannat muunsivat ajattelutapaa ihmislauttoa koskevaksi optimismiksi; ihmistä pidettiin kykenevänä muokkaamaan materiaa ja sosiaalista ympäristöään omien tarpeittensa mukaan. Galilein ajattelun ohessa Isaac Newtonin teorit olivat kumouksellisia myös filosofian ja uskonnon alueella, sillä newtonilaiseen näkemykseen sisältyi ajatus jumalallisesta kosmoksen hallitsijasta. (Hampson 1986: 23–25; Skirbekk & Gilje 2001: 151–167; Israel 2006: 201–209.)

Teologian, filosofian ja luonnontieteiden väliset suhteet saivat erilaisia painotuksia valistuksen eri ryhmittymissä ja ajatussuuntauksissa. Jonathan I. Israel (2006) jakaa valistus-aikaa hallinneet näkemykset kolmeen keskeiseen suuntaukseen 1600-luvun puolivälistä lähtien: radikaaliin valistukseen, maltilliseen valistukseen sekä vastavalistukseen. Radikaali ja maltillinen valistus olivat filosofien, tieteilijöiden, valtiomiesten ja teologien joukossa 1600-luvun lopulta lähtien kehittyneitä ajatussuuntauksia, vastavalistus taas arvioi kriittisesti kahden aikaisemman suuntauksen perintöä. Suuri osa leimallisesti valistuksen aikaan

liitetystä perusarvoista – suvaitsevaisuus, demokratia, rodullinen ja seksuaalinen yhdenvertaisuus, ilmaisun ja ajattelun vapaus – oli peräisin radikaalien valistuksellisten näkemysten⁴. Heidän ajattelunsa rakentui järkiuskolle. Radikaalin ja maltillisen valistuksen⁵ näkemykset olivat osin ristiriidassa keskenään. Keskeinen ero suuntauksien välillä syntyi näkemyserosta, oliko järki hallitseva tekijä ihmiselämässä vai täytyikö filosofiset ulottuvuudet ja järki alistaa uskolle ja traditiolle. Maltilliset hylkäsivät radikaalien edustamat näkemykset teologiasta irtautuneesta moraalista ja järjen soveltamisesta ympäröivän todellisuuden selittämiseen. Modernismin juuret juontuvat pitkälti näiden kahden valistuksen välisestä konfliktista ja niitä kumoamaan pyrkineestä vastavalistuksesta.⁶ Vastavalistus kritisoi aikaisempien näkemysten sisäisiä ristiriitoja. (Israel 2006: 10–12, 27, 38, 42–58.)

Robinson Crusoe voidaan tulkita sekä reformaation suuntaaman juutalais-kristillisen tradition että valistusajalla muotoutuvien käsitysten dialogissa. Teosta on pidetty yhtenä modernin, autonomisen kartesiolaisen yksilön varhaisimmista representaatioista länsimaisessa kirjallisuudessa. Liisa Saariluoman (1992: 59) mukaan individualistisen ajattelutavan keskeisyys teki *Robinson Crusoe* sekä menestysromaanin että kirjallisuushistoriallisen merkkiteoksen. Watt (1987: 62) toteaa *Robinson Crusoen* kuvaavan individualismin erilaisia elementtejä täydellisemmin kuin kaunokirjalliset edeltäjänsä. Teosten individualismia on pääsääntöisesti tulkittu taloudellisena ja yhteiskunnallisena individualismina (ks. Watt 1987: 63–74; Saariluoma 1992: 60–67), mutta myös Crusoen uskonnollisuuden harjoittamisen muotoja voidaan pitää individualistisina.⁷

1.3. ROBINSON CRUSOEN KRISTILLINEN MAAILMANKUVA

Aikaisempi tutkimus on tulkinnut *Robinson Crusoe* hengellisenä autobiografiana kahdesta näkökulmasta. Ensinnäkin Crusoen elämänvaiheet on rinnastettu Defoen omaan uskonnollisuuteen. Toiseksi romaania on tarkasteltu Crusoen hengellisen kasvun kertomuksena. Varsinkin Crusoen ja Defoen uskonnollisuuden rinnastavissa tulkinnoissa keskeiseksi kontekstiksi on muodostunut puritanismin ja kalvinismin traditio.

*Robinson Crusoe*ssa puritaanista ja kalvinistista kristillisyyttä edustaa Crusoen vahva kaitselmususkko, hänen saarella kokemansa uskonnollinen herääminen, *Raamatun* auktoriteettiasema sekä Crusoen harjoittama reflektio. Kalvinistinen usko perustui näkemykseen predestinaatiosta, jonka mukaan ihmisen elämä, historian kulku ja maailman järjestäytyminen seuraavat etukäteen määrättyä mallia, jota kaitselmus ohjaa (Weber 1980: 70–80). Crusoen vahva usko kaitselmuksen johdatukseen nousee keskeiseksi trilogian ensimmäisessä ja kolmannessa osassa. Haaksirikko asumattomalle saarelle ymmärretään kaitselmuksen tahdon seuraukseksi.

Max Weberin ja Watin kirjoituksiin nojautuvassa tulkintatraditiossa romaanien tarkastelu on saanut pönttä Crusoen ja Defoen uskonnollisen arvomaailman rinnastavista autobiografisista luennoista. Watin tulkinnat *Robinson Crusoen* uskonnollisesta puritanismista pohjautuvat viime kädessä tietoon Defoen isän edustamasta kalvinistisuudesta ja Daniel Defoen eriuskoisuudesta. Watin mukaan Crusoen ”sunnuntaiusko” – ajoittaiset uskonnolliset pohdinnat, jotka kuitenkin ovat irrallaan käytännön toiminnasta – on pohjimmiltaan tulosta Defoen itsensä ratkaisemattomasta ja mahdollisesti tiedostamattomasta konfliktista. Watt otaksuu, että Defoen uskonnollinen kotikasvatus pakotti hänet ammentamaan

tekstiin hengellistä ainesta käytännöllisen elämän kuvaamisen oheen. Autobiografista tulkintaa hän tukee luennalla *Serious Reflectionsin* esipuheesta ja sen ensimmäisestä esseestä. Wattin mukaan esipuheessa osoitetaan, että teos kuvaa allegorisesti Defoen omaa elämää: "the Story, though Allegorical, is also Historical" (SR 51). Lisäksi hän esittää yksinäisyyttä käsittelevän esseen "Of SOLITUDE" kuvaavan samaa ilmiötä, jota Weber nimittää kalvinismin vaikutukseksi: puritanismin vaatimuksia eristää sielu synnillisestä maailmasta yksilön maallisella vieraantumisella yhteiskunnasta. Wattin näkemykset Crusoen edustamasta kalvinistis-puritaanisesta uskonnollisuudesta saavat perustelunsa weberiläisittäin painottuneesta biografisesta tulkinnasta. (Watt 1987: 81, 89–92.)

Romaania on myös tulkittu Crusoen hengellisenä autobiografiana, jossa saarielämä representoi yksilöllistä pelastushistoriaa. George A. Starrin mukaan *Robinson Crusoeen* vaikuttivat vahvasti hengellisten autobiografioiden traditio. Hän tulkitsee Crusoen rikkomuksen isäänsä ja Jumalaa vastaan perisyntinä, jota sovitetaan läpi saarielämän. Crusoe käy saarella läpi tunnustuksen, katumuksen ja uudelleensyntymän vaiheet. (Starr 1965: viii–xi, 74–125.) Crusoe itse nimittää perisyntyniksi kapinaansa isää ja Jumalaa vastaan⁸:

Olen kaikissa elämäni vaiheissa ollut oivallinen muistutus siitä hyvin yleisestä vitsauksesta, että ihminen ei tyydy Jumalan ja luonnon hänelle säätämään osaan – minkä tiliin onkin kai luettava vähintään puolet hänen onnettomuuksistaan. Niin minäkin hylkäsin ensin alkuperäisen asemani ja isäni hyvät neuvot, joiden torjuminen oli tavallaan henkilökohtainen perisyntini, ja sen jälkeen tein useita samansuuntaisia virheitä, jotka lopulta saattoivat minut tähän surkuteltavaan tilaan –. (RC 241.)⁹

Rangaistuksena perisyntistä seuraa haaksirikko ja yksinäinen elämä, hengellinen uudestisyntyminen, jonka aikana synti sovitetaan kovalla työllä ja uskonnollisilla harjoitteilla. Lopullisen anteeksiannon Crusoe saa pelastuessaan saarelta. (Starr 1965: 74–125; ks. myös Rees 1996: 78; Mälikalli 2007: 95–102.) Crusoen hengellisen kasvun vaiheissa keskeisellä sijalla on reformaation korostama yksilön henkilökohtainen uskonratkaisu ja vastuu suhteessaan Jumalaan. Ensimmäisen osan uskonnollinen käännekohta on Crusoen sairastuminen saarella. Crusoe kokee sairauden rangaistuksena synneistään, joiksi hän hahmottaa toimintansa isänsä tahtoa vastaan ja viime kädessä koko syntisen elämänsä:

Mutta nyt, kun olin sairastunut ja minulla oli yllin kyllin aikaa ajatella kuoleman kauhuja, kun henkeni alkoi lannistua ankaran taudin kourissa ja raju kuume uuvutti luontoni, alkoi niin pitkään uinaillut omatunto havahtua ja aloin moitiskella itseäni menneestä elämästäni, jossa olin ilmi selvästi ja aivan tietien tahtoen suorastaan usuttanut Jumalaa säilyttämään päälleni tavattomia onnettomuuksia ja ylipäänsäkin kohteilemaan minua niin ankarasti kuin hän nyt oli tehnyt. –

Tässä vaiheessa muistin myös isäni hyvät neuvot ja hänen ennustuksensa – josta kertomuksen alussa jo kerroinkin – eli sen, että mikäli toteuttaisin hullun aikeeni, ei Jumalan siunaus minua saattelisi ja minulla olisi oleva yllin kyllin aikaa miettiä kova-korvaisuuttani myöhemmin, kun kukaan ei enää olisi minua auttamassa. "Nyt", sainoin ääneen, "ovat armaan isäni sanat käyneet toteen, minua on kohdannut Jumalan rangaistus eikä kukaan ole minua auttamassa eikä kuulemassa. –" (RC 118–120.)¹⁰

Sairauden aiheuttama kuolemanpelko ja laivanhyllystä löytyvän *Raamatun* lukeminen saavat aikaan Crusoen uskonnollisen herätyksen vaiheet – synnintunnon, katumuksen ja kääntymyksen. Reformaation keskeinen korostus oli erityisesti *Raamatun* varaan rakentuva uskonnollisuus, jonka avulla yksilöllinen ihminen voi luoda suhteensa korkeimpaan. Saariluoma (1992: 64) on Lukeisiin viitaten osoittanut, kuinka Crusoen harjoittama kristin-usko edustaa individualistista uskonnollisuutta: se perustuu abstraktin yksilökäsityksen mukaisesti yksilöön uskonsa tärkeimpänä toteuttajana, ei kirkkoon tai seurakuntaan.¹¹ Täysin itsensä varassa Crusoe ratkoo sekä itseään että ympäristöään koskevia moraalisia kysymyksiä.

Välittömästi Crusoen pohdiskelua seuraa kuitenkin osoitus siitä, miksi toimiminen isän neuvoja ja kaitselmuksen ohjausta vastaan osoittautuu rangaistavaksi teoksi:

Käänsin selkäni sallimuksen äänelle, joka armeliaasti oli saattanut minut elämässä sellaiseen asemaan, että olisin voinut olla ja elää kaikessa rauhassa, mutta minä kieltäydyin sekä näkemästä itse että kuuntelemasta vanhempiani, jotka vakuuttivat minulle asemani siunauksellisuutta. Jätin heidät murehtimaan hulluuttani ja saan nyt itse murehtia sen seurauksia. Kieltäydyin ottamasta vastaan heidän apuaan ja neuvojaan, ihmisten jotka olisivat sentään saattelleet minut maailmalle hyvin eväin ja järjestäneet minulle hyvät oltavat –. (RC 119–120.)¹²

Viime kädessä Crusoen katumuksen kohteeksi nousevat synnin seuraukset, ”siunauksellisen aseman” menettäminen eli selän kääntäminen turvatulle taloudelliselle tulevaisuudelle. Paluu kotimaahan ja kalvinistisen näkemyksen mukainen Jumalan siunaus – maallinen omaisuus – on tulkittu anteeksiannon osoituksiksi.

Autobiografisten luentojen ohessa teoksen uskonnollisia kysymyksiä ja allegorisuutta voidaan tarkastella suhteessa valistuksen uskonnolliseen hajaannukseen, erityisesti uskon ja järjen väliseen dilemmaan. Aikalaiskontekstissa tarkasteltuna romaanissa nousee esille yksi aikansa kiistakysymyksistä – ilmoitususkonnon (revealed religion / theology) ja luonnonuskonnon (natural religion / theology) välinen vastakkainasettelu, jossa näkemykset uskonnosta ja maailmansynnystä muodostuivat keskeiseksi kiistan kohteeksi.

Kristillinen ilmoitususkonto perustuu Tuomas Akvinolaisen kirjoituksiin. Akvinolaisen mukaan kaikki oliot saavat alkunsa Jumalasta, joka on kaiken olemassaolon vaikuttava syy, liikkumaton liikkuttaja. Tieto Jumalan olemassaolosta saadaan alkusyyyn vaikutuksista maailman toimintajärjestykseen ja luontokappaleisiin. (Tuomas Akvinolainen 2002: 33–40; Kitanov 2008: 53–57.) Kristillisessä ilmoitususkonnossa Jumalan nähdään ilmaisevan olemassaolonsa yleisen ja erityisen ilmoituksen kautta. Yleinen ilmoitus ilmenee luonnossa, ihmisen elämänkohtaloissa ja omassatunnossa. Yleistä ilmoitusta taas tarkentaa erityinen ilmoitus, *Raamattu*.

Valistusajalla vahvistunut luonnonuskonnollinen ajattelu selitti Jumalan järjen avulla ymmärrettäväksi rationaaliseksi osaksi fyysistä maailmaa (ks. *Dictionary of Beliefs and Religions* 363). Deistien kannattama luonnonuskonnollinen ajattelu edisti ilmoitususkonnon kannalta kiistanalaisia näkemyksiä, joiden mukaan usko oli ihmisjärjen ulottuvilla. Uskonnollisissa kiistoissa eri näkemyksiä edustivat maltillinen lockelais-newtonilainen valistus sekä spinozalaisten radikaalien edustama ateismi ja deismi. Spinozalaiset kyseenalaistivat luonnonuskonnon tavoin käsityksen maailmaa ohjaavasta uskonnollisesta voimasta ja

Raamatun totuudellisuudesta.¹³ Maltilliset taas tuomitsivat ateismin levittämisen, sillä he näkivät uskon ja järjen välillä synteisin. (Israel 2006: 33, 45–46, 63–69, 164–165, 344–352.)

Crusoen kristillinen elämäkatsomus on vahvasti ilmoitususkonnollisuuteen pohjaava, ja teosten uskonnollisissa korostuksissa voidaan nähdä maltillisten valistuksellisten edustamia arvoja. Crusoen kääntymyskokemuksen korostaminen merkitsee ilmoitususkon puolustusta ja kritiikkiä aikansa sekulaareja näkemyksiä vastaan. Sairaudesta toipuesaan Crusoelle valkenee ensin luonnossa ilmenevä yleinen ilmoitus:

[I]stahdin vähän matkaa kuljettuani maahan katselemaan merelle, joka levisi tyyneenä ja tasaisena suoraan edessäni. Siinä istuskellessani ajattelin seuraavanlaisia asioita:

Mitä oikein on tämä maa ja meri, joita olen niin paljon elämässäni nähnyt? Missä se on tehty? Ja mikä olen minä, mistä olemme me kaikki olennot tulleet, niin villit kuin kesytkin, niin inhimilliset kuin petomaisetkin?

Kai meidät kaikki on luonut jokin salaperäinen voima, sama joka on tehnyt maan ja meren, ilman ja taivaankannenkin. Ja kukahan se sitten olisi?

Tästä taas luonnostaan seurasi ajatus, että Jumala on se, joka on kaiken tehnyt. Mutta sillä seikalla tuntui olevan merkilliset seuraukset: jos kerran Jumala on kaiken tämän tehnyt, hän myös ohjaa ja hallitsee luotujaan ja kaikkea mikä näihin liittyy, sillä tottahan voima, joka pystyy luomaan kaikkeuden, on myös kyllin vahva sitä ohjaamaan ja hallitsemaan. (RC 120–121.)¹⁴

Luonnonilmiöiden tarkastelu osoittaa Crusoelle, että niiden takana täytyy välttämättä olla luova voima. Tarkkailemalla elollista luontoa ainoastaan oman järkensä ja ajattelukykynsä avulla hän ei voi päästä lopulliseen tietoon maailman luojasta ja sen syntymekanismeista. Siihen tarvitaan erityinen ilmoitus, *Raamattu*, jonka Crusoe löytää toipuessaan sairaudesta.

Yleisen ja erityisen ilmoituksen kiinteä yhteys toistuu Crusoen opettaessa Perjantaille kristinuskoa. Crusoe aloittaa keskustelun tiedustelemalla Perjantailta, kuka on tehnyt hänet, meren ja maan, vuoret ja metsät. Tästä elinympäristön tarkastelusta keskustelu etenee näkyvän maailman ulottumattomissa olevaan Jumalaan: ”Kerroin, että kaikkien asioiden Luoja asui tuolla ylhäällä – osoitin taivasta – ja hallitsi sieltä maailmaa samalla mahdollilla, jolla oli sen luonutkin.” (RC 266.)¹⁵ Vaikka Crusoe mainitsee luonnon auttaneen Perjantaita oivaltamaan, että on olemassa jokin alkusyy ja kaikkea ohjaileva hallitseva sallimuksen voima, hän samassa toteaa, ettei luonnon antama tieto yksin riitä:

Menin toistamiseen aivan sanattomaksi, ja se todisti miten luonto, vaikka se aivan itsestään ohjaa järkeviä olentoja tietoon Jumalasta ja opettaa heitä kunnioittamaan ja palvomaan häntä kaikkein korkeimpana olevaisista, ei sittenkään vielä riitä, vaan tarvitaan jumalallinen ilmoitus tuomaan meille tieto Jeesuksesta Kristuksesta – -. Vain jumalallinen ilmoitus voi saada ihmisen ottamaan nämä asiat omikseen – -. Tässä yhteydessä mainittakoon myös, että elämäni hiljaisen vaiheen aikana opin, miten ääretön ja sanoinkuvaamaton siunaus onkaan, että tieto Jumalasta ja oppi pelastuksesta Jeesuksessa Kristuksessa on niin selkeästi ilmoitettu Raamatussa ja niin helppo ymmärtää ja omaksua. (RC 269–270, 272.)¹⁶

Crusoen usko ylikuonnolliseen sallimuksen voimaan nojautuu Tuomas Akvinolaisen argumenttiin Jumalasta kosmoksen liikkeelle panevana voimana. Kun kristilliselle perustalle nojaavia maailman tulkintamalleja alettiin horjuttaa, Jumalan rooli liikkeen alkuunpanijana kyseenalaistettiin. Deistit ja ateistit torjuivat järjen mukauttamisen uskonnolliseen systeemiin, kun taas perinteinen kristillisuus nojautui yhä ajatukseen, jossa kaitselmus nähtiin maailman "first causena", "alkusyynä".

Kysymys alkusyystä liittyi näkemuseroihin luonnollisesta ja tehdystä. Tuomas Akvinolaisen mukaan luonnolliset oliot eroavat tehdyistä siinä, että niihin itseensä sisältyy kyky saada aikaan muutosta ja liikettä. Kuitenkin luonnolliset oliot Jumalan luomuksina ovat samantapaisesti luotuja kuin tehdyt oliot: ne ovat lähtöisin tekijänsä ideoista. Luonnollisten, "luotujen", olentojen liikkeen syy on niiden ulkopuolella, Jumalassa. Tätä ajatusta kritisoivat näkemykset kiistivät luonnon ulkopuolella olevan alkuunpanevan syyn merkityksen ja korostivat samankaltaisuutta luonnollisen ja ihmisen tekemän välillä. (Tuomas Akvinolainen 2002: 36–40; Työriinoja 1999: 131–132, 140–144.)

Defoe painottaa teoksessaan Jumalan roolia luojana vastoin ihmisjärjen voimaa ja ihmisen luomiskykyä korostavia näkemyksiä. *Serious Reflectionsissa* kritisoidaan ateistien argumentteja, joiden mukaan luonto ja järki voisivat tuottaa jumaluuden olemassaolon (SR 115–117). Teoksen viidennessä luvussa, "Of listning to the Voice of PROVIDENCE", kirjoitus kohdistetaan suoraan niille, jotka allekirjoittavat alkusyyn jumalallisen alkupe-
rän:

I am willing to suppose in the first Place, that I am writing to those who acknowledge the two grand Principles upon which all Religion depends. 1. That there is a God, a first great moving Cause of all things, an eternal Power, *Prior*, and consequently *Superior* to all Power and Being. 2. That this eternal Power, which I call God, is the Creator and Governour of all things, *viz.* of Heaven and Earth. (SR 181.)

Kertoja jatkaa kaitselmus- ja ilmoitususkon puolustusta käyttäen välineenä luonnonuskonnon puolustajien omia argumentteja:

Natural Religion proves the first, reveal'd Religion proves the last of these beyond Contradiction. *Natural Religion* intimates the Necessity of a Providence guiding and governing the World, from the Consequence of the Wisdom, Justice, Prescience, and Goodness of the Creator.

It would be absurd to conceive of God exerting infinite Power to create a World, and not concerning His Wisdom, which is his Providence, in guiding the Operations of Nature, so as to preserve the Order of his Creation, and the Obedience and Subordination of Consequences and Causes throughout the Course of that Nature, which is in Part the inferior Life of that Creation.

Reveal'd Religion has given such a Light into the Care and Concern of this Providence in an especial Manner, in and over that Part of the Creation call'd *Man*, that we must likewise deny Principles, if we enter into dispute about it. (SR 182.)

Kertoja kritisoi luonnonuskonnon ajatusta siitä, ettei luomakunnan alkuunpaneva voima johtaisi ja säätelisi luomiensa olentojen toimintaa enää alkuunpanevan sysäyksen jälkeen.

Tässä argumentoinnissa ilmenee myös ajan newtonilaisen kosmologian tuntemus. Näkemys jumalallisesta kosmoksen hallitsijasta oli keskeisellä sijalla Newtonin teorioissa painovoimasta ja planetaarisesta järjestelmästä. Newton uskoi teorioidensa kehittävän uudenlaisen, kokonaisvaltaisen ajattelujärjestelmän, joka säilyttäisi uskonnon ja kumoaisi ateistien näkemykset. Newtonille auringon ja planeettojen järjestelmä oli osoitus universumin tarkoituksellisesta monimutkaisuudesta ja samalla todiste koko systeemiä hallitsevasta yli-luonnollisesta voimasta. Tämä voima toimi kaiken alkuun panevana liikkeenä. (Skirbekk & Gilje 2001: 166–167; Israel 2006: 201–214.)

*Serious Reflections*issa newtonilainen kaitselmuksellisen kosmologian ajatus ilmenee kertomuksen viimeisessä osassa "A VISION OF THE ANGELICK WORLD". Tässä osassa Crusoe tekee kuvitteellisen matkan maapallon ulkopuolelle, josta hän tarkkailee koko aurinkokuntaa. Crusoen kuvitteellinen avaruusmatka saa alkunsa hänen keskustelustaan "oppineen ystävänsä" kanssa taivaankappaleista, planeettojen suhteesta aurinkoon sekä mahdollisesta asuttavuudesta. Taivaankappaleiden välillä vallitseva järjestys vakuuttaa Crusoelle, kuinka luomistyöhön sisältyvän järjen tarkastelu edellyttää nousemista maapallon pintaa korkeammalle tasolle:

In this first Discovery 'tis most natural to observe, how plainly it is to be seen, that the Reason of the Creation of such immense Bodies as the Sun, Stars, Planets, and Moons in the great Circle of the lower Heaven, is far from being to be found in the Study of Nature, on the Surface of our Earth: But he that will see thorowly, why God has formd the Heavens the Work of his Hands, and the Moon and the Stars which he has made, must soar up higher; and then as he will see with other Eyes than he did before, so he will see the God of Nature has form'd an infinite Variety which we know nothing of, and that all the Creatures are a Reason to one another for their Creation. (SR 237.)

Maanpinnan yläpuolelle nouseminen ja "toisilla silmillä" näkeminen on kommentti deistien kannanottoihin, joiden mukaan näkyvä luonto riitti osoitukseksi sen synnyttäneestä yli-luonnollisesta voimasta. Crusoen kuvitteellisen avaruusmatkan keskeisimmäksi päämääräksi nousee sen osoittaminen, kuinka aurinkokunta kaikinensa on osoitus Jumalan luomisvoimasta ja hänen luomastaan järjestyksestä. Lisäksi taivaankappaleiden tarkastelulla pyritään todistamaan, kuinka ihmisasutus maapallon ulkopuolella on mahdotonta. Crusoe kuvaa yksitellen aurinkokunnan silloin tunnetut planeetat ja kumoaa niiden kaikkien osalta oletuksen, että ne voisivat olla ihmisasuttavia. (SR 238–239.) Ajatusta muiden planeettojen ja taivaankappaleiden asuttavuudesta pidettiin uhkana kristilliselle ajattelulle.¹⁷

Sekä ateistisia aikalaisnäkemymiä suomivana että protestanttisen yksilön hengellisenä autobiografiana Defoen teos välitti kuvaa kristitystä subjektista, jonka on mahdollista ylläpitää uskonnollista suhdettaan näkymättömään maailmaan ilman kirkon tai uskonnollisen yhteisön tukea.

1.4. ROBINSON CRUSOEN YHTEISKUNTAUTOPIA

Kristillisen autobiografian lisäksi *Robinson Crusoessa* luodaan kuvaa ihanneyhteiskunnasta. Tässä teos kiinnittyy utopiakuvausten traditioon.

Utopialla tarkoitetaan ihanteellisen ihmisen, ajan tai paikan haavekuvitelmaa tai maailmanparannusohjelmaa. Utopian käsite on peräisin Thomas Moren (1478–1535) teoksesta *Utopia*¹⁸, mutta utopiakuvauksia on esiintynyt jo antiikin kirjallisuudesta alkaen. Utopiakuvauksissa esiintyvien onnellisen elämän paikkojen variaatio on Moren valtioutopiaa laajempi. Kuvauksen kohteena voivat olla autiosaaret, yhteisöt, kaupungit, yhteiskunnat, koko ihmiskunta, vieraat planeetat tai paratiisit. Antiikin ajan ja keskiajan utopioissa korostuivat kuvaukset luonnonmukaisesta, yltäkyläisestä elämästä, jossa ihmisen työ ja toiminta oli tarpeetonta. Uudelle ajalle tultaessa utopiakuvausten perspektiivi siirtyi kaukaisten ihanneyhteisöjen kuvauksista historiallisiin tulevaisuudenkuvauksiin, ja kertomukset painottivat inhimillistä toimintaa ja tieteen ja tekniikan ihannoitua. Valistuksen ajan utopioissa alkoi näkyä ajatus ihmiskunnan edistyksestä ja kehityksestä. (Lahtinen 2002: 169–191; ks. myös Koukkunen 1990: 607; Hosiaisuus 2003: 978.)

Valistusajan utopioita vahvistivat Gregory Clayesin (2003: xi–xii) mukaan porvarillisen matkakirjallisuuden kehitys, tieteen ja teknologian merkityksen nousu, sekulaaristuminen sekä sosiaaliset, taloudelliset ja poliittiset muutokset. Kuten Christine Rees (1996: 4–5) toteaa, utopia on usein idealisoitu versio tai antiteesi kirjoitusajankohtansa kulttuurista. Clayesin luettelemien tekijöiden vaikutukset näkyvät myös *Robinson Crusoessa*, joka usein määritellään utopiakuvaukseksi. Teoksen ensimmäinen ja toinen osa korostaa utoopin ajattelun erilaisia, mutta toisiaan täydentäviä puolia. Ensimmäisen osan saarikertomus on abstraktin individualismin utopia, myyttisiä elementtejä hyödyntävä kuvaus länsimaisen maskuliinisen yksilön voimasta luonnontilan haltuun ottajana ja hallitsijana. Toisessa osassa romaani laajenee kuvaukseksi yhteisöllisen elämän lainalaisuuksista. Molemmissa osissa näkyy selvästi kertomusten kirjoitusajankohdan kulttuuri, kuten englantilaisen imperialismien ja länsimaisten hallintomallien kehitys. Erityisesti yhteisöllistä elämää kuvaavaa toista osaa voi lukea suhteessa varhaisvalistuksen yhteiskuntasopimusteorioihin. Yhteiskuntasopimusteorioita sovellettiin käytännössä valtioiden muodostamiseen, mutta tietyssä mielessä niissäkin esitetään utopistinen näkemys ihanneyhteiskunnan muodostumisesta.

Klassisten yhteiskuntasopimusteorioiden kulta-aika ajoittuu vuosiin 1650–1800. Tällöin muotoiltiin ajatus valtiosta instituutiona, jonka ensisijainen tarkoitus on suojella kansalaisia toisiltaan ja joka rakentuu kansalaisten sille antaman suostumuksen varaan. (Saastamoinen 1998: 265.) Foucault on nimittänyt uuden ajan myötä rakentunutta modernia läntistä valtiota individualisoivaksi vallaksi, johon yksilöt integroitiin. Tämän valtion perusajatuksena oli tarjota yksilölle kristillisen ideologian tarjoaman tuonpuoleisen pelastuksen sijaan turvallisuutta, suojelua ja hyvinvointia tämänpuoleisessa maailmassa. (Foucault 1986: 213–215.)

Moraali- ja yhteiskuntafilosofit pyrkivät etsimään universaaleja moraaliperiaatteita ja yhteisiä pelisääntöjä keinoina rauhanomaiseen inhimilliseen yhteisöön luonnontilan käsitteen avulla. Luonnontila nähtiin yhteiskunnallisista valtasuhteista irrallisena tilana, ja sille vastakkaiseksi muodostui käsitys yhteiskunnallisesta tilasta. Luonnontilan ja yhteiskuntatilan välisen eron ylittäminen vaatii sopimuksen tekemistä joko hallitsijan ja

kansalaisten kesken tai kansalaisten välillä. Yhteiskuntasopimusteoriat myös hahmottelivat näkemyksiä ihmisluonnosta, yksilön luontaisesta olemuksesta.¹⁹ (Ks. Korkman 1998: 241–243.)

Thomas Hobbes (1588–1679) johtaa *Leviathan*-teoksessaan yhteiskunnan olemuksen ihmisen olemuksesta. Hän etenee ihmisluonnon kuvauksesta ihmiskunnan luonnontilan ja yhteiskunnallisten tilojen määrittelyyn. Ihminen on luonnon tuote, kun taas yhteiskunta on keinotekoinen ihminen – yhteiskunta heijastaa ihmisen luonnollista olemusta ja sen vaatimia rajoituksia yhteiskunnallisen elämän onnistumiseksi. Luonto on muovannut ihmiset olemukseltaan ja päämääriltään yhtäläisiksi, mikä tekee ihmisistä luontaisesti toistensa vihollisia. Hobbesille luonnontila merkitsee sotaa, jatkuvaa pelkoa ja kuoleman vaaraa. Luonnontilaan ei kuulu omistaminen tai oikean ja väärän väliset rajat, vaan ihmisellä on täysi vapaus käyttää kaikin tavoin valtaansa elämänsä säilyttämiseksi. Kaoottisesta luonnontilasta ihminen voi saavuttaa turvallisemman olotilan suostumalla luopumaan täysistä oikeuksistaan ja tyytymään sellaiseen vapauteen toisia ihmisiä kohtaan, jonka hän voisi sallia myös muille ihmisille itseään kohtaan. Keino päästä pois luonnontilasta on sopeutua yhteiskunnan rajoituksiin. Turvallisuus saavutetaan siten, että ihmisten keskinäisellä sopimuksella valta ja voima siirretään yhdelle ihmiselle tai ihmisjoukolle, valtiolle. (Hobbes 1999: 31, 121–127, 157–161.)

John Locke (1632–1704) kehitti yhteiskuntateoreettisia näkemyksiään Hobbesin näkemysten pohjalta. Toisin kuin Hobbes, Locke piti luonnontilaa rauhan, hyvän tahdon, keskinäisen avun ja yhteistyön tilana. Näitä luonnollisia ominaisuuksia edisti oikeudenmukainen yhteiskunta. Lockelle luonnontila merkitsee eräänlaista Eedenin kaltaista tilaa, jossa ei ole maanpäällistä auktoriteettia ja yhteiskunnallisia sopimuksia. Ihmiset elävät yhdessä, järkensä ohjaamina omaa parastaan etsien ja hyödyntäen Jumalan luomia luonnonvaroja. Maa kuuluu ihmisille yhteisesti, eli kaikki sen päällään kantamat hedelmät ja eläimet ovat kaikkien ihmisten käytössä ilman erillistä sopimusta. Yhteiskuntasopimuksen solmiminen muodostuu tarpeesta turvata jokaisen ihmisen henki ja omaisuus. (Locke 1995: 43–86; Yrjönsuuri 1995: 7–35.)

Teoksessaan *Émile* Jean-Jacques Rousseau rinnastaa *Robinson Crusoen* ensimmäisen osan saarielämän sivilisaatiosta irtautuneeseen luonnontilaan. Kuitenkin päinvastoin kuin Rousseau esittää, saarielämä ei ole niinkään tulkittavissa kuvaukseksi luonnontilasta kuin kuvaukseksi siitä, kuinka luonnontilasta muokataan yhteiskunnallinen tila. Kirjallisuudentutkimuksissa teosta on luettu suhteessa eri yhteiskuntasopimusteorioihin. Hobbeslaisissa tulkintoissa Crusoen saarielämän alku on ymmärretty uudelleensyntymänä yksinäisyyden, raakuuden ja niukkuuden keskelle. Tällöin saaren luonnontila on nähty ihmislajin esiyhteiskunnallisena tilana, ei utopistisena paratiisina. (Ks. Rees 1996: 76–82.) Maximilian E. Novak taas nojautuu Hugo Grotiuksen ja Samuel Pufendorfin filosofioihin. Hän esittää, että Crusoe on pufendorfilaisittain pakotettu kamppailemaan selviytymisestä luonnossa, jossa hänen mieltään hallitsee pelko villipedoista ja nälkään nääntymisestä. Crusoen tapa hankkia saaren herruus taas edustaa Grotiuksen luonnollista lakia.²⁰ (Novak 1963: 25–28, 34–36, 50–52.) Romaanista on esitetty myös Locken teorioihin nojautuvia tulkintoja. Ian A. Bell (1988) korostaa luennassaan Crusoen lockelaista patriarkaattia, Mikko Jakonen (2004) taas tarkastelee Crusoea *homo oeconomicuksena* Locken näkemysten perusteella.

Sopimusteorioita soveltaville tulkintatavoille löytyy myös kriittikonsa. Rees kritisoi hobbeslaista tulkintaa osittaiseksi väärinluennaksi. Hänen mukaansa saari ei osoittaudu

Crusoen pelkojen mukaiseksi vihamielisyyden ja nälkäisten petojen paikaksi. Crusoe ei myöskään joudu selviytymään ilman työkaluja ja aseita, kuten ihminen Hobbesin luonnontilassa. Rees kritisoi myös teokseen yksityiskohtaisesti sovellettua lockelaista – tai ylipäänsä jonkun tietyn utopiakuvauksen mukaista – luentaa. Hän toteaa, ettei Crusoe ole yhteiskunnasta irrallinen yksilö vaan kantaa päänsä sisällä oman yhteiskuntansa mallia. (Rees 1996: 76–82.)

Robinson Crusoen saariympäristöä ei voi tulkita puhtaana luonnontilana eikä saarelle rakentuvaa yhteiskuntaa voi pitää minkään todellisen yhteiskunnan kuvana. Kuitenkin yhteiskuntasopimusteoriat tarjoavat tulkinnan apuvälineitä romaanien kontekstuaaliseen tarkasteluun. Nostan esille erityisesti Locken filosofiset näkemykset tarkastellessani *Robinson Crusoen* ensimmäisessä ja toisessa osassa ilmenevää yksilön, luonnon ja yhteiskunnan välistä suhdetta. Tämän ohessa analysoin teoksia osana utopiakuvauksen traditiota. En pyri palauttamaan kertomuksia tiettyihin utopiatyyppeihin tai Locken teoriaan, vaan tarkastelen romaaneja myyttisten elementtien ja aikansa yhteiskunnallisen ajattelun sulautumana. Locken näkemysten avulla nostan esiin kertomuksista sellaisia piirteitä, jotka ovat tässä tutkimuksessa olennaisia. Näitä ovat luonnon ja yhteiskunnan suhteen ohessa yksilön suhtautuminen fyysiseen työhön, omistamiseen ja valtaan. Luonnontilaa tarkastelen yksilön ja saaren fyysisen ympäristön suhteen sekä ihmisten välisten suhteiden näkökulmasta, en niinkään yksilön alkukantaisena tilana.²¹

Kadotettua paratiisia luomassa

Robinson Crusoen meriseikkailun vaiheet seuraavat brittiläisten siirtomaaseikkailijoiden jalanjälkiä: ensimmäiset vuotensa merille lähdön jälkeen hän käy kauppa Guineassa, viljelee tupakkaa ja sokeria Portugalin hallinnoimassa Brasiliassa ja ansaitsee kelpo omaisuuden merentakaisella kaupankäynnillä. Crusoen päätös lähteä ostamaan orjia Afrikasta johtaa haaksirikkoon ja valloittajien utopiaan: Crusoe päättyy saarelle, jonka maaperälle ei ole astunut länsimainen ihminen ennen häntä.

Crusoen haaksirikko saattaa hänet kehittyneen yhteiskunnan tilasta asumattomalle, luonnontilaiselle saarelle. Crusoen luonnontilainen elämä on varsin näennäinen ja päättyy varhain: hän laskeutuu puusta jo ensimmäisen saarella vietetyn yön jälkeen ja hahmottaa itsensä erilliseksi luonnontilaisesta ympäristöstä. Hän ei ole uuden elämänsä alussa kuin Locken *tabula rasa*, vaan luonnontilaiseen ympäristöön heitetty sivilisoitunut ihminen.

Romaanin utopistiset elementit ilmentävät aikansa imperialistista ja kolonialistista ajattelua, jota pitivät yllä matkakertomukset löytöretkistä. Defoen kuvaama saari sijaitsee Orinoco-joen suulla, Karibian saarten läheisyydessä, alueella joka oli siirtomaaseikkailujen keskiössä. Crusoe on löytöretkellään kuvainnollisesti ensimmäinen ihminen maan päällä, Amerikan mantereen löytävä Kolumbus ja Amerikan uudisasuttaja. Haaksirikko voidaan tulkita paitsi kristilliseksi uudestisyntymäksi myös syntymäksi luonnontilaiseen paratiisiin. Haaksirikon jälkeen luomakunnan ensimmäiseen ihmiseen, Aadamiin, rinnastuva Crusoe aloittaa uuden elämänsä ihmiskäden kosketusta vaille jääneessä paratiisissa. Saarielämän läpikantavana teemana on ihanne länsimaisen, sivilisoituneen miehen tekemästä feminiinisen luonnon kukistamisesta ja hallintaan ottamisesta.²²

Carolyn Merchantin mukaan läntisen kulttuurin kuvastossa esiintyy kolme kuvaa luonnosta Eevana ja Aadamista sen maskuliinisena hallitsijana. Luonto Eevana on esitetty ensinnäkin villinä, kaoottisena, langenneena Eevana, toiseksi neitsytmäisenä ja koskemattomana, mutta sisältäen potentiaalin kehittymiseen ja kolmanneksi hedelmällisenä äiti-Eevana, joka rinnastuu hoidettuun puutarhaan. Maskuliininen Aadam taas on nähty luojana, luonnontilan hallitsijana sekä patriarkaalisena lait ja säännöt laativana kuningaskunnan ja valtion mallina. (Merchant 2004: 22.) Crusoe-Aadamille saariluonto näyttäytyy näissä kaikissa merkityksissä. Villin, taltuttamattoman Eevan kuvaa edustaa meri, vihollinen, joka estää Crusoen pois pääsyn saarelta:

Niinpä perämies tarttui veneeseen ja yhdessä muiden kanssa sai kuin saikin sen kammetuksi partaan yli, minkä jälkeen kapusimme kaikki yksitoista veneeseen ja jättäydyimme Luojan ja villiintyneen meren armoille – sillä vaikka myrsky olikin jo melkoisesti hellittänyt, vyöryivät aallot silti rantaan niin hirmuisina hyökyinä, että merenkäynti hyvinkin ansaitsi hollantilaisten myrskyvävästä merestä käyttämän nimityksen *den wild zee*. (RC 61.)²³

Villin, mutta kehityspotentiaalia sisältävän luonnon kuvaa edustaa Crusoelle saariluonto, joka on jäänyt vaille ihmiskäden kosketusta. Merchantin (2004: 68–69) mukaan villit paikat ovat tavallisesti olleet synonyymejä synkille metsille ja autiomaille, jotka ovat ihmisen viljelyn ja asuttamisen ulottumattomissa. Lisäksi ”villi” on viitannut viljelemättömiin, jalostamattomiin kasveihin. Crusoelle villiä luontoa edustaa luonnonvarainen kasvisto, joka esitetään niukkana, vaatimattomana ja hedelmättömänä ihmisen jalostamaan luontoon verrattuna:

Sokeriruokoja kasvoi siellä täällä, mutta nekin olivat viljejä lajikkeita eivätkä viljeltyjen veroisia. – Näin runsain määrin kaakao-, appelsiini-, limetti- ja sitruunapuita, olkoonkin että nekin olivat kaikki jalostamattomia eivätkä juuri kantaneet hedelmää, eivät sillä hetkellä ainakaan. (RC 129–131.)²⁴

Saaren rannikko-osa rinnastuu neitsytmäiseen Virginiaan²⁵, jonka löytäjä, asuttaja ja ensimmäinen ihminen sen maaperällä Crusoe uskoo olevansa. Koskematon maaperä sisältää potentiaalin kehitykseen, mutta se tarvitsee maskuliinin hedelmöityksen. Kun Crusoe kyntää maan ja kylvää siihen siementään, saaren koskematon luonto taivutetaan toivotuun suuntaan.

Hedelmällinen ja hoivaava äitiluonto kätkeytyy saaren sisäosiin, sillä saaren rannikko-osa osoittautuu kasvistoltaan ja eläimistöltään köyhäksi ja niukaksi.²⁶ Saari näyttäytyy Crusoelle haaksirikon jälkeen hobbeslaisena pelon tilana, jossa pelko rakentuu suhteessa luontoon: villieläimiin ja -ihmisiin. Hän nimeää saaren *Epätoivon saareksi* (the Island of Despair), mikä on kaukana utopiakertomusten onnellisten paikkojen nimityksistä²⁷. Rannikon luonnonelementtien niukkuus määrää osaltaan sitä, millaisen suhteen Crusoe luo ympäröivään luontoon. Saaren tilasta muodostuu työn, ei levon paratiisi. Utopiakertomusten tyypeistä romaanin saarivaihe käy dialogia lähinnä uuden ajan, erityisesti valistuksen utopiakertomusten kanssa. Niissä ihmisen suhde ympäristöönsä rakentuu inhimillisen toiminnan ympärille.

Työ ei merkitse Crusoelle paratiisimyytin kaltaista rangaistuksen tai lankeamisen tilaa. Se on Crusoen valinta kahden utopian, luonnonmukaisen elämän ja yhteiskuntaelämän, väliltä (ks. myös Rees 1996: 82–83). Utopioita edustavat Crusoen saaren kaksi erilaista puolta. Luonnonmukaista elämää edustaa saaren hedelmällinen osa, lomaparatiisi, jossa voi lepäillä tekemättä työtä ja nauttia maan antimista itseään rasittamatta keskiaikaisten yltykkylläisyyden utopioiden tavoin. Crusoe valitsee kuitenkin asuinpaikakseen sen osan maata, jossa on nähtävä enemmän vaivaa ravinnon hankkimiseksi, mutta josta on mahdollista havaita mahdolliset ohikulkevat alukset. Tämä on Crusoen valinta sivilisaation puolesta, sillä hedelmällinen ja paratiisimainen saaren osa merkitsee hänelle myös vapauden – yhteiskunnallisen elämän – menetystä: ”itsensä piilottaminen saaren keskelle vuorten ja metsien kätköihin [olisi] silti sama kuin ikuistaisi oman vankeutensa” (RC 133).²⁸ Crusoelle suhde luontoon muodostuu sen muokkaamisena, ei hedelmällisen luonnon antimista nauttimisena.

Robinson Crusoessa luonnontilalla, työn tekemisellä ja omistamisella on kiinteä keskinäinen suhde. Uudella ajalla korostuivat näkemykset, joiden mukaisesti Jumala oli antanut maailman Aadamille ja hänen jälkeläisilleen yhteiseksi omaisuudeksi. Keskiaikaiset käsitykset siitä, että ihmisellä oli vain käyttöoikeus Jumalan omistamaan luontoon muuttuivat näkemyksiksi, joiden mukaisesti maan omistaminen oli jokaiselle ihmiselle kuuluva luonnonoikeus. (Ks. Mäkinen & Yrjönsuuri 1999: 159–164.) Crusoen sivilisoitunutta asemaa kuvastaa erityisesti hänen suhteensa saaren maaperän omistamiseen. Crusoen saapuessa saarelle se näyttäytyy ei-kenenkään-maana – kaikkien yhteisenä omaisuutena. Crusoen omaisuus rajoittuu niihin vaatteisiin ja tavaroihin, joita hän kantaa mukanaan saarelle joutuessaan:

Minulla oli vain nämä yhdet märät vaatteet eikä lainkaan syötävää eikä juotavaa – –. Minulla ei kaiken kaikkiaankaan ollut kuin puukko, piippu ja vähän tupakkaa rasiassa – siinä koko omaisuuteni – –. (RC 65.)²⁹

Crusoen suhde saaren maaperään rakentuu Locken viitoittamaa tietä. Valistusajan yhteiskunnallisissa keskusteluissa keskeiseksi kiistanaiheeksi nousi kysymys maan jakamisesta ja yksityisomistuksesta. Monissa 1600–1700-luvuilla ilmestyneissä utopioissa näkyi kapitalistisen kehityksen vastainen yhteisomistuksen ja kollektivismiin korostus, sillä yksityisomistuksen ajateltiin vieraannuttavan ihmisiä toisistaan (Lahtinen 2002: 191–193). Locken ajattelu edusti näille näkemyksille vastakkaista kantaa, sillä hänelle omaisuus ja omistaminen ovat luonnontilaan kuuluvia elementtejä. Hänen mukaansa ihmisen on mahdollista ottaa kaikille kuuluva luonnontilainen maa omistukseensa työn avulla. Ihmisen maahan kohdistama työ sulkee pois muiden ihmisten oikeudet siihen, sillä Locken ajattelun mukaan työ on tekijänsä omaisuutta. (Locke 1995: 43–86; Yrjönsuuri 1995: 7–35.)

Crusoe ryhtyy haalimaan omalla työllään ympärilleen omaisuutta heti ensimmäisen saarella vietetyn yön jälkeen. Omaisuus koostuu ensin laivasta saaduista tarvikkeista, jotka hän työllä ja vaivalla kuljettaa laivanhyllystä saarelle. Crusoen ponnistelut tähtäävät alusta saakka paitsi oman hengen myös tavaroiden – lockelaisittain määritellyn omaisuuden – turvaamiseen. Hän rakentaa asumuksen, ”jossa tavarani olisivat turvassa kaikilta mahdollisilta vaaroilta” (RC 72)³⁰. Omaisuus turvataan, mutta myös omaisuus on turva, jonka Crusoe työllään kokoaa ympärilleen: ”Minä olin kuitenkin kotona pikku teltassani kaikki omaisuuteni turvallisesti ympärilläni.” (RC 78.)³¹

Jatkuva työn tekeminen määrittää Crusoen suhdetta ympäristöönsä. Laivan tyhjentämisen ja ruokatarpeiden hankinnan jälkeen hän rakentaa kaksi asuntoa. Hän elää läpi ne kehitysvaiheet luonnontilasta työn ja yksityisomistuksen kautta sivilisoituneeseen yhteiskuntaan, joita Locke kuvailee teoksessaan *Second Treatise of Government (1689–90)* (ks. myös Merchant 2004: 80–82). Crusoe käyttää luonnonantimia omaisuutenaan ravitsemiseen ja metsästyksellä ja edeten karjanhoitoon ja maanviljelykseen.

Crusoe ottaa maa-alueet yksityisomistukseensa, kun hänelle hahmottuu asumistuki-kohtaa ympäröivä fyysinen ympäristö. Crusoen jättäessä jalan- ja kädenjälkiään eri puolille saarta se siirtyy pala palalta hänen omaisuudekseen. Hän julistautuu koko saaren omistajaksi löytäessään sen sisäosista hedelmällisen äitimaan: ”Kaikki näytti niin vehreältä, kuokostavalta ja keväisen tuoreelta, että tuntui kuin olisi ollut hoidetussa puutarhassa.” (RC 131.)³² Hoidettu puutarha symboloi valtiollisia rakenteita, ja juuri saaren puutarhaosassa Crusoe julistaa itsensä maan hallitsijaksi:

Laskeuduin jonkin matkaa tuon vehmaan laakson rinnettä ja tarkastelin ympäristöä hiljaisen mielihyvän vallassa, vaikka mielihyvään sekoittuikin muita ja ahdistavampia tunteita. Ajatella, että tämä kaikki oli minun, olin koko tämän maan kiistaton heras ja hallitsija ja minulla oli siihen omistusoikeus. (RC 131.)³³

Myös Locke kuvaa näkemystään kansalaisyhteiskunnasta järjestetyn puutarhan metaforalla. Hän esittää, että omaisuus on keskeinen maallisen paratiisin uudistamiseksi. Lockelle yksityisomaisuuden hankkiminen oli avain ihmisen kehitykseen luonnontilasta järjestäytyneeseen kansalaisyhteiskuntaan. Sivilisaatiosta tuli suljettu puutarha, joka tarjosi suoje-lua luonnon epäjärjestykseltä. (Merchant 2004: 77–80.)

Merkittävän osan Crusoen saarella tekemästä työstä muodostaa luonnontilaisen maan muokkaaminen viljelyllä. Vaikka Crusoe nimittää itsensä koko saaren hallitsijaksi, hänen erityiseksi omaisuudekseen määrittäytyy se osa maata, jonka muokkaamiseen hän on käyttänyt omaa työtään: ”Kun puhun kotipiiristä, tarkoitan kolmea plantaasiyani: linnaani, maa-seutukartanoani jota nimitin lehtimajaksi, sekä aidattua metsälaiduntani – –.” (RC 209.)³⁴ Maanviljelyn ja saaren omistamisen välinen suhde on yksi kertomuksen kohdista, joiden perusteella Novak on kritisoinut sen kontekstualisointia Locken teorioihin. Novakin mukaan Crusoe pitää itseään saaren kuninkaana jo ennen kuin hänen agrikulttuuriset tai taloudelliset pyrkimyksensä ovat tarpeeksi laajoja. Siksi Crusoe ei ota saarta omistukseensa Locken näkemyksen mukaisesti sitä viljelemällä, vaan hän julistautuu sen hallitsijaksi Gro-tiuksen ja Pufendorfin näkemysten tavoin: saari kuuluu sille joka ensimmäisenä valtaa tai löytää sen. (Novak 1962: 62–63.) Novakin kritiikki jää kuitenkin vaille pohjaa, sillä tarkasti ottaen Crusoe aloittaa maanviljelytoiminnan jo ennen julistautumistaan saaren omistajaksi. Päiväkirjamerkintöjen mukaan hän löytää ensimmäisen saarivuotensa keväällä laivas-ta akanapussin, jonka tyhjentää maahan ja aloittaa näin maaperän muokkaamisen omalla toiminnallaan. Crusoe kerää tuleentuneen viljan jyvät talteen kesäkuun lopulla, ja saaren omistajaksi hän julistautuu vasta heinäkuussa. (RC 102–104, 128–131.) Novakin näkemystä voi kritisoida myös siksi, ettei Crusoe nimitä itseään maan haltijaksi jo siinä vaiheessa, kun hän havaitsee olevansa yksin autiolla saarella (RC 72–73). Hallitseva suhde maahan muodostuu erityisesti sen muokkaamisen ja viljelyn myötä.

Luonnontilasta kohti hallinnonalaista yhteiskuntaa

Robinson Crusoen ensimmäisessä osassa Crusoen ympäröivään luontoon ja saarelle tuleviin ihmisiin kohdistama hallitsijanvalta on absoluuttisen monarkian kaltaista. Crusoe luo valtiolliset rakenteet, joissa hän itse edustaa valtion päätä. Suhdetta muuhun elolliseen ympäristöön määrittävät valtasuhteet.

Absoluuttisen monarkian hallintomalli rakentui ajatukselle, jossa Jumalan nähtiin antaneen maailman Aadamin ja hänen perillistensä hallittavaksi. Hallitsijan rajaton valta alamaisiinsa edustaa Jumalan valtaa luotuihinsa ja isän valtaa lapsiinsa. Crusoe mieltää itsensä Jumalan ”luomukseksi”, ja luojalla on ”kiistaton oikeus tehdä minulle aivan mitä hyvänsä” (RC 198). Samalla oikeudella myös Crusoen valta alamaisiaan kohtaan on rajoittamaton. Ensin Crusoe nimittää käskyvaltansa alaisiksi kesyttämänsä eläimet, jotka hän mieltää paitsi perheenjäsenikseen myös alamaisikseen ja palvelijoihinkin:

Pidättyväisinkin kivikasvo olisi hymyillyt, jos olisi nähnyt minun ja pikku perheeni käyvän aterialle. Ensinnäkin olin minä, koko saaren herra ja ruhtinas, jonka ehdottomassa käskyvallassa jokaisen alamaisen henki ja elämä oli. Voin sitoa ja päästää, vangita ja vapauttaa, eikä kapinoitsijoita ollut.

Siinä minä siis istuin ja aterioitsin kuin kuningas palvelijoitteni ympäröimänä. Poll, joka oli suosikkini, oli ainut jolla oli lupa puhua minulle. Koirani – – istui oikealla puolellani, ja kaksi kissaa, toinen toisella ja toinen toisella puolella pöytää, istui odottamassa että suvaitsisin suosiollisesti antaa niille ruuanpalan kädestäni. (RC 188.)³⁵

Villin luonnon keskeltä Crusoe nostaa alamaisasemaan ainoastaan omistamansa – kesyt tai kesytetyt – eläimet. Papukaija, jolla eläimistä ainoana on ”lupa” eli kyky puhua Crusoelle, toistaa puhuessaan hallitsijansa nimeä. Koira on kesy laivakoira ja kissat laivakissojen jälkeläisiä. Eläinten kesyttäminen merkitsee niiden elintapojen alistamista Crusoen hallintaan. Kesykissojen ruoansaanti on riippuvainen niiden omistajan suosiollisuudesta. Luontoansa seuraavat villikissat edustavat uhkaa Crusoen omaisuudelle, jota hän katsoo oikeudekseen suojata kaikin keinoin: ”[M]uut [kissat] juoksivat villeinä metsissä ja olivat lopulta käyneet suoranaiseksi maanvaivaksi alettuaan tehdä rosvoiluretkiä kotiini, niin että minun oli pakko ampua useita niistä. Sen jälkeen ne vähitellen jättivät minut rauhaan.” (RC 188–189.)³⁶ Se osa luontoa, jonka Crusoe on ottanut omalla työllään omaisuudekseen ja josta hänen hyvinvointinsa riippuu, on automaattisesti muuta luontoa arvokkaampi.

Crusoen patriarkaalinen monarkia ei toteuta Locken näkemystä yhteiskunnallisesta tilasta. Locken mukaan ”[v]altionpäämiehen valta alamaiseensa voidaan erottaa isän vallasta lapseensa, isännän vallasta palvelijaansa, aviomiehen vallasta vaimoonsa ja herran vallasta orjaansa” (Locke 1995: 44). Crusoen hallitsijanvalta muistuttaa isän valtaa lapsiinsa. Tässä roolissa tapahtuu kuitenkin keskeinen muutos siirryttäessä romaanin ensimmäisestä toiseen osaan. Ensimmäisessä osassa suhdetta muihin ihmisiin ja saaren hallintaan määrittää itsehallinnan utopia, mutta jo osan loppupuolella alkaa uudenlaisten hallinnollisten rakenteiden muodostaminen. Muutos luonnontilasta kohti yhteiskunnallista tilaa tapahtuu sotatilan kautta.

Lockelle sotatila edustaa järjen ohjaamaa luonnontilaa uhkaavaa vihollisuuksien ja hävitysten tilaa, jossa joku yrittää saada toisen ihmisen ehdottomaan valtaansa. Sotatilassa

ihmistä uhkaa vapauden menetyks, orjuutus. Orjuuttamista yrittävä asettuu toisen ihmisen kanssa sotatilaan, ja vapauttaaan puolustavalla on oikeus tappaa sitä uhkaava henkilö. (Locke 1995: 57–62.) Crusoen siirtymä kohti sotatilaa alkaa hänen löytäessään saaren maaperästä vieraan jalanjäljen. Jalanjälki merkitsee uhkaa hänen vapaudelleen – hengen ja omaisuuden säilymiselle: ”ja vaikka he eivät onnistuisi minua löytämäänkään, löytäisivät he varmasti ainakin asumukseni, hävittäisivät viljani ja veisivät mukanaan koko kotieläinlaumani, jolloin nääntyisin lopulta nälkään” (RC 197).³⁷

Suhteessa alkuasukkaihin Crusoen käsitys saaren omistusoikeudesta heijastelee 1600–1700-lukujen Englannin siirtomaapolitiikkaa, jota muovasivat Locken näkemykset Amerikan asuttamista koskevista kysymyksistä. Locke rinnastaa Amerikan maailman alkutilaan, Jumalan luomistyön tulokseen, joka vielä neitseellisenä odottaa viljelijäänsä ja varjeliensa. Amerikassa elävät alkuperäisasukkaat eivät täytä lockelaisittain maan omistajien vaatimuksia, sillä pyynti- ja vaelluskulttuurissa elävät asukkaat eivät ole ottaneet maata omistukseensa fyysisellä työllään. (Locke 1995: 66–86.)³⁸ Viljelemätön saari on Crusoelle merkki siitä, että se on asumaton, sillä saarella ennen häntä käyneet alkuasukkaat eivät ole merkinneet maata omakseen viljelemällä. Crusoen löytäessä saarelta jalanjäljen maan omistusoikeus on näin ollen selvä ja Crusoe katsoo oikeudekseen puolustaa henkeään ja maaomaisuuttaan. Jalanjäljen löytymisellä on välitön vaikutus Crusoen puolustusvalmiuteen. Hän ryhtyy nimittämään kotiaan linnaksi, rakentaa sen ympärille ”tykeiksi” kutsumillaan musketeilla varustetun muurin ja liikkuu asumuksensa ulkopuolella aseina ja miekoin varustettuna. Vaikka jälkeä konkreettisempaa uhkaa vapaudelle ei ole ilmennyt, Crusoen reaktio on puolustautuminen. Hän rinnastaa itsensä kuningas Sauliin, jota vastaan filistealaiset olivat nousseet sotajalalle (RC 195–204).

Alkuasukkaat ovat osa länsimaisen maskuliinisen valloittajan hallitsemia luontoa. Tämä luontokuva on *Robinson Crusoe*ssa kahtalainen: sotaisat alkuasukkaat edustavat barbaarista, villiä luontoa, kun taas Perjantai on jalon, kehityspotentiaalia sisältävän luonnon kuva.³⁹ Kesyttämättömät villit ovat uhka läntiselle sivilisaatiolle. Sotaisaksi kuvattu alkuperäisväestö edustaa Crusoelle hyökkääjiä ja valloittajia, joilta hän pitää oikeutenaan suojella itseään ja viljelyksiään. Crusoe kuitenkin kyseenalaistaa omat tappamisintoiset ajatuksensa ja puolustustoimenpiteensä ja päättyy ajatukseen, ettei ole oikeutettu tuomitsemaan alkuasukkaita rikollisiksi:

Sillä kukapa minä olin tuomitsemaan rikollisiksi näitä ihmisiä ja jakamaan heille teoitustuomioita, kun taivas itse oli mittaamattomat ajat sallinut heidän rankaisematta jatkaa elämäntapojaan ja tavallaan olla Herran tuomioiden täytäntöönpanijoina omassa keskuudessaan? Olivatko he rikkoneet minua vastaan ja oliko minulla oikeus sekaantua heidän hillittömään keskinäiseen verenvuodatukseensa? – – Eivätkä nuo ihmiset selvästikään tarkoita tekoaan miksikään rikokseksi, heidän omatuntonsa ei sitä tuomitse eikä siinä heidän mielestään ole mitään moitittavaa. Eivät he tieteen tahtoen uhmaa Jumalaa – –. Sitten se kai olisi eri asia, jos he kävisivät suoraan minun kimppuuni tai minä pitäisin henkeni säilyttämiseksi välttämättömänä käydä heidän kimppuunsa, mutta nyt kun en vielä ollut heidän vallassaan eivätkä he minusta edes mitään tienneet – –, ei minulla mitenkään saattanut olla oikeutta käydä heidän kimppuunsa. (RC 214–215.)⁴⁰

Lockelaisen järjen lain näkökulmasta alkuasukkaat ovat vailla "taivaan" – kristillisen elämänkatsomuksen – tuomaa sivistystä ja järkeä ja siten syyntakeettomia omaan toimintaansa. Heidän keskinäinen rankaisujärjestelmänsä toimii luonnollisen moraalilain puitteisissa: he toteuttavat rangaistuksissa oman käden oikeutta vailla Jumalan tai lakien säädöksiä. Koska Crusoen ja alkuasukkaiden edustamien moraalilakien perusta on eri – Crusoe edustaa kristinuskon siunaamaa läntistä yhteiskuntajärjestelmää vastoin villien edustamia luonnonlakeja –, hän ei näe oikeudekseen rangaista alkuasukkaita heidän "rikoksistaan". Yhteiskunnallisen vallankäytön edellytys on Locken mukaan yhteinen sopimus vallanjaosta, eikä Crusoen yksinäisessä saarielämässä ole ollut mahdollisuutta yhteiskunnallisten sopimusten tekemiseen. Ainoat merkit ihmisistä ovat rannalta löytyneet ihmissyöjien jättämät jäljet.

Crusoe kuitenkin pidättää itselleen oikeuden puolustussotaan tilanteen niin vaatiessa. Tähän hän kuitenkin odottaa Jumalalta "selvää taivaallista merkkiä" (RC 217). Tällainen merkki on Crusoen näkemä enneuni ja sen toteutuminen. Unessa yksi alkuasukas pakenee vangitsijoiltaan ja tapaa Crusoen, joka kätkee hänet linnaansa. Crusoelle alkuasukas edustaa mahdollisuutta pelastautua saarelta. Unennäön jälkeen puolustusvalmius kääntyy Crusoen ajatuksissa paradoksaalisesti hyökkäämisen oikeutukseksi:

[A]inut mahdollisuuteni yrittää päästä saarelta pois olisi jollakin tavoin saada kaapatuksi yksi alkuasukkaista, mieluiten juuri sellainen vanki jonka muut olivat tuominneet syötäväksi ja toivat saarelle tapettavaksi. – –

Mutta lopulta, pitkälistien sisäisten kiistojen ja ankarien itsetutkiskelujen jälkeen halu päästä vapauteen joka tapauksessa voitti kaiken muun ja päätin yrittää hankkia itselleni yhden villin keinolla millä hyvänsä. – – totta puhuen haluni käydä villien kimppuun oli nyt suurempi kuin entinen haluni karttaa ja kavahtaa heidän näkemistäänkin.

Arvelin sitä paitsi voivani ottaa yhden, kaksi tai jopa kolme alkuasukasorjaa, jotka tottelisivat minua kaikessa eivätkä missään oloissa pääsisi vahingoittamaan minua. (RC 246–248.)⁴¹

Crusoe asemoi itsensä hyökkääjäksi jo ennen unen predestinaation toteutumista. Tätä hän perustelee itsepuolustuksella ja halulla päästä vapauteen. Crusoen ajatuksissa puolustusaikheet muuttuvat valloittajan ajatuksiksi, kun hän suunnittelee orjien ottamista itselleen. Palvelijan hankkiminen – eli Crusoen mielessä jo hänelle kuuluvan omaisuuden puolustaminen – onkin pohjimmainen syy sille, että Crusoen näkemä uni saa toteutuessaan deus ex machina -kääntein. Tapahtumat seuraavat unen vaiheita siihen asti, kun pakeneva alkuasukas lähestyy linnaa ja jumalhahmoinen Crusoe aseineen laskeutuu näyttämölle surmaten takaa-ajajat.

Perjantain saapuminen saarelle päättää Crusoen erakkoelämän, mutta se ei riitä yhteiskunnallisten sopimusten solmimiseen. Perjantai ei ole tasa-arvoinen kumppani, vaan lockelaisittain orjaksi kutsuttu palvelijan tyyppi – sodassa otettu vanki. Locken mukaan orja tai palvelija on isäntänsä omaisuutta. Orjalla ei voi olla omaisuutta eikä häntä voi siksi pitää osana sellaista kansalaisyhteiskuntaa, jonka päätarkoitus on omaisuuden suojeleminen. (Ks. Locke 1995: 114–115.)⁴² Perjantaista tuleekin Crusoen omaisuutta – "orjani", "minun villini", "oma alkuasukkaani", "alamaiseni" ja "palvelijani" – Crusoen ollessa "päälikkö", "herra" ja "isäntä" (RC 251–257).

Barbaaristen villien vastakohtana Perjantai esitetään jalona villinä, joka rinnastuu neitsytluontoon. Perjantaissa on potentiaalia kehittyä kohti läntisiä ihanteita, mikäli olosuhteet ovat oikeat. Tämän potentiaalisen mahdollisuuden täyttää Crusoe, jonka ei tarvitse alistaa Perjantaita, sillä tämä antautuu omaehtoisesti Crusoen alaisuuteen:

Hän juoksi luokseni, heittäytyi maahan ja osoitti kaikin mahdollisin tavoin ja elein nöyrän kiitollisuutensa ja auliutensa. Lopuksi hän painoi jälleen päänsä maahan, nosti toisen jalkani sen päälle ja pyrki muutoinkin vakuuttamaan että oli alamaiseni ja palvelijani ja tottelisi minua vaikka henki menisi. (RC 254.)⁴³

Perjantai on hedelmällinen neitsytmaa, jossa Crusoen tuoma länsimaisen uskon ja sivistyksen siemen itää ja kasvattaa hyvää hedelmää. Perjantain kuvaus edustaa valistuksen kulttuurievolutionistista käsitystä yhteiskuntien kehitysvaiheista. Kulttuurien kehitys nähtiin analogisena lajien luonnonhistorialliselle kehitykselle. Modernin länsimaisen yhteiskunnan ajateltiin edustavan korkeinta kehityksen vaihetta, kun taas niin kutsutut primitiiviset yhteiskunnat sijoitettiin kehityksen alkuaskelmille. (Tamminen 1994: 8, 12, 14–15.) Crusoen kolonialistisesta näkökulmasta Perjantai sijoittuu kulttuurievoluution askelmilla primitiivisimpinä pidettyjen kulttuurien ja länsimaisen kulttuurin välille. Hän erottuu edukseen barbaarisista villoista jo ulkonäöltään:

Hän oli uljas ja komea kaveri, erittäin sopusuhtainen, vahva- ja suorajäseninen, kaikin tavoin hyvin muodostunut ja kookas muttei ollenkaan lihava mies. Iältään hän oli noin kaksikymmentäkuusivuotias. Kasvonpiirteetkin olivat hyvät ja kertoivat tasaisesta ja kyräilemättömästä luonteesta, mutta jotakin hyvin miehekästä niissä silti oli; varsinkin hänen hymyillessään kasvoissa näytti olevan jopa eurooppalaista pehmeyttä ja lempeyttä. Hiukset olivat pitkät ja mustat, eivät villamaisen kähärät, otsa oli korkea ja leveä ja silmät tuikkivat hyvin eloisina ja terävinä. Hänen ihonsa ei ollut aivan musta, vaan hyvin tumman ruskea – ei kuitenkaan sellainen ruma inhottavan kellanruskea kuin neitsytsaarelaisilla ja brasilialaisilla ja eräillä muilla amerikkalaisilla alkuasukkailla, vaan jotenkin hyvin miellyttävä mutta vaikeasti kuvattava tumman oliivinsävyisen ruskea. Kasvot olivat pyöreät ja pulleat, nenä pieni eikä litteä kuten neekereillä, suu hyvämuotoinen, huulet kapeat ja kauniit ja tasaiset hampaat valkeat kuin norsunluu. (RC 254.)⁴⁴

Perjantai on evoluution askelmilla barbaarisina pidettyjä alkuasukkaita korkeammalla lähestyen länsimaista ihmistä: hänen kasvoissaan on ”eurooppalaista pehmeyttä ja lempeyttä”, iho ei ole musta vaan ”hyvin tumman ruskea”, hänen hiuksensa eivät ole kähärät vaan pitkät ja suorat, otsa ei ole matala vaan korkea, nenä ei ole litteä ja leveä eivätkä huulet paksut, kuten stereotyyppisissä matkakirjallisuuden luomissa kuvissa afrikkalaisista (vrt. Isaksson & Jokisalo 1998: 54). Perjantai kehittyy Crusoen seurassa *homo barbaruksesta* kohti *homo humanusta*, biologisesta ihmisestä kulttuuri-ihmiseksi⁴⁵. Perjantain ulkonäkö heijastaa hänen sisäisiä ominaisuuksiaan. Hänessä on potentiaaliset mahdollisuudet hyvään, mikäli olosuhteet ovat oikeat:

Sain tavan takaa aihetta ihmetellä, että vaikka Jumala suuressa viisaudessaan ja omien kättensä töitä ohjaillessaan olikin riistänyt niin suurelta osalta luomakuntaa mahdollisuuden käyttää kykyjään ja hengenlahjojaan siihen mihin ne kaikkein parhaiten soveltuisivat, oli hän silti antanut näille luojanluomille aivan samat ominaisuudet, saman järjen ja samat tunteet, saman lempeyden ja velvollisuudentunnon, saman halun vastustaa väärää, saman kiitollisuudentunteen, vilpittömyyden, uskollisuuden ja kaikki muutkin kyvyt hyvien töiden tekemiseen ja vastaanottamiseen kuin antoi meillekin, ja kun Jumala näki aiheelliseksi tarjota heille tilaisuuksia näiden piirteiden toteuttamiseen käytännössä, he tekivät sen yhtä auliisti elleivät auliimminkin kuin me konsanaan. (RC 258.)⁴⁶

Crusoen läsnäolo tarjoaa Perjantaille tilaisuuden toteuttaa piileviä hyviä ominaisuuksiaan. Siihen tarvitaan kuitenkin länsimaisen ihmisen ohjausta ja opastusta. Kolonialistisessa ajattelussa jalot villit on kuvattu usein lapsen kaltaiseksi⁴⁷. Tämän utopian mukaan jalolla villillä on mahdollisuus muutokseen länsimaisen ihmisen vaikutuksesta. Crusoe kitkee Perjantaista pois pahat tavat ja tekee hänestä kesytetyn eläimen kaltaisen: Perjantain hengissä selviytyminen villistä luonnontilasta irrotettuna on Crusoen vastuulla. Crusoe totuttaa hänet pois ihmislihan syönnistä ja opettaa viljellyn maan tuotteiden nauttimiseen:

Kun minulla nyt oli kaksi suuta ruokittavana, aloin miettiä peltojeni laajentamista ja kylvöalan lisäämistä. Merkitsin siihen tarkoitukseen uuden, entistä suuremman peltoalueen ja aloin aidata sitä samaan tapaan kuin ennenkin, eikä Perjantai ollut ainoastaan ahkerasti ja auliisti apunani, vaan uurasti vieläpä ilomielin. Kerroin hänelle mistä oli kysymys: että maa oli tarkoitettu viljalle, josta tehtäisiin lisää leipää, kun hänkin nyt oli täällä kanssani ja ruokaa piti olla riittävästi meille molemmille. (RC 262.)⁴⁸

Perjantain tulo saarelle ratkaisee yhden Crusoen moraalisen ongelman. Crusoe näkee Perjantaille olevan lailliset oikeudet käydä alkuasukkaiden kimppeun, koska hän on heidän kanssaan sodassa ja he ovat hänen julkisia vihollisiaan (RC 286–287). Hyökkäyssodan oikeellisuudesta Crusoe vakuuttuu lopullisesti, kun alkuasukkaat tulevat saarelle syömään vankeja, joiden joukossa on valkoinen mies – kristitty. Crusoen valta-aseman sinetöi alkuasukkaita vastaan käyty taistelu, jossa pelastetaan alkuasukkaiden vankeina olleet Perjantain isä ja espanjalainen merimies. Crusoen asema saaren hallitsijana ja yksinvaltiaana korostuu:

Ällistelin itsekin usein sitä, millainen kuningas minusta oli tullut. Ensinnäkin itse maaperä oli minun kiistatonta yksityisomaisuuttani. Toiseksi saareni väestö oli täydellisesti valtani alainen. Olin yksinvaltiainen ja ainoa lainsäätävä, ja kaikki muut saivat kiittää minua hengestään –. (RC 297.)⁴⁹

Crusoella on jumalallinen suvereniteetti ja rajoittamaton valta yksinoikeutettuna vallanpitäjänä, lakien säätäjänä ja hallitsijana. Crusoe voikin julistaa Ludvig XIV:n tavoin: valtio olen minä. Locken kansalaisyhteiskunnassa ehdoton yksinvaltiainen ei ole mahdollista (ks. Pulkkinen 1987: 62; Pietarinen 1992: 112) ja Novakin (1962: 63) mukaan Crusoen absoluutisen monarkin asema on yksi osoitus siitä, ettei romaanissa noudateta Locken ideaaleja. Kuitenkin romaanin toinen osa tuo merkittävän muutoksen Crusoen itsevaltiaan asemaan.

Jo ensimmäisen osan lopussa Crusoen hallitsijanasema kehittyy näennäisesti valistuneen itsevaltiuden suuntaan. Valistuneen itsevaltiaan valta pohjautui yhä enemmän yhteiskuntasopimuksille Jumalan antaman oikeutuksen sijasta. Tätä asemaa Crusoe tavoittelee esimerkiksi sallimalla uskonnonvapauden saarellaan (RC 297).

Crusoe vaatii kaikilta saarelle tulevilta eurooppalaisilta kirjallisen sopimuksen alamaisuudesta. Sopimuksissa vaaditaan uskollisuutta hänen määräysvallalleen ja sitoutumista hänen käskyjensä noudattamiseen. (RC 302, 305–306.) Saarelle saapuvia ihmisiä ei koske enää luonnollisen moraalilain mukainen toiminta, vaan Crusoen määräykset. Sopimuksista huolimatta saarelle ei synny tasa-arvoista yhteiskunnallista tilaa. Vaikka kirjalliset sopimukset ovat askel kohti yhteiskunnallisten rakenteiden luomista, ne ovat yksisuuntaisia. Varsinainen sivilisaation muodostuminen saarelle tapahtuu romaanin toisessa osassa saarella asuvien englantilaisten, espanjalaisten ja alkuasukkaiden kesken, jolloin edetään Locken yhteiskuntasopimuksen perimmäiseen tavoitteeseen – työn avulla hankitun omaisuuden turvaamiseen sopimuksin. Näennäisesti saari edustaa siirtokuntaa, jonka kuvernööri Crusoe on. Siirtokunnan jäsenet, englantilaiset merirosvot ja espanjalaiset haaksirikoutuneet, jäävät asumaan ja viljelemään maata, kun saaren virallinen omistaja, Crusoe, palaa Englantiin. Crusoen perillisten puute on yksi syy siirtyä kohti uudenlaisen hallinnon järjestämistä. Verisukulaisuuden sijaan omaisuuden ”perivät” hänen fyysisen työnsä, luonnontilan sivilisoimisen jatkajat.

Crusoen poistuminen saarelta antaa mahdollisuuden ja pakottaa saarella asujat keskinäisten sopimusten luomiseen. Crusoen ”valinta” työutopian ja yksityisomistuksen puolesta on leimannut saaren työn ja viljelyn tilaksi, eikä yhteisomistus ja englantilaisten toivoma lokoisa paratiisielämä onnistu. Ristiriidat johtavat maaomaisuuden jakamiseen ja päätökset tehdään yhteisön, yhteiskunnan, suojelemiseksi. Yksi miesten välinen omaisuuden jakamisen muoto on perheiden perustaminen. Englantilaiset hakevat lähisaarelta alkuasukkaita palvelijoiksi ja vaimoiksi, mikä edustaa varhaisinta vaihetta siirtymässä luonnontilaisesta, toisistaan erillään elävien ihmisten elämästä yhteisölliseen elämään. Miehet tekevät keskinäisen sopimuksen alkuasukasnaisten jakamisesta: kukin miehistä saa yhden vaimon, ja toisen vaimoon kajoaminen on kiellettyä (RC 461).⁵⁰

Keskinäisillä sopimuksilla englantilaiset ja espanjalaiset rakentavat yhteiskunnan ilman Crusoen vaikutusta, mutta vierailullaan saarella Crusoe sinetöi läntisen yhteiskuntamuodon. Hän jakaa maansa saarelaisten kesken, ettei riitä maanomistuksesta synny. Lisäksi laaditaan asiakirja, jossa määritellään kunkin tiluksen sijainti ja rajat, pysyvä perintöoikeus sekä oikeus maasta saatuihin tuottoihin. Saaren sisäisestä hallinnosta ja lainsäädännöstä Crusoe toteaa, ”etten minä kyennyt heille sen parempia sääntöjä antamaan kuin he itse” (RC 553). Crusoen rooli lainsäätäjänä on näin virallisesti siirtynyt saarelaisille. Läntisten yhteiskuntaihanteiden toteutumisen edellytyksenä on lisäksi kristinopin lakien saattaminen voimaan. Niinpä miesten pakanalliset vaimot käännytetään ja kastetaan, miehet ja naiset vihitään kristilliseen avioliittoon ja kristinusko levitetään myös saaren yhdessä kolkassa asuvien alkuasukkaiden tietoisuuteen. (RC 513–518.) Näiden toimintojen jälkeen lopullinen yhteiskuntamallin sinetöiminen on mahdollista. Crusoen hallitsijanrooli romaanin toisessa osassa on lähinnä performatiivinen. Saaren yhteiskuntatila kehittyy saarelaisten keskinäisten sopimusten turvin hänen vaikutusvaltansa ulkopuolella.

Saarella muotoutunut yhteiskuntatila jää kuitenkin läntisestä maailmasta irrallisen yhteisön utopiaksi eikä se täysin toteuta eurooppalaisia ideaaleja siirtokunnasta. Saaresta

muodostuu kauttaaltaan kesytetty, viljelty tila, mutta sen tuottoa ei käytetä kapitalistiseen kehitykseen eikä sen viljelystuotoilla kartuteta läntisten maiden omaisuutta. Kapitalistinen ajattelu ei ulotu saaren tilaan siinäkään merkityksessä, että Crusoen laivanhyllystä löytämästä rahasta ei tule missään vaiheessa käypää valuuttaa saarella. Saarella hänen omaisuutensa ei kartu eikä kulu, ja taloudellista tuottoa viljelyksistään hän saa ainoastaan saaren ulkopuolisilta plantaaseilta. Tässä mielessä markkinatalouden lainalaisuudet eivät tule määräämään saarielämää edes sen kehittyneimmässä muodossa.

2. Adaptaatiotraditioiden synty

Walter Benjamin (2007: 40–42) on todennut, että kirjallisten teosten käännökset kumpuavat alkuperäisteoksen eloonjäämisestä ja ovat osoitus teoksen elämän jatkumisesta. Defoen *Robinson Crusoe* jatkoi ilmestymisensä jälkeen elämäänsä lukuisina käännöksinä ja adaptaatioina. Teoksen vastaanotossa alkoi 1700-luvun kuluessa haarautua kaksi traditiota, jotka ovat vaikuttaneet keskeisesti mielikuviin ja käsityksiin kertomuksesta. Defoen romaani oli suunnattu porvarillisille aikuislukijoille, mutta pian teoksen ilmestymisen jälkeen tämän vastaanottajakunnan rinnalle syntyi kaksi muuta lukijaryhmää: lapset ja alaluokka. Näille lukijoille teosta tarjottiin erityisesti adaptaatiomuodossa.

Defoen teoksena *Robinson Crusoe*lla on kanonisoitu rooli kirjallisuushistoriassa, mutta adaptaatioina ilmestyneiden kertomusten rooli on jäsentymätön. Liisa Saariluoman mukaan Defoen *Robinson Crusoe* on yksi individualistisen porvarillisen ideologian perustavista myyteistä, jonka avulla yhteiskunta ilmentää omaa itsetiedostustaan. Myyttiä pitivät yllä sellaiset jäljitelmät, jotka säilyttivät tarinan autonomisen, abstraktin yksilön, mutta hän toteaa myytin heikenneen 1900-luvulla, jolloin teos tunnetaan lähinnä lapsille tehtyinä lyhennelminä. (Saariluoma 1992: 67.) Saariluoma näkee lapsille tehtyjen lyhennelmien heikentävän porvarillista individualismia korostavaa *Robinson Crusoe* -myyttiä. Voidaan kuitenkin kysyä, millaista myyttiä mukaelmat sen sijaan luovat ja vahvistavat.

Tässä luvussa hahmotan *Robinson Crusoe* -adaptaatioiden synnyn ja kanonisoitumisen vaiheita osaksi suomenkielistä kirjallisuutta 1700- ja 1800-lukujen aikana. Ensiksi selvitän, kuinka adaptaatiot saivat alkunsa 1700-luvulla. Sitten nostan esille Defoen romaaniin ja adaptaatiotraditioon kiinnittyvän kysymyksen tekijyydestä. Luvun lopuksi kuvailen tutkimukseni suomenkielisen adaptaatioaineiston.

2.1. ROBINSON CRUSOE -ADAPTAATIOIDEN VARHAISVAIHEET

Robinson Crusoen adaptoitumiseen kietoutuu neljä keskeistä kulttuurista ja kirjallista ulottuvuutta: Defoen romaanin saama maine, kirjallisten markkinoiden laajeneminen ja lajityyppien eriytyminen, modernin lapsikäsitteksen ja lastenkirjallisuuden muotoutuminen sekä kysymykset tekijyydestä ja tekijän oikeuksista. Nämä kaikki tekijät liittyvät valistusajalla alkaneeseen porvarillisen julkisuuden kasvuun ja kirjallisuuden kentän eriytymiseen.

Defoen romaani saavutti suuren suosion heti ilmestymisensä jälkeen. Teoksen maine ja tarinan tenho saivat nopeasti liikkeelle monia, jotka halusivat hyötyä kertomuksesta. Romaanin ensimmäistä osaa ryhdyttiin levittämään piraattikopiona ja muunneltuina versioina heti sen ilmestymisen jälkeen.¹ Teoksen aikalaissuosio ja sen poikima muunneltujen versioiden ryöppy tuottivat harmia sekä tekijälle että romaanin alkuperäiselle kustanta-

jalle. Moderni käsitys tekijän oikeuksista teokseensa oli vasta muotoutumassa, mutta luvaton kajoamista alkuperäisteokseen – ja samalla sen kirjalliseen ja moraaliseen arvoon – adaptaatioina ja jäljitelminä paheksutaan osan *Farther Adventures* esipuheessa:

The Success the former Part of this Work has met with in the World, has yet been no other than is acknowledg'd to be due to the surprising Variety of the Subject, and to the agreeable Manner of the Performance. – –

The Second Part, if the Editor's Opinion may pass, is (contrary to the Usage of Second Parts,) every Way as entertaining as the First, contains as strange and surprising Incidents, and as great a Variety of them; nor is the Application less serious, or suitable; and doubtless will, to the sober, as well as ingenious Reader, be every way as profitable and diverting; and this makes the abridging this Work, as scandalous, as it is knavish and ridiculous, seeing, while to shorten the Book, that they may seem to reduce the Value, they strip it of all those Reflections, as well religious as moral, which are not only the greatest Beautys of the Work, but are calculated for the infinite Advantage of the Reader.

But this they leave the Work naked of its brightest Ornaments – –. (FA 3.)

Toisen osan esipuheessa tekijä arvostelee teoksensa mukailijoiden halpamaista toimintaa, mutta varoitukset eivät tehonneet kirjallisen menestyksen osingoille pyrkiviin. Menestyksen aiheuttama kateus arvioidaan syyksi mukailemiselle myös kolmannen osan esipuheessa, jossa moitepuheet väännettyjä versioita kohtaan jatkuvat kustantajan suulla:

The success the two former Parts have met with, has been known by the Envy it has brought upon the Editor, express'd in a thousand hard Words from the Men of Trade; the Effect of that Regret which they entertain'd, at their having no Share in it: And I must do the Author the Justice to say, that not a Dog has wag'd his Tongue at the Work itself, nor has a Word been said to lessen the Value of it, but which has been the visible Effect of that Envy at the good Fortune of the Bookseller. – –

Those whose Avarice prevailing over their Honesty, had invaded the Property of this Book by a corrupt Abridgment, have both fail'd in their Hope, and been ashamed of the Fact; shifting off the Guilt as well as they could, tho' weakly, from one to another – –. (SR 55–56.)

”The Property of this Book” viittaa teoksen sisältöihin mutta myös kirjaimellisesti sen arvoon omaisuutena. Tekijän sanoja muokanneet väännetäjät pääsivät osalliseksi kertomuksen suosion tuomasta rahallisesta hyödystä.

Defoen tunnetuin aikalaiskriitikko Charles Gildon kyseenalaisti *Farther Adventuresin* esipuheessa ”alkuperäiselle” kertomukselle itsestään selvästi annetun arvon. Hän julkaisi heti Defoen romaanien ilmestymisen jälkeen pamfletin *The Life And Strange Surprising Adventures of Mr. D..... De F...., London, Hofier* (1719), jonka jälkikirjoituksessa hän irvailee *Farther Adventuresin* esipuheessa esitettyä adaptaatiokritiikkiä. Gildonin kritiikin kärki kohdistui Defoen romaanien virheellisyyksiin ja uskonnolliseen maailmankuvaan.² Lisäksi hän suosittelee teoksille rivien välissä lyhentämistä, jonka myötä ne muuttuisivat hänen mielestään ansiokkaammiksi.

[I]ndeed, there is this to be said, that most of these Abridgments have been of Books of a real intrinsick Value; but yours might for me have continu'd unabridg'd, and still retain'd all its *brightest Ornaments*, as you call them; but if the omitting of those be the only Fault of the Abridgment, I can't but think his Work more valuable than the Original, nor do I see that he has done your Proprietor any damage, since he has left to your larger Volume all those Beauties you are so fond of, and may, indeed, be said to be only an Advertiser of them to those that have them not. If he has preserv'd the Fable entire, the Judicious will not want your clumsy and tedious Reflections to recommend it --. (Gildon 1923: 114–115.)

Defoen puolustamat ja Gildonin moittimat teoksen "loistavimmat ornamentit" – uskonnolliset moraalipohdinnat – olivat se osa tarinaa, joka Gildonin ehdotuksen tavoin, ironista kyllä, on joutunut vuosisatojen kuluessa suurimman adaptoinnin kohteeksi.³

Defoen romaanin samalla myönteinen ja kriittinen aikalaisvastaanotto kietoutui kirjallisten markkinoiden muutoksiin ja kirjallisten lajityyppien eriytymättömyyteen. Romaanin ilmestymisaikana fiktiota ei välttämättä erotettu omaelämäkerrallisesta kirjoittamisesta ja historiallisista dokumenteista. Proosakirjallisuudessa 1600–1700-luvuilla tapahtuneet muutokset näyttäytyivät aikalaisille epäselvinä ja ristiriitaisina; hämmennystä aiheutti esimerkiksi romanssin tradition suhde uudenaikaiseen romaaniin. Romanssista poiketen nykyaikainen romaani sijoittui aikalaistodellisuuteen, ja se kertoi tavallisten ihmisten elämästä, ei sankarihahmojen seikkailuista kaukaisissa maissa. Proosakirjailijat tunsivat hyvin romanssitradition ja säilyttivät ja yhdistelivät sen piirteitä muihin kirjallisuuden muotoihin. Uudenaikainen romaani omaksuikin romanssin tradition lisäksi vaikutteita muista kertomustyypeistä, kuten matkakuvauksista⁴ ja historiallisista omaelämäkertoista. (Adams 1983: 106–108; Saariluoma 1989: 14–15; 1999: 33.)

Erilaisten lajikonventioiden yhdistelyn tuottama hämäännys väritti *Robinson Crusoen* aikalaisvastaanottoa. Fiktiivistä luku- ja tulkintapaa hämmensivät teoksen historialliset ja autobiografiset viittaukset. Osa romaanin lukijoista piti teosta fiktiivisenä romanssina, osa historiallisena kertomuksena ja osa hyväksyi tai kiisti molemmat näkemykset (Mayer 2004: 15–16, 139–141, 154, 160–180).⁵ Matkakirjallisuuden ja sitä jäljittelevän fiktion välistä rajaa hämärsi lajien samankaltaisuus: molemmissa tarinan keskiössä oli kertova minä, ja molemmat käsitelivät empiirisiä yksityiskohtia sekä muutoksia ajasta ja paikasta toiseen. Sekä matkakuvausten että proosan kirjoittajiin kohdistui uskottavuusongelmia. Matkakuvausten kirjoittajat pyrkivät vakuuttelemaan, että he raportoivat vain siitä, mitä olivat omin silmin nähneet. Kun fiktiiviset matkakuvaukset jäljittelivät näitä väitteitä, lukijat olivat epävarmoja, lukivatko he totta vai fiktiota. (Adams 1983: 84–94; Hulme & Youngs 2002: 3–6; Sherman 2002: 19–31.)

Jo *Robinson Crusoen* ensimmäisen osan nimisivu luo teokselle useisiin kirjallisiin lajeihin viittaavan lukukehyksen:

THE LIFE AND STRANGE SURPRIZING ADVENTURES OF ROBINSON CRUSOE, Of YORK, MARINER: Who lived Eight and Twenty Years, all alone in an un-inhabited Island on the Coast of AMERICA, near the Mouth of the Great River of OROONOQUE; Having been cast on Shore by Shipwreck, wherein all the Men perished but himself. WITH An Account how he was at last as strangely deliver'd by PYRATES. *Written by Himself.* (LSSA 53.)

The Life of tai The History of -alkuiset otsikot viittasivat tavallisesti historiallisten kertomusten tyyppiin, mutta niitä ruvettiin suosimaan myös fiktioissa 1600–1700-luvuilla.⁶ Biografia oli myös yksi matkakuvauksissa käytetyistä kerronnan muodoista, joten otsikointi vihjaa samalla matkakirjallisuuden genreen. Ensimmäisen osan monimielinen otsikointi, ”The Life and Strange Surprizing Adventures”, antoi avaimet paitsi historialliseen myös fiktiiviseen tulkintaan, sillä adventures-termi viittasi useissa fiktiivisissä teoksissa juuri romanssin traditioon. Teoksen otsikkoon onkin liitetty taidokkaasti kaikki ne keskeiset matkakirjallisuudesta juontuvat piirteet, joita sekä romanssit että realistinen proosa hyödynsivät. Näitä olivat Percy G. Adamsin mukaan haaksirikko, aution saaren kuvaukset, merirosvot sekä orjuusepisode, joihin viimeksi mainittua lukuun ottamatta viitataan jo teoksen otsikossa. (Adams 1983: 8–9, 30, 88–94, 123.) Myös nimiösivun lopussa oleva määritelmä ”Written by Himself” on Anne Lundinin (2005: 198–199) mukaan minä-muodossa kirjoitettujen matkakirjojen jäljittelyä tai parodiointia.⁷

Kertomuksen historiallisuuden illuusion luomisella paitsi todisteltiin fiktiivisten teosten todenmukaisuutta myös pyrittiin kaupallisen menestyksen tavoitteluun. Samaan tarkoitukseen käytettiin tekijän tai kustantajan laatimia esipuheita. *Robinson Crusoen* ensimmäisen osan autenttisuuden illuusiota vakuuttavat kustantajan alkusanat: ”*The Editor believes the thing to be a just History of Fact; neither is there any Appearance of Fiction in it*” (LSSA 55).⁸ Historiallisen autobiografian illuusion rakentamisella oli sidoksensa myös adaptaatiomuodossa levitettäviin kertomuksiin.

2.2. KIRJAILIJAN KUOLEMA – DEFOE-KULTIN SYNTYMÄ

Defoen tekijärooli oli 1700-luvulla kahtalainen. Defoen aikalaismainetta loivat pääasiassa hänen poleemiset kirjoituksensa. Julkinen kritiikki kohdistui hänen mielipiteisiinsä, kirjoitustyyliinsä ja elämäänsä. Vaikka Defoe puolusti kirjoituksissaan tekijänoikeuksia, hän pysytteli itse ”implisiittisenä”, piiloutuvana tekijänä kätkeytyen useiden pseudonyymien taakse.⁹

Myös *Robinson Crusoe* julkaistiin anonyyminä, mikä osaltaan loi illuusiota omaelämäkerrallisuudesta. Useat kuitenkin arvasivat teoksen todellisen tekijän – olihan Defoe laajalti tunnettu jo aikaisemmista kirjoituksistaan.¹⁰ Anonyymiyden suojin kertomuksia myytiin porvariston ohessa lasten ja alaluokkien lukemistoksi. Kertomusta markkinoitiin näille lukijaryhmille lyhyinä *chapbookeina*¹¹, halpikirjoina, joista muotoutui yksi merkittävimmistä *Robinson Crusoen* levityskanavista 1700-luvulla. Chapbook-muodossa julkaistuista kertomuksista Defoen nimi puuttui usein, sillä teoksissa haluttiin edelleen ylläpitää vaikutelmaa, että kertomus oli tositarina aikaistapahtumista.¹² (Carpenter & Prichard 1984: 458; Hanlon 2001: 611; Simons 2004: 178–179.)

Lastenkirjallisuuden, chapbookien ja laajemminkin adaptaatioiden tuottamiseen näyttää liittyvän tiettyjä yhteisiä piirteitä, jotka eroavat porvarillisen aikuiskirjallisuuden julkaisemisen käytänteistä: niiden kytkös tekijänimiin ja kirjalliseen traditioon on huomattavasti löyhempi kuin porvarillisen romaanin traditiossa. Lastenkirjallisuuden tuottamiseen on sen alkua ajoista lähtien liittynyt vahva suullisen kerronnan perinne. Lapsille kerrotut sadut ja kertomukset olivat usein aikuisten suullisesti välittämiä tarinoita. Peter Huntin (1991: 58, 81) mukaan lapset on usein sijoitettu enemmän suullisen, luetun, kuin kirjoitetun kult-

tuurin piiriin, koska lasten on ajateltu ymmärtävän paremmin suullista ja kerrottua kuin kirjallista esitysmuotoa. Myös chapbookit välittivät suullisen ja kerrotun perinnettä. Keski-ikäisistä romansseista muokattujen halpikirjojen tuottaminen noudatti John Simonsin (2004: 179–180) mukaan kolmea periaatetta: tarinoita pelkistettiin alkuperäisistä teksteistä, ne muokattiin jo valmiiksi mukailluista tarinoista tai ne perustuivat balladeihin ja kansansatuversioihin. Chapbook-romansseja myytiin sellaisen kirjallisuuden maineella, jolla oli halpikirjatarinaa korkeampi status. Uudelleenkertomisen käytänteet välittyivät chapbookeista myös siten, etteivät teokset olleet välttämättä identifioitavissa kehenkään kirjailijaan. Andrew O'Malley'n (2003: 21) mukaan ajan lastenkirjallisuus näytti kehittyneen enemmän kollektiivisesta suullisesta traditiosta kuin keskiluokkaisen kirjailijan yksilöllisestä mielikuvituksesta.

Chapbookien myötä tarinoiden kierrättämisen ja uudelleenkertomisen kirjallinen traditio vahvistui ja siirtyi laajalle lukijakunnalle suunnattuun kaupalliseen levitykseen. Adaptaatioluonteensa vuoksi *Robinson Crusoe* oli yksi niistä harvoista kertomuksista ennen 1800-luvun puoliväliä, joita suositeltiin sekä koulutetuille lapsille että köyhemmille perheille. "Kerrottuja" ja anonyymejä *Robinson Crusoen* versioita pidettiin kirjalliselta arvoltaan vähempiarvoisina kuin porvarisluokan *Crusoe*-romaaneja: chapbook-*Crusoe*ta luettiin mökeissä ja lastenkamareissa, kun taas arvovaltaisempia Defoen romaanin editioita löytyi sivistyneemmistä kirjastoista (ks. Carpenter & Prichard 1984: 458; Hanlon 2001: 611; Simons 2004: 179–180). Adaptoiminen mahdollisti kertomuksen lukijakunnan laajenemisen, mutta muunsi samalla alkuperäisen romaanin sisältöjä ja teoksen arvostusta.

Porvarillinen kaunokirjallisuus samoin kuin porvarisperheiden lasten lukema didaktinen lastenkirjallisuus tiedettiin usein tietyn tekijän tekemäksi. O'Malley'n (2003: 21) mukaan keskiluokkaista romaanimuotoa ja samalla keskiluokan ideologiaan kuuluvaa individualistista ajattelua jäljiteltiin lastenkirjallisuudessa. Yksilöllisen tekijän korostus oli modernin keskiluokan elämäntavan ja korkeakirjallisuuden merkki. Yksilölliseen tekijään ja Defoen tekijänimeen kiinnittyvä *Robinson Crusoe* -traditio syntyi 1700-luvun loppupuolella.

Defoen kanonisoitu kirjailijanmaine luotiin vasta vuosikymmeniä hänen kuolemansa jälkeen. Defoe katosi kuolemansa jälkeisinä vuosikymmeninä kirjalliselta kentältä lähes täysin, eikä vielä 1700-luvun puolivälissäkään hänen nimeään välttämättä yhdistetty muihin kirjoituksiin kuin *Robinson Crusoeen* (Rogers 1972: 2–14).¹³ Romantiikan neroajattelun myötä Defoen tekstit "löydettiin uudelleen". 1700-luvun lopussa Defoesta laadittiin lukuisia biografiaita ja hänen nimensä lisättiin useisiin teoksiin, joita pidettiin Defoen kirjoittamina. Eläessään piiloutunut tekijä herätettiin uudelleen henkiin ja häneen lyötiin pyhimyksen ja marttyyrin leima (ks. Novak 2003: 2–3).

Bennettin mukaan romantiikan aikana samanaikaisesti sekä luotiin käsitys tekijästä individualistisena alkuperäisyyden ja yksilöllisyyden lähteenä, autonomisena subjektina, että julistettiin tekijän kuolemaa. Syntyi käsitys tekijästä intentionalisena nerona ja kirjallisen tekstin lähteenä, mutta samalla ylistettiin välinpitämättömyyden estetiikkaa ja persoonattomuuden hyvettä. Näkemykset tekijästä originaalin tuottajana liittyivät keskeisesti 1700-luvulla muotoutuneisiin käsityksiin omistusoikeudesta. Syntyi erottelu jäljittelyn ja alkuperäisyyden välille. *Author* oli synonyymi uudelle, originaalille ja spontaanille, kun taas kopiointi ja jäljittely merkitsivät varastamista. Romantiikan tekijän idea oli vastakkainen käsityksille *scribble*istä, kynäilijöistä tai kopioijista. (Bennett 2005: 55–71.)

Vuosisata romaaniensa ilmestymisen jälkeen Defoe nousee arvoasteikossa anonyymistä kynäniekasta, *scribbleristä*, tekijäksi, *authoriksi*.¹⁴ Defoen nimi kiinnitettiin 1800-luvun kuluessa erottamattomasti *Robinson Crusoeen*. Jo 1700-luvun loppupuolella ilmestyneissä kritiikeissä Defoe arvotetaan yhdeksi maansa taitavimmista ja kiehtovimmista kirjailijoista, mutta voimakkaimmillaan Defoe-kultti on 1800-luvun romantiikan kirjallisessa kontekstissa. Romantiikan kontekstissa Defoesta tulee nero ja hänen henkilöhahmoistaan sankareita. Jopa Defoen aiemmin epäilyttävänä nähty elämä esitetään nyt lähteenä, josta hän on ammenut uskottavuutta alaluokan ihmisten ja rikollisten kuvauksiin.¹⁵

Defoen persoonaan projisoitiin muuttuvia käsityksiä tekijän roolista ja myös hänen tuotannolleen annettiin nationalistisen ajattelun voimistuessa aikaisemmasta poikkeava rooli. Käsitykset Defoesta tekijänä ja hänen romaaneistaan nousivat voimakkaasti kontekstin asettamista vaateista ja tarpeista. Defoen nimestä tuli leima, jolla hänelle kuuluvat tekstit ja hänen omistusoikeutensa niihin merkittiin, mutta vielä keskeisemmin se sai merkityksiä tietyn arvomaailman takeena. Romantiikan kontekstissa aikalaisvastaanotossa pilkatusta eriuskoisuudesta tulee osoitus Defoen vahvasta kristillisestä vakaumuksesta ja aikaisemmin virheelliseksi moitittu kieli saa merkityksiä aitona ja alkuperäisenä Englannin kansan kielenä. Defoe kuvataan itsenäiseksi, lujatahtoiseksi toimijaksi ja hengenmieheksi, joka kaikissa toimituksissaan palvelee totuutta ja omaa kansaansa.¹⁶

Defoen persoonaan liitettyillä käsityksillä kuvataan myös hänen tunnetuimmaksi muodostuvaa henkilöhahmoaan, Robinson Crusoea. Crusoen tarinasta tulee allegoria paitsi Defoen elämästä myös brittiläisen imperiumin sankaritarinoista. Esimerkiksi Sir Leslie Stephenin kirjoituksessa vuodelta 1868 Crusoeen liitetään kaikki keskeiset englantilaisen kansallisen omakuvan imperialistiset rakennusainekset:

His [Defoe's] statement that *Robinson Crusoe* was a kind of allegory was truer than he knew. In *Robinson Crusoe* is De Foe, and more than De Foe, for he is the typical Englishman of his time. He is the broad-shouldered, beef-eating John Bull, who has been shouldering his way through the world ever since. Drop him in a desert island, and he is just as sturdy and self-composed as if he were in Cheapside. Instead of shrieking or writing poetry, becoming a wild hunter or a religious hermit, he calmly sets about building a house and making pottery and laying out a farm. He does not accommodate himself to his surroundings; they have got to accommodate themselves to him. -- Cannibals come to make a meal of him, and he calmly stamps them out with the means provided by civilisation. Long years of solitude produce no sort of effect upon him morally or mentally. He comes home as he went out, a solid keen tradesman, having, somehow or other, plenty of money in his pockets, and ready to undertake similar risks in the hope of making a little more. -- It [the portrait] shows us all the more vividly what was the manner of man represented by the stalwart Englishman of the day; what were the men who were building up vast systems of commerce and manufacture; shoving their intrusive persons into every quarter of the globe; evolving a great empire out of a few factories in the East; winning the American continent for the dominant English race; -- managing always to get their own way, to force a reluctant world to take note of them as a great if rather disagreeable fact, and making it probable that, in long ages to come, the English of *Robinson Crusoe* will be the native language of inhabitants of every region under the sun. (Rogers 1972: 176–177.)

1800-luvun nationalistis-romanttisen diskurssin jäänteinä myöhemmissä tulkintoissa ovat vallinneet lähes kyseenalaistamattomina totuuksina käsitykset Defoen ja Crusoen samankaltaisuudesta uutteran ja määrätietoisien luonteenlaadun, uskonnollisen vakaumuksen ja elämän yksinäisyyden osalta. Esimerkiksi Wattin (1987: 90) tulkinnan mukaan Defoen ja Crusoen yhteneviä ominaisuuksia ovat eristäytyneisyys ja yksinäisyys, uutteruus, kärsivällisyys ja peloton päättäväisyys lannistavimmissa olosuhteissa ja kärsimyksissä. Vastaavia, romantiikan tekijäkeskeisyyden esiin nostamia ajatuksia Defoen ja Crusoen välisestä samankaltaisuudesta esitetään myös useiden suomalaisten *Robinson Crusoe* -adaptaatioiden parateksteissä.

2.3. ROBINSON CRUSOEN ADAPTOITUMINEN SUOMENKIELISEEN KIRJALLISUUTEEN

Suomalaisen lastenkirjallisuuden synty on ajoitettu 1840-luvun loppupuolelle. Lastenkirjallisuus kehittyi Suomessa aikuiskirjallisuuden rinnalla ja molempien kehitystä tuki merkittävästi käännöskirjallisuus. Kännöskirjallisuus palveli Suomen sitouttamista yleiseurooppalaiseen kehitykseen: myös vanhemmat sivistysvaltiot olivat rikastaneet omaa kulttuuriaan käänöksillä. Kääntäminen palveli monia tarpeita. Sen avulla omaa kieltä kehitettiin sivistyskieleksi, kansakuntaa ja kirjallisuutta muokattiin kohti sivistyksellisiä ihanteita ja kansalle tarjottiin huvia ja hyötyä. Omakielisen kirjallisuuden kehityksen alkuvaiheessa mukaileva kääntäminen oli tavallista. Mukailulla haluttiin mieluumminkin sopeuttaa teos lukijakunnalle ymmärrettäväksi ja omaa kirjallisuutta tukemaan kuin tutustuttaa vierasta kirjallisuutta ja kulttuuria lukijoille. Erityisesti kanonisoituja maailmankirjallisuuden klassikoita pidettiin nuorisolle hyvänä kirjallisuutena. (Kuivasmäki 1990: 90–91, 190; Paloposki 2007: 102, 110–111.)

Suomennettavaksi valitun lasten- ja nuortenkirjallisuuden aatteet olivat lähellä kansallista arvomaailmaa. Nuorille lukijoille haluttiin tarjota siveellisesti korkeatasoista kaunokirjallisuutta, joka ei poikennut aikakauden yleisistä kasvatuseroista ja hyväksytyistä arvoista vaan tuki ja vahvisti niitä. Kirjallisuus oli vahvasti sidoksissa fennomaanien tavoitteisiin ja kristilliskansallisen yhtenäiskulttuurin kasvatusteorioihin. Fennomaanit suosivat käännöskirjallisuutta mallina omalle kirjallisuudelle, mutta suomennoskirjallisuuden tuotantoa ja markkinoita kontrolloitiin epävirallisesti. Kansalle ja nuorisolle tarkoitetuissa suomennoksissa oli kiinnitettävä huomiota kielelliseen ja sisällölliseen puhtauteen, ja mukaileva kääntäminen mahdollisti sivistyneistön vaikutuksen niihin. Myös käännöskirjallisuuden tuli vastata tilaajan ja oletetun ideaalilukijan tarpeita ja odotuksia. (Kuivasmäki 1990: 185–197; 2007: 280, 294; Mäkinen 2007: 95–96.)

Adaptaatioaineiston kuvaus

Robinson Crusoe käännettiin suomeksi alun alkaen sekä nuorille lukijoille että koko kansan lukemistoksi tarkoitettuina adaptaatioina. Kuusi ensimmäistä *Crusoe*-suomennosta (1847, 1875, 1880, 1889, 1894 ja 1905) ovat lyhennelmiä ja mukaelmia alkuperäisteoksesta, joskin vuonna 1875 ilmestynyt Hahnssonien teos on lähes täydellinen suomennos¹⁷. Suomenkie-

linen lukijakunta tutustui kertomukseen lyhennelminä ja mukaelmina vuoteen 1911 saakka, jolloin ensimmäisen täydellisen suomennoksen statuksen saanut V. Hämeen-Anttilan käännös ilmestyi.

Suurin osa varhaisesta suomennoskirjallisuudesta tuli Saksasta, sillä saksalainen kirjallisuus täytti parhaiten nuorille soveltuvan kristillishenkisen kirjallisuuden vaatimukset (Kuivasmäki 2007: 280). Vaikka anglosaksisen käännöskirjallisuuden määrä ylitti saksalaisuomennokset 1870-luvulla (mts. 294), *Crusoe*-adaptaatioiden kääntämisessä näkyi yhä edelleen saksalaisvaikutus. Hahnssonien käännöstä lukuun ottamatta kaikki aineistoni 1800-luvulla ilmestyneet adaptaatiot perustuivat saksalaisiin mukaelmiin. Hahnssonit käänsivät teoksensa ruotsinnoksesta, mikä niin ikään oli ajalle tyypillinen käytäntö. Vaikka vuosisadan puolivälin jälkeen oli alettu vaatia suomennoksia tehtäväksi suoraan alkukielestä (ks. Paloposki 2007: 122–124), yhtään *Crusoe*-mukaelmista ei käännetty englannista 1800-luvun kuluessa. Ensimmäinen suoraan alkukielestä suomennettu mukaelma oli Samuli Suomalaisen käännös vuodelta 1905. Saksankielisten pohjatekstien suosioon saattoi vaikuttaa teosten mukaelmaluonne: suomennokset eivät Hahnssonien teosta lukuun ottamatta olleet käännöksiä Defoen tekstistä vaan jo valmiiksi muokatuista mukaelmista.

Teosten sisällön, paratekstien ja bibliografisten luokitusten perusteella aineistoni kolme varhaisinta suomennosta (1847, 1875 ja 1889) oli tarkoitettu sekä kansan että nuorisoin lukemistoksi, minkä jälkeen mukaelmat suunnattiin selkeämmin lasten- ja nuortenkirjallisuudeksi. Varhaisimmat mukaelmista on luokiteltu *Suomalainen kirjallisuus* -bibliografiassa kaunokirjallisuuteen kuuluvaan ”Romaneja ja kertomuksia” -osastoon. Vuodesta 1894 alkaen taas adaptaatiot luokitellaan bibliografiassa Filosofian, kasvatus- ja siveysopin luokkaan kuuluviksi ”Lasten ja nuorisoin huvikirjoiksi”. Vaikka 1900-luvulla julkaistut adaptaatiot ovat sisällöltään ja muodoltaan selkeämmin lasten- ja nuortenkirjallisuutta kuin varhaisimmat teokset, adaptaatioiden roolin muutos ei johtunut yksin niiden sisällöstä: vuoden 1847 mukaelma luokiteltiin 1800-luvun puolella kaunokirjallisuudeksi, mutta samasta teoksesta vuonna 1904 ilmestynyt uusi suomennos määritellään lasten- ja nuortenkirjallisuudeksi. Teosten luokittelu ei kuitenkaan ole täysin johdonmukaista eikä adaptaation ja täysimittaisen suomennoksen välille aina tehdä eroa.¹⁸

Aineistoni mukaelmat voi jakaa kahteen luokkaan niiden mukailutavan perusteella: ensinnäkin teoksiin, jotka seuraavat juoneltaan selkeästi Defoen romaania ja toiseksi teoksiin, joihin on seipitetty Defoen romaanista poikkeavaa ainesta. Jako on varsin karkea, sillä myös Defoelle uskollisissa mukaelmissa voi olla osioita, jotka ovat lisäyksiä Defoen romaanin ulkopuolelta. Jaottelu Defoelle uskollisiin ja selkeästi seipitteellisiin mukaelmiin palautuu teosten syntyperään: seipitteellisimmät teoksista ovat varhaisia saksalaismukaelmia.

Robinson Crusoe -adaptaatiot voi jakaa erilaisiin ryhmiin sen perusteella, painotetaanko teosten juonellisia piirteitä, mukailutapaa vai kohderyhmää. Yhteinen piirre kaikille mukaelmille on, että ne ovat Defoen alkuperäisteosta lyhyempiä. Laajuudeltaan adaptaatiot ovat 16–294-sivuisia, keskimäärin satasivuisia. Mukaelmista alle 50-sivuisia on yksitoista kappaletta, 50–100-sivuisia seitsemän kappaletta, 101–150-sivuisia yhdeksän kappaletta ja yli 150-sivuisia neljä kappaletta.¹⁹ Kahta teosta lukuun ottamatta adaptaatiot sisältävät vain Defoen romaanin ensimmäisen osan. Kuvailen tässä mukaelma-aineistoa jaoteltuna kolmeen ryhmään teosten laajuuden, mukailutavan ja sisällön perusteella.

Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat saksalaiseen valistus- ja kansanvalistustraditioon pohjautuvat, kansalle ja nuorisolle suunnatut hyötypedagogiset mukaelmat, joista osa on

koulukäyttöön tarkoitettuja. Tähän ryhmään kuuluvia mukaelmia ilmestyi 1800-luvulta 1960-luvulle saakka. Kaksi muuta ryhmää koostuvat läheisemmin Defoen romaania seuraavista kertomuksista. Toiseen ryhmään sijoittuvat 1900–2000-luvuilla ilmestyneet nuortenromaaneiksi määrittelemäni mukaelmat. Kolmanteen ryhmään kuuluvat lapsille suunnatut kuvitetut tai kuvakirjat ja sarjakuvat.²⁰ Luokitteluja käytän aineiston esittelyn tukena, mutta analyysiluvuissa tarkastelen aineistoa temaattisista näkökulmista ja tätä tarkastelua luokittelu ohjaa vain viitteellisesti.

1) Kansalle ja nuorisolle suunnatut mukaelmat: saksalainen kansanvalistustraditio

Ensimmäinen suomeksi ilmestynyt *Robinson Crusoe* -mukaelma on Otto Tandefeltin (Tarvanen) suomentama, A. C. Öhmannin kustantama *Robinpoika Kruusen ihmeelliset elämävaiheet* (1847, 110 s.), joka on käännös ja mukaelma A. Geygerin saksankielisen mukaelman ruotsinnoksesta. Geygerin adaptaatio ilmestyi saksaksi 1841 ja ruotsiksi 1840-luvun puolivälin paikkeilla. Ruotsinnos julkaistiin Suomessa vuonna 1847 ja sen pohjalta ilmestyi samana vuonna suomennos.²¹ Suomennos vastaa melko tarkasti ruotsinnosta, mutta käännösten pieniä eroja tarkastelemalla voidaan arvioida sitä, millaisia muutoksia suomentaja on tehnyt tekstiin kohdistessaan sen juuri suomenkieliselle lukijakunnalle. Suomennoksesta on poistettu ruotsinkielisessä versiossa olevat Geygerin alkusanat ja siihen on lisätty selittäviä alaviitteitä ja jälkipuhe.

Suomennoksen ilmestyessä suomen kieli oli vasta vakiintumassa kaunokirjallisuuden kieleksi, olihan *Robinpoika Kruuse* varhaisimpia suomenkielisiä kaunokirjoja ja ensimmäisiä suomennettuja romaaneja. Mukaelmansa jälkipuheessa Tandefelt käsittelee kieliasuun jääneitä puutteita:

Luettua tämän kirjan painettuna en saata olla mainitsemata muutaman sanan siitä virheellisestä tilasta, jossa se lähtee maalimaan. Suomentamisen virheet, joita ei enää voi auttaa, lankiaivat luonnollisesti ainoasti suomentajan syyksi; ja onkin se oikeen. Asuwa kaukana Helsingista, ei hän itse saanut lukea kaawalewyjä, jonkatähden – eli kuka tiesi mistä syystä? – siihen on tullut painowirheitä niin paljo, että hän mielipahoin hawaitsee kuinka wähän huolta ne ilmoittawat pidetyn kansalle aiwotusta lukemisestä, joka kuitenkin, puhtaasti tiedellisten kirjain tawoin, pitäisi olla semmoisista wapaat. – Yhdellisydesti tämän kanssa wakuuttaa suomentaja, että jos toiste joku kirja häneltä ilmestyisi kansalle, jos jotenki estää siitä senlaiset virheet. (Tandefelt 1847.)

Teoksen loppuun on liitetty virheluettelo, jossa sivun ja rivin tarkkuudella oikaistaan painovirheet. Huolellisuus kertoo peräänantamattomuudesta, jolla kieleen suhtauduttiin: kansan sivistämiseksi aiotun kirjallisuuden täytyi olla mahdollisimman virheetöntä ja kielellisesti puhdasta. Olihan jo 1800-luvun alkupuolella kielenhuoltotyö ja kielen kehittäminen määritelty keskeisiksi kielipoliittisiksi tehtäviksi (ks. Tommila 1989: 58–59). Kielipoliittisen kysymyksen ohessa Tandefeltin jälkisanat osoittavat toisenkin seikan: teos on tarkoitettu koko kansan luettavaksi.

Robinpoika Kruuse seuraa tapahtumiltaan Defoen kertomusta, mutta suppeammin. Saa-rivaiheen lisäksi teoksessa kerrotaan lyhyesti tapahtumista, jotka mukaelmista on tavallisesti poistettu: Crusoen orjuudesta ja Brasiliassa työskentelystä. Kerronta on vaihtunut De-

foen minä-muotoisesta kolmanteen persoonaan. Mukaelmassa käytetty lyhennysmetodi on adaptaatioille tyypillinen: tapahtumat on säilytetty pääpiirteissään, mutta tarkentavia yksityiskohtia ja selittäviä pohdintoja on jätetty pois. Mukaelmasta on kuitenkin havaittavissa lukemaan opettelevan kansan sivistys- ja kasvatustehtävä, joka pyrittiin huomiomaan paitsi kertomuksen sisällöissä myös sen kieliasussa.

Tandefeltin mukaelmasuomennoksen lisäksi olen nimittänyt ”kansanvalistustraditioksi” mukaelmia, jotka pohjautuvat suoraan tai välillisesti saksalaisen filantropistin ja pedagogin Joachim Heinrich Campen (1746–1818) adaptaatioon *Robinson der Jüngere. Ein Lesebuch für Kinder* (1779–80). Campe kirjoitti mukaelman pedagogiseksi kertomukseksi lapsille ja opetusmateriaaliksi Dessau Philantropinumiin. Samalla hän mukautti kertomuksessaan englantilaisen Crusoen alkuperältään saksalaiseksi. Campe sepitti Defoen romaaniin kehyskertomuksen, joka rakentuu maaseudulla elävän suuren perheen – isän, äidin sekä heidän tyttärensä ja kasvattilastensa – välisestä dialogista. Perheen isä kertoo lapsille Robinsonin tarinaa, ja lapset keskeyttävät tarinan kysymyksin ja kommentein. Näin isä rakentaa kertomustaan kuhunkin kohtaan sopivilla opettavaisilla huomioilla ja liisäyksillä. Isän kertomuksesta rakentuu ilta illalta jatkuva Robinsonin²² tarina, joka monilta osin eroaa Defoen romaanista mutta pohjautuu siihen tunnistettavasti.

Campe korostaa adaptaationsa esipuheessa avoimesti sen pedagogisia päämääriä ja nimeää viisi syytä kirjoittaa ”nuorempi Robinson”. Hän painottaa mukaelman hyötyä lukijoille sen tarjoaman opetuksen, perustietojen, luonnontieteen perusteiden, kasvatuksen ja uskonnon sekä sentimentaalisuuden vastustuksen vuoksi. Erityisesti luonnontieteellisten yksityiskohtien oikeellisuuden Campe mainitsee pontimeksi kirjoittaa uusi Robinson Defoen ”vanhan” tilalle. (Campe 1991: 5–7.) Campen teosta käännettiin 1800-luvun kuluessa runsaasti muille kielille.²³ Kestävimmän suosionsa kertomus saavutti muodossa, josta vanhempien ja lasten välinen kehyskertomus on poistettu. Tällaisina mukaemat saivat suosiota kouluopetuksessa.²⁴

Suomessa ilmestyneet Campe-adaptaatiot pohjautuvat kaikki mukaelmaversioihin, joista perheen välinen dialogi on poistettu. Teokset poikkeavat juoneltaan ja kerrontatavaltaan näkyvästi Defoen romaanista. Keskeisin ero on mukaelmiin sepitetty pedagoginen kehyskertomus. Lisäksi kertomukset keskittyvät saarivaiheeseen ja niistä on jätetty pois saaren lähetyville haaksirikkoutuvan laivan hylky. Tätä juonimuutosta sovelletaan erilaisiin kasvatuksellisiin tarkoituksiin. Teokset ovat oivallinen esimerkki adaptaatioprosessin transformaatioluonteesta: ne eivät ole tapahtumiltaan identtisiä, vaan Campen teoksesta omaksutut piirteet varioituvat teoksissa eri tavoin. Campen *Robinson der Jüngereen* pohjautuvat seuraavat adaptaatiot: Saima Grönstrandin suomentama ja mukailema *Robinson nuorempi* (1889), Aatto Suppasen suomentama G. Menschin mukailema *Robinpoika* (1894), Siviä Heinämaan *Risto Roopenpojan ihmeellinen elämä* (1911), Aune Raution toimittama suomenos Leo Tolstoin mukaelmasta *Robinson* (1934) sekä Risto Jussilan suomentama *Robinson Crusoe* (1945).

Saima Grönstrandin mukailema, Kansanvalistusseuran kustantama *Robinson nuorempi* (1889, 215 s.) kertoo Campen teoksen tavoin saksalaisesta, Hampurissa²⁵ asuvasta Robinsonista. Teos on alaotsikkonsa mukaisesti lukijoille kerrottu, joten minä-kertoja on vaihtunut kolmannen persoonan kertojaksi. Grönstrandin mukaelmassa Defoen romaanin tapahtumia ennen saarivaihetta on lyhennetty siten, että Robinson on haaksirikkoutuessaan vain 18-vuotias ja palatessaan parikymmentä vuotta Defoen Crusoea nuorempi.

Aatto Suppasen suomentama ja Werner Söderströmin kustantama *Robinpoika* (1894, 110 s.) poikkeaa joiltakin osin muista Campe-mukaelmista. Adaptaatiossa on säilytetty minä-kertoja Defoen teoksen tapaan, ja Robinpoika on Lontoossa syntynyt englantilainen, ei saksalainen kuten Campella. Merelle lähtevä Robinpoika on nuorentunut entisestään: kotoaan karkaava päähenkilö on vasta 15-vuotias ja saarelta palatessaan 26-vuotias, kolmekymmentä vuotta nuorempi kuin Defoella.

Campen *Robinson der Jüngerer* tavoin *Robinson Crusoe*sta on kerrottu useassa maassa oma, kansallinen versionsa. Suomalaisen version Robinson-kertomuksesta kirjoitti Siviä Heinämaa, jonka *Risto Roopenpojan ihmeellinen elämä* (1911, 70 s.) on esipuheensa mukaisesti mukailtu kansainvälisestä *Robinson Crusoe*sta kotoisemmaksi ja kouluopetukseen soveltuvaaksi. Valistuksen kustantamassa teoksessa Robinson Crusoe -kertomus onkin kotoutettu näkyvästi Suomeen. Risto Roopenpoika on Kotkassa asuva suomalaispoika. Kertomuksen alussa Risto on 13-vuotias ja hän nousee Amerikkaan lähtevään laivaan 15-vuotiaana. Vaikka kertomuksen saarimiljöössä on samankaltaisia eksoottisia elementtejä kuin muissakin kansanvalistusmukaelmissa, *Risto Roopenpoika* on näkyvämmiin lapsille suunnattu ja lukijakunnalle kotoutettu kuin Grönstrandin ja Suppasen suomennokset. Myös Perjantai on jätetty kertomuksesta pois.

Leo Tolstoi kirjoitti niin ikään oman Robinson-mukaelmansa venäläisten talonpoikien lukemistoksi. Hän opetti talonpoikia maatilalleen Jasnaja Poljanaan vuonna 1859 perustamassaan koulussa ja ”Robinzon” oli yksi Tolstoin julkaiseman lukukirjan kertomuksista. Tolstoin mukaelman pohjalta julkaistiin suomennos *Robinson* Petroskoissa vuonna 1934 Valtion kustannusliike Kirjan²⁶ julkaisemana ja Aune Raution (vastaava toimittaja) ja John Lindbergin (tekninen toimittaja) toimittamina. Suomennos seuraa pieniä muutoksia ja sensurointia lukuun ottamatta uskollisesti Tolstoin mukaelmaa. Molemmat teokset ovat pituudeltaan vain neljänneksen Campen mukaelmasta (venäjänkielinen alkuperäisteos 85 s., suomennos 53 s.) ja koostuvat ulkokohtaisesta ja toteavasta tapahtumien kerronnasta.

Risto Jussilan *Robinson Crusoe* (1945, 125 s.) on melko uskollinen, joskin reilusti lyhennetty versio Campen *Robinson der Jüngerer*stä, mutta edellä kuvatuista mukaelmista poiketen sitä ei ole näkyvästi suunnattu kansanvalistuksen tai koululaitoksen tarpeisiin. Atlaksen kustantama mukaelma on viimeisin suomeksi ilmestyneistä, näkyvästi campelaiseen saksalaistraditioon pohjautuvista mukaelmista. Kuitenkin kahdessa 1960-luvun alussa ilmestyneessä suomalaismukaelmassa on joitakin piirteitä Campe-mukaelmista.

Kynäbaari Oy:n kustantama *Robinson Crusoe* (1961, 113 s.) on painettu Hollannissa, mutta sen suomentajaa, kuvittajaa, alkukieltä, maata tai vuosilukua ei ilmene teoksesta. Mukaelma eroaa muusta aineistosta näkyvästi siinä, että se on varsin populaaristi kerrottu ja vahvasti sepitteellinen *Robinson Crusoe* -versio. Teoksen liittyy Campe-traditioon sen sisältämä moraalipedagoginen kehyskertomus ja saarielämän vahva opettavainen funktio. Mukaelmassa varioidaan Campe-traditiota kuitenkin siten, että saarikertomuksessa on säilytetty haaksirikkoutuneen laivan hylky.

Eero Salolan *Robinson Crusoe lapsille* (1962, 135 s.) on Osakeyhtiö Valistuksen kustantama, Salolan itsensä mukailema Crusoe-versio. Kertomus noudattaa juonen pääpiirteiltä Defoen teosta, mutta vapaasti kerrottuna. Yhteys campelaiseen traditioon ilmenee siinä, että Defoen romaanin saarivaiheelle on annettu vahva hyötypedagoginen painotus. Lisäksi Heinämaan *Risto Roopenpoika* on toiminut teokselle eräänlaisena esikuvana. Salola (1962: 128) viittaa mukaelmansa jälkisanoina Heinämaan teokseen ja on suunnannut tämän esi-

merkin mukaisesti adaptaationsa kansakouluopetukseen. Sekä Kynäbaari Oy:n että Eero Salolan mukaelmat ovat kuitenkin vapaasti sepitettyjä eivätkä seuraa juoneltaan yhtä läheisesti *Robinson der Jüngereä* kuin muut kansanvalistustradition muodostavat mukaelmat.

2) Nuortenromaanit

Toiseen ryhmään olen sijoittanut seuraavat 1900-luvulla ilmestyneet, nuortenromaneiksi luokiteltavat mukaelmat: Samuli Suomalaisen (1905), Alpo Kupiaisen (1929), Signe Kanteleen (1942), Tauno Karilaan (1945), Mirja Nippalan (1976), Tuulikki Eerolan (1976) sekä Claire Lauryn & Nora Rutasen (1977) mukaelmat. Teokset ovat laajuudeltaan 108–294-sivuisia ja pääosin ne ovat melko uskollisia Defoen teokselle. Kuitenkin teoksissa voidaan nähdä painotuseroja sen mukaisesti, mitä piirteitä Defoen romaanista on säilytetty, mitä häivytetty. Esittelen tässä myös Suomalaisen ja Kanteleen mukaelmien pohjalta tehdyt adaptaatiot, Toivo J. Heiskasen & Francis P. Magoun, Jr:n (1957) ja Pertti Rajalan (2002) mukaelmat, jotka on suunnattu tietyille erityisryhmille.

Otavan kustantama Samuli S:n *Robinson Crusoe* (1905, 213 s.) on vapaasti kerrottu mutta minä-kertojan säilyttävä mukaelma, jossa Defoen teoksen tapahtumat ja niiden järjestys on säilytetty melko uskollisesti. Lähinnä Defoen romaanin pitkiä uskonnollisia pohdintoja ja tapahtumien yksityiskohtia on lyhennetty. Kristillinen eetos kuitenkin välittyy edelleen vahvasti. Suomalaisen adaptaatio on ollut Heinämaan mukaelman ohella Suomessa selvästi suosituin, ja siitä on otettu uusintapainoksia 1990-luvulle saakka.

Suomalaisen mukaelman pohjalta ilmestyi vuonna 2002 Atena Kustannus Oy:n julkaisema, Pertti Rajalan mukauttama *Robinson Crusoe* (89 s.). Mukaelma on selkokielelle kirjoitettu, ja kerronnassa vuorottelee kolmannen persoonan kertojan ja Robinson-minäkertojan kerronta. Suomalaisen hypotekstiin verrattuna Rajalan mukaelma on huomattavasti suppeampi ja se painottuu Robinsonin yksinäisten sekä Perjantain kanssa tekemien puuhien, taisteluiden ja laivakapinan kuvaukseen. Vaikka kristillinen ulottuvuus on kertomuksessa yhä läsnä, kristillis-moraaliset pohdinnat eivät korostu Suomalaisen mukaelman tavoin.

Alpo Kupiaisen englannin kielestä suomentama, Kariston kustantama *Robinson Crusoe nuorille lukijoille kerrottuna* (1929, 108 s.) on aineistoni mukaelmista selvimmin seikkailukertomusten genreen kirjoitettu, poikalukijoille suunnattu adaptaatio. Tarina on kerrottu kolmannessa persoonassa ja se on korostetusti lapsilukijan yläpuolisen ”aikuiskertojan” kertoma. Kertomus keskittyy saarivaiheen kuvaukseen, erityisesti sen loppuosaan, jossa korostuvat Perjantain pelastaminen, taistelut alkuaikukaiden kanssa ja laivakapinan taltuttaminen. Kupiaisen mukaelman pedagogiset päämäärät tulevat kuitenkin esille moraalisen lukijapuhuttelun muodossa. Puhuttelu on poistettu vuonna 1987 ilmestyneestä Eero Ruuskan korjaamasta versiosta, joka on hieman hypotekstiään lyhyempi, 88-sivuinen.

WSOY:n kustantama, Signe Kanteleen mukailema *Robinson Crusoe* (1942, 124 s.) on kuvitettu kertomus, joka seuraa saarivaiheen osalta melko tarkasti Defoen teosta mutta ilman Robinsonin ajatusten ja tunteiden kuvausta. Defoen teoksen uskonnollisuus on yhä teoksessa läsnä, mutta se ei korostu alkuperäisteoksen moraalipohdintojen vähetessä. Minäkertojan säilyttävä kerronta on melko yksityiskohtaista, mutta jää toisinaan mekaanisen dokumentoivaksi tapahtumien luetteluksi. Adaptaatiossa ei kerrota teoksen kirjoittajaa, mutta hänet voi päätellä Signe Kanteleeksi vuonna 1957 ilmestyneestä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisemasta adaptaatiosta, joka perustuu WSOY:n mukaelmaan.

SKS:n *Robinson Crusoe*. Abridged for Children by Signe Kantele (1957) on tarkoitettu suomen kieltä opiskelevien helpoksi lukumateriaaliksi. Mukaelmateksti perustuu WSOY:n (1942) mukaelmaan, mutta se on Toivo J. Heiskasen ja Francis P. Magoun, Jr:n runsaasti lyhentämä. SKS:n versio on 102-sivuinen. Varsinainen kertomus päättyy sivulle 49. Sen lisäksi teoksessa on toimittajien esipuhe ja laaja suomi–englanti-sanasto. Kanteleen mukaelmasta pois jätettyihin kohtiin viitataan sivunumeroin, ja tapahtumista on lyhyt englanninkielinen selostus.

Robinson Crusoen suosiosta kertoo se, että kertomus on valittu suomen kielen opetuksen tarkoitettuna SKS:n Graded Finnish Reader -sarjan aloittajaksi alkuperältään suomalaisen kertomuksen sijaan. *Robinson Crusoen* valintaa sarjan toimittajat perustelevat sillä, ettei alkeistason opiskelijoiden kielitaito riittäisi suomalaisen kaunokirjallisuuden lukemiseen, kun taas lastenkirjallisuus ei sanastoltaan sovellu kohderyhmälle. Kahdesti lyhennetyssä SKS:n mukaelmassa olennaiseksi piirteeksi nouseekin kielen riittävä yksinkertaisuus ulkomaalaisille lukijoille. Toimittajien mukaan sattumanvaraisesti valittu mukaelma sopii opetusmateriaaliksi hyvin sen selittävän ja uudelleenkerrotun tyylin vuoksi. (Heiskanen & Magoun, Jr 1957: 10–12.) WSOY:n mukaelmaan verrattuna poistot ovat kohdistuneet selvimmin uskonnollisiin pohdintoihin. Lisäksi toisteisia elementtejä, kuten päiväkirjamerkintöjä, on poistettu ja myös kertomuksen lopun laivakapina on jätetty mukaelmasta kokonaan pois. Tästä huolimatta SKS:n mukaelmassa säilyy Kanteleen alkuperäinen painotus sekä arkiaskareita että taisteluja säilyttävänä versiona.

Tauno Karilaan mukailema *Robinson Crusoe* ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1945 Kustannusosakeyhtiö Suomen Kirjan julkaisemana. Teos sisältää Defoen romaanin ensimmäisen ja toisen osan. Mukaelmasta on ilmestynyt lisäksi ensimmäisen osan sisältämä painosversio vuonna 1953 Hämeenlinna Nide Oy:n kustantamana. Kolmas ja tarkistettu painos teoksesta ilmestyi vuonna 1965, ja siinä olivat jälleen molemmat osat mukana (yhteensä 259 sivua).²⁷ Ensimmäinen ja toinen osa ovat keskenään suunnilleen samanpituisia. Kertomus säilyttää Defoen teoksen minä-kerronnan ja on melko uskollinen Defoen alkupeiräisteokselle, mutta se on lyhennetty valikoiden. Defoen romaanin moraaliskonnollinen painotus on vahvasti läsnä kertomuksen alkuosassa. Moraalipohdintoja on kuitenkin kokonaisuudessaan karsittu. Erityisesti toisessa osassa kuvataan ennen kaikkea taisteluita eri puolilla maailmaa.

Vuonna 1976 ilmestyi kaksi kristillisen järjestön julkaisemaa mukaelmaa. Mirja Nippalan suomentama *Robinson Crusoe* (1976, 294 s.) pohjautuu englanninkieliseen The Moody Bible Institutin lyhennelmään. Teos kuuluu Nuorten Kirjakerho -sarjaan, jota kustantaa helluntaiherätyksen Ristin Voitto -kustannusliike. *Robinson Crusoe, elämä ja seikkailut* (1976, 150 s.) on Tuulikki Eerolan toimittama laitos, jonka julkaisija Uusi Tie on Suomen Evankelisluterilaisen Kansanlähetyksen yhteydessä toimiva kustannusosakeyhtiö. Nippalan adaptaatio on mukaelma-aineiston laajin ja se seuraa Defoen romaania lähes kappale kappaleelta. Eerolan mukaelmassa on käytetty samanlaista lyhennysmetodia, joskin adaptaatioiden lyhentämistavat eroavat jonkin verran niiden pituuserojen vuoksi. Nippalan teoksesta pois jätetyt katkelmat ovat lyhyempiä ja ne jakautuvat tasaisesti koko kirjan alueelle. Eerolan teokseen tehdyt poistot voivat olla useiden sivujen mittaisia. Mukaelmille on yhteistä, että niille annetaan vahvasti kristillinen lukumalli kirjojen parateksteissä. Kertomusten uskonnollisuus perustuu kuitenkin täysin Defoen teokseen, eikä mukaelmiin ole seipitetty Defoen romaanille ulkopuolista ainesta.

Oy Kirjalito Ab:n *Robinson Crusoen seikkailut* (1977, 123 s.) on Claire Lauryn mukailema ja Nora Rutasen suomentama adaptaatio. Mukaelmassa on Karilaan teoksen tavoin mukana Defoen romaanin ensimmäinen ja toinen osa. Kuitenkin kertomus painottuu ensimmäiseen osaan: sen laajuus on 110 sivua, kun taas jälkimmäisen osan juoni kerrotaan lyhyesti 13 sivulla. Karilaan mukaelman ensimmäiseen osaan verrattuna kristilliset moraliopetukset eivät kuitenkaan ole kertomuksen alkuvaiheissa niin keskeisessä osassa.

3) Lastenkirjat ja sarjakuvat

Suuri osa aineistoni mukaelmista, erityisesti toisen maailmansodan jälkeen ilmestyneistä teoksista, voidaan määritellä selkeästi lastenkirjallisuudeksi. Esittelen tässä WSOY:n Satupirtti-sarjan (1921), Kalle Laaksosen (1945), Paletti-kustantamon (1952 ja 1957), Tammen Ikkunakirjat-sarjan (1959), Mirja Rutasen (1960), Hilikka Palolan (1966), Jane Carruthin & Tuula Ivakon (1975), Laila Niukkanen (1979), Meri Starckin (1983), Anne de Graafin & Heljä Meurosen (1990) sekä Angela Wilkesin & Leena Heinosen (2005) lastenkirjat. Lisäksi kuvaan kahta aineistooni kuuluvaa sarjakuvaversiota: Kuvitettujen Klassikkojen (1957) ja Lehtimiesten (1977) julkaisemia mukaelmia. Tässä esitellyt kirjat ovat laajuudeltaan 16–64 sivua. Teoksille on yhteistä, että niissä Defoen romaanin ydin on pelkistynyt perusjuonen, haaksirikon, saarielämän ja pelastumisen kuvaukseen. Lastenkirjamukaelmissa voidaan nähdä kaksi painotusta. Pidemmässä, yli 30-sivuisissa kirjoissa on tavallisesti säilytetty Defoen romaanin kristillinen ulottuvuus kun taas alle 30-sivuiset kirjaset ovat pääosin uskonnollisuudesta irtautuneita juonireferaatteja.

WSOY:n Satupirtti-sarjassa ilmestynyt *Robinson Crusoen seikkailut* (1921, 40 s.) on Defoen romaanille uskollinen kuvitettu mukailema, jossa on säilytetty Defoen minä-kertoja. Kirjan esipuhe välittää vahvan moraalipedagogisen lukumallin, mutta lyhyttä loppukappaleita lukuun ottamatta kertomukseen ei ole seipitetty mitään Defoen teoksen ulkopuolelta. Mukaelmassa on säilytetty eräitä sellaisia Defoen romaanin uskonnollisia piirteitä, jotka adaptaatioista on usein jätetty pois. Näitä ovat esimerkiksi Robinsonin sairastuminen saarella ja sitä seuraava uskonnollinen kokemus. Lisäksi Perjantain käännyttäminen kristinuskoon on kerrottu tarkasti.

Robinson Crusoen seikkailut. Daniel Defoen romaanista lapsille mukailut K. Laaksonen (1945, 32 s.) on Kustannusliike Linnan julkaisema, minä-muodossa kerrottu kuvitettu mukailema, joka keskittyy saarivaiheen kuvaukseen. Teoksessa kerrotaan lyhyesti Robinsonin askareista, Perjantain pelastamisesta, taisteluista alkuasukkaiden kanssa ja laivakapinasta. Robinsonin sairastumisen tuoma uskonnollinen käänne on niin ikään säilytetty kertomuksessa.

Sekulaaristuneiden, lyhyiden lastenkirja-*Crusoeiden* määrä kasvoi merkittävästi 1950–60-lukujen vaihteessa. Useille tuona aikana julkaistuille mukaelmille on yhteistä, että tiedot mukailijoista ja teoksen alkuperästä ovat puutteellisia. Oy Paletti Ab:n kustantamana ilmestyi kaksi *Robinson Crusoe* -mukailemaa 1950-luvulla. Vuonna 1952 ilmestynyt *Robinson Crusoe* (45 s.) on kolmannen persoonan kertojan kertoma mukailema, josta ensimmäinen kolmannes kuvaa vaiheita ennen saarielämää. Saarielämän osalta Robinsonin töistä ja toimista kerrotaan melko lyhyesti ja pääpaino on jännittävien vaiheiden, kuten taisteluiden kuvauksessa. *Robinson Crusoe* vuodelta 1957 (19 s.) on kuvitettu mukailema, jolla on sekä nimen kirjoitusasun että muutamien juonen yksityiskohtien osalta yhtymäkohtia Kynäbaarin

mukaelmaan. Adaptaatiosta ei kuitenkaan pysty päättelemään sen alkuperää, sillä tietoja mukailijasta tai kertomuksen alkuperästä ei mainita. Tarina on kolmannen persoonan kertojan kertoma. Juoni koostuu lyhyesti kerrotuista Robinsonin puuhista saarella, Perjantain kohtaamisesta ja kumppanusten rinnakkainelosta. Kohtaamiset muiden alkuasukkaiden kanssa ja laivakapina on jätetty pois kertomuksesta. Lisäksi kristillis-pedagoginen moraalit on karsittu.

Tammen Ikkunakirjat-sarjassa ilmestyneen *Robinson Crusoen* (1959, 20 s.) alkuperätiedot ovat niin ikään puutteellisia. Kertomus on nuorille lapsille suunnattu kurkistuskuva-kirja, jossa tekstin osuus on keskeinen. Minä-kertojan tarinassa pääpaino on Robinsonin ja Perjantain yhteiselämän kuvauksessa. Myös taistelut alkuasukkaita vastaan ja laivakapina korostuvat. Mukaelmassa on läsnä kristillinen moraalipedagoginen ulottuvuus, mutta sen rooli ei ole merkittävä.

Vuosina 1960, 1966 ja 1979 ilmestyneistä Oy Kirjalito Ab:n julkaisemista mukaelmista kristillis-pedagoginen aines on poistettu kokonaan. Mirja Rutasen mukailmassa kuvitettussa *Robinson Crusoessa* (1960, 27 s.) painopiste on minä-kertojan kertomien jännittävien tapahtumien ja taisteluiden kuvauksessa. *Robinson Crusoe* (1966, 23 s.) on Hilka Palolan lyhentäen kertoma, kolmannen persoonan kertojan kertoma kuvitettu mukaelma, joka painottuu saarielämän alkuosaan, puuhien ja askareiden kuvaukseen. Laila Niukkasen suomentama *Robinson Crusoe* (1979) on vain 16-sivuinen kuvitettu kirjanen, jossa kolmannessa persoonassa kerrottu Crusoen tarina on lähinnä saarielämän juonireferaatti. Kertomuksen keskeisimmiksi juonenkäänteiksi nousevat Perjantain pelastaminen ja laivakapina. Mukaelmille on yhteistä se, että kristillisen ulottuvuuden karsimisen myötä kertomuksista on jäänyt pois myös niiden moraalinen kehys.

Artkon kuvitetut klassikot -sarjassa ilmestynyt *Robinson Crusoe* (1975, 59 s.) on Jane Carruthin kertoma ja Tuula Ivakon suomentama teos, joka kertoo minä-muodossa Defoen teoksen tapahtumat pääpiirteissään. Mukaelman alkuosassa kerrotaan taisteluista merirosvoja vastaan ja maurilaisten orjuudesta. Saarielämässä korostuvat Robinsonin työ ja toiminta sekä puuhat Perjantain kanssa, mutta lisäksi kuvataan taisteluita ja laivakapinan taltuttamista. Mukaelmassa on konservatiivinen perusvire, vaikka kristillinen ulottuvuus on läsnä vain niukasti. Kuitenkin kertomus tarjoaa enemmän samastuspintaa tekevään ja kokevaan Crusoeen kuin taistelija-Crusoeen.

Samantapaisesti on mukailtu Meri Starckin *Robinson Crusoe. Daniel Defoen teoksen mukaan* (1983, 28 s.). Se on Mestarikustannus Oy:n kuvitettu mukaelma, jossa minä-kertoja Robinson sivuaa lyhyesti orjuusvuosiaan ja elämänsä Brasiliassa ja keskittyy tämän jälkeen saarivaiheen puuhien ja askareiden kuvaukseen. Kertomuksen uskonnollisuus jää muutamien mainintojen varaan. Myöskään taistelut villien kanssa eivät ole keskeisellä sijalla. Suurimman pääpainon kertomuksessa saavat Robinsonin askareet ja lopussa laivakapinan kuvaus.²⁸

Robinson Crusoe (1990, 64 s.) on Anne de Graafin kertoma ja Heljä Meurosen suomentama mukaelma, jonka julkaisija on Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys (SLEY). Kuvitettu teos seuraa melko tarkasti Defoen romaanin tapahtumia ja siinä on säilytetty keskeiset Defoen tarinan uskonnollis-moraaliset käännekohtat. Minä-kertojan kertomissa tapahtumissa pääosassa ovat sekä Robinsonin askareet että Robinsonin ja Perjantain kumppanuus. Myös taistelut alkuasukkaita ja laivakapinallisia vastaan on säilytetty.

Kustannus Kolibrin Lukupala-sarjassa julkaistu *Robinson Crusoe* (2005, 62 s.) on Angela Wilkesin uudelleenkertoma ja Leena Heinosen suomentama nuorille lapsille suunnattu

kuvitettu mukaelma. Kolmannen persoonan kertoja toistaa pääpiirteissään Defoen romaanin juonen kristillisestä arvomaailmasta riisuttuna.

Robinson Crusoe ilmestyi 1950- ja 1970-luvuilla kaksi sarjakuvaversiota. Kuvitettujen klassikkojen *Robinson Crusoe* (1957, 47 s.) julkaistiin vuodesta 1956 ilmestyneessä Kuvitetut klassikot -sarjassa. Lehdessä ei mainita mukailijaa eikä painovuotta. Kertomuksen alkupuolen pääpaino on Robinsonin päivittäisten askareiden kuvauksessa, lopussa taas keskitytään kuvaamaan elämää Perjantain kanssa ja laivakapinaa. Sen sijaan taistelut alkuausukkaiden kanssa on kuvattu melko lyhyesti. Lehtimiehet Oy:n julkaisema *Robinson Crusoe* (1977, 50 s.) on Suvi-Anne Siirilän suomennos Juan Arranzin lyhentäen kertomasta ja piirtämästä tarinasta. Ainoana mukaelmista kertomus alkaa suoraan haaksirikkoutuneen Robinsonin pelastumisesta saarelle ilman kodin kehyskertomusta. Keskeisessä osassa ovat Robinsonin yksinäisyyden kokemus ja Robinsonin ja Perjantain yhteiselön kuvaus. Lisäksi taistelut alkuausukkaita ja kapinallisia vastaan sekä kristillinen moraalipedagogisuus on säilytetty kertomuksessa.

Aineiston analyysimetodit ja tekstuaalisen adaptaation keinot

Tutkimuksen osassa III tarkastelen mukaelmia seuraavasti: Ensimmäisessä luvussa analysoin Tandefeltin (1847) adaptaatiota sekä 1800-luvulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ilmestyneitä Grönstrandin (1889), Suppasen (1894), Heinämaan (1911) ja Tolstoin (1934) Campe-variantioita. Toisessa luvussa tarkastelen 1900–2000-luvuilla ilmestyneitä lasten- ja nuortenkirjamukaelmia. Koska lähestymistapani aineistoon on diakroninen, peilaan toisessa luvussa tarkastelua pitkälti ensimmäisessä luvussa saamiini tutkimustuloksiin. Ensimmäisessä luvussa selvitän, millaisen *kansanvalistuksellisten* mukaelmien tradition 1800–1900-luvuilla ilmestyneet saksalaisiin valistusmukaelmiin pohjautuvat adaptaatiot muodostavat. Jälkimmäisessä luvussa taas tarkastelen sitä, kuinka tämä traditio muuttuu ja millaisia traditioita sen rinnalle muodostuu 1900-luvulla ilmestyneissä, pääosin lapsille ja nuorille suunnatuissa kaunokirjallisuusmukaelmissa. Kynäbaarin ja Salolan Campe-variantioita analysoin jälkimmäisessä luvussa. Jussilan (1945) adaptaatiosta nostan esiin kansanvalistustradition diakronisia muutoksia havainnollistavia esimerkkejä molemmissa luvuissa.

Tehdäkseni aineiston tarkastelun helpommin seurattavaksi, käytän adaptaatioista puhuessani mukailijan ja/tai suomentajan nimeä sekä vuosilukua. Mikäli teosten tekijät eivät ole selvillä, käytän teoksista kustantajan tai julkaisusarjan nimeä. Signe Kanteleen kaksi mukaelmaa erotan seuraavasti: vuonna 1942 ilmestyneestä WSOY:n mukaelmasta puhun Kanteleen (1942) mukaelmana, kun taas SKS:n julkaisemaan Kanteleen hypertekstiin viitataan nimellä Heiskanen & Magoun, Jr. (1957). Sellaisista mukaelmista, joiden osalta on tiedossa sekä kertomuksen mukailija että suomentaja, käytän molempia nimiä ja suomenoksen vuosilukua, kuten Geyger & Tandefelt (1847) tai Arranz & Siirilä (1977). Tolstoin mukaelmasuomennoksesta puhun Tolstoin & Raution (1934) mukaelmana, joskaan ei ole täyttä varmuutta siitä, onko suomenkielinen teksti Raution käsialaa. Mikäli olen käyttänyt ensimmäisen painoksen ilmestymisvuotta uudempaa painosta, olen säilyttänyt lähdeviitteissä molempien painosten vuosiluvut.

Tekstuaalisella tasolla tapahtuvan mukailun strategiat voi jakaa kolmeen tapaan: Ensimmäinenkin *säilyttävässä ja lyhentävässä adaptoinnissa* valikoidaan mukaelmatekstissä säilytet-

tävä ja siitä poistettava aines. Tekstiä lyhennetään, tiivistetään ja siitä poistetaan osia. Mukaelmista säilyttäen ja lyhentäen on adaptoitu ne, joissa pysytellään uskollisena Defoen teokselle. Toiseksi *lisäävässä ja muuntavassa adaptoinnissa* alkuperäistekstiin lisätään siihen kuulumatonta ainesta, kuten uusia juonenkäänteitä. Kolmanneksi kertomuksille voidaan tarjota tulkintoja *parateksteissä*. Näitä ovat esimerkiksi kertomukseen lisätyt lukujaot ja otiskoinnit sekä esipuheet, jälkisanat ja kansitekstit.

Esittämäni mukailun tavat ovat kategorisia, sillä esimerkiksi kerronnallisia ratkaisuja ei voi kuvata puhtaasti "säilyttävänä" tai "muuntavana". Adaptaatioprosessiin sisältyy aina moninaisia kielellisiä ja kulttuurisia valintoja. Helpoimmin havaittavia adaptaation keinoja ovat alkuperäistekstiin tehdyt lisäykset. Lisäykset voi nähdä tietoisina mukailijan korostuksina. Sen sijaan lyhentämisen ja poistojen merkityksen arvioiminen on tulkinnanvaraisempaa. Lyhentäminen voi kertoa siitä, että teoksesta on haluttu tehdä suppeampi ja helpommin lähestyttävä, poistettujen seikkojen ei ole oletettu kiinnostavan kohderyhmää, ne on nähty sille soveltumattomaksi tai lyhentämisen taustalla voivat olla kustannuspoliittiset tekijät. Lyhentämisen funktioita arvioidessani olenkin usein tukeutunut itse kertomuksen tai paratekstien antamiin vihjeisiin. Esipuheessa tarjottu teoksen "lukuohje" tai kustantajan tiedot voivat antaa osviittaa siitä, missä tarkoituksessa muutokset on tehty.

Laajaa mukaelma-aineistoa tarkasteltaessa lyhentäen ja säilyttäen muokatuissa kertomuksissa voidaan nähdä tiettyjä säännönmukaisuuksia. Lähes kaikki aineistoni mukaemat keskittyvät Defoen romaanin saarivaiheeseen, eli tapahtumat ennen sitä ja sen jälkeen on jätetty pois tai kerrottu lyhennellen. Kaikissa mukaelmissa on säilytetty Defoen romaanin alussa kuvattu suhde vanhempiin. Lisäksi kertomukset ovat juonikeskeisiä. Selkeitä avainkohtauksia, jotka on säilytetty lähes jokaisessa tarinassa, ovat haaksirikko, jalanjäljen löytyminen, Perjantain kohtaaminen ja kotiinpaluu. Lisäksi kaikissa kertomuksissa kuvataan Robinsonin saarella tekemiä puuhia mutta varioiden. Tavallisimpia kohtauksia ovat tavaroiden kuljettaminen laivanhylystä saarelle, asunnon rakentaminen, metsästäminen ja vuohien paimentaminen. Suurimmassa osassa kertomuksia kerrotaan myös ajanlaskusta, saaren tutkimisesta, veneen rakentamisesta, taisteluista alkuasukkaiden kanssa ja englantilaislaivan valtaamisesta.

Tavallisimmin mukaelmista on poistettu kohtauksia, joissa on juonellista toistoa, kuten päiväkirjamerkinnot, useaan kertaan toistuva alkuasukkaiden vierailu saarella tai Perjantain kohtaamista ennakoiva uni. Lisäksi lyhentäminen on kohdistunut suuressa osassa mukaelmia Crusoen uskonnolliseen pohdiskeluun ja itsetutkiskeluun, mutta tavallisesti kristillinen moraalijattelu eksplikoituu ainakin jollakin tasolla. Täysin uskonnottomia mukaelmista on seitsemän.

Aineiston analyysimetodit muodostuvat eri luvuissa erilaisiksi aineiston erilaisten mukailutapojen vuoksi. Ensimmäisessä analyysiluvussa tarkastelen saksalaiseen mukaelma-traditioon pohjautuvia kansanvalistusmukaelmia, joissa on ilmeisiä lisäyksiä ja muutoksia Defoen kertomukseen. Keskeistä luvussa on analysoida näitä Defoen romaanista irtautuvia, mutta Campe-traditiossa toistuvia ja varioituvia piirteitä siitä näkökulmasta, kuinka ne kuvastavat muuttuvia subjektikäsitteitä ilmestymiskontekstissaan Defoen romaanin verrattuna.

Toisessa analyysiluvussa taas aineistossa tapahtuvien muutosten tulkinta on luonteeltaan erityyppistä. Suuri osa 1900-luvulla ilmestyneistä mukaelmista nojautuu Defoen teokseen, joten muutokset ovat pikemminkin Defoen tekstiin tehtyjä poistoja kuin lisä-

yksiä. Siksi teoksia tarkasteltaessa on arvioitava, kuinka säilyttävä ja lyhentävä mukailu muuttaa Defoen romaanin merkityksiä. Vertaan mukaelmia keskenään suurin piirtein samanmittaisiin mukaelmiin ja arvioin niiden muutoksia ilmestymisajan kontekstissa. Olen jakanut Defoelle uskolliset teokset viiteen ryhmään: alle 25-sivuisiin, 26–50-sivuisiin, 51–100-sivuisiin, 101–150-sivuisiin ja yli 200-sivuisiin (Liite 1). Näiden vertailuryhmien sisällä olen määritellyt, mitä Defoen teoksen juonellisia piirteitä kertomukset painottavat. Vertaaminen on tehty analyysiä taustoittavana valmistelutyönä, jota ei eksplikoida yksityiskohtaisesti analyysiluvuissa.

Toisessa analyysiluvussa tarkastelen erityisesti niiden juonellisten piirteiden variaatioita, jotka kuvastavat Robinsonin suhdetta itseensä, toisiin ihmisiin, saaren tilaan ja transsendentaaliseen. Analyysini kohdistuu erityisesti kertomusten alkuun ja loppuun – Robinsonin lähdön ja paluun merkitysten pohtimiseen – sekä saarielämän tiettyihin juonenkäänteisiin. Saarielämän osalta keskeisiksi tarkastelun kohteiksi nousevat Robinsonin hengelliset kokemukset, erityisesti sairastuminen, hänen suhtautuminen omaan tilaansa sekä elämä Perjantain kanssa. Ennen Perjantain saapumista Robinsonin saarielämä on pitkälti työn ja saaren varustamisen kuvausta. Jalanjäljen löydyttyä kertomuksessa rakennetaan suhdetta saarelle tuleviin ihmisiin. Tulkitsemalla näiden vaiheiden kuvausta mukaelmissa esitän näkemyksiä siitä, millaisia subjektikäsityksiä Defoelle uskolliset mukaelmat ilmentävät ja tuottavat suhteessa hypoteksteihinsä. Mukaelmien paratekstejä tulkitseen erityisesti analysoidessani mukaelmatekstien tekijyyttä ja klassikkoasemaa.

*III Suomenkielisten
adaptaatioiden traditiot
ja subjektikäsitykset*

1. Luonnosta yhteiskuntaan – adaptaatiot kansanvalistus- ja oppikirjallisuutena

Defoen romaanin analyysiluvussa korostin teoksen kahta keskeistä temaattista juonetta: Crusoen hengellistä autobiografiaa sekä ihannetta luonnontilaisen ympäristön hallinnasta. Tässä luvussa esitän, kuinka kansanvalistusadaptaatioissa näiden teemojen varaan rakentuu kaksi pedagogista kehityskertomusta. Ensimmäinen kuvaa ihannetta yksilön kehityksestä luonnosta yhteiskuntaan. Toinen on kristillis-moraalinen kehityskertomus, jossa yksilö kasvaa lankeemuksen, kilvoittelun ja sovituksen kautta omaa toimintaansa hallitsevaksi moraalisubjektiksi. Molemmat kehityskertomukset pohjautuvat Defoen romaanin tematiikkaan, mutta selvitän, millaisen roolin ne saavat mukaelmien kasvatuksellisissa konteksteissa.

Pedagogiset kehityskertomukset kiinnittyvät erityisesti saksalaiseen mukaelmatraditioon. Tässä tarkastellaan saksalaista alkuperää olevia kansanvalistuskaukelmia: Geygerin & Tandefeltin (1847), Grönstrandin (1889), Menschin & Suppasen (1894), Heinämaan (1911), Tolstoin & Raution (1934) ja Björkin & Jussilan (1945) adaptaatioita. Kehityskertomuksia analysoidaan aineiston kannalta relevanteissa konteksteissa. Hahmottelen ensin tarkastelukontekstien subjektikäsitteitä ja niistä nousevia tulkintoja *Robinson Crusoe* -kertomuksesta. Sen jälkeen analysoin kehityskertomusten rakentumista näissä konteksteissa.

1.1. TARKASTELUKONTEKSTIT

Adaptaatioiden tarkastelukontekstin muodostaa neljä suomalaisessa yhteiskunnallisessa ja kasvatuksellisessa ajattelussa 1800–1900-lukujen vaihteessa vallinnutta aatesuuntausta. Niiden näkemyksissä käsitykset luonnosta, yksilöstä, ihmiskunnasta ja historiallisesta kehityksestä ilmenevät eri tavoin. Ensimmäisenä kuvaan luterilaista kollektiivista kasvatuserittelyä ja sitä horjuttaneita sekularistisia yksilöllisen kasvatuksen ihanteita, jotka pohjautuivat Rousseauin filosofiaan. Toiseksi luonnehdin nationalistisen ajattelun voimistamaa näkemystä yksilöistä ja kansakunnasta historiallisen kehityksen muovaamina subjekteina. Erityisesti tarkastelen hegeliläis-snellmanilaiseen ja topeliaaniseen traditioon nojautuvia käsityksiä kansasta sekä Mikael Soinisen yksilönkasvatuksen ideaaleja. Kolmanneksi tarkastelen Marxin näkemystä historian muovaamasta yksilöstä. Lopuksi selvitän sosialistisen ihmiskäsityksen ihanteita ja niiden suhdetta Neuvosto-Karjalassa toteutettuun kansanvalistukseen. Kontekstualisoinnin ohessa selvitän, kuinka Defoen *Robinson Crusoe* ja erityisesti Campen *Robinson der Jüngereen* pohjautuvat mukaelmat kiinnittyvät näihin filosofisiin ja yhteiskunnallisiin ajatteluvirtauksiin.

Luterilaisesta kasvatusajattelusta empirismiin

Suomen 1800-luvun loppupuolen kasvatuksellista ympäristöä loivat luterilaiset kasvatusihteet, herätysliikkeiden muodossa omaksutut pietistiset virtaukset ja sekulaarit kasvatusteoriat. Kirkko vastasi kasvatuksesta ja opetuksesta 1800-luvun puoliväliin saakka, minkä jälkeen pedagoginen vastuu siirtyi yhä enemmän kodeille ja kouluille. Sekularistuminen ja yhteiskunnalliset muutokset haastoivat luterilaiset kasvatusteoriat. Kuitenkin kristilliset ihanteet muotoilivat keskeisesti kansallisen yhtenäiskulttuurin kasvatusteoriat.

Luterilainen kasvatusteoriat perustui näkemykselle perisyntien hallitsemasta yksilöstä. Syntisyys tuli kitkeä lapsesta pois kasvatuksella. Lutherin mukaan ihminen jakautuu kahteen ominaisuuteen, lihaan ja henkeen. Lihallisuus merkitsee ajallisen elämän tavoittelua, kun taas henki suuntautuu kohti iankaikkista elämää. Synti nousee lihallisesta, mutta henki voi estää syntien tekemisen. Siten ihmisen on koko elämänsä ajan pyrittävä kilvoittelemaan oman lihallisuutensa ja pahojen taipumustensa kitkemiseksi. (Ikonen 2001: 74–77.)

Luterilaiset ihmisihteet kiteytyivät *Vähä katekismuksen* huoneentaulun kolmisäätyö-pissa. Jokaisella ihmisellä nähtiin olevan oma asemansa kolmen säädyn, maallisen hallituksen, hengellisen hallituksen ja huoneenhallituksen, sisällä. Maallisen hallituksen muodosti esivalta, hengellisen hallituksen kirkko ja huoneenhallituksen perhe ja talous. Kaikkien kolmen säädyn tuli toimia sopusoinnussa sekä maallisten että hengellisten valtarakenteiden ylläpitämiseksi, ja kussakin säädössä yhteisö kontrolloi valtasuhteita. (Luther 1984: 43–47; Heikkilä & Seppo 1987: 75.) Kasvatusteoriat rakentuivat huoneenhallituksen eli perheyhteisön kontrollin varaan. Perheessä isän rooli muistutti maallisen tai hengellisen johtajan roolia. Äidin rooliksi muotoutui perheen siveellisen ja moraalisen eetoksen ylläpitäminen. Lapsi nähtiin Jumalan lahjana vanhemmille ja tätä lahjaa vanhempien tuli hoitaa Jumalalta saamallaan vallalla. Vanhempien ja lasten välisestä kasvatussuhteesta muodostui molemminpuolisen hurskauden mittari. Vanhemmat saattoivat toteuttaa kasvatuksella kristillisiä hyveitään ja lapsen tuli kilvoitella vanhempien kunnioituksessa. Vanhempien tehtävänä oli erityisesti perisyntiä edustavan lapsen oman tahdon nujertaminen kasvatuksella. (Häggman 1993: 243–244; 1994: 180; Ikonen 2001: 83–85; Kakko 2005: 16–17, 61–93.)

Auktoriteettisuhteille rakentuvien kasvatusteoriat lisäksi luterilaisissa näkemyksissä korostui yksilöllisen subjektin vastuu omaan tarkkailuun ja kontrolliin nojaavasta itsekasvatuksesta. Ihmisen tuli oppia tuntemaan itsensä ja oma syyllisyytensä ja tukahduttaa sisimmässään oleva vanha Aadam. Itsekasvatuksella tähdättiin ihmisen valmistamiseen kuolemanjälkeiseen elämään tukahduttamalla himoitseva ja pahaan taipuvainen oma tahto. Itsekasvatustehtävä kiinnittyi kuitenkin myös yhteiskunnalliseen hyötyyn, sillä kunnollinen kasvatusteoriat hyödytti koko yhteiskuntaa. (Ikonen 2001: 77, 85–86, 92–94.)

Vielä 1800-luvun alkupuolella oli vallalla perisyntien perustuva lapsikäsitys, mutta vuosisadan lopulle tultaessa muuttuva yhteiskunnallinen tilanne heijastui pirstaloituvana lapsikäsityksenä. Tarja Kakon mukaan 1800–1900-lukujen vaihteen kristillinen lapsikäsitys oli dualistinen. Perisyntiajattelun rinnalle nousi ajatus lapsesta Jumalan kuvana. Kasvatuksella nähtiin voitavan jalostaa lapsen sielun voimia ja positiivisia puolia. Kuitenkin kristillisen kasvatusteoriat ihanteena säilyi pyrkimys lapsen kasvattamiseen kollektiivisella ja kahta maailmaa, sekä maanpäällistä että taivaallista varten. Kristillisten teoreiat ohessa alaa

valtasivat sekularistiset kasvatuskäsitteet, jotka korostivat yksilön individualismia ja autonomiaa sekä lasten kasvatusta maalliseen kansalaisuuteen. (Kakko 2005: 7–16, 61–93, 129–155.)

Sekularistiset kasvatuskäsitteet omaksuttiin 1700-luvun empirismistä ja 1800-luvun kasvatustieteilijöiden kirjoituksista. Empiristinen kasvatustieteilminen uudisti käsitystä yksilön synnynnäisestä, luonnollisesta tilasta. Locken ajattelussa syntyvä lapsi ei ollut perisyntiin leimaama vaan kuin tyhjä taulu, jonka kokemus väritti. Tämä näkemys korosti kasvatuksen merkitystä, sillä olihan ihminen saavuttamiensa kokemusten tuote. (Ks. Grue-Sørensen 1961a: 287–289; Bardy 1996: 78.)

Rousseauin filosofia mullisti perisyntinäkemykseen perustuvan kasvatustieteilmin ja näkemysten lapsen luonnosta. Luonnolla on Rousseauin filosofiassa päinvastainen merkitys kuin perinteisessä kristillisessä kasvatustieteilmin. Hänelle luonto merkitsee ideaalista ja tarkoituksenmukaista viattomuuden tilaa, ei pahuuden ja turmeltuneisuuden tilaa. Lapsi on luonnostaan hyvä, eikä luontoa pidä kitkeä pois kasvatettavasta, vaan kasvatuksen tulee seurata luonnon ehtoja. Rousseauin filosofian mukaisesti kasvatuksen tulisi olla kolmen ulottuvuuden – luonnon, ihmisten ja olosuhteiden – muovaamaa. Täydellinen kasvatustulos on mahdollista saavuttaa ainoastaan sovitamalla olosuhteet ja ihmisen kasvatusta luonnon kasvatukseen. Ihminen tulee kasvattaa ensin ihmiseksi, vasta sen jälkeen yhteiskunnan jäseneksi. (Rousseau 1905: 9–13, 44; Iisalo 1989: 90–93; Suortti & Mutanen 1997: 13–16.)

Rousseauin näkemykset luonnontilan ja yhteiskunnallisen tilan välisestä suhteesta olivat osin vastakkaisia Hobbesin ja Locken ajatuksille. Rousseau ei hyväksynyt Hobbesin näkemystä anarkian kaltaisesta luonnontilasta, vaan piti ihmisluontoa hyvänä sellaisenaan. Rousseauille luonnontila edustaa kuvitteellista villiyyden tilaa, jossa ihmiset elävät eläinten tavoin: havaintojen, aistien ja vaistojaan varassa ilman kiinteää asumusta, omaisuutta ja pysyviä kontakteja lajitovereihinsa. Yhteiskunta sen sijaan merkitsee pahuutta, orjuutta ja kurjuutta hyvän, vapaan ja onnellisen luonnontilan sijaan. (Rousseau 1998: 58–59; 2000: 35–75; Gylling & Raulo 2001: 190–192; Williams 2003: 53.)

Rousseauin kasvatustieteilmin oli keskeinen rooli *Robinson Crusoen* mukautumisessa lasten- ja nuortenkirjallisuuteen. Teoksessaan *Émile ou de l'éducation* (1762) Rousseau esittää näkemyksensä siitä, kuinka ihmisluontoa tulisi kasvattaa ja ohjata täyteen ihmisyyteen, aikuisuuteen ja yhteiskunnalliseen elämään. *Émilessä* tarkastellaan kasvattajan kasvun ja kehityksen viittä eri vaihetta ja kuhunkin ikäkauteen soveltuvia kasvatustietojeja. Ensimmäinen ikäkausi, varhaislapsuuden aika, merkitsee ensimmäisiä ikävuosia, jolloin lapsi oppii kävelemään ja puhumaan. Toinen ikävaihe, varsinaisen lapsuuden aika, kestää 12 ikävuoteen saakka. Tässä vaiheessa kasvatuksessa tavoitellaan ruumiin voimien kehittymistä ja aistien harjaannuttamista. Kolmannessa ikävaiheessa, *Émilen* ollessa 12–15 vuoden ikäinen, kasvatusta kohdistuu järjen ja älyn kehittämiseen aistihavaintojen ja vaistojen herättämisen kiinnostuksen kautta. Kasvatusta tapahtuu tarkastelemalla ympäristön luonnollisia ja fysikaalisia ilmiöitä. Neljäs ikävaihe, 15–20 vuoden ikä, on *Émilen* murrosikä ja seksuaalisen heräämisen aikaa, ja 20–25-vuotiaana *Émile* on valmis siirtymään lopullisesti yhteiskuntatilaan ja solmimaan avioliiton.

Émilen myötä syntyi näkemys *Robinson Crusoen* saaresta ihanteellisena luonnontieteilmin kasvatusta symbolisena tilana. *Émilen* varhaislapsuuden kasvatusta tapahtuu ilman kirjallisuutta, sillä Rousseau pitää varhaisessa kasvatustieteilmin kirjoista saatua oppia harhaanjohtavana. Vasta 12–15 vuoden ikäisen *Émilen* hän on valmis johdattamaan kirjo-

jen pariin. Ensimmäinen pojan lukema kirja tulee olemaan *Robinson Crusoe*, joka Rousseau (1905: 342) mukaan tarjoaa ”mitä onnistuneimman esityksen luonnollisesta kasvatuksesta”. Crusoen saarielämä rinnastuu sekä luonnontilaan että lapsuuden tilaan. Saari symboloi lapsuuden kehitysvaihetta, jossa lapsi on otollisessa tilassa välttämättömien tarpeiden tyydyttämistä ja luonnollista kasvatusta varten.

Robinson Crusoen Émilelle tarjoama ”luonnollisen kasvatuksen” esimerkki on kuitenkin tulkittavissa luonnonmukaisen villiyyden tai turmeltumattoman luonnontilan ihannoinnin sijaan tienä yhteiskunnallisen ihmisen kasvatukseen. Rousseau itse asettaa paradoksaalisesti yhteiskunnallisen tilan luonnontilan edelle. Hänen ihanteenaan ei ole luonnontilassa eläminen tai luontoon ”palaaminen”, vaan yhteiskunnan parantaminen ihmisen luonnontilaisen kasvatuksen avulla. Luonnollisen kasvatuksen seurauksena lapsesta kehittyy yhteiskunnallinen ihminen, jolla on luonnonihmisen edut ilman yhteiskunnan luomia paheita. (Ks. Rousseau 1998: 58–59.) Juhani Suortti ja Aino Mutanen (1997: 84–87, 151–152) painottavat Rousseauin kasvatustilanteen yhteiskunnallisuutta luontoa, yksilöä ja vapautta korostavien tulkintojen sijaan. Émilen 12 ensimmäistä ikävuotta ovat ruumiin ja aistien kehityksen aikaa, mutta tämän jälkeen, järkeä ja älyä kehittävän kasvatuksen ohessa, lapselle tulisi opettaa yhä enemmän yhteiskuntaa koskevia lainalaisuuksia. Tässä ikävaiheessa luettava *Robinson Crusoe* merkitsee Suortin ja Mutanen (mp.) mukaan Rousseaulle esimerkkiä juuri yhteiskuntasuhteiden kehittymisestä. Kuvitteluleikki saarelle joutuneesta Robinsonista ohjaa Émileä yhteiskunnassa vallitseviin olosuhteisiin. Romaanin kuvaamassa ihmisen ja luonnon kohtaamisessa tavoitetaan ne ulottuvuudet, jotka mahdollistavat yksilön yhteiskunnallisten ominaisuuksien kehittämisen.

Émilessä Rousseau esittää *Robinson Crusoen* pedagogisen ”lukumallin”, jossa Defoen romaanin saarivaihe nostetaan keskeiseksi ja annetaan tapahtumille ennen sitä ja sen jälkeen sivuosa:

Jos tästä romaanista jätetään huomioon ottamatta sivuseikat, niin on se, alkaen Robinsonin lähellä saartaan tapahtuneesta haaksirikosta ja päättyen sen laivan tuloon, joka hänet sieltä vie pois, tarjoava Émilelle sekä huvia että oppia kysymyksessä olevassa iässä. (Rousseau 1905: 343.)

Tämä näkemys antoi kauaskantoisen mallin *Robinson Crusoesta* pedagogisena esimerkkikertomuksena. Lastenkirjallisuuden Robinson-mukaelmille on tyypillistä, että ne keskittyvät romaanin saarivaiheeseen ja jättävät tapahtumat ennen ja jälkeen sitä marginaaliin. Saarivaiheen korostuksen lisäksi Rousseauin näkemys sisältyy ihanne lukijan identifioutumisesta tarinan päähenkilöön, Robinson Crusoeen. Rousseaulle Crusoen tilaan samastuminen on oivallinen havainnollisen opetuksen väline sekä kannustavassa että varoittavassa mielessä. Rousseau kuvaa seuraavasti lukutapaa, jonka mukaisesti hän toivoo Émilen omaksuvan tarinan:

Hän kuvitelkoon itse olevansa Robinson. Kuvitelkoon että on puettu vuotiin, että hänellä on suuri lakki päässä, vyöllä suunnaton miekka, sanalla sanoen että on kirjan sankarin eriskummaisissa tamineissa – –. Tahdon että hän on levoton niiden toimenpiteiden suhteen, joihin on ryhdyttävä, jos tämä tai tuo sattuisi puuttumaan häneltä, ja että hän arvostelee sankarinsa menettelyä. Hän tutkikoon, eikö hän ole laiminlyönyt

mitään, eikä jotain voisi tehdä paremmin. Pankoon hän tarkoin merkille hänen erehdyksensä, jotta ei itse samanlaisessa tilassa niihin joutuisi. – – Lapsi näet, joka palaa halusta hankkia itselleen täyden varaston saartansa varten, on oleva innokkaampi oppimaan kuin opettaja opettamaan. Se tahtoo tietää kaikki, mikä on hyödyllistä, eikä tahdokaan muuta tietää. (Rousseau 1905: 343–344.)

Émilen samastuminen Robinsonin tilaan havainnollistaa sitä kehitysvaihetta, jossa poika Rousseauun mukaan on 12–15 vuoden iässä. Aistihavaintojen kautta ympäristöä tarkkailemalla Émilen tulisi oppia häntä hyödyttäviä asioita ja kehittää järkeään ja älyään. Yksi syy identifioitua kertomukseen oli valistuksen usko ihmisyksilön ja ihmiskunnan historialliseen kehitykseen.

Valistuksen usko ihmiskunnan jatkuvaan kehitykseen tuotti ajatuksen universaalista kansakunnille yhteisestä historiasta, joka yhdisti erilaisissa kehitysvaiheissa olevien kansojen menneisyyden. Ihmiskunnan uskottiin kehittyneen vaiheittain metsästäjä-keräilijöistä paimentolaisuuteen, maanviljelyyn ja lopulta kaupalliseen yhteiskuntaan, jonka nähtiin toteuttavan ihmiskunnan täydellistymisen.¹ Adam Smithin talousajattelussa vaiheteoriaan sisältyvä kehitysusko ilmenee erityisesti näkemyksissä työnjaosta ja sen seurauksista. Smithin ajattelussa työnjako kehittyy jatkuvasti itsestään liikkuvana, vaihteittaisena prosessina. Smith uskoi, että kaikkien kansojen oli käytävä läpi samat kehitysvaiheet, vaikka osa kansoista saattoi jäädä kehityksessä alemmille tasoille.² Vaikka Rousseau oli niin ikään vaiheteorian kannattaja, hän kritisoi ajatusta kehitysvaiheista jatkuvana edistyksenä. Hänelle historia ei edustanut asteittaista edistystä vaan taantumusta ja kaupallisen yhteiskunnan vaihe ihmiskunnan syntiinlankeemusta. (Smith 1933: 1–10, 20–22; Tamminen 1994: 79–80; Gronow 2006a: 35–39, 46–47, 55–58.)

Rousseauun kehitysajattelun mukaisesti luonnontilaiset ihmiset elivät aistien ohjaamaa eläimenkaltaista elämää. Ihmisen kohtaamat vaikeudet opettivat hänet kehittämään ruumistaan ja taistelemaan ravinnostaan luonnon tarjoamia aseita käyttäen. Ilmaston ja vuodenaikojen muutokset pakottivat ihmistä mukauttamaan niihin elintapojaan. Näin ihmiset kehittivät kalastajiksi, metsästäjiksi ja satureiksi ja oppivat valmistamaan pyytämiseen tarvittavia välineitä. He vaativat itsensä eläinten nahoilla ja kypsensivät lihaa salamasta tai tulivuoresta saamallaan tulella. Vähitellen ihmisen yliveraisuus teki hänestä eläinten herran. Kommunikoimaan oppineet ihmiset siirtyivät puun alta ja luolista majoihin asumaan, asettuivat aloilleen ja muodostivat yhteisöjä – ensin perheen kokoisia yksiköitä ja vähitellen kansoja. Luonnontilaisen ihmisen elämässä perheen perustaminen oli ensimmäinen yhteisöllisen elämän muoto. Perheessä aviopuolisoiden tehtävät eriytyivät vähitellen: naiset huolehtivat majasta ja lapsista miesten etsiessä elantoa perheelleen. Näiden varhaisten perhemallien mukaisesti tuli tapahtua myös yhteiskunnallisen ihmisen suorittama lasten kasvatusta. Rousseauun mukaan perhe on vanhin yhteiskuntamuoto, jossa valtionpäämies on isän, kansa lasten kuva. (Rousseau 1998: 38–39; 2000: 72–78.)

Defoen romaani kuvastaa kuitenkin vain näennäisesti Rousseauun näkemyksen mukaisia kehitysvaiheita. Toki Crusoe kalastaa ja metsästä, hoitaa karjaa ja viljelee maata, mutta kuten Saariluoma esittää, Defoen Crusoe ei elä luonnontilassa vaan toteuttaa saaren yksinäisyydessä kaikki yhteiskunnan toiminnot. Hänen mukaansa Rousseau tekee ”väärän tulkinnan” rinnastaessaan saarielämän paluuna sivilisaatiosta luonnontilaan, sillä ”Defoen kertomuksessa ei tapahdu mitään sivilisaation tuottamien tarpeiden punnitsemista ja

karsimista, vaan – – kaikki tapahtuu kuten Robinsonin ollessa yhteiskunnan jäsen.” (Saariluoma 1992: 61; 1998: 110–111.)

Defoen *Robinson Crusoen* epätäydellinen vastaavuus kehitysvaiheteorioiden kanssa synnytti valistuspedagogisten sovellusten tradition, jossa kertomus on kirjoitettu kiinteämmin seuraamaan ihmiskunnan ja yksilön kehityksen välistä korrelaatiota. Osa valistuspedagogeista, kuten Etienne Bonnot, abbé de Condillac (1715–80) uskoi, että lapsen kehityksen vaiheet noudattivat ihmiskunnan kehityskulkua alkukantaiselta asteelta sivistykseen. Kasvattajan tehtävänä oli ohjata lapsi kussakin tämän kasvun vaiheessa sopiviin aistihavaintoihin, joista tämä johtaa tarvittavan opin ja tiedon. (Grue-Sørensen 1961a: 305–309.)

Havaintopedagogiikan ja edistysuskon sovelluksena syntyi *Robinson der Jüngere*, jonka kirjoittaja J. H. Campe edusti filantropistista³ pedagogista suuntausta. Campe työskenteli opettajana ja johtajana filantropismin perustajan, Johann Bernhard Basedowin (1723–90) oppilaitoksessa Dessauin Philantropinumissa⁴. Oppilaitoksessa pyrittiin uudistamaan kouluopetusta valistuksen hengessä ja luomaan opetukselle uudet päämäärät. Basedow sovelsi Rousseauin näkemyksiä käytäntöön. Oppimisen tuli perustua mahdollisimman suureksi osaksi oppilaiden omiin kokemuksiin ja havaintoihin. Apuvälineenä filantropismi käytti moraalipedagogisia kertomuksia, joiden esikuvana olivat Samuel Richardsonin romaanit. Moraalipedagogiset kertomukset tähtäsivät konkreettisten, siveyttä ja tapoja opettavien esimerkkien avulla moraaliseen parannukseen. Keskeisellä sijalla oli yhteiskunnan jäsenyyteen kasvattaminen. (Ottelin 1947: 168–174, 178–179; Bruhn 1985: 233–243; Kotkaheimo 1994: 36–38.) Campe sovelsi ajattelussaan ja opetuksessaan maltillisesti filantrooppisia periaatteita, joista keskeisimpänä oli opetuksen hyötynäkökohtien korostaminen – nuorison kasvattaminen yhteiskunnan jäseneksi.

Valistuspedagogisten ihanteiden mukaisesti *Robinson der Jüngere* kuvaa lapsen ja yhteiskunnan tasatahtista kehitystä. Defoen kertomusta on muokattu siten, että se kuvastaisi entistä paremmin ihmislajin kehitysvaiheita ja ihmisen yhteiskunnallistumiskehitystä. Keskeisin muutos on saarikertomuksesta poistettu haaksirikkoutuneen laivan hylky. Ilman laivasta saatuja länsimaisen yhteiskunnan tarvikkeita Robinson joutuu ihmiskunnan alkuvaiheissa eläneiden luonnonihmisten tavoin toimimaan vain oman kekseliäisyytensä varassa. Ensimmäiset yöt Campen Robinson nukkuu puussa esi-ihmisen tavoin, mutta puusta laskeuduttuaan hänen kehityksensä etenee rinta rinnan maalla eläneen ja kahdella jalalla liikkuneen ihmislajin kehityksen kanssa. Kun Defoen Crusoen hengessä pysymisen takaavat laivasta löytyvät elintarvikkeet, Campen Robinsonin on tyydytettävä nälkäänsä keräämällä luonnosta löytyvää ravintoa – kookospähkinöitä, ostereita ja simpukoita. Robinson rakentaa asuntonsa alkuihmisen tavoin luolaan ja oppii valmistamaan yksinkertaisia työkaluja.

Alkeellisten työkalujen valmistamisen myötä Campen Robinson kehittyi keräilijästä metsästäjäksi ja kypsentää saaliinsa tulella, jonka hän kesyttää salaman sytyttämästä puusta ja myöhemmin tulivuorenpurkauksesta, molemmat Rousseauin mainitsemia esimerkkejä ihmislajin kehitysvaiheista. Luonnon tarjoamista raaka-aineista Robinson valmistaa itselleen kalastus- ja metsästystarvikkeita – verkon, köyden, kivikirveen ja veitsen, jousipyssyn ja nuolia –, lampun ja astioita sekä ompelee kalanruotojen⁵ avulla nahoista vaatteita Cro-Magnonin ihmisen tapaan (vrt. Kero 1996: 16–17). Vähitellen hän edistyy pyyntitaloudesta karjankasvattajaksi. Viimeisin Robinsonin saarella läpikäymä kehitysvaihe on siirtyminen maanviljelykseen. Maan viljelemisen myötä mukaelmassa siirrytään

kivikaudelta rautakaudelle, mikä mahdollistaa yhä tehokkaampien työvälineiden kehittämisen. Lopulta kehitys luonnontilasta kohti yhteiskuntaa johtaa Rousseau'n näkemyksen tavoin yksinäisyydestä yhteisölliseen elämään. Kertomuksen lopussa paluu kotimaahan edustaa viimeisintä kehitysvaihetta – työnjakoa ja Robinsonin työskentelyä eriytyneessä ammatissa.

Robinson der Jüngeressä ja sen rakennetta seuraavissa adaptaatioissa eri kehitysasteiden läpikäyminen voidaan tulkita kahtena tapana ymmärtää luonto ja ihmisen rooli suhteessa siihen. Ensinnäkin ihmiskunnan kehityskulun läpikäyminen vahvistaa valistuksen uskoa ihmisen hallitsija-asemaan luonnossa. Defoe'n romaanissa saaren luonnontila otetaan haltuun ympäristön jalostamisella. Myös adaptaatioissa luonnon hallinnan ulottuvuus on läsnä, mutta suhde luontoon syntyy pikemminkin sen hyötyulottuvuuksien kautta kuin omistussuhteena maahan. Toiseksi ihmiskunnan kehitystä kuvastavien vaiheiden rinnalla adaptaatioissa kulkee yksilön kehitystarina. Campe-adaptaatioissa kertomus Robinsonista on yksilön kehityskertomus. Toisin kuin Defoella, jonka Crusoe säilyy varsin staattisena tarinan alusta loppuun saakka⁶, mukaelmissa on läsnä vahva yksilön kehityksen ihanne. Yksilönkehityksen tasolla ihmisluonto hahmottuu elementiksi, jonka hallitseminen ja josta pois kehittyminen on mukaelmissa vallitseva ihanne.

Ihmiskunnasta kansakuntaan

Kiinnostus ihmiskunnan kehityshistoriaan muodostui nationalistisen ajattelun nousun myötä näkemykseksi kansakuntien historiasta ja kehityksestä. Näkemys ihmiskunnan sosiaalisesta kehityksestä – yksilöiden liittymisestä perheiksi ja perheistä heimoksi – laajeni ajatukseksi, että heimot ja alueet muodostavat lopulta kansakunnan. Kansakunnan nähtiin edustavan yhtä vaihetta ihmisyyteiskunnan historiallisessa evoluutiossa.

1800-luvun Suomessa maailmansyntyä ja ihmiskunnan kehityskulkua tulkittiin suomalaisesta näkökulmasta Lönnotin *Kalevalassa* ja Topeliuksen tuotannossa. Topelius (1917: 204–257) kuvaa *Maamme kirjassa* ihmiskunnan edistyksen vaiheita suomalaisuuden kehityksen näkökulmasta: miten kivikauden ja pakanuuden aikaiset suomalaiset elivät ja kuinka metsästäjä- ja kalastajasuomalaisten vaeltava elämäntyyli väistyi viljelyn ja pysyvien asumusten tieltä.

Niin ikään Campe-mukaelmissa kehitysajattelulla on nationalistinen vivahde. Campen Robinson on muutettu englantilaisesta saksalaiseksi, ja nationalismin nousun myötä useissa maissa syntyi Campen adaptaatioon pohjautuvia kansallisia versioita. Myös Topeliuksen kirjoituksista ilmenee implisiittinen ihanne kehityspedagogisesta Robinson-versiosta. Topelius nostaa Robinsonin seikkailut esimerkinomaiseen asemaan kertomuksessaan "Valterin viides seikkailu. Valter tahtoo ruveta Robinpojaksi". Kertomuksessa Valter löytää ullakolta Robinpojasta kertovan kirjan, johon hän samastuu:

Onnellinen Robinpoika! ajatteli hän. Semmoinen mies olisin minäkin, – asuisin metsässä, rakentaisin itse huoneeni, keittäisin ruokani ja ampuisin kaikkia metsän eläimiä oivallisella jousipyssylläni. Onnellinen Robinpoika! Reipas ja rohkea Robinpoika! En ikinä tule niin onnelliseksi kuin sinä! (Topelius 1982b: 259.)

Valter karkaa kotoaan ja rakentaa metsään majan kuten Robinpoika. Topeliuksen tarinaan kohdistama ihailu näkyy implisiittisesti paitsi Valterin ajatuksista myös alleviivaavasta kertojanäänestä:

Sanonpa teille, miksi Valterista oli niin hauskaa. Ylen hyvä on tulla omin neuvoinsa toimeen tässä maailmassa. Siitä saa ihminen reippautta ja rohkeutta, ja kuta suuremmat vastukset hän voittaa, sitä suurempi ilo. (Topelius 1982b: 259.)

Myös toisessa *Lukemisia lapsille* -kokoelman kertomuksessa, ”Luistelijassa”, nostetaan Robinpojan kertomus esimerkkiasemaan (Topelius 1982a: 109). Siinä kertoja kehottaa lämmittelemään talvipakkasilla hieromalla käsiä vastakkain ja muistuttaa, kuinka Robinpojan tarinassa villit hierovat kahta puupalaa vastakkain tulta tehdessään. Topelius ihanoi sekä esimerkkitarinan Robinpojan rohkeutta ja kasvua luonnon hyödyntäjäksi että tätä jäljittelevän lukijan neuvokkuutta. Kertomus Robinsonista muodostuu rousseaulaisen pedagogisen lukumallin mukaisesti ihanteelliseksi samastumisen kohteeksi.

Topeliuksen samastumisihanteet viittaavat Defoen romaanin sijaan *Robinson der Jünger*n sovelluksiin. *Robinpoika* on Suppasen Campe-mukaelman suomennosnimi; lisäksi Topeliuksen kertomuksissaan mainitsevat yksityiskohdat, jousipyssy, tulenteon esimerkki, kookospähkinät ja laamat,⁸ viittaavat juuri campelaiseen Robinson-versioon. Topeliuksen suosittelema Robinson-kertomus osoittautuu kehityspedagogiseksi versioksi, jossa yksilön läpikäymät kehitysvaiheet voidaan rinnastaa kansakunnan kehitysvaiheisiin.

1800-luvun loppupuolen Suomessa vallinneet näkemykset kansakunnan kehityksestä omaksuttiin saksalaisen idealismin perinteestä. Rousseau piti luontoa ihmisen parhaana olotilana, mutta hegeliläis-snellmanilaisessa yhteiskunta-ajattelussa sekä yksilön että kansakunnan kehityksen toivottuna suuntana oli luonnosta vieraantuminen. Hegelin ajattelussa ihmiskunnan edistys merkitsi siirtymää eläimellisestä luonnontilasta työn avulla aikaan saatuun sivistykseen ja porvarilliseen yhteiskuntaan. Snellman uskoi Hegelin tavoin siihen, että kansakunnat kulkevat raa’asta villitilasta kohti yhä suurempaa täydellisyyttä. Sivistyessään ihminen vapautuu ja pakottaa luonnon valtansa alle. Lisäksi luonnosta irtautuminen merkitsee moraalisen tietoisuuden saavuttamista, kykyä oikean ja väärän erottamiseen sekä taistelua ihmisen luontoa, eläimellistä puolta vastaan. Moraalisen tietoisuuden saavuttamisessa on keskeisessä osassa ihmisyyhteisö: yhteisö on tahto, joka tekee moraalisia päätöksiä. Tällaista yhteisöä edustaa ensisijaisesti kansakunta. (Suutala 1986: 250–253; Pulkkinen 1989: 12, 22–36; Nousiainen 1990: 226.)

Snellmanilais-fennomaanisessa ajattelussa yhteisösubjektin ihanteet projisoitiin käsitteisiin kansasta. Näkemyksissä kansakunnan kehityksestä olivat keskeisiä oletukset siitä, millainen on suomalainen kansa ja millaista kansalaisuutta kohti suomalaisten toivottiin kehittyvän. Kansa oli sivistyneistön tarvitsema historian subjekti, jonka sille annetusta subjektiasemasta huolimatta toivottiin olevan tottelevaista, nöyrää ja hiljaista. Suomen kansalla saattoi olla historia, jota Suomella valtiona ei ollut, ja siihen voitiin kytkeä myös käsitys isänmaasta. Käsitys kansasta toimi myös sivistyneistön samastumisen kohteena, ihanteena sivistyskansasta: samanaikaisesti kansallinen eliitti sekä samastui rahvaaseen että erottautui siitä. (Alasuutari 1996: 228–235; Alapuro 1997: 142–143, 146.)

Kuvaa Suomesta, suomalaisuudesta ja Suomen kansasta tuotettiin kahtalaisella diskursilla. Yhtäältä suomalaisuus näyttäytyi idealisoituna paremmuutena, toisaalta huonom-

muutena muihin eurooppalaisiin ja sivistyneistöön verrattuna. Näiden diskurssien rinnalla korostettiin kehityksen mahdollisuutta: sivistys ja sivilisaation rakentuminen miellettiin kehitysprosesseiksi.⁹ Myös Topeliuksen kansakuva on kahtalainen. Päivi Rantanen (1997: 205–210) nimeää keskeisiksi Topeliuksen kansakuvan luomisen aineksiksi *Maamme kirjan* kuvaukset Autiosta ja Päiviöstä, suomenhevosesta ja Matista. Aution ja Päiviön kuvauksen dualismi ilmentää kansan kahta puolta: sen laiskuuden pahetta ja ahkeruuden hyvettä. Autio on omaa etuaan ajatteleva maan riistäjä, Päiviö taas tekee karusta maasta hedelmällisen sitä raivaamalla ja viljelemällä. Suomenhevoseen rinnastettu kansa luo kuvan vakaasta ja luotettavasta mutta itsepäisestä kansasta, joka tarvitsee oikeanlaista opastusta kasvaakseen uskolliseksi palvelijaksi. Samankaltainen on myös kuva Matista, yksinkertaisesta ja hitaasta rahvaan edustajasta, joka rehellisyytensä ja luotettavuutensa vuoksi kohoaa uskolliseksi työmieheksi. Näihin aineksiin sisältyy ajatus kehityskelpoisesta, uutterasta ja tiedonhaluisesta kansasta, joka voi kehittyä oikeassa opastuksessa ihanteelliseksi kansaksi. (Topelius 1917: 14–16, 110–112, 138–145.)

Kirjallisuudella oli keskeinen rooli kansan ja kansakunnan mielikuvien tuottajana. Kirjallisuudella rakennettiin suomalaisuuden malleja ja tehtiin eroa suhteessa vieraisiin. Kahtalaisen kansakuvan retoriikan on havaittu ilmenneen erityisesti kaunokirjallisuuden ja valistuskirjallisuuden välillä. Kansallista identiteettiä luova kaunokirjallisuus ja lehtikirjoittelu esittivät talonpojan usein esikuvallisena, vakaana ja uutterana. Sen sijaan kansalle suunnatussa valistuskirjallisuudessa tuli esille laiskan, irstaan ja juopottelevan kansan kuva. Kansa esiintyi sivistyneistön määrittelemänä ”toisena” kahtalaisessa merkityksessä: yhtäältä sivistyneistön kertomukset ajoivat vilpittömästi kansan ja kansakunnan asiaa, toisaalta taas sivistyneistö perusteli niissä omaa toimintaansa ja pyrki oikeuttamaan omaksumansa sivistystehtävän. (Alasuutari 1996: 228–235; Molarius 1999: 74–76, 79; ks. myös Karkama 1999: 90–97.)

Kansan valistamisen, sivistämisen ja kansalaisuuteen kasvattamisen ihanteita toteutettiin fennomaanien kansanvalistustyössä.¹⁰ Yksi keskeisistä valistusorganisaatioista oli fennomaanien vuonna 1874 perustama Kansanvalistusseura. Ensimmäinen Campen *Robinson der Jüngereen* pohjautuvista Robinson-mukaelmista, Saima Grönstrandin *Robinson nuorempi*, ilmestyi Kansanvalistusseuran julkaisemana vuonna 1889. Seuran keskeisenä painotuksena oli viedä sivistyneistön kansallinen ja kristillis-siveellinen sanoma rahvaan keskuuteen ja kasvattaa kansaa yhteiskunnallisiin velvollisuuksiin erityisesti soveltuvaksi katsottua kirjallisuutta julkaisemalla. Kirjallisuudella välitettiin kristillis-siveellistä arvo maailmaa ja ylhäältä alaspäin katsovaa kasvatus- ja valistussuhdetta: unelmana oli kansanvalistajien kansakunta, jossa hallitsevien ja hallittujen suhteen mallina olisi opettajan ja oppilaiden suhde.¹¹ (Liikanen 1987: 126–135; 1995: 166–172, 239–240, 309–313.)

Kansan valistamis- ja sivistämispyrkimysten ohessa eli käsitys rahvaan kasvattamisesta oikeanlaiseen kansalaisuuteen. *Kansalaiskasvatus* voidaan ymmärtää tietoisesti kasvatustoiminnaksi, joka tähtää aktiivisten yhteiskunnan jäsenten valmentamiseen kansalaisuuden asettamiin vaatimuksiin: yhteiskunnan kannalta toivottujen ominaisuuksien ja valmiuksien kehittämiseen. Kansalaiskasvatus on nähty kansanvalistusta omaehtoisempaina, yksilön aktiivisuudelle perustuvana toimintana. Toisaalta kansalaiskasvatusta voidaan kuvata sosialisatioksi, joka toimii sosiaalisen kontrollin muotona ja korostaa kansalaisen alamaista asemaa aktiivisen toimijuuden sijaan. (Arola 2003: 4–5; 2004; Nivala 2006: 27, 56–58.)

Suomessa kansalaisuus ja kansalaiseksi kasvaminen ymmärrettiin toisin kuin valistuksen aikana ja Ranskan vallankumouksen myötä määritellyissä näkemyksissä.¹² Aktiivisuuden ja omatoimisuuden sijaan korostettiin hegeliläis-snellmanilaisten ja fennomaanisten ihanteiden mukaista pidättyväistä ja passiivista kansalaisuutta. Tällaisen kansalaiseksi kasvattamisen tavoitteina olivat lainkuuliaisuus ja velvollisuuksista suoriutuminen. Kasvatuksesta muodostui keskeinen keino kansallisen yhtenäisyyden muovaamiseksi. Snellmanin ajattelussa korostui kolme prosessia, jotka tuottivat yksilön oikeaa suhdetta kansalliseen yhteisönsä: perhe, kansalaisyhteiskunta ja valtio. Kodissa luotiin siveellisyyden perusta – yhteiskunnan normit ja tavat – ja yksilön tahto tuli sulauttaa perheyhteisön, vanhempien, tahtoon. Perhe merkitsi lapselle yhteiskunnallisen tradition ensimmäistä edustajaa, jossa ihminen oppii alistamaan subjektiiviset mielihaluensa järjen yleiselle objektiivisuudelle ja ymmärtää sidonnaisuutensa tiedon ja tapojen perinteeseen kansalaisyhteiskunnan jäsenenä. Näin luotiin pohja siveellisyydelle, joka ilmeni kansalaisyhteiskunnassa lainkuuliaisuutena ja valtiossa kansallishenkenä. (Pulkkinen 1989: 60–63; Ikonen 2002: 106–109; Stenius 2003: 356–360; Hämäläinen 2005: 16–17, 23–40.)

Snellmanilaista kansakunnan etua painottavan ajattelun rinnalle nousi vuosisadan vaihteessa Mikael Soinisen (Johnsson) (1860–1924) soveltama herbartilainen pedagogiikka. Soininen painotti kansalaiskasvatuksen roolia yhteiskunnallisten ihanteiden näkökulmasta ja korosti ajatusta oman elinympäristön ja lähimmäisen palvelemisesta sekä isänmaallisen hengen vahvistamisesta. Soininen toimi Heinolan seminaarin johtajana vuosina 1899–1907. Heinolan seminaarin harjoituskoulun opettaja Siviä Heinämaa (1877–1949) kirjoitti mukaelmansa *Risto Roopenpojan ihmeellinen elämä* (1911) opetuskertomukseksi harjoituskoulun oppilaille.¹³ Heinolan seminaari toteutti Saksasta Suomeen omaksuttua Johann Friedrich Herbartin (1776–1841) kasvatusfilosofiaan pohjautunutta ja sitä soveltanutta pedagogiikkaa.¹⁴ Herbartin filosofian lähtökohtana olivat havainnot ja mielikuvat, joihin perustuvia pedagogisia ajatuksia hän pyrki soveltamaan opetuksessa.¹⁵ (Grue-Sørensen 1961b: 118–137; Suutarinen 1992: 17–29; Salminen 2002: 138–143; ks. myös Nikander 1989: 77–86.)

Soininen sovelsi suomalaisen kansakoulun johtavana herbartilaisena pedagogiikkaa Suomen olosuhteisiin.¹⁶ Myös Heinämaa oli omaksunut herbartilais-soinilaiset kasvatuskäsitteet (ks. Suutarinen 1992: 174). Hän mainitsee kirjoittaneensa lastenkirjan *Risto Roopenpojan ihmeellinen elämä* ensisijaisesti ”alempaan kansakouluun ja ylipäänsä alkuopetuksen palvelukseen”. Mukaelma perustuu lukukirjan *Lesebuch für das zweite Schuljahr* Robinson-kertomuksen suomennokseen, mutta Heinämaa on muokannut teoksen ”koitoisemmaksi ja etupäässä kouluopetukseen soveltuvaksi”.¹⁷ (Heinämaa 1917/1911: 3; 1925: 206.)

Soininen omaksui herbartilaisuuden erityisesti pedagogi Tuiscon Zillerin (1817–1882) edustamassa muodossa.¹⁸ Zillerin pedagogiikalla oli läheinen kosketuspinta *Robinson der Jüngerer* pedagogisiin sovellutuksiin. Ziller johti projektia, jossa pedagogi Gustav A. Gräbnerille annettiin tehtäväksi sovittaa Campen mukaelma havainto-opetusta koskevan oppiaineen materiaaliksi¹⁹ (Winqvist 1973: 29–30). Zilleriläisestä herbartilaisuudesta myös Soininen omaksui näkemyksen Robinson-kertomuksen soveltamisesta kouluopetukseen. Tämän näkemyksen mukaisesti kertomus sopi opetettavaksi erityisesti historiallisessa aineryhmässä²⁰, jossa kuvataan ihmiselämää ja sen suhteita. Soinisen (1931: 93–94, 133) mukaan Robinson-kertomus kuvaa varhaista ihmiskunnan kehitystapaa, minkä vuoksi se soveltuu historiallista elämää koskevan opetuksen johdannoksi.

Soinisen mukaan reaaliaineiden, erityisesti historiallisten aineiden opetus palvelee *harrastusten* muodostumista. Herbartin kasvatusfilosofiasta omaksutulla harrastuksen käsitteellä²¹ Soininen tarkoittaa omatoimisuutta, jonka avulla kehitetään oppilaan kiinnostusta ja ajatustoimintaa. Opetuksen tuli tähdätä kiinnostuksen ja itsenäisen toiminnan herättämiseen ei niinkään tietojen antamiseen. Soininen jakaa harrastuksen kasvatuksen kannalta neljään tärkeään osa-alueeseen: älylliseen eli tiedon harrastukseen, kauneuden harrastukseen, uskon harrastukseen sekä siveellisyyden harrastukseen.²² Siveellisen harrastuksen syntymistä palveli erityisesti historiallisten aineiden opetus, jolla nuorisoa kasvatettiin yhteiskunnan kansalaisiksi. Synnyttääkseen yhteiskunnallisen harrastuksen ja isänmaanrakkauden historian opetuksen tuli seurata sekä yksilön että sivistyshistorian luonnollisen kehityksen jälkiä. Opetusainekseen sopeutettuna tämä tarkoittaa sitä, että ensimmäisellä ja toisella luokka-asteella tulisi opettaa *yksityiseen ja perhe-elämään* kuuluvia aiheita ja tarkastella heimokuntien laajenemista perheiksi ja perheiden liittymistä suuremmiksi yhteiskunnallisiksi kokonaisuuksiksi. Kolmannella ja neljännellä luokalla tarkastellaan *yhteiskunnan ja valtionmuodostusta* käsitteleviä aiheita eli muodostetaan käsitys yksityisen kansalaisen oikeuksista ja vapauksista ja luodaan velvollisuudentunne osallistua tähän järjestelmään. Viidennellä ja kuudennella luokalla käsitellään *yksilöllisen vapauden, itsehallinnon ja yhteiskunnallisten harrastusten* aiheita. Mikäli opetus seuraa näitä historiallisen kehityksen jälkiä, oppilaista tulee vastaanottavaisempia yhteiskunnalliselle opetukselle. (Soininen 1908: 79–90; 1931: 12, 49–52, 91–101, 113; ks. myös Suutarinen 1992: 53.)

Robinson-kertomusta käytettiin historiallisen opetuksen kehityksessä varhaisimpana, yksityistä ja perhe-elämää käsittelevän opetuksen oppimateriaalina. Robinson-kertomuksen tuli johdattaa lapsi mielikuvitusmaailmasta todellisen historian kertomuksiin. Tällä ikäkaudella annettava opetus valmisti lasta ylempien asteiden historianopetukseen. (Soininen 1931: 92–94, 113.) Soinisen mukaan Robinson Crusoen kertomus

– edustaa niin sanoaksemme koko ihmiskunnan aikaisinta kehitystasetta, alkavan viljelyksen ulkonaisesti avutonta taistelua luontoa vastaan. Se on ihmiskunnan aikaisin historia personoituna yhden ihmisen elämässä ja oloissa. Kehityshistorialliselta kannalta ei tietyksi mikään voi olla sopivampaa historiallista elämää koskevan opetuksen valmistukseksi kuin tämä. Ja myöskin yksityisen lapsen sivistystarpeita silmälläpitäessämme tulemme varmaankin jotenkin samanlaiseen tulokseen. (Soininen 1931: 93–94.)

Robinson-kertomuksella oli näin ollen sekä yksilön sivistystä palveleva että kehityshistorian kuvastajana yhteiskunnalliseen opetukseen valmistava tehtävä. Soinisen näkemyksiin historian opetuksesta liittyy samantapainen kehityshistoriallinen ajattelutapa kuin Snellmanilla: historiaa tarkastelemalla on mahdollista saada tietoa sekä koko ihmiskunnan että yksittäisten kansakuntien kehityksestä (Nikander 1989: 72–86). Kehityshistoriallisen opin lisäksi Robinson-kertomuksen tuli korvata raamatunhistorian opetus alaluokilla. Soininen mukaan kertomusta tulisi käyttää opetuksessa 1.–2. luokalla lapsen ollessa 8–9-vuotias. Tämän suunnitelmansa Soininen (1931: 165, 170) pohjaa Zilleriin, joka asetti *Robinson Crusoen* toisen kouluvuoden opetussuunnitelmaan uskonnollis-siveellisten aineiden opetukseen (ks. esim. Grue-Sørensen 1961b: 135–136). Historiallisen ymmärryksen lisäksi kertomuksen käyttö opetuksessa syventää lapsen sivistystarpeita sekä uskonnollisia tarpeita tämän

asettaessa itsensä Robinsonin asemaan. Näin Soininen valjastaa rousseaulaisen pedagogisen samastumisen diskurssin omia kasvatusnäkemystensä tukemaan.

Mikael Soinisen opit vaikuttivat epäilemättä Siviä Heinämaan *Risto Roopenpojan* mukailemiseen. Heinämaan (1917/1911: 3) mukaan teosta käytettiin Heinolan seminaarin harjoituskoulussa toisen kouluvuoden havainto-opetuksessa, samalla luokka-asteella, jolle Ziller ja Soininen Robinson-kertomuksen sijoittavat. On kuitenkin vaikea arvioida, missä määrin Heinämaan mukaelma on mallioppikirja Soinisen opetusfilosofiasta. Vaikka seminaarissa käytetty oppimateriaali oli herbartilais-soinislaisen opin mukaista, käytännön opetustyö ei välttämättä toteuttanut Soinisen opetusfilosofiaa. Toisaalta seminaarin opettajat tekivät itse herbartilaisia oppikirjoja, ja opettajakunnan käsitys seminaarityöstä oli Soinisen lailla herbartilainen. (Ks. Lehtonen 1949: 90–91; Grue-Sørensen 1961b: 135–136; Suutarinen 1992: 25–26, 119–121, 125; Salminen 2002: 141–142.) Vaikkei Heinämaan kertomusta voida samastaa Soinisen kasvatusfilosofiaan, sitä on perusteltua tulkita Soinisen pedagogiikan näkökulmasta.

Marxin historiallinen yksilö ja *Robinson Crusoe*

Useat 1800-luvun alun taloustieteilijät käyttivät *Robinson Crusoe*ta yhteiskunnan kehitystä koskevien teorioidensa havainnollistajana. Karl Marx yhtäältä kritisoi aikalaistensa näkemyksiä, toisaalta hän itsekin puolustaa omaa ajatteluaan Robinson-esimerkein.

Näkemyksissään yhteiskuntien kehitysvaiheista Marx nojautuu valistusajattelun traditioon. Toisin kuin Smithille, Marxille kapitalismi ei edusta historiallisen edistyksen huippua vaan ainoastaan yhtä kehitysvaihetta. Marxin ajattelussa yhteiskunnalliset kehitysvaiheet etenevät alkuyhteiskunnasta orjayhteiskuntaan, feodaaliyhteiskuntaan ja kapitalistiseen yhteiskuntaan. Viimeisintä vaihetta edustaa kommunistinen yhteiskunta, jossa ei ole jakoa omistavaan ja omistamattomaan luokkaan, vaan kaikki tuottavat työllään hyödykkeitä kaikille ja omistavat yhdessä tuotannon välineet. Vasta kommunismin vaiheessa ihmisten on mahdollista hallita omaa yhteiskunnallista olemistaan, kun yksityisomistuksen muodot korvautuvat kommunistisen yhteiskunnan muodoilla. (Ks. Häyry 2000: 135–138; Gronow 2006b: 110–114.)

Marxin aikalaiskritiikki kohdistui erityisesti talousteorioihin, jotka pitivät kaupallisen yhteiskunnan toimintaa luonnosta ja ihmisluonnosta johdettua. Marxille kaupallinen yhteiskunta ei edusta luonnollista yhteiskuntaa vaan historiallisen ihmisen toiminnan tulosta. Kapitalismissa työläinen vieraantuu oman työnsä tuotteista ja ne tulevat tavaroiksi ja yhteiskunnallisiksi olioiksi. Marx erosi smithiläisestä valistusajattelusta siinä, että hän ei nähnyt kapitalismin johtavan yhä suuremman joukon hyvinvointiin vaan työväenluokan kurjistumiseen, kun luonnon asettamien tarpeiden sijaan tulevat historiallisesti aikaansaadut tarpeet. Sen sijaan kommunismi merkitsee ”todellista historiaa”, jossa ihminen on historiallisen kehityksen päämäärä. (Gronow 2006b: 123–134; Mežujev 2006: 93–94.)

Marx kritisoi *Filosofian kurjuudessa*, *Grundrissessa* ja *Pääomassa* sellaisia taloustieteilijöitä, jotka Smithin tavoin ajattelivat ihmiskunnan kehityksen alkaneen luonnon määräämien yksilöiden kehityksestä ja jotka käyttivät Robinson-kertomusta näkemystensä puolustamiseen.

Yhteiskunnassa on tuottavia yksilöitä – tästä syystä yksilöiden yhteiskunnallisesti määräytynyt tuotanto on luonnollisesti lähtökohta. Yksinäinen ja muista erillään elävä metsästäjä ja kalastaja, mistä Smith ja Ricardo lähtevät, kuuluu 1700-luvun Robinson-tarinoiden mielikuvituksettomiin kuvitelmiin, jotka eivät millään muotoa ilmaise pelkkää vastavaikutusta liikahienostukselle ja paluuta väärin ymmärrettyyn luonnonelämään, kuten kulttuurihistorioitsijat luulevat. Yhtä vähän tällaiselle naturalismille pohjautuu Rousseauin *contrat social*, joka saattaa luonnostaan riippumattomat subjektit sopimuksella suhteisiin ja yhteyteen toistensa kanssa. Tällainen naturalismi on pienten ja suurten robinsonadien luomaa lumetta ja nimenomaan esteettistä lumetta. – – Tässä vapaan kilpailun yhteiskunnassa erillinen ihminen on vapaa niistä luonnonsiteistä yms., jotka varhaisempina historian kausina tekivät hänestä tiettyyn rajattuun ihmiskasaumaan kuuluvan. 1700-luvun profeteoilla, joilla Smith ja Ricardo vielä täysin ratsastavat, tämä 1700-luvun yksilö – – väikkyä mielessä ihanteena, jonka olemassaolo kuuluu menneisyyteen. Hän ei näytä heistä historialliselta tulokselta, vaan historian lähtökohdalta, koska luonnonmukainen yksilö ei heidän ihmiskuontoa koskevan käsityksensä mukaan synny historiallisesti, vaan on luonnon määräämä. (Marx 1986: 34–35.)

Marx kritisoi Robinson-esimerkin avulla 1700-luvun ajatteluun pohjautuvia näkemyksiä, joiden mukaisesti itsenäinen, individualistinen yksilö olisi luonnon muovaama, ei historiallisen kehityksen tulos. Lukesin (1973: 75–76) mukaan hän arvostelee Smithin, Ricardon ja Rousseauin näkemyksiä, joiden mukaisesti luonnontilassa elävät eristyneet yksilöt olisivat olleet sosiaalisten sopimusten solmimisen alkutila. Marxin mukaan ihmisen tarpeet ovat historiallisesti kehittyviä. Luonto on asettanut niille tietyt rajat, mutta historiallisen kehityksen myötä luonnon asettamien tarpeiden sijalle ovat tulleet historiallisesti aikaansaadut tarpeet. (Gronow 2006b: 132–134.) Näin Marx kritisoi aikaistensa historiatonta, yksilöllistä ihmiskäsitystä (ks. Hautamäki 1996: 31).

Max Weberin teoksen *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1904–1905) ja Ian Wattin tutkimusten ilmestymisestä saakka Defoen *Robinson Crusoe*ta on tulkittu vahvasti kapitalismikriittisen kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta, vaikka, kuten Manuel Schonhorn (2005: 57–58) huomauttaa, Weber hädän tuskin mainitsee *Robinson Crusoe*ta teoksessaan (ks. Weber 1980: 130–131). Kapitalismikriittisten tulkintojen tueksi on nostettu Marxin Robinson-viittaukset. Marxiin palautetut tulkinnat Defoen *Crusoe*sta *homo oeconomicuksena* ja Defoen romaanista työnarvoteorian kuvana ovat eläneet viimeaikaiseen kirjallisuudentutkimukseen saakka (ks. esim. Maniquis 2005: 28–29; Novak & Fisher 2005a: xii, xxii; 2005b: 8).

Wattin ja S. S. Prawerin tulkinnan mukaan Marx tekee edellä siteeratussa *Grundrissen* katkelmassa eron Defoen romaanin ja sitä jäljittelevien ”robinsonadien” välille. Prawer (1976: 273–274) väittää, että Marx hyökkää sellaisia ”robinsonadeja” vastaan, jotka esittävät materiaalisen tuotannon alkaneen eristyneestä yksilöstä. Hänen mukaansa Marxin hyökkäys ei kohdistu *Robinson Crusoe*en vaan jäljitelmien lukijoiden illuusioihin, ennakkoluuloihin ja toiveisiin, Robinson Crusoe -myyttiin. Niin ikään Watt (1996: 177–180), Praweriin viitaten, pyrkii osoittamaan, että Marx oli tietoinen Defoen *Robinson Crusoe*n ja siitä tehtyjen lukuisten mukaelmien eroista ja kritisoi erityisesti sellaisia taloustieteilijöitä, jotka perustivat näkemyksensä Robinson-mukaelmiin eivätkä Defoen teokseen. Watt toteaa Campen ja Wyssin mukaelmien olleen monien taloustieteilijöiden mallina Defoen roma-

nin sijaan. Wattin mukaan Marx hyökkää tällaista tietämättömyyttä vastaan: "He had read *Robinson Crusoe*, and several of Defoe's other works, in English; so he was not taken in by the economists who based themselves on the mistaken versions of Campe and others." (Watt 1996: 178.) Siten Marx väittäisi, että Smithin ja Ricardon kuvaama yksinäinen ja muista erillään elävä metsästäjä ja kalastaja eivät kuulu Defoen alkuperäiseen *Robinson Crusoeen* vaan "1700-luvun Robinson-tarinoiden mielikuvituksettomiin kuvitelmiin".

Prawerin ja Wattin väitteitä on vaikea osoittaa todeksi palattaessa Marxin alkuperäis-tekstien äärelle. Yhdessäkään kolmesta kirjoituksestaan, joissa Marx viittaa Robinson-kertomukseen tai robinsonadeihin, hän ei puhu Robinson *Crusoesta* eikä mainitse Defoen nimeä. Edellä siteeratussa *Grundrissessa* Marx käyttää nimitystä "Robinsonaden"²³ (suom. Robinson-tarinat). Prawer sen sijaan kääntää "robinsonadin" "Robinson Crusoeksi" teoksessa *Karl Marx and World Literature* (1976): "The individual and isolated hunter and fisherman with whom Smith and Ricardo begin belongs to the unimaginitive conceits of eighteenth-century Robinson-Crusoe-stories [*Robinsonaden*]." (Prawer 1976: 273.)²⁴ Erityisesti Prawerin kääntämä *Das Kapitalin* sitaatti hämärtää eron Marxin robinsonadin ja Defoen *Robinson Crusoen* välillä:

Since political economists love Robinson-Crusoe-stories [*Robinsonaden*], let Robinson appear before us on his island. -- All the characteristics of Robinson Crusoe's labour are here repeated, but with this difference, that they are social, instead of individual. (Prawer 1976: 335–336.)²⁵

Prawer tulkitsee Marxia oman kulttuurisen horisonttinsa mukaisesti ja olettaa "Robinsonin" tarkoittavan Defoen *Robinson Crusoeta*. Perustellumpaa olisi kuitenkin tulkita Marxin viittaavan saksalaisen tradition Robinson-mukaelmiin. Campen *Robinson der Jüngereren* pohjalta tuotetut mukaelmat vakiintuivat Robinson-nimellä, sillä Campen mukaelmassa pojalta puhutaan Robinsonina, ei Robinson Crusoena. Robinson on perheen sukunimi Defoen Robinson Crusoen (Kreutznaer) sijaan. Marx itse ei tee eroa Defoen romaanin tai myyttisten Robinson-tarinoiden välille. Myös *Pääoman* katkelmassa voidaan nähdä piirteitä, jotka viittaavat juuri saksalaiseen mukaelmatraditioon:

Koska kansantaloustiede rakastaa Robinson-juttuja, niin annammepa aluksi Robinsonin ilmestyä saarelleen. Vaikka hän onkin vaatimaton, hänen on kuitenkin saatava tyydytetyksi erilaisia tarpeita ja hänen siis täytyy suorittaa erilaatuisia hyödyllisiä töitä, tehdä työkaluja, valmistaa huonekaluja, kesyttää laamoja, kalastaa, metsästää jne. -- Tuottavien toimiansa erilaisuudesta huolimatta hän tietää, että ne ovat vain saman Robinsonin erilaisia toimintamuotoja, siis ihmisen erilaisia työtapoja. Hätä pakottaa hänet jakamaan aikansa tarkoin eri toimiansa kesken. Siitä suuremmasta tai pienemmästä vaikeudesta, joka on voitettava jos mieli saavuttaa tarkoitetun tuloksen, riippuu, ottaako joku toimi enemmän kuin toinen tilaa hänen kokonaistoiminnassaan. Kokemus opettaa hänelle tämän, ja Robinsonimme, joka haaksirikosta on pelastanut kellon, pääkirjan, mustetta ja kynän, alkaa kunnon englantilaisena pian pitää kirjaa itsestään. Hänen inventariossaan on luettelo käyttöesineistä, joita hänellä on, niistä eri laitteista, joita niiden tuottamiseksi vaaditaan, ja vihdoon siitä työajasta, minkä tietyt määrät näitä eri tuotteita hänelle keskimäärin maksavat. (Marx 1979: 82–83.)

Kuten Watt (1996: 179) toteaa, Marxin kuvauksessa on ilmeisiä ristiriitoja Defoen romaanin kanssa. Defoen Crusoe ei pelasta haaksirikosta kelloa eikä mainintoja käyttöesineiden lueteloista ja työajan mittaamisesta ole mahdollista sellaisenaan palauttaa Defoen romaaniin. Maininta laamojen kesyttämisestä viittaa yksiselitteisesti *Robinson der Jüngereen*. Vaikka Marxin kuvaus tulkittaisiin ironiseksi hyökkäykseksi kaikenkarvaisia Robinson-juttuja rakastavia taloustieteilijöitä kohtaan, mikään ei osoita hänen tekevän eroa Defoen ja saksalaisen Robinson-tradition välille. Watt (1996: 179–180) toteaa Marxin muodostavan Rousseauin, Campen ja Wyssin tavoin *Robinson Crusoe*ta myytiin. Tähän myyttiin kuuluu erottamattomasti se, että vastaanotossa ja tulkinnoissa eri tarinoiden piirteet ja elementit sekoittuvat.

Wattin (1996: 179) ja Novakin (1962: 61–62) mukaan *Pääoman* Robinson-esimerkistä ilmenee, että Defoen *Robinson Crusoe* kuvaa Marxin työnarvoteorian ydintä. Marxin työnarvoteorian keskeisenä piirteenä voidaan pitää hänen näkemystään tavarain ja työn välisestä suhteesta. Teorian mukaisesti sekä tavaramalla että työllä on kahtalaista arvoa: käyttöarvoa, jonka esineen hyödyllisyys käyttäjälleen luo sekä vaihtoarvoa, joka esiintyy käyttöarvossa määrällisenä suhteena. Tavarain varsinainen olemus tulee esille, kun sitä tarkastellaan työn tuotteena. Tavarain käyttöarvoa luo konkreettinen työ, vaihtoarvoa taas abstraktinen työ. Tavarain arvoa voidaan mitata sen tuottamiseen vaadittavan työn määrällä. (Ruotsalainen 1985: 96–100.) Defoen *Crusoe*ta on perusteltua pitää Wattin (1987: 63–71) näkemyksen tavoin *homo oeconomicuksena*, taloudellisesti ajattelevana ja toimivana yksilönä. Tähän Marx viittaa esimerkeissään Robinsonin työhön käyttämän ajan mittaamisesta, joskaan kuvauksen yksityiskohdat eivät ole uskollisia Defoen kertomukselle. Kuitenkin *Crusoe*in tekemä sellainen työ, joka tähtää vaihtoon, kaupankäyntiin ja taloudelliseen voittoon, sijoittuu saarielämän ulkopuolelle. Kuten W. R. Owens (2008: 25) on todennut, kapitalismille keskeiset tekijät – kauppa, investoinnit, kilpailu, voiton tavoittelu tai proletariaatti – eivät ole läsnä saarella. Saarella tehdyn työn tuotteita ei käytetä vaihdantatalouteen tai rahalliseen hyötyyn vaan ainoastaan kulutushyödykkeiksi.

Riippumatta siitä mihin Robinson-versioihin Marx todella viittaa, hänen kritiikkinsä näyttäisi kohdistuvan niihin taloustieteellisiin teorioihin, joiden mukaan tuotannon ja yhteiskunnallisen kehityksen perustana on luonnon synnyttämän riippumattoman yksilön tekemä työ. Marxille konkreettinen työ edustaa yhteiskuntamuodoista riippumatonta ihmisen olemassaolon ehtoa, kun taas abstraktinen työ on ominainen vaihtoon perustuvalla yhteiskunnalla. Työ muuttuu abstraktiseksi, kun työn tuotteisiin aletaan suhtautua tavaroina. Tämä on Marxin mukaan tapahtunut alkukantaisten yhteisöjen sosiaalisten kontaktien myötä. Yhteisöjen välinen tavarain vaihto johtaa työn erikoistumiseen eli työnjakoon, jolloin yksityisomistus tunkeutuu yhteisön sisälle. Työnjako synnyttää ristiriidan yksilön edun ja yhteisen edun välillä, mistä seuraa, että yksilöt ajavat vain omaa etuaan ja yleinen etu muodostuu poliittista valtaa hallitsevan luokan eduksi. Lopulta työnjako johtaa siihen, että ihmisen oma teko muuttuu hänelle vieraaksi ja sortaa häntä sen sijaan, että yksilö hallitsisi työtään. (Marx & Engels 1970: 26–29; Ruotsalainen 1985: 102–103.) Marxin ja Engelsin mukaan työnjako määrää ihmiselle toimintakehän, josta hän ei pääse ulos:

[H]än on metsästäjä, kalastaja tai paimen tai kriittinen kriitikko, ja hänen on pysyttävä sinä, jollei hän tahdo menettää toimeentuloaan – kun taas kommunistisessa yhteiskunnassa, jossa kenelläkään ei ole mitään yksinomaista toimintakehää, vaan kukin voi täydellistyä mille alalle tahansa, yhteiskunta sääntelee yleistä tuotantoa ja juu-

ri sen kautta luo mahdollisuuden tehdä tänään tätä, huomenna tuota, aamupäivällä metsästää, iltapäivällä kalastaa, illalla hoidella karjaa ja syönnin jälkeen kritisoida, aivan kuten mieleni tekee, ilman että olisin aina metsästäjä, kalastaja, paimen tai kriitikko. (Marx & Engels 1970: 28.)

Marx ei kuitenkaan sijoita *Pääomassa* Robinsonia tämän toimintakehän ytimeen vaan totea: ”Tuottavien toimiensa erilaisuudesta huolimatta hän tietää, että ne ovat vain saman Robinsonin erilaisia toimintamuotoja, siis ihmisen erilaisia työtapoja. Hätä pakottaa hänet jakamaan aikansa tarkoin eri toimiensa kesken.” (Marx 1979: 82.) Näin ollen Robinsonin tekemät työvaiheet eivät edusta yhteiskuntakehityksen kapitalistista vaihetta, jossa yksilö olisi eriytynyt tekemään ainoastaan yhtä työmuotoa. Kriitikki kohdistuu niihin taloustieteilijöihin, jotka käyttivät Robinson-kertomuksia osoituksena siitä, että kapitalistisesti toimiva yksilö olisi jollakin tavoin luonnollinen tai luontoperäinen olento.

Marxin (1971: 81–82) viittaus Robinson-kertomukseen *Filosofian kurjuudessa* ei myöskään tue käsitystä kertomuksesta vaihdolle ja työnjaolle rakentuvan yhteiskunnan mallina. *Filosofian kurjuudessa* Marx kommentoi englantilaisen taloustieteilijän John Francis Brayn esittämää ihannetta yhteiskunnasta, jossa vaihdon tasa-arvoisuuden mittana käytettäisiin työtunteja, tuotteen valmistamiseen kulunutta aikaa. Hän kuitenkin kumoa esimerkin toteamalla, että yhtä suurien työmäärien vaihto on johtanut vallitseviin taloudellisiin suhteisiin: ylituotantoon, arvon alenemiseen ja ylityöhön. Marx kuitenkin toteaa, että on yksi mahdollisuus rakentaa yhteiskuntamalli Brayn esittämälle ajatukselle:

On olemassa vielä yksi keino, joka voi pelastaa uuden yhteiskunnan, Pekan ja Paavon yhteiskunnan. Pekka voi itse kuluttaa hänelle jäävien kuuden työtunnin tuotteen. Mutta siitä hetkestä lähtien, jolloin hänen ei enää tarvitse vaihtaa tuottamaansa, hänen ei enää myöskään tarvitse tuottaa vaihtaakseen. Siten kaatuu koko oletamus vaihtoon ja työnjakoon perustuvasta yhteiskunnasta. Vaihdon tasa-arvoisuus olisi pelastettu vaihdon loppumisella: Pekka ja Paavo palaisivat Robinsonin asteelle.

Jos siis oletetaan, että yhteiskunnan kaikki jäsenet ovat itsenäisiä työläisiä, työtuntien tasa-arvoinen vaihto on mahdollista vain sillä edellytyksellä, että voidaan ennakolta sopia aineelliseen tuotantoon kulutettavien työtuntien määrästä. Mutta sellainen sopimus sulkee pois yksilöllisen vaihdon mahdollisuuden. (Marx 1971: 81–82.)

”Robinsonin asteella” Marxin voi tulkita viittaavan itsenäisten työläisten joukkoon, jossa työnjakoa ei ole syntynyt eikä yksilö ole vieraantunut työstään, mutta myöskään vaihtotalouteen perustuvaa yhteiskuntaa ei ole muodostunut. Kuten Prawerkin (1976: 133–134) toteaa, Marxin kriitikki kohdistuu hypoteettiseen tilanteeseen, jossa yksilöt elävät erakkoina ja tuottavat vain itselleen ja sosiaalinen kanssakäyminen on minimoitu. Tämä ei kuitenkaan edusta kapitalistisen yhteiskunnan työnjaon vaihetta. Siihen, mitä Marx ”Robinsonin asteella” tarkoittaa, saadaan viitteitä *Pääomasta*. Siinä Marx, ironista kyllä, kritisoimiensa taloustieteilijöiden tavoin viittaa Robinson-kertomukseen kuvatessaan oman näkemyksensä mukaista yhteiskunnallista ihannetta. *Pääomassa* Marx ottaa Robinson-kertomuksen esimerkiksi kahdessa yhteydessä. Ensiksi hän kuvaa edellä siteeratun mukaisesti ”kehitystasetta”, jolla työ on riippumattomien yksilöiden tekemää työtä ja kaikki yksilöt toteuttavat kaikkia eri työvaiheita. Ajatus luonnon tuottamasta yksilöstä yhteiskuntakehityksen poh-

jana johtaisi kuitenkin työajan mittaamiseen, tavaroitumiseen ja työstä vieraantumiseen.

Robinson-esimerkin jälkeen Marx (1979: 83–84) siirtyy kuvaamaan kahta muuta historiallista yhteiskuntavaihetta, keskiajan feodaaliyhteiskuntaa ja talonpoikaista maatalousyhteiskuntaa, joissa riippumattoman Robinsonin tekemän työn sijaan työ on yhteiskunnallista työtä. Näiden esimerkkien jälkeen Marx kuvaa viimeistä vaihetta, kommunistista yhteiskuntaa, ja palaa Robinson-esimerkkiin:

Kuvitelkaamme vihdoin vaihteen vuoksi mielessämme vapaiden ihmisten liittoa, jonka jäsenet työskentelevät yhteisillä tuotantovälineillä ja käyttävät monia yksilöllisiä työvoimiaan itsetietoisesti yhtenä yhteiskunnallisena työvoimana. Kaikki se, minkä olemme todenneet Robinsonin työstä, *uudistuu* tässä; nyt vain yhteiskunnallisesti yksilöllisen sijasta. Kaikki Robinsonin tuotteet olivat pelkästään hänen mieskohtaisia tuotteitaan ja siis välittömiä käyttöesineitä hänelle. Liiton kokonaistuotto on yhteiskunnallinen tuote. Osa tästä tuotteesta käytetään uudestaan tuotantovälineinä. Se pysyy yhteiskunnallisena. Mutta toisen osan liiton jäsenet kuluttavat elinhyödykkeinä. Se on siis jaettava heidän kesken. (Marx 1979: 84; kursivointi minun.)

Robinson-kertomuksen rinnastaminen kommunistiseen yhteiskuntaan on tavallisesti tulkittu niin, että on korostettu Robinsonin työn ja kommunistisen yhteiskunnan työn vastakohtaisuutta (ks. esim. Praver 1976: 335–336; Watt 1996: 179). Rinnastusta voidaan kuitenkin tulkita kahtalaisesti: Robinsonin tekemä työ voidaan nähdä joko vastakkaisena tai lähtökohtana Marxin kuvaamalle vapaiden ihmisten liitolle eli kommunistisen yhteiskunnan ihanteelle. Yhtäältä katkelma voidaan lukea, kuten suomennos kirjaimellisesti esittää, että kaiken Robinsonin tekemässä työssä olisi *uudistuttava*, että se voisi edustaa kommunistisen yhteiskunnan ihannetta. Katkelma voidaan kuitenkin lukea myös toisin. Saksankielisessä alkuperäisteoksessa kuvataan Robinsonin työn suhdetta vapaiden ihmisten muodostamaan liittoon seuraavasti: "Alle Bestimmungen von Robinson's Arbeit wiederholen sich, nur gesellschaftlich, statt individuell." (Marx 1989: 107.) Marxin käyttämä ilmaisu "wiederholen sich", joka on englanninkielisissä käännöksissä tavallisesti korvattu verbillä "to repeat" (ks. esim. Praver 1976: 336) ja on suomennoksessa käännetty "uudistumiseksi" voidaan täsmällisemmin suomentaa uusiutumiseksi, toistumiseksi, kertaantumiseksi tai palautumiseksi. Mikäli ymmärrämme saksankielisen verbin merkitsevän uudistumisen ja muuntumisen sijaan kertaantumista ja toistumista, voimme tulkita Marxin tarkoittavan seuraavaa: Kaikki, mitä Robinsonin työstä on jo aikaisemmin todettu, *toistuu* kommunistisen yhteiskunnan ihanteessa; nyt vain yhteiskunnallisesti yksilöllisen sijasta. Kommunistisen yhteiskunnan ihanteen saavuttamiseksi Robinsonin tekemän työn lähtökohtia ei olisikaan sinänsä syytä muuttaa, vaan pikemminkin toistaa tämä malli yhteiskunnallisella tasolla yksilöllisen sijaan. Näin Robinson-kertomuksen kuvaus työstä voisi sisältää myös kommunistisen yhteiskuntarakenteen siemenen.

Tulkintojen moninaisuuden mahdollisuuksia tukee se ilmeinen piirre, että Marxin näkemyksiin "Robinson-kertomuksesta" on kietoutunut piirteitä saksalaisesta mukaelma-traditiosta, jossa Robinsonin suhde tavaraan ja tekemäänsä työhön eroaa lähtökohtaisesti Defoen romaanista. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna voikin ymmärtää paremmin sitä, että edistysajattelulle rakentuva Campen mukaelmaversio saavutti suosiota myös sosialistisen yhteiskunnan kontekstissa.

Yhteiskunnan tuottama kollektiivisubjekti – Leo Tolstoin ”Robinzon” ja *homo sovieticus*

Marxin näkemyksille osin rakentuvasta marxismi-leninismistä tuli Neuvostoliiton virallinen ideologia. Leo Tolstoin oppikirjaksi kirjoittama Robinzon-mukaelma ilmestyi suomenokseksi Neuvosto-Karjalassa 1930-luvulla, jolloin ideologiaa tuotettiin ja välitettiin sekä venäjän- että suomenkielisellä kauno- ja oppikirjallisuudella.

Lev Nikolajevitš Tolstoi (1828–1910) toimi kaunokirjallisen työnsä ohessa pedagogina ja opettajana. Hän perusti maatilalleen Jasnaja Poljanaan talonpoikien lapsille koulun, joka toimi vuosina 1859–1862. Tolstoin pedagoginen ajattelu sai vaikutteita Euroopamatkoilta, joilla hän tutustui erityisesti Saksan kouluoloihin. Saksalaiseen pedagogiikkaan kriittisesti suhtautuva Tolstoi muotoili kuitenkin pedagogiikkansa näkyvimmin Rousseauin ajattelun pohjalta. Tolstoin ihanteena oli Rousseauin mallin mukaisesti luonto yhteiskunnan vastakohtana. Sivilisaation kehitystä hän ei nähnyt hyvinvoinnin lisääntymisenä, vaan ihmisen oli löydettävä oman luontonsa mukaiset hyveet patriarkalisesta yhteisöstä. Tolstoille alkuperäistä, turmeltumatonta ihmistä edusti talonpoikainen kansa. Hän kritisoi sivistyneistön holhoavaa kansansivistystyötä, sillä vapauspedagogiikkansa mukaisesti hän uskoi ihmisen alkuperäisen olemuksen toteutuvan ainoastaan ilman tahtoon kohdistuvaa pakkoa. Vapausajattelu merkitsi oppilaan oikeutta valikoida itselleen tarpeellista opetusta. Koulun tuli tarjota mahdollisuus oppimiseen ilman pakkoa – luonteenmuokkausta, ruumiillista kuritusta ja yksipuolista opetusta. (Laurent 1915: 96–97, 142–147; Pinch 1982: 9–28; Haavisto 1983: 6–10; Torop 1992: 84–85; Troyat 1995: 162–163, 183–188.)

Tolstoi omaksui näkemyksen Robinzon-kertomuksen pedagogisista käyttömahdollisuuksista otaksuttavasti sekä rousseaulaisesta että saksalaisesta pedagogiikasta, mutta hän sovelsi kertomusta omaan kasvatustajatteluunsa. Tolstoin ”Robinzon” ilmestyi vuonna 1862 hänen julkaisemassaan pedagogisessa aikakauskirjassa *Jasnaja Poljana*.²⁶ Kertomus ilmestyi helmikuun numerossa, jonka artikkelit käsitelivät lukemisen ja kirjoittamisen opetusmetodeita (ks. Laurent 1915: 19). Tolstoi erottaa kaksi lukemisen tasoa – mekaanisen ja kehittyvän lukemisen. Mekaanisen luennan päämääränä on ohjata oppilaita kohti kaunokirjallisen kielen sisältöjen ymmärtämistä. Kehittyvässä luennassa taas tulisi edetä arkikielestä kohti kompleksisempää kaunokirjallisuuden kieltä. (Tolstoy 1982: 112–113, 119.) Molempien lukemistapojen apuna Tolstoi käyttää *Robinzon Crusoe* -kertomusta, mutta huonolla menestyksellä:

We tried *Robinson Crusoe* – the work did not go well: some pupils were weeping with frustration because they could not understand and retell it; I began to tell them the story in my own words – they began to believe in the possibility of understanding this fount of wisdom, began to fumble towards the sense and read *Robinson Crusoe* through in a month, but with boredom and towards the end almost with disgust. The labour was too great for them. (Tolstoy 1982: 119.)

Tolstoin uudelleenkertoma *Robinson Crusoen* versio, tai yksi niistä, ilmestyi talonpoikien lapsille suunnattuna helppona lukumateriaalina, ja se onkin kieleltään aloitteleville luki-joille suunnattu.

Mukaelman suomenosversion julkaisi vuonna 1934 Valtion kustannusliike Kirja, joka toimi Neuvosto-Karjalassa keskeisessä roolissa suomenkielisen sivistyksen levittäjänä. Kustantamon tehtävänä oli tieteellisen, valistavan ja oppikirjallisuuden tuottaminen työläisille, talonpojille ja kouluille ja se julkaisi myös kaunokirjallisuutta. 1920-luvun lopulla ja 1930-luvulla Kirjan tärkeimpänä tehtävänä oli toimia valistuslaitoksena suomalaisen ja karjalaisen kulttuurin alueilla ja tuottaa erityisesti oppikirjallisuutta kouluja varten. (Uitto 2008: 26–34.)

Tolstoi-suomenoksessa ei ole suoria viitteitä siitä, millaista tarkoitusta varten se on käännetty, mutta oletettavasti Raution suomenosversiota on käytetty Tolstoin venäjänkielisen alkutekstin tavoin lukemaan opettelevan kansan valistustarkoitukseen ja koulujen kirjallisuustarpeisiin.²⁷ Toinen suomenoksen toimittajista, Aune Rautio (1905–), kirjoitti vuosien 1932–1944 aikana Petroskoissa aapisia ja lukukirjoja erityisesti toiselle luokkasteelle (ks. Kruhse 2008: 360). Lisäksi Kirjan johtajalla Heino Rautiolla oli pedagoginen tausta. Hän oli toiminut Petroskoissa opettajia kouluttavan Suomenkielisen Pedagogisen Teknikumin johtajana kymmenen vuotta ennen työskentelyä Kirjassa.²⁸

Neuvosto-Karjalan suomenkielinen kustannustoiminta tasapainoili poliittisten ja kirjallisten pyrkimysten välillä. Suomenkielisellä kirjallisuudella oli pitkälti sama tehtävä kuin yleisneuvostoliittolaisella kirjallisuudella: koululaiset ja talonpojat tuli lukutaidon avulla kasvattaa uskollisiksi neuvostokansalaisiksi. Suomenkielisen kirjallisuuden tuottaminen oli osa laajempaa ideologista lukutaitokampanjaa.²⁹ Kansa ja suuret massat haluttiin opettaa lukemaan, ja luettavaksi valikoitiin kirjallisuutta, jonka avulla ihmisiä pyrittiin suojelemaan vastavallankumouksellisilta ajatuksilta. Erityisesti kaunokirjallisuutta ja lastenkirjallisuutta arvioitiin kriittisesti, sillä kasvavien neuvostokansalaisten ajatuksia ja arvomaailmaa ei haluttu saastuttaa vahingollisena pidetyllä kirjallisuudella. (Ylikangas 2004: 21, 57–61, 70–74; Uitto 2008: 21–23.)

Karjalan suomenkielisen sivistyksen edistämässä rajan yli loikanneilla suomalaisilla kommunisteilla oli keskeinen rooli. Neuvostojohdon ja Karjalan suomalaisjohdon näkemykset kehityksen tavoitteista olivat kuitenkin erisuuntaiset. Neuvostojohdon tavoitteena oli karjalaisten autonomiakehityksen tukeminen välivaiheena suurvallan perustamiselle, jossa kansallisuudet sulautuisivat yhteen ja kielierot poistuisivat. Suomalaisille rooli Karjalan sivistäjänä taas merkitsi mahdollisuutta Karjalan kehittämiseen suomalaiselta perustalta. Suomalaisen ihanteissa oli sosialistisen Suomen luominen ja rajan poistaminen heimokansojen väliltä. Kehityksen uskottiin etenevän suuntaan, jossa suomenheimosten proletarien yhteistyö kehittyisi sosialismin voittaessa Suomessa. Suomalaiset loivat Karjalalle omaa Venäjältä eroavaa identiteettiä, joka rakentui suomen kielen ja kulttuurin perustalle karjalan sijaan. Suomenkielinen opetus sai valta-aseman karjalaisissa kouluissa 1930-luvun puoliväliin mennessä.³⁰ (Kangaspuro 2000: 143–147, 216–217, 229–238.)

Markku Kangaspuro rinnastaa Neuvosto-Karjalan suomenkielisen valistustoiminnan 1800-luvun lopun Suomessa harjoitettuun kansanvalistukseen, valtiolliseen rakennustyöhön sekä haaveisiin suomalaisten ja karjalaisten välisestä heimoveljeydestä. Suomesta paenneet punaiset toimivat Karjalassa siinä kansanvalistajan roolissa, joka sivistyneistöllä oli vuosisadan lopun Suomessa. He pitivät suomea suomensukuisten kielten yhteisenä alkukielenä, joka yhdisti kulttuuriltaan ja sivistystasoltaan etäällä olevat heimot. Sekä 1800-luvun Suomessa että 1930-luvun Neuvosto-Karjalassa yhteisiä arvoja olivat suomen kielen puhtauden ja oikeellisuuden vaaliminen ja suojele vierailta vaikutteilta. Lisäksi tavoitteena

oli kansan lukutaidon nostaminen, nuorison kasvattaminen ja kouluttaminen sekä juopouden, raakuuden ja tietämättömyyden poistaminen. Kuitenkin erona 1800-luvun sivistyneistön uskonnollisen ja nöyrän talonpoikaisuuden ihanteeseen Karjalan suomalaisille talonpoikaiset arvot ja uskonnollisuus edustivat taantumuksellisuutta ja taikauskoa. Karjalassa modernia yhteiskuntaa tavoiteltiin teollistumisen ja pakkokollektivisoinnin keinoin sekä yksityisen edun tavoittelun ja herra-ajattelun kitkemisellä. (Kangaspuro 2000: 41–42, 144–145, 152–153, 215–216.)

Sosialismin kasvatusihanteet muotoiltiin pitkälti marxismi-leninismien ideologian pohjalta. Sosialistisen pedagogiikan tavoitteena oli taistella kapitalismin individualisaatioprosessia ja tavarasuhteita vastaan ja tuottaa sosialistiseen ideologiaan perustuva uusi yhteiskunta. Kasvatus tähtäsi individualististen arvojen korvaamiseen kollektiivisilla arvoilla ja aktiivisten kommunismin rakentajien luomiseen. Yhteiskuntaihannetta tavoiteltiin uuden neuvostoihmisen, *homo sovieticuksen*, kasvattamisella ja tämän mobilisoimisella kollektiiviseen toimintaan yhteiskunnassa. Ympäröivien olosuhteiden nähtiin synnyttävän uuden ihmisen, sillä yksilön ajateltiin oikeanlaisessa ympäristössä kehittyvän uudeksi sosialistiseksi persoonallisuudeksi. Yksilöä pidettiin sekä yhteiskunnallisena objektina että subjektina: yhtäältä yhteiskunnallisten suhteiden tuotteena, toisaalta aktiivisena yhteiskunnan muokkaajana. Neuvostoihmisen ihanteellisiksi ominaisuuksiksi nimettiin uskollisuus sosialistiselle isänmaalle, työ yhteiskunnan hyväksi, kollektivismi ja ihmisten keskinäinen kunnioitus, kansojen ystävyys ja veljeys sekä joutilaisuuden ja epärehellisyyden tuomitseminen. (Märkälä 1977: 24–25, 61–68; Ylikangas 1998: 43; FitzSimmons 2004: 110–116.)

Marxismi-leninismien kasvatusnäkemyksissä keskeisellä sijalla oli työn ja kokemuspärisyyden korostaminen. Ihmisen ajateltiin muokkaavan omalla työllään paitsi luontoa myös itseään ja lähenevän tosi ihmisyyttä, joka saavutettaisiin täydellisimmillään kommunismissa. Työn merkitystä korostettiin erityisesti yhteiskunnallisessa kasvatuksessa, sillä yksilön nähtiin kehittyvän persoonallisuudeksi vain kollektiivissa. Sekä Marx että Lenin kannattivat polyteknistä pedagogista ihannetta, jossa ruumiillinen työ tuli yhdistää kouluopetukseen ja näin lähentää koulukasvatusta ja tuotannollista toimintaa toisiinsa. Tässä prosessissa yksilöä valmennettiin elämään sosialistisessa järjestelmässä. Myös Karjalan koululaitoksen suomenkielisten koulujen opetus 1920–30-luvuilla pohjautui työkoulu-metodiin. Oppilaiden työ tuli yhdistää yhteiskunnallis-tuotannolliseen työhön. Pedagogiikka tähtäsi sellaisen nuorisosukupolven kasvattamiseen, joka kykenisi suorittamaan loppuun sosialismin rakentamisen. (Marx 1979: 169–175, 435–436; Pedagogiikan luennot 1935–36: 7–10, 14, 25, 33; Lipsanen 1987: 39–42, 87–88, 96; Matikainen 1988: 26–27, 40–42; Multanen 1994: 28, 59–63.)

Sosialistisilla pedagogisilla ihanteilla oli yhtymäkohtia niin rousseaulaisen kuin herbartilaisenkin pedagogiikan havainnon ja käytännön työn korostuksen kanssa. Kuitenkin marxismi-leninismien ihanteet näyttävät joiltakin osin yhteensovittamattomilta Tolstoin rousseaulaisen vapauspedagogiikan kanssa. Tolstoi pyrki käytännön opetustyössään antamaan oppilaille valinnan ja ajattelun vapauden, tosin uskonnollisen moraalien pohjalta. Marxin, Engelsin ja osin myös Rousseauin näkemysten pohjalta kehitetty sosialistinen pedagogiikka sen sijaan opetti yhtä totuutta, joka ei pohjautunut kristinuskoon. Koulujen tehtävänä oli kasvattaa proletariaatin ideologiaan maallisella ja uskonnollisella opetuksella. Sosialistinen pedagogiikka ei kannattanut Tolstoin tavoin vapautta ja itsenäisyyttä suhteessa auktoriteetteihin, vaan se korosti kasvattajien johtavaa roolia. (Ks. Pedagogiikan luennot

1935–36: 7, 9–10, 21, 39–41, 68–71.)³¹ Siksi onkin yllättävää, että Robinson-suomennos on varsin uskollinen käännös venäjänkielisestä mukaelmasta. Neuvostosensuuri on kohdistunut kertomuksessa selkeästi lähinnä Tolstoin mukaelman uskonnollisiin sisältöihin.

Suomennoksen läheistä vastaavuutta Tolstoin mukaelman kanssa voidaan tulkita eri tavoin. Ensinnäkin voidaan olettaa, että Tolstoin mukaelman ideologia oli jo lähtökohdiltaan ”oikeanlainen” tai mukaelmasta on vain vähäisillä sensuuritoimenpiteillä saatu sosialismin ihanteisiin soveltuva. Toiseksi on mahdollista, ettei neuvostojohdon tiukin sensuuri vielä suomennoksen ilmestyessä ulottunut suomenkieliseen kirjallisuuteen. Kuitenkin myös Neuvosto-Karjalan suomalaisaktiivien ihanteisiin kuului sosialismin toteutuminen, joskin eri muodossa kuin neuvostojohdon näkemyksissä. Kolmanneksi on mahdollista, että Tolstoin klassikkokirjailijan status on turvannut teoksen koskemattoman aseman.³² Tolstoin teoksista kehoitettiin ottamaan oppia, vaikkei työläinen tuntisikaan niiden sisältöä omakseen (ks. Jalava 1990: 41).

Mistä Tolstoin teoksissa sitten tuli ottaa oppia, sillä kristillinen aatemaailma se ei ainaakaan ollut? Tolstoita tulkittiin 1900-luvun alkuvuosikymmeninä aatteellisine ristiriitoineen vallankumoukselliseksi bolsevismin edelläkävijäksi. Lenin (1976: 370–375) nimittää vuonna 1908 Tolstoita vallankumouksen kuvastajaksi ja tulkitsee hänen teostensa maailmankatsomukselliset ristiriidat Venäjän ristiriitaisten olojen, erityisesti Venäjän talonpoikien mielialojen ilmaisuksi. Leninille Tolstoin teokset kuvastivat kuohuvaa vihaa, pyrkimystä parempaan ja halua vapautua menneisyydestä. Myös Oswald Spengler pitää Tolstoita vallankumouksen äänenä ja tulkitsee bolsevismin juontavan juurensa Tolstoin ajattelusta³³ (Spengler 1950: 192–196; ks. myös von Wright 1961: 175–176). Tolstoin kirjallisuutta saatettiin näin ollen lukea bolsevististen ihanteiden näkökulmasta.

Kuten edellä tehty kontekstualisointi esittää, saksalaistradition Robinson-mukaelmia voidaan jo lähtökohdiltaan lukea erilaisten yhteiskunnallisten subjekti-ihanteiden näkökulmasta: niiden on tulkittu ilmentävän käsityksiä sekä luodusta että luonnon, historian ja yhteiskunnan muovaamasta yksilöstä. Seuraavassa analyysissä käydään dialogia näiden kontekstien ja mukaelmateksteistä nousevien tulkintojen välillä.

1.2. ROBINSON PERHEKANSALAISENA

Grönstrandin, Menschin & Suppasen, Heinämaan, Tolstoin & Raution ja Björkin & Jusilan mukaelmat ovat kehityskertomuksia, joissa kuvataan Defoen romaanista poiketen yksilön kehitystä lapsuudesta aikuisuuteen, luonnosta yhteiskuntaan. Mukaelmien kehyskertomus on sovitettu Defoen romaanin alkuasetelman pohjalta moraalipedagogiseksi opetuskertomukseksi. Kertomukset alkavat Defoen romaanin tavoin kuvauksella pojan ja hänen vanhempiensa välisestä ristiriitatilanteesta: Crusoe haluaa merille, kun taas hänen vanhempansa toivovat pojan tavoittelevan yhteiskunnallista asemaa.

Mukaelmissa kotoa lähdön ja kotiin paluun kehyskertomuksessa koti, vanhemmat ja isänmaa symboloivat aikuisuuden, yhteiskunnan ja ihannekansalaisuuden tilaa. Koti on tila, josta saarielämään – luonnollisen kasvatuksen ja aikuistumisen paikkaan – lähdetään ja johon tarinan lopussa palataan. Vivi Edströmin (1982: 19–29, 45–46) mukaan lähdön ja paluun rakenne on tyyppillinen moraalipedagogisia elementtejä, varoituksia ja eettisiä neuvoja sisältävissä kasvattavissa lastenkirjoissa ja kansansaduissa. Campe-mukaelmissa ra-

kenne palvelee siirtymää kahden tilan, yhtäältä luonnon ja yhteiskunnan, toisaalta lapsuuden ja aikuisuuden välillä. Yhteistä tiloille on se, että siirtyminen päämääräksi asetettuun tilaan – aikuisuuteen ja yhteiskuntaan – edellyttää kehitystä ja kasvatusta.

Moderni lapsi- ja perhekäsitys, joka korostaa lapsen asemaa vanhempien kasvatusta tarvitsevana olentona, on yksi adaptaatioiden keskeisimmistä muutoksista Defoen alkupe- räisteokseen. Perhe edustaa mukaelmassa valtarakennelmaa, jolla tuotetaan toivotunlaisen perhekansalaisuuden ihannetta. Kertomusten alkutilanne on samankaltainen Grönstrandin, Menschin & Suppasen ja Heinämaan mukaelmissa: Robinson on hemmoteltu lapsi, joka on elänyt lapsuus- ja nuoruusikänsä joutilaana ympäriinsä kuljeskellen. Pojan joutilai- suuden seuraukset kostautuvat iässä, jossa hänen olisi otettava paikkansa yhteiskunnassa kouluttautuen ja työtä tekemällä. Syyksi Robinsonin tottelemattomuuteen ja haluttomuuteen täyttää yhteiskunnallinen tehtävänsä esitetään ennen kaikkea puutteellinen ja väärän- lainen kotikasvatus:

Kukoistawaa ja terwettä poikaa kohdeltiin ja suojeltiin ikäänkuin mitä heikointa olen- toa, jota joka tuulahdus muka wahingoitti, jonka joka toiwe täytettiin, joka oikku un- hotettiin, joka ei ruumiillisesti eikä henkisesti saanut wähääkään waiwaantua. Poikaa ei ainoastaan hemmoteltu ja palweltu, waan hänen kaswatuksensakin laiminlyötiin tykkänään –. (Grönstrand 1889: 1.)

Äitini rakasti minua, ainoata poikaansa, mitä hellimmästi ja jätti paljonkin minun kepposiani huomaamatta; isäni puolestansa oli vakava ja ankara ja vaati järjestystä kaikessa. Kuin milloin tein jonkin kevytmielisen kepposen, osasi armas äitini rukouk- sillansa ja kyyneleillänsä säilyttää minua vitsoilta, jotka kuitenkin olisivat olleet minul- le niin erittäin tarpeelliset. – – Laajalti toimivana kauppiana oli hän [isä] usein mat- koilla ja kotona ollessaan enimmäkseen konttorissansa, siten jättäen minut tykkänään äitini hoitoon: mutta hän lellitteli minua liiaksi, eikä voinut lainkaan vastustaa, kuin houkuttelin hänetä lupaa mennä leikkimään tai soutelemaan. (Mensch & Suppanen 1894: 3–4.)

Mukaelmien painottama perhekasvatuksen merkitys korostuu niin luterilaisessa, rous- seaulaisessa kuin snellmanilaisessakin kasvatusajattelussa. Rousseauin luonnonjärjestyk- sen mukaisesti isän, äidin ja lasten muodostama koti on lapsen paras kasvuympäristö. Isän velvollisuutena on perheen elättämisen ohessa tuottaa lapsistaan yhteiskuntaelämään soveltuvia ihmisiä ja valtion kansalaisia. Liikaa hemmottelua on vältettävä, sillä kasvatuk- sen tulee noudattaa luonnon järjestystä karaisten ja totuttaen lasta eri vuodenaikoihin ja ilmastoihin. (Rousseau 1905: 25–39.)

Rousseaulaisessa kontekstissa tulkittuna adaptaatioiden alkutilanne heijastelee luon- nonmukaisen kasvatuksen epäonnistumista. Grönstrandin mainitsema ruumiillinen ja henkinen hemmottelu ja Menschin & Suppasen korostama isän kasvatusvastuun laistami- nen eivät täytä rousseaulaisten ihanteiden mukaisia kasvatusvaateita. Vanhempien kasva- tusvelvollisuuden laiminlyöminen merkitsee liiallista lapsen halujen toteuttamista, mikä on Rousseauin (1905: 111–119, 133–138) mukaan varmin keino saattaa lapsi onnettomaksi. Lisäksi vääristyneen kasvatusympäristön luo lapsen liian varhainen totuttaminen ympä- röivään yhteiskuntaan:

Juoksennella ympäri ja leikitellä aamusta iltaan oli hänen päätehtävänsä. – Ja niin sai nuorukainen olla kuin raakalainen, ja ettei hän aiwan turmeltunut oli hänen kodissaan wallitsewan hurskauden ja siweellisesti puhtaan hengen ansio. Tämä henki oli ikäänkuin lämmin päivänpaiste ja suloisesti wirwottawa sade, joka kaswatti hyviä taimia hänen powessaan; se oli suojelusmuuri siweellistä turmelusta vastaan, joka häntä joka puolelta uhkasi kulkiessaan ja kiertäessään suurta kauppakaupunkia. (Grönstrand 1889: 2.)

Tapahtuipa usein niinkin, ett’ei isäni ensinkään tietänyt minun kuljeskelevan Thamesjoen rannoilla sen sijaan, että olisin siivosti ollut koulussa – –. Jokapäiväinen kuljeskiminen satamassa ja pitkin rantaa vain enensi haluani merimieheksi, ja vastenmielisyuteni ikäviä koulutöitä kohtaan kasvoi kasvamistaan. (Mensch & Suppanen 1894: 3, 5.)

Kaupungissa kiertely ja satamassa vetelehtiminen ovat uhka velvollisuuksien täyttämiseksi kotona ja koulussa. Adaptaatioiden alkutilanteessa ilmenee ristiriita, joka oli Rousseauun mukaan yhteensovittamaton: lapsen kasvattaminen samanaikaisesti sekä itseään että toisia varten, sekä ihmiseksi että kansalaiseksi. Lapsi tulisi kasvattaa ensin yksilöksi, mikä tapahtuu onnistuneesti ainoastaan luonnontilassa. Kasvu luonnontilassa ei tuota yhteiskunnan tavoin liian varhain tarpeita ja vaatimuksia lapselle. (Ks. Rousseau 1905: 111–119, 133–138; Suortti & Mutanen 1997: 17.)

Mukaelmien kehyskertomuksen kuvaama nuorison joutilaisuus oli ongelma myös 1800-luvun loppupuolen Suomessa. Lapsuus- ja nuoruusajan pidentyminen, kaupungistuminen ja koululaitoksen kehittyminen muuttivat lapsen asemaa perheessä ja asettivat kasvatukselle entistä suurempia yhteiskunnallisia vaatimuksia. Kaupungeissa juoksentelevista lapsilaumoista muodostui sosiaalinen ongelma ja joutilaisuutta pidettiin osoituksena laiskuudesta ja moraalaisesta rappiosta. (Ks. Kakko 2005: 11–12.) Heinämaan mukaelman alkutilanne heijastelee tätä huolta:

Kotkan kaupungissa kasvoi kerran nuori poika. Risto oli hänen nimensä. Hänestä oli paljoa hauskempi juosta ulkona kuin pysyä sisällä lukemassa. Hauskinta oli kuitenkin leikkiä Kymin rannalla. Hän katseli laivoja, kun ne saapuivat satamaan. – –

Usein tuli hän kotiin vasta myöhään iltasella, ja aivan pimeässä. Silloin äiti katsoi kelloa ja virkkoi pojalleen surullisena mutta lempeästi: ”Kuule, poikani! Olet taas ollut liian kauan ulkona. Ota edes nyt kirjasi ja lue!” Tuli siihen isäkin kauppapuodistaan ja sai kuulla, ettei Risto taaskaan ollut suorittanut työtänsä. Silloin sanoi hän Ristolle: ”Jos sinä tällä tavalla jatkat, niin ei sinusta koskaan voi tulla kunnon poikaa. Paranna itsesi!” – – ”Kuule nyt tarkkaan, poikani, mitä minulla on sinulle sanomista”, puhui isä. Kaikki sinun kumppanisi ovat jo oppimassa jotakin. Paavo aikoo leipuriksi, ja hän leipoo ahkerasti. Yrjöstä tulee seppä. Martti on jo puotipoikana ja Heikki räätälinopissa. Vilho on yhteiskoulussa ja aikoo opettajaksi. Sinä, Risto, yksin vain olet toimetonna. Tämöinen ei kelpaa. – –” (Heinämaa 1917/1911: 5–7.)

Risto Roopenpojan kehyskertomus kuvaa Kotkassa asuvan pojan elämää, ei agraarista Suomea. Isän puheen maalaama kuva Riston ikätovereiden ammatinvalinnoista kuvastaa niitä

yhteiskunnallisia vaatimuksia, jotka kohdistuivat erityisesti kaupunkien työläisperheiden poikiin. Agraariyhteiskunnassa kouluja käymättömälle ja ammattiin erikoistumattomalle pojalle riitti maatilantoita tehtäväksi, mutta samassa tilanteessa olevaa kaupunkilaista uhkasi joutilaisuus ja toimeettomuus. Yhteiskunnallinen murros agraarista teollistuneeksi edellytti yhteiskunnan jäseniltä koulu- ja ammattiopintoja.

1800-luvun lopun kasvatustieteissä korostui individualistisen ja kollektiivisen kasvatustieteen välinen ristiveto. Sekulaarit kasvatustieteet korostivat yksilön autonomiaa kun taas kollektiiviset, kuten luterilainen ja snellmanilainen ideologia, painottivat lapsen asemaa yhteisönsä jäsenenä. Adaptaatioiden kehyskertomuksista on luettavissa, etteivät ne pohjimmiltaan noudata rousseaulaista, yksilön tarpeita seuraavaa individualistisen kasvun vaadetta, vaan ihanteena on sopeutuminen perheen ja yhteiskunnan tapoihin. Tässä adaptaatiot toteuttavat luterilaisia ja hegeliläis-snellmanilaisia ihanteita, joiden mukaisesti perhe on yksilön tärkein kasvattaja ja koulu kotikasvatuksen jälkeen tärkein kasvatuslaitos. Adaptaatioiden lapsi näyttäytyy rousseaulaisen autonomisen yksilön sijaan yhteisöllisenä subjektina, jonka yksilölliset toiveet ja halut on karsittava pois yhteisöön sopeutumiseksi.

Grönstrandin, Menschin & Suppasen ja Heinämaan mukaelmissa, erityisesti *Risto Roopenpojassa*, korostuvat ne tehtävät, joita kristillis-snellmanilaisessa perinteessä asetettiin eri perheenjäsenille. Vuosisadanvaihteen porvarillisen perhekasvatuksen ihanteissa jokaisella perheenjäsenellä oli oma roolinsa, jonka täyttämistä pidettiin edellytyksenä siveellisesti rakentuneen kansakunnan kehitykselle. Perhe ja koti edustivat yhteiskuntaa ja isänmaata pienoisuudessa, ja ne olivat kansallisvaltion moraalinen perusta. Perhekansalaisuuden ihante oli patriarkaalinen ja autoritaarinen. Nainen toimi kodissa, yksityisen alueella. Hänen tuli kasvattaa lapset, luoda kodin siveä henki ja turvata perheen miesten toiminta kodin ulkopuolella. Miehen roolina oli kehityksen edistäminen julkisen – valtion ja kansalaisyhteiskunnan – alueilla. Perheen tärkeimpänä tehtävänä oli kasvattaa lapset siveellisiksi kansalaisiksi ja lasten tehtävänä oli pysytellä kuuliaisina vanhemmilleen. Pojista kasvatettiin yhteiskunnallisia, muutokseen pyrkiviä toimijoita, tytöistä tulevia äitejä. (Ks. Naumanen 1990: 90–92, 103–106; Häggman 1994: 172–195; Nousiainen & Pylkkänen 2001: 11–12, 27–31; Hämäläinen 2005: 127–145.)

Robinson Crusoen on usein korostettu sopivan niin tyttöjen kuin poikienkin lukemiseksi, mutta Campe-mukaelmat valmistavat erityisesti poikalukijoita heille tarkoitettuun yhteiskunnalliseen rooliin. Ne ovat Rousseauin *Émilien* tavoin kuvauksia poikalapsen kasvatuksesta. Heinämaan adaptaatiossa ilmenevät ne vaateet, jotka koskivat erityisesti poikien yhteiskunnallista kasvatusta. Edellä siteeratusta *Risto Roopenpojan* katkelmassa isä määrittelee Ristolle pojalta edellytetyn ja vain pojalle mahdollisen yhteiskunnallisen roolin kodin ulkopuolella. Katkelmassa luetellut Riston toverit ovat poikia ja heidän valitsemansa ammatit poikien toimintapiirin sisällä. Vanhempien tahtoon sopeutuminen on tärkeää, koska poikalapsen kasvatuksen tuli johtaa mieskansalaisen, yhteiskunnallisen toimijan kehittämiseen.

Defoen romaanin tavoin Campe-mukaelmien Robinson/Risto ei sopeudu koulun ja kodin tapoihin vaan päätyy merille ja haaksirikkoon asumattomalle saarelle. Robinsonin kotoa lähtö muodostuu Defoen romaania vahvemmin rikkomukseksi kotia ja vanhempia vastaan. Tämän rikkomuksen seuraamukset ovat mukaelmissa kahtalaiset. Yhtäältä rikkomusta seuraa rangaistus lapselle, joka on ylittänyt omat rajansa. Toisaalta lapsen tottelemat-

tomuus merkitsee vanhemmille asetetun kasvatustehtävän ja samalla ihannekansalaiseksi kasvamisen ensimmäisen askeleen epäonnistumista. Tämän arvojärjestelmän näkökulmasta pojan kotoa karkaaminen ja vanhempien hylkääminen saavat valtion, isänmaan ja tradition, yhteiskunnallisen siveellisyyden perustan hylkäämisen merkitykset. Perheestä kouluun ja työelämään siirtymisen epäonnistuminen horjuttaa koko yhteiskunnallista järjestelmää, mikä edellyttää ”paluuta” saaren luonnonmukaiseen kasvatukseen.

1.3. SAARIPARATIISI VIATTOMUUDEN JA RANGAISTUKSEN TILANA

Robinsonin/Riston saarielämää voidaan tulkita kahtalaisesta näkökulmasta. Saari edustaa samanaikaisesti sekä luomiskertomuksen alkutilannetta – viattomuuden paratiisia – että paratiisin jälkeistä syntiinlankeemuksen tilaa.³⁴

Rousseaulaisesta näkökulmasta haaksirikko saarelle merkitsee uudelleensyntymää luonnonmukaisen kasvatuksen kannalta oikeanlaisiin kasvuolosuhteisiin – lapsen luonnon turmeltumattomuutta säilyttävään viattomuuden tilaan. Rousseaulle ”luonnolla” on paitsi symbolinen merkitys se myös edustaa konkreettista maaseutu ympäristöä, jossa kasvuolosuhteet ovat paremmat kuin kaupungeissa. Rousseau (1905: 12) mukaan ihmisen kasvatusta muodostuu luonnon, ihmisen ja olojen antamasta kasvatuksesta. Adaptaatioissa sekä ihmisten että olojen tarjoama kasvatusta on epäonnistunut, joten Robinsonin on synnyttävä uudelleen oikeanlaisiin kasvuolosuhteisiin – luonnon antamaan kasvatukseen. Menschin & Suppasen Robinsonin ja Heinämaan Riston ikä haaksirikon hetkellä on 15 vuotta. Rousseaulle lapsuuden ja fyysisen kasvatuksen aika ulottuu 15 ikävuoteen saakka, minkä jälkeen alkaa pojan kasvattaminen kohti yhteiskunnallisuutta. Koska adaptaatioissa yhteiskuntaelämään siirtyminen epäonnistuu, luonnon tilassa Robinson käy lapsuuden kasvuvaiheet läpi uudelleen.

Näennäisesti rousseaulainen luonnon tila osoittautuu kuitenkin monilta osin syntiinlankeemusmyyttiä mukaillen rikkomusta seuraavan rangaistuksen tilaksi. Saari edustaa syntiinlankeemuksen jälkeistä työn, vaivan ja katumuksen tilaa. Defoen *Robinson Crusoen* analogiat paratiisiutopioihin ja syntiinlankeemuskertomuksiin ovat adaptaatioissa monilta osin alkuperäisteosta ilmeisempiä. Luterilaisen tradition mukaisesti perisyntin vahvin ilmentymä on lapsen oma tahto. Robinsonille tämän tahdon seuraaminen merkitsee hedelmän poimimista hyvän ja pahan tiedon puusta, valintaa kiellon rikkomisen, ei tottelevaisuuden puolesta. Auktoriteettien hylkääminen, sääntöjen rikkominen ja oman tahdon seuraaminen johtavat karkotukseen kotiparatiisista ja elämään syntiinlankeemuksen jälkeisessä tilassa. Robinsonin perisynti koostuu Defoella ja campelaisissa mukaelmissa olennaisesti eri elementeistä: Defoen Crusoe katuu hyvän aseman ja turvatuun tulevaisuuden hylkäämistä, mutta adaptaatioissa syyllisyydentunnon herättää vanhempien auktoriteetin kyseenalaistaminen. Mukaelmissa lähtö ja paluu muodostuvat synonyymeiksi rikkomukselle ja sovitukselle suhteessa vanhempiin ja Jumalaan.

Adaptaatioiden saarielämän kuvaus välittää kolmenlaisia kasvatusihanteita. Ensimmäkin ihanteet ilmenevät yksilön ja luonnon välisenä suhteena – suhteessa luonnon antamaan kasvatukseen ja luonnon havainto-oppiin. Toiseksi ne muodostuvat yksilön suhteesta yhteisönsä eli yhteiskunnan ja tradition välittämiin kasvatusihanteisiin. Kolmanneksi mukaelmista voidaan hahmottaa yksilön itekasvatuksen ihanne, joka suuntautuu sekä

yksilön kasvuun ihmisenä että yksilön kasvuun yhteiskunnan jäsenyyteen. Seuraavissa luvuissa tarkastelen näitä kolmea kasvatusihannetta, joskaan niitä ei voida kategorisesti erottaa toisistaan vaan ne muodostavat yhtenäisen pedagogisen kokonaisuuden.

Luonnon havainto-oppi ja kansanvalistus

Campe-mukaelmissa Robinsonin uudelleensyntymä saarelle rinnastuu Defoen romaania selkeämmin luomiskertomukseen. Defoella haaksirikkoon johtava myrsky kestää kaksi-toista päivää, mutta Campe-adaptaatioissa haaksirikko tapahtuu myrskyn kuudentena tai seitsemäntenä päivänä. Seitsensymboliikan voi rinnastaa *Vanhan testamentin* luomismytologiaan. Tässä mytologiassa kaaos – johon liitettiin pimeyden, meren ja autiomaan elementit – merkitsi luomisen negaatiota ja luominen rinnastui järjestyneen maailman perustamiseen kaaosta vastaan (ks. Hyttinen 1999: 21–26, 32). Adaptaatioissa myrskyn raivoaminen edustaa kaoottisuuden ja luomisen tilaa, joka laantuu seitsemäntenä päivänä luomistyön tullessa päätökseen: ”Myrsky raivosi yhtämittaa kuusi vuorokautta. Vasta seitsemäntenä päivänä se hieman taukosi.” (Heinämaa 1917/1911: 14.)

Adaptaatiot tarjoavat kaksi näkökulmaa siihen, kuinka tulkita Robinsonin asema hänen kohdatessaan saaren luomakunnan. Haaksirikko seitsemäntenä, Jumalalle pyhitettynä päivänä korostaa luojajumalan voimaa ja suuruutta. Mukaelmista on luettavissa myös toisenlainen tulkintamalli. Menschin & Suppasen mukaelmassa haaksirikko tapahtuu myrskyn kuudentena päivänä – ihmisen luomisen päivänä:

Kuusi päivää kesti myrsky ja minä oli siitä ihan huumauksissa – –. Kuudentena päivänä alkoi Isabella vuotaa, vesi nousi yhä korkeammalle ruumassa, vaikka kaikki väki teki työtä pumpuissa. – – Takanani hyökivät aallot. Äkisti kohosin korkealle ilmaan ja lensin kallioiden yli mantereelle, johon jäin tunnottomana makaamaan.

Varmaankin makasin siinä melkoisen kauan; viimein heräsin ja katselin ympärilläni. Missä olin? (Mensch & Suppanen 1894: 12–13.)

Myrskyn tyyntyminen voidaan tulkita *Raamatun* mytologian valossa kahdella tavalla: joko ihmisen valtana ympäröivään luontoon tai ihmissielun hallintana ruumiiseen (ks. Suutala 1996: 49–50). Adaptaatioissa nämä molemmat ulottuvuudet ovat läsnä. Pelastuminen myrskyn keskeltä antaa Robinsonille paitsi vallan saaren elolliseen luontoon se myös asettaa vaatimuksen oman ihmisluonnon hallitsemiseen.

Robinsonista tulee luomakunnan ensimmäisenä ihmisenä luonnontilaisen saaren järjestäjä ja hallitsija. Uudestisyntyneen ihmisen edessä aukenevat koko luomakunnan ihmeet – toisistaan erottuneet taivas, maa ja vesi ja niiden kasvit ja eläimet:

Kauhistuen hypähdin ylös ja tajusin heti tilani. Tuossa aava meri, jossa vielä laineet hurjasti pauhasivat. – – Takanani outo maa uhkuva mitä rehevintä ja komeinta kasvullisuutta, mutta minä en tuntenut sen puita enkä ruohoja. Kirjavat linnut, jotka kiikkuivat oksilla tai huutaen lensivät edes takaisin, melkein pelottivat minua. Missä olin? (Mensch & Suppanen 1894: 13.)

Kun hän [Risto] jälleen virkosi, näki hän korkealla yläpuolellaan sinisen taivaan, tunsi allansa lujan kallion ja edessään oli suuri pauhaava meri. (Heinämaa 1917/1911: 16–17.)

Robinsonin roolia luontoon heitettynä, oman havainto- ja kokemusmaailmansa varassa toimivana yksilönä korostaa campelaisten mukaelmien rakenne. Koska kertomuksesta on poistettu laivanhylky, Robinsonin on löydettävä niin ravintonsa kuin työvälineensäkin luonnosta. Havainto-opin lähtökohtana ovat kasvatusihanteet, joita Rousseau sovelsi Émilien tullessa 12 vuoden ikään. Tässä ikävaiheessa keskeisessä roolissa on luonnon ilmiöiden tarkastelu. Rousseau otaksuu Émilien oppivan astronomiaa tarkkailemalla taivaankappaleita, maantiedettä tarkkailemalla kotiseutuaan ja fysiikkaa yksinkertaisten kokemusten avulla. (Rousseau 1905: 302–332; Grue-Sørensen 1961a: 329–332; Suortti & Mutanen 1997: 73–76.) Saarielämän, ihmiskunnan kehityksen, alkuvaiheissa Robinson tutustuu havainnoiden ja kokien luonnon ilmiöihin ja eliöihin ja oppii hengissä selviämisen taidot:

Nälkä pakotti minut alas puusta, sillä en ollut edellisenä päivänä syönyt mitään. Astuin noin tuhat askelta metsikköön ja katselin kiihkein silmin ympärilleni, enkö löytäisi pähkinöitä, tammenterhoja tai orjantappuran marjoja; mutta niitä ei ollut, ainostaan outoja puita ja pensaita ja niihin kiertyneinä kaikenlaisia köynnöskasveja. Minä kaivoin sormillani maasta muutamia juuria, mutta maistettuani niitä heitin ne inholla pois. Tuskanani eneni enenemistään. Heittäydyin epätoivoisena maahan ja itkin, hypähdin ylös ja huusin ääneen taivasta kohti: ”Pitääkö minun siis kuoleman nälkään?” – – Silloin huomasin tiheikön reunassa tutun kasvin. Olin ennen nähnyt sen isäni puutarhassa ja usein leikkinyt sen kirjavilla jyvillä. Iloisesti taivutin alas suuren korren ja tartuin täyteläisiin tähtkähäihin. – – Olin löytänyt maissia eli turkinvehnää. (Mensch & Suppanen 1894: 16–17.)

Ravintoa etsiessään ja saaren eliöstöön tutustuessaan Robinson toimii kuten Aadam, jonka tehtäväksi Jumala antoi nimien antamisen eläimille ja linnuille. Kertoja ”nimeää” Robinsonin löytämät tuntemattomat kasvit ja eläimet:

Maatessaan siinä pensaalla juurella päätteli hän sen tuuheista lehdistä valmistaa hautun. Samalla tuli hän tarkemmin katsoneeksi pensasta ja huomasi siinä myös kurkunnäköisiä hedelmiä, jotka olivat noin vaaksan pituisia ja kolmen sormen paksuisia. Ne olivat banaaneja. (Heinämaa 1917/1911: 26.)

Aamulla Robinson nousi ja meni meren rannalle etsimään simpukoita. Hän asteli nyt toista tietä pitkin. Siellä oli suuri puu, ja siinä olevat suuret hedelmät olivat kuin meidän kurpitsitamme. Hän mursi niistä yhden. Sen kuori oli kova, ja Robinson söi neljä tällaista hedelmää. Nämä hedelmät olivat kookospähkinöitä ja puu oli kookospalmu. (Tolstoi & Rautio 1934: 11.)

Elollisen luonnon nimeämisellä on kertomuksessa kaksi funktiota: Yhtäältä luonnon antimia hyödyntävä Robinson/Risto edustaa empiristisen pedagogiikan ihannetta havainnoiden ja kokeiden oppivasta yksilöstä. Toisaalta luonnon kasvien ja eläinten kuvailu ja nimeäminen viittaavat käsityksiin lukijasubjektien oletetuista tarpeista. Kun Robinson luo

suhdetta häntä ympäröiviin eksoottisiin kasvi- ja eläinlajeihin, lisääntyy myös lukijan tietämys oman kotimaan ulkopuolisesta maailmasta: ”Jamaaja, Ruotsiksi Papegoja, on kirjawa, sorea lintulaji, joka ihmisten kanssa oltua oppii lausumaan muutaman sanan. Kesyyntä tuodaan niitä meidänki maahan.” (Geyger & Tandefelt 1847: 51.)

Selvimmän pyrkimykset lukijoiden sivistämiseen ja valistamiseen ilmenevät luonnontieteellisen tietoaikseksen korostamisena Campen (1991: 6) ihanteen tavoin. Geygerin & Tandefeltin, Grönstrandin ja Tolstoin & Raution mukaelmissa luonnontieteellinen aines korostuu eniten. Tandefeltin käännöksen luonnontieteellisessä sanastossa ja kuvastossa näkyy teoksen asema ensimmäisten suomenkielisten kaunokirjojen joukossa. Lukijoille oletetusti tuntemattomia maantieteellisiä paikkoja, eläimiä ja kasveja luonnehditaan perusteellisin sanallisilla ja kuvallisilla selityksillä: ”Yhtenä päivänä löysi hän laivalta palatessa suuren kilpi kuorikkaan,*”) ensimmäinen kun hän täällä näki, vaikka niitä, jonka hän sitte hawaitse, täällä löyty yltä kyllin.” (Geyger & Tandefelt 1847: 39.) ”Kilpikuorikkaan” perusteellisempi kuvaus jatkuu alaviitteessä:

*) Kilpikuorikas, Ruotsiksi sköldpadda, on ihmeellinen elävä, joka tawataan kuumiin maiden merissä, rannoilla ja luodoilla. Sen ruumis on peitetty kilwen muotoisella sarwenlaisella kuorella, jonka kumpaiset päät on aukaiset; yhdestä pistää elävä maalle pään ja etujalat, toisesta takajalat ja hännän. (Geyger & Tandefelt 1847: 39.)

Sanojen ja termien määrittely kertoo kahdesta seikasta: vasta kehityksessä olevasta suomen kirjakielenä, jossa monilla ilmiöillä ei vielä ollut vakiintunutta nimitystä, sekä kansan tietämättömyydestä. Suomentaja on mahdollisesti joutunut sepittämään omaa sanastoa lukijakunnalle tuntemattomien eläinten, kasvien ja luonnonilmiöiden kuvaamiseen,³⁵ sillä vieraiden maiden maantiede sekä kasvi- ja eläinkunta olivat suomalaiselle rahvaalle vielä melko tuntemattomia.³⁶ Selittävät alaviitteet puuttuvatkin suomennoksen pohjana olleesta ruotsinnoksesta, joten ne on lisätty juuri suomenkielisiä lukijoita varten:

Lienee niitäki maassamme, jotka ei tiedä että wesi meressä on suolaista, eikä siis kelpaa juoda. (Geyger & Tandefelt 1847: 12.)

Etäläisissä maissa ei millonkaan ole talwea, mutta sen siaan alinomainen sade. Niille on siis sadeaika mikä talwi meille. (Geyger & Tandefelt 1847: 47.)

Niin ikään Raution Tolstoi-suomennoksessa tarjotaan perustietoja tietämättömäksi oletetuille lukijoille:

Kauempänä hän näki pensaita. Hän astui lähemmäksi ja näki niissä vihreitä marjoja. Hän maisteli niitä. Ne eivät olleet makeita, eikä niitä voinut syödä. Hän suuttui ja kiskaisi yhden pensaan juurineen maasta. Sen juurissa oli myöskin marjoja, mutta isompia eikä vihreitä. Hän maistoi. Ne eivät myöskään olleet maukkaita, mutta hän otti niitä ja laukkuunsa työntäessään ajatteli: ”Kelpaavat.” Ne olivat perunoita.

Robinson käveli vielä kauan ja löysi eräästä puusta hedelmiä, jotka olivat kuin omenoita, keltaisia ja happamia; niitä sanotaan sitruunoiksi. (Tolstoi & Rautio 1934: 13, 15.)

Geygerin & Tandefeltin ja Tolstoin & Raution mukaelmissa tarjotaan luonnontieteellistä pohjatietoa, mutta Grönstrandilla valistavat tiedonannot ovat pitkiä ja perusteellisia. Mukaelman kaikkitietävä kertoja – sanan kirjaimellisessa merkityksessä – mahdollistaa opettavaisen tietoisuuden antamisen:

[H]än näki edessään koko lauman hirwennäköisiä eläimiä, jommoisia hän ei ollut nähnyt koskaan ennen. – –

Nuo eläimet muistuttivat hiukan meidän hirweämme, kaula oli wain pitempi, pää pieni. Suuret, mustat, älykkäät silmät kääntyiwät katselemaan Robinsonia. Ne oliwat lama-eläimiä, joita myöskin sanotaan lammaskameliksi niiden hienon willan ja pitkän kaulan tähden. Niiden alkukoti on etelä Amerikan, Perun, Chilin ja Quiton wuorimaat ja ne owat lauhkeita, hyödyllisiä eläimiä, joiden liha on sangen maukasta. Kesyttöminä ne syöwät ichu-ruohoa, jota kaswaa A n d i e n wuoristossa ja owat, huomattuaan ihmisten heitä hätyyttävän, yhtä arkoja kuin wuorikauriit Sweitsin ja Tyrolin Alpeilla. Jo siihen aikaan kun Espanjalaiset tuliwat Perun maahan, oliwat perulaiset kesyttäneet näitä eläimiä sekä käyttiwät niitä kuorma-ajoon, johon ne soweltuwat wallan hywin. (Grönstrand 1889: 44.)

Samalla kun mukaelmissa kerrotaan muiden maiden oloista ja ilmiöistä, niissä tehdään ero oman ja vieraan, meidän ja muiden välille. Mukaelmasuomennoksissa puhutaan vain harvoin selkeästi Suomen maasta.³⁷ Sen sijaan mielikuvat siitä, että puhutaan juuri Suomesta ja suomalaisille, syntyvät me-diskurssin avulla tapahtuvasta kotouttamisesta. ”Meidän maamme” saa merkityksensä suomalaisessa kontekstissa, vaikka kyse on käännöskirjallisuudesta. Oman maan vertaaminen muihin auttaa lukijaa tarkastelemaan omaa kulttuuria suhteessa vieraaseen.

Kollektiivinen ”meistä” puhuminen on Matti Klingen (1982: 98–99, 126–127, 209) mukaan tyyppillistä kansallista omanarvontuntoa korostaville kansallislauluille. Geygerin & Tandefeltin ja Grönstrandin mukaelmissa me-puheella tehdään ero saariluonnon ja lukijan kotimaan luonnon välille. Usein meidän ja muiden vertailu muodostuu nationalistiseksi diskurssiksi, jossa oman kotimaan luonto näyttyy ihanteellisena vieraaseen verrattuna.

Lintujen ääniä kuului kaikkialla, mutta ne eiwät olleet laisinkaan pilwiin kohoawan leiwon tai muiden metsiemme ja ketojemme lintujen laulun kaltaisia. Melkein rumilta kuuluiwät äänet, joita papukaijat rämäyttiwät yösjoiltaan lähtiessä. Ylipäättään on Amerikan lintujen laulu, harwaa poikkeusta lukuunottamatta, käheää ja rääkkywää tai soinnuttoman kimakkaa. Ainoastaan monilukuisten metsäkyhkyisten kuherrus soi suloiselta metsän sywästä. – – Ja kuitenkin hän olisi antanut kaikki, joka täällä silmiä huikaisi, yhdestä satakielen sointu-helkähdyksestä tai yhden ainokaisen pienen leiwon riemulaulusta, jolla se Luojaansa aamuhetkellä ylistää. (Grönstrand 1889: 41–42.)³⁸

Idyllinomaiset kuvat ”leiwon riemulaulusta”, ”satakielen sointu-helkähdyksestä” tai ”metsäkyhkyisten kuherruksesta” muistuttavat patrioottista käsitystä Pohjolasta muuttolintujen kotimaana (vrt. Klinge 1982: 135), mitä esimerkiksi Aleksanteri Rahkosen (1841–1877) runossa ”Leivo” korostetaan. ”Miks’ äänes soreasti soi / vain Suomen taivaan alla?”

kysytään runossa ja leivo vastaa: "Sen tähden Suomeen kiiruhdan / ja lennän korkealla, / kun tahdon nähdä kauniimman / mä rannan taivaan alla. / Ja senpä vuoksi laulan ma, / kun kannel täällä soi; / ei missään voi niin riemuita / kuin Suomessa vain voipi."

Adaptaatioissa "meidän maatamme" ei kuitenkaan kuvata ainoastaan idyllisessä va-
lossa. Saaren lintujen höyhenpeitteet voittavat värikkyudessaan kotimaan linnut: "Mutta
jos noilla linnuilla ei olekaan laululahjaa, on Herra sen sijaan warustanut heidät höyhen-
puwulla, jonka wärihoito ja kullanhohde woittaa kaikki, kuin me olemme kotimaisilla lin-
nuillamme tottuneet näkemään." (Grönstrand 1889: 41–42.) Kotimaan olojen kuvauksella
muistutetaan lukijaa myös "maamme" huonoista puolista:

Jokainen meillä tuntee sääskien eli hyttyisten weren himoa, ja kuinka ne etenkin Ju-
hannuksen aikana saattawat olla kiusaksi, kun kauniina iltahetkenä tahtoo nauttia
kesän suloutta koiwujen siimeksessä. Silloin ne laulullaan ja pistöksillään pian muis-
tuttawat että elämä ei ole suinkaan paljasta nautintoa wain. (Grönstrand 1889: 72.)³⁹

Adaptaatioiden luonnonkuvaus ei edusta ainoastaan runebergilaista idylliä, vaan koti-
maan oloista annetaan mukaelmissa kahtalainen kuva.

Luonnosta vai yhteiskunnasta nouseva tapa?

Robinsonin toimintamalleja voidaan tarkastella suhteessa yksilöstä ja traditiosta nouse-
vaan tapaan. Rousseulle luonnon asettama kasvatus merkitsee tapaa, yksilön piileviä
ominaisuuksia, joita oikeanlainen kasvatus tukee. Hänen mukaansa 12–15 vuoden iässä
olevaa lasta ohjaa halu tietämiseen. Tällöin lapsen tulisi luonnonkirjaa lukemalla, koke-
musperäisesti havainnoiden löytää itselleen tarpeellinen hyöty, joka ei ole auktoriteettien
sanelemaa. (Suortti & Mutanen 1997: 16–17, 71–77.)

Snellmanille tapa ei merkitse ihmisen piileviä ominaisuuksia vaan traditiota, johon
kasvavan lapsen tulisi luoda omakohtainen suhde. Snellmanin ajattelussa kotikasvatuksen
siveellisenä tehtävänä on ohjata lasta uskonnon ja moraalin omaksumiseen tapana. Tämä
tarkoittaa lapsen sosiaalistamista perheen tapaan ja traditioon. Perheen tapa merkitsee
laajemmin yhteiskunnan oikeaa ja yleistä oikeustajua, jonka tulisi kantaa myös perheen
ulkopuolisessa elämässä. (Hämäläinen 2005: 32, 35, 54–57, 68–74.)

Campe-adaptaatioissa luonnontilassa eläminen ei merkitse auktoriteeteista irtautumista,
vaan Robinsonin havainto-opin rinnalla elävät opetukset, jotka on saatu auktoriteettien
välityksellä – vanhemmilta, koulusta ja kirjoista. Kodin ja koulun tiedollinen ja moraalinen
oppi ohjaa Robinsonia luonnon keskellä selviytymiseen ja siveellisten tapojen ylläpitämi-
seen yhteiskunnallisen tilan ulkopuolella. Traditiosta, ei luonnosta nousevat opit ja ihan-
teet opastavat oikeisiin valintoihin hyvän ja pahan tiedon puun väliltä.

Defoen romaanin ja adaptaatioiden välillä on selvä ero suhteessa tietoon ja oppiin. De-
foen Crusoe oppii asioita omatoimisen yrityksen ja erehdyksen kautta. Crusoen saarella
tarvitsemat käytännön taidot eivät ole hänen porvarillisessa kasvuympäristössään enää
siirtyneet sukupolvelta toiselle. Hän opettelee itsenäisesti monia puuhia mallinaan elämäs-
sä nähdyt ja koetut asiat. Hän tunnistaa riisintaimet, koska on nähnyt Afrikan orjuudessa
ollessaan riisin kasvatusta ja osaa valmistaa purjeen, jollaisia hän näki Afrikan-vankeu-

tensa aikana. Hän muistaa, että brasilialaiset käyttivät tauteihin lääkkeeksi tupakkaa ja kokeilee sitä itsekkin. Hän on katsellut pikkupoikana korinpunojan työskentelyä ja osaa soveltaa mallia saarella. (RC 103, 122–123, 139–140, 281.) Monet työt Defoen Crusoe oppii kuitenkin harjoittelemalla ja kokeilemalla. Ympäristöä tarkkailemalla hän selvittää sade- ja kuivakausien vaihtelut ja parhaan kylvöajan, hän oppii valmistamaan voita ja juustoa, onnistuu lasittamaan astioita ja leipomaan leipää. (RC 137–138, 155–157, 159–160, 187–188.) Crusoe on kuitenkin porvarillisen elämänpiirinsä luonnosta vieraannuttama. Hän ei juurikaan hyödynnä luonnonvaraisia kasveja vaan turvautuu tuntemiinsa ja itse viljelemiinsä kasveihin:

Tämän puron varrelta löytyi useita miellyttäviä niittyjä tai jonkinlaisia savanneja, ta-saisia, ruohikkaisia aukeita. Ja arvatenkaan vesi ei täällä milloinkaan noussut kovin korkealle, sillä uoman varressa kasvoi runsaasti rehevää ja vahvavartista tupakkaa. Monenlaisia muitakin kasveja oli, mutta minä en niitä tuntenut enkä näin ollen tien-nyt millaisia hyödyllisiä ominaisuuksia niillä kukaties saattoi olla. (RC 129.)⁴⁰

Geygerin & Tandefeltin mukaelman vastaavaan kohtaan tehty lisäys korostaa opin ja tiedon merkitystä luonnontilaisessa elämässä. Opin laistaneelta Robinsonilta puuttuu hyödyllisen ja hyödyttömän erottamisen tieto, jonka tarjoaa yhteiskunta, ei luonto:

Siellä täällä rannoilla oli ihanat weheriöitsewät laitumet, joilla kaswo hywää nurmea ja lukemattomia monen lajisia kukkaisia. Kummut kaswoiwat enimmästi tupakkaa, sen ohessa oli niissä kuitenkin muitaki ruohoja joita hän walitettawasti ei tuntenut. *Sil-lon hawaitsi hän opin ja tiedon tarpeellisuuden, ja oli nyt pahoillansa, että hän kewymielisesti oli jättänyt niin monta tilaisuutta saadaksansa oppia.* (Geyger & Tandefelt 1847: 46–47; kursiivi minun.)

Adaptaatioiden Robinsonin tiedot maailmasta ovat välillisesti saatuja, vaikka ne perustu-vat saarella havaittuun. Välittäjänä on useimmiten ollut kasvattaja: vanhemmat ja kodin perintö tai koulu. Kotoa saatu oppi on havainnollista mallioppimista tai suullisesti siirret-tyä tietotaitoa. Lapsuusvuosina opitut tiedot ja taidot joutuvat koetteille saarielämässä, ja käytännön ongelmanratkaisu on hengissä pysymisen elinehto.

Snellman (1991: 77–78) korosti vanhempien, erityisesti isän, sivistyksen merkitystä ko-tikasvatuksessa. Hänen mukaansa ainoastaan sivistynyt voi antaa sivistynyttä kasvatusta ja hyödyttää ympäristöään omassa piirissään. Jos isältä puuttuu sivistystä, silloin Snellma-nin mukaan

[h]änen antamansa opetukset, hänen esimerkkinsä sulkevat lapsen mielen sivistyk-seltä. Se oppii vain läksyjä ja unohtaa ne oppiakseen, miten maailmassa päästään eteenpäin. Sitä vastoin isä, joka etsii lapselleen ohjausta oikeaan ihmisyyteen ja miksei myöhemmin ja samalla ammatilliseen kelpoisuuteen, – – tämä isä ilmaisee omaa sivi-stystänsä ja antaa kasvattajana takeita poikansa sivistymisestä. Hänen harrastuksensa ja toimenpiteensä näet suuntautuvat yleiseen, kasvatettavan sivistämiseen ihmiskun-taa ja isänmaata hyödyttäväksi – –. (Snellman 1991: 78.)

Adaptaatioissa kotoa saadun opin ja tiedon takana on tavallisesti isä, perheen yhteiskunnallinen toimija. Grönstrandin (1889: 29, 46) Robinsonille isä on kertonut nousu- ja laskuveden vaihtelusta ja siitä, kuinka Amerikan kansat hankkivat tulta hankaamalla puukalikoita vastakkain. Isältä opitun rinnalla korostuu koulussa tarjotun tiedon merkitys. Luku- ja kirjoitustaidon yleistyminen osoitti muutosta traditionaalisesta kohti modernia yhteiskuntaa. Vuosisadan loppupuolen Suomessa korostui lukemaan oppimisen ja painetun sanan valta. Sanomalehdet, tietokirjat ja kaunokirjallisuus välittivät tietoa, ja tämän tiedon hankkiminen edellytti lukutaitoa. Lukemaan oppimisesta tuli keskeinen osa kansanopetusta. (Ks. Iisalo 1989: 114–119; Peltonen 1992: 80–87; Jalava 2005: 89.) Mukaelmissa lukemisen ja koulunkäynnin merkitystä korostetaan sekä lapsilukijoille että heidän vanhemmilleen, jotka päättivät lapsen kouluun menosta.

Risto muisti nyt, että koulussa oli opettaja kertonut, kuinka sormista ja niiden lomista voi muistaa kuukausien pituuden. Ei ollut Risto silloin kuunnellut tarkkaavaisesti, kun ei tullut ajatelleeksi, että siitäkin voisi joskus olla hänelle hyötyä. Nyt oli hänen enää mahdoton sitä muistaa. (Heinämaa 1917/1911: 29.)

Avuksi Ristolle tulee hänen *Luonnonkirjasta* lukemansa loru, jonka avulla hän muistaa kuukausien pituudet ja pystyy pitämään kirjaa ajankulusta.⁴¹ Viittaus Topeliuksen *Luonnonkirjaan* korostaa erityisesti koululukemistojen hyvää hallintaa. *Luonnonkirjaa* käytettiin *Maamme kirjan* ohessa kansakoulujen oppikirjana vuosikymmenten ajan. Adaptaatioissa korostuva lukemisen merkitys eroaakin selkeästi Rousseauin ihanteista. Koetun, nähdyn ja kuullun avulla tapahtuvan traditionsiirron ohessa korostuu lukemiskulttuurin ja painetun sanan mahti. Campe-adaptaatioille on yhteistä, että koulunkäynnin ja lukemisen tärkeys ja ilo kirkastuvat saariolosuhteissa. Robinson kasvaa Topeliuksen (1917: 141) ihanteen mukaiseksi, tiedonhaluisen ja oppia rakastavan kansan edustajaksi:

Woi, huoahhti hän usein, kuinka olin mieletön nuoruudessani, kun saatoin usein pitää lukemista ja kirjoittamista waiwana ja tyhjän toimitusta hauskana. Mitä pitkäpiimäisintä kirjaa pitäisin nyt kalliina aarteena; lehti paperia ja kirjoitusneuwo olisivat minulle nyt kuningaskunnan arwoiset. (Grönstrand 1889: 65.)

Ah, rakkaat koulukumppanini! Miten iloisina ja ahkeroina menette työhönne ja saatte hyvässä seurassa jutella ja kuulla muiden puhetta tai lukea hauskaa kirjaa! (Mensch & Suppanen 1894: 55.)

Saarivaiheen ”luonnonmukaisessa kasvatuksessa” korostuu opin, tiedon ja koulunkäynnin merkitys yksilön henkilökohtaisen elämän näkökulmasta. Kehyskertomus sen sijaan heijastaa opin kollektiivista, yhteiskunnallista merkitystä. Yhteiskunnasta nouseva traditio ohjaa Robinsonia tiedonsiirron ohessa siveellisesti ja moraalisesti ihannoituun toimintaan. Grönstrandin mukaelmassa on eksplikoitu se opetus, jonka saarielämän toivotaan pojalle tuottavan:

Toiselta puolen ero ja awuton yksinäisyys opetti häntä käyttämään omia woimiaan ja luonnonlahjoaan sekä teroitti hänen älyään ja kekseliäisyyttään; mutta tärkeämpi,

siunausta tuottavampi oli tämän tapahtuman tuottama toinen hedelmä, että se johti hänet Herran tykö, josta kunnon äiti oli jo aikaisemmassa lapsuudessa hänelle puhunut.” (Grönstrand 1889: 29.)

Kekseliäisyyttä korostavan pedagogisen opetuksen rinnalle, ja sitä keskeisemmäksi, muodostuu kristillis-isänmaallinen, kunnioittava suhde auktoriteetteihin. Lapsen ja kansalaisen subjekti-ihanne on omatoiminen, mutta kaikissa toimissaan korkeimpaan turvautuvan ihmisen ihanne.

Kuten sitaatti korostaa, moraalisen ja siveellisen ryhdin istuttaminen lapseen oli äidin tehtävä. Grönstrandin, Menschin & Suppasen ja Heinämaan adaptaatioissa Robinsonin kuvataan oppineen kotoa äidiltään kodin yksityisen piiriin, kuten hengelliseen elämään, kuuluvia asioita. Rukoushetket, kotoa opitut virret ja hengelliset laulut sekä raamatunkertomusten muistelu kuuluvat Robinsonin arkeen ja pyhään. Harras hiljentyminen lohduttaa saaren yksinäisyydessä ja sen avulla pidetään yllä uskonnollista tapakulttuuria: ”Hän lauloi ihanan aamuvirren, jonka hän oli kalliilta äidiltään oppinut, ja se antoi hänen sielulle rauhaa ja rohkeutta waeltaa yksin suuressa metsässä.” (Grönstrand 1889: 42.)

Vuosisadan lopun Suomessa vallinneessa luterilaisessa yhtenäiskulttuurissa erityisesti sunnuntain vietolla oli kristillisen kasvatuksen kannalta keskeinen kollektiivinen luonne. Sunnuntait tuli käyttää lapsen hengellisen elämän kehittämiseen ja vahvistamiseen *Raamatun* lukemisen, virsien veisaamisen ja kirkossakäynnin keinoin. Kirkossakäynnillä oli kahtalainen funktio: yhtäältä tavoiteltiin hengellisen sanoman sisäistämistä, toisaalta tuli osoittaa, että lapsi on perheen lisäksi osa kristillistä yhteisöä. Sunnuntai ei merkinnyt lepoaan pyhäpäivää – Jumalalle omistautumisen päivää. (Ks. Kakko 2005: 104–114.)

Sunnuntain vietolla on mukaelmissa erityinen tehtävänsä. Defoen Crusoen saarella tekemän ajanlaskun yhdeksi funktioksi mainitaan lepopäivän pyhittäminen, ja Crusoe viettää sunnuntait usein rukoillen ja *Raamattua* lukien. Defoen Crusoelle kristillisyyden harjoittaminen on kuitenkin individualistinen kokemus – hän ei tarvitse ympärilleen kotia tai seurakunnan yhteisöä, vaan hänen uskonnollisuutensa toteutuu rukoilun ja *Raamatun* lukemisen välityksellä suorana suhteena Jumalaan. Crusoen lepopäivän pyhittäminen kuitenkin unohtuu pian ajanlaskun aloittamisen jälkeen: ”HUOM: lepopäivien pyhittäminen jäi melko pian kuolleeksi kirjaimeksi, koska en ollut ymmärtänyt merkitä niitä erikseen kalenteripylvääseeni ja viikonpäivät menivät tuota pikaa sekaisin.” (RC 96.)⁴²

Adaptaatioissa sen sijaan uskonnollisuudella ja lepopäivän pyhittämisellä on kollektiivinen funktio. Koska Campe-mukaelmien Robinson ei saa haaksirikkoilaivan hyllystä *Raamattua*, uskonnollisuus syntyy muista elementeistä. Sidos vanhempiin, erityisesti äitiin, on keskeinen, ja tämä kiteytyy sunnuntaiden vietossa. Ajanlaskun keskeisenä funktiona on sunnuntaiden erottaminen muista viikonpäivistä. Menschin & Suppasen (1894: 39) Robinsonika merkitsee kalenteripuuheunsa ristin jokaisen sunnuntain kohdalle erottaakseen sen arkipäivistä. Myös Risto Roopenpojalle sunnuntaiden merkitsemisellä on keskeinen rooli: ”Pitäisihän minun tietää, milloin on sunnuntai, jotta voisin silloin levätä ja muistella rakasta kotiani ja hyvää Jumalaa.” (Heinämaa 1917/1911: 29.) Samoin muiden kristillisten juhlapäivien, erityisesti joulun vietto saa Heinämaalla näkyvästi Defoen romaanista erottuvan funktion. Defoen Crusoen ensimmäisen saarella viettämän joulun päiväkirjamerkinnöistä ei juhlan pyhyys ilmene:

24. *joulukuuta*. Satoi rankasti koko päivän ja yön. En käynyt ulkona lainkaan.

25. *joulukuuta*. Koko päivä sadetta.

26. *joulukuuta*. Sade lakannut, maa paljon viileämpi ja miellyttävämpi kuin aikaisemmin. (RC 99.)⁴³

Heinämaalla pyhäpäivien vietto liittyy pojan perheen ja kristikunnan kollektiiviin: "Nytpä tiedän, milloin on pyhäpäivä. Silloin kirkonkellojen soitto kaikuu kotimaassa ja ihmiset rientävät kirkkoon. Tiedän myöskin, milloin joulukynttilät sytytetään ja isä lukee äidille joulukertomuksen." (Heinämaa 1917/1911: 30.) Luterilaisessa traditiossa kirkonkellojen kaiku merkitsi yhteisön koollekutsua kristillisten juhlien viettoon. Riston toiminta toteuttaa sitä 1800-luvun lopun kasvatustoppaiden korostamaa ihannetta, jonka mukaan kirkonkellojen tuli soida "kutsuna lasten korvissa" (ks. Kakko 2005: 110–113). Sunnuntaiset hartaudentarjoitukset palauttavat adaptaatioissa mieleen kotoiset kokemukset ja lapsen oikean paikan suhteessa vanhempiin, Jumalaan ja isänmaahan:

Kuudentenatoista päivänä lokakuuta oli ensimmäinen sunnuntai, jota vietin. Jätin työni rauhaan ja ruokin vain karjani ja valmistin ruokani. Sitte nousin vuoren huipulle rukoilemaan oikein taivasalla. Rukouksen perästä veisasin yhden niistä kauneista virsistä, joita olin ennen veisannut isäni kanssa ja oppinut ulkoa. (Mensch & Suppanen 1894: 39.)

Tämä päivä oli myöskin sunnuntai. Linnut lauloivat kauniisti, ja hiljaa humisivat metsän puut. Kaikki oli niin juhlallista. Risto otti hatun päästään ja lauloi virren, jonka äiti kotona niin usein oli laulanut. Kirkkaalla äänellä hän lauloi: "Sun haltuus, rakas isäni – –". Niin sydämestään ei hän ollut ennen koskaan laulanut. Sitten polvistui hän ja rukoili hartaasti Jumalaa, joka taivaan korkeudesta yksin hänet näki ja kuuli. Nyt tuntui Ristosta ihmeen hyvältä. Tuntui kuin olisi hän ollut pienen pienen lapsi ja saanut nojata isän polvelle ja pitää kiinni hänen kädestänsä. (Heinämaa 1917/1911: 52.)

Mukaelmissa kristillisen moraalin ja tapakulttuurin kantimet ovat vanhempien ympärille rakentuvassa kotielämässä. Se kasvu aikuisuuteen ja yhteiskunnan jäsenyyteen, joka epäonnistuu kotiolosuhteissa, jatkuu saarella. Kodissa kylvetty moraalisen ajattelun ja toiminnan siemen tekee Robinsonista koko kertomuksen ajan vanhempiensa sidoksissa olevan lapsen. Auktoriteetit ovat läsnä moraalin ja syyllisyyden tunteina, jotka kohdistuvat Robinsonin ajatuksissa hänen omaan vastuuseen tekemisistään.

Grönstrandin, Menschin & Suppasen ja Heinämaan mukaelmissa toistuu Defoen romaanin tavoin rikoksen ja siitä seuraavien rangaistusten ja katumuksen sykli. Robinsonin katumuksen rituaali toistuu kertomuksen käännekohdissa, joita ovat kotoa lähdön jälkeinen ensimmäinen myrsky, haaksirikko ja saarelle pelastuminen, sunnuntain ja saarella olon vuosipäivän vietto, sairastuminen sekä kotiinpaluu. Moraalista pohdiskelua ei käydä Defoen Crusoen tavoin suhteessa *Raamatun* ja kaitselmuksen tahtoon, vaan lankeemus saa merkityksensä suhteessa vanhempiin, Jumalan maanpäällisiin edustajiin:

Ei kukaan ole koskaan saanut kärsiä niin pitkää rangaistusta niin ajattelemattomasti ja äkkiä tapahtuneesta rikoksesta. – – Syöksyessäni märkään hautaan oli ainoa aja-

tukseni armaat, kunnon vanhempani. Minua ei odottava kuolema pelottanut, vaan katumus, syvä katumus ajatellessani surua, jota tuotin vanhemmilleni. – – Oi rakkaat nuoret lukijani! Te ette vielä tunne enkä minäkään sitä ennen tietänyt, kuinka katkera katumus on! Minusta se tuntui yhä katkerammalta, mitä enemmän muistelin lapsuuteni onnellisia päiviä ja vanhempieni hyvyttä ja rakkautta. Miten mielelläni olisin kaan ollut heidän kuuliainen lapsensa! Miten mielelläni olisin kaan kaiken voimani ja taitoni mukaan harrastanut, koettanut ja tehnyt yksin heidän tahtoansa! Mutta nyt olin erotettu maailmasta kuin saastutettu, nyt olin suojelukseton kuin kedon eläimet, nyt olin tahrattu omissa ja Jumalan silmissä. (Mensch & Suppanen 1894: 10, 13, 15.)

Lapsen syntisyiden rakentuminen suhteessa vanhempiin ilmenee erityisesti Robinsonin sairastuessa saarella. Defoen romaanin tavoin synnin ja sairauden välinen symbolinen yhteys on ilmeinen. Defoen Crusoe näkee sairastaessaan uskonnollisen syyllisyydentunnon herättävän unen. Unessa hänelle ilmestyy paholaishahmo, joka uhkaa hänen henkeään: ””Koska kaikki mitä on tapahtunut ei ole saanut sinua katumaan syntejäsi, nyt on sinun on [sic] aika kuolla.” Sen sanottuaan hän näytti kohottavan keihäänsä tappavaan iskuun.” (RC 116.)⁴⁴ Heinämaan mukaelmassa sairauden tuskissa heittelehtivälle Ristolle ilmestyy Defoen paholaishahmon sijaan hänen isänsä: ”Eräänä yönä Risto näki unissaan vanhan isänsä seisovan edessään ja huutavan Ristoa nimeltä. Silloin hän levitti käsiään ja huusi: ”Täällä minä olen, isä, täällä minä olen!”” (Heinämaa 1917/1911: 45.)⁴⁵ Kuolemansyyniksi muodostuu rikkomus vanhempia kohtaan. Riston syyllisyydentunteisiin samastuminen saattaa myös kertomuksen lukijan katartisen kokemuksen äärelle:

Kuinka hyvin olikaan äiti häntä hoitanut, kun hän kotona oli ollut kipeänä. Ja nyt! Nyt ei ollutkaan ketään, joka olisi häntä auttanut. ”Voi, jos nyt täällä kuolen! Kuka minut hautaa? Kuka itkee haudallani!” – – Mutta sitten yltyi tauti oikein kovaksi. Risto yritti rukoilla, mutta ei jaksanut hän muuta kuin kuiskata: ”Hyvä Jumala, auta minua, minä kuolen!” Mutta sitten puheli hän hiljaa itsekseen: ”Kuinka hyvä Jumala minua auttaisi. Olenhan rikkonut Hänen käskynsä. Hän tahtoo, että lapsi tottelee ja rakastaa vanhempiansa, mutta minä olen karannut kotoa ja saattanut vanhemmilleni paljon surua ja huolta.” – – Hänellä oli polttava jano, mutta ei kukaan antanut hänelle vettä. Silloin hän valmistautui kuolemaan. Hän pani kätensä ristiin ja pyysi, että Jumala ottaisi hänen sielunsa. Sitten pyysi hän anteeksi vanhemmiltaan. Sen jälkeen vaipui hän takaisin vuoteelleen eikä tiennyt enää mistään. (Heinämaa 1917/1911: 44–46.)

Leena Kosken (2001: 41–44) mukaan tunnustamisen, katumuksen ja anteeksipyynnön rituaaleilla korvattiin luterilaisessa kasvatusihanteessa lapsen tekemän synnin aiheuttamaa moraalisen järjestelmän rikkoutumista. Ainoastaan tunnustamisen rituaalin kautta lapsi voi saada anteeksiannon ja kasvaa hyvään ja oikeaan. Grönstrandin (1889: 84–85) Robinson rukoilee syntejään anteeksi Jumalalta, mutta Menschin & Suppasen (1894: 39, 51, 58) ja Heinämaan (1917/1911: 45–46, 68–70) mukaelmissa anteeksipyyntö kohdistuu vanhemmille kerta toisensa jälkeen.

Mukaelmien kristillisten ja moraalisten arvojen yhteenkietoutumista ilmentää Tolstoi-suomennoksen vähäinen moralismi. Mukaelmasta on sensuroitu Tolstoin alkukielisen teoksen uskonnollinen aines, ja sen myötä kertomuksen moralistinen sävy lieventyy. Tols-

toi-suomennoksessa ei muiden Campe-mukaelmien tavoin ilmene vanhempia kohtaan tunnettavaa syyllisyyttä eikä synnin ja sairauden välistä yhteyttä. Robinsonin sairauden vaiheet käydään läpi hyvin lyhyesti:

[H]äntä alkoi oksennuttaa, ja hän tuli hyvin sairaaksi. Hän paneutui maata, eikä voinut enää nousta; kukaan ei pannut puita uuniin, ja tuli sammui kokonaan. Robinson luuli kuolevansa. – –

Robinson oli sairas kaksi viikkoa, sitten hänen olonsa tuli helpommaksi, ja hän söi perunan ja puoli sitruunaa. (Tolstoi & Rautio 1934: 25.)

Suomennoksesta sensuroitu katkelma (kursivoitu) osoittaa, että Tolstoi itse säilytti mukaelmassaan sairauden ja uskonnollisen toiminnan yhteyden: ”Robinsonista näytti, että hän kuolee, ja hän alkoi rukoilla ja odotti vain kuolevansa.” (Tolstoi 1862: 41; suom. MK.)⁴⁶ Kun maininnat Jumalaan turvautumisesta on poistettu, jäljelle jäävä aines korostaa yksinomaan Robinsonin omavoimaisuutta.

1.4. ITSEKASVATUS JA IHMI SLUONNON HALLINTA

Vuosisadan vaihteen Suomessa ihanne yksilön henkilökohtaisesta vastuusta omasta kasvustaan, itsekasvatuksesta, eli vanhempien, kasvattajan ja opettajan kasvatusvastuun korostamisen rinnalla. Itsekasvatuksella tarkoitetaan Kirsti Sivosen (2006: 270) mukaan ihmisen omaan ajatteluun pohjautuvaa, tavoitteellista ja tietoista elämänikäistä kasvatuksen prosessia, jossa ihminen itse toimii kasvattajana ja kasvatettavana kulttuurisessa ja sosiaalisessa kontekstissaan ja jonka sisällöt liittyvät ihmisenä kasvamiseen, tietämiseen ja toimimiseen.

Ajatukset yksilön rajattomasta kehityskyvystä saivat kasvupohjaa uuden ajan kehitysoptimismien myötä. Rousseauilla ajatus jatkuvasta kehityksestä kietoutui itsekasvatuksen yksilöllisen kasvun ajatukseen. Suomalaisessa yhteiskunnassa taas itsekasvatuksen toivottiin pääsääntöisesti johtavan yksilön sopeutumiseen vallitseviin yhteiskunnallisiin ihanteisiin. Itsekasvatus ymmärrettiin osaksi sivistyksellistä yksilön itsekehitystä, mutta käytännössä itsekasvatukselle annettiin usein välineellinen rooli: se määrittyi edellytykseksi yksilön kasvulle yhteisöllisesti ja isänmaallisesti oikeaan toimintaan. Snellmanille itsekasvatus tarkoitti koko elämän mittaista kasvatusta järkeen, siveellisyyteen ja vapauteen, mutta omantunnonvapautta tuli soveltaa perheen, yhteiskunnan ja valtion kontekstissa. Ihanteena oli, että itsekasvatuksessa yksilö alistaisi omantuntonsa valtioaatteen ja isänmaarakkautensa ohjattavaksi ja sopusointuun yleisen tavan kanssa päämääränään kaikkien etu. Käytännössä itsekasvatus ymmärrettiin usein itsetarkkailun, itsearvioinnin ja luonteen kehittämiseksi, ruumiin kasvatukseksi ja isänmaan asian edistämiseksi. (Rousseau 1905: 45–46; Tuomisto 1991: 55; Hämäläinen 2005: 32–33, 56–57; Nivala 2006: 83; Sivonen 2006: 42–62, 124–127, 137, 155.)

Campe-mukaelmissa katumuksen ja rangaistuksen kokemukset jalostuvat toiminnaksi, jossa Robinson ottaa vastuun oman itsensä kasvattamisesta. Robinsonin vastuunotto omasta toiminnastaan täydentää saarielämän kahtalaisen opetuksen – opin omatoimisuudesta ja Jumalaan turvautumisesta. Itsekasvatuksen ytimessä on työ ja toiminta, joihin saadaan voima Jumalalta.

Mikael Soinisen itsekasvatuksen ihanteet *Risto Roopenpojassa*

Itsekasvatus kuuluu Mikael Soinisen kasvatustieteen keskeiseen käsitteistöön. Soinisen mukaan itsekasvatuksen herättämiseksi tarvitaan oikeanlaista opetusta. Opetuksen tavoitteena on tunteen herättäminen, joka synnyttää kiinnostuksen opetuksen kohteeseen. Opetuksen vaikutusten ei tulisi lakata opetuksen loppuessa vaan kestää läpi elämän. Oma-toimisesti jatkuvassa itsekasvatuksessa on keskeisellä sijalla Soinisen *harrastuksen* käsite. Kasvatettava, jonka elämän täyttävät virkeät harrastukset, on kypsynyt itsekasvatukseen ja kasvattajan johdosta irti päästettäväksi. Lapsen kehittyminen tähän suuntaan edellyttää kuitenkin kasvattajan kurinpittoa. Soiniselle itsekasvatus tarkoittaa pohjimmiltaan sitä, että kasvatettava totutetaan käyttämään itsenäisesti sitä tietoa ja tahtoa, jonka hän on omaksunut opetuksessa. Tässä Soinisen näkemykset eroavat Rousseauin ihanteista. Soinisen mukaan kasvatuksen tulisi ohjata kasvatettavaa uskolliseksi tämän omille periaatteille, mutta se voi edellyttää lapsen luonnon taivuttamista oikeaan suuntaan kasvatuksen alussa. (Soininen 1908: 79–85, 146–159.) Rousseauin mukaan taas kasvun oikea suunta löytyy lapsesta itsestään, mikäli kasvuolosuhteet ovat oikeat.

Heinämaan *Risto Roopenpojassa* on havaittavissa useita Soinisen ihanteita toteuttavia periaatteita, joiden tulisi ohjata kirjan lukijoita omassa itsekasvatuksessaan teosta oppimateriaalina käytettäessä. Tarkastelen tässä teosta kuuden Soinisen periaatteen näkökulmasta, jotka tulisi huomioida opetuksessa ja opetusmateriaalissa, että ne herättäisivät oppilaisissa harrastuksen: havainnollisuuden, oppilaan itsetoiminnan, jaksottaisen esittämisen, syventävän käsittelyn, kehitysajattelun ja kotiseutuopetuksen näkökulmista.

Havainnollisuuden vaatimus edellyttää, että opetuksen täytyy lähteä liikkeelle havainnoista, koska lapsi kokoaa tietonsa havainnoiden (Soininen 1929: 40–41). Soininen ottaa esimerkiksi *Robinson Crusoen*:

Robinson yksinäisellä saarellaan ei saanut mitään tietoja uusista oloistaan muuten kuin havainnollista tietä. Hänen täytyi nähdä, kuulla ja kosketella kaikkea, tehdä havaintoja esineistä, niiden ominaisuuksista ja luonnosta, muutoksista ja keskinäisistä suhteista. Siitä hän sai tietonsa alkeet, ja näistä lähtien, näitä ajatuksissaan muovaillen hän rikastutti tietomaailmaansa yhtämittaisesti. (Soininen 1929: 40–41.)

Tämän ihanteen mukaisesti Risto on saarella vailla laivasta saatuja tarvikkeita ja yksin oman havainnon ja tekemisen kautta syntyvän oivalluksen varassa. Soinisen esittämien kehitysjaksojen mukainen oppiminen on *Risto Roopenpojassa* Grönstrandin mukaelmaan verrattuna lapsentasoisempaa. Heinämaan mukaelmassa ei korostu niinkään Riston saavutusten tekninen hienous vaan havainnoimalla ja kokeilemalla opitun arvo.

Soinisen (1929: 46) metodiopissa havainnollisuuden vaihetta seuraa oppilaan *itsetoiminnan* vaihe, joka merkitsee ”tahdon harjoitusta” ja ”lujan luonteen kehittämistä”. Oppilaan toiminnalla tulisi olla päämäärä, joka panee tahdon itsetoiminnan liikkeelle. *Risto Roopenpojassa* aktiivisuus ja itsetoiminta on paitsi sisäänkirjoitettu tarinaan myös eksplikoitu kirjan esipuheessa. Heinämaa (1917/1911: 3) toteaa, ettei ole asettanut kertomuksen pääpainoa ”niihin sivistysvälineihin, joita R. löytää haaksirikkoutuneesta laivasta, vaan siihen, kuinka hän yksinäisellä saarella oppii uutteraksi, kestäväksi ja kekseliääksi taistelllessaan nälkää, janoa, petoja, rajuilmoja y. m. vastaan”. Apuvälineiden puuttuminen korostaa sitä, kuinka

Risto on tyystin oman neuvokkuutensa varassa. Riston ajatukset ja puheet on usein esitetty kysymyksen muodossa. Kysymykset aktivoivat lukijan itsetoimintaan – pohtimaan ratkaisuja esitettyihin ongelmiin.

Nytpä pälkähti uusi ajatus Riston mieleen. “Minun täytyy tehdä itselleni hattu, ettei yhtämittaa päättäni pakottaisi”, puheli hän. Mutta kuinka? Ei hänellä ollut olkia, ei neulaa eikä lankaakaan. (Heinämaa 1917/1911: 25.)

Risto leikkasi palasen jäniksenlihaa aikoen sen paistaa. Mutta – hänellähän ei ollutkaan tulta! Mitä nyt tehdä. (Heinämaa 1917/1911: 39.)

Ristosta tuntui hankalalta, kun hän ei syödessään voinut istua oikealla tavalla, sillä hänellä ei ollut pöytää eikä tuolia. Risto tahtoi saada itselleen pöydän. Mutta miten? Ei ollut hänellä sahaa, ei vasaraa, ei kirvestä eikä nauvoja. (Heinämaa 1917/1911: 40.)

Kertomuksessa ratkaisu Riston pulmaan löydetään tavallisesti heti, kun havaittu ongelma on esitetty, jolloin lukijan omalle ongelmanratkaisulle ei jää tilaa. Heinämaa (1917/1911: 3–4) ehdottaakin esipuheessaan, kuinka teosta voidaan lukea kouluopetuksessa niin kutsutun kehittävän menettelyn avulla. Tällöin “*opettaja keskustelun avulla johtaa oppilaan mielikuvituksen tekemään samoja havaintoja, joita R. teki saarellansa sekä keksimään, miten mistäkin pulasta selviytyä*”. Heinämaan “kehittävä menettely” muistuttaa Soinisen esittelemää “kehittävää esitystapaa”, jonka mukaan

– – opettaja esittää tapauksen tai olojen kuvauksen johonkin semmoiseen kohtaan asti, josta alkaen seuraava kehitys käy riippuvaiseksi siitä, mitä edellä on tapahtunut, seuraukseksi siitä, mitä jo on sanottu. Silloin katkaisee hän esityksen ja, vedoten oppilaiden havainto- ja kokemuspiiriin, vaatii heitä kertomaan, miten he olisivat siinä tilaisuudessa menettelleet tai miten he otaksuvat tapausten kehittyneen. (Soininen 1929: 49.)

Soinisen (1908: 160–163) näkemysten mukaan historian ja kirjallisuuden lukeminen vievät oppilaan tilanteisiin, joissa hänen on itse asetettava mielikuvituksessaan kertomusten henkilöiden tilalle päättämään, kuinka hän itse esitettyssä tilanteessa menettelisi ja lopulta vertaamaan päätöstään kirjassa esitettyyn. Tällainen toiminta valmistaa Soinisen mukaan oppilasta yllättäviin tosielämän tapahtumiin, kuten vaikkapa haaksirikkoon merellä, joissa toimintavalmiuksia luovat etukäteen ajatellut toimintamallit. On ilmeistä, että *Robinson Crusoe* -kertomus saa merkityksiä tällaisiin tilanteisiin valmistajana sekä Soinisen että Heinämaan pedagogisissa näkemyksissä. Soininen eksplikoi, millaisen opin Robinson-kertomukseen samastuminen saa aikaan oppilaassa:

Sillä epäilemättä on lapselle monessa suhteessa mieltäkiinnittävää ja opettavaista saada ajatella minkälainen olisi toimeentulo jokapäiväisten tarpeiden tyydyttämisessä ilman muiden apua ja ilman kaikkia niitä yhteiselämän etuja, joiden varassa elämäntarpeiden tyydytys nyt on. Ja varmaan olisi omiaan syventämään lapsen uskonnollisia tarpeita, jos hän mielikuvituksessaan saisi asettua vaikeihin tilanteihin, nälkään, tau-

tiin ja kaikenlaisiin vaaroihin, ilman mitään inhimillistä apua. Hän oppisi tällaisesta ajatuspiiristä puolittietoisesti aavistamaan, ellei selvästi ajattelemaan, kuinka suuressa määrässä ihminen on riippuvainen sekä lähimmäisistään että hänen yläpuolellaan olevasta jumalallisesta kaitselmuksesta. Ja tämä aavistus kypsyttäisi häntä seuraavan asteen sekä historiallista että uskonnollista elämää paremmin ymmärtämään. (Soininen 1931: 94.)

Ihanteellisimmillaan Robinsoniin samastuminen johtaa lapsen itsetoimintaan, uskonnollisen ja siveellisen harrastuksen heräämiseen ja näiden kautta itsekasvatukseen hänen omassa elämässään. Samalla kertomus syventää historiallisten oppiaineiden entistä parempaa sisäistämistä.

Kolmas Soinisen (1929: 50–55) esittelemä vaihe uuden opetettavan asian esittämisessä on *jaksottaisen esittämisen periaate*. Periaatteeseen kuuluu, että uusi opetettava asia on esitettävä lyhyissä jaksoissa. Jaksojen käsittelyn jälkeen asiat tulee yhdistää kokonaisuudeksi oppilaan tietoisuudessa. Kun oppilaat ovat koonneet ajatustyöllään ilmiön tunnuspiirteet tai käyneet etenevän kertomuksen vaihe vaiheelta läpi, tulisi jakson pääajatus löytää otsakkeeksi jaksolle (Suutarinen 1992: 76). Heinämaa (1917/1911: 4) kuvaa tätä työvaihetta esipuheessaan seuraavasti: *“On kuitenkin varottava, ettei opetus jää vain hajanaiseksi keskusteluksi, vaan että aina pienissä jaksoissa kerrotaan, mitä keskustelun kautta on selville saatu, ja etsitään otsakkeet näille jaksoille.”* Hän kuitenkin korostaa, ettei kirjaan ole voitu panna viittauksia jaksoista, koska kirja on tarkoitettu myös lastenkirjaksi.

Risto Roopenpojassa yksi tai useampi luku muodostaa jakson, jonka sisällä tapahtuu sekä havainnointi että toiminta. Jokaisen luvun sisällä esitetään yksi tai useampi ongelma, johon Risto joutuu pohtimaan ratkaisua. Samassa luvussa hän myös löytää ratkaisun ongelmaan. Luvut on otsikoitu neutraalisti, mutta ne voivat kertoa luvun sisältämän keskeisen ongelman. Luvussa *“Riston asunto saarella”* pääongelmana on, kuinka saada asunto ja yösiija. Löydettyään asunnoksi sopivan luolan Risto joutuu kohtaamaan osaongelmat, eli kuinka saada orjantappurapensas pois luolan suulta ja kuinka saada luolaan ovi. Hänen keksittyään (havainnointi) ratkaisut näihin ongelmiin ja suoritettuaan ratkaisun vaatiman työn (itsetoiminta) luku päättyy.

Soinisen esittelemän havainnollisen oppimisen viimeinen vaihe on *syventävä käsittely*, jolla tarkoitetaan sitä havaintokuvaa, jonka uuden asian esittämiseen käytetty opetus on jättänyt mieliin. Syventäminen tarkoittaa Soinisella neljän harrastusryhmän käsitteilyä. Oikein järjestetty opetus on herättänyt oppilaassa harrastuksen kyseessä ollutta asiaa kohtaan, ja tätä mielentilaa tulisi käyttää hyväksi syventävässä käsittelyssä. Mielenkiinto syventävän käsittelyn yhteydessä säilyy Soinisen mukaan mielteiden yhteenliittymisen ansiosta. Vanhat mielteet valitaan oppilaan tunnepitoisesta harrastuspiiristä, minkä vuoksi oppilaan mielenkiinto pystytään johtamaan hänen alkuperäisen harrastuspiirinsä ulkopuolelle, johon hän ei ole aiemmin tuntenut mielenkiintoa. (Soininen 1929: 55–60; Suutarinen 1992: 76–78.)

Soinisen (1929: 56–58) mukaan syventävän käsittelyn huomio tulisi kohdistaa siihen, mikä on kasvatuksen kannalta arvokkainta. Historiallisessa opetuksessa arvokkainta on henkilöiden tekojen tarkastelu ja arvostelu siveellisen harrastuksen näkökulmasta. *Siveellisen* tarkastelun yksi puoli on *uskonnollinen*, ja siinä tulisi syventyä henkilöiden uskonnolliseen mielialaan ja suhteeseen Jumalaan. Soinisen (1929: 56–57) sanoin “[o]n koetettava

selvittää, mikä toimivien henkilöiden menettelyssä on ollut hyvää ja ihailtavaa, mikä väärää ja moitittavaa“. Tämä vaade kantaa myös Heinämaan kertomuksen läpi. Sen kasvatuspäämääränä on moraalisen ja uskonnollisen juonteen ymmärtäminen. Moraalilla vedotaan lukijan siveellisen mielialan herättämiseen, omatuntoon. Siveellisen ja uskonnollisen harastuksen herättämiseen tähtäävät maininnat ja tapahtumat kulkevat läpi koko teoksen, ja ne rakentavat teoksen kehyskertomuksen arvot ja moraalisen opetuksen. Herbartilaisen kasvatusteorian sekulaarit, yksilön kasvatukseen tähtäävät pyrkimykset saavat Heinämaan soinislaisessa sovellutuksessa kristillisen, auktoriteettien tottelemiseen ja kollektiivisen hyvän tavoitteluun tähtäävän toteutuksen.

Soinisen *kehityshistoriallinen ajattelu* ulottuu historianopetusta laajemmin myös muihin oppiaineisiin. Luonnontieteiden osalta kehitysajattelu tarkoittaa sen ajatuksen soveltamista, jonka mukaisesti ihmisen tekemä aineellinen työ on kehittynyt alkeista nykyiseen eri kehitysasteiden kautta. Tämä oletamus johtaa päätelmään, että mikäli yksilön kehitys tapahtuu samassa järjestyksessä kuin ihmiskunnan, myös luonnontiedon oppiaines tulisi järjestää historiallisen kehityksen periaatteiden mukaisesti. Soinisen mukaan ihmiskunnan kehitys on edennyt seuraavien vaiheiden kautta: metsästyks- ja kalastusaste, paimentolaisaste, maanviljelyksen aste ja työnjaon aste. Eri kehitysvaiheissa olevien oppilaiden oppiaines tulisi valikoida asteiden mukaisesti: ensimmäisenä ja toisena kouluvuotena metsästyksasteelta, kolmantena ja neljäntenä karjanhoidon ja maanviljelyksen asteelta ja viimeisillä luokilla työnjaon asteelta. (Soininen 1931: 102–108, 113.)

Risto Roopenpoika on kirjoitettu saman kehitysajattelun varaan, johon valistuksen ajan kasvatusteoriat uskoivat. Risto elää Campen Robinsonin tavoin läpi kehitysvaiheet alkukantaisesta vaiheesta työnjaon asteelle. Soinislaisittain tulkittuna Risto käy ensin läpi *metsästyks- ja kalastusasteen*. Soinisen (1931: 103) mukaan luonnon antimien välitön nauttiminen, eli keräily, kalastus ja metsästyks, on muodostanut aineellisen toimeentulon ensimmäisen asteen. Tällä asteella puvut, asunnot, aseet ja työkalut on tehty yksinkertaisimmalla mahdollisella tavalla ja ihmiset ovat oppineet tuntemaan metsän ja järven eläimet ja kasvit, erottaneet ne toisistaan ja oppineet, mihin tarpeisiin niitä voidaan käyttää. Ensimmäisen kehitysasteen mukaisesti Risto löytää ruokansa luonnosta ja asuntonsa luolasta. Hänen käyttämänsä työkalut ovat yksinkertaisia – käsien lisäksi apuvälineitä ovat kepit, näkin-kuoret ja kivet. Kertomuksessa kuvataan seuraavasti Riston kehitystä metsästäjänä ja metsästysvälineiden valmistajana:

Nyt mieltä hän vain, miten saattaisi pyydystää jäniksiä. Jopa luuli hän keksineensä keinon. Hän taittoi nuoren puun, karsi kaikki oksat ja kiinnitti sen päähän terävän piikiviliuskan. – –

Keihäs ja sauva aseinaan hiipi Risto matalan tiheikön läpi. Pitkään aikaan ei näkynyt ainoatakaan jänistä. Viimein näki hän muutamia jäniksiä, jotka tyytyväisinä söivät lehtiä. Risto hiipi likemmäksi. Hän heitti kaikin voimin keihänsä niitä kohti. Mutta keihäs ei osunut. – – Risto koetti uudelleen, mutta tulos oli yhtä huono. – – Hän päätti hankkia itselleen pyssyn, jotta onnistuisi paremmin. Pitkän ruokosauvan taivutti hän kaareksi ja punoi jänteeksi tukevia niinisäikeitä, mutta ne eivät olleet tarpeeksi kestäviä. Viimein keksi hän kokossyyt. Niistä kiersi hän vahvan jänteen. Mutta miten saada nuolet? Siinä Risto menetteli aivan samalla tavalla kuin keihästä valmistaessaan. Hän haki pieniä puisia keppiä [sic]. Kiviveitsellään hän leikkasi jokaiseen halkeaman ja

painoi terävän kiviliuskan siihen. Alempaan päähän sitoi hän linnun höyheniä, joita hän oli maasta poiminut. (Heinämaa 1917/1911: 36–37.)

Metsästys- ja kalastusasteella Riston vaatetus ja huonekalut ovat vaatimattomia. Hatun hän valmistaa banaaninlehdistä, ja pöydän ja tuolin tehtävää toimittavat päällekkäin kasatut kivet. Riston oppiessa valmistamaan yksinkertaisia metsästysvälineitä hänen ravintonsa ja vaatetuksensa monipuolistuvat. Riston elämä saarella sijoittuu lähes kokonaan metsästys- ja keräilyvaiheeseen. Tämä sopii Soinisen (1931: 113) oppiin, jonka mukaan Robinson-kertomusta ensimmäisillä luokilla sovellettaessa tulisi luonnontieteen opetuksessa keskittyä metsästysasteeseen.

Kertomus kuitenkin noudattaa Campen romaanin rakennetta sikäli, että myös muut kehitysvaiheet käydään läpi, joskin lyhyemmin. Kertomuksen loppuvaiheessa Risto siirtyy paimentolaisasteelle kesytettyään loukkaantuneen vuohen. Paimentolaisasteella ihminen on Soinisen (1931: 105) sanoin oppinut kesyttämään eläimiä ja ottamaan niistä muutamia lajeja vakinaiseen palvelukseen. Tässä vaiheessa Risto löytää haaksirikkoutuneen laivan, mutta laivasta saatavien sivistysvälineiden funktio on varsin vähäinen. Kertomuksen loppuvaiheessa Risto saavuttaa *maanviljelyksen asteen*⁴⁷ ja leipoo leipää. Viimeinen kehitysvaiheista on *työnjaon* aste, jolle Risto etenee kotiin palattuaan ryhtyessään hoitamaan isänsä kauppaa.

Kehitysvaiheiden mukaisesti järjestetyn opetusaineksen tarkoituksena ei ole jäädä luonnon tai ihmisen kehityshistorian tason tarkkailuksi vaan rinnastua oppilaan omaan elämänpiiriin. Soinisen mukaan Robinson-kertomuksessa esiintyvä luonnon- ja maantieteellinen aines on luontevaa rinnastaa lapsen kotoiseen kokemuspiiriin. Hänen mukaansa on ilmeistä, että Robinsonin metsäläiselämä on omiaan johtamaan lukijan ajatukset omiin metsiimme ja järviimme, joita luonnonopetus voisi samanaikaisesti käsitellä. *Robinson Crusoen* metsästys- ja paimentolaisasteen kertomuksena voisi opetuksessa rinnastaa oman paikkakunnan, kotiseudun ja oman maan tuntemukseen. (Soininen 1931: 130, 133.)

Isänmaan ja yhteiskunnan merkitys korostuu Soinisen *kotiseutuopetuksen* periaatteessa.⁴⁸ Kotiseutuopetus tarkoittaa Soiniselle (1931: 15–20) laajempaa periaatetta, jonka mukaisesti vieraita olosuhteita kuvaava opetus johtaa mieleen vastaavat olot oppilaiden välittömästä elinympäristöstä. Ihanteellisimmillaan eri kulttuurien ja ympäristöjen vertailu ohjaa oppilaan haluun parantaa omaa kotiseutuaan ja työskennellä kotinsa ja kansansa hyväksi. Aimo Halilan (1949: 208–214) mukaan vuosisadan alun oppikirjallisuutta kritisoitiin siitä, että siinä suomalaisen oppiaineksen osuus oli liian vähäistä. Soinislaisessa pedagogiikassa luonnontiedon opetusaineksen tulikin olla lähimmän kotiseudun luonnosta otettua. Luontoon perehtyminen alkoi tutustuttamalla lapset metsän ja järven, suomalaisen maiseman peruselementtien, kasvi- ja eläinmaailmaan.

Myös Robinson-kertomuksen käyttämistä kouluopetuksessa on kritisoitu siitä, että se vie lapsen liian kauas kotoisesta ympäristöstään (ks. Soininen 1931: 94). Suomeen kehyskertomukseltaan sijoitettu Heinämaan mukaelma on vastaus tähän kritiikkiin. Saarielämän osalta *Risto Roopenpojan* voi nähdä osin toteuttavan Soinisen ajatusta kotiseutuopetuksesta. Saarella Riston kohtaamat lajit ovat pingviinien ja laamojen sijaan kotimaasta tutut jänis ja vuohi. Risto metsästää jäniksiä kotona saamaansa jänispaistia muistellen ja tunnistaa myös vuohen kotoisten kokemusten perusteella:

Eräänä päivänä Risto lähti taas jäniksiä ampumaan, mutta ei nähnyt ainoatakaan. Kun hän tuli erään kallion juurelle, kuului aivan selvään eläimen määkinää. "Olisikohan se vuohi? Olisiko todella vuohi, samallinen, jonka kanssa usein kotona leikin? Jopa se olisi hauskaa!" (Heinämaa 1917/1911: 41.)

Vieraiden elementtien kotouttamisen lisäksi asiat liitetään oppilaan omaan elämänpiiriin konkreettisemmin kuin muissa Campe-adaptaatioissa. Riston puuhat saarella ovat lapsekkaista ja leikinomaisia. Hän ei tee astioita savesta, rakenna puusta huonekaluja tai valmistata ahjoa ja tao auraa Grönstrandin Robinsonin tapaan. Risto kasaa itselleen kiviröykkiön pöydäksi ja valmistaa keihään ja jousen puukepeistä ja kivistä. Kertomuksen käytännön esimerkit ovat oppilaan elämää lähellä, joten lapsi voi helpommin samastaa itsensä Ristoon ja saarimiljöön kotimetsään.

Käytännöllisen ongelmanratkaisun ohessa Heinämaan kertomus toteuttaa Soinisen (1931: 66–67) toivetta eri ympäristöjen vertailusta ja isänmaallisuuden heräämisestä. Soinisen mukaan opetuksen ja kasvatuksen tulisi tähdätä siihen, että kasvatettava käsittää asemansa ja tehtävänsä omassa piirissään, oppii rakastamaan maataan ja tuntemaan sen omakseen voidakseen ympäristössään palvella ihmiskunnan yhteistä etua. Riston kaipuu kotiin ja isänmaahan muodostuu saarielämän keskeiseksi elementiksi. Sen myötä kertomuksessa korostuvat yksilön kasvun rinnalla kristillis-isänmaalliset kasvatuseritykset:

Aurinko oli jo laskenut. Olisi ollut aivan pimeä, mutta taivaan kirkkaat tähdet loistivat niin ihanasti. Ne valaisivat Riston tietä. Ne tuikkivat niin ystävällisesti ja sanoivat: "Sinä Risto rukka, sinä olet niin yksinäsi siellä saarella ja ikävöit kotiasi ja isää ja äitiä. Täällä ylhäällä on sinun oikea kotisi, ja täällä saat sinä kerran nähdä rakkaat, vanhat vanhempasikin." (Heinämaa 1917/1911: 34.)

Risto Roopenpojan sanoma on topeliaanis-kristillinen isänmaallisuus, jossa koti, isänmaa ja taivaallinen koti rakentavat yhtenäisen arvomuodostelman. Yksilön kehitystä ja kasvua korostavan kristillisen diskurssin alla elää kuitenkin yhteiskunnallisen kasvatuksen siemen: yksilön kehityskertomus tottelemattomasta pojasta työtä tekeväksi kansalaiseksi kasvattaa lukijaansa ensisijaisesti yhteiskunnallisten velvollisuuksien ymmärtämiseen. Kertomuksen lopussa Riston elämänvaiheisiin identifioituvan lukijan tulisi siveellisen ja uskonnollisen harrastuksen omaksuneena toteuttaa kirjan oppia omassa itsekasvatuksessaan.

Itsekasvatus moralisäätelynä – kilvoittelu ja parannus

Itsekasvatuksen ihanteet näkyvät mukaelmissa vahvana yksilön oman toiminnan moraalisenä säätelynä. Moraalinen säätely kohdistuu niin mieleen kuin ruumiiseenkin ja kietoutuu kristilliseen lihan ja hengen taistelun dialektiikkaan ja kilvoittelun vaateeseen.

Kansanvalistuksellisissa adaptaatioissa Robinsonin kehitys siveellisesti kestävään toimintaan tapahtuu viimekädessä vapaaehtoisesti, oman itsekurin ja itsetarkkailun kautta. Itsekasvatuksen ihanne näyttäytyy kristillisen perinteen mukaisena ihmisluonnon ja ruumiin hallitsemisen ihanteena, ei niinkään persoonallisuuden kehittämisen, sisäisen harmonian tai vapauden ihanteena. Valistuksellinen vastakkaisuus – ihminen osana luontoa

tai sen yläpuolisena hallitsijana – kallistuu adaptaatioissa luonnon hallinnan ihanteeksi. Saarivaiheen näennäinen luontoon palaaminen ei merkitse taantumaa aistien- ja vaistojen-varaiseen elämään vaan ehdotonta mielen ja ruumiin hallintaa.

Campe-mukaelmissa on samanaikaisesti läsnä kristillisen ihmiskuvan kaksi puolta – ihminen syntyään syntisenä ja teoistaan vastuullisena moraalisubjektina. Yhtäältä Robinson edustaa vanhaa Aadamia, syntisen luontonsa johtamaa ihmistä. Toisaalta läsnä on uusi Adam, jota Campen ”Robinson nuoremman” voidaan tulkita edustavan. Nimi *Robinson der Jüngere* viittaa yhtäältä Robinson junioriin erotukseksi tämän samannimisestä isästä. Toisaalta Campe (1991: 6) viittaa esipuheessaan Defoen Crusoeen ”vanhana Robinsonina”. Campen Robinson on nuorempi Robinson suhteessa Defoen Crusoeen ja edustaa uudistunutta ihmiskuvaa Defoen romaaniin verrattuna. Robinson nuorempi uutena Aadamina on Defoen vanhaan Aadamiin verrattuna kehittyvä yksilö, jonka kehitys ihmisenä kiteytyy taisteluun omaa syntistä luontoa vastaan. Syntisen teon, oman tahdon seuraamisen ja vanhempien tahdon hylkäämisen seurauksia voidaan kompensoida saarielämässä, jossa Robinsonista kasvaa uusi Adam, oman luontonsa hallitseva ja nujertava yksilö.

Kristillisessä ajattelussa syntiinlankeemuksen jälkeinen perisyntien tila vaatii jatkuvaa parannuksen tekemistä ja ihmisen vastuunottoa lihallisen luontonsa hallitsemisesta. Adaptaatioissa parannuksen tekemistä edustaa Robinsonin kehitys vastuulliseksi oman syntisyytensä kitkemisessä. Kun kasvattavat auktoriteetit ovat läsnä vain ajatuksissa, vastuu moraalisesti kestävästä toiminnasta siirtyy Robinsonille itselleen. Itsekasvatuksen ihanteet kiteytyivät 1800–1900-lukujen vaihteen Suomessa usein itsehallinnan ja itsekontrollin ihanteiksi. Adaptaatioissa itsekasvatuksen ihanne näyttäytyy sekä yksilön ruumiin että ajankäytön hallintana ja kilvoitteluna. Ihanteiden taustalla on nähtävissä keskiaikaisesta ja reformoidusta kristillisyydestä nousevat lihallisuuden hallinnan ihanteet, jotka elivät myös suomalaisessa yhteiskunnassa.

Campe-mukaelmissa saaresta muodostuu tila, joka muistuttaa institutionaalisen vallan yksilöille asettamia rajoituksia. Foucault kuvaa teoksessaan *Tarkkailla ja rangaista* rajoituksia asettavina instituutioina esimerkiksi vankilan, koulun, luostarin tai armeijan toimintaa. Tämänkaltaiset instituutiot rajoittavat sekä yksilön ajankäyttöä että oman ruumiinsa kohtelua. Campe-mukaelmat ovat olleet erilaisten kasvatustituutioiden, erityisesti koululaitoksen suosiossa. Myös Basedowin Philantropinumissa, jossa Campe työskenteli, sovellettiin karaisun ja itsesäätelyn pedagogiikkaa. Oppilaitoksessa yksinkertaisilla elämäntavoilla, lempeällä kurilla, ruumiillisella karaisemisella ja luostarimaisella tottelevaisuudella toteutettiin ruumiillisen ja siveellisen kasvatuksen tehtävää (ks. Ottelin 1947: 170–172; Bruhn 1985: 238–239). Kasvatustituutioiden säännöt rinnastuvat Grönstrandin ja Menschin & Suppasen mukaelmissa Robinsonin itselleen asettamiin sääntöihin. Saarella Robinson tuottaa itse instituution rajoittavat normit ympärilleen. Asettamalla rajoituksia omalle toiminnalleen hän ottaa instituutioille kuuluvan roolin ja kasvaa itseään hallitsevaksi subjektiksi.

Grönstrandin ja Menschin & Suppasen mukaelmissa ilmenevät vaateet yksilön ajan, ruumiin ja mielen hallinnasta muistuttavat yhtäältä keskiajan paideiaa, katolisten luostarikoulujen kasvatustituutiota ja luostarilaitoksen ylläpitämää aktiivisen askeesin ihannetta, toisaalta reformaation jälkeisen kristillisen tradition työmoraalia. Useissa keskiajan luostareissa sovellettiin Benedictuksen veljeskunnan sääntöjä. Benedictus Nursialainen arvosti aktiivista askeesia, työtä. Päivän ohjelmaan kuuluivat rukousten ja kirkossa käynnin lisäksi

si ruumiillinen työ, maanviljelys, puutarhanhoito ja käsityö sekä pyhien tekstien lukeminen. (Grue-Sørensen 1961a: 116–120.) Benediktiinimunkkien tunnuslause *Ora et labora* on Menschin & Suppasen Robinpojan motto. Luvussa ”Rukousta ja työtä” painottuu työn ja rukouksen merkitys elämän ohjenuorana:

Tiedättekö, nuoret ystäväni, mikä tänä aikana esti minua joutumasta epätoivon uhriksi ja mikä opetti minua nöyrästi ja samalla miehen tavalla kantamaan kovaa kotaloani? *Rukous ja työ*. *Ora et labora* s. o. ”rukoile ja tee työtä” on kultainen sanaparsi, jonka usein ennen olin kuullut opettajaltani, mutta nyt vasta käsitin sen merkityksen ja nyt vasta se kantoi hedelmiä. – Työ ja rukous, rukous ja työ ovat ne lujat pylväät ja vakavat oppaat, jotka tekevät ihmiselämän juoksun vakavaksi; ne ovat kuin aurinko ja kuu, jotka päivää ja yötä valaisevat; ne ovat oikeat tien näyttäjät kaikissa elämän oloissa; ne ovat ruoka ja juoma ruumiille ja sielulle; ne ovat kaksi ystävällistä enkeliä! Toinen ajaa meitä lakkaamatta eteenpäin toimimaan ja kilvoittelemaan, miettimään ja hankkimaan, toinen pyyhkii hikeä otsalta ja vuodattaa toivoa ja rauhaa sydämmeen.” (Mensch & Suppanen 1894: 37, 77.)

Olkapäillä istuvat enkelit valvovat Robinsonia lihallisen ja hengellisen laiskuuden syntiin lankeamisesta. Työn avulla ihmisen eläimellinen luonto, liha, otetaan hallintaan vaistojen-varaisesta villiyyden tilasta ja valjastetaan ympäröivän luonnon hyötykäyttöön. Robinsonin tekemä työ saa adaptaatioissa Defoen romaania selkeämmin kontrolloivaan itsekasvatukseen tähtäävän roolin. Rukouksen avulla taas ajatukset suunnataan lihallisuuden yläpuoliseen henkisyyteen. ”Rukoile ja tee työtä” on myös Grönstrandin (1889: 125) Robinsonin mielilause. Jumalan valvovan silmän alla ja vanhempien muisto mielessään Robinson käy elämäntapojensa luostarisaarelle joutuneena oblaattipoikana. Tärkeimmät elämäntapoja valvovat auktoriteetit ovat kuitenkin omatunto ja itsekuri. Otsa hiessä työn tekeminen on syntiinlankeemuksen seurauksena Aadamille langennut rangaistus Jumalan karkottaessa tämän paratiisista. Vanha Aadam, syntinen luonto, vaikuttaa myös Robinsonissa: synnin seurauksena leipä on hankittava otsa hiessä. Kristillisessä traditiossa yksilö nähdään vastuullisena Jumalalle siitä, kuinka hän sieluaan ja ruumistaan hoitaa.⁴⁹ Campe-mukaelmien Robinson edustaa kristillisen ajattelun mukaista yksilöä, jonka on ruumiinsa käytöllä tuotettava kunnia Jumalalle.

Verrattaessa Defoen romaania ja Campe-adaptaatioita on nähtävissä muutos rikoksen ja rangaistuksen dialektiikassa, Robinsonin institutionaalisen vallankäyttäjänä langettamien rangaistusten kohteissa ja muodoissa. Nämä muutokset heijastelevat rikosten rankaisukäytännöissä tapahtuneita muutoksia 1700–1800-lukujen Euroopassa. Varhaisemmalla ajalla rangaistukset kohdistuivat pääosin ruumiiseen, kun taas 1800-luvulta alkaen niillä on rajoitettu entistä enemmän yksilön vapautta (Foucault 2000: 14, 18–19, 25–26). Defoen Crusoen vallankäytön ja hallinnan rakenteet, säädökset ja lait, ulottuvat saarelle tuleviin muihin ihmisiin ja ne luodaan turvaamaan yksilön omaisuudeksi katsottua ruumista ja maaomaisuutta. Ainoastaan suhde alkuasukkaihin rakentuu näiden lakien ulkopuolella. Crusoen langettamat rangaistukset alkuasukkaiden ”rikoksista” perustuvat esimoderniin väkivallan lakiin ja ruumiilliseen rangaistukseen. Rankaisuvaltaa käytetään Foucault’n kuvaamien perinteisten tapojen mukaisesti langettamalla ruumiiseen kohdistuva ”kuolemanrangaistus” vääräuskaisille alkuasukkaille.

Campe-mukaelmissa sen sijaan rikollisuutta ei sijoiteta yksilön itsensä ulkopuolelle, vaan suurin rankaiseva vallankäyttö kohdistuu Robinsonin oman ruumiin ja hengen toimintoihin. Grönstrandilla hallinta- ja rankaisuvaltaa ei käytetä tuhoavaan kostamiseen vaan yksilön väärän kasvusuunnan oikaisemiseen. Defoen Crusoen valta-asema suvereenina kääntyy Grönstrandilla yksilön itseensä ja ruumiiseensa kohdistamaan vallankäyttöön: Robinsonista tulee ensi sijassa omaa ruumistaan ja ajatuksiaan kontrolloiva ja hallitseva subjekti.

Robinsonin eristysvankeuden funktio on opettaa hänet tekemään työtä ja hallitsemaan omaatuntoaan. Tässä mielessä Robinsonin tilaa kuvaa hyvin Grue-Sørensenin (1961a: 119) maininta luostarielämästä kasvatuksen näkökulmasta vapaaehtoisena itsekasvatuksena. Tämän itsekasvatuksen myötä päädytään niihin tavoitteisiin, joita Foucault'n mukaan yksilönvapautta rajoittavilla rangaistuksilla oli: eristyksessä huonosta vaikutuspiiristä päässyt tuomittu voi mennä itseensä ja löytää omantuntonsa pohjalta äänen, joka kehottaa hyvään. Foucault nimittää selliä kristillisen luostarihengen ilmentymäksi, sillä protestanttisissa maissa sen avulla yksilön uskonnollinen omatunto saatiin heräämään. (Foucault 2000: 170.)

Robinsonin uskonnollisen omantunnon herääminen saaren vankila- tai luostarilaitoksessa kiinnittyy oman ajankäytön säätelyyn ja kontrollointiin. Tämän välineenä on ankaran päiväjärjestyksen tekeminen ja noudattaminen. Tässäkin Grönstrandin adaptaatio eroaa Defoen romaanista. Defoen Crusoe ottaa saarielämässään luojan roolin ajan herrana ja tuo saaren luonnontilaiseen elämään yhteiskunnallisen ajanlaskun – ajan jakamisen päiviin, viikkoihin, kuukausiin ja vuosiin. Ajan strukturoiminen edustaa Defoella kristillisen tradition ajan määreitä: kuusi päivää viikosta olkoon ankaran työn aikaa, seitsemäs Jumalalle pyhitetty hartaudenharjoitusten päivä. Grönstrandin Robinsonin päiväjärjestys kiinnittyy Defoen Crusoea kiinteämmin askeettisen kristillisyyden ihanteisiin. Luostarimainen päivän jakaminen rukouksen ja työn jaksoihin edistää kärsimyksen ja kilvoittelun askeesia. Robinsonilla on säännöllinen päiväjärjestys, jonka mukaan hän työskentelee. Heti päivän valjettua hän nousee ylös, peseytyy lähteessä ja rukoilee aamurukouksen. Päivittäiseen ohjelmaan kuuluu eläinten hoidon, rakennustöiden ja ruoanvalmistuksen lisäksi merikyly. Iltaisin Robinson vielä harjoittelee keihäänheittoa ja jousiammuntaa ja lopuksi tekee peräänantamattomalla ankaruudella Jumalalle tiliä päivästään:

Miten sinä olet kuluttanut tämänkin päivän? – hän kysyi itseltään. – Oletko sinä kiitollisuudella nauttinut Herran antimia, jotka sinä aiwan ansaitsematta olet osaksesi saanut? Oletko sinä syödessäsi ja juoessasi muistanut armorunsasta Herraa, joka sinulle ruuan ja juoman antaa? Oletko sinä ajatellut häntä oikealla rakkaudella ja luottamuksella? Etkö sinä ole ollut tyytymätön kohtaloosi? Oletko sinä karkoittanut luotasi jokaisen pahan ajatuksen, niinkuin sinun Herrasi ja Wapahtajasi karkoitti luotansa kiusaajan? Oletko sinä warttunut hywytydessä? (Grönstrand 1889: 95.)

Luostarikristillisyydestä ja askeettisesta protestanttisuudesta nouseva ruumiillistettu ajan hallinta ilmeni ihanteina, joissa vain toiminnan nähtiin palvelevan Jumalan kunniaa. Laiskuuden synty merkitsi Jumalan antaman ajan haaskaamista. Benedictuksen luostarisäännön kristillisen askeettisuuden tarkoituksena oli alistaa ihmisen teot itsekontrollille ja tämä ihanne säilyi myös puritaanisen kristillisyyden ihanteena. (Ks. Weber 1980: 86–87, 116; Fou-

cault 2000: 210.) Grönstrandin Robinsonin tilinteko päivästäan muistuttaa itsekontrollin välineenä käytettyä kirjanpitoa, jolla puritaaninen kristitty tarkkaili uskonelämäänsä (vrt. Starr 1965: 6). Jos Robinson löytää ankarassa itsetutkiskelussa aihetta moitteisiin, hän merkitsee kalenteripuuhiinsa päivän kohdalle pienen ristin varoitukseksi tulevia päiviä varten. Adaptaation mukaan kaikki tämä todistaa, ”miten Robinson tiesi antaa arwoa ajalle, ja miten hän kammoi joutilaana oloa, joka kaikkialla ja kaikissa elämänsuhteissa toteuttaa saksalaisen sananparren: ”laiskuus on kaikkien rikosten alku ja perkeleen päänaluin”” (Grönstrand 1889: 93).

Luostariyhteisöistä peräisin olevaa päiväjärjestyksen käyttöä – ajan rytmittämistä, pakollisia toimia ja kertaamista – on sovellettu sittemmin erilaisissa kasvatuslaitoksissa (ks. Foucault 2000: 204–210). Uno Cygnaeuksen seminaarin kurinalainen koulupedagogiikka harjaannutti oppilaita ”käsittämään ajan arvon ja työn kunnian” (Ojakangas 1997: 44–45). Seminaarikäytänteet noudattivat itsekasvatuksen ihannetta – kasvattajan oli ensin kasvatettava itsensä samojen ehtojen mukaisesti.⁵⁰ Opettajaoppilaiden tuli oppia seminaarissa ajan hallitseminen, ja toimettomuuden ehkäisemiseksi laadittiin päiväohjelma⁵¹ (ks. Ojakangas 1997: 43–44), joka kertoi samoista arvostuksista kuin Campe-adaptaatiot: varhaisen ylönousun, uimisen ja kylvyn, käsitöiden ja maanviljelyn sekä rukousten ja laulujen avulla ruumiin ja sielun tasapainoa ja itseuria pidettiin yllä.

Päiväjärjestyksen ja tiukan kurin ylläpitäminen liittyi ruumiin kurittamisen ja hallinnan ohessa hygieniakasvatukseen. Niin Grönstrandin mukaelma kuin Cygnaeuksen seminaarikin korostivat kylpyjen ja uimisen merkitystä. Grönstrandin Robinson pesee aamuisin pään, kädet ja jalat ja ottaa kylvyn puolen päivän aikaan. Menschin & Suppasen Robinpojalle peseytyminen on jokapäiväinen tapa: ”Sitä hyvää tapaa, jota olen isäni esimerkin mukaan noudattanut koko elinaikani, on minun raittiuden, ahkeruuden ja säännöllisyyden jälkeen kiittäminen siitä, että olen saanut pysyä terveenä.” (Mensch & Suppanen 1894: 49.) Lian karttaminen symboloi ruumiillisen puhtauden lisäksi henkisen puhtauden vaalimista. Lika rinnastui 1800–1900-lukujen suomalaisessa kasvatusta- ja kaunokirjallisuudessa perheyhteisöä uhkaavaan ulkopuoliseen maailmaan sekä järjestyksen ja kontrollin puutteeseen. Puhtaudesta huolehtiminen edusti yksilön kykyä hallita ja kontrolloida elämänsä. (Ks. Lappalainen 1999: 123; Koski 2001: 125–137.) Robinson suojaa itseään pahalta maailmalta ja siveettömyyksiltä vaalimalla sekä ruumiillista että henkistä puhtautta. Kotoa opitut tavat vaikuttavat koko elämään olosuhteista riippumatta.

Mukaelmien puhtausihanteet ja päiväjärjestyksen ylläpitäminen viittaavat implisiitaisesti myös sukupuolihygienian ylläpitämiseen. Basedowin Philantropinumissa ankara päiväjärjestys pohjautui dietetiikan perinteeseen, jossa ajanhallinnan ohessa pyrittiin hallitsemaan subjektin suhdetta moraalijärjestykseen, ruokaan ja juomaan sekä oman ruumiin toimintoihin. (Ks. Mikkeli 1995a: 17, 20–21; 1995b: 110; Foucault 1998: 177–191.) Yksi filantropismin ihanteista oli mentaalisen hygienian korostaminen, ja dietetiikan oppeja sovellettiin lasten seksuaalisen luonnon hallintaan. Lasten ja nuorten seksuaalisuutta koskevat kysymykset nousivat repression kohteeksi 1700-luvun kuluessa, kun yksilöiden sukupuolisuuden hallitsemisesta muodostui yhteiskunnallinen tehtävä. Philantropinumissa seksuaalisuutta pyrittiin hallitsemaan unen ja valveen välisen tasapainon säätelyllä. Dieteettinen käsitys unesta energianlähteenä muuttui 1700-luvun kuluessa käsitykseksi unesta tietoisuuden tilana, jonka teki uhkaavaksi päämäärättömän seksuaalisuuden vaeltamisen ja onanian vaara. Kasvatuslaitoksissa otettiin käyttöön unitilan tiukkaan säätelyyn ja val-

vontaan johtavat toimenpiteet. Erityisen tarkkailun alla olivat heräämisen ja nukkumaanmenon rajakohdat, joiden valvonnalla pyrittiin estämään epäsuotuisat ajatukset. (Lempa 1995: 135–139; ks. myös Foucault 1998: 27–28, 36, 83–91.)

Myös Suomessa 1800–1900-lukujen vaihteessa ilmestyneissä kasvatustoppaissa nostettiin esille tarve lasten seksuaalikäyttäytymisen kontrollointiin. Oppaissa vanhempia ohjeistettiin lasta uhkaavasta ”itsestaastutuksen vaarasta”. Vanhempien tuli pitää lapsiaan silmällä ja huomata ajoissa vaaran merkit, joita olivat esimerkiksi lapsen vetäytyminen yksinäisyyteen tai vetelehtiminen vuoteessa. (Ks. esim. Waara 1908: 13–15.) Onanian nähtiin merkitsevän uhkaa kasvavan nuoren kokonaisvaltaiselle terveydelle. Joutilaisuuden ja laiskuuden kitkeminen edisti sukupuolimoraalin ylläpitämistä, sillä innolla suoritettua työtä pidettiin parhaana keinona opettaa nuori inhoamaan sukupuolimoraalin näkökulmasta vaarallista joutilaisuutta. (Ks. Tiihonen 2000: 191.)

Campe-mukaelmissa korostuva työn, aktiivisuuden, päiväjärjestyksen ja ankaran moraalisen itsevalvonnan ihannointi tukee sukupuolihygienian ylläpitämistä, vaikkei sukupuolisen heräämisen ja seksuaalisuuden ulottuvuuksiin viitata eksplisiittisesti. Näiden ihanteiden ylläpitäminen muodostuu keskeiseksi saarielämän yksinäisyydessä, jonne vanhempien valvovat silmät eivät näe. Rousseau mukaan elämä luonnon keskellä oli ihanteellinen keino sukupuolivietin heräämisen hidastamiseen, sillä vietin liian varhainen herättäminen johti liian varhaiseen yhteiskunnallistumiseen. Siksi kasvattajan tehtävänä oli viivästyttää luonnon viettien kehitystä ja pyrkiä kasvattamaan lasta luonnollisen tietämättömyyden maailmassa. Työ ja ruumiilliset ponnistukset olivat keinoja pitää nuoren pojan mieli pois sopimattomista ajatuksista. (Rousseau 1905: 400–424, 448–451, 648–658, 689–691.)

Émilien neljäs ikävaihe, 15–20 vuoden ikä, merkitsee yhteiskuntaelämään, naimisiinmenoon ja perheen perustamiseen tähtäävää vaihetta, mutta pojan sukupuolista kypsyä tulisi viiväyttää 20 ikävuoteen saakka. Menschin & Suppasen ja Heinämaan adaptaatioissa kotoa karkaavan Robinsonin ikä vastaa sitä ikää, jossa Émilien sukupuolisen luonnon seuraaminen herää. Saarielämä voidaan tulkita Rousseauin kuvaamana viivytystaisteluna sukupuolisia haluja vastaan. Virikkeetön saari edustaa maaseutuympäristöä, jota Rousseau piti parhaana ympäristönä tässä ikävaiheessa olevalle pojalle. Yksinäinen saarielämä on kuitenkin sukupuoliasioissa kaksiteräinen miekka. Yhtäältä Robinson välttyy niiltä vaarallisilta poluilta, joita Rousseau (1905: 656) mukaan tässä iässä tulee vältellä: kirjat, toimettomuus, veltto ja paikallaan pysyvä elämä sekä seurustelu naisten ja nuorten miesten kanssa. Toisaalta Rousseau pitää myös yksinäisyyttä vaarallisena, sillä nuoren miehen siveellisyyden pahin uhka on hänen oma mielikuvituksensa. Kuitenkin saarielämän askeettisuus on vailla siveettömien ajatusten kiihokkeita, sillä Rousseau (1905: 688–689) mukaan korvessa ilman kirjoja ja ilman erityistä opetusta kasvanut erakko, joka ei tuntisi naisia, kuolisi yksinäisyydessään siveässä viattomuudentilassa, oli hän minkä ikäinen tahansa.

Vaikka Rousseau kehottaa viiväyttämään pojan sukupuolista heräämistä, yhteiskuntaan siirtyminen edellyttää perheen perustamista. Tässä Campe-mukaelmat eroavat Rousseauin ihanteista: yhteiskuntaelämään sopeutumisen keinoja eivät ole miehen ja naisen välisen suhteen luominen ja perheen perustaminen, vaan Robinsonia valmistetaan yhteiskuntaelämään muilla tavoin.

1.5. SOVITUS – SOSIAALISTUMINEN YHTEISKUNTAAN

Campe-adaptaatioissa paluu kotimaan yhteiskuntaan merkitsee rikkomuksen ja synnin sovitusta. Keskeinen sovituksen elementti on Robinsonin tekemän itsekasvatuksen lisäksi kollektiivinen työ. Sen lisäksi, että työnteko on adaptaatioissa itsesäätelyn väline, se kasvattaa myös kollektiivin osaksi. Campe-mukaelmissa Robinsonin ja Perjantain välinen suhde saa Defoen romaanista poikkeavia merkityksiä. Niissä Perjantai ilmestyy saarelle noin kertomuksen puolivälissä, kun Defoella se tapahtuu romaanin ensimmäisen osan loppuvaiheessa. Perjantain myötä saarelle syntyy yhteisöllistä elämää ja Robinsonin yhteiskunnallinen kehitys etenee. Tässä Robinsonin ja Perjantain suhdetta tarkastellaan kasvatussuhteena ja tulkitaan suhteeseen projisoituja yhteisösubjektin ihanteita.

Robinson Perjantain kasvattajana

Robinsonin saarielämän yhteys luomiskertomukseen ei täydellisty niiltä osin, että paratiisin yksinäisen miehen kumppaniksi luotaisiin nainen kuten *Raamatun* luomiskertomuksessa:

Herra Jumala sanoi: "Ei ole hyvä ihmisen olla yksinään. Minä teen hänelle kumppanin, joka sopii hänen avukseen." – –

Silloin Herra Jumala vaivutti ihmisen syvään uneen ja otti hänen nukkuessaan yhden hänen kylkiluistaan ja täytti kohdan lihalla. Herra Jumala teki tästä kylkiluusta naisen ja toi hänet miehen luo. Ja mies sanoi:

– Tämä se on! Tämä on luo minun luustani ja liha minun lihastani. Naiseksi häntä sanottakoon: miehestä hänet on otettu.

Siksi mies jättää isänsä ja äitinsä ja liittyy vaimoonsa, niin että he tulevat yhdeksi lihaksi.

Ja he olivat molemmat alasti, mies ja hänen vaimonsa, eivätkä he tunteneet häpeää. (1. Moos. 2: 18, 21–25.)

Uuden elämänsä alussa saaren yksinäinen kaipaa kumppania tuloksetta: "'Missä ovat kumppanini?' oli hänellä ensimmäinen kysymys. Hän alkoi huutaa ja kutsua: "Missä olette? Tulkaa tänne!" Mutta ei tullut vastausta." (Heinämaa 1917/1911: 17.) *Risto Roopenpojassa* kumppanin kaipaus ei täyty koko kertomuksen aikana, mutta muissa Campe-mukaelmissa Robinsonin kumppaniksi ilmestyy Perjantai.

Campe-adaptaatioista on poistettu Defoen romaanin lopussa kuvattu avioliiton solmiminen ja perheen perustaminen. Tämä erottaa Robinsonin kehitysvaiheet Rousseauin kasvatustilafilosofian mukaisista nuorukaisen ja ihmiskunnan kehityksen vaiheista. *Émile*ssä nuorukaisen kehityksen luontainen päätepiste on siirtymä avioliittoon, suvunjakaminen ja yhteiskunnallinen elämä. Sukupuolisen heräämisen myötä mies vapautuu lapsuudentilasta luonnon määräämänä aikana ja kasvaa lapsesta mieheksi. (Rousseau 1905: 400–424.) Tässä kehitysvaiheessa Robinsonin "aution saaren tila" ei enää tyydytä poikaa:

Muuten tulee meidän joutuin saattaa se kotiutuneeksi tässä saarella, niinkauan kuin se siellä löytää onnensa. Sillä se päivä lähestyy, jolloin se, jos tahtookin elää siinä, ei ainakaan tahdo elää yksin, ja jolloin *Perjantai* – ei sille enää tarjoa riittävää seuraa. (Rousseau 1905: 344.)

Kaipuu pois aution saaren tilasta viittaa kasvavan pojan heräävään seksuaalisuuteen ja naisen kaipuuseen, jota miespuolinen toveri ei pysty täyttämään.⁵² Émile löytää kertomuksen lopussa Sophiensa, mutta Campe-mukaelmissa Robinsonin ”aution saaren tilan” täyttää ainoastaan *Perjantai*. Hän korvaa paikan, joka Rousseau ihanteiden mukaisessa kasvatustapa-kaareissa on varattu naiselle. Campe-adaptaatioissa avioliiton jättäminen pois kertomuksesta ei täytä myöskään snelmanilaisia ihanteita. Snelmanin ajattelussa perheen perustaminen on yhteiskunnallisen elämän perusta, sillä kansakunnan yhteinen tapa saa alkunsa perheestä. Sukupuolinen halu saa siveellisen muodon vasta avioliittoon kuuluvassa suvunjatkamisessa, sillä sukupuoliseen kiintymykseen perustuva parisuhde jalostuu siveellisyyttä ilmeiseksi perherakkaudeksi perheen lastenkasvatustehtävän kautta. (Hämäläinen 2005: 37–39.)

Campe-adaptaatioissa Robinsonin ja *Perjantain* suhteesta muodostuu perheenkaltainen yhteenliittymä. *Perjantain* tapaamisen myötä Robinson voi ottaa yhteiskunnallista elämää edistävän kasvattajan roolin ilman avioliittoa. Tässä perhemuodossa sekä Robinson että *Perjantai* voivat harjoitella siveellistä yhteiselämän muotoa, jossa kiusallinen sukupuolisen halun ulottuvuus voidaan sivuuttaa.

Grönstrandin, Menschin & Suppasen ja Tolstoin & Raution mukaelmissa Robinsonin ja *Perjantain* välisen suhteen kuvaus seuraa joiltakin osin niitä vaiheita, joiden mukaisesti Émileä kasvatetaan sekä ystävyysuhteiden että miehen ja naisen välisen parisuhteen luomiseen. Rousseauun mukaan paras lähtökohta ihmissuhteille on ystävyys eli kiintymykseen perustuva kasvattajan ja kasvatettavan välinen suhde (ks. Rousseau 1905: 422–430; Suortti & Mutanen 1997: 104–110). Myös Émilin ja Sophien suhde rinnastuu kasvattajan ja kasvatettavan suhteeseen: ”Hän [Sophie] ei suinkaan ole oleva miehensä opettaja, vaan hänen oppilaansa.” (Rousseau 1905: 867.) Robinsonin ja *Perjantain* välistä kiintymyssuhdetta voisi kuvailla parhaiten opettajan ja oppilaan tai isän ja lapsen väliseksi suhteeksi. *Perjantaista* tulee Robinsonin kasvattilapsi luonnon keskellä, ja heidän välinen suhteensa muodostuu luonnon yksinäisyydestä yhteisöön kasvavan Robinsonin ensimmäiseksi perheyhteisöä edustavaksi yhteenliittymäksi. *Perjantai* saa tässä kasvatussuhteessa toisen aseman, johon Rousseau määrittää niin kasvatettavan lapsen, villin kuin naisenkin. Rousseauille (1905: 401, 412) villi, kasvatettava olento, on naisen kaltainen: se ei koskaan kasva aikuiseksi.

Viimeaikaisessa lastenkirjallisuudentutkimuksessa on esitetty eriäviä mielipiteitä siitä, voidaanko aikuisen ja lapsen suhde rinnastaa muihin toiseus-suhteisiin, kuten miehen ja naisen tai kolonisoijan ja kolonisoidun väliseen suhteeseen. Clare Bradfordin mukaan tällaista rinnastusta ei voi tehdä. Hänen mukaansa ajatus analogisesta suhteesta aikuisen ja lapsen sekä kolonisoijan ja kolonisoidun välillä on epätäydellinen kahdesta syystä. Lapsen ja aikuisen suhde eroaa muista valtasuhteista siinä, että se ei perustu kokonaisvaltaiseen eroon kuten naisen ja miehen tai mustan ja valkoisen suhde, sillä jokainen aikuinen on joskus ollut itsekin lapsi. Analogian epätäydellisyyttä lisää Bradfordin mukaan se kolonialistisen kirjallisuuden asetelma, jossa valkoiset lapset ovat mustan väestön yläpuolella. Lapsi ei ole aina kolonisoitu, hän voi olla myös kolonisoija. (Bradford 1999: 89–109; 2001: 11–12.)

Jalon villin myytti kuitenkin yhdistää Bradfordin pysyväksi ja ehdottomaksi näkemän eron valkoisen ja mustan välillä. Jaloja villejä ei esitetä pysyvään muuttumattomuuteen tuomittuina, vaan kolonialistiseen myyttiin sisältyy ajatus kehityksen mahdollisuudesta, jonka kontaktit länsimaisiin ihmisiin voivat tuoda. Jalo villi kuvataan kehityksen askelmilla barbaarisen villin ja sivistyneen länsimaisen välimuotona, matkalla kohti ylimmän sivistyksen ihannetta. Tässä mielessä jalo villi rinnastuu 1800-luvun käsityksiin kasvatettava lapsesta. Kuten lapsi, myös jalo villi voi kehittyä ylimmän sivistysihanteen suuntaan, mutta ainoastaan sivistyneen kasvattajan vaikutuksesta.

Käsityksiä jalosta villistä ja kasvavasta lapsesta yhdistää ajatus luonnon hallitsemisesta tai luonnontilasta pois kehittymisestä. Molempien kehitys edellyttää oman luonnon kitkemistä: villin pakanallinen luonto on kitkettävä pois lapsen perisyntymäisen luonnon tavoin. Campe-mukaelmien Robinsonin ja Perjantain kohtaaminen edustaa sosialisointia kaltaista kasvatuksen prosessia, jossa lapsen asemaan rinnastuvasta Perjantaista, *homo barbaruksesta* kasvaa *homo humanus*. Tämä kasvu noudattaa sekä primaarisosialisointia että uudelleensosialisointia piirteitä.⁵³ Primaarisosialisointissa kasvavasta lapsesta tulee yhteiskunnan jäsen. Hän omaksuu kasvattajan välittämät roolit ja asenteet omikseen sekä hankkii subjektiivisen identiteetin. Yksilö rakentaa identiteettinsä suhteessa ulkopuoliseen maailmaan sen perusteella, kuinka ympäristö hänet merkityksellistää. Erityisesti kielen omaksuminen kuuluu primaarisosialisointiin. (Berger & Luckmann 1994: 149–154.) Primaarisosialisointiossaan Perjantai omaksuu Robinsonin luoman ympäristön kielen ja toimintatavat ja identifioituu uuteen nimeen tämän kohtaamisen merkiksi: ”Koska kulunut päivä oli perjantai, päätin minä nimittää hänet Perjantaiksi. Siispä osoittaen itseäni ja häntä lausuin nimet: ”Robinpoika”, ”Perjantai””, kuvaa Menschin & Suppasen (1894: 83) Robinpoika kohtaamistaan Perjantain kanssa. Robinpoika nimeää Perjantain kuten näkemänsä kasvit ja eläimet ja kuten Aadam luomiskertomuksessa vaimonsa Eevan (1. Moos. 3: 20). Näin hän osoittaa Perjantain paikan siinä luonnossa, jonka hallitsijaksi hän on itsensä korottanut.

Robinson on Perjantain esikuva, jota tämä jäljittelee ja pitää isäntänään. Kuten syntyvä lapsi, Perjantai ei voi valita uuden elämänsä ympäristöä: se on Robinsonin rakentama länsimaisia malleja jäljittelevä ”kulttuuriympäristö”. Primaarisosialisointia ilmentää Perjantain omaksuman uuden maailmankuvan totaalisuus ja kritiikkittömyys. Hän vihaa ja pelkää Robinsonin tavoin muita alkuasukkaita ja on valmis hyökkäämään näiden kimpuun.

Toisaalta Perjantain sosialisointi ei ole täydellinen ja ehdoton, sillä hänen entinen elämänsä on läsnä perisyntymänsä tavoin. Uudelleensosialisointiossa yksilön todellisuus määrittyy uudelleen, muttei ala tyhjältä kuten primaarisosialisointi vaan purkaa aiemmin sisäistetyn subjektiivisen todellisuuden. Uudesta todellisuudesta syntyy yksilön maailma, joka karkottaa sen maailman, jossa yksilö aikaisemmin toimi. Tämä edellyttää yksilön eristämistä aikaisemman elämänsä ihmisistä. Uudelleensosialisointia esimerkiksi Peter L. Berger ja Thomas Luckmann nostavat uskonnollisen kääntymyksen. (Berger & Luckmann 1994: 177–179.) Tässä mielessä Perjantain kasvatusta on uudelleensosialisointia kaltaista. Robinsonin näkökulmasta Perjantai ei ole syntyessään synnitön *tabula rasa* vaan perisyntymänsä perustuvan lapsikäsitteen mukainen. Hän kantaa mukanaan kulttuurinsa perisyntymänsä, omaa uskontoaan ja mielteistään ihmislihan syömiseen, jotka on kitkettävä pois kuin pahat taipumukset.

Perjantain uudelleensosialisaatio merkitsee myös kristillistä uudelleensyntymää. Kuolemasta pelastaminen on samalla Perjantain sielun pelastamista kristilliseen uskoon. Kristus-hahmoinen Robinson antaa Perjantaille uuden elämän ampumalla tämän takaa-ajajat ja tehden hänestä seuraajansa. Uuden elämän saaminen korostuu erityisesti Grönstrandin (1889: 215) adaptaation lopussa, jossa Perjantai kastetaan. Kaste on initiaatio-riitti, jossa Perjantai saa lopullisen vihkimyksensä aikuisten maailmaan ja länsimaiseen kulttuuriin ja jonka uudelleensosialisaatiossa hänet pestään puhtaaksi aikaisemmasta elämästään.

Robinsonin ja Perjantain kohtaaminen tapahtuu syntiinlankeemuksen jälkeisessä tilassa, jossa yksilöt eivät ole vapaita synnintuntoon kietoutuvista häpeän tunteista. Perjantain uudelleensyntymä länsimaiseen kulttuuriin merkitsee syntiinlankeemusta ja syntymää häpeäkulttuuriin. Robinson avaa Perjantain silmät alastomuuden synnillisyydelle. Perjantai ei paratiisissa elävien Aadamin ja Eevan tavoin tunne häpeää alastomuudestaan kohdatessaan Robinsonin, mutta Robinson saattaa hänet pikaisesti länsimaisen häveliäisyyden piiriin:

Robinsonin parhaimpien ominaisuuksien joukkoon oli myös hänen häveliäisyytensä luettava. Waikka hän olikin kowin nälissään, ryhtyi hän kuitenkin ensin laatimaan nuorelle ystävälleen jonkunmoista kahdesta nahkakappaleesta tehtyä hameentapais- ta waatetusta, jonka hän puki Perjantain päälle ja sitoi kiinni lantioille, sillä itse hän ei osoittanut vähääkään kätewyyttä tällä alalla, katseli wain kummastellen herransa temppuja. (Grönstrand 1889: 114.)

Grönstrandin Robinson ei pue Perjantaita vaatteisiin kuten Defoen Crusoe (RC 256–257), vaan Perjantain vaatekappale symboloi Aadamin ja Eevan vyötärölleen sitomia viikunanlehtiä (1. Moos. 3: 7). Samalla se edustaa stereotyyppistä intiaanivaatetusta ja osoittaa hierarkkista eroa Robinsonin ja Perjantain välillä. Christine Reesin (1996: 83–84) mukaan Defoen *Robinson Crusoes*a ero sivilisaation ja villiyyden välillä rakennetaan mahdollisimman pitkälle viedyllä sivilisaation tunnusmerkeillä, kuten Crusoen vaatetuksella erotuksena alastomista kannibaaleista. Grönstrandin mukaelmassa vaatetus kuvastaa Defoen romaanin vahvemmin herran ja orjan tai kasvattajan ja kasvatin välistä eroa. Vasta myöhemmin saarelle haaksirikkoutuvasta laivasta löytyy Perjantaille länsimainen vaateparsi, johon kasvattaja kasvattinsa pukee:

Hän oli kuin pienet lapset, jotka saawat koreita waatteita ja niistä riemuitsewat; mutta päällepukemisen laita oli juuri niin ja näin, sillä hän ei osannut panna mitään oikein ja Robinsonin, joka tuskin woi pidättää nauruansa, täytyi alati järjestää, auttaa, neuwoa, ennenkuin siitä tuli mitään.

Kun monimutkainen pukemistyö wihdoinkin oli päätetty, juoksi Perjantai rannalle, katsellakseen kuwaansa wedessä, ja juoksi ja hyppi, taputteli käsiään ja ilakoi kuin lapsi nähdessään jotakin loistawan kaunista. (Grönstrand 1889: 160–161.)

Björkin & Jussilan (1945: 73–74) adaptaatiossa pukeutumisesimerkki on analogisessa suhteessa Robinsonin ja Perjantain välillä vallitsevaan arvohierarkiaan: Robinson pukeutuu upseeriksi, mutta Perjantai saa matruusin puvun.

Robinsonin ja Perjantain välisen hierarkkisen suhteen voi tulkita 1800–1900-lukujen vaihteen kontekstissa analogiana sivistyneistön ja rahvaan välisestä suhteesta. Sivistyneistön ihanteena oli kansanvalistajien kansakunta, jossa sivistyneistö olisi kasvattaja ja kansa kasvatettava (ks. Liikanen 1987: 134–135; 1995: 239–243). Kansan kasvattaminen sivistyneistön ihanteisiin merkitsi uudelleensosialisaatiota, rahvaan irrottamista sen perisynninomaisista, metsäläisistä taipumuksista. Sekä Robinsonin itsekasvatus ja kasvu toivottuihin kansalaisen ihanteisiin että hänen saattamisensa Perjantai kasvamaan kohti samoja ihanteita kuvastavat kansakuvan kahta ulottuvuutta. Robinson itse itsensä kasvatelijana edustaa aktiivisen kansalaisuuden ihannetta. Robinson kehittyi tottelemattomasta lapsesta ihanteellisen kansan tai sivistyneistön kuvaksi, ja hän voi itse siirtyä kasvattajan asemaan. Robinsonin ja Perjantain kasvatussuhte kuvastaa sivistyneistön työtä barbaarisen rahvaan kehittämiseksi. Lapsenomaisuudestaan huolimatta Perjantai edustaa käsitystä kehityskelpoisesta kansasta.

Reesin (1996: 79) mukaan ruokailutapojen kuvausta on käytetty yhtenä sivistyksen ja barbarian välisen eron osoituksena utopistisissa teksteissä. Länsimaisten ruokailutottumusten edessä Campe-adaptaatioiden Perjantai on kuin lapsi. Hänellä ei ole aavistustakaan siitä, että laamoja voi lypsää ja eläinten maitoa juoda. Ruoan keittäminen⁵⁴ Robinsonin on opetettava Perjantaille kädestä pitäen, sillä Perjantai ei ole ennen nähnyt keittämistä ja laittaa kätensä tulella porisevaan keittokattilaan. (Grönstrand 1889: 116, 121; Tolstoi & Rautio 1934: 30; Björk & Jussila 1945: 56–57.)

Defoen Crusoelle ruokailuvälineiden käyttö on olennainen tapa säilyttää länsimainen sivistys saarioloissa. Myös useimmissa adaptaatioista ruokailutottumukset osoittavat eroa Robinsonin ja Perjantain välillä. Grönstrandin (1889: 68) Robinson valmistaa itselleen lusikan, “[j]otta hänen ei tarvitseisi juoda kupin reunasta, niinkuin pienet lapset tekewät”. Ruokailuvälineiden käyttö on osoitus aikuisuudesta ja sivistyksestä, niiden käyttämättömyys alkeellisuudesta ja infantiiliudesta. Myöhemmin kertomuksessa saarelle haaksirikkoutuu laiva, josta Robinson ja Perjantai saavat länsimaisia sivistystarvikkeita. Laivan kajuutassa⁵⁵ tapahtuva ruokailukohtaus korostaa Robinsonin roolia sivistyneistön ja tapakulttuurin ruumiillistumana, kun taas Perjantai edustaa haarukankäyttöä opettelevaa rahvasta:

Heillä oli jo jokseenkin nälkä ja Robinson nouti alhaalta sawustettua raawaanlihaa, pari silliä, woita, juustoa ja korppuja, jotka hän asetti kajuutan pöydälle, ynnä pullon wiiniä ja kutsui sitten Perjantaita aterialle.

Robinson nautti oikein, kun hän taas kerran sai istua tuolilla pöydän ääressä siistissä suojassa ja syödä euroopalaisia ruokia. Hänellä oli weitsi ja haarukka ja lautanen, kaikki puhtaita, sieviä ja kiiltäviä ja se teki hänet sanomattoman tyytyväiseksi. – –

Perjantai ei ymmärtänyt juuri mistään mitään. Ruoka oli hyvää, mutta weitsi ja haarukka, mitä niillä tekee? Nauraen opetti häntä Robinson niitä käyttämään, mutta kun Perjantai yritti panna haarukalla lihapalan suuhunsa, pisti hän käden suuhun ja lihapalan sekä haarukankärjen korwaan. Hän lennätti haarukan menemään ja tarttui sormin ruokaan ja se kävi kuin tottuneelta ainakin. Juustoa ja woita hän kyllä taisi syödä, sillä olihan Robinson tehnyt niitä lama-eläimen maidosta, ja laiwaleipä maistui hywältä. Mutta wiiniä hän ei mistään hinnasta ottanut juodakseen, puisteli wain päättään ja sanoi, että siinä on tulta. (Grönstrand 1889: 158–159.)

Saariolosuhteista poikkeava ruokailu pöydän ääressä “puhtaiden, sievien ja kiiltävien” veitsien, haarukoiden ja lautasten avulla korostaa eroa Robinsonin tapakulttuurin taitojen ja Perjantain rahvaanomaisuuden välillä. Paremmalle kansanosalle riitti työsarkaa, ennen kuin haarukka saatiin pysymään rahvaan jalojen, mutta itsepäisten villien kädessä⁵⁶.

Raittiuskasvatus oli yksi sivistyneistön ajamista ihanteista 1800–1900-lukujen Suomessa. Pietististen virtausten myötä kansalle alettiin opettaa yhä tiukempaa alkoholimoraalia. Taustalla oli yläluokan käsityksen muuttuminen juopottelun moraalista tuomittavuudesta; puhdasta ja raitista elämäntapaa pidettiin kansakunnan vaurauden ja voiman lähteenä. Raittiuden tavoittelusta tuli osa moraalista itsesäätelyä sukupuolimoraalin ylläpitämisen ja sivistyspyrkimysten ohessa. (Sulkunen 1986: 18–19; Peltonen 1997: 18–22, 30–33; Ruonavaara 1998: 52–53.)

Robinsonin ja Perjantain ruokailukohtaus laivassa ei kuitenkaan toteuta täyden raittiuden vaan alkoholin kohtuukäytön ihannetta. Kohtauksessa viinin kohtuullinen ja sivistynyt juonti liittyy tilanteeseen, jossa saarelle saapuu tavaroiden myötä pala Eurooppaa ja länsimaisia sivistyskäsitteitä. Viinin kohtuukäyttö on yksi eroa ilmentävä seikka Robinsonin ja Perjantain välillä. Viiniä siemaileva Robinson on länsimaisen sivistyneisyyden perikuva, kun taas metsäläiselle Perjantaille ei eurooppalaisten tuliliemi maistu. Ruokailukohtaus puhuu saman ihanteen – sivistyneen kohtuukäytön – puolesta kuin raittiusseurat, jotka ajoivat täydellisen raittiuden ihanteen sijaan tapakulttuurin muutosta.⁵⁷ Robinsonin ja Perjantain ruokailukohtaukseen on upotettuna sivistyneistön ihannekuva, jossa metsäläistä kansaa ohjataan jalostuneeseen tapakulttuuriin.⁵⁸

Maanviljelyn kansalliset ihanteet

Campe-mukaelmissa ympäristön muokkaaminen ja ihmiskunnan kehitysvaiheet kulkevat rinta rinnan Robinsonin ja Perjantain kasvukertomuksen kanssa. Yksilön kehityspäämääränä on muokata sekä itseään että ympäristöään ja sopeutua lopulta yhteiskunnan kansalaisen elämään. Maanviljelykuvauksiin liittyy mukaelmissa Defoen romaanista eroavia merkityksiä. Niissä viljely on kollektiivista, ei yksin toimivan Crusoen työtä kuten Defoella. Kollektiivisen viljelyn kuvaaminen vahvistaa mukaelmien kahtalaista kansakuvaa.

Maanviljelyn kuvausta ja sen suhdetta ihmiskunnan kehityksen vaiheisiin voidaan tarkastella niin Locken, Rousseauin kuin Marxinkin näkemysten valossa. Lockelle agrikulttuuristen yhteisöjen muodostuminen merkitsi viimeistä vaihetta metsästys–keräily-yhteisöjen kehittymisessä poliittisiksi yhteisöiksi. Myös Rousseau ajatteli, että maanviljely ja sen lisäksi metallinvalmistus ovat taitoja, joiden keksiminen edellytti luonnonihmisten siirtymää yhteisölliseen elämään. Rousseauin mukaan ihmiskunta ryhtyi viljelemään maata vasta melko myöhäisessä vaiheessa, sillä muiden taitojen keksiminen ja yhteisöllinen elämä olivat sille välttämätön edellytys. (Ks. Rousseau 2000: 80–83; Pagden 1998: 45–46.) Marxin näkemyksissä taas yhteisöllinen, mutta työnjaosta ja yksityisomistuksesta irtautunut työ edusti ihmiskunnan kehityksen huippua.

Campe-mukaelmissa maanviljelyn aloittamisen ajankohdassa ja funktioissa on selkeä ero Defoen romaanin verrattuna. Defoen Crusoe ottaa lockelaisittain maan omistukseensa ryhtyen viljelemään sitä jo ennen alkuasukkaiden kohtaamista. Saarelle tulevat paikalliset ovat uhka maan jalostamiselle, sillä maa on Crusoen ja myös sen viljely on hänen yksi-

tyinen hankkeensa, joka tosin laajentuu Perjantain saavuttua saarelle. Sen sijaan Campe-mukaelmassa Perjantai ilmestyy Robinsonin elämään aikaisemmin kuin Defoen romaanissa. Näin maanviljely on alusta saakka Robinsonin ja Perjantain yhteistyön tulosta, eikä se myöskään kiinnity maan omistamiseen.

Perjantailla on kahtalainen merkitys Robinsonin kehitysvaiheiden edistäjänä. Yhteisölliseen elämään Robinsonia siivittävän kasvattilapsen roolin lisäksi hän edistää Robinsonin yksilöllisiä kehitysvaiheita. Perjantai sysää Robinsonin luonnontilaisesta elämästä kohti sivilisaatiota. Grönstrandin Robinson saa saarielämän alkupuolella tulen salamaniskusta, mutta se sammuu hänen sairastaessaan. Ihmiskunnan kehitysvaiheiden läpikäyminen pysähtyy tulen sammuesssa, mutta Perjantain tulo saarelle saa edistyksen jälleen liikkeelle:

Robinson jäi seisomaan, katsoakseen, mitä nuorukainen oikeastaan aikoi.

Mutta miten hän hämmästy, kun näki, että Perjantai huiskutti kädessään kuiwaa heinätukkoa, joka ensin sawusi, mutta sitten leimahti ilmituleen.

Hän syöksyi Robinsonin ohitse raakalaisten tulisijalle, kätki palawan heinätukonsa hiiliin, asetti joutuin puoleksi palaneita kekäleitä päälle ja puhalsi kaikista woi-mistaan. Pian sieltä kohosikin kirkas liekki ja nyt hän wiittasi Robinsonia pitämään tulta wireillä sillä aikaa kuin hän on poissa. --

Robinson oli kowin häpeissään. Hän oli luullut pahaa nuorukaisesta ja tämä antoi hänelle sen edestä suuren lahjan, kadotetun tulen! (Grönstrand 1889: 119–120.)

Perjantain tuoman tulen myötä Robinson rinnastaa olonsa elämään läntisen sivilisaation keskellä: "Hän unohti kaikki kestetyt waiwansa näinä waikeina vuosina, joina hän oli saarella elänyt ja tuntui ikäänkuin hän olisi ihan toisessa maassa kaukana täältä, tuntui ikäänkuin olisi Europassa taas." (Grönstrand 1889: 122–123.) Myös Perjantain olemassaolo näyttäytyy Robinsonille yhtä elintärkeänä kuin tulen. Robinson pohtii: "Mitä, jos Perjantai sattuisi kuolemaan; jos sinun tulesi uudestaan sammuisi?" (Grönstrand 1889: 123.) Perjantain tuoma tuli valaisee Prometheuksen soihdun tavoin tietä tuleville kehitysaskelmille, jotka rakentuvat yhteistyölle ja sosiaaliselle toiminnalle. Vasta Perjantain ilmestyttyä saaren läheisyyteen haaksirikkoutuu eurooppalainen laiva ja laivalastillinen länsimaista sivilisaatiota. Sieltä Robinson ja Perjantai saavat läntisten vaatteiden, ruokatarpeiden ja työkalujen lisäksi rukiin ja ohran siemeniä, jotka mahdollistavat viljelyn.

Maanviljelykuvauksissa Campe-mukaelmista välittyy Defoen romaania vahvemmin yhteistyön ja yhdessä tekemisen merkitys ja Perjantaista tulee Robinsonille miltei tasaveroinen työkumppani. Defoen Perjantai kyllä auttaa Crusoeta, mutta Crusoe sanelee säännöt, Perjantai on oppipoika. Defoella yhdessä tekeminen lisääntyy sitä mukaa, kun Crusoe opettaa Perjantaille asioita. Veneenrakennus on heidän ensimmäinen yhteinen projektinsa, joka tosin sekin tapahtuu Crusoen johdolla ja opastuksessa:

Olin tässä vaiheessa jo ehtinyt siinä määrin kiintyä ajatukseen mantereelle pyrkimisestä, että sanoin Perjantaille aikovani rakentaa yhdessä hänen kanssaan uuden yhtä suuren veneen, jolla hän sitten voisi lähteä. -- Niinpä kävimmekin viipymättä töihin ja aloimme etsiskellä kaadettavaksi sopivaa suurta puuta, josta voisi valmistaa ison yksipuisen ruuhan tai kanootin matkaa varten. --

Viimein Perjantai äkkäsikin hyvän puun – hän näet tiesi paljon minua paremmin millainen puu tarkoitukseen soveltui –. Perjantai olisi halunnut kovertaa veneen ontoksi polttamalla, mutta näytin hänelle miten se sujuisi paremmin työkaluilla, ja niiden käytön opittuaan hänestä tulikin pian hyvin kätevä työmies. (RC 278–280.)⁵⁹

Campe-mukaelmissa Robinsonin ja Perjantain veljellisen toiminnan kuvaaminen siirtää painopisteen Defoen romaanin individualistisen toiminnan kuvauksesta kollektiivisen työn kuvaamiseen. Tolstoin mukaelmassa yhdessä tekeminen on alusta saakka Robinsonin ja Perjantain suhteen lähtökohtana. Veneenrakennuskohtauksessa Defoen romaanin asetelma kääntyy päinvastoin, kun Perjantai opettaa Robinsonille kätevämmän tavan työskennellä.

Robinson sanoi: ”Perjantai, mennään, näytän sinulle, minkälaista venettä minä teen.”

He menivät.

Robinson näytti hänelle sitä puuta, jota hakkasi. Perjantai alkoi nauraa. Robinson sanoi: ”Mitä sinä, Perjantai, naurat?!” – ”Miksi en nauraisi? Polttamalla voi veneen keskustan kovertaa nopeammin.”

Robinson ihastui tästä suuresti. (Tolstoi & Rautio 1934: 31.)

Suhde työn tekemiseen on Tolstoi-suomennoksessa kollektiivinen. Kuten Grönstrandin mukaelmassa, Robinson ja Perjantai rakentavat yhdessä talon laivasta saaduista materiaaleista. Yhdessä he myös viljelevät maata ja myös maasta saatu sato on yhteinen. Robinsonin ja Perjantain yhdessä tekemisen kuvaus sopi Defoen romaania paremmin sosialistisen realismin ihanteisiin. Sosialistinen realismi kannatti myönteisten, kollektiivisten sankarien kuvauksia. Erityisesti työtä tekevä yhteisö ja maatalouden kollektivisointi olivat keskeisiä kuvauksen kohteita. (Ks. Jalava 1990: 24, 73–80, 117–120; Ylikangas 2004: 230.)

Geygerin & Tandefeltin ja Grönstrandin mukaelmissa tapahtuvat maanviljelykuvausten muutokset ilmentävät vuosisadan loppua kohden tapahtuvia kansakäsitysten muutoksia. Molemmissa mukaelmissa viljely muodostuu metaforaksi siitä oikeasta asenteesta ja ututteruudesta, jolla työtä tulisi tehdä isänmaan eteen. Geygerin & Tandefeltin kertomuksesta ilmenee voimakkaammin kansakuvan kaksi puolta. Mukaelma seuraa Defoen romaanin vaiheita sikäli, että maanviljely esitetään pitkälti Robinsonin yksilösuorituksena (ks. RC 153–154). Robinsonin toiminta ilmentää kansakuvan kahta puolta: yhtäältä käsitystä ihanteellisen ahkerasta, toisaalta veltosta rahvaasta.

Hartaalla syämmellä kiitti hän Jumalata runsaan tulon edestä. Saadusta wiljastansa ei hän uskaltanut ottaa yhtään syömisen waraksi, waan säästö kaikki siemenetki. Aikaseen rupeisi hän sitte kaiwamaan ja wiertämään suurempaa alaa koska hänellä nyt oli isompi kylwö. Tosin ei hän sillä lailla saanut enemmän päiwässä kun talonpoika tawallisesesti [sic] puolessa tunnissa helposti kyntää; mutta hän oli jo tottunut kärsiwällisyyteen, *muistaen että ”ahkeruus kowanki onnen voittoa.”* Kylwettyä karhitsi hän peltonsa kankeaoksaisilla puilla joita hän weti pitkin ja poikki pellon, niin uuterasti että hänen ahkeruutensa ja toimensa meidän maassa häpäiseisi monen laiskan maanwiljeliän, *jolla itse keksimätä on kaikki tarpeet.* (Geyger & Tandefelt 1847: 54–55; kursivointi minun.)

Katkelmassa näkyy kaksinainen suhtautuminen ”meidän maamme” talonpoikaan. Yhtäältä katkelmassa korostuu viljelijöiden reippaus: talonpoika tekisi puolessa tunnissa työn, johon Robinsonilta menee päivä. Toisaalta Robinsonin sinnikkyys ja uutteruus nostetaan esimerkin asemaan. Hänet kuvataan nöyränä ja ahkerana maamiehenä, joka jaksaa ahertaa koko päivän puutteellisista välineistä huolimatta. Korostuksilla osoitetaan ero ”meidän maanviljelijöidemme” laiskuuden ja Robinsonin ahkeruuden välillä, ja viljelijöitä patistetaan häpeällisestä laiskuudesta työntekoon. Me-muodon käyttö kiinnittää ihanteet ja moitteet sekä yksilön minäkuvaan että kollektiivisiin kansakäsityksiin.

Kun Tandefeltin suomennosta vertaa Geygerin mukaelman ruotsinnokseen, voi havaita suomentajan värittäneen viljelyä kuvaavia kohtauksia. Edellisessä sitaatissa kursiiilla merkityt kohdat ovat suomentajan lisäyksiä.

Med rätta tackade han Gud för denna rikliga skörd. Han wågade icke att af denna säd tillaga åt sig någon föda, utan förwarade allt till nästa utsäde; äfwen började han i tid att bearbeta ett större stycke jord, hwarwid hans trädspade måste tjena honom såsom plog; wißerligen hann han på en hel dag blott så mycket, som en bonde hos öf plöjer på en enda timme; dock hade han länge want sig wid tålmod. Sedan han hade sått, genomharfwade han med långa taggiga grenar åkern både på längden och twären, så att hans stora flit kunde hos öf utskämma mången lat bonde. (Geyger & Wall 1847: 56.)

Lönnrotin sananlaskujen kirjasta löytyvä sanonta ”ahkeruus kovankin onnen voittaa” on suomentajan lisäys. Lisäksi Robinsonin viljelemät lajikkeet ovat saaneet suomalaisen väriytyksen. Defoen teoksessa Crusoe tyhjentää laivasta löytämänsä jyväpussin rippeet maahan ja löytää myöhemmin paikalle kasvaneita ohran ja riisin korsia (RC 102–103). Ruotsinnoksessa Robinson viljelee niin ikään ohraa ja riisiä, mutta suomennoksessa riisi on muutettu vehnäksi ja Robinson leipoo vehnäleipiä ruotsinnoksen riisikakkujen sijaan (vrt. Geyger & Tandefelt 1947: 33, 57–58; Geyger & Wall 1847: 33–34, 58–59). Suomennoksen ja ruotsinnoksen väliset erot liittyvät suurelta osin juuri viljelyn ja leipomisen kuvauksiin. Tandefeltin adaptaation ilmestyessä suuri osa suomalaisista leipoi itse leipänsä. Leipällä oli käytännöllinen arvo. Se oli konkreettinen isänmaan tuote, elanto, joka oli työllä viljeltävä. Kansansivistäjien keskuudessa käsitystä uutterasta ja työtä tekevästä kansasta ihannoitiin. Leipä oli työn ja ahkeruuden symboli, isänmaasta nouseva elämää ylläpitävä voima.

Grönstrandin adaptaation maanviljelykohtauksessa ei korostu niinkään laiskan kansan kuva vaan runebergilainen ihannekuva nöyrästä kansasta, joka Saarijärven Paavon tavoin toivoo luojalta kasvun viljelyksilleen:

Ja sillä aikaa kun Perjantai kaiwoi ja kuokki maata otsansa hiessä, aprikoi Robinson jotakin uutta, suurta tehtävää. Hän päätti muurata paistinuunin, jotta he woisiwat käyttää hyväkseen siunattua Jumalan wiljaa. – – Ja kun kyntö, kylwö ja karhihteminen oli loppunut, sanoi Robinson Perjantaille: nyt olemme tehneet mitä ihminen woi tehdä. Mutta älkäämme unhottako, että me emme saa mitään aikaan, jos Herran siunaus puuttuu. Työmme menestymisen riippuu hänestä!

He lankesiwat polwilleen ja uskoiwat huolensa, toiwonsa ja työnsä hänen lempeään käteensä, jonka siunaus on menestystä tuottawa. (Grönstrand 1889: 173, 175–176.)

Maanviljely kuvastaa myös sitä edistystä, jonka Robinsonin kasvatusta on saanut aikaan Perjantaisissa. Perjantai on kehittynyt barbaarisen rahvaan kuvasta Topeliuksen työhevosen ilmentämäksi kansakuvaksi. Perjantai kuokkii maata otsa hiessä, kun taas Robinson ”aprikoi – – jotakin uutta, suurta tehtävää”; Robinson on sivistyneistön tavoin suunnittelija ja suurten linjojen vetäjä (vrt. Rantanen 1997: 211–214).

Robinsonin ja Perjantain viljelypuuhissa kiteytyy kolme näkökulmaa, jotka adaptaatiot tarjoavat luonnon, ihmisen tekemän työn ja luojan keskinäisiin suhteisiin. Kristillisestä näkökulmasta otsa hiessä kuokkiminen kertoo syntiinlankeemuksen jälkeisestä ihmisen osasta: ”Otsa hiessä sinun on hankittava leipäsi” (1. Moos 3: 19). Luonto merkitsee ihmiselle taistelukumppania, josta leivän saaminen vaatii työtä ja uurastusta. Rousseaulaisesta näkökulmasta taas viljeleminen viittaa Perjantain ja Robinsonin yhteistyön ulottuvuuteen: yhteiskunnallinen elämä edellyttää ihmisten keskinäistä yhteistyötä ja avunantoa. Valistuksen edistysajattelun näkökulmasta maan muokkaaminen välittää kuvaa työstä ihmisen välineenä, jolla hän alistaa ympäröivän luonnon omaan käyttöönsä. Nämä ihanteet elivät niin Runebergin kuin Topeliuksenkin teksteissä. Runebergin sankari on kansa, joka muuttaa karun luonnon hedelmälliseksi ja viljavaksi (ks. esim. Suutala 1986: 238–242). Topeliuksen ihanteena on ihminen, joka julistaa: ”Minä tahdon olla luonnon herra enkä sen kuokkavieras. Minä tahdon olla Päiviö, joka sai erämaan ja teki sen hedelmätarhaksi.” (Topelius 1917: 461.)

Campe-adaptaatioiden ihanteissa siintää luonnon hyötykäyttö yhä kehittyneempien teknisten välineiden avulla. Grönstrandin Robinson ja Perjantai rakentavat ahjon, takovat laivasta saadusta rautakangesta auran⁶⁰ ja karhin ja valjastavat laamoja auran eteen. Tämä korostaa Rousseauin näkemystä yhteistyöstä, jota tarvittiin maanviljelyksen lisäksi metallinvalmistuksessa. Maanviljelyksen myötä mukaelmissa edetään työnjaon viimeiseen vaiheeseen, jota edustaa Robinsonin ja Perjantain työskentely ammattityössä Robinsonin kotimaassa.

Työnjako ja työn siunaus

Rousseauin *Émilessä* työllä on Robinsonin tilaan samastuvalle pojalle kaksi keskeistä merkitystä: ilman työtä olisi mahdotonta elää aution saaren tilassa ja myös saarielämän jälkeinen työ kiinnittää ihmisen yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Émilen on kolmannessa ikävaiheessaan valittava itselleen ammatti. Valinnan tueksi pojalle esitellään ihmisen muuttunut suhde työhön ihmiskunnan kehityksen myötä. Ensin ihminen toimi työkalujen valmistajana ja käsityöläisenä, sen jälkeen maanviljelijänä ja lopulta modernin yhteiskunnan eriytyneessä työkuulttuurissa, jossa työllä on yhteys kaupankäyntiin, omistamiseen ja vaihdon välineisiin. Keskeisenä oppina on, että työ on yhteiskunnallisen ihmisen velvollisuus ja oma toimeentulo on maksettava toisille työn muodossa. *Robinson Crusoe* edustaa esimerkiksi työnjakoa edellyttävän ammattitaidon kehittymisestä. Vaikka Rousseau pitää maanviljelystä jaloimpana ammattina, sitä ei valita Émilelle, sillä tämä taitaa jo viljelyn. Lopulta päädytään puusepän työhön – ammattiin, joka olisi voinut hyödyttää Robinsonia saarellaan ja jossa Émile voi harjoittaa taitojaan ja kehittyä oman alansa mestariksi. (Rousseau 1905: 349–351, 366–382; Suortti & Mutanen 1997: 84–93.)

Rousseauin ihanteiden tavoin Campe-adaptaatioiden Robinson käy saarella yksilötasolla läpi työvaiheet, jotka modernissa maailmassa ovat eriytyneet eri ammattiryhmi-

en tekemiksi: ”Joka päivä harjoittelin tuntikauden räätälin ammattia. Kuin jo ennestään olin kirvesmies, muurari, kokki, sysimies, suutari, metsästäjä, savenvalaja, paimen ja paljo muutakin, niin miksi en voisi olla räätäli sen lisäksi.” (Mensch & Suppanen 1894: 48.) Tämän opin myötä Robinsonin on mahdollista siirtyä yhteiskuntaelämään, jossa työnjako vallitsee. Mukaelmissa maanviljely ei enää edusta modernin ihmisen työnkuva, vaan siirtymä saarelta yhteiskuntaan heijastelee siirtymää traditionaalisesta moderniin yhteiskuntaan, jossa yksilön rooli määrittyy hänen ammattinsa mukaan. Mikael Soinisen (1931: 107) termistön mukaisesti kotimaahan paluu edustaa siirtymää työnjaon asteelle, jolla eri ammattien harjoittaminen on muodostunut työnjaon vaikutuksesta itsenäiseksi elinkeinoksi. *Émilien* esimerkin tavoin Menschin & Suppasen ja Björkin & Jussilan mukaelmissa päädytään puusepän ammattiin.

Kehitysvaihetorioissa siirtymä traditionaalisesta yhteiskunnasta kohti modernia on liitetty kiinteästi kapitalismin nousuun. Weberin (1980: 118–120, 127–128) mukaan protestanttiseen työn kutsumuksen etiikkaan kuului kapitalismin henki, jonka mukaan rikkauten saavuttaminen työllä oli maallisen ammattityön hedelmä ja Jumalan siunaus. Smithille työnjako merkitsi yleisen vaurauden lisääntymistä, Marxille taas vieraantumista ja kapitalistien harjoittamaa sortoa. Campe-mukaelmissa on kaksi rinnakkaista tapaa esittää työnjaon suhde omistamiseen ja vaurauteen: yhtäältä rikkauksia pidetään elämänonnen takaajana, toisaalta liiallisen varallisuuden nähdään johtavan ihmisen laiskuuteen.

Kertomusten suhde omistamiseen irtautuu Defoen romaanissa luoduista merkityksistä jo saarielämän aikana. Toisin kuin Defoen *Crusoelle*, Campe-mukaelmien Robinsonille kysymys saaren maaperän tai tavaroiden omistamisesta on toissijainen. Saarielämänsä alussa Robinsonin hallussa ei ole mitään saaren ulkopuolisia tuotteita. Haaksirikkoutuneen laivan tyhjentäminen tapahtuu Robinsonin ja Perjantain yhteistyönä, eikä keskinäisiä omistussuhteita tavaroihin määritellä. Tavaroiden ja maan omistamista keskeisempi piirre on se, millaisen merkityksen saari saa Robinsonin ja Perjantain yhteiselämän tilana. Grönstrandin (1889: ks. esim. 142, 189, 214) Robinsonin ja Perjantain välisessä suhteessa saari säilyy ”meidän saarenamme” kertomuksen loppuun saakka, eikä Robinson määrittele suhteessa Perjantaihin itseään saaren omistajaksi ja hallitsijaksi. Heidän keskinäistä suhdettaan saareen luovat maaperän omistusoikeutta vahvemmin yhteiset koettelemukset ja puolin ja toisin tehdyt ystävänpalvelukset.

Grönstrandin mukaelmassa Robinsonin hallintaoikeus saareen ilmenee vasta kertomuksen lopussa, kun espanjalaiset ja englantilaiset saapuvat saarelle. Eurooppalaiset nimittävät Robinsonin saaren hallitsijaksi ja Robinson laatii ehdot saarelle tulijoille Defoen *Crusoen* tavoin.⁶¹ Grönstrandin Robinson määrää saarelle jäävät espanjalaiset saaren omistajiksi, mutta vannottaa, että saarella tulisi vallita yhteistyön ja toisien puolustamisen hengen rangaistuksen uhalla. (Grönstrand 1889: 187–188, 193–194, 205–206.) Kun Defoen romaanin toisessa osassa osoitetaan, ettei maan viljeleminen ja hallinta onnistu yhteistyöllä ja yhteisomistuksella, vaan ratkaisu ongelmiin on maan jakaminen, Grönstrandilla yhteistyön ja solidaarisuuden sopimukset jäävät voimaan. Tolstoi-suomennoksessa suhde maan omistukseen on samankaltainen. Suhdetta maahan ja tavaraan ei kuvata yksilön vaan kollektiivin näkökulmasta eikä maan jakoon ja yksityisomistukseen päädytä. Tässä suhteessa Tolstoin mukaelma täyttää kommunistiset ihanteet omistussuhteista irtautumisesta ja tuotantovälineiden yhteisomistuksesta.

Tolstoin & Raution mukaelmassa Defoen romaanin omistussuhteita on purettu paitsi maan myös ihmisten omistamista koskevista kysymyksistä. Tolstoin venäjänkielisen mukaelman ja sen suomennoksen välillä on keskeinen ero määriteltäessä Robinsonin ja Perjantain keskinäistä suhdetta. Tolstoi julkaisi mukaelmansa vuosi sen jälkeen, kun maaorjuus Venäjällä lakkautettiin vuonna 1861. Hän työskenteli tahollaan maaorjien vapauttamisen puolesta ja antoi osan omasta maastaan talonpoikien viljeltäväksi (ks. Troyat 1995: 152, 180–183). Tolstoin kertomus oli suunnattu talonpojille – entisille maaorjille. Tästä huolimatta venäjänkielisessä mukaelmassa on säilytetty Robinsonin asema herrana ja Perjantain rooli palvelijana tai orjana. Sen sijaan Tolstoi-suomennoksessa Robinsonin ja Perjantain herra-orja-suhdetta on häivytetty, sillä Perjantain käyttämä puhuttelu, herraa tarkoittava venäjän kielen sana *gospodin*, on systemaattisesti poistettu suomennoksesta:

Silloin Perjantai sanoo:

– Herra! Heittäytykäämme mereen, on yhdentekevää, minne se – Jumala tietää – meidät kuljettaa.

Mutta Robinson sanoo:

– ”Ei, rukoilkaamme Jumalaa. Ehkä Jumala suo, ja pelastumme.” (Tolstoi 1862: 53–54; suom. MK.)⁶²

Silloin Perjantai sanoi: ”Hypätkäämme mereen, sillä kuitenkin me joudumme, jumala ties, minne.” (Tolstoi & Rautio 1934: 33.)

Perjantai sanoikin Robinsonille: herra, minä lähden uimaan sinne. (Tolstoi 1862: 57; suom. MK.)⁶³

Silloin Perjantai sanoi Robinsonille: ”Minä uin sinne.” (Tolstoi & Rautio 1934: 35.)

Herra-puhuttelun poistaminen suomennoksesta ei tee Robinsonin ja Perjantain suhteesta tasa-arvoista, vaan Perjantai kuvataan edelleen alistuvaksi Defoen Perjantain tavoin. Kuitenkin muihin Campe-mukaelmiin verrattuna suomennoksessa hierarkkinen suhde on lieventynyt. Hierarkkisen arvojärjestelmän häivyttämistä tukevat venäjänkielisestä mukaelmasta sensuroidut uskonnolliset maininnat. Suomennoksessa Perjantaita ei opeteta palvelemaan sen enempää maallista kuin taivaallistakaan herraa. Uskonnollisen ulottuvuuden poistaminen luo erilaisen suhteen ihmisten välisiin ja ihmisen ja luoja välisiin hierarkioihin.

Herruussuhteen sijaan Tolstoi-suomennoksen Robinsonin ja Perjantain suhde on asettaa veljellisempi kuin Defoen herran ja palvelijan välinen suhde tai Grönstrandin kasvatissuhde. Tämä veljeydenaate sopi niin Tolstoin filosofiaan kuin sosialistiseen oppiinkin. Tolstoi tavoitteli veljeydenopissaan ihmisten keskinäistä onnellista, tasa-arvoista ja yhdenvertaista elämää ja vastusti persoonallisen hyödyn tavoitteluun, omaisuuden hankintaan, epätasa-arvoon tai sortoon perustuvaa elämänmuotoa (ks. Torop 1992: 76–77, 84; Ripatti 2001: 316–317). Kristillisen uskon ja patriarkaalisesta elämäntavan korostusta lukuun ottamatta sosialismi julisti samankaltaisia ihanteita kuin Tolstoi: se tavoitteli tasa-arvoa, veljeyttä, yhdenvertaisuutta ja työteliäisyyttä sekä vastusti yksityisen hyödyn ja omaisuuden tavoittelua. Campen mukaelmasta omaksuttu, Tolstoin veljeydenaatteen värjäämä Robinsonin ja Perjantain yhteistyön korostus sopi näin myös sosialismin ihanteisiin.

Tolstoilla & Rautiolla kysymys maan omistamisesta nousee esille vasta Robinsonin ja Perjantain lähtiessä saarelta. Robinson laatii säännöt saarelle tulleille eurooppalaisille ja luovuttaa heille ”omaisuutensa”:

Kahden viikon kuluttua he päättivät työn ja alkoivat valmistautua matkalle. Robinson kirjoitti heille asetuksen; hän kirjoitti näin: ”Sen, joka tahtoo asua minun saarellani, on palveltava minua ja tehtävä työtä, on tehtävä kaikki mitä minä määrään; sen joka ei rupea palvelemaan ja tekemään työtä, ajan minä pois.” – Ja Robinson puhui heille: ”Minä jätän teille karjan ja pyssyjä, kaikki jätän, mutta tulkaa vain hyviksi ihmisiksi!” (Tolstoi & Rautio 1934: 45, 50, 52.)

Robinsonin asetuksessa ja puheissa saaresta muodostuu taivasten valtakunnan veroinen paikka, jonne sisälle pääsemiseen jumalhahmoinen Robinson asettaa ehdot. Suomennoksenkin sävyistä kuultaa läpi Tolstoin filosofian kristillinen paatos, jossa Robinsonin puheet saarelle tulijoille muistuttavat Jeesuksen puheita opetuslapsilleen. Jeesuksen ja Robinsonin opetusten ydin kuitenkin eroaa toisistaan. Jeesus lupaa opetuslapsilleen: ”Minä jätän teille rauhan.” (Joh. 14: 27.) Robinson sen sijaan lupaa seuraajilleen: ”Minä jätän teille – – pyssyjä”. Jeesuksen ja Robinsonin lupaukset vaikuttavat jokseenkin vastakkaisilta ja Robinsonin lupaus jättää saarelaisille rauhan sijaan aseita tuntuisi sopivan huonosti myös Tolstoin ideologiaan.⁶⁴ Robinsonin ja Jeesuksen käskyt eroavat toisistaan myös niiltä osin, mitä autuuden tilaan – paratiisisaarelle tai taivasten valtakuntaan – sisään pääseminen edellyttää. Jeesus julistaa seuraajilleen levon, Robinson työn ilosanomaa. Jeesus toteaa: ”Tulkaa minun luokseni, kaikki te työn ja kuormien uuvuttamat. Minä annan teille levon.” (Matt. 11: 28.) Mutta Robinsonin valtakuntaan pääsemisen ehtoina ovat: ”Sen, joka tahtoo asua minun saarellani, on palveltava minua ja tehtävä työtä, tehtävä kaikki mitä minä määrään; sen joka ei rupea palvelemaan ja tekemään työtä, ajan minä pois”. Ei niin kuin Jeesus toteaa: ”sitä, joka luokseni tulee, minä en aja pois” (Joh. 6: 37). Saariparatiisi leimautuu näin työn luvatuksi maaksi.

Tolstoi-suomennos näyttäisi osaltaan vahvistavan Spenglerin (1950: 196) toteamusta: Tolstoin kristinusko oli väärinkäsitys. Hän puhui Kristuksesta ja tarkoitti Marxia. Robinson edustaa Jeesusta, joka jättää maanpäällisen valtakuntansa seuraajilleen palatakseen isänsä kotiin. Kertomus kuitenkin osoittaa, että sekä maanpäällinen että ”taivainen” paratiisi ovat veljellisen työn – ei levon – tyyssijoja. Robinson-suomennoksessa asetetut ankarat työnteon ehdot osoittavat, että taivasten valtakunnan kaltaiseen maanpäälliseen paratiisiin ei ole kapitalisteilla pääsyä. Sosialististen kasvatusihanteiden mukaisesti kaikki ihmiset eivät ole veljiä keskenään, vaan ainoastaan työtätekevät. Eikä proletaari voi pitää veljenään kapitalistia. (Ks. Pedagogiikan luennot 1935–36: 20.)

Tolstoi-suomennoksessa maallisen paratiisin ihannekuvaksi muodostuu työläisten valtakunta, jossa Robinsonin ja Perjantain välinen työteliäs suhde edustaa proletaarien veljeyttä ja keskinäistä työntekoa: ”Robinson ryhtyi peltisepäksi ja teki työtä yhdessä Perjantain kanssa, ja heillä oli aina työtä, sille he olivat hyviä työmiehiä.” (Tolstoi & Rautio 1934: 53.) Sosialismissa oli tärkeää, että kaikilla oli työtä. Teollisuustyöläisen ihannetta painottaa suomennosvalinta, jossa Robinsonista ja Perjantaista tulee peltiseppiä Tolstoin kirvesmiehen sijaan. Tolstoin venäjänkielisen mukaelman lopusta sensuroitu katkelma osoittaa, että siinä työn tekeminen kiinnittyy Defoen mukaelman tavoin myös taloudelliseen onneen:

Robinsonista tuli kirvesmies, ja he työskentelivät yhdessä Perjantain kanssa. Heillä oli aina työtä, koska he tekivät työnsä hyvin. He elivät kauan ja hankkivat itselleen rahaa; mutta Robinsonin isä kuoli, ja he hautasivat hänet erittäin komeasti. (Tolstoi 1862: 85; suom. MK.)⁶⁵

Tolstoin venäjänkielisen mukaelman ja suomennoksen erot osoittavat, että suomennos päättyy sosialismin ihanteiden mukaisesti työnteon, ei vaurauden korostamiseen. Tolstoin & Raution uusi Aadam edustaa neuvostoihanteiden uutta ihmistä, jolle kollektiivinen työ merkitsee yksilön kehitysvaiheiden korkeinta saavutusta.

Kaikille campelaisille adaptaatioille on ominaista työnteon ja nöyrän elämän korostaminen. Campe sepitti kertomukseensa merkantilistista ajattelua kritisoiden, jalometallien arvoa halveksuvan kohtauksen, tässä Grönstrandin mukaan siteerattuna:

Uuniansa rakentaessaan tapahtui hänelle kerran, että kun hän lapiollaan kaiwoi maata, koski ase johonkin kovaan esineeseen. Hän luuli tawanneensa kiwen, mutta kun kumartui ottaaksensa sen irti käsillensä, huomasi hän että se olikin pelkkää kultaa. Kultamöhkäle oli niin paksu, että siitä olisi voitua tehdä monta kymmentä tuhatta markkaa. – Johan hän oli upporikkaaksi tullut, arwelee warmaan lukija. Mitä kaikkea eikö hän olisi woinut sillä ostaa? Komean talon, hewosia, waunuja, kaiken maailman komeuksia. – Niin kaiketi, jos hän waan ei olisi ollut yksinäisellä saarella. Nyt hän ei osannut iloita löydetystä aarteestaan, waan potkasi jalallaan sen halweksiwasti tieltään, ja sanoi: Makaa siellä kurja möhkäle, jota ihmiset niin ahnehtiwat! Mitä hyötyä sinä minulle tuostat! Woi, kunhan olisin sinun sijassasi löytänyt hywän kappaleen rautaa, josta ehkä olisin woinut takoa kirween taikka weitsen. Kuinka mielelläni enkö waihtaisi sinut kouralliseen nauloja, taikka johonkin hyödylliseen työaseeseen! – Ja niin jätti hän koko tuon kalliin aarteensa sinne ja wastedeskään hän tuskin ohi käydessään siihen katsahti. (Grönstrand 1889: 52.)

Suhde saarelta löytyvään kultaan on mukaelmien loppuratkaisuissa kahtalainen. Niin Campen (1991: 393–394) *Robinson der Jüngeressä* kuin Tolstoin & Raution (1934: 52–53) ja Björkin & Jussilan (1945: 122–123) mukaelmissa Robinson ottaa kultakimpaleen mukaansa lähtiessään saarelta, mutta kotimatalla laiva uppoaa, kulta hukkuu ja Robinson jää varattomaksi. Näiden kertomusten loppu painottaa ammattityön tekemistä, ei varallisuutta, kehitysvaiheiden korkeimpana päämääränä. Grönstrandin ja Heinämaan mukaelmien loppu sen sijaan viittaa kapitalistiseen yhteiskuntaan kehityksen huippuna. Grönstrandilla laivan uppoaminen on jätetty pois kertomuksesta ja Robinson pääsee elämänsä alkuun kullalla avulla. Grönstrandin Robinsonista ja Perjantaista tulee kukoistavan laivanrakennusfirman johtajia ja Heinämaan Risto jatkaa kotiinsa palattua isänsä kauppaalikkettä. Huolimatta siitä, että mukaelmissa kaupankäynti muodostuu ylimmäksi yhteiskunnalliseksi kehitysvaiheeksi, työnteke säilyy niissäkin rikkautta ja menestystä tärkeämpänä.

Isänmaan äidinkasvot ja miehinen perheyhteisö

Campe-mukaelmille on tyypillistä, että niiden saarielämän kuvaus tukee patrioottisen kansallishengen ylläpitämistä – kaipuuta kotiin ja isänmaahan. Saarikehityksen ja kasvun päämääränä on paluu kotiin, perheeseen, joka symboloi isänmaata. Työnjaon vaiheiden läpikäyminen on tie isänmaahan ja sen vaateisiin sosiaalistumiseen. Vaikka Heinämaan mukaelmaa lukuun ottamatta minkään kertomuksen isänmaana, kotimaana tai lähtöpaikkana ei ole Suomi vaan Saksa tai Englanti, adaptaatioissa korostuva nationalistinen isänmaan ja kotimaan kaipuu laittaa lukijan sijoittamaan kaipuun kohteen omaan kotimaahansa.

Kehys- ja kehityskertomuksen sulkeutuminen merkitsee Robinsonin paluuta lapsuudenkodissa asuvan isänsä luo. Kotiin palattuun Robinson joutuu kasvotusten syyllisyyden kanssa, joka on kalvanut häntä koko saarielämän ajan. Vanhempien tahdon uhmaamisen hinta on kova. Kotoa lähdön jälkeisten rangaistusten – haaksirikko, saarivankeus ja sairaus – ja niiden herättämän katumuksen ketju ulottuu Robinsonin kotiinpaluuseen saakka. Viimeiseksi, lopulliseksi rangaistukseksi ja tarinan opetuksiksi Robinsonin palatua saarelta hänen äitinsä on kuollut.

Robinson peitti kasvonsa ja waipui ääneen itkien eräälle tuolille. Tuntui, ikäänkuin miekka olisi lävistänyt hänen kurjan sydämensä. Hän oli rikkonut, rikkonut, eikä woinut sitä enää sowittaa. Äiti oli kuollut! Wasta kun isä sanoi, että äiti wiimeiseksi sanakseen siunasi häntä, rauhoittui hänen mielensä. (Grönstrand 1889: 213.)⁶⁶

Tiellä hän sai kuulla, että isä elää vielä, mutta että äiti oli sortunut suruun ja ikävään poikansa tähden. – – Yhdessä isän kanssa kävivät he usein äidin haudalla. Kesäisin vei Risto haudalle kukkia ja talvisin seisoi hän usein äidin haudalla, ja haudan lumelle vierivät kuumat kyynelleet anteeksipyyntönä äidille. (Heinämaa 1917/1911: 68–70.)

Adaptaatioissa rikkomus Jumalan, vanhempien ja lapsen suhteiden pyhää kolminaisuutta vastaan on anteeksiantamaton. Rikkomuksen seuraus on pahin mahdollinen: äiti, perhe-elämän keskus ja siveellinen voima, kuolee. Lapsen sopeutumattomuus perheen, yhteiskunnan pienoismallin, asettamiin sääntöihin murentaa järjestelmää sisältäpäin ja kääntyy koko perheinstituutiota vastaan. Robinsonin tehtävänä olisi ollut kuuliaisuutta noudattaen tehdä oma osuutensa järjestelmän ylläpitämiseksi.

Pohjimmiltaan äidin kuolemaan päättyvän tarinan syvin rangaistus kohdistuu naiseen itseensä. Vanhemmat olivat lapsen teoista vastuussa Jumalalle, ja Robinsonin rikkomus saattaa häpeään äidin elämäntehtävän, lapsen ohjaamisen siveään ja Jumalaa kunnioittavaan elämään. Äidin epäonnistuminen kasvatustehtävässä merkitsi koko yhteiskunnan pettämistä (ks. Kakko 2005: 165–167). Synnin palkka on kuolema, ja äidin kuolema on sovitus sen tehtävän epäonnistumisesta, johon nainen äitinä ja kasvattajana on määrätty. Äidin kuolema on uhri, jolla lapsen ja Jumalan välinen rikkoutunut suhde saadaan korjattua. Robinsonin osaksi jää synnin sovitus yhteiskunnan vaateisiin sopeutumalla ja työtä tekemällä.

Adaptaatioiden rikoksen ja rangaistuksen tematiikka ilmenee äidin ja pojan saamisesta rangaistuksissa ja tunnustamisen rituaalissa. Foucault'n mukaan totuuden tuottamisen pyrkimyksiin ja yhteiskunnan järjestyksen ylläpitämiseen maallisessa ja uskonnollisessa

vallankäytössä on kuulunut sekä tunnustamisen rituaali että näkemys julkisen rangaistuksen ennalta ehkäisevästä vaikutuksesta. Tunnustuksen rituaalissa toisena osapuolena on instanssi, joka edellyttää tunnustusta ja rankaisee tai armahtaa sen perusteella. Rituaalissa yksilö tehdään tietoiseksi omista teoistaan ja ajatuksistaan ja tuotetaan näin ihmisen subjektiivoinen sekä subjektin että alamaisten merkityksessä, kun tunnustus saa subjektissa aikaan vapauttavan ja puhdistavan muutoksen. (Foucault 1998: 47–50.) Campe-muokauksissa tunnustamisen rituaali koko saarielämän jatkuvina katumusharjoituksina tekee Robinsonista moraalijohdattavan, joka syntyy suhteessa auktoriteetteihin. Defoen romaanissa tunnustusrituaali rakentuu lähinnä yksilön ja Jumalan välisenä suhteena, mutta muokauksissa se kiinnittyy ensisijaisesti lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen. Muokauksien toistuva tunnustamisrituaali ei kuitenkaan johda armahdukseen missään vaiheessa. Äidin kuoltua armahdusta ei voida saada enää taholta, johon rikkomus on syvimmin sattunut.

Muokauksien tehtävänä on toimia varoittavana esimerkkinä ja ennaltaehkäistä vastavankalaita rikkomuksia lukijoiden keskuudessa. Juuri ennaltaehkäisy Foucault nimeää yhdeksi rankaisemisen keskeisistä ulottuvuuksista. Rankaisemiseen liittyvän vähimmäismäärän säännön mukaan rangaistuksen aiheuttaman pahan on ylitettävä se etu, jonka rikollinen on rikoksesta saanut, että rangaistus tuottaisi odotetun vaikutuksen. Esimerkiksi riittävä muistikuva rikoksen aiheuttamasta tuskasta voi estää rikoksen uusimisen. Lisäksi rangaistuksen tulee vaikuttaa voimakkaimmin niihin, jotka eivät ole rikosta tehneet. Syyllinen itse on vain yksi rangaistuksen kohteista, sillä rangaistuksen ennaltaehkäisevän vaikutuksen tulee tähdätä kaikkiin mahdollisiin syyllisiin. (Foucault 2000: 129–132, 150–151.) Jo saarielämän aikana Robinsonia kiusaavat toistuvat mielikuvat hänen tottelemattomuutensa aiheuttamasta tuskasta vanhemmille, mikä kulminoituu äidin kuolemaan. Robinsonin yksityinen, ajatuksissa ja rukouksissa tapahtuva tunnustaminen ei kuitenkaan ole tarpeeksi, vaan tunnustaminen tehdään vielä kotimaan sosiaalisessa yhteisössä. Robinson nostaa itse oman toimintansa varoittavaksi esimerkiksi puheessa, jonka hän pitää kotimaahansa palattuaan häntä katsomaan tulleille ihmisille:

Koko kaupungissa ei puhuttu muusta kuin Robinsonista, hänen kärsimyksistään, hänen kohtaloistaan. Kaikki tahtoivat käydä häntä tervehtimässä, kuulla hänen omasta suustaan noista merkillisistä vaiheista.

Siitä seurasi, että hänen kotinsa muistutti jotakin kokoushuonetta. Ei auttanut muu, Robinsonin täytyi kertoa ja kaikki kuuntelivat ja ihmettelivät ihmettelemistään. Hän ei suinkaan laiminlyönyt teroittaa isille ja äideille: vanhemmat, jos te rakastatte lapsianne, niin totuttakaa heitä aikaiseen jumalanpelkoon, kohtuuteen ja uutteruuteen! Ja kun oli nuorukaisia saapuilla, antoi hän heille neuvoiksi: olkaat kuulijaiset teidän vanhemmillenne; opetelkaat, mitä te suinkin olette tilaisuudessa oppia – –. (Grönstrand 1889: 213–214.)

Perheen merkitystä yhteiskuntaan valmistavana yhteisönä käsittelevässä puheessa kehoitetaan sekä lapsia että vanhempia heille määrättyyn yhteiskunnalliseen osaan sopeutumiseen, ei kyseenalaistamiseen ja auktoriteettien kumoamiseen. Muokauksissa rikoksen ja siitä saatavan rangaistuksen oletettu hyöty ilmenee kolmessa ulottuvuudessa. Ensinnäkin Robinson-yksilöstä kasvaa rangaistuksen kärsimisen kautta itseään muuttamaan ja hallitsemaan kykenevä subjekti. Toiseksi kääntymyksen kokeneena subjektina hän esittää

elämänsä varoittavana esimerkkinä koko yhteisölle. Kolmanneksi Robinsonin puheessa kiteytyy se oppi, jota kertomus pyrkii välittämään sen todellisille lukijasubjekteille. Mukaelman tuottama käsitys lukijasubjektista ilmenee kuvana lapsista ja kansasta potentiaalisina rikollisina, alttiina samaan rikkomukseen kuin Robinsonin.

Campelaisten Robinson-mukaelmien syyllistävä moraalitoimi esimerkkinä ainakin osalle kirjojen lukijoista. Hannele Huovi kuvaa seuraavasti lukukokemustaan kansakoululuokan hyllystä löytyvästä *Risto Roopenpojasta*:

Nielaisin kirjan kokonaisuena. Tungin sen tajuntaani pureskelematta, ahmin niin kuin nälkäinen ahmii. Se oli kammottava kirja enkä pitänyt siitä, mutta kirjan vahvan tunnelman voin vieläkin palauttaa mieleeni. Sen syyllistävä, työtä ihannoiva maailma elää minussa yhä. Risto Roopenpojan seikkailu vahvisti kaiken sen, mikä jo kotona oli minuun juurrutettu. Se kaikki oli totta, kirjassakin niin sanottiin. – – Risto Roopenpoika on leimannut minut. Syyllisyys, työteliäisyys ja jumalisuus kukkivat. Ikuinen ristiriita nujerretun, villin Perjantain ja sääntillisen Robinsonin kesken raastaa minua joka päivä. (Huovi 1990: 54, 63.)

Äidin hylkäämisen aiheuttama syyllisyys ja siitä saatu rangaistus on lapselle erityisen ankara, koska äidin hylkääminen rinnastui isänmaan hylkäämiseen 1800-luvun loppupuolen nationalistisessä, erityisesti topeliaanisessa diskursuksessa. Äidin rakastaminen symboloi isänmaan rakastamista ja äidin vuoksi uhrautuminen isänmaan vuoksi uhrautumista (ks. Topelius 1917: 9–18; ks. myös Reitala 1983: 34–35, 41–44, 58–59). Topelius rinnastaa isänmaan hylkäämisen äidilleen petollisiin lapsiin:

Ne vain, jotka hädän hetkenä ovat maansa jättäneet, nuo uskollisen äidin pelkurit, laiskat ja petolliset lapset, he eivät sen jälkeen koko elinaikanaan ole saaneet iloa ja rauhaa nauttia. Heidän maanmiestensä halveksiminen, heidän oma häpeänsä ja omantunnon soimaukset eivät ole heille lepoa suoneet. (Topelius 1917: 17–18.)

Kuten Rantanen (1997: 201–203, 207–208) toteaa, Topeliuksen ihanteissa ihminen on velkaa kotiseudulleen ja isänmaalleen oman työnsä panoksen. Campe-mukaelmien keskeiseksi opetuksiksi muodostuu kotoa lähdön, isänmaan hylkäämisen paheksuttavuus ja rangaistavuus. Isänmaa tarvitsi kaikki nuoret miehensä työn tekijöiksi ja kehityksen edistäjiksi. Robinson voi hyvittää pahan tekonsa ainoastaan hoivaamalla vanhaa isäänsä ja työskentelemällä ahkerasti yhteiskuntansa kehittämiseksi. Myös Perjantain tuominen Robinsonin kotimaahan uskolliseksi työvoimaksi voidaan tulkita tämän teon hyvittämiseksi.

Campe-adaptaatioiden lopussa muodostuu kaksi rinnakkaista perheenkaltaista yhteisöä, jotka symboloivat erilaisia, mutta samaa ihannetta kantavia yhteiskuntaidealeja. Ensimmäistä edustaa Robinsonin/Riston lapsuudenperhe. Rousseauin yhteiskuntaihanteissa perhe edusti valtiollisten yhteiskuntien mallia, jossa isä on valtionpäämiehen, lapset kansan kuva. Isänoikeuden valta päättyy siinä vaiheessa, kun lapsi kasvaa itsenäiseksi, järjestelmälliseksi olennoiksi. Samoin kansa ei voi rajoituksitta alistua hallitsijan valtaan, vaan yhteiskunnallisen toiminnan on perustuttava vapaaehtoisiiin sopimuksiin. (Rousseau 1998: 38–39.) Snellmanin ihanteissa sen sijaan yksilön tahto tuli sulauttaa perheyhteisön

tahtoon ja luoda subjektiiviset mielihalu yleisille säännöille alistava toimintatapa. Robinsonin paluu lapsuudenperheeseen ei edusta rousseaulaista aikuiseksi kasvamisen ihanetta vaan snellmanilaista perheen ja yhteiskunnan tahtoon sopeutumista. Adaptaatioissa patriarkaalisia siteitä ei pureta vaan vahvistetaan entisestään. Tämän perheihanteen voi tulkita vuosisadan vaihteen kontekstissa ihanteena sekä lapsen oikeasta suhteesta vanhempiin että kansalaisen toivotusta suhteesta hallitsijaan. Tähän ihanteeseen ei kuulu itsenäisyyden tai irrottautumisen vaan kuuliaisuuden vaade. Toisaalta vapaus ymmärretään hegeliläis-snellmanilaisessa traditiossa eri tavoin kuin Rousseauin ihanteissa. Todellista vapautta ilmentää tapaan ja traditioon sopeutuminen. Mukaelmissa ei niinkään korostu omavaltaisuuden, itsenäisyyden ja itsemääräämisen ihanne kuin kollektiivisten arvojen omaksuminen.

Toista perheyhteisöä mukaelmissa edustaa Robinsonin ja Perjantain välinen, jo saarella luotu yhteenliittymä. Robinsonin ja hänen isänsä välinen suhde säilyy hierarkkisena, mutta Robinsonin ja Perjantain välinen rinnakkaiselo symboloi kansanryhmien tai heimokansojen yhteenliittymistä ja sopuisaa yhteiseloa. Heidän työskentelynsä yhdessä voidaan rinnastaa Topeliuksen kuvaamaan näkemykseen kansakuntien muodostumisesta:

He ovat alkuaan olleet erilaisia sukuperältään, tavoiltaan ja kieleltään ja ovat keskenään riidelleet. Mutta aikojen kuluessa he ovat oppineet kunnioittamaan ja rakastamaan toisiansa, jakamaan hyvyyttänsä ja suomaan yhdenlaisia etuja toiselle. Näin he ovat yhdessä kasvaneet väkeviksi ja muodostuneet y h d e k s i k a n s a k s i, jonka etua ei yksikään muukalainen ole uskaltanut loukata. Kaikki suuret ja mahtavat kansat ovat tällä tavalla alkunsa saaneet useista kansakunnista, jotka ovat ensin olleet toisilleen vieraita. Yhteinen isänmaa ja pitkälliset yhteiset elämänvaiheet ovat heidät yhdeksi yhdistäneet. Ei ole yhtäkään kansaa sukuperältään niin sekoittumatonta, ettei sen esi-isissä olisi vierasta verta; eikä kieleltään niin puhdasta, ettei se olisi sanoja muilta lainannut.

Jumalan viisas tahto on, että kansojen alituisesti pitää jotakin toisiltaan oppiman. Ja kaikki kansat ovat työntekijöitä ihmissuvun suuressa yhteiskunnassa, joka jakaantuu moneen haaraan. Se on mahtavan vanhan koivun kaltainen: lehtenä olet sinä ja pieni kotisi; oksana on kansasi; runkona on ihmiskunta. (Topelius 1917: 19.)

Robinsonin ja Perjantain vähitellen kehittyvä suhde edustaa yhtäältä ihmiskunnan kehitystä barbariasta sivistykseen, toisaalta ihmisten yhteenliittymistä kansoiksi ja kansojen yhdessä tekemää työtä ”ihmissuvun suuressa yhteiskunnassa”:

Perjantai opetti isännälleen kaikenmoisia pieniä taitoja, joilla willikansat woivat tillaansa parantaa. Ja Robinson puolestaan opetti Perjantaille muita asioita, joita willit eivät ymmärrä. Siten molemmat kartuttivat tietojansa ja taitavuuttaan ja saivat ahkeruudellaan toimeen monet pienet taidetyöt, jommoisia ei kumpainenkaan yksin ollessaan olisi woinut mitenkään suorittaa. Silloin tunsivat molemmat oikein täydellisesti, kuinka hywä on, kun ihmiset sowussa ja ystäwydessä pysyvät yhdessä eiwätkä, niinkuin willipedot, jokainen yksikseen kuljeskele maita mantereita. (Grönstrand 1889: 129–130.)

Yhteenliittyminen merkitsee edistystä villipetojen luonnontilasta ja kuljeskelevasta elämäntyylistä sivilisaatioon. Grönstrandilla Robinsonin ja Perjantain välinen suhde rakentuu kertomuksen lopussa molemminpuolisen yhteistyön ja avunannon suhteeksi:

Niinpä menivät hän ja Perjantai oppiin erään taitawan laiwanrakentajan luo. – – Palattuaan Hampuriin, perustivat he laiwaweistämön, joka oli suurenmoisimpia kuin siellä koskaan on ollut. Työssä ja toimessa wieriwät wuodet ja kun he tulivat niin wanhoiksi, että lepo oli tarpeen, johtiwat he käsi kädessä kukoistawaa liikettä.

He pysyiwät viimeiseen asti uskollisina ystäwinä. Jumalanpelko yhdisti heitä – –.

Sopu, hywäntekewäisyys, anteeksiantawaisuus ja jalomielisyys johtiwat heidän toimiansa ja käytöstänsä muita ihmisiä kohtaan. (Grönstrand 1889: 214–215.)

Mukaelman solidaarisuuden ja kollektiivisen yhteistyön ja välittämisen maailma eroaa Defoen teoksen individualismista ja murtaa Robinsonin ja Perjantain välistä hierarkiaa. Perjantai sivistymättömän rahvaan kuvana nousee Robinsonin rinnalle lähes tasaveroiseen asemaan ja työskentelee lopuksi rinta rinnan tämän kanssa.

Topeliuksen (1917: 462–463) mukaan Suomen historiassa voidaan nähdä erityinen Jumalalta saatu tehtävä – suomensukuisten kansojen sivistäminen, opettaminen ja esikuvana toimiminen (ks. myös Mikkola 2004: 228–229). Samankaltainen ihanne eli myös suomalaisten kansanvalistajien parissa 1930-luvun Neuvosto-Karjalassa. Neuvosto-Karjalan suomalaiset elätelivät utopiaa yhteisestä suomalais-karjalaisesta heimosta, sen yhteisestä alkukodista ja suomalaisesta alkukielestä, johon suomalaiset pyrkivät palauttamaan karjalaiset. Suomalaisten ”isänmaana” siinsi Suomen ja Karjalan heimojen yhdistyminen yhdeksi suureksi perheeksi. (Ks. Anttikoski 2000: 233–247; Kangaspuro 2000: 143–147, 229–259; Ylikangas 2004: 111–134.)

Suomalaisten sosialistien ihanne oli osin ristiriidassa neuvostososialismin virallisen ihanteen kanssa. Neuvostoliiton utopiana oli kaikkien proletaarien yhteinen, kansainvälinen kansojen perhe, jolla ei ollut isänmaata vaan yksi kulttuuri ja yksi kieli. Kehityksen päämääränä oli kansalliset erot ja identiteetit poistava yhtenäinen sosialistinen valtio sosialistisen utopian – keskinäisen ystävyuden ja veljellisen kansallisen yhteistyön – perustalta. (Kangaspuro 2000: 10; Vihavainen 2000: 21–35; Luukkanen 2004: 71–72, 187–188.) Tolstoi-suomennoksessa Perjantain taipuminen Robinsonin kieli-ikeen alle tapahtuu Campen ja Grönstrandin⁶⁷ mukaelmiin verrattuna tasa-arvoisempana ja molemminpuolisena yhteisen kielen etsimisenä⁶⁸:

Robinson ja Perjantai eivät ymmärtäneet toisiaan, sillä he puhuivat eri kieltä.

Kun Robinson tahtoi sanoa jotakin Perjantaille, viittoi hän käsillään, ja Perjantai teki samoin, ja he ymmärsivät vähän toisiaan. – –

Robinson eli Perjantain kanssa ja opetti häntä puhumaan omaa kieltään. Perjantai alkoi pian ymmärtää. Robinson opetteli itsekin vähän puhumaan Perjantain kieltä. (Tolstoi & Rautio 1934: 29–30.)

Tästä molemminpuolisuudesta huolimatta yhteiseksi kieleksi muodostuu Robinsonin kieli. Kulttuurien ja kielten sulautuminen yhdeksi edusti Neuvosto-Karjalassa useamman valtaryhmän tavoitetta. Neuvostoliitossa tavoiteltiin ideologisesti yhdenmukaista ajatte-

lua ja "väärin" tulkintatapojen kitkemistä kirjallisuuden kielen, sensuurin ja poliittisen valvonnan avulla. Ideologisesti puhtaimman kielen esimerkkinä oli Leninin–Stalinin kieli ja suomen kieltä tuli kehittää neuvostotodellisuuden termeillä.⁶⁹ Toisaalta suomen kieli edusti valtaryhmittymän kieltä karjalaan verrattuna. Suomi oli määritelty 1920-luvun alussa viralliseksi kieleksi venäjän rinnalle, sillä paikallisen väestön sivistystason nostamisen nähtiin tapahtuvan nopeimmin suomen kielellä, joka oli lähellä karjalaisten äidinkieltä. Utopiassa yhteisestä Neuvosto-Suomesta kirjakieleksi olisi tullut suomi. (Ks. Anttikoski 2000: 233–247; Ylikangas 2004: 111–134, 339–366.)

Tolstoin & Raution mukaelman Robinsonin ja Perjantain työtätekevien proletaarien perhekollektiivi tarjoaa tulkintamalleja useille utopioille. Yhtäältä Perjantain asemaan voidaan rinnastaa kotimaansa jättäneet Neuvosto-Karjalan suomalaiset, joita uhkasi kielellisen itsenäisyyden menetys soveltikielen ja venäjän ylivallan alla. Toisaalta Perjantain rooli symboloi karjalaisten asemaa sekä venäjän että suomen kielen edessä.

Entä millaista ja kenen "isänmaata" Robinsonin kotimaan voidaan tulkita edustavan? Olihan bolševikkien iskulauseena "proletariaatilla ei ole isänmaata". Omasta maastaan ja kielestään luopuva Perjantai luo Robinsonin kanssa yhteisen "kansakunnan", jonka voi tulkita sekä sosialistisen utopian että suomalaisten heimoveljien yhdistymisen toteutumaksi. Robinsonin ja Perjantain muodostamassa kansojen perheessä ilmenevät sekä nationalistisen kansallisen yhtenäisyyden että proletaarisen, kansainvälisen kasvatuksen ihanteet. Sosialismin mukaisesti sosialistisen yhteiskunnan luominen oli kielestä riippumatta koko maailman proletariaatin tehtävä. Proletaarisen ihanteen mukaisesti kaikki työtätekevät ovat veljiä keskenään, olivat he mitä kansallisuutta hyvänsä. (Pedagogiikan luennot 1935–36: 19–20.) Se, oliko Robinsonin ja Perjantain yhteinen kieli soveltikieli, venäjä vai suomi ja isämaa sosialististen kansojen liitto vai kansanvalistajien kansakunta, jäi lukijoiden päätettäväksi. Kertomukseen projisoitavissa olevien ihanteiden moninaisuus on mahdollistanut Robinson-mukaelmien laaja-alaisen käytön erilaisten kansanvalistuksellisten päämäärien saavuttamiseksi.

1.6. KANSANVALISTUSMUKAELMIEN LUKUMALLI JA KANSANVALISTUKSEN SUUNNAT

Kansanvalistukselliset Robinson-mukaelmat saivat 1800–1900-lukujen vaihteessa samankaltaisia rooleja, joita Topeliuksen *Maamme kirjalla* oli vuosisadanvaihteen Suomessa. *Maamme kirja* oli tarkoitettu kansakoululaitoksen maantiedon ja historian lukukirjaksi. Sen yhteiskunnallisena ja ideologisena taustana oli Suomen kansallisen rakentamisen ja modernisaation projekti. Kirjan tarkoituksena oli opettaa koululaisille isänmaan tuntemusta ja isänmaanrakkautta rinnastamalla koti isänmaahan ja esittämällä kansakunnan kehityksen ajatus kristilliseen argumentaatioon nojaten. (Mikkola 2004: 211–212.)

Myös kansanvalistukselliset adaptaatiot tukivat kansan valistamisen ja opettamisen tehtävää. Valistavat Robinson-mukaelmat, joskin *Maamme kirja* epäsuoremmin, olivat omalta osaltaan modernisaation edistäjiä, hyvän lapsen ja kansalaisen ideaaleihin opastajia, kansallisen identiteetin rakentajia sekä isänmaallisuuteen kasvattajia. Campe-mukaelmat toistavat samankaltaista ihmiskunnan ja kansakunnan kehityksen ihannetta kuin *Maamme kirja*, joskin mukaelmien nationalismi on viitteellisempää. Yhteistä on kuitenkin niiden vä-

littämä yksilön, ihmiskunnan ja yhteiskunnan kehitysihante, perspektiivi, jossa kansaan rinnastuvia subjekteja kuvataan ylhäältä alaspäin suuntautuvien vaateiden kohteina. Subjektin roolina on sekä alamaisen että itseään aktiivisesti kasvattavan lapsen ja kansalaisen osa. Ylhäältä annettujen roolien aktiivinen, itsenäinen omaksuminen ja ylläpitäminen on tie yhteiskunnallisesti kestäväan elämänmuotoon.

Yhteistä valistaville Robinson-adaptaatioille ja *Maamme kirjalle* on myös niiden samankaltainen ihante kertomusten lukijasubjektin kehityksestä ja kasvusta lukemansa myötä. Kati Mikkolan mukaan *Maamme kirjan* lukemisen on ollut tarkoitus toimia subjektinmuotoutumisprosessina, jossa kirjan aloittaa kotiinsa kiintynyt lapsi ja sen päättää kansallisen identiteetin omaksunut suomalainen. Eläytyen kirjaa seuraava lukija on loppuun päästyään valmis suomalainen, kansalainen, jolla on tahtoa tehdä työtä isänmaan hyväksi ja uhrautua sen edestä. (Mikkola 2004: 212.) Mikkolan kuvaama identifioituvan lukemisen malli kantaa myös valistavien Robinson-mukaelmien läpi. Niitä ohjaa Rousseau'n *Émilessä* muodostunut pedagoginen lukumalli, jossa kertomuksen lukijan toivotaan samastuvan toimivaan subjektin ja omaksuvan tarinan varoittavat ja kannustavat esimerkit. Keskeiseksi piirteeksi kaikille mukaelmille muodostuu sivistyneiltä sivistettäville ja kasvattajilta kasvatettaville suuntautuvien ihanteiden tarjoaminen ja toivotun identiteetin omaksuminen.

Mukaelmat tuottavat kahta, toisiinsa kietoutuvaa kehityskertomusta, jotka nousevat uuden ajan, erityisesti reformaation ja valistuksen konteksteista. Ensinnäkin ihanteena on sekä yksilön että ympäristön luonnontilan kehitys kohti edistyneimpänä pidettyä päämäärää: aikuisuutta ja yhteiskuntatilaa. Luonnon hallintaan ottaminen merkitsee yksilönkehitystä lapsuuden luonnontilasta aikuiseksi, alkukantaisuudesta sivistykseen, vastuun paakenemisesta yhteiskunnalliseen toimintaan ja omien halujen seuraamisesta yhteisölliseen moraaliin. Toiseksi mukaelmien moraalisen pohjavireenä on kristillinen kehityskertomus, jossa perisyntin, rikkomuksen ja siitä saatavan rangaistuksen, kilvoittelun ja sovituksen kautta kasvatetaan sekä taivaallisen että maallisen perheenjäsenyyden ja kansalaisuuden ihanteeseen sekä pahana pidetyn ihmislunnon hallintaan. Ainoastaan Tolstoin & Raution mukaelmassa irtaudutaan kristillisestä kontekstista ja tuotetaan vain maalliseen kollektiiviin kiinnittymisen ihannetta.

Yksilön ja ihmiskunnan kehitystä kuvaavat kertomukset kiinnittyvät laajemmin kahden, osin erityyppisen kehityshistoriallisen ajattelutradition välittämiin subjektikäsitelmiin. Ensinnäkin mukaelmat ilmentävät Rousseau'n ajattelulle ja liberalistisille yhteiskuntaihanteille ominaisia käsityksiä luonnon muovaamasta yksilöstä ja luonnosta yhteiskunnalliseen elämään kehittyvien yksilöiden analogisuutta ihmiskunnan kehitysvaiheille. Toiseksi mukaelmat sopivat marxilaisesta ja sosialistisesta traditiosta nouseviin käsityksiin historiallisesti ja yhteiskunnallisesti määräytyvän ihmisen kehitysihanteista. Mukaelmat eivät kuitenkaan tuota sellaisenaan kumpaakaan ihannetta, vaan kehityskertomukset ammentavat useasta ajattelutraditiosta. Kertomuksissa kristilliset tuonpuoleista elämää varten kasvattavat ihanteet, yksilön itsekasvatuksen ihanteet ja yhteiskuntaan valmistavat kansalaiskasvatuksen ihanteet rakentuvat yhtenäiseksi arvopohjaksi.

Rakenteeltaan samankaltaisten kertomusten soveltuvuus sekä porvarillisessa että sosialistisessa kontekstissa tapahtuvan kansanvalistuksen tarpeisiin osoittaa, että saksalaiseen kehitystraditioon pohjautuvissa Robinson-mukaelmissa on onnistuttu kuvaamaan sellais-

ta yleispätevää kehitysihannetta, joka ei kiinnity tiukasti mihinkään aatesuuntaan. Kristillistä moraalijattelua lukuun ottamatta kaikille mukaelmille on yhteistä työn tekemisen, erityisesti kollektiivisen yhteistyön merkitys, empiristinen havainto-oppi, ihanne normein itseään rajoittavasta yksilöstä ja yksilön kasvusta toivotun kollektiivin ja yhteiskunnallisen järjestelmän osaksi. Sekä sosialismi että nationalismi tavoittelivat yhteiskunnallisen harmonian luomista, ja tätä harmoniaa tuottavan subjektin ihanne on yhteinen kaikille mukaelmille. Adaptaatiot painottavat kollektiivisesti muotoutuvan subjektin ihannetta Defoen individualismin sijaan. Sosiaaliset suhteet rakentuvat ensisijassa traditionaalisen, hierarkisen järjestelmän varaan, jossa yksilö kasvaa toivottuun rooliinsa.

2. Muuttuva yksilö ja yhteiskunta – adaptaatiot lasten- ja nuortenkirjallisuutena

1900-luvun kuluessa suomenkieliset *Robinson Crusoe* -adaptaatiot mukautuivat yhä selkeämmin lasten- ja nuortenkirjallisuudeksi. Muuttuva yhteiskunnallinen ja kulttuurinen tilanne asetti lapsille ja nuorille suunnatulle kirjallisuudelle ja adaptaatioille sen osana uusia esteettisiä ja ideologisia vaatimuksia.

Vuosisadan kuluessa tapahtuneet yhteiskunnalliset ja kasvatuskäsitteiden muutokset sekä yleinen sekularisoituminen vaikuttivat kansanvalistusadaptaatioiden kantaman aateperinnön vähittäiseen muutokseen. Lasten- ja nuortenkirjallisuus eriytyi omaksi instituutiokseen ja irtautui ensisijaisesti pedagogisista tavoitteista. *Robinson Crusoe*-adaptaatiot ilmentävät sekä kirjallisen kentän että yhteiskunnallisen arvomaailman murrosta. Tarkastelen, kuinka Defoen romaanista ja kansanvalistuksellisista mukaelmista omaksuttu kristillis-moraalinen ja kehityspedagoginen ajattelu kietoutui kirjallisen tradition muutoksiin. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden historian näkökulmasta tarkastelen mukaelmien roolia kanonisoituvina klassikoina ja niiden suhdetta seikkailukirjallisuuden lajiin sekä pohdin adaptaatioiden ilmentämiä tekijäkäsityksiä. Valistuksen ja kristillis-moraalisen tradition näkökulmista hahmotan yleisen sekularisoitumisen ilmenemismuotoja adaptaatioissa sekä pohdin mukaelmien muuttuvaa suhdetta yhtäältä Defoen romaanin individualismiin, toisaalta kansanvalistustradition ilmentämiin ja tuottamiin ihanteisiin.

Suurin osa 1900-luvulla ilmestyneistä mukaelmista on julkaistu toisen maailmansodan jälkeisenä aikana. Siten aineisto kontekstualisoidaan erityisesti toisen maailmansodan jälkeisiin lasta, kansaa ja kansalaisuutta koskevien käsitysten muutoksiin sekä lasten- ja nuortenkirjallisuuden kentän murrokseen.

2.1. KESKEISET KONTEKSTIT

Tässä tarkastelen aineistoa toisen maailmansodan jälkeisen arvomaailman murroksen ja arvopluralismin kontekstissa. Selvitän, kuinka kansaa, kansalaisuutta ja lasta koskevat subjektiiviset ja kasvatusnäkökymykset muuttuivat 1900-luvun kuluessa. Lisäksi luonnehdin kirjallisissa traditioissa, erityisesti lasten- ja nuortenkirjallisuuden asemassa tapahtuneita muutoksia.

Arvomaailman, subjektikäsitteiden ja kasvatustieteen muutokset 1900-luvun Suomessa

Yhtenäiskristillinen kulttuuri ja fennomanian traditio määrittivät suomalaista arvomaailmaa toiseen maailmansotaan saakka. Yhteiskunnallinen rakennemuutos, erityisesti toisen maailmansodan jälkeinen nopea kehitys, vaikutti ihmisten elämäntapaan, arvomaailmaan ja kasvatustieteen näkökulmiin. Modernisaatiokehityksen myötä maallistuneessa, individualisoituneessa ja suhteellistuneessa arvomaailmassa pyhä ja kiinteät arvot olivat alkaneet korvautua yksilöllisen valinnan ja omaan tahtoon perustuvan suunnittelun ihanteilla. Sekularisoitumisen myötä perisyntikäsitteeseen perustuvasta ihmiskuvasta irtauduttiin vähitellen ja uskonnollisen kasvatustieteen rinnalle nousivat humanistiset ja poliittiset ajattelu- ja toimintamallit. Yksilönkasvatuksen ja kansalaiskasvatuksen ihanteissa ihminen miellettiin olennoksi, joka oli perusluonteeltaan hyvä ja kykeni vaikuttamaan itsenäisesti omaan toimintaansa. (Nieminen 1995: 72, 98–100; Helkama 1997: 241–247; ks. myös Hautamäki & Hautamäki 2005: 170; Kakko 2005: 133–155.)

Itsenäistymisen seurauksena autonomian aikana rakennettu kansakunnan ihanne toteutui, mutta sivistyneistön ihannekuva kansasta alkoi murentua. Sisällissodan jälkeen kansa ei enää näyttäytynyt ainoastaan nöyränä ja kuuliaisena vaan myös väkivaltaisena ja arvaamattomana. Yhtenäisen kansan sijasta puhuttiin yhä enemmän kansalaisista, mutta kansan tavoin myös kansalaisten ajateltiin tarvitsevan kuria ja holhousta. Yhdeksi itsenäisen Suomen keskeisimmistä tavoitteista tuli kansakunnan elinvoiman säilyttäminen ja kansan yhdistäminen. Kasvatustieteet mukautuivat valkoisen, porvarillisen Suomen yhteiskuntapoliittisiin pyrkimyksiin. Kasvatetaan lapset ja nuoret olivat toivo sisällissodassa haajaantuneen kansakunnan yhdistämiseksi. Yleinen oppivelvollisuus mahdollisti koko kasvavan sukupolven saattamisen yhtenäisen kasvatustieteenjärjestelmän piiriin. (Nieminen 1995: 154; Alapuro 1997: 142–150; Tiuhonen 2000: 169–170.)

Sotienvälisen ajan Suomen aatteellista ilmapiiriä, erityisesti 1930-luvun aatemaailmaa hallitsi maan ulkopuolelta tulevien vaikutteiden rajoittaminen. Lama ja yhteiskunnalliset muutokset voimistivat nationalistista ajattelua, joka rakentui fennomaniasta periytyneille porvarillisille, agraarisille ja kristillis-isänmaallisille ihanteille. Kristillinen ajattelu oli porvarillisen yhteiskunta- ja kulttuurielämän perusta, ja taistelevan kristillisyyden ihanteet tukivat kodin ja isänmaan puolustamista. Ulkopuolisten uhkien pelko voimisti taloudellista ja kulttuurista protektionismia. Venäläisvastaisuutta ja ”ryssän” pelkoa vahvistettiin suur-Suomi ajattelulla, ja vaatimus puolustusvalmiuden tehostamisesta yhdisti laajasti porvarillisia ryhmittymiä. (Ks. esim. Sevänen 1994: 111–116; Seppo 1999: 21–26.)

Kansakunnan turvaamiseksi ulkoisia ja sisäisiä uhkia vastaan kiinnitettiin erityishuomio kasvatukseen poikiin. Rousseaulaisten ja herbartilaisten ihanteiden mukaan miehen täydellisimpien puoltien ajateltiin muodostuvan poikavuosina, joten poikia tuli tukea siiveelliseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen oikeanlaisella kasvatuksella. Kasvatetaan suomalaispojan ihanteina olivat Yrjö Karilaan sanoin karhunkaatajan reippaus, koskenlaskijan urheus, Lönnrotin kunnollisuus, Agricolaan hartaus ja Aleksis Kiven jalous.¹ Nämä ihanteet kuvastivat samalla koko kansakunnan ihanteita, joita poikien kasvatuksella pyrittiin ylläpitämään ja vahvistamaan. Päämääränä oli kestävien, itsensä hillitsevien ja rohkeiden miesten kasvataminen. Lisäksi tavoitteena oli saada pojat alistumaan yhteiseen tahtoon – velvollisuudentuntoisiksi ja isänmaan hyväksi työskenteleviksi kansalaisiksi. Poikia kasva-

tettiin tuntemaan Suomi omaksi isänmaakseen ja puolustamaan kotimaataan ulkopuolelta tulevia uhkia vastaan.² (Nieminen 1995: 86–88, 117–126, 189–195; Vasara 1997: 518–572; Tiihonen 2000: 169–170.)

Vuosisadan alun ja puolivälin kasvatuskirjallisuudessa esitettiin ihanteita eettisestä, kansalaisyhteiskunnasta ja sosiaalisesta kasvatuksesta.³ Eettinen kasvatustieteellinen painotti yhteiskunnan eettisiä ja normatiivisia malleja ja itseään hallitsevan subjektin ihannetta. Kansalaisyhteiskunnassa korostui yhtäältä yksilöllinen, toisaalta yhteisön etua korostava kasvatustieteellinen. Sosiaalisen kasvatuksen näkökulmasta taas keskeiseksi muodostui yksilön oman vastuun ja sosiaalisen kyvykkyyden merkitys. Sodanjälkeisessä kasvatustieteellisessä käännyttiin selkeämmin Rousseauun viitoittamalle tielle, lapsen luonnon äärelle. Luonnon alistamisen sijaan kasvatustieteelliseksi tuli itseilmaisuuden ja omatuomisuuden vapaus – ihanne itseään toteuttavista yksilöistä, jotka kasvaisivat yhteiskunnallisiksi vastuunkantajiksi. (Nuutinen 1994: 126–183, 192–196; Nieminen 1995: 350, 392–395; Koski 2001: 69–76; Ojakangas 2004: 186–189.) 1960-luvulle tultaessa lapsen yksilöllisen vapauden ihanne muodostui vallitsevaksi kasvatustieteelliseksi malliksi.

1930- ja 1960-luvut on nähty arvomaailmaltaan ja aatteelliselta ilmapiiiriltään eräänlaisina vastapoleina. Snellmanilainen kansakuntaideologia muokattiin 1930-luvulla etniseksi nationalismiksi ja kiihkoisänmaallisuudeksi. 1960-luku merkitsi päätöstä tai käännekohtaa kansalliselle ajattelulle. Sivistyneistön luoma kansakuva ja tehtävä kansan kasvattajana murtuivat, kun kehitys kohti modernia, tasa-arvoista ja yksilöllistä kansalaisuutta voimistui. Vanhan ja sodan jälkeen syntyneen nuoren sukupolven arvomaailmat törmäsivät. Vanhan sukupolven arvomaailma rakentui 1930-luvun ideologialle, mutta nuori polvi ihannoisi pasifismia militaarisen isänmaallisuuden sijasta, vapaata kasvatusta kuuliaisuuden ja auktoriteettien tottelun sijasta ja sekulaareja ajattelutapoja kristinuskon totuuksien sijasta. Snellmanilais-fennomaanisen tradition ihanteille rakentuneen kansakunta- ja isänmaajattelun tilalle ryhdyttiin rakentamaan modernia kilpailukykyistä teollisuusyhteiskuntaa ja hyvinvointivaltiota. (Tuominen 1991: 77–88, 131–137, 147–150; Alapuro 1997: 142–150; ks. myös Helander 1999: 54–57; Virtanen 2001: 322, 340–341; Relander 2004: 138–158.)

Uusi yhteiskuntakuva kiinnittyi ihmiskäsitykseen, joka muodostui fennomaanisia ihanteita yksilökeskeisemmäksi, tasa-arvoisemmaksi ja liberaalimmaksi. Kansalaisten yhtäläisiä menestymisen mahdollisuuksia ja yksilön toimeliaisuuden positiivisia taloudellisia vaikutuksia korostettiin (Alasuutari 1996: 115–121). Kuitenkin teollisuusyhteiskunnan ja hyvinvointivaltion tavoittelun osana oli halu säännellä luokkien välisiä ristiriitoja. Hyvinvointivaltion rakentamisella työväestö voitiin integroida yhteiskuntaan, sillä kaikkien ryhmien toivottiin voivan olla osallisia hyvinvoinnin kasvusta. Tästä ideaalista muodostui edistysajattelun värittämä utopistinen ihanne: kaikkien yhteiskuntien nähtiin eri vaiheiden kautta kehittyvän kohti hyvinvointivaltiota (ks. Pusa 1997: 114).

Yhteiskunnallisen ja kasvatustieteellisen ajattelun murros toteutui peruskoulu-uudistuksen yhteydessä. Peruskoulun moraaliseksi ihanteiksi muodostuivat ideaalit uudenlaisesta yhteisöstä ja sosiaalisesta lämmöstä, joka syntyy ihmisten välisestä huomaavaisesta kansakäymisestä. Koulutusjärjestelmän muutokset yhdistyivät moraalijattelun murrokseen. Kasvatustieteellisten painopisteen siirtymä alamaisesta sosiaalisesti toimijaksi korostui aapisten ja lukukirjojen kertomuksissa. 1960-luvulla kertomusten moraalisisissa ideaaleissa kristillisen moraalijattelun ja isänmaallisuuskasvatuksen sijasta ihanteeksi muodostui lapsen yksilöllinen ja sosiaalinen kasvatustieteellinen. Leena Koski on kuvannut kertomuksissa tapahtunutta

moraalisen kosmologian muutosta siirtymänä jumalallisen harmonian ihanteesta sosiaalisen harmonian ihanteeseen. Jumalallisen harmonian ideaalissa vallitsivat selkeät hyvän ja pahan kategoriat ja maallisen ja hengellisen vallan auktoriteetti. Sosiaalisen harmonian ihanteessa taas pyhä katoaa symbolisen järjestyksen keskuksesta ja uudeksi keskukseksi muodostuu maallinen järjestys. Ihmisten keskinäisistä sekä ihmisen ja yhteiskunnan välisistä suhteista tulee yksilöiden määräämiä. Moraalisen toiminnan keskipisteessä ei ole lapsi vaan yhteisö, jossa hän kasvaa. (Koski 2001: 16–30, 69–76, 164–194; ks. myös Kotkaheimo 1989.)

Kosken kuvaamassa sosiaalisen harmonian ihanteessa ystävyys korvaa kristillisen ulottuvuuden ja siitä muodostuu sekä yhteisyyden että moraalisin järjestyksen ydin. Hyvä syntyy yhteisyydestä, kun taas paha tarkoittaa yhteisyyden puutetta, yksinäisyyttä. Suhde oikeaan ja väärään arvioidaan sopimuksenvaraisten ystävyysuhteiden solmimisen, ei enää traditionaalisten hierarkkisten suhteiden näkökulmasta. Lapsen subjektiiviteetti rakentuu keskeisesti suhteessa sosiaaliseen todellisuuteen. Sosiaalisten suhteiden vaikutuspiirissä lapsi muotoutuu omaksi yksilökseen. Myös suhde vanhempiin rakentuu ystävyysuhteiden moraalin pohjalta ja vanhempien auktoriteettiasema muuttuu valtasuhteesta kommunikaatiosuhteeksi. (Koski 2001: 16–20, 69–124, 164–194.)

Kasvatusajattelun, arvomaailman ja yhteiskuntarakenteen murrokset heijastuivat kirjallisuusinstituution, erityisesti lasten- ja nuortenkirjallisuuden muutoksiin. Robinson-adaptaatiot muuttuivat osana tätä kehityskulkua.

Robinson-adaptaatiot 1900-luvun kirjallisuushistoriallisessa kontekstissa

Robinson Crusoe -adaptaatioiden muodossa ja sisällöissä tapahtuvaa muutosta 1900-luvulle tultaessa voidaan luonnehtia parhaiten muutoksena kansanvalistuskirjallisuudesta lasten- ja nuortenkirjallisuudeksi. Kertomukset lyhenevät, ja Robinson Crusoen tarinaa aletaan julkaista myös suppeina, alle 50-sivuisina kirjoina. Nämä muutokset korreloivat muussa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa tapahtuneiden muutosten kanssa.

Kaunokirjallisuuden kustantaminen kasvoi nopeasti 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Kustannustoimintaa hallitsi käännöskirjallisuus, mutta sen sisällöissä tapahtui keskeinen muutos. Kun didaktisten kirjojen kääntäminen oli vielä vuosisadan vaihteessa keskeistä, itsenäisyyteen mennessä opettavaisen kirjallisuuden asema oli marginalisoitunut. Käännöskirjallisuuden julkaisumäärät vähenivät kuitenkin 1930-luvulle tultaessa Bernin tekijänoikeussopimuksen (1928) ja kansainvälisen laman myötä. Lisäksi 1930-luvun kansallisen sisäänpiin kääntyneisyyden aikana kulttuuria suojattiin ulkopuolelta tulevilta vaikutteilta. (Kovala 1992: 20, 27–32; Sevänen 1994: 56, 162–165, 170; Rättyä 2003: 267.)

Vaikka lama merkitsi myös kotimaisen kirjallisuuden tuotannon laantumista, lasten- ja nuortenkirjallisuuden tuotantomäärät kasvoivat merkittävästi 1900-luvun alkupuolella. Tyttö- ja poikakirjallisuus alkoi eriytyä 1920–30-luvuilla. Erityisesti poikien kotimaista seikkailukirjallisuutta julkaistiin runsaasti. Seikkailukirjat korostivat toimintaa ja toveruutta ja niiden näyttämönä olivat useimmiten luonnonolot – metsät ja Lapin erämaat. Erä- ja partioseikkailujen ohessa historialliset sotaseikkailut sekä vauhdikkaat ja humoristiset kuvaukset yleistyivät. Seikkailut edustivat niitä ihanteita, joita myös poikien isänmaallinen kasvatus pyrki edistämään: omatoimisuutta, rohkeutta ja maskuliinista urheutta sekä isän-

maanrakkautta, maanpuolustushenkeä ja ryssävihaa. Poikien seikkailukirjallisuuden perusideana oli osoittaa, kuinka heiveröisistä pojista kasvaa luonnon koettelemusten keskellä rehtien, siveellisten ja isänmaallisten tekojen kautta kunnan miehiä. *Robinson Crusoe*sta ja robinsonadeista kimmokkeensa saaneissa eräseikkailuissa oli keskeisintä sankarin selviytymisen kuvaaminen ääriolosuhteissa, villin luonnon keskellä. Seikkailut olivat poikien initiaatoriittejä, joissa sankari opettelee itsenäisiin ratkaisuihin aikuisten maailmassa. Maskuliinista identiteettiä tuettiin kertomuksilla, joissa sisukkaista ja rohkeista pojista kasvaa luonnon herroja. (Ks. Manninen 1966: 34–41; Lappalainen 1979: 132–144; Heikkilä-Halttunen 2000: 369–373; Hakala 2003: 74, 81–84.)

Kertomus Robinson Crusoeista ilmensi samoja ihanteita kuin 1920–30-lukujen suomalaiset poikakirjat. Kuitenkaan seikkailukirjallisuuden klassikoksi mielletystä *Robinson Crusoe*sta ei ilmestynyt yhtään ensipainosta 1930-luvulla. Tähän lienee vaikuttanut kotimaisten poikien seikkailukirjojen runsas tarjonta, lama-aika ja käänöskirjallisuuden vähäinen julkaiseminen. Kaikkiaan Robinson-mukaelmia julkaistiin 1900-luvun alkupuolella harvakseltaan. Vuosisadan alusta sotavuosiin mennessä teoksesta julkaistiin Suomessa viisi uutta versiota ensipainoksina. V. Hämeen Anttilan täydellisen suomennoksen (1911) ja Heinämaan *Risto Roopenpojan* (1911) lisäksi ilmestyivät Samuli Suomalaisen mukaelma (1905)⁴, WSOY:n Satupirtti-sarjan mukaelma (1921) sekä Kariston kustantama Alpo Kupiaisen adaptaatio (1929). Kuitenkin vuosisadan alkupuolella ilmestyneistä suomennoksista ja mukaelmista julkaistiin säännöllisesti uusintapainoksia 1920- ja 30-luvuilla. Hämeen-Anttilan suomennoksesta otettiin uusintapainoksia vuosina 1925, 1930 ja 1937, Suomalaisen mukaelmasta vuonna 1922 sekä Satupirtin mukaelmasta vuonna 1936. Painosmäärissä tarkasteltuna Heinämaan *Risto Roopenpoika* hallitsi adaptaatiotuotantoa 1920-luvun lopulta 1930-luvulle. Vielä 1950-luvulla teoksesta otettiin uusintapainoksia 2–3 vuoden välein ja mukaelmasta ilmestyi tasaisesti useita painoksia vuoteen 1969 saakka.⁵ Heinämaan mukaelma täytti kansakoulukontekstissa reaaliaineiden lukukirjallisuutena samaa kotiseutu- ja isänmaallisuuskasvatuksen tehtävää, jota maanpuolustuskasvatus ja poikakirjallisuus edistivät sotien välisinä vuosikymmeninä.⁶

Kirjallisuushistoriallisessa kontekstissa tarkasteltuna on yllättävää, että vain harvat Robinson-adaptaatioista on eksplisiittisesti mukautettu seikkailullisten poikakirjojen traditioon Defoen romaanista irtautuen. Aineistostani ainoastaan Alpo Kupiaisen (1929) ja Eero Salolan (1962) mukaelmat tavoittelevat kerronnassaan eksplisiittisesti poikien seikkailukirjojen henkeä, joskin pedagogisilla tarkoituksilla höystettynä. On toki selvää, että jo Defoen *Robinson Crusoen* perusjuonen referoivat mukaelmat sopivat ulkoilma- ja retkielämää kuvaavien seikkailukertomusten genreen.

Toisen maailmansodan jälkeisiä vuosia on niin kulttuuri- kuin kirjallisenkin elämän näkökulmasta kutsuttu välitulaksi traditionaalisen ja moderniin siirtymän välillä. Pertti Karkaman (1994: 192–209) mukaan sodat ja niitä seuraavat murrokset ovat toimineet modernin kriisikokemuksen tuottajina ja sitä ilmaisevan sanataiteen suuntaa muuttavina välivaiheina. Murrokset synnyttävät yksilöllisen ja kollektiivisen subjektiivisuuden kriisin, mikä pakottaa etsimään uutta identiteettiä. Erityisesti toisen maailmansodan jälkeinen modernin kriisikokemus johti yksilöistymisen ja yksilön identiteetin etsimisen ongelmaan. Risto Turunen on luonnehtinut vuosien 1944 ja 1952 välistä aikaa kirjallisuusjärjestelmän porvarillisen hegemonian katkosten ja jatkuvuuksien ajaksi. Yhtäältä porvarillisten instituutioiden valta-asema jatkui, toisaalta nuori sukupolvi teki eron aikaisempaan poliittiseen ja

kirjalliseen perinteeseen. Kun 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä kirjallisuuden tehtävänä oli välittää nationalistis-patriotistista, porvarillista kansalaisuskoa, toisen maailmansodan jälkeen tämä arvomaailma ja sen symbolit, ideologiat ja merkkiteokset kyseenalaistettiin. (Turunen 2003: 15–23, 318–349, 353–357.)

Ajan kirjallisuudessa etsittiin aktiivisesti ratkaisua yksilöistymisen mukanaan tuomiin modernin ihmisen vapaan valinnan ja subjektiviteetin ongelmiin. Kirjallisuus menetti tehtävänsä kansallisen ja yksilöllisen identiteetin palvelijana ja sai intellektuaalisia tehtäviä kriisien ja muutosten ilmaisijana ja uuden subjektin hahmottelijana. Subjektiviteetin rakentaminen ilmeni erityisesti sellaisten auktoriteettien ja instituutioiden vastustamisena, joiden nähtiin rajoittavan yksilön vapaata itsetoteutusta. Tällaisia instituutioita olivat esimerkiksi sotilasdiktatuurit, patriarkaatti, rotusorto, koululaitos ja kirkollinen manipulatio. Yksilön alistetuksi ja ahdistavaksi kokema asema ilmeni vieraantumisenä, jossa luonnoltaan sosiaalseksi olennoiksi mielletty ihminen erkaantui alkuperäisestä olemuksestaan. (Karkama 1994: 240–249.)

Lasten- ja nuortenkirjallisuuden alueella sodanjälkeinen murrosvaihe merkitsi kirjallisuuden institutionalisoitumista ja eriytymistä omaksi itsenäiseksi alueekseen. Päivi Heikkilä-Halttunen on todennut lasten- ja nuortenkirjallisuusinstituution rakentamisen keskeiseksi edellytykseksi irtautumisen aiemmasta pedagogisesta perinteestä. Ennen 1940-lukua lasten- ja nuortenkirjallisuuden arvomaailmassa olivat ensisijaisia pedagogiset funktiot ja topeliaaninen perintö. Sotien jälkeen kirjallisuuden kaunokirjallisiin arvoihin, tavoitteisiin ja sisältöihin ryhdyttiin kiinnittämään huomiota, eikä sille asetettu enää ensisijaisesti pedagogisia vaateita. Kirjallisuuden tehtävät kietoutuivat sodanjälkeisen nuorisokulttuurin nousuun. Nuorisosta tuli vapaa-aikaa viettävä joukko, jolla oli omat, vanhan polven arvoista eroavat arvonsa ja jolle viihteellistyvä kulttuuri tarjosi ajanvietettä. Viihteen lisääntyvä määrä herätti huolen nuorison maun turmeltumisesta, ja kirjojen esteettiseen ja moraaliin tasoon ryhdyttiin kiinnittämään entistä suurempaa huomiota. Kirjallisuudelle asetetut vaatimukset olivat kuitenkin ristiriitaisia, sillä kirjallisuuden kenttä jakautui vanhoillisiin lasten- ja nuortenkirjaperinteen jatkaajiin, vanhan ja uuden hyödyntäjiin sekä tradition uudistajiin. Vanha lapsille ja nuorille kirjoittava polvi nojautui topeliaaniseen perinteeseen, nuorempi polvi taas kyseenalaisti perinteisiä arvoja. Kuitenkin ajan suosittu lastenkirjat tukeutuivat vielä selvästi kodin, uskonnon ja isänmaan arvoihin ja niillä muokattiin aikakauden ihanteisiin ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen sopivaa kuvaa ideaalilapsesta ja -nuoresta. (Heikkilä-Halttunen 2000: 34–35, 65, 76–92, 141–142, 421–432; 2003a: 166–168.)

1960–70-lukujen yhteiskunnalliset muutokset asettivat lasten- ja nuortenkirjallisuudelle uudenlaisia vaateita. Yhtäältä kirjallisella kentällä ilmeni uusvalistuksellinen suuntaus. Toisaalta taas kirjallisuus irtautui aikaisemmista teemoista ja perinteistä ja muuttui aiempaa kantaottavammaksi ja moniarvoisemmaksi. Vaikka kirjoilla saattoi olla kasvatuksellisia funktioita, kertomukset haluttiin liittää yhä kiinteämmin ajankohtaisiin kysymyksiin. Vastuu kirjallisuuden arvottamisesta siirtyi holhoavilta auktoriteeteilta yhä enemmän lukijoille. Lapsen ja nuoren nähtiin pystyvän muodostamaan itse näkemyksensä niin hyvästä kuin huonostakin. (Heikkilä-Halttunen 1999: 147; 2003b: 226–232.)

Robinson-adaptaatioiden julkaisumäärät korreloivat lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoitumisen ja määrällisen kasvun kanssa. Mukaematuotannon määrällinen huippu ajoittuu sodanjälkeisiin vuosikymmeniin 1940-luvulta 1970-luvulle. Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana voidaan hahmottaa kolme selkeää taitekohtaa, jolloin adap-

taatioita on julkaistu runsaimmin: välitön sodanjälkeinen aika, 1950–60-lukujen taite ja 1970-luvun jälkipuoli. Ensimmäisen tihentymän muodostavat vuosina 1942 ja 1945 (kolme kappaletta) ilmestyneet teokset. Seuraavan syklin adaptaatiot ilmestyivät vuosina 1952, 1957 (kolme kappaletta), 1959, 1960, 1961 ja 1962. Kolmas tihentymä ajoittuu vuosiin 1975, 1976 (kaksi kappaletta), 1977 (kaksi kappaletta) ja 1979. Tämän jälkeen mukaelmatuotanto hiipuu selvästi, joskin 2000-luvulla kertomus näyttäisi herättäneen jälleen uutta kiinnostusta. Viimeisimmät aineiston adaptaatioista ilmestyivät vuosina 1983, 1990, 2002 ja 2005. Lisäksi vuonna 2000 ilmestyi Lindholmin täydellinen suomennos.

Mukaelmien sisällöllisillä muutoksilla on selvä yhteytensä aikakauden arvomurrokseen ja lasten- ja nuortenkirjallisuuden sisältöihin. Mukaelmatraditiossa 1950–60-lukujen vaihe merkitsee kansanvalistustradition päätepidettä ja kristillisestä moraalipedagogiikasta irtautuvien lastenkirjamukaelmien syntyajankohtaa. Viimeisinä kansanvalistustraditioon eksplisiittisesti kiinnittyvinä adaptaatioina voi pitää Björkin & Jussilan (1945), Kynäbaarin (1961) ja Salolan (1962) mukaelmia. Björkin & Jussilan mukaelma on saksalaisen valistuspedagogisen tradition viimeinen selkeä edustaja. Kynäbaarin ja Salolan adaptaatiot taas uudistavat kansanvalistuksellista traditiota ajan mukaisessa hengessä, useiden eri arvomaailmojen risteyminä.

Lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoitumisen ja eriytymisen ohessa mukaelmissa tapahtuvilla muutoksilla näyttäisi olevan yhteys koulu-uudistukseen. Siirryttäessä kansakoulusta peruskouluun eksplisiittisesti pedagogisten mukaelmien aikakausi tulee tiensä päähän. 1960-luvulla ilmestyivät viimeiset painokset kansakoulukäyttöön suunnatusta *Risto Roopenpojasta*. Heinämaan hengessä mukailtu Salolan adaptaatio oli niin ikään koulukäyttöön suunnattu, ja siitä ilmestyi vuosikymmenen aikana kaksi painosta. Teosten uusintapainosten ottamisesta luovuttiin, kun kansakoulusta siirryttiin peruskouluun.

Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana Robinson-mukaelmat hajaantuivat Defoen kertomusta eri tavoin painottaviksi traditioiksi. Arvomaailmaltaan mukaelmat sekularistivat ja myös mukailun tavat muuttuivat 1900-luvun edetessä. Pedagogiset opetukset tarkoittavat mukaelmissa usein Defoen teoksen ohi seipitettyä kehyskertomusta, juonenkäänteitä, kerrontatavan muutosta tai tarinan opettavaista päätöistä. 1900-luvun jälkipuoliskolla mukailutavat muuttuivat hienovaraisemmiksi ja kertomusten seipiteellinen moraalipedagoginen aines vähenee. Vaikka useat adaptaatioista ovat edelleen ulkopuolisen kertojan ”omin sanoin” kertomia, Defoen romaanille uskolliset, lähinnä lyhentäen muokatut adaptaatiot, ovat yhä tavallisempia. Kun kirjallisuudessa luovuttiin opettavaisuudesta, nostalgisen seikkailukertomuksen maineen saaneen *Robinson Crusoen* oli entistä vaikeampi käsitellä nuorten elämään liittyviä kysymyksiä. Toisaalta kertomus yksilöstä luonnon keskellä on ajaton ja sen klassikkomaine piti suosiota yllä vielä 1970-luvulla.⁷ Sen jälkeisinä vuosikymmeninä Robinson-mukaelmien julkaisumäärät hiipuivat nopeasti.

2.2. ADAPTAATIOT KANONISOITUVINA KLASSIKOINA

Robinson Crusoe kuuluu sekä niin sanotun aikuiskirjallisuuden että lasten- ja nuortenkirjallisuuden *kaanoniin*. Lasten- ja nuortenkirjallisuudesta puhuttaessa kaanonin käsite herättää kysymyksen, tarkoitetaanko kaanonilla aikuisten vai lapsilukijoiden käsitystä hyvästä kirjallisuudesta. Tämän dilemman selkiyttämiseksi lastenkirjallisuuden kaanonista puhutta-

essa on erotettu sekä virallinen kaanon, *valtakaanon*, joka muotoutuu kirjallisen eliitin tekemien valintojen ja arvotusten kautta että *varjokaanon* (paracanon), joka tarkoittaa lukijoiden omaa kaanonia. Varjokaanoniin kuuluminen edellyttää emotionaalista lukukokemusta, lukijan henkilökohtaista rakkaus- tai kiintymyssuhdetta tiettyyn teokseen. Usein lukijan kiintymys tiettyyn kirjaan on syntynyt jo lapsuudessa, ja se jatkuu aikuisiässä. (Stimpson 1990: 957–972; Heikkilä-Halttunen 2000: 47, 51, 332.)

Varjokaanonin määritelmä ei kuitenkaan ole ongelmaton. Heikkilä-Halttusen (2000: 332–333) mukaan varjokaanoniin voivat kuulua yhtä lailla yksittäisten ihmisten suosikkikirjat kuin lukijasukupolven klassikotkin. Yksittäisten teosten kuulumisesta lukijoiden omaan kaanoniin on kuitenkin vaikea saada luotettavaa tietoa. *Robinson Crusoen* voi katsoa kuuluvan kiistatta sekä aikuisten- että lastenkirjallisuuden valtakaanoniin. Adaptaatioiden määrän sekä lukijatutkimusten valossa kertomuksen voi olettaa kuuluneen tai kuuluvan myös lukijoiden varjokaanoniin.⁸

Heikkilä-Halttunen (2000: 399–412) luonnehtii kanonisoidumisen peruselementeiksi konservatiivisuutta, eskapismia ja nostalgiaa. Adaptaatioaineiston valossa voidaan puhua varjokaanonista erityisesti nostalgian tuottamana kaanonina (vrt. Heikkilä-Halttunen 2000: 334). Suomalaisissa kirjallisuushistoriikeissa oletukset *Robinson Crusoen* kuulumisesta lapsilukijoiden omaan kaanoniin perustuvat usein kuvauksiin, joissa aikuiset kulttuurivaikuttajat puhuvat oman lapsuutensa suosikkikirjoista. Esimerkiksi Urpo Kovalan (1996: 49–53) mukaan *Robinson Crusoe* kuului 1800–1900-lukujen vaihteessa vankasti lukijoiden kaanoniin⁹. Kovala muodostaa käsityksen parakaanonista suomenkielisten muistelmien kautta, kuten V. A. Koskenniemen muistelmateoksen pohjalta. Tällainen kaanonkäsitys kuvastaa juuri elämänkokemuksen ja nostalgian valossa voimistunutta käsitystä lapsuuden suosikkikirjoista. Nostalgian luoma kaanonkäsitys on intuitiivinen ja saattaa perustua kymmenien vuosien takaisin lukukokemuksiin, ei ajankohdan lukijatutkimuksiin.

Voidaan myös olettaa, että nostalgian värittämät lukukokemukset ohjaavat omalta osaltaan klassikkoteosten mukailuprosessia. Mukailijat traditioon sidoksissa olevina lukijoina lukevat, tulkitsevat ja kirjoittavat alkuperäiskertomuksen uudelleen omien lukukokemustensa valossa. Teoksen kuuluminen mukailija-lukijoiden varjokaanoniin suuntaa mukailuprosessia. Usein adaptaatioklassikot laahaavatkin mukanaan vanhakantaista arvomaailmaa, joka kiinnittyy aikuisten lukijapolvien kultaisiin lapsuusvuosiin.

Pohdittaessa kysymystä *Robinson Crusoen* kanonisoidusta asemasta on kiinnostavaa kysyä, millainen ja kenen tuottama teos ja Robinson Crusoe -subjekti kaanoniin kuuluu? Mistä elementeistä kanonisoiu ”Robinson Crusoe” muodostuu ja millaista arvomaailmaa se välittää? Näitä kysymyksiä pohdin seuraavissa adaptaatioiden tekijyyttä ja klassikkoasemaa tarkastelevissa luvuissa.

Tekijäkuvausten roolit ja adaptaatioiden tekijäsubjektit

Romantiikan tekijäkäsityksen tuottama näkemys kirjailijan intentiosta ja kirjailijan luonteenpiirteiden ja elämänvaiheiden rinnastamisesta fiktiivisen sankarin ominaisuuksiin tuotti diskurssin tekijän ja fiktiivisen hahmon välisestä samuudesta, positiivisesta sankarista kirjailijan alter egona. Defoen ja Crusoen rinnastava diskurssi alkaa ilmetä suo-

menkielisissä *Robinson Crusoeissa* näkyvästi 1900-luvun alkupuolelta lähtien. Romantiikan kontekstista uuteen ympäristöön mukautettu diskurssi palvelee kuitenkin eri funktioita kontekstista riippuen. Sen ilmenemismuotoja voidaan tulkita suhteessa mukaelmien julkaisuaajan kontekstiin ja kirjallisten virtausten muutoksiin.

Defoe-kuvaukset ja Defoen tekijänimen rooli palvelevat mukaelmissa kahta toisiinsa kietoutuvaa funktiota. Ensinnäkin Defoen nimi on osoitus tunnetusta, hyväksi havaitusta kirjallisuudesta. Toiseksi adaptaatioita markkinoidaan nimellä ja siihen liittyvillä mielikuvilla. Teoksen tekijää luonnehtivan diskurssin muotoutuminen muistuttaa adaptaatioiden uudelleenkirjoittamisen periaatteita. Samalla tavoin kuin Robinson Crusoen elämäntarinaa toistetaan adaptaatioprosessissa tiettyjä puolia korostaen, tiettyjä häivyttäen, myös romaanin tekijän elämäntarinasta nostetaan esille haluttuja puolia ja vaietaan vähemmän imartelevista. Näin kirjailijasta välitetään mukaelmakertomukseen rinnastuvaa kuvaa, jolla teosta kuvataan, arvotetaan ja myydään.

Defoe-kuvaukset yleistyivät adaptaatioissa 1900-luvun kuluessa, jolloin myös mukaemat alkoivat pohjautua aiempaa enemmän Defoen teokseen saksalaisen tradition sijasta. Mukaelmista ilmenee kahtalaisuus suhteessa Defoen tekijänimeen ja tekijyyteen. Suuressa osassa mukaelmia Defoen nimi on brändi, joka osoittaa paitsi alkuperäisteoksen tekijän myös kertomuksen statuksen. Mukaelmien parateksteissä ei kuitenkaan aina tehdä selvää eroa alkuperäisen kertomuksen ja mukaelmamuodon välille eikä osoiteta, missä suhteessa adaptaation sisältö on Defoen kirjoittamaan tekstiin. Defoen nimeen liittyvä status ilmenee eksplisiittisesti Hämeen-Anttilan täysimittaisen suomennoksen esipuheessa, jossa tekijä esitetään romantiikan tekijäkäsitysten tavoin kirjailijanerona:

Ani harvojen kirjallisuuden merkkimiesten voidaan sanoa olevan suurelle yleisölle tunnettuja kaikissa sivistysmaissa. Sitä kuolemattomuuden kunniaa ei Defoe elämänsä päivinä voinut aavistaa saavansa jälkimaailmalta osakseen. – – Joitakuuta hänen kokemuksiaan esiintyy sellaisinaan "Robinson Crusoeissa", mutta muuten on tämä teos itsenäinen neron luoma, inhimillisen lannistumattomuuden ja keinokkuuden verraton muistojulkaisu, joka kohoo yläpuolelle kaiken tavallisen kirjallisuuden. (Hämeen-Anttila 1911: 1, 3.)

Hämeen-Anttilan suomennoksen esipuheessa *Robinson Crusoe*a kuvataan sen tekijän kautta kirjallisen neron suurenmoiseksi luomistyöksi. Mukaelmissa Defoe-maininnat ovat joko lyhyitä kirjailijaesittelyitä tai niillä markkinoidaan kirjaa lukijalle jostakin näkökulmasta. Romantiikan tekijädiskurssin tavoin Defoen ja Crusoen elämänkohtalot esitetään samankaltaisina. Defoen elämäntarinasta korostetaan sellaisia puolia, joiden mukainen lukumalli myös Robinson Crusoen tarinalle annetaan. Parateksteissä Defoeta kuvataan neroksi, hurskaaksi hengenmieheksi, heikkojen puolustajaksi tai sankariseikkailijaksi.

Hurskaan hengenmiehen ja heikkojen puolustajan kuvassa Defoe esitetään omia mieliteitänsä, uskoaan ja heikompiosaisia puolustavana yhteiskunta-aktiivina. Näiden ominaisuuksien näkökulmasta korostetaan kahta ulottuvuutta Robinson Crusoen elämäntarinasta: uskonnollis-moraalista hurskautta ja jännittäviä seikkailuja. Hurskaan, palavamielisen ja uskonsa vuoksi vainotun Defoen kuvaa luodaan tavallisesti romaanille uskollisissa mukaelmissa, joiden parateksteissä kertomuksen kristillis-moraalinen sanoma nostetaan esille:

Raamatun jälkeen on kertomus nuorukaisesta, joka vastoin vanhempiansa tahtoa karkaa merelle ja sitten joutuu mitä moninaisimpiin seikkailuihin, joissa hänen sydämensä puhdistuu, tunnetuin, enin levinnein ja luetuin kaikista maailman kirjoista. Sen kirjoitti 200 vuotta sitten eräs englantilainen nimeltä Daniel Defoe, jonka omakin elämä oli täynnä melkein yhtä monia ja kovia koettelemuksia kuin hänen kertomuksensa sankarin.

Hän oli valtiollinen kirjailija – m. m. hän julkaisi Englannin ensimmäistä sanomalehteä – mutta joutui rohkeiden ja avoimesti lausuttujen sanojensa takia monet kerrat vuosikausiksi vankilan tyrmään, jopa häpeärangaistukseen kaakinpuussa. – Hän sairasteli paljon ja kärsi poikansa kunnottomuuden tähden.

Aiheen tähän kertomukseensa Defoe sai osaksi omista kotoisista perhekokemuksistaan, osaksi erään vähän aikaisemmin autiolle meren saarelle joutuneen skotlantilaisen merimiehen silloin julaistusta elämäkerrasta. Viehättävän seikkailutarinan muodossa hän esittää omaa syvää elämänviisauttaan. Se opettaa, kuinka kevytmielisestä ja niskoittelevasta veitikasta voi vastoinkäymisten koulussa tulla kunnollinen ihminen, joka Jumalaan turvaten ja luontaista tarmoansa ja viisauttansa käyttäen tulee toimeen ja menestyy kaikkein tukalimmissakin olosuhteissa. (Satupirtti 1921.)

Satupirtin mukaelman esipuhe ja myös itse kertomus painottavat kansanvalistustradition tavoin patriarkaalisten perhearvojen kyseenalaistamisen – pojan tottelemattomuuden – aiheuttamaa tragediaa. Defoen ja tämän pojan välinen suhde rinnastuu Robinsonin ja tämän isän väliseen suhteeseen. Tässä rinnastuksessa Defoe ei kuitenkaan edusta Crusoeta, tottelematonta poikaa, vaan isää, joka joutuu kärsimään ”poikansa kunnottomuuden tähden”.

Vuonna 1976 ilmestyi kaksi kristillisen järjestön julkaisemaa mukaelmaa, joissa Defoen ja Crusoen rinnastavilla maininnoilla markkinoidaan sekä mukaelman että järjestöjen omia ihanteita. Satupirtin adaptaation korostaman perheen arvovaltakriisin sijaan ne nostavat keskiöön muun muassa Defoen avioliittoidyllin ja hyveellisen, hurskaan elämän. Nippalan mukaelmassa tämä näkemys ilmenee Wheatonin yliopiston englannin kielen professorin Clyde S. Kilbyn jälkisanoina:

Monet ihmiset, jotka lukevat tämän romaanin, eivät tiedä, että sen kirjoittaja eli miltei yhtä ainutlaatuisista elämää kuin kirjan sankari. Vaikkakaan hän ei joutunut haaksirikokoon, autiolle saarelle ja yksinäisyyteen, harvat ovat eläneet sellaisessa tapahtumien tuoksinassa kuin Daniel Defoe. –

Vaikka Defoesta ei tullutkaan eriuskolaispappia, kuten hänen vanhempansa olivat toivoneet, hän korosti aina sitä, että hänen tarkoituksensa oli tehdä ihmisistä parempia. Viimeisimmässä Defoen elämäkerrassa John Robert Moore huomauttaa, että Defoe vietti aina hartaasti lepopäivää, että hän oli pidättyväinen ja vapaa juoppouden ja irstauden paheista tuona tunnetusti siveettömänä aikana, että hänellä oli onnellinen perhe-elämä ja avioliitto sekä että Defoehen oli vaikuttanut suuresti käsky mennä kaikkeen maailmaan saarnaamaan evankeliumia kaikille luoduille. Defoe siis itse asiassa oli eräänlainen maallikkosaarnaaja, kuten hänen aikalaisensa John Bunyan. Robinson Crusoe kuvaa ehkä enemmän kuin mikään muu Defoen romaaneista miestä, joka muistuttaa kirjailijaa itseään – miestä, joka tuli riippuvaiseksi Raamatussaan, joka rukoi palavasti Jumalaa ja tunsu päivittäisen syvällisen hartaudenharjoituksen kristityn normaaliksi toiminnaksi. (Kilby 1976: 296, 298.)

Mukaelman välittämät kristilliset ihanteet, siveellisyys, evankeliointi ja hurskas elämä, mainitaan niin ikään Eerolan adaptaation parateksteissä Defoen ja Crusoen keskeisimmiksi samankaltaisuuksiksi. *Robinson Crusoe* tulee ”maallikkosaarnaaja”-Defoen evankeliumi, jonka päähenkilön hurskaus rinnastuu Defoen hurskauteen: ”Vaikka Defoesta ei tullutkaan vapaakirkollista saarnaajaa, hänen vakaa pyrkimyksensä oli muuttaa kirjoillaan ihmissydämiä. Robinson Crusoe on enemmän kuin muut Defoen kirjat, se kuvaa miestä, joka paljossa muistuttaa tekijäänsä – –.” (Eerola 1976: 6.)

Toisen maailmansodan jälkeen ilmestyneissä mukaelmissa, kuten Björkin & Jussilan ja Starckin mukaelmien kansi- ja sisäteksteissä, painotetaan kristillisen hurskauden lisäksi näkyvästi Defoen roolia yhteiskunnallisten epäkohtien korjaajana:

Robinson Crusoen tekijä, Daniel Defoe, on kirjallisuuden merkillisimpiä miehiä. Hän aloitti kirjailijauransa jo 21-vuotiaana syntymäkaupungissaan Lontoossa palavana julistajana ja taistelijana. Hän ei koskaan tavoitellut yleisen mielipiteen suosiota, vaan päinvastoin taisteli lannistumatta ja herkeämättä oman aikansa yhteiskunnallisia epäkohtia vastaan. Tätä epäkiitollista toimintaansa hän jatkoi kuolemaansa saakka eli puolen vuosisadan ajan, milloin ollen vallanpitäjien suosiossa, milloin viruen vankilassa rohkeitten mielipiteittensä johdosta. Hänen elämänsä kudin oli harvinaisen kirjava ja rikas ja parhaansa hän on siitä antanut jälkipolville pääteoksessaan ”Robinson Crusoe”. (Björk & Jussila 1945.)

Daniel Defoe (1660–1731) syntyi Lontoossa. Hän oli alkuaan liike- ja teollisuusmies, mutta kirjailijan ura veti häntä puoleensa. Hänellä olikin terävä kynä ja tarkka huomiokyky. Englannissa oli tuolloin hyvin jyrkät luokkaerot. Köyhät elivät surkeissa oloissa, rikkaat taas viettivät huolettomia päiviä linnoissaan ja kartanoissaan. Defoe kävi rohkeaa kamppailua uskonnollisen ja henkisen vapauden puolesta, ja hän oli tarkoin perehtynyt kovaosaisten elämään. Monet hänen julkaisuistaan koskivatkin yhteiskunnallisia oloja. (Starck 1983.)

Yhteiskunnallisten epäkohtien osoittamisen ohessa Defoen periksiantamattoman luonteen ja hänen elämänvaiheittensa kuvauksella väritetään 1950–70-luvuilla ilmestyneissä mukaelmissa seikkailua ja jännitystä korostavia *Robinson Crusoen* tulkintoja, kuten Kuvitettujen klassikkojen kirjailijaesittelyssä:

1700-LUVUN alussa käytettiin häpeäpaalua jatkuvasti kidutuskeinona. Eräs sen uhreista noihin aikoihin oli mies, joka keräsi ympärilleen suuren joukon kannattajia. Tämä mies, laiha, noin nelissäkymmenissä oleva herra, jolla oli terävät silmät ja kaa-reva nenä, oli huomattava kirjailija Daniel Defoe.

Defoen rikos oli se, että hän oli kirjoittanut satiirisen kirjoituksen jossa hän teki Englannin kirkon vapaakirkollisiin kohdistaman vainon naurunalaiseksi. Tässä hän oli olevinaan vallassaolijoiden puolella ja ehdotti luonnottoman ankaria rangaistuksia toisinajatteleville. Hänet otettiin kiinni ja tuomittiin 30 päiväksi häpeäpaaluun sekä viettämään määräämättömän ajan vankilassa. – –

Defoe oli loistava poliittinen kirjoittaja, mutta hänen kuolematon maineensa perustuu hänen kirjoittamiinsa realistisiin romaaneihin. Ne olivat tosiperäisiä kerto-

muksia, joihin hänen voimakas mielikuvituksensa punoi jännittäviä seikkailuja merirosvoineen, varkaineen ja onnenonkijoineen. Kuuluisin niistä oli tietenkin Robinson Crusoe, mikä edelleenkin luetaan maailmankirjallisuuden ensimmäisiin seikkailumaaneihin kuuluvaksi. (KK 1957.)

Eryityisesti vuonna 1975 ilmestyneessä Artkon mukaelman takakannessa Defoen elämäntarina saa sankarilliset käännteet. Defoen omaa elämää kuvataan jännittävänä seikkailuna, josta kirjailija on voinut ammentaa maskuliinisen sankarinsa seikkailujen kuvaamiseen.

Robinson Crusoen kirjoittaja syntyi Lontoossa vuonna 1660; heti kun hän oli kyllin vanha ansaitsemaan elatuksensa, hän hankki itselleen ammatin, ensin sotilaan ja myöhemmin seikkailevan kauppiaan ja vakoojan. Eräällä ulkomaanmatkallaan hän kuuluisan sankarinsa tavoin joutui merirosvojen vangiksi! Myöhemmin hänestä tuli sanomalehtimies ja hän kirjoitti useita kirjoja, eräät niistä luonteeltaan poliittisia, vaikkakin hänet nykyään tunnetaan enimmäkseen värikkästä haaksirikkoisen tarinastaan. (Carruth & Ivakko 1975.)

Kansiteksteissä tarjottu seikkailullinen lukumalli ohjaa kertomuksen vastaanottoa, vaikkei sisältö vastaisikaan jännittävyydeltään ja vauhdikkuudeltaan nostatettuja odotuksia. Defoen rinnastaminen sankariseikkailijan elämään muodostaa erityisesti pojille suunnatun seikkailukertomuksen lukukehyksen.

Carruthin & Ivakon mukaelmasta on havaittavissa myös toinen piirre, joka 1950-luvulta lähtien yleistyy adaptaatioissa: Defoen tekijyyden rinnalle nousevat yhä enemmän mukailijat tekijöinä. Defoe-kuvauksen lisäksi pojille suunnatun sankaritarinan maskuliinista lukukehystä luo kirjan etusivuilla kuvittajan, John Worsleyn esittely.

John Worsleyn kuvitus Artkon kuvitetut klassikot -sarjaan on suuresti lisännyt näiden kiehtovien tarinoiden tehoa ja viehätystä. Muotokuvamaalarina ja meren kuvaajana tunnustusta saanut John Worsley oli sodan aikana laivaston palveluksessa. Jouduttuaan vangiksi hän valmisti upseeritoverinsa kanssa hämmästyttävän elävännäköisen nukun, jonka avulla he toteuttivat pakosuunnitelmansa. Sodan jälkeen hän on toiminut neuvonantajana valmistettaessa kuuluisaa sotaelokuvaa "Albert RN", joka on tosikuvaus tästä maineikkaasta urotyöstä. (Carruth & Ivakko 1975.)

Kuvittajat saavat harvoin näkyvyyttä mukaelmissa, mutta Artkon teoksessa miespuolinen kuvittaja on nostettu naispuolisia tekijöitä, mukailija Jane Carruthia ja suomentaja Tuula Ivakkoa näkyvämmiin esille. Kirjan parateksteissä kertomus esitetään todellisten ja fiktiivisten urheiden miesten seikkailuna, jossa sankarimiehet välittävät tarinaa tuleville pokasukopuolville. Naiset jäävät marginaaliin niin mukailijoina kuin lukijoinakin.

Jean-Paul Engélibert on nimittänyt Daniel Defoen tekijänimeä ja siihen liitettyjä merkityksiä puoleksi todelliseksi, puoleksi fiktiiviseksi henkilöahmoksi, johon liitetään vahvasti mielikuvat vastoinkäymisistä, sinnikkyydestä, rohkeudesta ja neroudesta. Näitä myyttisiä käsityksiä on purettu toisen maailmansodan jälkeisissä uudelleenkirjoituksissa, kuten J. M. Coetzeen *Foessa* tai Gaston Compèren *Robinson '86* -teoksessa, joissa Defoelle annetaan fiktiivisen henkilöahmon rooli. (Engélibert 1996: 267–280.) Suomalaisissa adaptaatiois-

sa Defoen asema tunnustettuna ja maineikkaana tekijänä, *authorina*, alkaa horjua samanaikaisesti suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoitumisen kanssa. 1950–60-luvuilla ilmestyneissä muokauksissa on nähtävissä kahtalainen muutos suhteessa tekijyyteen. Yhtäältä muokauksissa suuntaudutaan kohti Defoen nimestä irtautunutta, tekijätöntä Robinson Crusoen tarinaa, toisaalta taas mukailijan rooli tekijänä muodostuu aikaisempaa keskeisemmäksi.

Suomalainen kirjallisuus -bibliografiassa *Robinson Crusoeiden* luettelointitavoissa tapahtuu 1900-luvun kuluessa muutos, joka heijastelee muutoksia suhteessa teoksen vastaanottoon, teoksen tekijyyteen ja yleisemminkin lastenkirjallisuuteen. 1800-luvulla ja vuosisadan vaihteessa teokset on tavallisimmin listattu Defoen nimen mukaan yksityiskohtaisine tietoineen kääntäjistä ja julkaisijasta, mutta 1900-luvun puolivälin jälkeen merkintätavat muuttuvat. Osa muokauksista on luokiteltu niiden mukailijan nimen mukaan. Usein teos on kuitenkin listattu aiheenmukaisen luettelon lastenkirjallisuusosioon ilman tekijätietoja lyhyesti nimellä *Robinson Crusoe*.

Luettelointi korreloi luonnollisesti adaptaatioiden tekijätietojen kanssa. Noin puolesta aineistoni adaptaatioista ei ilmene, että ne olisivat muokauksia Defoen alkuperäisteoksesta. Kymmenessä teoksista ei mainita lainkaan mukailijan nimeä, ja kahdeksassa teoksista ei tule ilmi edes Daniel Defoen nimi. Uskollisimmin tekijätiedot ja tiedot teoksen adaptaatioluonteesta tulevat esille kaikkein varhaisimmissa ja uusimmissa muokauksissa. 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella ilmestyneissä muokauksissa tekijänimi ilmenee tavallisesti jo kannesta, joskin mukailijatiedot saattavat olla puutteellisia. Epätasaisesti tiedot ilmaistaan toisen maailmansodan jälkeen ilmestyneissä muokauksissa aina 1970-luvulle saakka. Erityisesti 1950-luvulla julkaistuja muokauksia puuttuu säännönmukaisesti sekä Defoen että suomentajan nimi.¹⁰

Vuonna 1945 ilmestynyt Kalle Laaksosen muokaus ja siitä otettu uusintapainos vuodelta 1952 kuvastavat hyvin tekijänimistä irtautumisen käytänteitä. Vuoden 1945 versiossa sisäsivuilla mainitaan niin Defoen kuin Laaksosenkin nimet, mutta vuoden 1952 painoksesta molemmat on jätetty pois. Muuttuneet kustannuskäytänteet, lasten- ja nuortenkirjallisuuden julkaisumäärien nousu ja *Robinson Crusoen* kanonisoitunut asema mahdollistivat kirjan myynnin pelkän kertomuksen nimellä. *Robinson Crusoe* on tullut tekijästä irtautunut myyttinen kertomus, klassikko, jota ei välttämättä enää liitetä Defoe-nimeen. Crusoen elämäntarinasta muodostuu Defoen elämäntarinaa keskeisempi.

Toisaalta myyttisen, tekijättömän *Robinson Crusoen* rinnalla on nähtävissä mukailijan roolin muutos. Mukailuprosessissa mukailijat ottavat Defoen tekijäroolin ja asettuvat Crusoen elämäntarinan uudelleenkerroiksi. Näin muokauksista muodostuu uudelleenkerrottuja elämäkertoja, jotka muokkaavat käsitystä Robinson Crusoen elämänvaiheista ja Crusoeesta subjektina. Crusoen elämäntarina kerrotaan aina uuteen kirjalliseen ja historialliseen kontekstiin kiinnittyen. Kirjoissa, joissa Defoen nimi mainitaan vasta sisäsivuilla, ilmenee yhä useammin Defoen nimen lisäksi myös mukailijan nimi.¹¹ Toisaalta mukailijan nimi saatetaan nostaa Defoen nimeä keskeisemmäksi. Esimerkiksi vuonna 1960 ilmestyneessä Rutasen muokauksessa ei mainita ollenkaan Defoen nimeä, mutta sisäsivuilla mainitaan suomenkielisen tekstin kirjoittaja Mirja Rutanen ja kuvittaja Harry Toothill.

Erityisesti lasten- ja nuortenkirjallisuuden kentän aktiivit, kirjailijat Tauno Karilas ja Eero Salola, saavat muokauksissa keskeisen tekijäaseman, ja teoksia markkinoidaan epä-

suorasti heidän nimillään. Tauno Karilaan mukaelmassa Daniel Defoen nimi on kannessa näkyvästi, mutta takakannessa Karilas korostuu Defoeta vahvemmin tekijänä: ”Eräät sarjaan kuuluvista kirjoista ovat alkuaan laajoja, moniosaisia teoksia, mutta sarjan toimittaja, maisteri T a u n o K a r i l a s, on suomentaessaan muokannut ne nuorisolle sopiviksi.” (Karilas 1945.) Salolan mukaelman otsikkona on *Robinson Crusoe lapsille* ilman tekijänimeä. Takakansitekstistä selviävät tekijöiden suhteet: ”Daniel Defoen kaksi ja puoli vuosisataa sitten kirjoittama *Robinson Crusoe*, jonka Eero Salola on tässä LAPSILLE alkuteosta mukaillen kertonut.” (Salola 1962.) Mukailijan nimi on nousemassa tekijänimen rinnalle tai sen ohi.

Ilmeisesti vuonna 1961 voimaan tullut tekijänoikeuslaki vaikutti osaltaan siihen, ettei Defoen nimestä irtautuminen mukailutraditiossa jäänyt pysyväksi käytänteeksi. 1970-luvulle tultaessa Defoen nimi on palannut kirjan kanteen ja mukailijan, suomentajan ja kuvittajan nimet ovat vakiinnuttaneet paikkansa kirjojen sisäsivuilla – joskin lähes tasaveroisina Defoen nimen kanssa, kuten vuonna 1977 ilmestynyt mukaelma osoittaa:

Daniel DEFOE
Mukaillut Claire LAURY
Kuvittanut Alvaro MAIRANI
Suomentanut Nora RUTANEN

Defoe on tekijän, mutta ei enää neron roolissa ja mukailija on saavuttanut yhä tasaveroisemman aseman tekijän kanssa. Suomentaja ja kuvittaja säilyvät suuressa osassa mukaelmia kuitenkin edelleen statisteina.¹²

***Robinson Crusoen* klassikkoasema ja pedagogisen lukumallin muutokset**

Toisen maailmansodan jälkeisille vuosikymmenille tultaessa *Robinson Crusoe* oli saavuttanut suomenkielisessä kirjallisuudessa klassikkoaseman. Vuosisadan kuluessa Robinsonista muotoutui idoli, tuotteistettu sankari, jota koskevat käsitykset olivat vielä 1960-luvulle saakka campelaisen kansanvalistustradition värittämiä. Erilaiset fanituotteet, kuten makeistehdas Chymoksen julkaisemat keräilykuvat ja lukuisat Robinson-kiiltokuvat olivat Campen mukaelman aiheilmien innoittamia.¹³

Vuosisadan puolivälin jälkeen erilaiset suomalaiset kulttuurituotteet nostivat Robinson Crusoen esille mediajulkimion roolissa. Suomalainen tv-elokuva vuodelta 1976, *Robinson Crusoe Jr*, kuvaa Helsingin Pitäjänmäen liikenneympyrään autollaan ”haaksirikkoutuvaa” Robinson Crusoeta, jonka vaiheita seurataan herkeämättä tiedotusvälineissä: televisiojulkisuutta saavat niin Crusoen äiti kuin lukuisat asiantuntijatkin, jotka analysoivat ”luontoon” joutuneen yksilön elinolosuhteita ja suunnittelevat pelastusoperaatiota. Elokuvasa Crusoesta tulee sankari jo varhain, ja ”saarelta” pois kaivautumalla pelastautuvaa sankaria odottavat torvisoittokunta ja lähetystö kukkapuskineen. Sankari-Crusoen kuvaa ja mediajulkisuuden saamia muotoja irvailaan myös Ollin pakinassa ”Robinpoika Crusoe” vuodelta 1960:

Karikoon haaksirikkoutuneesta laivasta yksi ainoa pelastunut mies ponnistelee kohti läheistä saarta.

Viimeiset voimansa ponnistaen hän kirii aallokossa kohti saaren rantaviivaa.

Vielä jäljellä 10 metriä. Enää 5. 2 metriä. 1 metri. Pinnistäytyy päämaaliin... Nyt! Rannalla ryntää hänen kimppuunsa 385 valokuvaajaa, 700 reportteria, 81 elokuvaajaa, 28 televisiokuvaajaa, 1 275 nimikirjoitusten kerääjää, managereita, turisteja...

– Armahtakaa! voihtii mies langeten polvilleen. Olen viaton haaksirikkoutunut! Säästäkää!

– Nimennehän on Robinpoika Crusoe? tiedustelevat haastattelijat.

– Se on nimi. Mutta mikä on tämä valtava väkijoukko? Mitä nuo omituiset koneet käsissänne? En ymmärrä mitään...

– Hyvän aika, ettekö käsitä! Olettehan tavaton kuuluisuus! Robinpoika Crusoe, joka saapuu autiolle, tuntemattomalle valtameren saarelle. Elääkseen yksinäisenä ja avuttomana ilman sivistyksen välineitä. Sensaatio kerrassaan! Koko maailma odottaa jännittyneenä yksityiskohtaisia kuvauksia! (Olli 1960: 30–31.)

Pakinassa selviää, että laivan kronometrin nyrjähdyksen takia Crusoe haaksirikkoutuu saaren rantaan vuonna 1960 vuoden 1704 sijaan ja haastattelijä selvittää hänelle: "Tähän aikaan merkkihenkilöihin suhtaudutaan tällä tavalla." (Olli 1960: 31.) Sekä pakinassa että elokuvassa mediajulkisuuteen kohdistuvan satiirin lisäksi kuvataan osuvasti Robinson Crusoe -kertomuksen statusta 1900-luvun Suomessa. Robinson Crusoe on tullut kaikkien tuntema merkkihenkilö, jonka voi rinnastaa aktuaalisen maailman julkimoihin. Ollin valinta puhua "Robinpojasta" "Robinsonin" sijaan ja muutamat pakinan yksityiskohdat osoittavat julkisuuden laadun: "Aiotteko, hra Crusoe nyt aluksi yrittää sytyttää valkeata hieromalla kahta puukappaletta? Kuivataksenne vaatteenne. Myöhemmin tietysti laitate puvun eläinten nahoista?" (Olli 1960: 32.) Haastattelijan johdattelevat kysymykset osoittavat tämän tietoisuuden haaksirikkoutuneen Crusoen saarielämän vaiheista, jotka tässä palautuvat Campen kertomukseen: tulen sytyttämisestä puukalikoita hankaamalla ei Defoe itse puhu. Myös elokuvan nimi, *Robinson Crusoe Jr*, viittaa implisiittisesti *Robinson nuorempaan*. Campe-tradition vaikutukset elävät suomalaisissa robinsonadi-aihelmassa adaptatiotradition rinnalla.

Campelaisen Robinson-subjektin kuva alkaa vuosisadan jälkipuoliskolla korvautua tai täydentyä uudennlaisella käsityksellä Robinsonista. Sekä kansanvalistusmukaelmiin pohjautuvat että niiden rinnalle nousevat Robinson-subjektin kuvat korreloivat läntisen ihmiskuvan, erityisesti lapsikuvan muutosten kanssa ja heijastelevat vuosisadan vaihteen jälkeisen lapsilukijan ihannetta. Näissä ihanteissa sekoittuvat keskenään se, kuinka Robinsonin elämäntarina esitetään mukaelmissa ja mikä merkitys kertomuksissa säilytetylle ainekselle annetaan.

Vuosisadan jälkipuolella ilmestyneille mukaelmille on tavallista rousseaulaiseen pedagogiseen lukumalliin kiinnittyvä saarivaiheen merkityksen korostus. Salolalla (1962) saarivaihe nimitetään "tärkeimmäksi" osaksi *Robinson Crusoen* tarinaa: "Tässä on tahdottu säilyttää tärkeimmät seikkailut kuten myös se, minkä kaikki Robinsonin lukijat tahtovat tietää: miten ihmeessä hän tuli yksinäisellä saarellansa omin avuin toimeen ja mitä hän siellä ollessaan oppi." (Salola 1962: 131.) Salola tekee mukaelmansa jälkisanoissa näkyväksi rousseaulaisen havaintodiskurssin mukaiset pedagogiset päämäärät, tarinan keskeisten ihanteiden omaksumisen Robinsoniin identifioitumisella.

Robinson Crusoen tarina on mieltä kiehtova kertomus siitä, miten ihminen voi elää ilman toisten apua yksinään autiolla saarella, eli miten ihmiset ovat tulleet toimeen alkuperäisissä oloissa, asian asialta ja taidon taidolta oivaltaen. – – Varmaan kukin lukija kuvittelee olevansa itse tuo Robinson ja siksi elää voimakkaasti hänen seikkailujensa vaiheet. Kirja on siis lukijan oma suuri seikkailu. (Salola 1962: 129, 131.)

Toisen maailmansodan jälkeen ilmestyneissä muokelmissa voidaan havaita kirjallisen kentän kahtalaiset pyrkimykset vanhakantaisuuden ja uusien lähestymistapojen välillä. Heikkilä-Halttunen (2003a: 168–169) mukaan 1940–50-luvuilla klassikoilta odotettiin yhtäältä uudistusmieltä, toisaalta esteettistä tasoa ja sitoutumista kirjalliseen perinteeseen. Kirjalliseen perinteeseen sitoutumisen rinnalla 1950–60-luvun vaihteessa ilmestyneissä muokelmassa irtaudutaan kansanvalistuksen moraalitraditiosta ja tarjotaan kertomus lukijoille yhä viihdyttävämmässä asussa. Vaikka kertomukset eivät täysin irtaudu hyötypedagogiikasta, kasvatukselliset ideaalit eivät kiinnity enää ensisijaisesti kristilliseen ulottuvuuteen. Kertomuksen kirjallista arvoa klassikkona korostetaan entistä enemmän.

Adaptaatioiden välittämä ajatus klassikkokirjallisuudesta pitää sisällään useita elementtejä: se osoittaa tietoisuutta Robinson Crusoe -traditiosta, painottaa kertomuksen kirjallista arvoa sanataiteena niin lapsille kuin aikuisillekin, on tae toivoituista arvoista ja ihanteista, viittaa kertomuksen saavuttamaan nuoren lukijakunnan suosioon ja tähtää kaupalliseen menestykseen. Lukijoiden nostalgia ja konservatiivisuus voivat asettaa rajoituksia klassikkokirjan adaptoimiselle: ensilukijat eivät välttämättä hyväksy vanhan klassikon uusia painotuksia (ks. esim. Heikkilä-Halttunen 2000: 414). Esimerkiksi Kuvitettujen klassikkokirjojen kansiteksteissä toistuu näkemys *Robinson Crusoe*sta hyväksi havaittuna ja arvokkaana klassikkona, joka on turvallista luettavaa nuorille eikä sodi vanhemman polven arvomaailmaa vastaan.

Tässä on eräs kuvitettu klassikko – eräs maailmankirjallisuuden suurista teoksista. Sitä lukiessasi kohtaat tapauksia ja sankareita, jotka ovat kautta vuosisatojen pysyneet elävinä. Samalla opit koko joukon, josta sinulla on tulevaisuudessa paljon hyötyä.

Tämä kirja esittelee klassillisen kertomuksen värikuvina, joiden avulla saat elävän käsityksen sankareista ja siitä ympäristöstä, missä he elivät. Kaikki yksityiskohdat, kuten puvut, rakennukset jne. ovat historiallisessa mielessä niin aitoja kuin ne on ollut mahdollista esittää. (KK 1957.)

Kaikkialla pidetään juuri Kuvitettujen klassikkokirjojen olevan paras tie hyvän kirjallisuuden pariin. (KK 1957.)

Sodanjälkeisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden kentällä vallitsi huoli viihdekirjallisuuden vaaroista ja asenne, jonka mukaisesti vain aikuinen voi tietää mikä on kyllin hyvää varttuvalla nuorelle (vrt. Heikkilä-Halttunen 2000: 338). *Robinson Crusoe* edusti viihdekirjallisuudesta erotettavaa korkeakirjallisuutta myös sarjakirjallisuuden muodossa. Kuten Heikkilä-Halttunen (2000: 415–418) on todennut, kirjojen sarjoittuminen edisti kustantajien kaupallista menestystä, ja useiden sarjakirjojen ulkoasu synnytti mielikuvan laatukirjallisuudesta. Kustantajien kansitekstit ja esipuheet kirjasarjoissa ilmestyneissä *Robinson Crusoe* -adaptaatioissa luovat mielikuvia klassikkostatuksen takaamasta laadusta ja korkealuokkaisuudesta. Lisäksi ne välittävät sukupolvelta toiselle siirtyvää nostalgista kirjallisuuskasvatusta:

‘Suurten seikkailujen sarja’ sisältää ne maailmankirjallisuuden kuolemattomat seikkailuromaanit, jotka siirtyvät isältä pojalle menettämättä hitustakaan alkuperäisestä tuoreudestaan ja nuoria mieliä kiehtovasta viehätysvoimastaan. Nämä romaanit eivät tarvitse enää suosittelua: kokemus on jo todistanut, että ne ovat kaikkien aikojen parhaita nuorisokirjoja. (Karilas 1945.)

M. P. N. -sarja on valikoitu parhaista klassisista nuorisonromaaneista, jotka soveltuvat yhtä hyvin pojille kuin tytöille. Sarjaan sisältyy huimia seikkailukertomuksia meriltä ja erämaista, tarinoita nuorista ihmisistä ja heidän vaiheistaan, teoksia kaikesta maailmasta nuorisolle huviksi ja hyödyksi. (Suomalainen 1975.)

Erityisesti sarjakuva-adaptaatiot, jotka yhdistivät klassikkotarinan viihteellisenä pidettyyn ilmaisutapaan, korostavat yhdistelmän ”korkealuokkaisuutta” ja kirjallisen arvon säilymistä. Sarjakuva-asun ei tarvitse merkitä arvokirjallisuuden latistamista tai uhkaa klassikoiden välittämälle arvomaailmalle:

Sarja Suosikit ovat maailman nuorisokirjallisuuden aarteita, jokaisen varttuvan sukupolven rakastamia klassikoita. Nyt niille on annettu korkealuokkainen sarjakuva-asu, mikä on oivallinen tapa johdattaa tytöt ja pojat hyvän kirjallisuuden pariin.

Sarja Suosikit ovat reipashenkisiä teoksia, jotka vanhemmat voivat huoletta antaa lastensa käsiin – ja jota lukiessaan voivat itsekin palata seikkailujen ihmemaailmaan. (Arranz & Siirilä 1977.)

Klassikkokorostuksista ilmenee toisinaan eksplisiittisesti tietoisuus mukailutraditiosta ja adaptaatioprosessiin sisäänkirjoitettu toive, että mukaelma johtaisi lukijansa alkuperäisteoksen äärelle. Ajatus klassikkoadaptaatioista sisäänheittäjinä aikuisten kirjallisuuteen kiinnittyy lasten- ja nuortenkirjallisuuden kentällä esiintyneeseen ajatukseen lasten- ja nuortenkirjallisuudesta eräänlaisena välikauden kirjallisuutena, josta ponnistetaan aikuisten kirjallisuuden maailmaan (ks. Heikkilä-Halttunen 2000: 86). Toive siitä, että klassikot johdattavat lukijansa alkuperäisen romaanin ja aikuiskirjallisuuden äärelle ilmenee jo Satupirtin (1921) mukaelman esipuheesta: *”Suomeksikin on julaiistu monta laitosta, joista yksi t ä y d e l l i n e n Werner Söderström Osakeyhtiön kustannuksella v. 1911. Siinä voi lähemmin tutustua tähän ihmiskunnan sankariin ja hänen myöhempiin seikkailuihinsa.”* (Satupirtti 1921.) Voimakkaimmillaan tämä ihanne välittyi kuitenkin 1950–1970-luvuilla ilmestyneistä mukaelmista, kuten Kuvitettujen klassikkojen kansiteksteistä ja kertomuksen loppusanoista:

Toivomme kirjan herättävän mielenkiintosi kaikkiin niihin aarteisiin, joita maailmankirjallisuus tarjoaa ja että se myös houkuttelee sinut lukemaan klassillisia kertomuksia niiden alkuperäisessä muodossa. (KK 1957.)

Nyt olet lukenut kuvitetun klassikon. Toivottavasti luet myöskin lähitulevaisuudessa alkuperäisen teoksen. Saat sen jokaisesta kirjastosta. (KK 1957: 47.)

Eero Salola eksplikoi mukaelmansa jälkisanoina mukailulle asettamansa ihanteet ja päämäärät:

Nuori lukija! Kun nyt olet ensin tutustunut tähän lyhyeen Robinson-tarinaa, saat varmaan halun varttuneempana tarttua sen täydellisempään laitokseen. Tulet sitä kenties helpommin ymmärtämään, kun jo näin varhain olet käynyt ikäänkuin läheiseksi tuttavaksi saaren erakon kanssa. (Salola 1962: 131–132.)

Tarve saattaa nuori lukijakunta aikuistenkirjallisuuden klassikkojen äärelle osoittaa ihan-teen pedagogisen ulottuvuuden.¹⁴ Klassikot ovat vastalääke huoleen nuorison lukutottumuksista.

Mukaelmien parateksteistä ilmenee kahtalainen käsitys adaptaation ja alkuperäisteoksen välisestä suhteesta: yhtäältä mukaelmat erotetaan alkuperäistekstistä, toisaalta mukaelman ja Defoen teoksen välille ei tehdä eroa. Suomalaisen vuoden 1975 mukaelmapainoksen takakansiteksti osoittaa tietoisuutta suhteesta ”alkuperäisen” ja ”adaptoitun” välillä:

Lukemattomat ovat ne jäljitelmät, joita Robinson Crusoea on kirjoitettu. Niistä ovat useimmat vaipuneet täysin unohduksiin, mutta alkuperäinen ”Robinson Crusoe” kuuluu maailmankirjallisuuden ikivihreihin teoksiin. Kuten kaikki nuorisonkirjallisuuden todella klassiset teokset, se kiehtoo kaikenikäisiä lukijoita. (Suomalainen 1975.)

Suomalaisen mukaelman suhde sekä adaptaatiotraditioon että alkuperäisteokseen jää avoimeksi. Sitaatin pohjalta saa vaikutelman, että mukaelma edustaisi pikemminkin ”alkuperäistä Robinson Crusoea” kuin unohduksiin jääneitä ”jäljitelmiä” ja se saa implisiittisesti alkuperäisteoksen statuksen. SKS:n mukaelman esipuheessa ”alkuperäisen” kertomuksen statuksen saa Kanteleen mukaelmateksti vuodelta 1942: ”On finishing the present selections many students may feel disposed to read Mrs Kantele’s complete text; to do so would give that student considerable supplementary reading at the same level – –.” (Heiskanen & Magoun, Jr. 1957: 10.) ”Mrs Kantele’s complete text” viittaa SKS:n mukaelman hypotekstiin, WSOY:n adaptaatioon vuodelta 1942. Tässä WSOY:n mukaelma edustaa ”alkuperäistä” lähdetekstiä, vaikka se on myös mukaelma. SKS:n mukaelman adaptaatioluonne korostuu, mutta Robinson Crusoe -kertomuksen alkuperä hämärtyy.

Paratekstien ohessa *Robinson Crusoen* klassikkoasema ilmenee varsinaisista kertomuksista. Paletin (1952) mukaelmassa kolmannen persoonan kertojan ja minäkertojan vuorottelulla tehdään ero ”alkuperäisen” ja ”kerrotun” Robinsonin hahmon välille. ”Alkuperäinen Robinson” voi astua kolmannessa persoonassa kerrottuun tarinaan kertomaan minä-muodossa ”omin sanoin” elämänsä vaiheista: ”Hänen oma kertomuksensa matkan vaiheista on niin jännittävä, että annamme hänen kertoa omin sanoin – –.” (Paletti 1952: 16.) Paletin mukaelmassa viitataan paitsi olemassa olevaan Defoen tekstiin myös hypoteettiseen konstruktion Robinson Crusoen tarinasta. Lainaukseksi Defoelta voidaan ajatella esimerkiksi seuraava viittaus: ”Joka päivä hän kävi laivalla ja toi sieltä ”kaiken mitä kaksi kättä voi irti saada”, kuten hän itse sanoo.” (Paletti 1952: 20.) Se viittaa Defoen kertomuksen vastaavaan kohtaan: ”olin käynyt hakemassa laivalta kaiken minkä irti sain” (RC 92)¹⁵. Toisaalla Paletin mukaelmassa viittaus Crusoen ”omiin sanoihin” ei kuitenkaan tarkoita kirjaimellista lainaa Defoen tekstistä:

Päiväkirjassaan hän kertoo:

”Olimme kerran kukkulalla, ja ilma oli niin kirkas, että saatoimme nähdä mannermaalle. Silloin Perjantai alkoi hyppiä ja tanssia, ja kun kysyin, mikä hänet teki niin iloiseksi, hän vastasi:

– Olen iloinen! Olen onnellinen! Näen oman maani!["] (Paletti 1952: 39.)

Tässä katkelmassa viittaus Robinsonin päiväkirjaan ei tarkoita sitä päiväkirjaa, jota Defoen Crusoe kirjoittaa. Sen päiväkirjan pitäminen päättyy musteen loppumiseen jo kauan ennen Perjantain saapumista saarelle. Paletin mukaelmassa ”päiväkirjaa” edustaa koko Defoen Robinson Crusoen elämäntarina. Tarinan hypotekstiksi muodostuu ”päiväkirja”, jolla viitataan Defoen koko romaaniin.

Kynäbaarin (1961) mukaelmassa elämänvaiheiden muistiin kirjaaminen voidaan tulkita analogiaksi mukailijan tekemälle mukailulle, Robinsonin elämäntarinan kertomiselle. Saarelta palattuaan Robinson ryhtyy laatimaan kirjaa omista saariseikkailuistaan:

Aina siihen päivään saakka Robinson oli vielä ollut tärkeän työn kimpussa. Hän oli kirjoittanut kirjaa, jossa hän kertoi kaikista autiolla saarella kokemistaan seikkailuista. Hän arveli, ja siinä hän olikin oikeassa, että monet ihmiset mielellään tahtoisivat tietää, miten mies pystyy selviytymään sellaisista tilanteista, jollaisiin Robinson saarellaan oli joutunut. Robinson oli jo lukenut muutamia kohtia kirjastaan äidille ja Perjantaille, joiden mielestä se oli erinomainen. Myös herra Crusoe oli lukenut muutamia kohtia poikansa kirjoittamasta kirjasta ja se oli tehnyt häneen syvän vaikutuksen. Hän ajatteli Robinsonin tavoin, että se kirja tulisi herättämään suurta mielenkiintoa. (Kynäbaari 1961: 93–94.)

Robinsonin kirjoittama kirja kuvastaa pienoiskoossa koko mukaelman funktiota: Robinsonin kirjoittamalle kirjalle annetaan sama merkitys kuin Kynäbaarin mukaelmalla toivotaan olevan sen lukijoille. Kertojan maininta siitä, että monet tahtovat tietää, kuinka mies pystyy selviämään yksin saarella, korostaa kertomuksen hyötypedagogista ulottuvuutta. Lisäksi kirjan kirjoittaminen viittaa Robinsonin kertomuksen saamaan suosioon ja tunnettavuuteen. Robinsonin isän ajatus siitä, että ”kirja tulisi herättämään suurta mielenkiintoa”, voidaan tulkita viittaukseksi Robinson Crusoen saarikertomuksen jo saavuttamaan suosioon.

Myyttitietoisien Robinsonin syntymään viittaa myös Salolan adaptaatio, jonka Robinson-kertoja on Defoen minä-kerronnasta poikkeavalla tavalla irti ajallisista ulottuvuuksista. Kertoja viittaa siihen, että on olemassa kokonainen Robinsonin ”elämäkerta”, josta tässä kerrotaan vain tärkeimmät pääpiirteet:

Noista muistakin elämäntieni retkistä olen valmis kertomaan niille, joilla on kylliksi aikaa kuuntelemiseen, mutta tällä kerralla en ajattele heitä, vaan niitä, jotka tahtovat kuulla vain elämäni tärkeimmästä vaiheesta eli siitä, miten yksinäinen ihminen suoriutui melkein paljain käsin autiolla valtameren saarella keskellä vaaroja jos viehätystäkin. (Salola 1962: 6.)

Alustus luo mielikuvan siitä, että Robinson on ”todellisen elämänsä” fyysisistä puitteista irtautunut myyttinen hahmo, joka elää kirjallisessa maailmassa valmiina kertomaan tarinansa uudelleen ja uudelleen innokkaille kuulijoille. Kerronta muodostaa mielikuvan siitä, että Robinson voi itse tarkastella tarinaansa sen ulkopuolelta tiedostaen sen kirjallisen ja yhteiskunnallisen merkityksen.

Robinson Crusoen myyttisyyttä ja tunnettavuutta heijastelee myös kuvateksti, joka luonnehtii piirroskuvaa Robinsonista: ”Tässä hahmossa maailma minut parhaiten tuntee.” (Salola 1962: 7.) ”Maailma” viittaa koko siihen aikaan, joka on kulunut Defoen teoksen ilmestymisestä Salolan mukaelman ilmestymiseen ja siihen suosioon, jonka tarina on tuona aikana saavuttanut. Kerronnan metafiktiivisyys irrottaa henkilöhahmon Defoen Crusoen aikaulottuvuudesta ajattomaan myyttisen henkilön maailmaan. Samankaltainen osoitus kertomuksen kanonisoitumisesta on Alpo Kupiaisen adaptaatiossa: ”Ja nyt alkaa sarja Robinson Crusoele sattuneita ihmeellisiä seikkailuja, jotka ovat tehneet hänet niin kuuluisaksi.” (Kupiainen 1929: 12.) Sekä Kupiainen että Salola korostavat saarivaihetta ”ihmeellisten seikkailujen” tai ”elämän tärkeimpien vaiheiden” aikana, mikä toimii puolustuksena saarivaiheeseen keskittyvälle adaptoinnille.

Toisen maailmansodan jälkeisessä kirjallisessa kontekstissa korostettiin näkemystä, jonka mukaisesti Robinsonin neuvokkuuden kuvaaminen kiehtoisi lukijoita ja olisi tehnyt kertomuksesta lukijoiden varjokaanoniin kuuluvan klassikon. Tätä näkemystä pidettiin yllä mukaelmissa ja kirjallisuushistoriikeissa ja se voidaan tulkita pyrkimykseksi säilyttää *Robinson Crusoe* lasten- ja nuortenkirjallisuuden valtakaanonissa. Jorma Mäenpää ja Tauno Karilas omaksuivat Paul Hazardin tutkimuksesta *Les Livres, les enfants et les hommes* (1932) (*Kirjat, lapset ja aikuiset*) näkemyksen, jonka mukaisesti aikuistenkirjallisuuden adaptoiminen nuorten lukemistoksi olisi lukijoiden itsensä aikaansaama prosessi. Tämän näkemyksen mukaan lasten omaksi kirjallisuudekseen kaappaamista kertomuksista pedagogiset ja valistavat piirteet ovat karsiutuneet:

1700-luvun koulumestarit sommittelivat opettavia lastenkirjoja ja valistusta rakastavat vanhemmat ja kotiopettajat tyrkyttivät niitä kasvateilleen, mutta kävikin niin – kuten mainittu Hazard itsekin riemastuneena kirjassaan julistaa – että lapset hylkäsivät tämän tietoviisauden ja latteuden. Niin pian kuin lukemisen taito oli saavutettu ja vanhempien ja opettajien silmä vältti, nämä kuivuttaan kahisevat ja sokerinmakeat ja teennäistä tunteellisuutta nyhyhkiävät kirjat heitettiin nurkkaan – ja lapset rupesivat tutkimaan a i k u i s t e n kirjahyllyä. Ja ihme ja kumma – sieltä näiden aikojen parhaat nuortenkirjat löytyivätkin! Sieltä löytyi ennen kaikkea Robinson Crusoe – –.” (Mäenpää 1958: 14.)

Mäenpää jakaa Hazardin illusorisen käsityksen siitä, että lapset olisivat aktiivisia toimijoita heille suunnatun kirjallisuuden kentällä: ””Lapset itse nousivat vastustamaan aikuisten mielivaltaa”, sanoo Hazard. Kun lapsille ei annettu heidän mieleisään kirjoja, he itse valitsivat aikuisten kirjoista sellaiset, jotka antoivat ravintoa heidän mielikuvitukselleen leper-telemättä heille ”rakkaista pikku lukijoista.”” (Mäenpää 1958: 16.) Sama diskurssi ilmenee useista Karilaan kirjoituksista, kuten hänen mukaelmansa takakannesta. Defoen ja mukailijoiden tekijyys katoaa epämääräisyyteen, kun lapsilukijat asetetaan aktiivisiksi toimijoiksi heille suunnatun kirjallisuuden ”mukailijoina”: ”Tämä mainio teos kirjoitettiin 1719

aikuisille, mutta ajanmittaan lapset kaappasivat sen itselleen kuten monet muut klassilliset kirjat.” (Karilas 1965.) Karilas toteaa, kuinka nuoret ryhtyivät tutustumaan aikuisten kirjallisuuteen ja ”hyppäsivät ikävien ja käsittämättömien kohtien yli ja nauttivat seikkailusta sellaisenaan” (Karilas 1966: 118) tai kuinka he valtasivat *Robinson Crusoe*a lukiessaan tarinan itselleen ”ja heittivät lukiessaan menemään sen painolastin: pitkävetiset selitykset ja moraalisaarnat” (Karilas 1962: 8). Sekä Mäenpään että Karilaan mukaan aikuistenkirjoja olisi ryhdytty muokkaamaan nuorisolle, koska tarinoista oli tullut ”nuorten rakastamia” tai nuoret ovat ”ottaneet tarinan omakseen”.

Mäenpään ja Karilaan käsitykset liittyvät kiinteästi lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoitumisen synnyttämään illuusioon lapsilukijoista ”satumaan portinvartijoina”¹⁶ kontrolloimassa itse oman kirjallisuutensa sisältöjä. *Robinson Crusoen* osalta tämän illuusion ylläpitäminen palvelee aikuiskirjailijoiden pyrkimystä osoittaa klassikkojen lukeminen lapsen hyvän maun takeeksi. Lasten itselleen kaappaamat kirjat ovat synonyymi sille, mitä vanhemmat heille suosittelevat.

Diskurssiin kuuluu osin perusteeton käsitys siitä, että *Robinson Crusoen* adaptoituesa lasten lukemistoksi kertomuksen pedagogiset ulottuvuudet olisivat karsiutuneet pois. Sekä Mäenpään että Karilaan maininnoista ilmenee yhä valistuspedagoginen ihanne siitä, miksi Robinson-klassikko on hyvää lukemista lapsille:

[T]ämä Daniel Defoen merkkiteos ilmestyi v. 1719 – paksu kirja, jossa tosin oli saarnaa ja opetustakin, mutta samalla myös seikkailuja ja jännitystä, vaaroja ja alkukantaista elämää riittämiin – kaikki myös kerrottuna niin täsmällisesti ja todentuntuisesti, ettei tarinan aitouteen voinut olla uskomatta. (Mäenpää 1958: 14.)

Siinä mitä tämän ’karsinnan’ perästä jää jäljelle, lienee tärkeintä uskottavuus, jonka Defoe monivuotisen lehtimiesuransa ansiosta pystyi valamaan hengenluomaansa. Kaikki tuntuu teoksessa todelta pienimpiä yksityiskohtia myöten. – –

Nuoria lukijoita kiehtovat myös Robinsonin rakennuspuuhut saarella ja hänen neuvokkuutensa. Rannalle ajautuu haaksirikkoutunut hylky, ja aution valtamerensaaren asukas lähtee hakemaan siitä tarvikkeita. Hän pelastaa kaiken mitä pelastettavissa on, vaatteita, työkaluja, nuoraa, partaveitsiä ja haarukoita myöten. – –

Liikuttavinta Robinsonissa on se, että pelastettuaan tuhosta ruumiinsa hän tahtoo pelastaa myös sielunsa: hän antautuu tehostettuun itsensä tarkkailuun ja kehittämiseen. (Karilas 1962: 8–10.)

Sekä Mäenpään että Karilaan näkemyksissä sentimentaalisen moraalipedagogiikan korvaaviksi arvoiksi nostetaan todentuntuisuus, uskottavuus ja aitous. Karilas eksplikoi näiden ominaisuuksien tuoman arvon: ne tarjoavat lukijalleen mahdollisuuden samastua Robinsonin esimerkilliseen neuvokkuuteen, jota hän käyttää sekä ruumiinsa että sielunsa pelastamiseksi. ”Nuoria lukijoita kiehtovan” ominaisuuden sijasta on kyse nostalgista aikuismukailijaa kiehtovista tarinan ominaisuuksista. Karilaan (1966: 118) näkemyksissä ”seikkailu sellaisenaan” jää jäljelle aikuiskirjallisuudesta nuortenkirjallisuuteen adaptoituun tarinaan, kun siitä poistetaan nuorille lukijoille ikävät ja käsittämättömät kohdat – sentimentaalisuus ja moraalipedagogiikka.

Seuraavissa luvuissa tarkastelen, missä määrin 1900-luvun kuluessa ilmestyneet adaptaatiot olivat Mäenpään ja Karilaan esittämien näkemysten mukaisia. Mitä mukaelmiin jää jäljelle, kun moraalipedagogiikka poistetaan ja millaisesta ”seikkailusta” voidaan puhua suomalaisten *Robinson Crusoe* -mukaelmien osalta?

***Robinson Crusoe* seikkailukirjallisuutena**

Robinson Crusoe on lasten- ja nuortenkirjallisuuden historioissa saanut aseman seikkailukirjallisuuden klassikkona. Seikkailukertomuksiksi (adventure story) määritellään tavallisesti keskiaikaisesta romanssista periytyvä, ulkoisen toimintajuonen varaan rakentuva, tavallisimmin lapsille ja nuorille, useimmiten pojille tarkoitettu kirjallisuus, jossa toiminnallisuus on syvällistä tematiikkaa tai henkilökuvausta tärkeämpää. *Robinson Crusoe* nimitetään usein yhdeksi seikkailukirjallisuuden esikuvista, saariseikkailujen tyypistä ja ”robinsonadi” yhdeksi tyyppillisistä seikkailukertomuksen alalajeista. (Ks. esim. Carpenter & Prichard 1984: 6; Chapman 2001: 9–11; Hanke et. al. 2001: 6–7; Hanlon 2001: 611; Hosiaisuusluoma 2003: 830.)

Seikkailukirjallisuus mielletään tavallisesti lasten- ja nuortenkirjallisuuteen kuuluvaksi lajiksi, mutta useat seikkailukirjojen esikuvista olivat alkuaan aikuisille kirjoitettuja. Moderni seikkailukertomusten genre syntyi romanssien, matkakirjallisuuden ja modernin romaanin traditioille ja se löysi paikkansa syntymässä olevan lasten- ja nuortenkirjallisuuden kentässä. Seikkailukertomusten lajia ei voi pitää tarkkarajaisena, ja lukijakunnaltaan kertomukset voivat tavoittaa sekä lapsi- että aikuislukijoita. M. O. Grenby (2008: 170–173) kyseenalaistaa, voiko seikkailukertomuksia määritellä omaksi lajikseen, sillä usein seikkailu on mauste kertomuksessa, jolla on jokin muu tehtävä.

Modernit läntiset seikkailukertomukset, erityisesti viktoriaanisen ajan meriseikkailut, välittivät kolonialistisen ajattelun, imperialismin ja hegemonisen maskuliinisuuden ihanteita.¹⁷ 1700-luvulta alkaen kirjoitettu ja 1800-luvulla kukoistanut länsimainen seikkailukirjallisuus kuvaa erityisesti maskuliinisia maailmoja; seikkailut kertovat miehistä ja ne edustavat poikien siirtymäriittä poikuudesta miehuuteen ja rajojen luomista muihin miehiin – sekä ystäviin että vihollisiin. Seikkailukertomuksia on nimitetty kartan kaltaisiksi kulttuurisiksi tiloiksi, joissa rakennetaan kulttuurista identiteettiä. Matkakuvausten tavoin seikkailukirjallisuus ponnisti *terra incognita*n, tuntemattoman ja kartoittamattoman alueen lumosta. Kertomusten avulla kotiutettiin maantieteen ja identiteetin rakennelmia sekä normalisoitiin rodun, sukupuolen, luokan ja imperiumin rakenteita. (Green 1991: 2–4, 11, 30–31, 41; Phillips 1997: 3, 14–17.)

Martin Green erottaa brittiläisessä seikkailukirjallisuudessa kahdeksan eri tyyppiä, joista yksi kategoria muotoutuu Defoen romaanista alkunsa saaneen saarigenren ympärille¹⁸. Tähän kategoriaan kuuluvissa seikkailukertomuksissa yhdistyvät tavallisesti seikkailun, maskuliinisuuden, valistuksen ja imperiumin sekä poliittisen ekonomian ideologiat – länsimaisen kulttuurin voiman korostus. Viktoriaanisella aikakaudella seikkailu assosioitui kolonialismiin, mutta 1900-luvun kuluessa patrioottisen maskuliinisuuden ja imperialismin ihannointia alettiin kyseenalaistaa. Kolonialismin ohessa *Robinson Crusoe* -kategorian seikkailut ovat sidoksissa kasvatukseen enemmän kuin muut seikkailutyypit. Green kyseenalaistaa, kuinka ”seikkailullisia” *Robinson Crusoe* -tarinaa seuraavat kertomukset

itse asiassa ovat. Kontekstista riippuen Robinson-kertomukset ovat vaihdelleet radikaaleista konservatiivisiin versioihin ja niiden sankaria on pidetty toisinaan seikkailullisena, toisinaan epäseikkailullisena antisankarina. (Green 1991: 47–48, 52–68; ks. myös Phillips 1997: 22–44, 68–69.)

Robinson-mukaelmat, kuten myös niiden rinnalla eläneet lukuisat robinsonadit, ovat saaneet ilmenemismuotonsa sen mukaan, millaista tulkintaa ympäröivä yhteiskunta on suosinut. Robinsonadien keskiössä on ollut valistuksen ajalta lähtien yksilön selviäminen luonnon keskellä ja luonnon hallinnan ihanne. Romantiikan ja imperialismien myötä robinsonadeissa korostuivat tuntemattomien alueiden valloituksen ja Euroopan ulkopuolisten ihmisten hallinnan ihanteet. Verrattuna esimerkiksi 1800-luvun lopun seikkailukirjallisuuden klassikoihin, Robert Louis Stevensonin *Treasure Islandiin* tai R. M. Ballantynen *Coral Islandiin*, Robinson-mukaelmat tukivat viktoriaanisessa ympäristössä konservatiivisia arvoja, kuten tiukkaa moraalialia ja työnteon arvostusta aarteiden etsinnän sijasta. Tällainen painotus sen sijaan puuttuu useista klassisista saaritarinoista, jotka myös ovat esikuvaansa eksplisiittisemmin kolonialistisia. (Ks. Phillips 1997: 38–40.)

Klassista seikkailukirjallisuutta konservatiivisemmista painotuksista huolimatta *Robinson Crusoe* on saanut eittämättömän seikkailukirjallisuuden maineen. Kertomuksen keskeiset elementit edustavat sitä kuvastoa, jonka varaan robinsonadeiksi kutsutut saariseikkailut sittemmin rakentuivat. Seikkailutarinoille annettujen määritelmien perusteella on vaikea kategorisesti erottaa seikkailullisia elementtejä pedagogisista. Defoen ”adventure” edustaa 1600-luvun kirjallisesta perinteestä nousevaa moraalista seikkailua, joka on myöhempinä vuosisatoina määritelty romantiikan seikkailugenren näkökulmasta. Seikkailulliset ja pedagogiset elementit kuitenkin kietoutuvat toisiinsa Robinson-mukaelmissa. Esimerkiksi Campe-mukaelmiin valistustarkoituksissa lisätty tuntemattoman kasviston ja eläimistön kuvaus palvelee samalla eksotiikan, keskeisen seikkailukirjallisuuden elementin, lisäämistä tarinoihin.

Romantiikan seikkailukertomusten myötä muodostui käsitys *Robinson Crusoe*sta seikkailuhenkisen meriromantiikan keskeisenä edustajana. Yrjö Hirn (1990: 24–28) pitää romaania meriromantiikan tradition – meren vetovoiman, seikkailujen ja vaarojen kaipuun kuvauksen – suurimpana voimannäytteenä. Kuitenkin merellä on erityisesti romaanin ensimmäisen osan kokonaisuudessa sivurooli. Vaikka meri kehystää saarielämää ympäröiviä tapahtumia, keskeisemmällä sijalla on suhde ensisijaisesti muuhun luontoon kuin mereen ja kerronta painottuu hyvin vähän merenkaipuun tai ylipäänsä merenkäynnin kuvaamiseen.

Huolimatta romaanin maineesta seikkailukirjallisuuden klassikkona siitä ei ole suomeksi kirjoitettu yhtään mukaelmaa, jossa pääpaino olisi jännittävien seikkailujen tai meriromantiikan ihannoimisessa. ”Seikkailun” olemus onkin määriteltävä suomalaisessa Robinson-traditiossa eri tavoin verrattuna angloamerikkalaisen seikkailukirjallisuuden perintöön. Suomenkielisissä Robinson-mukaelmissa ei tarjota Defoen romaanin ohi sepitettyä, puhtaasti seikkailua korostavaa tulkintaa – mikäli seikkailulla tarkoitetaan jännittäviä tapahtumia kuten aarteiden etsintää, tuntemattomien maiden valloitusta ja väkivaltaisia taisteluita – ilman hyödyn ulottuvuutta. Suomalaisissa mukaelmissa saaren valloittamisen ja omistamisen funktio on toissijainen verrattuna Defoen romaaniin, eikä laivasta tai saarelta löytyvien ”aarteiden” ympärille ole rakennettu Defoen romaanista irtautuvia seipitteitä. Mukaelmissa ”seikkailu” määritetty Defoen romaanille uskolliseksi tavaksi kuvata haaksirikkoa, Robinsonin puuhia saarella sekä taisteluita paikallisten asukkaiden kanssa.

Ainoastaan Alpo Kupiaisen (1929) ja Eero Salolan (1962) mukaelmissa luodaan Defoen romaanista irtautuvaa, meriromantiikan ja maskuliinisen poikien seikkailukirjallisuuden henkeä. Kupiaisen kertomuksen alussa Robinsonin vaiheet liitetään eksplisiittisesti imperialististen seikkailukertomusten keskeisiin ulottuvuuksiin: merikaipuuseen, tutkimattomien maa-alueiden rikkauksien etsimiseen, maskuliiniseen ideologiaan, villieläimiin ja taisteluihin villi-ihmisten kanssa.

Kauan, hyvin kauan sitten, niinä aikoina, joista nyt aion kertoa teille, teki poikien mieli merille ihan kuten nykyisinkin. Niihin aikoihin se oli paljoo vaarallisempaa kuin nyt. – Nykyisin on maapallollamme vain vähän tutkimattomia maa-alueita, mutta niihin aikoihin oli kokonaisia mantereita, joista esivanhempamme tiesivät ainoastaan vähän tai joista he eivät tienneet mitään ja jotka kiehtoivat rohkeita ja yritteliäitä miehiä ihmeellisten seikkailujen mahdollisuuksilla ja huikaisevilla rikastumistoiveilla.

Eipä ihmekään, että sen ajan pojat kuunnellessaan vanhojen merimiesten juttuja merirosvojen ja villi-ihmisten kanssa käydyistä taisteluista ja ihmeellisiä kuvauksia vähän tunnetuista villeistä eläimistä paloivat halusta lähteä merille onneaan etsimään. (Kupiainen 1929: 5–6.)

Kertojan alustus nostattaa tarinan odotuksia jo ennen sen alkua. Tarinan implisiittinen lukija on poika; jo ensimmäisessä virkkeessä määritellään, kuinka kauan sitten ”teki poikien mieli merille ihan kuten nykyisinkin”. Kertoja liittää tarinan maskuliiniseen, kolonialistiseen seikkailugenreen, jossa länsimaisia utopioita heijastettiin kuvauksiin ”rohkeiden ja yritteliäiden miesten” aarteidenetsinnästä ja kohtaamisista alkuasukkaiden kanssa Euroopan ulkopuolisissa maissa. Tarinan kerrotaan tapahtuneen ”kauan sitten”, mutta samankaltaisuus Robinsonin ja kertomusta lukevien poikien välillä säilytetään: ”Jo hyvin nuorena Robinson päätteli, ettei hän halunnut kuluttaa aikaansa pienessä, maaseutulaisessa konttorissa, vaan tahtoi kyllin iäkkääksi vartuttuaan lähteä merille, juuri samoin kuin monet pojat nykyisin ajattelevat.” (Kupiainen 1929: 6–7.) Robinsonin kotoa lähtö esitetään ymmärtäväisessä sävyssä ja merihaaveiluille annetaan oikeutus.¹⁹

Isällinen kertoja tekee tarinasta korostetusti lapsille kerrotun. Kupiaisen yleisö ei ole enää se kansa ja nuoriso, jolle 1800-luvulla opetettiin perustietoutta maapallon kasveista ja eläimistä. Mukaelman seikkailun pedagogiikka syntyy tietoisuudesta menneen ja nykyisen välisestä ajallisesta erosta. Kertomuksessa korostuu seikkailun viehätys ja lumo – mutta myös se, mitä seikkailun varjolla voidaan oppia. Mukaelmassa elää epävarmana kahtalaisuus siitä, onko Robinsonin tarinaan samastuminen lukijalle esimerkiksi vai vahingoksi, sillä seikkailuun pääseminen edellyttää tottelemattomuutta vanhempia kohtaan: ”Mutta sekä hänen isänsä että äitinsä vastustivat jyrkästi sellaista ajatusta ja hänen kasvetuaan mieheksi koettivat ankarasti suostutella häntä, kunnes he kauan rukoiltuaan häntä heittämään moiset ajatukset mielestään vihdoinkin suuttuivat kovasti.” (Kupiainen 1929: 7.) Vanhempien ja Robinsonin välinen vastakkainasettelu on kertomuksen alkuun kuuluva pakollinen moraaliasetelma, mutta tarinan edetessä myös kertoja taipuu seikkailun houkutuksen vietäväksi. ”Seikkailut” ovat pitkälti synonyymi saarivaiheen kuvaukselle ja ne sisältävät lähinnä Robinsonin uupumattomien toimien kuvausta. Arkisten puuhien lisäksi Kupiaisen kuvaamiin ”seikkailuihin” sisältyy jännittäviä taistelukohtauksia ja moraaliopetusta.

Salolalla "seikkailu" merkitsee sekä meriromantiikan että hyötypedagogiikan ihanointia. Kertomuksen alkupuolella toistuvat usein maininnat meren vetovoimasta: "meri on minua ja minä merta varten", "meri, seikkailuihin houkuttaja, jolle olin antanut pikusormeni, vei nyt koko käden", "kohtaloni oli oleva meri" (Salola 1962: 10, 12, 13). Meri liitetään villin, kahlitsemattoman luonnon myyttiin Defoen romaania avoimemmin. Femiiniseksi seireeniksi merimyyteissä kuvattu meri päättyy usein merimiesten kohtaloksi. *Femme fatale*n kosteaan syliin hukkuvat myös Robinsonin vanhempien varoitukset:

Meri kutsui viekoittelevana, Hullissa on meri, siellä on laivoja ja sieltä aukeavat ihanat tiet suureen maailmaan. Sinne siis palavin mielin kiiruhdin. Ja niin houkuttelevana kohisi korvissani meren kutsu, että siihen kohinaan hukkuivat vanhempieni usein toistuneet varoittavat, neuvovat ja rukoilevat sanat. (Salola 1962: 8.)

Salolalla personoitu meri on keskeisemmässä osassa kuin muissa Robinson-mukaelmissa. Dikotominen suhde mereen säilyy läpi kertomuksen. Meri on samalla kohtalon aiheuttaja ja siitä pelastaja, ahdistus ja toivo. Salolalla romanttinen maalailu ei kuitenkaan palvele ainoastaan seikkailuihin heittäytymisen ja vapauden ihannoinnin teemoja, vaan seikkailunhalua ja meriromantiikkaa ymmärtävin ja niitä lietsovin sanakäantein tarjoillaan myös valistuksen kehitysihanteita.

Suomenkielisessä mukaelmatraditiossa "seikkailu" kiinnittyy meriromantiikkaa näkyvämmiin kristillis-moraalisen ja valistuksellisen tradition muutoksiin. "Seikkailusta" puhuminen saa erilaisia funktioita näiden traditioiden ja Robinson-subjektin määrittelyn osana. Tarkastelemalla lasten- ja nuortenkirja-adaptaatioissa tapahtuvia muutoksia suhteessa "seikkailun" representaatioihin voidaan tehdä tulkintoja niistä kasvatus- ja moraalijattelun muutoksista, jotka tapahtuivat vuosisadan kuluessa suhteessa lapsen itsenäisen subjektiviteetin hyväksymiseen.

2.3. KRISTILLIS-MORAALISEN TRADITION JATKUMOT JA MURROKSET

Defoen romaanille ja kansanvalistusmukaelmille ominainen kristillis-moraalinen arvo-maailma alkoi sekularisoitua 1900-luvun kuluessa. Erityisesti vuosisadan jälkipuoliskolla ilmestyneet adaptaatiot uudistivat kansanvalistustradition tuottamaa kuvaa Robinsonista hierarkkisille suhteille alamaaisena moraalisubjektina. Kristillisen ajattelun sekularisoinnin rinnalla on kuitenkin havaittavissa maallistumistendenssille vastakkainen painotus: Robinsonin korostaminen kristillisenä ihannesubjektina osin Defoen romaanille ominaisessa, osin siitä irtautuvassa muodossa.

Moraalin muutokset

Sotavuosien jälkeen rajoittavien ja kontrolloivien kasvatuskäytänteiden ihanne alkoi murtua ja mukaelmissa valtaavat alaa uudenlaiset käsitykset lapsisubjektista. Sekularisoinnin myötä kansanvalistustradition korostama rikoksen ja rangaistusten ketju purkautuu.

Vuosisadan alkuvuosikymmeniin asti mukaelmissa säilyy ankaran moralisoiva suhtautuminen Robinsonin rikkomukseen – oman tahdon seuraamiseen ja kotoa lähtöön. Toi-

sin kuin kansanvalistusmukaelmissa, joissa rikkomukseksi määrittyi vanhempien tahdon kyseenalaistaminen, lasten- ja nuortenkirjallisuusmukaelmissa lapsen oman tahdon seuraaminen esitetään "seikkailunhalun" seuraamisena. Tämä asetelma on lähtöisin Defoen romaanista, jossa "seikkailu" kytkeytyy kiinteästi pojan vaellushaluun ja asettuu vastakaiseksi vanhempien tahdolle. Romaanin alussa isä kutsuu poikansa juttusilleen ja pitää puheen merille halajavalle pojalleen.

Hän kutsui minut eräänä aamuna huoneeseensa, missä makasi vuoteenomana kihdin kourissa, ja nuhteli minua lempein sanoin. Hän kysyi, mitkä muut syyt kuin pelkkä vaellushalu houkuttelivat minua jättämään isäni kodin ja koko kotimaani, missä minulla sentään oli hyvät etenemisen mahdollisuudet ja missä voisin uutteruuden ja neuvokkuuden avulla koota itselleni omaisuuden ja elää pakotonta ja miellyttävää elämää. Hän sanoi, että seikkailuihin kaukaisille maille lähtevät vain ne, jotka ovat elämässään kerrassaan epätoivoisessa asemassa, tai sitten ne, joiden sekä lähtökohdat että tavoitteet ovat päätähuimaavan korkealla; sanotunlaiset miehet tavoittelevat kunnia ja mainetta ryhtymällä tavallisesta poikkeaviin tekoihin. (RC 10.)²⁰

Pian kotoa lähdön jälkeen "seikkailija" saa vaellushalun seuraamisesta rangaistuksen:

Enkä usko, että maailmasta löytyy toista nuorta seikkailijaa, jonka onnettomuudet olisivat alkaneet yhtä pian ja kestäneet yhtä pitkään kuin minun. -- Aloin nyt vakavasti miettiä tekojani ja sitä, miten oikeudenmukaista oli, että sain päälleni taivaan vihat, kun olin niin katalasti mennyt jättämään isäni kodin ja pakenemaan velvollisuuksiani --. (RC 14–15.)²¹

Ennen toista maailmansotaa ilmestyneissä mukaelmissa seikkailunhalu muodostuu synonyymiksi yksilön omalle tahdolle, vapaudenhalulle ja oman olemuksen seuraamiselle. Sen vastapoolina on auktoriteettien asettama normatiivinen velvollisuus, joka ilmenee velvoitteena, käskynä tai pyyntönä. Perusjännite yksilön vapauden ja ulkoisen velvollisuuden välillä säilyy kaikissa aineistoni mukaelmissa, mutta sen ilmenemismuodot muuttuvat.

Vapauden ja velvollisuuden ristiriita määrittää mukaelmien kuvaamaa yksilöä lähes täysin 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Suomalaisen (1905) adaptaatiossa Robinsonin merille lähtö on Defoen romaanin ja kansanvalistusmukaelmien tavoin auktoriteettien valtaa murentava rikos, josta seuraa välitön rangaistus:

Ankara aallokko alkoi käydä, ja ennen pitkää minä, ensikertalainen merellä, rupeisin voimaan pahoin. Ja siinäkö minä miettimään mieletöntä tekoani: tähän on selvää Jumalan rangaistusta tottelemattomalle pojalle! Isän itku ja äidin varoitukset muistuvat nyt elävästi mieleen, ja omatunto nuhteli minua ankarasti. (Suomalainen 1975/1905: 8.)

Satupirtin (1921) mukaelmassa tämä rikos nimitetään seikkailunhalun seuraamiseksi:

Niinpä lähdin sitte syyskuun I päivänä 1659 hulluudessani tuolle matkalle, jolla jouduin kokemaan enemmänkin kuin tarpeeksi himoitsemiani seikkailuita, ja seikkai-

luita sellaisia, etten luule kenenkään kuolevaisen ennen ja jälkeen minua kokeneen mokomia. – – Minä vaivuin synkän epätoivon valtaan, juoksentelin ympäri kuin mielipuoli ja valittelin ääneen. Jälleen muistuvat mieleeni isäni neuvot ja varoitukset ja äitini kyyneleet, joille olin ollut kovakorvainen. Nyt sain seikkailua tarpeeksi asti, minä mieletön! (Satupirtti 1921: 11–12.)

Kasvatusihanteissa ja näkemyksissä lapsisubjektista käännettiin 1900-luvun jälkipuolella yksilön oman vastuun korostamiseen. Oikea ja väärä määrittyivät yhteiskunnallisten ja ihmisten välisten suhteiden kautta jumalallisen auktoriteetin määrittämän hyvän ja pahan sijasta. Vuosisadan kuluessa tapahtuvat moraaliajatellun muutokset ilmenevät mukaelmissa muuttuvana suhteena Robinsonin rikokseen ja sitä seuraaviin rangaistuksiin.

Rikosta seuraavien rangaistusten toistuva ketju, joiden muistumat Campe-mukaelmissa nostetaan esiin myrskyn, haaksirikon, sunnuntaiden vieton, sairauden ja lopulta äidin kuoleman yhteydessä, alkaa 1900-luvulla ilmestyneissä mukaelmissa lyhentyä. Jo viimeisissä kansanvalistuksellisissa mukaelmissa, Björkillä & Jussilalla, Salolalla ja Kynäbaarin mukaelmassa, kristilliselle hyvän ja pahan järjestelmälle rakentuva moraalialkaa horjua, kun vastuuta äidin kuolemasta ei enää ehdoitta säilytetä pojan harteille. Muista Campe-mukaelmista poiketen Björkillä & Jussilalla Robinsonin kotiinpaluu on säilytetty uskollisena Campen *Robinson der Jüngerelle*, jossa kotimaahansa palannut Robinson kuulee jo matkalla äitinsä kuolemasta.

Robinson matkusti nyt Kuxhavenista Hampuriin ja majoittui pieneen hotelliin, jossa hän sai kuulla, että hänen äitinsä oli kuollut, mutta että isä eli vielä. Hän ymmärsi, ettei hän heti voinut etsiä isää käsiinsä, sillä tähän, joka oli jo vanha, voisi ehkä hänen poikansa paluu koskea niin ankarasti, että kuolisi. Sen vuoksi Robinson lähetti isälleen sanan, että hänellä oli terveiset hänen pojaltaan. Jonkin ajan kuluttua hän lähetti toisen sanan, että poika tulisi pian kotiin, ja vihdoinkin kolmannen, että poika oli Hampurissa – ja niin hän vihdoinkin eräänä päivänä vaelsi kotiinsa.

Kun isä ja poika kohtasivat, he lensivät toistensa syliin. Ainoa, minkä he pystyivät lausumaan, oli: ”Isäni!” – ”Poikani!” Sen jälkeen he puhkesivat ilon kyyneliin. (Björk & Jussila 1945: 123–124.)²²

Mukaelman loppukohtaus on syyllistävän moraalin sijaan Defoen tuhlaajapoikavertauksen täydellistymä: pojan paluu anteeksiantavan isän kotiin (ks. RC 15, 22–23).

Björkin & Jussilan mukaelman tavoin 1960-luvulla ilmestyneissä Salolan ja Kynäbaarin adaptaatioissa äidin kuoleman syyllistävä elementti on lieventynyt. Salolan kertomuksesta ilmenee yhä vanhempien, Jumalan ja kuuliaisen lapsen kolmiyhteys, mutta poikaa ei syyllistetä vanhempiensa kuolemasta. Kynäbaarin adaptaatiossa, jossa rikkomuksen, katumuksen ja sovituksen kaava on ilmeinen, sovituksen luonne kuitenkin eroaa Campe-mukaelmista. Moraalipedagoginen suhde rakentuu ainoastaan vanhempien ja lapsen väliseksi ilman kristillistä ulottuvuutta. Kristillisen dimension poistuminen auktoriteettien välisistä suhteista ilmenee Kynäbaarin mukaelmasta monin tavoin. Ensinnäkin sairastuminen saarella on poistettu. Toiseksi Robinsonin rikkomus esitetään osin tahattomana: isänsä asialle satamaan lähetetty poika nukahtaa laivan lastiruumaan. Kolmanneksi tarinan loppuratkaisu eroaa Campe-mukaelmista. Kertomuksen lopussa kotimaahan palannut Robinson kaipaa takaisin merille, seikkailuihin:

Robinson oli vähitellen vanhentunut, mutta seikkailunhaluaan hän ei ollut menettänyt.

Sen pystyi näkemään monista seikoista.

Varsinkaan kun hän oli yksin Perjantain kanssa, hän ei voinut olla tälle uskomatta haluaan kaukomatkoille. --

– Niin, minä olen unelmoinut!

– Mistä?

– Seikkailuista!

Perjantai ei voinut muistaa, että viime aikoina olisi ollut kysymystä seikkailuista. Konttorissa puhuttiin kylläkin toisinaan seikkailuista, mutta se tapahtui aina leikin varjolla.

– Niin, seikkailuista.... suurista seikkailuista.... ne ovat jälleen kerran saaneet minut valtoihinsa kuten nuoruudessanikin, enkä pysty sitä vastustamaan. Seikkailunhalu on niin oleellinen osa minua kuin nenäni tai silmäni enkä pysty niitä muuksi muuttamaan, en osaa enkä toista. (Kynäbaari 1961: 100, 102.)

Seikkailun kaipuun kanssa asetetaan kertomuksen alun jälkeen toistamiseen vastakkain lapsen, joskin jo aikuisen, ja hänen vanhempiansa tahto. Robinson aikoo suostutella äitinsä antamaan hyväksyntänsä merille lähtöön, mutta isä saa poikansa muuttamaan suunnitelmiaan:

Herra Crusoe, Robinson ja Perjantai olivat yhdessä konttorissa. Herra Crusoe sanoi vakavasti:

– Tiedäthän, että äitisi on muutamia viikkoja ollut vuoteen omana, eikö niin?

– Kyllä, isä!

– Tohtori on tutkinut häntä. Tiedätkö senkin?

– Tiedän, isä!

– Mutta et tiedä tarkalleen, mitä tohtori on sanonut minulle!

– En, isä!

– Hyvä, kerron sen sinulle!

Pelästyneenä Perjantai kysyi:

– Menenkö pois?

– Älä, toivon nimenomaan, että jätät.

Vanhus jatkoi:

– Hän on kertonut minulle, että äidilläsi on ankara sydänsairaus, Robinson, ja että pieninkin mielenliikutus merkitsisi hänen kuolemaansa. Ja jos sinä nyt menet kertomaan hänelle haluavasi lähteä merille, kuten Perjantai on minulle selittänyt, hän ei sitä kesittäisi. Haluatko hänen kuolemansa omalletunnollesi? (Kynäbaari 1961: 112–113.)

Campe-mukaelmista tutun asetelman tavoin lapsen oman tahdon seuraaminen merkitsisi äidin uhraamista. Robinsonin ensimmäinen kotoa lähtö ei vielä merkinnyt äidin kuolemaa, mutta teon tietoinen toistaminen johtaisi tähän. Kynäbaarin Robinsonin on mahdollista sovittaa kertomuksen alun vääriä tekonsa valitsemalla tällä kertaa oikea ratkaisu. Isän esittämä kysymys, ”Haluatko hänen kuolemansa omalletunnollesi?”, osoittaa moraalijärjestelmän ja lapsen omantunnon irtautumisen kristillisestä järjestelmästä. Campe-mukaelmien

Robinsonille rangaistus lankeaa seurauksena lapsen olemukseen sidoksissa olevasta perisyntistä. Kynäbaarin Robinsonille rangaistus, omantunnon tuskat, seuraa vain, jos lapsi tietoisesti, tekonsa seuraukset ymmärtäen, valitsee väärän teon.

Kynäbaarin mukaelman loppuratkaisu heijastelee 1950–60-lukujen aikana vallalle nousvaa uudenlaista käsitystä lapsen ja vanhempien suhteesta. Kun moraalinen ylimpänä auktoriteettina ei enää ole Jumala, myös vanhempien ja lapsen suhde muuttuu. Koska transsendentaalinen ulottuvuus puuttuu, äidin ei tarvitse toimia sovittelijana poikansa väärän teon ja Jumalan välissä, vaan sovituksen mahdollisuus tarjotaan yksilölle itselleen. Väärin toimineen lapsen ei tarvitse tunnustaa, katua, hävetä julkisesti tai pyytää anteeksi Jumalalta, vaan reflektoida omaa toimintaansa (ks. Koski 2001: 80, 107, 122, 170–172). Yksilöä kasvatetaan vastuuseen omasta toiminnastaan esittämällä tekojen seuraukset jo valintatilanteissa.

Vaikka Kynäbaarin Robinson kuvataan edelleen vanhempiinsa sidoksissa olevana moraalisubjektina, kertomuksessa ei vuodateta kuumia kyyneleitä anteeksipyyntönä äidille kuten Heinämaan *Risto Roopenpojassa*, vaan soimaavan omantunnon herättämä katumus vääristä teoista saa aikaan toimeliaisuuden ja vastuunoton omasta tilasta. Apua ongelmiin ei rukoilla Jumalalta vaan niistä selvittää vain omaan itseen turvautuen:

Toivonsa menetettyään hän heittäytyi maahan ja jäi istumaan hetkiseksi pää käsien varassa. Hän muisteli Albatrosia ja kotona olevia vanhempiaan. Näkeeköhän hän milloinkaan enää isäänsä ja äitiään? Oliko hän tuomittu viettämään koko ikänsä tällä autiolla saarella? Tämä ajatus tuntui hänestä kestävämmältä. Suuret kyyneleet kosuttivat hänen kasvojaan. Hän alkoi paremmin ymmärtää tilannetta.

Mutta Robinson ei olisi ollut Robinson, jos hän olisi jäänyt itkemään ja suremaan kohtaloaan.

Hän nousi pystyyn tarmokkaasti.

– Joka tapauksessa, hän ajatteli, minun on pakko tehdä parhaani kestääkseni tämän tilanteen. (Kynäbaari 1961: 43–44.)

Omatoimisuuden ihanne saa kuitenkin merkityksensä suhteessa vanhempiin tapahtuvana moraalisenä toimintana: ”Uskoisinpa vanhempieni olevan tyytyväisiä, jos he voisivat tietää, miten olen pystynyt tulemaan toimeen omin neuvoin.” (Kynäbaari 1961: 64.) Vanhemmat ovat Robinsonille moraalisia auktoriteetteja vaikka kristillinen ulottuvuus puuttuukin.

Moraalisen juonteen muutos näkyy myös muissa toisen maailmansodan jälkeen ilmestyneissä mukaelmissa. Kertomusten loppuun liitetty moraaliopetus sekularisoituu:

Olen matkustanut paljon ja nähnyt suuren osan maailmaa. Palvelijani Perjantai on seurannut minua kaikilla matkoillani, yhtä uskollisena ja uhrautuvaisena kuin saarelakin. Minä puolestani en ole milloinkaan unohtanut sitä arvokasta apua, minkä sain häneltä noina vaikeina päivinä, kun olin yksinäinen haaksirikkoisen kaukana kotoa.

Olen onnellinen, en sen vuoksi että olen rikas ja nautin ihmisten kunnioitusta, vaan ennen kaikkea siksi, että tiedän suoriutuneeni hyvin siitä kokeesta, johon jouduin. Olin tehnyt ahkerasti työtä yksinäisellä saarellani ja säilyttänyt uskoni vaikeimmissakin olosuhteissa. En ollut milloinkaan tietoisesti tehnyt kenellekään pahaa, ja olin auttanut hätään joutuneita, milloin se suinkin oli mahdollista. (Ikkunakirjat 1959: 18.)

Ikkunakirjat-mukaelman lopun uusi ”uskontunnustus” rakentuu rangaistuksen ja katumuksen sijaan oman toiminnan reflektiolle ja sekularisoituneen lähimmäisen rakastamisen sanoman ympärille.

Näkyvä osoitus moraalijattelun sekulaaristumisesta on rikoksen ja rangaistuksen ketjun lyheneminen, mitä voidaan havainnoida tarkastelemalla kertomuksia lopusta alkuun päin. Kertomusten sekulaaristuessa jäävät ensinnä pois niiden loppuun sepitetyt kristillis-moraaliset opetukset. Seuraavaksi Robinsonin sairastumisen kuvaus sekularisoituu, tai sitä ei kuvata enää ollenkaan.

Kaikissa ennen sotavuosia ilmestyneissä mukaelmissa sairastumisen kuvaaminen on säilytetty keskeisellä sijalla, mutta 1940-luvulta alkaen ilmestyneissä adaptaatioissa sairauden kuvaamisen merkitys saa useita eri moraalipedagogisuuden asteita suhteessa lapsen oman tahdon tai seikkailunhalun seuraamiseen. Björkin & Jussilan (1945: 40–42) mukaelmasta sairastumiseen liitetty kristillinen moraalipiirustus puuttuu täysin. Kanteleen (1942: 33–36), Laaksosen (1945: 15–16) ja Karilaan (1965/1945: 48–49) adaptaatioissa sairauteen liittyy katumuksen ja/tai kristillisen kääntymyksen kuvaus, mutta se päättää myös kertomuksen moraalisen kaaren. Mukaelmille on tavallista, että moraalipiirustus painottuu tarinan alkuosassa, mutta se ei korostu enää sairaskokemuksen jälkeen. Sairauden kuvauksen funktio on analoginen Campe-mukaelmien äidin kuolemalle: se on rangaistus tottelemattomuudesta. Sen jälkeinen tarina kuitenkin merkitsee synnin päästön osaa. Tällaisten mukaelmien painopiste on vastakkainen Defoen romaanille, jossa sairauden ja uskonnollisen herätyksen myötä kristillis-moraaliset pohdinnat tarinassa lisääntyvät.

1950-luvulta alkaen mukaelma-aineistossa voidaan havaita kaksi rinnakkaista, yhtä yleistä traditiota. Yhtäältä sairauden kuvaaminen on säilytetty kääntymyksen kuvastajana erityisesti kristillisten järjestöjen mukaelmissa (Eerola 1976, Nippala 1976, de Graaf & Meuronen 1990) sekä muutamissa muissa teoksissa (KK 1957, Ikkunakirjat 1959, Salola 1962, Laury & Rutanen 1977, Arranz & Siirilä 1977, Starck 1983). Toisaalta 1950–60-lukujen vaihteessa yleistyy 2000-luvulle saakka ulottuva traditio, jossa sairauden kuvaaminen sekularisoituu tai se on jätetty kokonaan pois (Paletti 1952 ja 1957, Heiskanen & Magoun, Jr. 1957, Rutanen 1960, Kynäbaari 1961, Palola 1966, Carruth & Ivakko 1975, Niukkanen 1979, Rajala 2002, Wilkes & Heinonen 2005).

Sairauden kuvauksen säilyttävät mukaelmat antavat viitteitä uudesta moraalisen järjestelmän suunnasta. Salolan (1962) mukaelmassa vapauden kaipuun ja omavoimaisuuden synnin vastapoolina ei näyttyädy ainoastaan Jumalaan turvautuminen vaan myös toisen ihmisen läsnäolon tarve.

Tunsin olevani kovassa kuumeessa ja käsitin tautini horkaksi eli malariaksi.

Jalkeilla olemista ei voinut ajatellakaan, vaan minun oli painauduttava levolle. Milloin nukuin, milloin olin puolivalveilla. Hourailin tuon tuostakin ja näin hirvittäviä painajaisunia.

Valveuduttuani omatuntoni syytti minua kaikista elämäni ajattelemttomuuksista ja tottelemattomuuksista.

Isäni kuva kohosi eteeni ja lamaantuneena muistin hänen parastani tarkoittaneet neuvonsa ja varoituksensa.

Oli kuin isäni olisi nyt ollut edessäni tuomarina. – –

Sairaana ollessani näin nyt selvästi, miten vaikeata yksinäisyys voi olla. Kukaan ei auta, ei neuvo, ei huolehdi, ei lohduta.

Mutta tajusin myös sen, että sairaudella voi olla tärkeä merkitys ihmiselle. Se panee hänet ajattelemaan sellaisia asioita, jotka hän terveenä ollessaan niin helposti unohtaa.

Minäkin olin tottunut tuntemaan voimani, kuvittelemaan, että kaikesta yksin suoriudun, omin käsin, omin ajatteluin.

Vain hädän hetkenä ihminen muistaa, miten pieni ja avuton hän on ilman varjelevaa ja ohjaavaa kaitselmusta. Silloin karisee ihmisestä omahyväisyys, ylpeys ja kiittämättömyys.

Kun näin on, ihmiselle koituvat onneksi ne vaikeudet, joita hänen tiellensä silloin tällöin asetetaan. (Salola 1962: 38–40.)

Samaan tapaan kuin Heinämaan mukaelmassa Salolalla isä näyttäytyy jumalallisena auktoriteettina Robinsonin sairastuon äärellä. Heinämaan Risto katuu lapsen ja vanhemman molemminpuolisen kuuliaisuussuhteen rikkomista, jonka seurauksena äiti ei ole häntä hoivaamassa. Salolalla rangaistukseksi koetaan laajemmin yksinäisyys ja sosiaalisten suhteiden puute. Myös Ikkunakirjat-sarjan (1959) mukaelmassa sairaus liittyy yhä enemmän ihmisten kaipuuseen.

Vaikka olin vasta vähän aikaa ollut saarella, aloin jo tuntea oloni kovin yksinäiseksi. Kaipasin ihmistä, joka puhuisi minulle ja rikkoisi sen vihamielisen hiljaisuuden, joka ympäröi minua varsinkin niinä pitkinä sadekauden päivinä, jolloin en voinut lähteä ulos teltastani. Sellaisina päivinä tunsin yksinäisyyteni kaikkein raskaimmin: makasin riippuverkossani, hourailin kuumeessa ja ajattelin kotimaatani, kaipasin isääni ja äitiäni, jotka olin niin kiittämättömästi jättänyt, ja uskoin olevani maailman onnettomin ihminen. (Ikkunakirjat 1959: 6.)

Sekulaaristuvissa mukaelmissa sairauden aiheuttama pysähtymisen ja itsereflektion hetki ei enää kiinnity lapsen, vanhempien ja Jumalan kolmiyhteyden rikkomisen syntiin.

Hän tunsu itsensä hyvin sairaaksi. Hänen päässään jyskytti, kuin myrsky olisi piessyt laivan kylkeä, ja hänen koko ruumiinsa värisi. Kesti päiviä ja viikkoja, ennenkuin hän toipui sen verran, että hän jaksoi lähteä metsälle. Hän oli käynyt niin heikoksi, että hän tuskin jaksoi kantaa pyssyään. Ruoka ei liioin maistunut hänelle. Mutta sitkeästi ponnistellen hän sai jälleen voimansa takaisin, ja hän tunsu suurta kiitollisuutta elämästä, joka oli hänelle annettu. (Palola 1966: 15.)

Palolan adaptaatiossa ainoastaan maininta ”elämästä, joka oli hänelle annettu” voidaan tulkita viitteellisesti uskonnollisävytteiseksi, mutta sairastumisen kristillis-moraalinen ulottuvuus on poistettu kokonaan.

Mukaelmissa, joista sairauden kuvaaminen on jätetty pois, rikoksen ja sitä seuraavan rangaistuksen kaari on entistä lyhyempi. Tällaisissa kertomuksissa moraalista ulottuvuutta ilmentää ainoastaan tarinan alun ristiriita Robinsonin ja hänen vanhempiensa välillä. Paletin (1952) mukaelmassa katumus ja rangaistus seuraavat ensimmäisessä myrskyssä:

Robinson Crusoe, tämän kertomuksen sankari, syntyi vuonna 1632 Yorkin kaupungissa. Hän oli vanhempiansa kolmas lapsi, ja hänen isänsä tahtoi, että hän olisi opiskellut lakia. Mutta poika oli seikkailunhaluinen ja halusi merille. – – Laiva oli tuskin päässyt avomerelle, kun se joutui rajumyrskyn kouriin. Robinson tuli hirveän merikipeäksi ja katui kovasti, että oli lähtenyt kotoa salaa ja vastoin vanhempiansa tahtoa. (Paletti 1952: 5–6.)

Ensimmäisen myrskyn jälkeen katumuksen ja tunnustamisen rituaali on suoritettu, eikä aiheeseen enää palata loppukertomuksen aikana. Myös suhdetta Jumalaan kuvataan uudella tavalla mukaelmissa, joissa Robinson-subjektiin kohdistuva moraali vähenee. Pojan ei tarvitse suorittaa katumuksen aktia voidakseen olla kiitollinen kaitselmuksen huolenpidosta.

Mukaelmissa, joista kristillinen moraaliajattelu on poistettu kokonaan, rikoksen ja rangaistuksen moraalityökalut jää vaille pohjaa. Kun lapsen oman tahdon seuraaminen ei muodostu enää rikkomukseksi vanhempia tai Jumalaa kohtaan, rangaistus jää vaille legitimaatiota. Lapsen ja vanhemman tahtojen eriyvyys ei merkitse enää korjaamatonta katkostusta, syntiä. Vaikka vanhemmat olisivat surullisia lapsensa valinnasta, sitä ei tarvitse sovitaa katumuksella, anteeksipyyntöillä tai vanhempien hoivaamisella. Mukaelmissa, joista uskonnollisuus on poistettu kokonaan²³, Robinson ei koe katumusta tai syyllisyyttä kotoa lähdöstään, vaikka vanhempien ja lapsen tahdot ovat vastakkaisia:

Synnyin vuonna 1632 Yorkin kaupungissa Englannissa. Isäni oli antanut minulle hyvän kasvatuksen ja toivoi minusta lakimiestä. Minä kuitenkin kaipaasin merille, ja vihdoin tämä kaipaus kävi niin voimakkaaksi, että hiukan rahaa säästettyäni karkasin kotoa ja matkustin Lontooseen. (Rutanen 1960: 4.)

Robinson Crusoe oli rikkaan englantilaisen kauppiaan poika. Hänen molemmat vanhemmat veljensä olivat kadonneet teille tietymättömille merimatkoillaan, ja siksi isä olikin iloinen Robinsonin ottaessa aikanaan liikkeen hoitaakseen.

Mutta tasainen, rauhallinen elämä ei miellyttänyt poikaa, vaan hän tahtoi lähteä etsimään seikkailuja. Vanhempiansa vastusteluista huolimatta hän nousi Afrikkaan purjehtivaan laivaan. (Niukkanen 1979: 2.)

Mukaelmissa jännite toivotun käyttäytymisen ja sen rikkomisen välillä kuitenkin säilyy: Rutasen adaptaatiossa puhutaan kotoa ”karkaamisesta” ja Niukkanen Robinsonin lähtee matkalle ”vanhempiansa vastusteluista huolimatta”. Vanhempiin liittyvä moraalinen alkuasetelma on poistettu täysin ainoastaan uusimmasta aineistoni mukaelmasta:

Kauan sitten Englannissa asui poika nimeltään Robinson Crusoe. Koulu tai kirjat eivät häntä kiinnostaneet. Hänen suurin toiveensa oli ryhtyä merimieheksi. Heti kun Robinson oli kyllin vanha, hän lähti maailmalle. Hän ystäväystyi muiden seikkailijoiden kanssa ja yhdessä he alkoivat suunnitella matkaa Afrikkaan. (Wilkes & Heinonen 2005: 3–4.)

Kuitenkin Wilkesin & Heinosen mukaelmassa seikkailunhalu esitetään vastakkaisena koulunkäynnin halulle, yhteiskunnalliseen rooliin sopeutumiselle. Moraalinen jännite on kertomuksessa läsnä, joskin muotoaan muuttaneena.

Robinson Crusoe kristillis-individualistisena ihannesubjektina

Robinson Crusoe -kertomusten vähittäinen sekularisoituminen herätti myös vastustusta. Vastareaktionä sekä mukaelmien sekularisoitumiselle että yleiselle maallistumiselle voidaan tarkastella kolmea luterilaisen kirkon sisäisten ja vapaiden suuntien herätyskristillisten kustantajien julkaisemaa mukaelmaa. Mirja Nippalan *Robinson Crusoe* (1976) on helluntaiherätyksen Ristin Voitto -kustannusliikkeen kustantama. Tuulikki Eerolan adaptaatio (1976) on viidenteen herätysliikkeeseen kuuluvan lähetysjärjestön, Kansanlähetyksen, ylläpitämän Uusi Tie -kustantamon julkaisema. Anne de Graafin & Heljä Meurosen (1990) mukaelman on kustantanut evankelisen herätysliikkeen suomenkielinen keskusjärjestö, Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys (SLEY).²⁴ Tarkastelen erityisesti kahta ensin mainituista mukaelmista, jotka ovat Defoen romaanille varsin uskollisia nuortenkirjoja. Vertaan mukaelmien sisältöjä SLEY:n mukaelmaan, joka on kahta ensimmäistä huomattavasti lyhyempi lastenkirja.

Vuonna 1976 ilmestyneet mukaelmat julkaistiin herätyskristillisten järjestöjen nousun myötä. Herätyskristilliset liikkeet syntyivät protestanttisen kristillisyyden perinnölle uuden ajan empiristisen ja individualistisen ajattelun nousun myötä sekä vastareaktionä valistuksen uskontokriittisyydelle. Suuntaukset edellyttävät tietoista kääntymyskokemusta ja individualistista uskonkokemusta vastapainona aikaisemmalle kollektiivin varaan rakentuvalla kristillisyydelle. Lisäksi ne korostavat *Raamatun* merkitystä elämän ohjenuorana. (Pokki 2005: 9–15, 20–21.)

Sodanjälkeisessä Suomessa sekularisoituminen ja kirkon yhteiskunnallisen auktoriteetin murros vaikuttivat siihen, että herätyskristillisiä liikkeitä nousi maallistuvan yhteiskunnan ja luterilaisen kirkon vastapainoksi. Yhteiskunnan rakenteellisen ja aatteellisen muutoksen koettiin uhkaavan kristillistä elämäntapaa ja arvomaailmaa. Helluntaiherätys perustettiin vuonna 1908, Kansanlähetyksen vuonna 1967, ja niiden molempien kannatus sekä kristillinen kustannustoiminta kasvoivat voimakkaasti 1960-luvun lopulta lähtien 1970-luvulle saakka. (Ks. Huotari 1981: 21–23, 59–60; Ahonen 1994: 329–334, 365–367; Murtorinne 1995: 320–322.)

Kristillinen kapinahanke ilmenee Nippalan ja Eerolan mukaelmissa kritiikkinä *Robinson Crusoe* -adaptaatioiden sekularisoitumista vastaan. Molemmissa teoksissa *Robinson Crusoe*ta kuvataan ennen kaikkea kristilliseksi kirjaksi²⁵ ja mukaelmien korostetaan säilyttäneen sen ”kristillisen sanoman”, jonka Defoe oli teokseensa liittänyt. Nippalan mukaelman takakansitekstin mukaan teos on ”kristillinen romaani käsillä olevana laitoksena, joka sisältää lähes täydellisenä alkuteoksen kristillisen sanoman.” Myös kirjojen alkusanoissa korostetaan, kuinka useista lyhennelmistä on poistettu Defoen romaanin ”hengellisyys”.

Monia lyhennelmiä laadittaessa hengelliset kohdat on miltei kokonaan poistettu, minkä vuoksi Robinson Crusoe on useimmille vain seikkailukertomus. Nyt esillä olevassa laitoksessa on käytetty erästä kaikkein parhaimmista lyhennelmistä. Siihen on kuitenkin lisätty asianomaisiin kohtiin huomattava osa niistä alkuperäisteoksen kuvauksista, joissa kerrotaan Crusoen hengellisistä kokemuksista. (Nippala 1976: 7.)

Yleensä Robinson Crusoe on ilmestynyt lyhennettyinä laitoksina. Sellainen on tämäkin laitos, alkuperäinen Defoen teos on enemmän kuin kaksi kertaa tämän nyt ilmestyvän mittainen. Tuon yksinäisen saaren seikkailun jälkeen Defoe kuvaa vielä Robinson Crusoen uusia seikkailuja. Useimmista laitoksista on jätetty myös kirjan hengellinen puoli kokonaan pois. Kuitenkin juuri se nimenomaan kuuluu Defoen alkuperäiseen teokseen olennaisena sanomana. (Eerola 1976: 6.)

Mukaelmissa Defoen teoksen ”kristillinen sanoma” ja ”hengellisyys” on säilytetty tiettyjen tekstikatkelmien poistoilla, uskonnollisen aineksen säilyttämisellä ja parateksteissä annetuilla lukumalleilla. Kertomuksiin ei ole seipitetty mitään Defoen romaanin ulkopuolelta ja niissä on seurattu tarkasti alkuteoksen tapahtumia.²⁶ Paratekstit nostavat esille kolme järjestöjen uskonnollisille painotuksille ominaista seikkaa: *Raamatun* keskeisyyden, yksilöllisen kääntymyskokemuksen ja lähetystyön merkityksen. Herätyskristillisyyden painotuksissa *Raamattua* pidetään elämän ylimpänä ohjenuorana. Lisäksi korostetaan henkilökohtaista kääntymyskokemusta uskon edellytyksenä. Näiden ohessa uskovon yksilön toivottua suhdetta ei-uskoviin pidetään esillä evankelioinnin ja lähetystyön korostamisella.

Toisen maailmansodan jälkeen Suomessa voimistunut herätyskristillisuus painotti *Raamatun* roolia kristinuskon ytimessä. 1960-luvun radikalismi ja pyrkimykset väljempään raamatuntulkintaan aiheuttivat vastarintaa herätysliikkeiden piirissä. Voimakkaimmin *Raamatun* arvovaltaa ja fundamentalistista tulkintaa korostettiin uuspietistisissä liikkeissä, joihin Kansanlähetys kuuluu. (Huotari 1981: 62–63, 73, 107.) *Raamatun* korostus voidaan lukea myös Eerolan mukaelman alkusanoista:

Robinson Crusoe on enemmän kuin muut Defoen kirjat, se kuvaa miestä, joka paljossa muistuttaa tekijäänsä – hänelle Raamattu tulee elämän kirjaksi, jota hän tutkii päivittäin, hän näkee kristillisyyden luonteeseen kuuluvan jokapäiväisen ja kokosydämisen antautumisen Jumalalle. (Eerola 1976: 6.)

Defoen ja Robinsonin rinnastuksessa tekijän oma hurskaus ja siveys lisäävät teoksen painoarvoa. Teoksen merkitystä perustellaan Defoen omalla elämäntutkimuksella. *Raamatun* tutkiminen ja Jumalalle antautuminen nostavat teoksen muiden Defoen teosten yläpuolelle. Niin ikään helluntaiherätyksen mukaelman jälkisanoina korostuu *Raamatun* keskeisyys:

Robinson Crusoe kuvaa ehkä enemmän kuin mikään muu Defoen romaaneista miestä, joka muistuttaa kirjailijaa itseään – miestä, joka tuli riippuvaiseksi Raamatustaan, joka rukoili palavasti Jumalaa ja tunsu päivittäisen syvällisen hartaudentarjoituksen kristityn normaaliksi toiminnaksi. (Kilby 1976: 298.)

Myös de Graafin & Meurosen (1990) mukaelmassa *Raamatun* keskeinen merkitys Robinsonille nostetaan esille sekä itse kertomuksessa että kansiteksteissä.²⁷ Kristillisten järjestöjen adaptaatiot palauttavat Defoen romaanin yksilöllisen, *Raamattuun* nojautuvan uskonnollisuuden tarinan keskiöön.

Raamatun keskeisen roolin lisäksi Nippalan ja Eerolan mukaelmien parateksteissä painottuu herätyskristillisten järjestöjen korostama uskonelementti – henkilökohtainen

kääntymyskokemus. Eerolan mukaelman takakannessa mainitaan Robinsonin kokevan "uskonnollisen murroksen", joka saa alkunsa, kun "elämäänsä sisältöä etsivä nuori mies jättää kotinsa, lähtee merille ja joutuu siellä merihätään". Nippalan (1976: 7) teoksen esipuheessa mainitaan, kuinka Robinson "havaitti olevansa syntinen" ja "otti vastaan Kristuksen Vapahtajanaan". Saarielämän keskeiseksi opetuksiksi muodostuu syntisen yksilön kristillinen kääntymys. Kansanvalistustradition kollektiivisen kristillisyyden sijaan korostuu individualistisen yksilön henkilökohtainen suhde Jumalaan. Nippalan ja Eerolan mukaelmien paratekstit viittaavat hengellisesti eksyneeseen Robinsoniin, jonka täytyy "löytää" Jumala yksilöllisen uudelleensyntymän kautta. Näin teosten lukumalliksi muodostuu hengellinen kehityskertomus, kuvaus herätyskristillisyyden korostamasta "hengellisestä nälästä", "etsinnästä", "elämän kadottamisesta" ja sen uudelleen "löytämisestä".

Defoen romaanin kristillisyyden ydin näyttää sopineen lähes sellaisenaan herätyskristillisten suuntausten ideaalien korostamiseen: sekä Nippala että Eerola kuvaavat kääntymyksen kokemuksen hyvin uskollisesti Defoen romaanille.²⁸ Myös de Graafin & Meurosen mukaelmassa syyllisyyden ja katumuksen kokemukset saavat aikaan *Raamattuun* tarttumisen, rukoilun ja anteeksipyyntöä Jumalalta. Kuitenkin SLEY:n mukaelman kristillisyyden suunta on muuttunut perisyntikristillisyyden totaalista pahuutta korostavasta ihmiskäsityksestä. Robinsonin kääntymyskokemuksen jälkeen saari ei muodostu syntisen ihmisen leimaamaksi lankeemuksen paikaksi: "Saarellani ei ollut pahuutta, ja se oli puhdas. Pysähdyin taas ajattelemaan, kuinka minulla oli kaikki mitä tarvitsin. Saarellani ei ollut varkauksia, ei itsekkyyttä. Se oli monin tavoin kuin paratiisi." (de Graaf & Meuronen 1990: 27.) Katkelma heijastaa käsitystä ihmisyyhteisöissä väistämättä syntyvästä pahuudesta, mutta kristillisen kääntymyksen kokenut yksilö ei enää tuota sitä ympärilleen perisyntin leimaaman ihmisen tavoin. Katkelma korostaa dikotomiaa uskovan ja ei-uskovan ihmisen välillä: Robinsonin saari symboloi kristillisen kääntymyksen kokeneen yksilön elämää synnistä puhtaassa lintukodossaan, "maailmallisten" ihmisten pahuudesta eristettynä ja heidän yläpuolelleen korotettuna.

Eerolan ja Nippalan mukaelmissa sairauden aikaansaama kääntymyskokemus on säilytetty yksityiskohtaisesti. Aikalaismukaelmissa tavallisesti lyhyesti ohitettua sairastumista ja kääntymystä kuvataan Eerolan mukaelmassa kaikkiaan yhdeksän sivun verran.²⁹ *Raamatun* löytymisellä on keskeinen rooli, sillä sen lukeminen sinetöi kääntymyksen. *Raamatun* merkitystä on molemmissa mukaelmissa korostettu pienin sensuroinnein. Defoen Crusoelle ei *Raamattu* yksin ole riittävä parannus sairauteen, sillä kääntymyksen kohdattessaan hän on juopunut muustakin kuin Jumalan sanan voimasta:

Taivas minut epäilemättä johdatti sen arkun luo, sillä siitä löysin lääkkeen niin sielulle kuin ruumiillekin. Avasin arkun, josta löytyi se mitä olin lähtenyt etsimäänkin, nimittäin tupakka, mutta samassa paikassa olivat myös muutamat laivalta pelastamani kirjat, ja otin käteeni yhden Raamatuista. Siihen mennessä minulla ei ollut vielä kertaakaan ollut aikaa – eikä kyllä haluakaan – käydä niitä tutkimaan, mutta nyt siis tartuin Raamattuun ja kannoin sen ja tupakan pöydälleni.

En tiennyt miten tupakkaa olisi pitänyt käyttää sairauden torjumiseen, enkä tiennyt sitäkään olisiko tupakka siinä asiassa hyödyksi vai haitaksi, mutta kokeilin joka tapauksessa useita eri tapoja aivan kuin olisin lujastikin uskonut, että jokin niistä lopulta tehoaisi. Pureskelin ensin pientä lehdenpalaa suussani, ja se olikin niin vah-

vaa ja vihreää, että aivot tuntuivat puutuvan päässäni, kun en ollut moiseen tottunut. Seuraavaksi liotin tupakkaa pari tuntia rommikupillisessa juodakseni annoksen juuri ennen nukkumaanmenoa, ja viimein poltin tupakkaa hiiliastiassa, työnsin nenäni sen ylle ja hengitin katkua kunnes kuumuus kävi ylivoimaiseksi ja olin tukehtua saavuun.

Näiden toimitusten välillä tartuin Raamattuun ja aloin lukea, mutta pääni oli tupakasta niin pyörällä, ettei lukemisesta tahtonut sillä kertaa tulla mitään. Ensimmäiset sanat, jotka osuivat silmiini, kun avasin kirjan sattumanvaraisesta kohdasta, olivat nämä: "Huuda minua avuksi hädän päivänä! Minä pelastan sinut, ja sinä kunnioitat minua." (RC 122–123).³⁰

Defoen *Crusoe* kokee uskonnollisen herätyksensä tukevasti päihteiden vaikutuksen alaisena. Eerolan mukaelmasta rommin nauttiminen on poistettu ja tupakkakin jätetään marginaaliseen asemaan *Raamatun* löytymiseen verrattuna. Nippalalta päihteiden käyttö on sensuroitu katkelmasta kokonaan:

Menin hakemaan sitä [tupakkaa] – epäilemättä taivaan johdattamana – sillä kirstusta löysin parannuksen sekä sielulleni että ruumiilleni. Tupakan sain käsiini kirstun avattuani, ja kun säilytin siinä myös vähäisiä kirjojani, otin esille aikaisemmin mainitsemistani raamatuista yhden. Tähän asti minulla ei ole ollut halua tai aikaakaan silmäillä raamattua. Nyt ryhdyin tutkimaan Pyhää Kirjaa, ja vaikka päätäni kivisti niin, etten voinut kunnolla lukea, nämä sanat sattuivat silmiini avattuani kirjan umpimähkään: "Avuksesi huuda minua hädässäsi, niin minä tahdon vapahtaa sinut, ja sinun pitää kunnioittaman minua." (Eerola 1976: 54.)

Otin arkusta yhden Raamatuista, joista aikaisemmin mainitsin ja joiden katsomiseen minulla tähän mennessä ei ollut ollut aikaa sen paremmin kuin haluakaan. Otin Raamatun esiin ja aloin lukea. Ensimmäiset silmiini osuneet sanat olivat nämä: – Avuksesi huuda minua hädän päivänä, niin minä tahdon auttaa sinua, ja sinun pitää kunnioittaman minua. (Nippala 1976: 103.)

Eerolalla "pään kivistystä" ei aiheuta tupakan ja rommin yhteisvaikutus kuten Defoella, vaan lukija tulkitsee sen sairaudesta johtuvaksi. Päihteitä koskeva sensurointi on mukaelmissa ilmeistä, sillä muutoin yksityiskohtaisesti Defoen romaania seurailevista mukaelmista lähes kaikki alkoholin tai tupakan käyttöön viittaavat kohtaukset on poistettu.³¹ Sensurointien ansiosta Defoen teoksen "kristillinen sanoma" kirkastuu entistä selvemmin järjestöjen opillisten ja moraalisten sääntöjen näkökulmasta. Helluntaiherätyksen ideologiaan nautintoaineiden välttely on kirjattu avoimesti (ks. Heino 2002: 86) ja myös viidesläisen herätysliikkeen suhtautuminen päihteisiin on kriittinen. Ilman sensurointia myyttiä *Crusoe*sta raittiina hengenmiehenä ja kristityn ihannesubjektin esikuvana olisi vaikeampi pitää yllä eikä hän näyttäytyisi Nippalan mukaelman jälkisanoina kuvatun Defoen kaltaisena, "juoppouden ja irstauden paheista" vapaana kristittynä (Kilby 1976: 298).

Raamattukorosteisuuden ja yksilön kääntymiskokemuksen lisäksi Nippalan ja Eerolan mukaelmien parateksteissa kuvataan Robinsonia lähetystyöntekijänä. Robinsonin ja Perjantain välisen suhteen kuvaus lienee yksi niistä piirteistä, joiden vuoksi Defoen romaani

on saavuttanut suuren suosion kolonialistisen kristillisyyden ideaalin välittäjänä – kuvaahan se valkoista kristittyä pakana-Perjantain hallitsijana ja käännättäjänä. Defoen Crusoelle sivilisoitumisen ja valtiollisten rakenteiden luomisen edellytyksenä on kristinusko. Defoen ajattelussa kristinuskolla on yhteiskuntaa muovaava vaikutus, mikä korostuu erityisesti romaanin kolmannessa osassa.

[W]here-ever Christianity has been planted or profess'd nationally in the World, even where it has not had a *Saving* Influence, it has yet had a *Civilizing* Influence: It has operated upon the Manners, the Morals, the Politics, and even the Tempers and Dispositions of the People: It has reduc'd them to the Practice of Virtue, and to the true Methods of Living, has wean'd them from the *Barbarous* Customs they had been used to, infusing a Kind of Humanity and Softness of Disposition into their very Natures; civilizing and softning them, teaching them to love a Regularity of Life, and filling them with Principles of generous Kindness and Beneficence one to another; in a Word, it has taught them to live like Men, and act upon the Foundations of Clemency, Humanity, Love, and good Neighbourhood, suitable to the Nature and Dignity of God's Image, and to the Rules of Justice and Equity, which it instructs them in. (SR 135.)

Kristinuskon levittäminen kaikkialle maailmaan on Defoen näkemyksissä edellytys Jeesuksen lupauksen täyttymiselle: kaikki kansat kattava kristillinen valtakunta ennakoi taivasten valtakunnan syntyä. Teoksessa esitetään, että kristillisen uskon tulisi olla yhteiskunnallista ja kristillisen opin hallinnon rakennuspohjana.

But I am loth to say we should take this for a Fulfilling the Promise made to the Messiah, that his Kingdom should be exalted above all Nations, and the Gospel be heard to the End of the Earth, I was going to say, *and yet without any Prophaneness*; that we hope God will not *put us off* SO. I must acknowledge, I expect in the Fulfilling of these Promises, that the Time will come, *when the Knowledge of God shall cover the Earth, as the Waters cover the Sea* -- that is to say, that the Christian Religion, or the Profession of the Doctrine of the MESSIAH, shall be made national over the whole Globe --. (SR 201.)

Kristillistäminen oli Englannin siirtomaapoliittinen ihanne, jota toteutetaan romaanin ensimmäisessä ja toisessa osassa. Crusoen saaren "kansalaisuus" edellyttää kristinuskon omaksumista. Kristillistämisen ja kolonialismin välinen yhteys vaikutti myös protestanttisten järjestöjen tekemän lähetystyön perustalla (ks. esim. Löytty 2006: 39–40, 71). Eerolan adaptaation takakansitekstissä ja Nippalan mukaelman esipuheessa Robinsonin ja Perjantain suhdetta kuvataan "lähetystyöksi":

Tämän kirjan tavallisimmista, runsaasti lyhennetyistä laitoksista puuttuu kokonaan sanoma, jota kirjailija itse on pitänyt tärkeänä: Robinsonin uskonnollinen murros ja sitä seurannut lähetystyö, Robinsonin ja Perjantain keskustelut uskon asioista. (Eerola 1976.)

Alkuperäisessä Robinson Crusoessa oli monia kohtia, joissa kerrottiin Pyhän Hengen toiminnasta hänen sydämessään. Niinpä hän havaitsi olevansa syntinen, otti

vastaan Kristuksen Vapahtajanaan. Jatkuvasti hän pani merkille Jumalan rakastavan huolenpidon kaikkina aikoina, silloinkin kun hän oli mitä suurimmassa ahdingossa. Vielä hän yritti johdattaa ystävänsä Perjantain Herran luo. (Nippala 1976: 6–7.)

Molemmat mukaelmat korostavat evankelioivan herätyskristillisyyden lähetystyölle antamaa merkitystä, yksilöllisen kääntymyksen aiheuttamaa toimintaa sielujen pelastamiseksi (ks. esim. Ahonen 1994: 318–320, 328–329). Teoksissa kuvataan, kuinka Robinsonin tie ”lähetystyöhön” käy individualistisen heräämisen, uskonnollisen murroksen, katumuksen ja henkilökohtaisen uudestisyntymisen kautta. Nippala-sitaatissa korostetaan prosessin alkua helluntaiherätyksen opin mukaisesti Pyhän Hengen aikaansaannoksena.³² Keskeisessä roolissa on käännättäjän näkökulma – Robinsonin ansiot Perjantain sielun pelastajana:

Sinä pitkänä aikana, jonka Perjantai nyt oli ollut kanssani ja oppinut puhumaan minulle ja ymmärtämään minua, olin laskenut perustuksen uskonasioiden tuntemisesta hänen mieleensä. – Näin avasin vähitellen hänen silmänsä. Hän kuunteli erittäin tarkkaavasti ja hyväksyi ilolla ajatuksen, että Jeesus Kristus lähetettiin meitä pelastamaan –. Nyt minusta tuli väline Sallimuksen käteen auttamaan villin miespoloisen hengen – ja, kukaties, sielun – pelastamisessa. Halusin tuoda hänet uskon ja Kristinopin todelliseen tuntemiseen, jotta hän voisi oppia tuntemaan Kristuksen Jeesuksen, jonka tunteminen merkitsee iankaikkista elämää. – Villistä oli nyt tullut hyvä kristitty, paljon parempi kuin minä, vaikka minulla on syytä toivoa, ja Jumala sen tietää, että olimme yhtä katuvia ja yhtä lohdutettuja parannuksentekijöitä. (Nippala 1976: 223–224, 228.)

Toisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa lähetystyön perustaa alettiin tarkastella aiempaa kriittisemmin silmin. Postkolonialistinen kritiikki nosti esille lähetystyön kulttuuri-imperialistiset ja kolonialistiset ulottuvuudet. Tämä kritiikki ei ole saanut jalansijaa Nippalan tai Eerolan muokkauksissa, joissa lähetystyön nimissä tapahtuvalle kolonialistiselle toiminnalle ja kulttuuri-imperialismille annetaan täysi oikeutus. Mukaelmat toistavat Defoen kertomuksen länsimaisesta valkoisesta miehestä, joka ottaa Amerikan alkuasukkaan palvelijakseen ja käännättää tämän englantilaisten lähetysaarnaajien omaksunan lähetyskäskyn mukaisesti: menkää ja opettakaa englantia kaikille kansoille (ks. Schlunk 1973: 171). Perjantain kuvataan olevan kristittyinä samalla viivalla kuin Robinsonin, mutta kulttuurillisesti ja ihmisoikeudellisesti hän on Robinsonin alamainen. Tämän suhteen määrittely ”lähetystyöksi” välittää kuvaa lähetystyöntekijän jumaluudesta pakanoiden edessä ja antaa siunauksensa länsimaisen ihmisen tekemälle alistamiselle. Mukaelmat, jotka nostavat esipuheessaan Robinsonin toiminnan esimerkin asemaan, vahvistavat ja antavat hyväksyntänsä myös tarinan kantamalle arvomaailmalle.³³

Nippalan ja Eerolan muokkauksien ”lähetystyön” keinot ovat kuitenkin Defoen romaanin ”miekkälähetystä” inhimillisempiä. Molemmista muokkauksista alkuasukkaiden surmaamisen kuvaukset on joko poistettu tai sensuroitu niin, ettei tappamista mainita suoraan. Vertrattaessa villejä vastaan tehdyn hyökkäyksen kuvausta Defoen romaaniin voidaan havaita, kuinka muokkauksissa Robinsonin suhtautuminen väkivaltaisuuksiin saadaan näyttämään Defoen romaania vastentahtoisemmalta:

Etenin ensin hitaasti, mutta sitten kävin äkkiryssänsä ensimmäisen kimppuun ja tainnutin hänet kiväärinperällä. En halunnut laukaista asetta *etteivät muut olisi kuulleet* – –. Kun olin iskenyt maahan ensimmäisen villin, toinen pysähtyi pelästyneenä näköisenä, ja kun lähdin häntä kohti ja tulin lähemmäs, näin että hänellä oli jousipysy ja hän valmistautui parhaillaan ampumaan sillä minua, joten minun oli kuitenkin pakko ampua ensin, minkä teinkin *ja surmasin hänet yhdellä laukauksella*. (RC 250–251; kursivointi minun.)³⁴

Samaan aikaan menin hitaasti lähemmäs kahta perässä tulevaa kohti, hyökkäsin sitten äkkiä edellä tulevan kimppuun ja työnsin hänet maahan pyssyn perällä. Olin vastahakoinen ampumaan. Kun olin saanut tämän miehen maahan, toinen takaa-ajajista pysähtyi ikään kuin säikähtäneenä. Juoksin joutuin häntä kohti. Tullessani lähemmäksi huomasin, että hänellä oli nuoli ja pyssy ja hän tähtäsi ampuakseen minua. Silloin minun oli pakko laukaista pyssyni, minkä teinkin. (Nippala 1976: 209–210.)

Sitten otin toisen musketin, tähtäsin sillä villejä ja viittasin Perjantaita nostamaan oman aseensa. Kysyin oliko hän valmis, ja kun hän sanoi olevansa, käskin hänen ampua ja ammuin saman tien itsekin. Perjantain tähtäys osoittautui niin paljon paremmaksi, että *hän tappoi kaksi villiä ja haavoitti kolmea, kun minä taas tapoin yhden ja haavoitin kahta*. Villit tietenkin säikähtivät suunniltaan, ja kaikki joihin ei ollut osunut pomppasivat pystyyn. (RC 288; kursivointi minun.)³⁵

Sovimme Perjantain kanssa menettelytavoista ja kohta laukaisimme aseemme. Alkuausukkaat säikähtivät kuin suolapatsaiksi, paitsi ne, joihin aseemme teki ruumiillisenkin vamman. (Eerola 1976: 133.)

Kursivoitujen kohtien poistaminen mukaelmateksteistä lieventää vaikutelmaa väkivallan tarkoituksellisuudesta. Defoen sitaatti "[e]n halunnut laukaista asetta etteivät muut olisi kuulleet" on esitetty Nippalalla muodossa "[o]lin vastahakoinen ampumaan", mikä muuntaa katkelman merkityksen väkivaltaavastaiseksi. Samoin Eerolalla villien tappaminen on lievennetty "ruumiilliseksi vammaksi". Yhtäältä sensuroinnit voi ajatella Defoen romaanin kaksinaismoralistiseksi silotteluksi. Toisaalta ne viittaavat siihen, että teosten "kristillisellä sanomalla" ja kristillisen subjektin ihanteella voitaisiin ymmärtää muutakin kuin alistavaa, pakottavaa ja tuhoavaa suhtautumista toiseen ihmiseen. Väkivaltaisuuksien lieventäminen³⁶ ei ole kuitenkaan vain herätyskristillisten mukaelmien erityispiirre, vaan se on leimallista toisen maailmansodan jälkeen, erityisesti 1960-luvulla ilmestyneille mukaelmille.

2.4. LUONNON, YHTEISKUNTATILAN JA SUBJEKTIN MUUTTUVAT MERKITYKSET

Toisen maailmansodan jälkeen mukaelmatraditiossa tapahtuu kaksi keskeistä muutosta. Ensinnäkin kristillisen moraalin menettäessä merkitystään mukaelmissa painottuu aiempaa enemmän auktoriteeteista irtautuvan individualistisen toiminnan ihanne. Tällaisissa

mukaelmissa saaren tilasta muodostuu työn ja rationaalisen toiminnan tila, mutta työn tekeminen ei saa sellaista luterilaisiin ihanteisiin kiinnittyvää pedagogista funktiota kuin kansanvalistusmukaelmissa.

Toiseksi mukaelmissa näkyy murros sekä Defoen romaanin valistuksellisesta individualismista että kansanvalistusmukaelmien perhekansalaisuuden ihanteista kohti sosiaalisen yksilön ja vertaissuhteille rakentuvan yhteisön ihanteita. Muuttuvat subjekti-ihanteet muokkaavat yksilön uudenlaista suhdetta luonnon ja yhteiskunnan tiloihin.

Robinson individualistisena sankarina

Grönstrandin adaptaatiossa nostettiin Robinson-kertomuksen keskeisimmiksi piirteiksi sen sisältämät kaksi opetusta: yksinäisyyden tuottama kekseliäisyys ja Jumalaan turvautuminen. Kun mukaelmien kristillisyyttä häivytetään, kertomuksissa korostuu kuva Robinsonista yksin selviytyvänä rationaalisena subjektina.

Yksilön toimeliaisuutta korostavien mukaelmien kulta-aika sijoittuu sotavuosista 1970-luvulle, erityisesti 1940–50-luvuille. Individualistisen yksilön kuvaa tuotetaan Kupiaisen (1929), Kanteleen (1942), Karilaan (1945), Laaksosen (1945), Paletin (1952), Heiskasen & Magoun, Jr:n (1957), KK:n (1957), Rutasen (1960), Lauryn & Rutasen (1977) ja Carruthin & Ivakon (1975) mukaelmissa.

Individualismia korostavista mukaelmista voidaan erottaa kaksi painotuksiltaan eroavaa traditiota. Kupiaisen sekä 1940- ja 1950-luvuilla ilmestyneissä Kanteleen, Laaksosen, Heiskasen & Magoun, Jr:n ja KK:n mukaelmissa korostuu Robinsonin järkevä ja määrätietoinen toiminta saarielämän alkuvaiheissa. Kristillisen tematiikan merkityksen vähentyessä kertomusten pääpaino kohdistuu Robinsonin keskeisten puuhien kuvaukseen – laivan tyhjentämiseen, metsästykseen, viljelyyn, leivän leipomiseen ja vuohien paimentamiseen. Robinsonin suhde saareen on rationaalinen. Haaksirikon jälkeen hän ei käytä aikaansa itsensä soimaamiseen tai oman tilansa surkutteluun, vaan hän ryhtyy toimimaan määrätietoisesti oman elämänsä järjestämiseksi. Robinsonin perusolemus on työn ja toiminnan määrittämä. Hän ei rukoile askareisiinsa ohjausta Jumalalta tai muistele kotoa ja koulusta saamiaan oppeja. Itserefleksiivisistä pohdintoista yhä kokonaisvaltaisemmin puhdistetut mukaelmat tuottavat kuvaa oman itsensä varassa toimivasta, kaiken huomionsa utilitaariseen toimintaan asettavasta individualistisesta yksilöstä. Kristillisten pohdintojen vähentyessä mukaelmat tuottavat valistusyksilön ihannetta Defoen romaania voimakkaammin ja tukevat sodanjälkeisen Suomen jälleenrakentamisen edellyttämiä työteliäisyyden ja toimeliaisuuden ihanteita.

Rationaalisesti toimivan yksilön kuvauksen rinnalle muodostuu mukaelmatraditio, jossa työteliään toiminnan ohessa painottuvat kertomuksen jälkipuolen jännittävät tapahtumat, kuten taistelut alkuasukkaita vastaan. Karilaan, Paletin, Rutasen, Lauryn & Rutasen ja Carruthin & Ivakon mukaelmissa Robinsonin saarielämän lisäksi kuvataan vaiheita ennen saarielämää: kauppamatkoja, orjuutta ja Brasilian-vuosia. Karilaan ja Carruthin & Ivakon mukaelmiin on sisällytetty Defoen romaanin toinen osa, jossa keskitytään merimatkojen ja taisteluiden kuvaukseen. Merimatkoista tulee saarielämään keskittyvien tapahtumien ohessa yhä kiinteämmän osa *Robinson Crusoen* tarinaa ja yksin selviävästä Robinsonista muodostuu sankariseikkailija-subjekti.

Käsitys Robinsonin "sankaruudesta" on mukaelmissa kahtalainen. Rationaalisesti toimivan yksilön heroisuus on tekemisen ympärille rakentuvaa työn sankaruutta. Jälkimmäisessä traditiossa taas sankaruus kiinnittyy seikkailujen etsimiseen ja oman tahdon seuraamiseen. Paletin (1952: 5) mukaelman Robinson nimetään "tämän kertomuksen sankariksi", joka on "seikkailunhaluinen" ja "päättää karata kotoa". Lauryn & Rutasen (1977: 7–8) mukaelmassa "seikkailunhaluinen" Robinson on suunnitellut, "miten pääsisin karkaamaan kotoa" ja toteaa matkalle lähdettyään: "Seikkailuni on alkanut." Seikkailujen etsiminen on omavaltaisen yksilön päätös, joskaan tätä päätöstä ei missään mukaelmista jätetä tyystin moralisoimatta.

Individualististen mukaelmien "sankari" ei surkuttele tilaansa eikä ankara kristillinen moraalit hallitse saarielämän kuvausta. Yksilö tyytyy kohtaloonsa, joka tosin vielä 1940-luvulla määrittäytyi Jumalan tahdoksi:

Alistuin kokonaan Jumalan tahtoon ja luotin hänen huolenpitoonsa. Tämä antoi elämälleni suuremman arvon, kuin jos olisin saanut olla ihmisten seurassa, sillä kun aloin kaivata puhetoveria, kysyin itseltäni, eikö tämä seurustelu omien ajatusteni kanssa ja – toivoin saavani sanoa – Luojaani kanssa huokailien ja rukoillen ollut paljon parempaa kuin suurin ilo ihmisten seurassa. (Kantele 1945/1942: 59–60.)

Tutkittuani joka päivä pyhää kirjaa ja omaa tilaani päädyin siihen vakaumukseen, että yksinäisenä ja hyljättyinäkin elelin paljon onnellisempänä täällä kuin missään muussa maailman kolkassa. Kolmantena erakkovuotena en kuluttanut hetkeäkään joutenoloon, mikä olisi viekoitellut minut turhaan kohtaloni tuskitteluun, vaan käytin kaiken aikani hyödylliseen askarteluun. (Karilas 1965/1945: 52.)

Individualistisesti toimiva Robinson ei kärsi yksinäisyydestä kuin satunnaisesti. Hän saa lohdun vakaumuksesta, että hänen kohtalonsa on Jumalan käsissä. Crusoen seurantarpeen täyttää rukoilu, omien ajatusten kanssa seurustelu, työnteko ja eläimet alamaisina ja kumppaneina:

Olin oppinut katsomaan asemaani sen vakavalta puolelta ja muistelemaan kaikkea sitä hyvää, mitä olen saanut saarellakin oloaikani nauttia kuin sitä, mitä minulta puuttuu. Sydämeni oli saanut lohdun. Uskalsin luottamuksellisesti rukoilla myös pelastustani. Jumalan lupaus toi minulle suurta salaista toivoa. Se antoi elämälleni suuremman arvon, kuin jos ihmisten keskuudessa eläen olisin saanut puhetoverin. Seurustelu omien ajatusten kanssa oli parempaa kuin suurin ilo ihmisten seurassa. (Laaksonen 1945: 16.)

Olin nyt asunut saarellani lähes kaksikymmentäkolme vuotta. Niin kiintynyt olin siihen, että aioin viettää siellä koko loppuikäni jos saisin, kuten tähän asti, elää rauhassa. Olin saanut aikani kulumaan hyvin. Puhelias papukaija oli huvinani kaikkiaan kaksikymmentäkuusi vuotta ja se oppi puhumaan ihmeen selvästi. Koirani eli uskollisena seuralaisena kuusitoista vuotta, kunnes kuoli vanhuuden raihnauteen. Kissoja minulla oli riittämiin ja toisinaan minun piti näiden lukumäärää vähentää, koska ne pakkasivat liikaa verottamaan varastojani. Lisäksi hyppeli ympärilläni joukko kesyjä kilejä, jotka oppivat syömään kädestäni. (Karilas 1965/1945: 66, 68.)

Täällä minulla on kaikki mitä tarvitsen. En kaipaa enempää. Maailman ahnein saituri parantuisi jos hän olisi minun asemassani. (KK 1957: 29.)

Individualistisen ihmiskäsityksen mukainen Robinson ei kaipaa saarelta pois. Hän ei juurikaan koe yksinäisyyttä eikä kaipaa Jumala-yhteyden lisäksi eläviä ihmisiä tai ihmisyhteisöä. Robinson on myös yksin vastuussa tekojensa seurauksista. Vaikkei ole ketään, kehen turvautua, ei ole myöskään ketään, jolle olisi oltava omista teoistaan vastuussa. Hän kykenee kantamaan oman valintansa vastuun nurkumatta ja yksinäisyyttä kokematta.

Yksilöllisen sankarin ja poikien seikkailukertomuksen henki kiteytyy erityisesti Paletin (1952), Heiskasen & Magoun, Jr:n (1957) ja Rutasen (1960) mukaelmissa. Huolimatta siitä, että Robinsonin alamaissuhde vanhempiin ja Jumalaan on säilytetty kahdessa ensin mainitussa, kristillisyyden ulottuvuuden ja moralismin vähentyessä kertomusten painopiste siirtyy yhä enemmän omaa olemistaan hallitsevan ja toimeliaan yksilön kuvaukseen. Mukaelmille on kuitenkin ilmeistä, että patriarkaaliset suhteet Robinsonin ja saarelle tulijoiden välillä säilyvät. Perjantai on poikkeuksetta Robinsonin palvelija ja myös muut saarelle tulijat ovat alamaisia Robinsonin hallinnalle. Kertomuksissa säilyy alamaisuusajattelu, jota sekulaaristuvakin patriarkaalinen järjestelmä pitää yllä.

Individualismin ja auktoriteettiuskon murtumia

Rationaalisen valistusyksilön ihanne alkaa rakoilla mukaelmissa 1950-luvun lopulla. Toiminnallisuutta korostavan mukaelmatradition rinnalle syntyy jatkumo, jossa yhteiskunnalliset arvomuutokset heijastuvat Defoen Crusoen individualismia murtavina yksilökäsityksinä. 1950–60-lukujen vaihteessa syntyvässä mukaelmatraditiossa yksilön itseriittoa korostavien tulkintojen rinnalle nousee yksinäisyyden, ystävyiden, yhteistyön ja tasa-arvon korostuksia. Muutokset korreloivat Leena Kosken analysoimien lukukirjojen ”sosiaalisen harmonian ideaalin” arvokäsitysten kanssa. Tarkastelen kolmessa seuraavassa luvussa Paletin (1957), Ikkunakirjojen (1959), Kynäbaarin (1961), Salolan (1962), Palolan (1966), Arranzin & Siirilän (1977), Niukkasen (1979), Starckin (1983), de Graafin & Meurosen (1990), Rajalan (2002) ja Wilkesin & Heinosen (2005) mukaelmien muuttuvaa suhdetta individualismiin ja toisen ihmiseen.

Individualistisen asenteen murettessa adaptaatioissa saavat tilaa kuvaukset Robinsonin yksinäisyyden kokemuksesta. Individualistisesti toimivalle Robinsonille toisen ihmisen kaipuu ei ylitä sitä tyydytystä, jonka hän saa omien ajatustensa kanssa keskustelusta. Vuodesta 1957 lähtien ilmestyneissä mukaelmissa näiden ajatusten rinnalle nousee kokemus siitä, ettei mikään maailmassa voi korvata toisen ihmisen seuraa:

Olen yksin, ypöyksin.

Ei, maailman kaikki aarteetkaan eivät voi koskaan korvata toisen ihmisen läheisyyttä, puhutoveria, jolle saa omista ajatuksistaan puhua, joka herättää puolestaan uusia ajatuksia, joka auttaa, milloin apu on tarpeen, ja jolle voi tarjota apunsa, jos tämä lähimmäinen sitä tarvitsee.

Minut valtasi toivoton ikävä ihmisten ilmoille, ikävä – kotiin, josta olin niin ajattemattomin askelin maailmalle lähtenyt, niin minut valtasi lyhyesti sanoen *koti-ikävä*. (Salola 1962: 45.)

Salolan mukaelmassa yksinäisyyden tunteet heijastetaan koti-ikävään ja ne kietoutuvat Robinsonin katumuksen ja syyllisyyden tunteisiin. Campe-traditiossa Robinsonin seuran-kaipuu tarkoittaa kaipuuta lapsuudenkotiin vanhempien luo. Salolalla yksinäisyyden lie-vittäjäksi nousee, kuten kansanvalistusmukaelmissa, työ ja Jumalaan turvautuminen:

Olin tullut kokemaan, että aikaa ei saanut jättää joutilaisuuteen, silloin alkoi yksi-näisyyden tunne heti vallata masentavana mieltäni. Työ, ainainen työ ja touhu vain pitäisivät mieleni virkeänä ja kiitollisena kaiken hyvän antajalle. --

Tulin yhä selvemmin vakuuttuneeksi siitä, että Jumalan avun ja varjeluksen alai-sena yksinäisyydessänikin toimeentulon kannalta erinomaisissa oloissani olin onnel-linen ihminen.

Mitä enemmän näitä mietin ja Raamattuani luin, sitä kirkkaammin tämän tajusin.

--

Mihin sitten käytin muun runsaan aikani?

Työhön ja taas työhön.

Toimettomuus, kuten jo sanoin, olisi helposti voinut suistaa ajatukseni yksinäi-syyden toivottomille poluille. (Salola 1962: 51, 53.)

Kristillisen kulttuurin murenemistä osoittaa Salolalla se, että yksinäisyyden tunteet nou-sevat pintaan uskonnollisesta yhteydestä huolimatta. Yksinäisyys voidaan tulkita muka-elmissa patriarkaalisen ja transsendentaalisen auktoriteettisuhteen katkeamisen aiheutta-maksi: "Aloin ymmärtää, että nyt olin kokonaan oman onneni nojassa ja että menehtyisin jollen oppisi selviytymään omin neuvoin. -- Monta kertaa olin aivan ymmällä kun en tiennyt mitä tekisin seuraavaksi, eikä ollut ketään, jolta olisin voinut kysyä neuvoa." (Ik-kunakirjat 1959: 4–5.) Mukaelmissa korostuu yksin selviytymisen ihanteen nurja puoli, yksinäisyys.

Yksinäisyyden kokemus ja elävän olennon seuran kaipuu kuvastaa muutosta, joka De-foen romanista lähtien on tapahtunut Robinsonin suhteessa häntä ympäröiviin eläviin olentoihin ja transsendentaaliseen. Toisen maailmansodan jälkeisessä adaptaatiotraditi-ossa subjektin suhteet ympäristöönsä kietoutuvat sekularisaation, kasvatusajattelun mur-roksen ja jälkikolonialismin tuottamaan hierarkioiden purkautumiseen. Auktoriteettisuh-teiden murentuessa rakentuu tilaa vertaissuhteille. Seuran tarvetta eivät riitä täyttämään enää holhokit tai holhoavat auktoriteetit.

Vaikka olihan hänellä koira ja kaksi kissaa, jotka hän oli tuonut laivasta. Niistä oli hänelle paljon seuraa. Niiden ystävyydellä oli oma arvonsa, vaikkei se voinutkaan korvata ihmisen seuraa. (Palola 1966: 13.)

Robinsonin elämän täytti työ ja Raamatun lukeminen. Robinsonin oli tehtävä paljon työtä, jotta hän saisi ruokaa. Raamatun lukeminen auttoi häntä yksinäisyydessä. -- Entä oliko Robinson onnellinen? Hänellä oli ruokaa yllin kyllin, ja hän asui kauniilla saarella. Robinson oli kuitenkin yksin. Rukoilu ei korvannut toisen ihmisen seuraa ja läheisyyttä. (Rajala 2002: 33–34.)

Kristinuskon vaikutuksen lientyessä ja eläintovereiden osoittautuessa riittämättömäksi seuraksi mukaelmissa etsitään niitä korvaavia ystävyden muotoja:

Robinson Crusoe oli tuonut laivasta myös muutamia suuria arkkuja, joiden sisältöä hän ryhtyi penkomaan. Ilokseen hän löysi eräästä lippaasta paperia, kynän ja mustetta. Ensi näkemältä ne tuntuivat arvottomilta, sillä mitäpä hänen olisi hyödyttänyt kirjoittaa kirjettä, kun hän ei olisi voinut lähettää sitä minnekään. Mutta illan hämärtyessä hänessä heräsi halu ryhtyä kirjoittamaan päiväkirjaa – olisipa sillä sitten koskaan lukijaa tai ei. Päiväkirjasta tuli hänen uskollinen ystävänsä pitkien vuosien pitkinä iltoina. Tätä ystävyyttä jatkui siihen saakka, kunnes viimeinen mustepisara pullosta oli käytetty loppuun. (Palola 1966: 12.)

Katkelma kuvastaa kääntymystä transsendentaalisesta kohti sekulaaristunutta. Defoen Crusoe löytää arkkuja penkoessaan *Raamatun* mutta Palolan Robinson kirjoitusvälineet. Keskustelu omien ajatusten kanssa muodostuu Jumalan kanssa seurustelua keskeisemmäksi. Nämä eri ystävyiden muodot eivät kuitenkaan korvaa elävää ihmistä, sillä muste loppuu ja eläinystävät kuolevat³⁷.

Päiväkirjan pitämällä on mukaelmissa kaksi keskeistä roolia. Yhtäältä päiväkirjalla osoitetaan tietoisuutta mukaelmien uudelleenkerrotusta luonteesta. Toisaalta päiväkirjan kirjoittaminen voidaan tulkita analogiseksi Robinsonin identiteetin määrittelylle. Päiväkirjan pitämässä tapahtuvat muutokset heijastelevat mukaelmien muuttuvia subjektikäsityksiä.

Defoen Crusoelle päiväkirjan funktiona on ”päivittäisten askareiden” kuvaaminen (RC 91). Päiväkirja on tarinassa tautologinen elementti, joka kertoo saarielämän alkuvaiheet: laivan tyhjennyksen, asunnon rakentamisen ja metsästyksen.³⁸ Useista mukaelmista Robinsonin päiväkirjamerkinnyt on poistettu tai ne ohitetaan lyhyellä maininnalla. Säilytetyt merkinnyt kuvastavat pienoiskoossa Robinsonin suhdetta itseensä ja ympäristöönsä.

Individualistista subjektia kuvaavissa mukaelmissa, kuten Kanteleella, Karilaalla ja Laurylla & Rutasella päiväkirja on listaus Robinsonin tekemistä töistä ja suoritteista. Kanteleen mukaelmassa todetaan: ”Nyt aloin pitää päiväkirjaa jokaisen päivän askareista ja jatkoin sen kirjoittamista säännöllisesti, kunnes musteeni loppui.” (Kantele 1945/1942: 28.) Myös Karilaan (1965/1945: 44) Robinson-kertoja mainitsee kirjoittavansa ”tähänastisista puuhistani yksityiskohtaisesti päiväkirjaani”. Moraalipohdiskelujen vähetessä päiväkirja muodostuu pikemminkin työn ja tekojen luetteloinniksi kuin oman tilan tutkiskelun välineeksi. Päiväkirjasta tulee työlistä, joka muistuttaa Marxin näkemystä Robinsonin tekemästä työn ja siihen käytetyn ajan luetteloinnista. Päiväkirja luettelona suorituksista kuvastaa yksilöä, joka määrittäytyy työn ja tekemisen kautta.

Sen sijaan yksinäisyyttä ja sosiaalisen toiminnan merkitystä korostavissa mukaelmissa kirjoittaminen määrittää yksilön identiteettiä uudesta näkökulmasta. Defoen Crusoelle päiväkirjan pitämisen yhtenä funktiona on sen kautta elämäntarinan kertominen jollekulle:

Tässä vaiheessa aloin pitää kirjaa päivittäisistä askareistani. Sitä ennen se ei olisi ollut mahdollistakaan, koska minulla toisaalta oli kädet täynnä työtä ja toisaalta olin niin sekavassa mielentilassa, että päiväkirjasta olisi tullut tylsää ja pitkäpiimäistä luettavaa. Esimerkiksi tällaista:

”30. syyskuuta. Päästyäni maihin ja välttyttyäni hukkumiselta oksensin ensi töikseni suuren määrän nielemääni suolavettä, ja kun olin vähän toennut, en suinkaan käynyt kiittämään Luojaa pelastumisesta, vaan juoksentelin käsiäni väännellen rannalla, taoin päätäni ja paruin kurjaa, kurjaa kohtaloani, kunnes viimein väsyin niin, että minun oli pakko panna maata, vaikken uskaltanutkaan ummistaa silmiäni, koska pelkäsin villipetojen hotkivan minut kitaansa.” (RC 91.)³⁹

”Tylsä ja pitkäpiimäinen luettava” viittaa ajatukseen oletetusta lukijasta. Tälle lukijalle kirjoittaessaan Crusoe valitsee näkökulman, josta hän haluaa oman elämäntarinansa esittää. Katkelma osoittaa päiväkirjan suhteen Crusoen valitsemaan kerrottuun identiteettiin. Mikäli Crusoe olisi aloittanut päiväkirjan kirjoittamisen kuvaamassaan ”sekavassa mielenliikassa”, hän olisi valinnut kerrotuksi identiteetikseen kuvan epätoivoisesta yksilöstä pelon keskellä. Niin hän ei kuitenkaan tee vaan päätyy esittämään epätoivossaan rypevän yksilön sijaan kuvan itsensä hallitsevasta individualistisesta yksilöstä. Tämä kuva kertomuksen lukijoille on välitetty jo Crusoen haaksirikon yhteydessä:

Olin nyt siis maissa ja turvassa ja nostin katseeni kohti taivasta kiittäakseni Jumalaa siitä, että henkeni oli pelastunut, vaikka vielä muutama minuutti sitten tilanne oli vaikuttanut täysin toivottomalta. Ei liene mahdollistakaan sanoin ilmaista sitä mielenliikutusta ja riemun tunnetta, jonka ihminen kokee, kun hänet niin sanoakseni temmataan haudasta takaisin elävien kirjoihin – –. Kuljin rannalla käsiäni kohotellen, huumaantuneena ajatuksesta että olin kuin olinkin pelastunut – –. (RC 64.)⁴⁰

Jälkipolville kerrottavaksi valitussa utopistisessa kuvassa Crusoe kiittää Jumalaa pelastumisestaan heti rantaan ajautumisensa jälkeen ja kulkee rannalla käsiään kohotellen sen sijaan, että juoksentelisi mielipuolisesti ympäriinsä käsiään väännellen kuten kertomatta jätettävä dystopia paljastaa. Toki haaksirikon jälkeisessä kuvauksessa (RC 65–66) sekä myös lopulliseen päiväkirjaan valitussa kerronnassa (RC 92–93) tulevat ilmi kiittollisuuden tunnetta seuraavat utopian kääntöpuolen tilat, epätoivo ja ahdistus, mutta päällimmäiseksi kerrotussa jää kuva itsensä hallitsevasta ja toimeliaasta, ei ahdistuneesta ja epätoivoisesta Crusoesta. Crusoe ei valitse epätoivoista hullun identiteettiä vaan yksilöllisen sankarin identiteetin. Suhteet omaan tilaan ja ympäristöön määrittävät haasteina, joista yksilön ei edes epäillä selviävän.

Palolan mukaelmassa ilmenee Defoen romaaniin verrattuna päiväkirjan kirjoittamisen muuttunut funktio. Robinsonissa herää halu kirjoittaa päiväkirjaa, ”olisipa sillä sitten koskaan lukijaa tai ei” (Palola 1966: 12). Kirjoittaminen ei merkitse vain elämäntarinan kertomista lukijoille vaan myös oman olemassaolon määrittelyä, kommunikaatiota oman itsen kanssa.

Iltafyhdyn valossa hän istui usein hiljaa pitkän aikaa ja ajatteli, mitkä päivän tapahtumat olivat sen arvoisia, että niihin kannatti tuhjata paperia ja mustetta, joita ei ollut varsin suurta varastoa. Mutta varsinkin alkuvuosina kaikki tapahtumat tuntuivat niin tärkeiltä, että niistä olisi voinut kirjoittaa loputtomiin, kun ei ollut ketään kelle puhua. (Palola 1966: 13.)

Kirjoittaminen kommunikaatiota korvaavana toimintona kompensoi ystävän ja kuuntelijan puutetta. Se rakentuu sosiaalisesti määrittävän subjektin tavaksi korvata oman identiteetin kannalta olennaisten sosiaalisten suhteiden puutetta. Pohdinta siitä, mitkä päivän tapahtumista ovat muistiin panemisen arvoisia, osoittavat Robinsonin muuttuvaa minäkäsitystä: muistiin kirjaaminen ei enää kohdistu "askareisiin" vaan sillä, mitä asioita kuvattavaksi valitaan, määritetään myös omaa olemassaolon tapaa.

Arranzin & Siirilän sarjakuvassa (1977) päiväkirjan kirjoittaminen näyttyy keinona oman mielen ja toiminnan hallitsemiseksi. Robinson pitää päiväkirjaa ensimmäisen vuoden tapahtumista, kunnes musteen loppuessa päiväkirja päättyy sanoihin: "Saapuuko koskaan päivä, jona näkisin laivan? Toivoni on lopussa. Samoin paperi ja muste." (Arranz & Siirilä 1977: 16.) Kirjoittaminen on Robinsonin keino pitää yllä toivoa ja sen avulla tervettä mieltä ja identiteettiä. Musteen loppuessa viimeinen keino pitää yllä ehjää minuutta katoaa. Päiväkirjamerkintöjen päättymisen jälkeen kertomuksessa edetään kuvaukseen Robinsonin mielen järkkymisestä ja eksistentiaalisesta ahdistuksesta:

Kuva 1 (Arranz & Siirilä 1977: 18.)

Kuva 2 (Arranz & Siirilä 1977: 21.)

Kuva 3 (Arranz & Siirilä 1977: 22.)

Robinson määrityy subjektina sosiaalisen ihmiskäsityksen näkökulmasta, joka painottaa ihmisen yhteisöllistä perusolemusta. Olemukseltaan sosiaaliselle yksilölle yksinäisyys tuottaa eksistentiaalisen ahdistuksen kokemuksen ja minän hajoamisen, mikä ilmenee hulluutena ja harha-aistimuksina. Sosiaalisista suhteista irrottaminen murtaa yksilön psyyken, ja hän on kyvytön kestämaan yksinäisyyden kokemusta. Defoen Crusoe hallitsee elämäänsä, ympäristöään ja toisia ihmisiä ensimmäisestä saaripäivästä lähtien, kansanvalistusmukaelmien Robinsonin itsehallinnan välineinä ovat työ ja rukous. Arranzin & Siirilän Robinsonille nämä keinot eivät ole enää riittäviä, vaan hän on menettänyt elämäntähtänsä.

Sarjakuvan Robinsonin yksinäisyyden kokemus voidaan tulkita sekularisoituneen, modernin ihmisen kääntymyskokemukseksi tai uudelleensyntymäksi. Uskonnollisille kääntymyskokemuksille on ominaista yksilön minän hajoaminen ja rakentuminen uudeleen uskonnollisen maailmankuvan aineksista (ks. Siltala 1996: 140). Kääntymyksen hetkeä kuvastaa näkyvimmin Robinson Crusoe -traditiossa sairauden aiheuttama uskonnollinen itsetutkiskelu ja auktoriteetteihin turvautuminen. Arranzin & Siirilän mukaelmassa ennen ahdistavan yksinolon kokemusta Robinson näkee sairauden aiheuttaman unihoureen isänsä. Tämä Heinämaan ja Salolan mukaelmista tuttu variaatio ei syyllistävästä elementistään huolimatta johda katumuksen, nöyrytyksen ja anteeksipyyntöön tuottamaan katartiseen kokemukseen. Arranzin & Siirilän Robinsonin unessa isä hylkää poikansa samoin kuin poika vanhempansa:

Kuva 4 (Arranz & Siirilä 1977: 15.)

Robinsonia eivät auta vanhemmat tai Jumala, vaan hänen on itse kyettävä auttamaan itseään ja myös kontrolloimaan alitajuntansa tuottamia houereita. Robinson ei saa järkyvän minänsä uudelleen rakentamiseen aineksia auktoriteeteilta tai *Raamatusta*, sillä moderni, sosiaalinen yksilö tarvitsee uudelleen rakentuakseen ympärilleen yhteisön. Yksilön totaalisen yksinolon kokemus ei nouse synnintunnosta Jumalan edessä, vaan yhteisöstä erotetun yksilön identiteetin ylläpitämiseen tarvittavien kommunikaatiosuhteiden puutteesta. Uudelleensyntymä merkitsee yksilön syntymää tietoisuuteen omasta sosiaalisesta minuudestaan. Robinsonin kokemus muistuttaa modernistisen kirjallisuuden kuvaamaa vieraantumista ja eksistentiaalistista ahdistusta, joka kiinnittyi maailmaan heitetyn muukalaisuuden kokemukseen, kollektiiviseen syyllisyyteen ja auktoriteettisopimusten irtisanomisen jättämään arvotyhjiöön (ks. Hökkä 1999: 70). Eksistentiaalisen vieraantuneisuuden kokemus syntyy, kun yhteisön minää koossa pitävät muurit murtuvat.

Arranzin & Siirilän sarjakuvassa yksilön vapauden vaatimus huudetaan ilmoille ahdistuksena saaren rajoittavaa vankeutta kohtaan. Mukaelmassa ollaan kaukana siitä valistuksen ihanteesta, jossa luonnon keskelle heitetty yksilö ryhtyy toimimaan aktiivisesti oman ympäristönsä järjestämiseksi ja luonnon hallitsemiseksi. Valistuksen abstraktin individualismin ihanne murtuu. Olemukseltaan sosiaalisesti nähty yksilö ei luontaisesti ympäristöstään erotettuna voi enää toteuttaa rousseaulaista, luontoon eristetyn yksilön kasvatusihannetta. Sosiaalisten rakennelmien puuttuessa yksilö ei kykene käyttämään enää ruumistaankaan aktiiviseen toimintaan. Arranzin & Siirilän mukaelmassa rajoittavia normeja ei koeta hyvään elämään ohjaavina, vaan rajoina, joiden sisällä moderni subjekti ei voi hyvin. Saarivankilan sosiaalisesta yhteisöstä eristävät rajat tuottavat yksilön vieraantumisen omasta itsestään.

Sarjakuvassa kuvatut yksinäisyyden vieraannuttavat vaikutukset viittaavat kertomukseen Alexander Selkirkin viettämistä vuosista Juan Fernándezin saarella. Selkirk löydettiin hänestä kerrottujen tarinoiden mukaan yksinäisyyden negatiivisten vaikutusten muuttamana: sekavana ja äidinkieliensä lähes unohtaneena (ks. Steele 1979: 160–162; Hirn 1990: 98–102). Defoen romaania arvosteltiin epäuskottavuudesta siinä, että kymmenien vuosien erakkoelämän jälkeen yksilö palaa saarelta täysin muuttumattomana. Arranzin & Siirilän sarjakuvassa yksinäisyyden ahdistavuus kuvataan hiipivänä hulluutena ja harha-aistimuksina tavalla, joka ei ole tyyppillinen suomenkielisessä adaptaatiotraditiossa.

Yksinäisyyden hulluksi tekevää vaikutusta ja haaksirikkokertomusten traditiota käsitellään mukaelmissa myös huumorin keinoin. Kynäbaarin adaptaation humoristisen metapuheen voidaan tulkita viittaavan samanaikaisesti Robinsonin yksinäiseen tilaan, Selkirkkertomukseen ja *Robinson Crusoe* -adaptaatioiden traditioon:

Pystyisikö hän kestämaan tätä yksinäisyyttä? Hän oli lukenut kertomuksia haaksirikkoisista, jotka yksinäisyys oli tehnyt sairaiksi, jopa hulluiksi!

– Ei, niin ei tapahtu [sic] minulle, hän ajatteli. En yrittäisi pyrkiä mihin hintaan tahansa takaisin asutuille seuduille, jos kerran näen, ettei siihen ole mahdollisuutta. On jo kyllin kamalaa, jos en näe laivaa eikä kukaan tule minua pelastamaan. Ja jos joku todellakin tulee minua pelastamaan, tahdon esiintyä hyväkuntoisena enkä puolihulluna! (Kynäbaari 1961: 45.)

Katkelma kuvastaa päähenkilö-Robinsonin tietoisuutta haaksirikkokertomusten traditiosta – niiden lopussa joku tulee pelastamaan sankarin – ja myös oman seikkailunsa päätöksestä. Kynäbaarin Robinson tyytyykin rooliin, jonka hän tietää kuuluvan haaksirik-koutuneille robinsoneille.

Yksinäisyyden sietämisen haasteellisuus ja toisen ihmisen seuran merkitys nostetaan 2000-lukua kohden tultaessa mukaelmien parateksteissä kertomuksen keskeisimmäksi lu-kumalliksi:

Teos kertoo jännityskylläisen tarinan haaksirikkoon joutuneen Robinson Crusoen pe-lastumisesta autiolle saarelle ja epätoivoisesta elämästä siellä. Hän joutuu olemaan vuosikymmeniä täysin eristettynä muusta maailmasta, tulemaan toimeen omin neu-voin eksoottisessa, trooppisessa ja vaaroja täynnä olevassa ympäristössä. Hänen on pakko sopeutua uuteen, karuun ja niukkaan elämänmuotoon. Hänen on taisteltava paitsi luontoa, saarella vierailevia ihmissyöjiä ja muita yllätyksiä myös yksinäisyyt-tään ja ikäväänsä vastaan. (Arranz & Siirilä 1977.)

Selviytyäkseen hengissä Robinson tarvitsee kaiken kekseliäisyytensä. Hän kesyyttää itselleen kotieläimiä, jotka antavat hänelle ravintoa ja vuotia. Hän opettelee viljele-mään maata, tekemään itse työkalunsa, jopa ompelemaan vaatteensa. Mutta kaikkein painostavinta on yksinäisyys. (Arranz & Siirilä 1977.)

Kirja kertoo jännittävän tarinan miehestä, joka elää autiolla saarella. Samalla kerto-mus pohtii yksinäisyyttä sekä sitä, kuinka tärkeää on toisen ihmisen seura. (Rajala 2002.)

Robinson pelastuu palmusaarelle, mutta elämä ei ole helppoa: on kyhättävä asumus, etsittävä ruokaa, kestävä sateita, auringonpaahdetta ja yksinäisyyttä. Selviytyykö Robinson? (Wilkes & Heinonen 2005.)

Odotetulla tavalla Robinsonin yksinäisyyden poistavaksi kumppaniksi ilmestyy Perjantai.

Kosken (2001) mukaan 1960-luvulta lähtien suomalaisten aapisten ja lukukirjojen ker-tomuksissa ystävyydestä muodostuu kristillisen moraalisen järjestyksen korvaava yhtei-syyden ihanne. Hierarkkisen järjestyksen sijaan ystävyyttä määrittää yksilöstä itsestään lähtevä tarve sosiaalisten vertaissuhteiden solmimiseen. Mukaelmissa yhteisyyden ihanne ilmenee Robinsonin ja Perjantain sosiaalisen toiminnan korostumisena 1950–1960-lukujen vaihteesta alkaen. Heidän suhdettaan ryhdytään nimittämään ”ystävyydeksi” Defoen ro-maanin orja- ja palvelijanimitysten rinnalla, joskin suhteen hierarkkinen perusta on usein säilytetty:

Kaikki nämä varotoimet olivat kuitenkin tarpeettomia, sillä uskollisempaa, vilpittö-mämpää ja isäntäänsä kiintyneempää palvelijaa kuin Perjantai on vaikea kuvitella-kaan (RC 257–258).⁴¹

Ensimmäisenä yönä lukitsin hänet linnakkeeseen, sillä enhän tiennyt, millaisia aikeita hänellä oli. Pian kuitenkin huomasin, että se oli turha varokeino: kenelläkään ei ole

koskaan ollut uskollisempaa, alttiimpaa ja rehellisempää ystävää ja palvelijaa kuin Perjantai. (Starck 1983: 22.)

Ystävyys on sopimuksenvarainen vertaissuhde, joka perustuu molemminpuoliseen tasa-vertaisuuteen. Ystävä-nimityksistä huolimatta Robinsonin ja Perjantain suhde säilyy usein mestarin ja oppipojan suhteena. Starckin (1983) ja de Graafin & Meurosen (1990) mukaelmissa Perjantai käännytetään kristinuskoon. Arranzin & Siirilän (1977: 33) mukaelmassa Robinson opettaa Perjantaita ”omien moraalisten periaatteitensa mukaisesti”. Ikkunakirjat-sarjan (1959: 10) mukaelmassa taas opetuksen kohteeksi on nostettu kristinuskosta juuri lähimmäisenrakkauden merkitys: ”kerroin hänelle Kristuksesta ja kristinuskosta, joka opettaa rakastamaan lähimmäistään.” Osassa mukaelmista hierarkkista ulottuvuutta on kuitenkin häivytetty. Ikkunakirjat-mukaelmassa jalanjäljen löytyminen saaren maaperästä ei herätä Robinsonissa ainoastaan pelkoa vaan myös uteliaisuutta ja toivon toisen ihmisen läsnäolosta. Jalanjälki on merkki toverista, ei enää villipetoon rinnastuvasta alkuasukkaasta.

Vuodet vierivät ja olin jo tottunut uuteen elämään. Mutta sitten tapahtui jotakin outoa: näin vieraan miehen jalanjäljen rantahiekassa. Kenen se saattoi olla? Yksi ainoa paljaan jalan jälki, omituinen ja levottomuutta herättävä. Kuka oli tullut jakamaan yksinäisyyttäni, ja millaiset aiomukset tällä vieraalla oli? (Ikkunakirjat 1959: 7.)

Useissa mukaelmissa korostetaan Perjantain roolia Robinsonin toverina ja yksinäisyyden vähentäjänä:

Olin suunniltani ilosta, että olin saanut toverin, joka saattoi auttaa minua työssä ja lyhentää saarielämän pitkiä yksinäisiä tunteja. Oli kulunut kaksikymmentäviisi vuotta siitä, kun olin viimeksi kuullut ihmisen äänen – niin kauan olin jo ollut yksinäisellä saarella. – – Ne kolme vuotta, jotka vietin Perjantain seurassa, olivat erakkoelämäni onnellisinta aikaa.” (Ikkunakirjat 1959: 9–11.)

Robinson oli iloinen. Nyt hänellä oli ystävä, jonka kanssa saattoi metsästä ja viljellä maata. – – Robinson ja Perjantai pysyivät ystävinä elämänsä loppuun asti. (Wilkes & Heinonen 2005: 47, 62.)

Wilkesin & Heinosen (2005) adaptaatiota lukuun ottamatta kaikissa mukaelmissa ystävä-nimityksen ohessa Perjantaita nimitetään edelleen palvelijaksi tai kuvataan hänen nöyrymisensä alamaiseksi Robinsonin edessä. Ystävä-nimitys ei välttämättä merkitse todellista tasaveroisuutta, vaan ystävyuden luonteeseen kuuluu se, että toinen voi olla hallitsija, toinen palvelija. Kuitenkin mukaelmien suuntana on yhä selkeämmin siirtymä hierarkkisesta kasvattajan ja kasvatin välisen perhemuodon kuvaamisesta kohti tasavertaista toveruutta.

Isänmaasta yhteiskuntaan

1960-luvulla ilmestyneistä mukaelmista ilmenee eksplisiittisimmin muuttuvien yhteiskunnallisten ja yksilöihanteiden arvomurros. Kynäbaarin *Robinson Crusoe* (1961) ja Eero Salolan mukaelma (1962) ovat viimeisiä campelaisen kehitystradition ylläpitäjiä ja uudistajia, joissa yhtäältä nojaututaan perinteeseen ja toisaalta kirjoitetaan uudelleen valistuksen edistysihanteita. Campe-mukaelmista poiketen teoksissa on säilytetty haaksirikkoutuneen laivan hylky ja laivasta saadut tarvikkeet ovat niissä keskeisessä roolissa.

Kynäbaarin Robinson käy nopeutetulla vauhdilla läpi ihmiskunnan kehityskulun haaksirikon jälkeisten ensimmäisten viikkojen aikana. Saarielämän alku edustaa keräilijävaihetta, jonka aikana hän rakentaa kivikirveen lautantekoa varten: ”Kivikauden aikaiset esi-isäni eivät käyttäneet muita työkaluja, hän tuumiskeli. Miksen tekisi samoin!” (Kynäbaari 1961: 47.) Ennen laivanhylvyn tyhjentämistä Robinson käy mielikuvien tasolla läpi karjanhoidon ja maanviljelyn vaiheet:

Kun Robinson illalla meni maata majaan sa lehtivuoteelleen, hän ei voinut nukahtaa, sillä hänellä oli niin paljon suunnitelmia mielessään. Hänen piti tehdä aitaus, jonne hän voisi sulkea muutamia vuohia. Näin ne olisivat hänen saatavillaan ilman, että hänen tarvitsisi juoksennella pitkin saarta. Hänen pitäisi muokata pieni pelto, johon hän kylväisi viljaa, mitä hän löytäisi laivan hylystä, mikäli se ei ollut hukkunut myrskyssä. Ja näin hän voisi leipoa leipää. Vuohen maidosta hän valmistaisi juustoja. (Kynäbaari 1961: 52.)

Robinsonin otaksumat tulevan saarielämän vaiheista viittaavat tietoisuuteen Robinson-kertomusten traditiosta: ”viljaa – – hän löytäisi laivan hylystä – – [j]a näin hän voisi leipoa leipää.” Ennakoiva tietoisuus toistuu mukaelmassa usein ja luo kertomukseen metaulottuvuuden.

Kynäbaarin mukaelmassa kehitysvaiheiden kuvaus ei ole saarielämän alun jälkeen keskeistä. Sen sijaan Salolalla ihmiskunnan kehitys ja erityisesti ihmisen tekemä luonnon hyödyntäminen korostuu läpi saarielämän. Salola siteeraa mukaelmansa jälkisanoissa Juri Semjonovin teosta *Maan antimet*. Semjonovin *Die Güter der Erde* (1936; suom. 1939), alaotikkonsa mukaisesti ”Jokamiehen talusmaantieto”, on tutkielma globaalista raaka-aineiden hyödyntämisestä, ja se esittää valistusajattelusta lähtevän näkemyksen raaka-aineiden jalostamisesta maantieteellisten lainalaisuuksien näkökulmasta. Semjonovin teoksessa tarkastellaan, miten maantieteellinen sijainti vaikuttaa tuotantoon, tuotannontekijöihin – eli luonnonvaroihin, työvoimaan ja pääomaan – sekä hyödykkeiden aikaansaamiseen. Semjonov viittaa teoksensa johdantoluvussa Defoen *Robinson Crusoeen*, jota hän pitää ihanteellisenä taloudellisen tuotannon kuvauksena.

Hänen [Defoen] teoksensa nerokkuutta ei pidä etsiä taiteellisuuden alalta, vaan siitä, että se on tosiasiaa nerokas *talusmaantieto*. Sillä ”Robinsonin” perusajatuksena on ihmisen taistelu luonnon kanssa raaka-aineista ja ”valmisteista”, joita hän tarvitsee elatukseksi. – – Hän *eristi* Robinsoninsa kaikista muista ihmisistä, asetti hänet ylös yksin luontoa vastaan ja tarjosi hänelle tilaisuuden osoittaa, mihin hän pystyi. Ja hänen sankarinsa ilmaisi kaikkia niitä ominaisuuksia, jotka talouden *suunnittelijoilla* ja

järjestelijöillä täytyy olla, nimittäin tarmoa, kekseliäisyyttä, tahdonlujutta ja itseluottamusta.

Nämä mainitut ominaisuudet sitten muodostivat sen pääoman, jonka Robinson sittemmin ”sijoitti” saareensa. Rahat, jotka hän löysi karille ajautuneesta laivasta, hän jätti paikoilleen: hän ei voinut niitä käyttää.

Ensimmäisestä saarellaan viettämästään päivästä viimeiseen saakka hän pysyy *talousmiehenä*. Häntä askarruttavat ainoastaan taloudelliset kysymykset. (Semjonov 1939: 8–9.)

Semjonoville *Robinson Crusoesa* kuvattu luonto edustaa tuotannon ”raaka-aineita” ja kertomus on yksilön taistelun kuvaus luonnon hyödyntämisestä taloudellisen edun nimissä. Pääomaa ei Semjonoville edusta raha vaan inhimillinen pääoma: individualistisen yksilön tarmo, kekseliäisyys, tahdonlujuus ja itseluottamus. Salola (1962: 130–131) nostaa mukaelmansa jälkisanoina esiin Semjonovin ajatuksen *Robinson Crusoesa* ”yksinäisen miehen toimeentulonsa puolesta käymänä taisteluna”.

Salola on rakentanut mukaelmastaan valistusihanteita toistavan kuvauksen ihmiskunnan kehityksestä luonnonvarojen hyödyntäjäksi ja jalostajaksi. Tämän hän tuo eksplisiitisti esille mukaelmansa jälkisanoina: ”Robinson on tosiaan saanut yksinäisellä saarelansa kokea ikäänkuin koko ihmiskunnan kehityksen pienoiskoossa.” (Salola 1962: 130.) Kertomuksessa käydään läpi Campe-adaptaatioiden tavoin ihmiskunnan kehitysvaiheet keräilytaloudesta maanviljelykseen. Kertomuksessa viitataan usein siihen, kuinka Robinsonin on tehtävä samat keksinnöt kuin ihmiskunta kehityksensä aikana:

Omat vaikeutensa tuotti jyvien saattaminen jauhoiksi. Keinot siihen on ihmiskunta keksinyt kehityksenä aikana ennenkin, nyt oli minun vuorostani tehtävä sama keksintö omakohtaisesti – kuten niin monessa muussakin asiassa. (Salola 1962: 36.)

Sain jälleen luvan tarttua puuhaan samasta pisteestä kuin maailman ensimmäiset pukimia ompelemaan ryhtyneet ihmiset. (Salola 1962: 63.)

Kehitysvaiheiden läpikäymiseen liittyy kiinteästi tuotannollisen hyödyn ajatus. Salolan mukaelma korostaa eksplisiitisti luonnonvarojen hyväksikäytön mahdollisuuksia (ks. esim. 54–55) ja nostaa kehitysajattelun näkökulman kertomuksen keskeiseksi lukumalliksi myös jälkisanoina:

Robinson Crusoen tarina on mieltä kiehtova kertomus siitä, miten ihminen voi elää ilman toisten apua yksinään autiolla saarella, eli miten ihmiset ovat tulleet toimeen alkuperäisissä oloissa, asian asialta ja taidon taidolta oivaltaen. Robinson-tarinassa saamme havainnollisen kuvan siitä, miten ihminen on oppinut käyttämään maaemon antimia hyväkseen, miten niitä löytänyt, keksinyt ja käyttöönsä ottanut. (Salola 1962: 129–130.)

Semjonovin teoksen nimi *Die Güter der Erde* viittaa sananmukaisesti maan tavaroihin, ja Salola käyttää sen suomennoksesta (*Maan antimet*) poimimaansa ”antimien” ajatusta kahdessa merkityksessä: viitatessaan luonnosta saataviin raaka-aineisiin sekä tuotantoproses-

sin päätepiteeseen, valmiisiin esineisiin. Näistä merkityksistä ensimmäinen on kertomuksessa ilmeisempi. Tarinassa korostuu lukuisia kertoja ajatus siitä, kuinka elollinen luonto odottaa hyödyntäjänsä. Robinson havaitsee, kuinka "[k]asvikunnan antimet olivat runsaat ja mieluisat", "eläinkunnan antimetkin olivat käden ulottuvilla" ja "meren antimia tulisi aina olemaan riittävästi" (Salola 1962: 29, 31, 33). Tässä kuvastossa painottuu valistusajattelun korostama ihmisen tehtävä luomakunnan tuotteiden käyttäjänä ja jalostajana: "Maan antimet ovat runsaat ja monipuoliset, kunhan ihminen vain ne huomaa ja oppii ne hyväkseen kokoamaan ja käyttämään." (Salola 1962: 37.) Kuten Defoella, myös Salolalla ihmisen tuottama ja jalostama osoittautuu luonnontilaista paremmaksi: "Kaikki melooneja ja viinirypäleitä myöten vain tuntuivat näin villissä tilassa lajeiltaan ja sadoiltaan niukemmilta kuin ihmisten jalostamina." (Salola 1962: 42.)

Toisessa merkityksessä "antimet" viittaavat ihmisen tuottamien esineiden hyödyllisyyteen. Kun Campe-mukaelmat painottavat yksilön roolia tarve-esineiden valmistajana, Salolalla kehitysprosessin rinnalla korostetaan tuotannon päätepiteitä – teollisen yhteiskunnan valmistamien tuotteiden arvoa. Laivasta saadut tarvikkeet ovat Robinsonille "kullan arvoisia" ja "korvaamattoman tärkeitä" (Salola 1962: 19, 21). Salolan Robinson lähestyy näin Defoen Crusoen tavoin Marxin kritisoimaa tavarafetisismiä. Salolan Robinson "poimii" ensimmäisellä kehitystasellaan kaiken tarvitsemansa laivanhylystä, ei luonnosta. Laivan tyhjennyksestä kertova luku on nimeltään "Laivahylyn viimeiset antimet". Laiva – luonnon tavoin feminiiniseksi mielletävä – rinnastuu mukaelmassa hedelmälliseen, äidilliseen, luontoon: se tarjoaa luomakunnan kruunulle elämälle välttämättömiä tarpeita. Sekä laiva että useat sen antimista, erityisesti työkalut, ovat ihmisen tekemän luomisen ja kehitystyön tulosta, jonka merkitys on tarinassa noussut luojan luoman elollisen ympäristön rinnalle, ellei sen ohi.

Salolan mukaelmaa voi pitää Heinämaan adaptaation kristillis-isänmaallisen ja kansanvalistuksellisen ajatusmaailman jatkajana. Heinämaan tavoin Salola (1962: 131) on suunnannut teoksensa kansakoulukäyttöön, "koulussa lisälukukirjana käytettäväksi tai kotona vapaahetkinä luettavaksi". Salolan yhteiskunnallisen kasvatuksen ihanteet irtautuvat kuitenkin Heinämaan soinnilaisesta pedagogiikasta. *Risto Roopenpojassa* metsästyks- ja kalastusvaiheen kuvaus tukee erityisesti perhe-elämään kasvattamista, mutta Salolan kuvaamat kehitysvaiheet rinnastuvat yhteiskunnalliseen ja valtiolliseen kehitykseen.

Salolan mukaelman arvomaailma sisältää elementtejä niin sotia edeltävästä kuin niiden jälkeisestäkin arvomaailmasta. Yhtäältä Salolan karjanhoidon ja maanviljelyksen kuvaukset voi tulkita katoavan agraarisen Suomen ihannoinniksi. Toisaalta suhde "isänmaahan" on Salolan mukaelmassa kahtalainen ja eroaa selkeästi campelaisesta traditiosta. Campe-mukaelmissa koti, yhteiskunta ja isänmaa sijaitsevat selkeästi saariluonnon ulkopuolella – isän kodissa.

Perjantai jo makasi ja nukkui syvään, mutta Robinson, joka ei voinut vapautua ajatuksesta, oli yhä valveilla. Hänen mielestään oli Jumalan tahto, että hänen oli jäätävä tälle saarelle loppuiäkseen, sillä hän huomasi selvästi, että oli mahdoton jättää saarta sellaisella veneellä kuin heillä oli. Hän ei uskaltanut enää ajatellakaan uutta matkaa. Syvästi surren, mutta nöyrästi hän heitti hyvästit rakkaimmalle toiveelleen: saada vielä kerran nähdä isänmaansa ja rakkaat vanhempansa. (Björk & Jussila 1945: 64.)⁴²

Salolalla asutettu ja erityisesti viljelty saariluonto nimetään kodiksi, joka edustaa isänmaata: "Nyt tunsin voimakkaammin kuin koskaan ennen, miten rakkaaksi tosiaan saareni oli minulle käynyt. Se oli kotini, se oli maailmani, jonka Jumala oli yltäkyläisessä arnessaan minulle suonut." (Salola 1962: 68.) Suhde isänmaahan rinnastuvaan saaren tilaan on moninainen. Yhtäältä saari edustaa luomakuntaa, ja tämä "luomakunnan huolenpito" (ks. Salola 1962: 30) rinnastuu Jeesuksen vuorisaarnassa antamiin lupauksiin Jumalan huolenpidosta ja myyttiseen kuvastoon äitiluonnon tarjoamasta hoivasta. Toisaalta suhdetta saareen rakentaa poikakirjallisuuden traditiosta ponnistava 30-lukulainen maanpuolustushenki.

Salolan isänmaan maaperä osoittautuu hedelmälliseksi maaemoksi. Saaren paratiisi-osa näyttäytyy äidillisenä ja hoivaavana puutarhana, "luontoemona", mutta myös viettelevänä, auliina ja antautuvana morsiamena. Kertomuksessa luonto "tarjoaa" Robinsonille parastaan, osoittaa hänelle "suopectaan", sen antimet ovat "mehevät", "runsaat ja mieluisat" (ks. Salola 1962: 29, 55).

Turhaan en aamulla matkaani jatkanutkaan, sillä luonto kävi vielä rehevämmäksi ja ennen pitkää huomasiin joutuneeni niin ihanaan laaksoon, etten moista luonnonkauneutta ja maan antimien runsautta ollut vielä saarellani enempää kuin missään muuallakaan tavannut.

Näkemäni ilahdutti silmäni sanomattomasti, mutta muutakin kuin kauneuden tuottamaa iloa koin. – –

Olin jo tullut ajatelleeksi majani ja eloni siirtämistä tähän ihanaan laaksoon, paratiisiin, jonka luontoemo näin auliisti minulle houkutellessa tarjosi. (Salola 1962: 42, 44.)

Paratiisin luonnontilaisia hedelmiä arvokkaampi on kuitenkin viljelty, ihmisen muokkama luonto. Viljelty maaperä voidaan tulkita auliisti antimiaan tarjoavan Suomi-neidon, elovenatyön, kuvaksi:

Vain harvat näistä näkymistä kuitenkaan ovat tuottaneet niin paljon silmälle iloa kuin kypsytyn laihoni näkeminen. Sisältyihän tuohon tuulessa kauniisti aaltoilevaan kullanhoidoiseen kuvaan tavattoman paljon minulle arvokasta, kärsimistä, toivoa, pettymystä, uutta uskoa, vaivaa ja vihdoinkin vaivain palkinto.

Siinä nyt vain odotin sopivaa sadonkorjuun päivää.

Ehkäpä jo viikon perästä tähkä luovuttaisi antinsa kypsimmillään. (Salola 1962: 47.)

Salolan Robinson on Defoen Crusoen tavoin Aadamin luojan kuvana, joka ottaa luojan paikan luonnon hallitsijana. Maskuliininen hallitsija tuo järjestyksen feminiiniseen luonnontilaan kyntäen ja hedelmöittäen maan ja tuoden siihen hallinnonalaisen järjestyksen. Robinsonin toteamus, "[t]unsin itseni onnelliseksi sadonkorjaajaksi" (Salola 1962: 51), viittaa raamatulliseen kylvön ja korjuun kuvastoon. *Raamatussa* hyvään maahan kylvetyt siemenet itäminen rinnastetaan Jumalan sanan kuulemiseen ja ymmärtämiseen. Saponkorjuu taas viittaa kutsuun taivasten valtakuntaan ilosanoman vastaanottaneille. Saponkorjaaja puhuessaan Jeesus viittaa usein itseensä tai opetuslapsiinsa: saponkorjaaja kokoaa satoa iankaikkiseen elämään.⁴³ Maata muokatessaan Robinson itse ottaa luojan roolin saponkorjaajana ja luomakunnan hallitsijana.

Salolan mukaelman feminiininen äitiluonto, maaemo, voidaan rinnastaa 1930-lukulaisen mentaliteetin mukaisesti suojeltavaan Suomi-äitiin, jota sen poikien tuli puolustaa (ks. esim. Reitala 1983: 141–142). Kertomus henkii patriotismia, joka oli ominaista isänmaarakkautta, maanpuolustushenkeä ja ryssävihaa ylläpitämään pyrkiville poikien seikkailuromaaneille. Vastoin 1960-luvun sodanvastaista ilmapiiriä Salola lietsoo isänmaallista puolustushenkeä. Robinsonin patrioottisuus ilmenee kertomuksen edetessä voimistuvana saaren puolustustahtona, jota nostattaa jalanjäljen löytyminen kotisaaren kamarasta: ”jalanjäljen löytymisestä lähtien oli jokapäiväiseen elämäni sisältynyt myös puolustautumista tarkoittavat tehtävät” (82), ”jokapäiväiseen elämään liittyy myös turvallisuusasia ja sen hyväksi on työskenneltävä” (93), “[p]uolustusvalmius oli liittynyt toimeentuloa turvaavaan päivittäiseen puuhailuun entistä kiinteämmin” (105), “[p]uolustusvalmius oli tietysti jatkuvasti mielessäni” (109). Puolustusvalmius liittyy pelkoon toisesta ihmisestä, tuntemattomasta, vihollisena:

Puolustusvalmiuden lisääminen oli osoittautunut välttämättömyydeksi elämässäni, ei enää yksinomaan eläinten taholta pelättäviä vaaroja vastaan vaan nimenomaan toisten ihmisten uhkan edessä –.

Ihminen, jota olin ystävänäni kaivannut, saattoikin olla pahin viholliseni, jonka aikeet eivät suinkaan olisi ystävän aikeita. –

Vihollisia saattoivat olla muutkin kuin villieläimet, nälkä ja muut toimeentuloani uhkaavat puutteet. Itse ihminen saattoi olla lähimmäisensä pelottavin vihollinen. (Salola 1962: 81–82.)

Salolan vihollisenpelko rinnastuu ryssävihaan – suomineitoa uhkaavaan viholliseen. Vihollisenpelko korostuu sotaisana sanastona kertomuksen loppua kohden. Rannikkoasunnosta tulee ”päämaja” (46) – ylimmän sodanjohdon toimitila – ja Robinsonin vaellusta rannikko- ja sisämaan asunnon välillä kutsutaan ”marssiksi” ja ”nälkämarssiksi” (71). Vähitellen Robinsonin tiluksien vartiointi muuttuu ”tähistysmatkoiksi”, ”partioetkiksi” ja ”kaukopartiomatkoiksi” (83), vihollisten tarkkailu ”vartiovuoroiksi” (96) ja kotia eli ”linnoitusta” vahvistetaan ”ampuma-aukoin” ja ”kulkusolantein” (80–81). Perjantain pelastamisen jälkeen heidän yhteinen aikansa täyttyy lähes yksinomaan vartiointista ja hyökkäykseen varustautumisesta.⁴⁴

Sotavarustelusta huolimatta pelko vihollisen hyökkäyksestä ei toteudu. Robinson pelastaa Perjantain ihmissyöjien käsistä verta vuodattamatta. Taisteluodotuksia luova kertomus esittää Robinsonin isänmaataan ulkopuoliselta uhalta valppaasti vartioivana ja puolustukseen valmiina sotamiehenä, mutta hyökkäämiseen ja väkivaltaan se ei kannusta.

Maanpuolustushengen ohessa Salolan kehityskuvaus kytkeytyy sodanjälkeisessä Suomessa voimistuneeseen moderniin yhteiskunta- ja hyvinvointivaltioajatteluun. Sotien jälkeen tunneväritteisen isänmaan sijaan ryhdyttiin puhumaan suomalaisesta yhteiskunnasta (Reitala 1983: 152). Robinsonille saaren isänmaa ei edusta tilaa, joka tyydyttäisi kaikki tarpeet, vaan hän kaipaa saaren ulkopuoliseen yhteiskuntaan. Hänen valintansa kallistuu pois paratiisiluonnosta kohti kesyttämätöntä merta, joka on tie yhteiskuntaan: ”Ei – ihanimpaankaan paratiisilaaksoon tällä saarella en muuta, koska täältä ei voi nähdä merta, sitä elämäni läheisesti liittyvää tekijää, joka oli minut tänne tuonut ja joka yksin voi minut täältä takaisin ihmisten ilmoille, *yhteiskunnan* piiriin palauttaa.” (Salola 1962: 45.)

Mukaelmassa luonto–yhteiskunta-dikotomia voidaan tulkita myös isänmaa–yhteiskunta-dikotomiaksi, jossa valinta kallistuu jälkimmäiseen.

”Yhteiskunta” kuvastaa Salolalla hyvinvointivaltion ihannetta kahdesta näkökulmasta. Yhtäältä saaren ulkopuolinen tila on taloudellisten lainalaisuuksien hallitsema yhteiskunta, toisaalta hyvinvointi samastetaan turvallisuuteen ja vapauteen. Salolan yhteiskunta on kapitalistinen yhteiskunta, joka eroaa perinteisin keinoin viljellystä ja varjellusta isänmaasta. Luonnontilaisen ihmisen elämässä suurin merkitys oli inhimillisellä pääomalla, kekseliäisyydellä, korostaa Salola (1962: 130) Semjonoviin viitaten.⁴⁵ Kuitenkin modernin yhteiskunnan keskeisimpänä ”pääomana” näyttäytyy raha. Isänmaasta yhteiskuntaan tapahtuvassa siirtymässä nousee keskeiseksi rahan vapauttava voima.

Ja silloin välähti ajatuksissani jotakin tosiaan kirkasta, tähän asti arvotonta, mutta nyt kenties kullan arvoista... kulta itse, rahani, jotka olin ottanut hupaisina leluina mukaani laivahyllystä.

Nyt niitä varmaan voin hyväkseni käyttää.

Voin niillä lunastaa itselleni matkustajan paikan laivalla ja päästä vapauteen – niin minne? – –

Kultarahat otin jo neuvottelumatkalle. Luulisihan ainakin niillä asian järjestyvän. (Salola 1962: 114, 119.)

Raha, yksi Robinsonin laivasta poimimista ”antimista”, on viime kädessä keino vapautua saarivankeudesta. Vaikka Salolan Robinsonin matkan suunta käy kohti hyvinvointivaltiota, ei saarelta pois pääsyä takaa matkakumppaneiden hyväntahtoisuus, solidaarisuus ja De-foen romaanin herrasmiessopimukset. Yhteiskuntatila on kapitalistinen yhteiskunta, jonne pääsylippu luonnon ja yhteiskunnan rajalla, käänteessä isänmaasta yhteiskuntaan, on ostettava rahalla: ”vaikka pelastuksen tuonut kapteeni ei suostunutkaan ottamaan minkäänlaista maksua matkastani, toisessa laivassa kuitenkin oli lunastettava laivalippu Englantiin” (Salola 1962: 125). Salolan teos kiinnittyy niiden Campe-mukaelmien traditioon, jotka sallivat Robinsonin säilyttää saarelta löytyvän omaisuuden myös kotiinpaluun jälkeen:

Vanhempieni jättämä pieni omaisuus oli jaettu heidän [sisarten ja veljen lasten] kesken, enkä enää voinut vaatia mitään osuutta omien vanhempieni jättämästä maallisesta omaisuudesta.

Elämäni olisi ollut vaikea saada raiteille näissä oloissa. Mutta olinhan onnekseni lähdön hetkellä tullut saareltani ottaneeksi mukaani kultarahat, joilla ei yksinäisyydessä ollut mitään arvoa. (Salola 1962: 125.)

Mukaelmassa korostuu edelleen Campe-tradition tavoin työnteon merkitys ja moralistinen lapsen ”oikea” suhde auktoriteetteihin. Taloudellisen toimeentulon ohessa Jumalaan turvautuminen, ahkeruus ja työnteko nousevat kertomuksen lopussa keskeisiksi arvoiksi.

Salolan mukaelma on monin tavoin kansanvalistustradition viimeinen selkeä edustaja, jossa katse suunnataan moderniin yhteiskuntaan. Kansanvalistusmukaelmien kehitys-ihanteita luonnon saarivankilasta yhteiskuntaan ja kristilliseksi moraalisubjektiksi ei oteta enää itsestäänselvyyksinä, vaan Robinsonille saarielämän luonnontila ja yhteiskuntaelämä sisältävät molemmat sekä vapauden että vankeuden ulottuvuuksia:

Niin – oliko se [saarielämä] vankeuden aikaa vai vapauden?

En oikeastaan vieläkään osaa tuota ratkaista, vaikka sitä miten olen miettinyt.

Ihminen näet voi olla vanki, mutta tuntee henkensä vapaaksi, hän voi olla vapaa, mutta tuntee henkensä kahlehdituksi.

Jos nimitän saarellaoloani vankeudeksi, on minun heti riennettävä toteamaan, että se oli joka tapauksessa onnellista, hyvää vankeutta, koska se teki minusta paljon paremman ihmisen kuin miksi vapaa maailma tuskin olisi pystynyt minua kasvattamaan. (Salola 1962: 122, 124.)

Mukaelman ajatus luonnon ja yhteiskunnan tilojen merkityksestä on kääntynyt vastakkaiseksi Rousseauin ihanteille. Saaren luonnontila ei edusta rousseaulaista vapausihannetta, vaan vankilaa, vapauden rajoittajaa. Mukaelmassa nojaututaan siihen modernin traditioon, joka näkee normien ja rajoitteiden vapauttavan ihmisen luonnontilan kahleista ja yhteiskunnan normeille alistumisen merkitsevän yksilön vapauden ehtoa (ks. esim. Bauman 2002: 28–29). Salolalla ”vapaa maailma” merkitsee suitsittua luonnon tilaa, klassisten yhteiskuntasopimusten tavoin hengen ja omaisuuden turvaa. Saarelle jääminen merkitsisi ”vankeutta” sekä jatkuvaa puolustautumista ”vihollista” vastaan.⁴⁶ Luonnon ja yhteiskunnan suhde rinnastuu uhatun, suojattoman isänmaan ja modernin yhteiskunnan suhteeseen. Siirtymä isänmaasta kohti modernia yhteiskuntaa edustaa kertomuksessa suojaa menneitä ja potentiaalisia tulevia vihollisia vastaan.

Salolan Robinsonin vapausdilemmaa voidaan tarkastella hyvinvointiyhteiskuntaan liittyvien vapauskäsitysten näkökulmasta, jossa rajoittavista normeista ja arvoista irtautumista on pidetty yhtäältä vapautumisena rajoituksista, toisaalta uhkana turvallisten rajojen murtuessa. Yhteiskuntatilaan siirtyminen merkitsee negatiivista vapautta⁴⁷, vapautta luonnosta. Kuitenkin Salola liputtaa yhä rajoittavan ja normatiivisen yhteiskunnan puolesta ”vapaan” yhteiskunnan rajalla. Moraalisubjektin kasvun näkökulmasta saarivankeus edustaa ”onnellista, hyvää vankeutta”, joka tekee Robinsonista ”paremman ihmisen” kuin kasvatus vapaassa maailmassa. Reflektiossa kasvatuksen pakon ja vapauden dikotomiasta vaaka kallistuu rajoittavan ja kontrolloivan voiman kannalle.

Valkoisen ja mustan ambivalentti suhde

Salolan ja Kynäbaarin mukaelmissa esitetään kaksi vastakkaista ihannetta sille, millainen Robinsonin ja Perjantain välinen suhde on kotimaan yhteiskuntatilassa. Campe-mukaelmien tavoin Robinson ottaa Perjantain mukaansa lähtiessään saarelta, mutta tämän rooli on kahtalainen.

Kysymykset ihmisoikeuksista, tasa-arvosta ja rasismista nousivat aktiiviseen keskusteluun 1960-luvun kuluessa. Keskusteluissa monikulttuurisista yhteiskunnista ja kansainvälisestä yhteistyöstä rasismi ei ollut enää poliittisesti hyväksyttävää. Sodanjälkeisinä vuosikymmeninä ja varsinkin 1960–70-lukujen Yhdysvalloissa ja Länsi-Euroopassa vallitsi tasa-arvoisuutta tähdentävä ilmapiiri. (Isaksson & Jokisalo 1998: 220, 224, 230.) 1960-luvulla Yhdysvaltojen ihmisoikeusaktivistit ajoivat julkisuudessa näkyvästi mustien asioita ja länsimaista kulttuuria kohtaan esitettiin itsekritiikkiä.

1960-luvulla ilmestyneille adaptaatioille on ominaista, että Robinsonin ja Perjantain suhde rinnastuu Defoen kuvaaman länsimaisen ihmisen ja Amerikan alkuperäisasukkaan suhteen sijasta implisiittisesti tai eksplisiittisesti valkoisen ja mustan miehen suhteeseen ja ajan ihmisoikeuskysymyksiin. Tyypillisimmin Perjantain kuvaukset ovat rasisien ajattelun värittämiä. Teoksessa *Robinsonista Muumipeikkoon* Tauno Karilas nimittää Perjantaita ”mustaksi palvelijaksi” ja esittää Robinsonin ja Perjantain kohtaamisen mustan miehen alkukantaisen tilan kulttuurisena kohentamisena. Hän toteaa, kuinka Robinson ”ryhtyy muokkaamaan myös ympäristöään kohottaakseen sen alkukantaisesta tilasta. Perjantaita, Robinsonin mustasta palvelijasta, tulee ns. jalo villi”. (Karilas 1962: 10.) Tässä Karilas nojautuu käsitykseen kulttuurisesta evoluutiosta, jossa valkoisten nähtiin edustavan korkeinta kehitysastetta. Tähän ajattelutapaan nojautuu myös Salola, jonka mukaelmassa Perjantain kohtaaminen rinnastetaan eläimen kasvatukseen: ”Ensi töikseni mietin uudelle ystävälleni nimeä. Siitähän nelijalkaisten ystäviemmekin puhutteluyritykset alkavat.” (Salola 1962: 95.)

Salolan mukaelmassa orjakauppaan länsimaiden taloudellisen toiminnan edistäjänä suhtaudutaan kritiikittömästi. Defoen romaanin tavoin merentakaisen ihmiskaupan kolonialistista ulottuvuutta ei tunnusteta tai tunnusteta:

Tuohon aikaan Brasiliassa oli kova työvoiman puute. Oli huomattu kannattavaksi hankkia työvoimaa kuljettamalla Afrikasta neekereitä orjiksi.

Ei aikaakaan, kun minua pyydettiin orjainnoutomatkan päälliköksi. Oli näet kuulutun minun aikaisemmista menestyksellisistä kauppamatkoistani mustien maahan.

Tietenkin lähdin näin houkuttelevan tarjouksen saatuaani. (Salola 1962: 13.)

Salola toistaa mukaelmassaan kritiikittä Semjonovin esittämän ajatuksen ”neekeriorjista” länsimaiden työvoimana ja taloudellisen hyödyn välineenä:

Miten ja minkä vuoksi Robinson myöhemmin sortui saarelleen, sen voi myöskin ainostaan talousmaantieteilijä oikein selittää. Siirtomaiden talous ei noihin aikoihin, työvoiman puutteessa, päässyt kehittymään. Istutusten tarpeeksi pyydystettiin mustaihoisia orjiksi. Koska naapuriplantaasien omistajat tiesivät Robinsonin jo kerran ennen käyneen Afrikassa, he pyysivät tätä heidän laskuunsa käymään vielä toiseen kertaan mustien maanosassa neekereitä hakemassa. Ja he lupasivat, että ”saalis” jaetaan sitten rehellisesti tasan. Robinsonin istutukset ja viljelykset olivat pääsemässä hyvään kuntoon, hän itse tarvitsi neekereitä, niinpä hän siis suostui tuohon houkuttelevaan tarjoukseen. Sillä tavoin siis Robinsonin historia on orjienhankintaretikunnan historia. (Semjonov 1939: 10–11.)

Maan muokkaamiseen ja jalostamiseen tarvittavan työvoiman ajatus ohittaa kysymykset ihmisoikeuksista ja ihmisen vapaudesta. ”Neekerit” kuuluvat länsimaisen ihmisen hallinnan alaiseen luontoon ja samalla heillä on välineellistä merkitystä taloudellisissa pyrkimyksissä. Salolan mukaelman hyvinvointivaltion ihanne edustaa valkoisten kansallisvaltiota. Perjantaille eivät tämän valtion ovet aukene, vaan hän jää Brasiliaan, josta Robinson on löytänyt hänelle ”sopivan työkentän” (Salola 1962: 126). Näin Salola rinnastaa Perjantain mustaan orjatyövoimaan Brasilian plantaaseilla.

Kynäbaarin (1961) ja Palolan (1966) mukaelmissa Robinsonin ja Perjantain suhde kuvataan valkoisen ja mustan miehen suhteena. Perjantai esitetään stereotyyppisenä afrikkalaisalkuasukkaana Defoen intiaani-Perjantain sijasta. Mukaelmissa suhtautuminen Perjantaihin on kahtalaista. Karilaan tavoin Palola (1966: 18–19) kuvaa suhdetta herran ja mustan orjan suhteeksi: ”Musta mies oli kuolla pelosta, mutta kun Robinson Crusoe rohkaisi häntä, tuli hän lopulta esille. Hän heittäytyi maahan ja osoitti haluavansa olla uskollinen orja herralleen, joka oli pelastanut hänen henkensä.” Mukaelmassa elää stereotypia mustasta ”työjuhtana”, valkoisesta älyllisen työn tekijänä: ”Fridaysta tuli hyvä ja uskollinen palvelija. Hän oppi kaiken hyvin nopeasti, hän oli ahkera ja iloinen, ja hänellä oli voimaa huomattavasti enemmän kuin valkoisella miehellä.” (Palola 1966: 20.)

Sen sijaan Kynäbaarin mukaelmassa esitetään avointa rasisminvastaista julistusta. Perjantai on teoksessa enemmän kuin jalo villi. Robinsonin ja Perjantain suhde on muuttunut isännän ja palvelijan suhteesta ilmentämään musta- ja valkoihaisen veljeyttä ja tasa-arvoa. Vaikka Perjantai osoittaa alamaisuutta Robinsonille, Robinson korostaa heidän suhdettaan ystävinä:

Perjantai olisi aina hänen orjansa. Mutta Robinson ei halunnut kuulla tällaista puhetta. Hän pudisti päätään, näytti itseään ja Perjantaita ja kietoi heidän käsivartensa koukkuun osoittaakseen tasa-arvoisuuden vallitsevan heidän kesken ja sanoi sitten:

– Ys-tä-viä!

– Ys-tä-viä! toisti Perjantai. Ys-tä-viä! RRRo-ben-son, Perr-rra-tai! (Kynäbaari 1961: 81–82.)

Kynäbaarin Perjantaita ei kuvata tietämättömäksi ja typeräksi ihmisyyjäksi, vaan hän tuo vaihtelua Robinsonin ruokavalioon valmistamalla hiillostettua kalaa ja opettamalla Robinsonille kalastusta keihäällä. Robinson puolestaan opettaa Perjantain puhumaan ja kirjoittamaan, vaikkakin omaa kieltään. Tasa-arvoisuus ja veljellinen suhde korostuvat erityisesti teoksen lopussa. Eurooppalaisen laivan saapuessa saarelle kehottaa Robinson Perjantaita lähtemään mukaansa. Perjantai aprikoi: ”– Miten minä, mustaihoinen, voisin elää valkoihosten keskuudessa? kysyi Perjantai huolestuneena.” (Kynäbaari 1961: 91.) Robinson toteaa siihen:

– Mutta eihän se tuota mitään vaikeuksia! Mustaihaisuus ei voi olla minään esteenä! Puhut kieltämme yhtä hyvin kuin minä. Olen jo opettanut sinut tuntemaan jonkin verran tapojamme. Ja kun sinulla on tavalliset vaatteet, kukaan ei voi tietää, ettet ole tuntenut muita valkoihaisia kuin minut! Entä, minne muualle menisit? En usko, että sinusta olisi mieluisaa jatkaa elämistäsi täällä yksin, etkä toisekseen voi palata heimosikaan luokse! (Kynäbaari 1961: 91.)

Mustaihaisuutta ei esitetä esteenä elämälle ja työskentelylle Robinsonin kotimaassa. Kynäbaarin mukaelman korostama mustien ja valkoisten tasa-arvo ilmentää 1960-luvun tasa-arvoon pyrkimisen ja ihmisoikeuksien ajamisen ilmapiiriä. Teoksessa keuhetaan Perjantain kyvykkyyttä kauppiamiehenä, kunnian miehenä ja hyvänä ystäväinä ja korostetaan Robinsonin ja Perjantain tasaveroisuutta. Robinson jopa kieltää erästä kauppakumppaniaan käyttämästä Perjantaista ”neekeri-sanaa” (Kynäbaari 1961: 111).

Huolimatta ihmisoikeuksien korostamisesta Robinsonin kulttuuri on yhä ylempiarvoinen. Perjantai esitetään innokkaana palvelijana, joka tietää automaattisesti oman alemman asemansa valkoihoisiin nähden, vaikkei ole sellaisia koskaan tavannut. Tasa-arvon mallina ja ihanteellisena elinympäristönä esitetään länsimainen kulttuuri. Perjantaita kuvaillaan korostetun usein "tummaksi nuorukaiseksi", ja villeiksi ja ihmissyöjiksi määritellyt Perjantain vangitsijat kuvataan eurooppalaisen mittapuun mukaisesti edelleen barbarian keskellä eläviksi.

Campe-tradition päättävien Kynäbaarin ja Salolan mukaelmien voidaan kuitenkin tulkitä esittävän kahta rinnakkaista yhteiskuntaihannetta. Salolan kansallisvaltion ihanteen sijaan Kynäbaarin Robinsonin ja Perjantain suhde edustaa demokraattisen kansalaisyhteiskunnan ihannetta, jossa ihmiset syntyperästään riippumatta voivat elää ja työskennellä samanarvoisina rinnakkain. Siirtymäriittiä kohti demokraattista yhteiskuntaa ilmentää sukupolvenvaihdos, jossa Robinsonin isä luovuttaa kauppalikkeensä poikansa ja Perjantain omistukseen:

Hymy levisi herra Crusoen kasvoille. Heidän kaikkein hartain toiveensa näytti käyvän toteen: heidän poikansa Robinson ryhtyisi hänen työnsä jatkajaksi. -- Robinson mukautui ajatukseen. Oli kuitenkin vielä eräs seikka, joka ilmeisesti vaivasi häntä.

Vihdoin hän puuttui puheeseen uudelleen:

– Mutta, miten käy Perjantain?

Hänen isänsä toisti:

– Miten käy Perjantain? Mitä sillä tarkoitat, poikani?

– Haluaisin kysyä, mitä Perjantaista tulee. Tähän saakka olette puhuneet vain minusta ja luulin teidän ottaneen hänet vastaan poikananne.

– Mutta mehän pidämme häntä poikanamme! Ethän vain luule meidän unohtaneen Perjantaita? – – Perjantaista tulee tietenkin myös liikkeen johtaja, vakuutti herra Crusoe --. (Kynäbaari 1961: 95–96.)

Rodullinen tasa-arvo edustaa myös kansalaisoikeuksien ja työtehtävien tasavertaisuutta. Tasavertaisuuden oletus ei kuitenkaan näyttäydä Perjantain näkökulmasta itsestäänselvyytenä. Perjantai mieltää itsensä asemansa vuoksi palvelijaksi, ja tasavertaisuus esitetään valkoisten lahjana mustalle:

Perjantai oli istunut sanomatta sanaakaan. Mutta kun hän havaitsi, että oli tullut hänen vuoronsa puhua, hän selitti:

– Olen äärettömän onnellinen voidessani palvella Robinsonia tulevaisuudessa ... Tulen olemaan aina hänen uskollinen palvelijansa ja lupaan, ettei hänellä ole milloinkaan aihetta valittaa palvelusteni suhteen ... --

Mutta Robinson kääntyi hänen puoleensa kulmat kurtussa. Perjantain sanat eivät olleet lainkaan sitä, mitä hän oli odottanut. Hän tiesi varmasti, että Perjantai oli tuonut julki vakaat aikomuksensa, ja juuri niitä hän halusi vastustaa mitä voimakkaimmin:

– Ei tule kysymyksenkään, että sinä olisit minun palvelijani, Perjantai ... Et ole ollut sitä tähänkään saakka ... Meillä molemmilla tulee olemaan samat oikeudet ... Me olemme nyt veljiä!... Eikä niin ollen tule kysymyksen, että toinen veli olisi toisen palvelija ... (Kynäbaari 1961: 97.)

Mukaelma nostaa esiin radikaalien valistusajattelijoiden demokratian ihanteet: syntyperästä riippumattoman vapauden, veljeyden ja tasa-arvon. Robinsonin ihmisoikeusjulistus "veljeyden" ja "samojen oikeuksien" puolesta kiinnittää mukaelman Ranskan vallankumouksen aikaan saaman ihmisoikeuksien julistuksen (1789) arvoihin. Kysymykset ihmisoikeuksista olivat eksplisiittisesti esillä myös toisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa, jolloin ihmisoikeuksien arvoja ajettiin ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen (1948) ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen (1950) turvin. Robinsonin julistus voidaan tulkita myös vapaiden kansalaisoikeuksien julistukseksi. Samat oikeudet merkitsevät oikeutta kansalaisyhteiskunnan tasaveroiseen kansalaisuuteen.

Kynäbaarin mukaelmassa Salolan tavoin omaisuutta ei pidetä rangaistavana pahana. Omaisuuden rinnalla Robinsonin ja Perjantain muuttuva suhde nostetaan keskeiseksi arvoksi. Suhde voidaan tulkita uudeksi pääoman muodoksi Defoen ja Salolan romaanien korostaman rahan ja inhimillisen pääoman, työn, rinnalla. Kynäbaarin mukaelma korostaa sosiaalisen pääoman, yhteisöllisten vuorovaikutussuhteiden, merkitystä – sopimusyhteiskunnalle ja hyvinvointivaltiolle ominaista arvoa (ks. esim. Hautamäki 2003: 233–235). Tässä mielessä mukaelma ilmentää demokraattisen yhteiskunnan ihannetta: tasavertaisen yhteisöllisyyden merkitystä yhteiskunnan rakentamisessa perinteisen hierarkkisen yhteisöllisyyden sijasta.

2.5. SIVISTYKSELLISET OIKEUDET JA KIELLETYT KLASSIKOT

John Stephens ja Robyn McCallum (1998: 9) luonnehtivat kulttuuriseksi kriisiksi tilannetta, jossa uudelleenkeronnan perinteiset skeemat ovat yhteensovittamattomia uusien metanarratiivien kanssa. Suomenkielisten adaptaatioiden arvomaailmat törmäsivät yhteen perinteisten arvojen kanssa 1960-luvulla osana laajempaa kirjallisten, kulttuuristen ja yhteiskunnallisten arvojen kriisiä. Kysymykset ihmisoikeuksista koskivat myös kysymystä kirjailijan ja mukailemisen oikeuksista.

1960-luvun nuoren polven kirjailijat mursivat kirjoituksillaan ja aktiivisella julkisella toiminnallaan vanhan sukupolven ylläpitämää traditionaalista maailmankuvaa ja kirjailijakäsitystä. Arvomaailmojen ja sukupolvien välinen yhteentörmäys tuotti kulttuuri- ja kirjasadoksi kutsuttuja julkisia keskusteluja ja oikeudenkäyntejä (Arminen 1999: 226). Pekka Tarkan (1973: 160) mukaan kiistoissa käytiin väittelyä ensimmäisen tasavallan perusarvoista: kodista, kirkosta ja isänmaasta. Perinteinen maailmankuva jäi vallitsevaksi sellaisten ideologisten eliittien kuten kirkon, armeijan, oikeuslaitoksen ja koululaitoksen keskuudessa. (Arminen 1989: 74, 116–118.) Siten yhteentörmäyksiä ratkottiin myös lakituvissa.

Kynäbaarin *Robinson Crusoe* (1961) ilmestyi kahdeksanosaisessa *Luxus*-sarjassa, jossa julkaistiin samana vuonna seuraavat klassikkomukaelmat: *Robin Hood*, *Viimeinen mohikani*, *Tom Sawyer*, *Pikku Heidi*, *Heidi kasvaa*, *Pikku naisia* ja *Liisa Ihmemaassa*. Mukaelmat joutuivat satumaan portilla yhteiskunnallisen sääntelyn kohteeksi, sillä opetusministeriö kielsi 11.5.1962 mukaelmasarjan maahantuonnin ja levittämisen edellisenä vuonna voimaan tulleen tekijänoikeuslain perusteella. Tekijänoikeuslain 53 §:n mukaan viranomaisella on valta kieltää menettely, jolla "kirjallisen tai taiteellisen teoksen suhteen tekijän kuoltua menettellään julkisesti sivistyksellisiä etuja loukkaavalla tavalla". Kirjojen kieltoa perusteltiin sillä, että teosten katsottiin olevan

– kielenkäytöltään hutiloituja ja taitamattomia, että teoksista puuttuu pitkiä jaksoja ja että tapahtumia niissä on muutettu.

Koska on katsottava, että Kynäbaari Oy julkaisemalla sanotut klassilliset lastenkirjat täten tyypistettyinä edes mainitsematta, ettei kysymyksessä ole alkuperäisteoksista tehdyt käännökset, on menetelty julkisesti sivistyksellisiä etuja loukkaavalla tavalla, opetusministeriö on, nojautuen tekijänoikeudesta kirjallisiin ja taiteellisiin teoksiin 8 päivänä heinäkuuta 1961 annetun lain 53 § 1 momenttiin harkinnut oikeaksi kieltää mainittujen kirjojen kappaleiden maahantuonnin samoin kuin niiden saattamisen yleisön saataviin. (OPM 1962.)

Vaikka kieltoa perusteltiin tekijänoikeuslailla, se ei pohjimmiltaan perustunut teosten tekijöiden oikeuksien suojaamiselle. Tekijänoikeuksien suoja-aika määriteltiin vuoden 1961 tekijänoikeuslaissa 50 vuodeksi tekijän kuoleman jälkeen. Siten kaikkien alkuperäisteosten kirjoittajien osalta suoja-aika oli ehtinyt umpeutua.⁴⁸ Keskeisimmäksi kieltoperusteeksi muodostui tekijänoikeuslain lisäsäännös, niin kutsuttu klassikkosuoja, joka on voimassa vielä tekijänoikeudellisen suojan lakattua. Tekijänoikeuslain mukaisesti opetusministeriö voi kieltää teoksen käytön, jos sitä käytetään julkisesti sivistyksellisiä etuja loukkaavalla tavalla. Tällöin ei kuitenkaan ole kysymys tekijän kunnian tai moraalisten oikeuksien puolustamisesta, vaan yleisemmistä sivistyksellisistä eduista. (Ks. Koivumaa 2000.)

Kynäbaarin adaptaatioita voidaan tarkastella ajan kirjaoikeudenkäyntien kontekstissa, joskin ”sodan” kulku poikkeaa jonkin verran Rintala- ja Salama-sodista ja laajentaa käsityksiä 1960-luvulla käydyistä kulttuuritaisteluista. Tarkan (1966: 97–100) mukaan kirjasodat rakentuivat neljästä vaiheesta: teoksen esittelystä julkisissa arvosteluissa, ilmiannosta, jossa tunnettu henkilö paheksuu teosta julkisesti, tilanteen määrittelystä julkisissa kirjoituksissa sekä toiminnallisesta vaiheesta, joka johtaa sensuuri- tai oikeustoimiin. Kynäbaarin tapauksessa arvostelu ja siinä esitetty julkinen paheksunta oli ensimmäinen sysäys kohti teosten kieltoa. Timo Tiusanen julkaisi *Helsingin Sanomissa* 18.3.1962 kritiikin ”Tom Sawyerin luuranko”, jossa hän arvosteli Kynäbaarin Luxus-sarjan mukaelmia ja kehotti kirjakauppiaita ja lasten vanhempia boikotoimaan teoksia. Tiusasen mukaan Kynäbaarin mukaelmat ovat yleisön pettämistä, ja yleisön on äänestettävä jaloillaan tätä petosta vastaan.

Jos kaupasta ostaa pussin, jonka kauppias ilmoittaa sisältävän hienoa sokeria, ja kotiin tultuaan huomaa, että pussissa onkin hiekkaa, on kauppiaan virsi lyhyt: petosta. Mutta jos ostaa kirjan, jonka nimi on ”Tom Sawyer” ja huomaa, ettei kirjalla ole ”Tom Sawyerin” kanssa muuta yhteistä kuin nimi, ei tekijänoikeuslaki sanokaan tietääkseni kustantajasta mitään. Kuka sanoo? Kirjakauppiaitten, ostajien, arvostelun on sanottava. (Tiusanen 1962.)

Tiusasen kritiikki kohdistui sekä mukaelmien sisältöihin että mukailemisen tapoihin. Hän kritisoi ylipäänsä klassikoiden lyhentämistä ja sitä, ettei Kynäbaarin *Tom Sawyerista* käy ilmi, että se olisi mukaelma alkuperäisestä. Lisäksi hän arvosteli sarjan hutiloitua jälkeä ja alkuperäisteoksen tyylin ja juonen muutoksia. Tiusanen nimittää mukailua ”kirjamurhaksi”: ”Ei, tämä on kirjamurha. Ainutlaatuisesta klassikosta on tullut tusinakirja, kirjan luuranko, jonka yhtymäkohdat Mark Twainin romaaniin ovat puhtaasti satunnaisia.” (Tiusanen 1962.) Tiusasen arvostelu oli sysäys tuleville tapahtumille.⁴⁹ Tiusanen mainitsee

arvostelussaan kahteen otteeseen tekijänoikeuslain, mutta toteaa, ettei laki ulotu näihin teoksiin saakka. ”On siis vedottava yleisön oikeustajuun, kunnes oikea pykälä löytyy tai lakia muutetaan” Tiusanen (1962) toteaa. Tämä pykälä löytyikin lain lisäsäännöksestä, klassikkosuojaista.

Tarkan (1966: 97–98) kuvaamat kirjasodan vaiheet ilmenevät Kynäbaarin tapauksessa tiivistetyssä muodossa. Teosten esittely, ilmianto ja niitä seuraava toiminta, kuten kehoitus ostolakkoon, ilmenevät samassa Tiusasen arvostelussa. Oikeustoimien kulku poikkeaa hieman Rintala- ja Salama-oikeudenkäynneistä, sillä Kynäbaari Oy vastasi itse opetusministeriön kieltopäätökseen nostamalla kanteen kieltoa vastaan ja vaatimalla kirjoille asetettua kieltoa kumottavaksi (Kynäbaari 5/1962). Helsingin raastuvanoikeus päätti 29.1.1963 kumota opetusministeriön kiellon, koska se katsoi, ettei sivistyksellisiä etuja ollut loukattu tekijänoikeuslain pykälän tarkoittamalla tavalla (ks. OPM 1963).⁵⁰

Tyytymättömänä raastuvanoikeuden päätökseen opetusministeriö Armi Hosian johdolla pyysi hovioikeutta saattamaan opetusministeriön kiellon takaisin voimaan.⁵¹ Muutoin seuraisi, että ”mikä maailmankirjallisuuden mestariteos tahansa voitaisiin lain asemattamatta [sic] sille estettä julkaista typistettynä, kielenkäytöltään hutiloituna ja taitamattomana käännöksenä, jossa tapahtumasarja on muutettu.” (OPM 1963.) Opetusministeriön vastustus ei kohdistunut maailmankirjallisuuden mukailemiseen sinänsä, vaan se penäsi taitavasti tehtyjä lyhennelmiä, joissa ”alkuperäisteoksen sävy ja henki säilytetään” ja joiden mainitaan olevan lyhennelmiä (OPM 1963). Ministeriö katsoi, että mikäli Kynäbaarin mukaelmat ovat sopusoinnussa tekijänoikeuslain periaatteiden kanssa, silloin

– – tunnustetaan samalla, että tämä laki ei aseta esteitä sille, että kansainvälisesti tunnustetun kirjailijan nimeä ja hänen teoksensa otsikkoa käytetään syöttinä ala-arvoisen kirjallisen tuotteen kannella, vaikka tällä tuotteella ei ole muuta yhteistä alkuperäisteoksen kanssa kuin samantapainen juoni. Täten voidaan yleisöä pettää uskottelemalla kirjakauppojen asiakkaille, että heidän ostamansa kirjat todella ovat tekijäksi ilmoitetun henkilön tuotteita. Ja kirjan lukija, joka ei ole perillä siitä, ettei kysymyksessä ole tekijäksi ilmoitetun henkinen tuote, saa varsin erehdyttävän kuvan kirjailijasta. (OPM 1963.)

Ministeriön lausunnosta ilmenee modernin tekijäkäsityksen mukainen näkemys: tekijänimi on osoitus omistusoikeudesta teokseen.

Hovioikeuteen edennyt oikeuskäsittely palautti kiellon voimaan muiden teosten kuin *Robin Hoodin* osalta⁵², sillä teosten katsottiin olevan muuttuneen sisältönsä vuoksi kirjalliselta arvoltaan alkuperäisteoksia vähäarvoisempia ja loukkaavan sivistyksellisiä etuja (KKO 67 II 10). Kynäbaari Oy haki muutosta hovioikeuden tuomioon. Korkeimman oikeuden päätöksen mukaan

Liisa ihmemaassa, Tom Sawyer, Pikku naisia, Pikku Heidi, Heidi kasvaa, Viimeinen mohikaani ja Robinson Crusoe nimisiä arvokkaiksi tunnettuja nuorisokirjoja on pidettävä sivistyksellisesti merkittävinä teoksina ja näiden teosten kirjallinen arvo on X:n saman nimisissä kirjoissa turmeltu julkaisemalla kirjat, niissä sitä ilmoittamatta, hovioikeuden selostamina mukaelmina ja lyhennelminä ja kun yhtiö siten on mainittujen teosten suhteen menetellyt julkisesti sivistyksellisiä etuja loukkaavalla tavalla,

Korkein oikeus harkitsee oikeaksi jättää hovioikeuden tuomion lopputuloksen pysyväksi. (KKO 67 II 10.)⁵³

Koivumaan (2000) mukaan opetusministeriö on määrännyt klassikkosuojan perusteella kiellon ainoastaan Kynäbaarin mukaelmien tapauksessa. Mukaelmien väitettiin loukkavan ”sivistyksellisiä etuja”. Lisäksi päätöksissä puhutaan teosten ”sivistyksellisestä merkittävydestä” ja ”alkuperäisteosta vähäarvoisemmasta” ”kirjallisesta arvosta” (KKO 67 II 10). Sivistyksellisiä etuja voidaan kuvata perustuslaissa määriteltyjen sivistyksellisten oikeuksien näkökulmasta, joita ovat koulutukselliset ja kulttuuriset oikeudet (ks. esim. Arajärvi 2006: 75–77). Opetusministeriön kiellolla suojattiin paitsi lastenkirjallisuuden klassikoiden statusta myös lapsia Kynäbaarin klassikotulkinnoilta. Aikalaiskeskusteluissa puhuttiin ”esteettisestä kasvatuksesta”, joka viittasi nimenomaan korkeakulttuuria suosivaan kirjallisuuskasvatukseen. Klassikoiden kasvattavan ja sivistävän arvon koettiin turmeltuneen Kynäbaarin mukaelmamuodossa.

Kynäbaarin oikeustapaus muistuttaa 1920–30-luvun Suomessa esiintynyttä kirjallisen kentän ulkoista sääntelyä. Sääntelyllä pyrittiin säilyttämään porvarillinen arvomaailma, rajoittamaan arvopluralismia ja kansalaisyhteiskunnan spontaania kehitystä sekä määrittelemään ideologia ja moraalisia normeja kirjallisuudelle (Sevänen 1994: 30–35, 377–378). Kirjalliset asiantuntijat, opetusministeriö sekä tekijänoikeuslakia tulkitseva oikeuslaitos toimivat Kynäbaarin tapauksessa kirjallisen kentän sääntelijöinä. André Lefeveren mukaan kirjallisuuden ja yhteiskunnan muiden osajärjestelmien yhdenmukaisuutta valvovat järjestelmän sisäpuolella *ammattilaiset* (professionals) ja ulkopuolella *mesenaatit*, tai kuten Sirkku Aaltonen nimittää, *isännät* (patrons). Ammattilaisiksi Lefevere määrittelee esimerkiksi kääntäjät, opettajat, kriitikot ja kirjallisuushistorioitsijat ja isäntinä toimivat kustantajat, instituutiot, puolueet, uskonnolliset yhteisöt ja yhteiskuntaluokat. (Lefevere 1992: 14–15; Aaltonen 2001: 401–402.) Jaottelun mukaisesti ammattilaisiksi määrittyisivät kirjallisen kentän toimijoiden ohessa mukailijat, jotka sosiaalistavat tekstin lastenkirjallisuuden kulttuuriin ja yhteiskunnallisiin normeihin. Isäntinä taas toimivat kasvattajat, uskonnolliset yhteisöt ja viime kädessä oikeuslaitos, jonka vallassa on sensuroida ja kieltää arvoihin ja normeihin sopimaton materiaali.

Opetusministeriön ja oikeuslaitoksen pyrkimys ”sivistyksellisten etujen” ja ”kirjallisen arvon” ajamiseen merkitsi pyrkimystä isäntien näkökulmasta määritellyn arvomaailman suojelemiseen. Oikeustapauksen ydinkysymykseksi ei näyttäisi muodostuneen periaatteellinen kysymys oikeudesta klassikkoteoksen mukailemiseen vaan tapa, jolla teoksia on muokattu. Hovioikeus käyttää yhtenä päätöksensä perusteena adaptaatioiden mukailutapa:

”Liisa ihmemaassa” käsittää L.C.:n kirjoittaman alkuperäisteoksen sivuluvusta viisi kuudesosaa, ”Tom Sawyer” alkuperäisteoksen noin 255 sivun asemesta noin 85 sivua, ”Pikku naisia” L.A.:n kirjoittaman alkuperäisteoksen 260 sivun asemesta 82 sivua, ”Pikku Heidi” alkuperäisteoksen 226 sivun asemesta 114 sivua, ”Heidi kasvaa” alkuperäisteoksen 156 sivun asemesta 104 sivua, ”Viimeinen mohikaani” alkuperäisteoksen 560 sivun asemesta 75 sivua ja ”Robinson Crusoe” vain osan alkuperäisteoksen sivumäärästä. (KKO 67 II 10.)

Päätöksessä ainoastaan *Pikku Heidin* osalta mainitaan mukaelman todellinen sivumäärä, sillä Luxus-sarjan kaikki osat ovat 112–114-sivuisia. Mainitut sivut viitannevat siihen, kuinka suuren osan kirjasta katsotaan ”edustavan” alkuperäiskertomusta.⁵⁴ Jos tuomion pohjimmaisena perusteena olisi ollut pituusero alkuperäisen ja mukaelman välillä, Kynäbaarin teoksia lyhyempiä mukaelmia voisi pitää monin verroin enemmän sivistyksellisiä etuja loukkaavina. Mukaelmien kielto perustui myös muihin kuin kirjojen pituudella mitattavissa oleviin kysymyksiin.

Vertaamalla teosten mukailutapoja voidaan analysoida mukailijoiden uudelleenkirjoitusten ja ”isäntien” näkemysten välistä arvoristiriitaa. Vastakkainasetteluun nousivat perinteisen ja modernin väliset ristiriidat. Kirjallisten arvojen osalta kiistakysymyksiä muodostuivat klassikkouden ja alkuperäisyyden arvot vastakkaisina populaarisuuden ja kertomusten kierrättämisen ihanteille. Lisäksi kristilliset, länsimaisen maskuliinisen hegemonian ihanteet asettuivat vastakkain sekularismille, pasifismille ja ihmisoikeuksien korostukselle.

Kirjallisten arvojen osalta ”isäntien” kritiikki kohdistui ensinnäkin mukaelmissa tapahtuneisiin tyylillisiin muutoksiin. Opetusministeriön mukaan mukaelmissa ei ole säilytetty alkuperäisteosten ”sävyä ja henkeä” (OPM 1963).⁵⁵ Hovioikeuden päätöksen mukaan *Pikku naisia* -teoksen ”tyyli ja sisältö on täydellisesti muutettu ja vain teoksessa esiintyvien henkilöiden nimet ja sen sisällön päätapahtumat on otettu alkuperäisteoksesta” (KKO 67 II 10). Kynäbaarin mukaelmat ovatkin tyyliltään avoimen populaareja, ja ne korostavat sepitteellisyyttä, seikkailuhenkisyttä ja viihteellisyyttä esteettisten arvojen kustannuksella. Mukaelmien miljöö-kuvaus on vähäistä ja niille on tyyppillistä in medias res -aloitus sekä dialogin runsaus. Sarjaformaatti on ohjannut mukailua siten, että kertomukset painottuvat vain tiettyihin alkuperäiskertomuksen vaiheisiin ja niissä on vahvasti sepitteellisiä osia.

Toiseksi kirjallisen arvon turmelemista perustellaan kertomusten lyhentämisellä. Hovioikeuden päätöksen mukaan ”teoksesta ”Viimeinen mohikaani” on poistettu miltei kokonaan se osa, jolla on kirjallista arvoa” (KKO 67 II 10). *Viimeisen mohikaanin* ”kirjallinen arvo” näyttäisi sisältyvän kertomuksen puolivälin jälkeiseen loppuosaan, joka on mukaelmassa kerrottu reilusti lyhennellen. James Fenimore Cooperin teoksen loppupuolella kerrotaan intiaanipääällikkö Tamenundin oikeudenkäynnistä ja tuomiosta, jotka korostavat Cooperin ”puhtaita” rotuihanteita: ihannetta intiaanien ja valkoisten rotujen sekoittumattomuudesta. Kynäbaarin versiossa sen sijaan painotetaan kansojen ja rotujen välistä tasa-arvoa. Kertomus päättyy seipitettyyn Haukansilmän vierailuun New Yorkissa ja puheenvuoroon eri rotujen rauhallisesta rinnakkaiselosta:

Haukansilmä kuljeskeli New-Yorkissa uteliaana katsellen mielenkiinnolla kaikkia paikkoja.

Ja kävellessään yksikseen suurkaupungin katuja hän suri sitä vihamielisyyttä, joka yhä vallitsi intiaanien ja valkoihoisten välillä. Hän mietti keinoja, millä voitaisiin tulevaisuudessa välttää valkoihoisten ja punanahkojen väliset taistelut. – –

Mutta miksi täytyi olla ainaista verenvuodatusta? Miksi miesten aina täytyi kuolla syyttömästi ja perheiden joutua kärsimään? – –

Ehkäpä tulevaisuus tuo onnellisemmat ajat niille roduille, joiden on määrä asustaa yhdessä. (VM 113–114.)

Haukansilmän puolustuspuheenvuoro eri etnisten ryhmien rinnakkaiselosta korostaa samaa ihannetta kuin *Robinson Crusoën* valkoisen ja mustan tasa-arvon julistus. Kynäbaarin muokaukset ottivat näkyvästi kantaa ajan ihmisoikeus- ja tasa-arvokysymyksiin.

Tasa-arvon ja ihmisoikeuksien korostusten ohessa muokauksissa painottuvat 1960-luvun ilmapiirille ominaisesti pasifistiset ihanteet. Tämä ilmenee *Viimeisen mohikaanin* loppuun seipitetyssä "opetuksessa" ja *Robinson Crusoën* totaalisessa väkivallattomuudessa. Lisäksi Alcottin *Pikku Naisiin* on liitetty pasifismia ja tasa-arvoa korostavia mainintoja. Yhdysvaltojen sisällissodan aikaan sijoittuvassa Alcottin romaanissa tyttöjen isä on pastorina sodassa etelävaltioita vastaan. Muokauksessa sodan syyt ja kurjuudet korostuvat alkuperäisteosta enemmän.⁵⁶ Sota määritellään sodaksi "neekerioirjien vapauttamiskysymyksestä" (PN 9) ja muokauksessa korostuu kotirintaman kärsimys ja sotakriittisyys: "Heidän isänsä oli kaukana sodassa. Tuossa hirveässä sodassa, joka vaati niin paljon ihmishenkiä. Sen mukaan, mitä kerrottiin, ei sodan päättymisestä vielä ollut tietoaakaan. – Sodassa kamppailevien nuorten sotilaiden äidit kärsivät varmasti enemmän kuin kukaan muu tänä joulupäivänä." (PN 13.) Kritiikki sotaa ja orjuutta vastaan sekä kysymykset ihmisoikeuksista muodostavat muokauksien keskeisen arvokorostuksen.

Perinteistä arvomaailmaa horjuttivat myös seikkailukertomusten maskuliinista sankaruutta kyseenalaistavat tulkinnat. Kynäbaarin *Tom Sawyerissa* Tom purskahtaa itkuun koti-ikävästä kesken hänen ja Huckleberry Finnin metsäseikkailun. Tästä närkästynyt Tiusanen kommentoi kritiikissään: "Tom Sawyer puhkesi nyhkytyksiin koti-ikävästä? Ei ikinä! Oikeassa "Tomissa" sankari "nutistaa pilkkanaurulla" Joe Harperin (poistettu tarpeettomana), kun tämä alkaa puhella kotiinpaluusta." (Tiusanen 1962.) Kritiikistä ilmenee klassikkoteoksille ominainen tunnuspiirre: henkilöihahmoista tulee aktuaalisen maailman ihmisiin rinnastuvia persoonia. Lukija kokee tuntevansa henkilöihahmot ja tietävänsä niiden toimintatavat. Tiuasanen kritiikki kohdistuu seikkailukirjallisuuden sankareiden kano-nisoituneen kuvan kyseenalaistamiseen. Kynäbaarin "anti-Tom", kuten Tiuasanen nimeää, ei osoittaudu "oikean Tomin" veroiseksi pelottomaksi sankarihahmoksi eikä myöskään teoksen mukailija saavuta tekelellään Mark Twainin mittoja: "lyhentäjäpoloinen" jää Tiuasanen kritiikissä Mark Twainin "onnettomaksi haamuksi". (Tiusanen 1962.)⁵⁷

Yhdeksi keskeisimmistä arvoristiriidoista Kynäbaarin muokauksien ja perinteisen arvomaailman välillä muodostuu klassikkoteosten uskonnollisen aineksen poistaminen. Muokaukset ovat uskonnollisuudesta karsittuja ja teosten moraaliopetukset ovat sekularisoituneet. *Pikku naisissa* korostuu sodassa olevan isän auktoriteetti Alcottin romaania vahvemmin, mutta alkuperäisteoksen harras uskonnollinen sävy ja intertekstuaaliset viittaukset John Bunyanin romaaniin *The Pilgrim's Progress* on hävytetty. Siten tyttöjen kasvutarinasta jäävät pois kristityksi kasvamisen ihanteet. Myös *Tom Sawyerista* ja Heidi-kirjoista on poistettu uskonnollinen aines. Hovioikeuden päätöksen mukaan "teoksista "Pikku Heidi" ja "Heidi kasvaa" on oleelliset osat jätetty pois" (KKO 67 II 10). "Oleellisimmilla osilla" viitataan alkuperäiskertomuksen uskonnollisuuteen. Kynäbaarin *Pikku Heidistä* on jätetty pois luvut ja kohtaukset, joissa kerrotaan Heidin lapsenuskosta ja kääntymyksestä sekä uskonnollisen kirjallisuuden lukemisesta. Syyrin romaanissa Heidin lukemaan oppiminen merkitsee kristillisen "ilosanoman" viemistä vuoristoon, sillä Heidi lukee vuoriston mummolle rukouskirjaa ja hänen uskonnollisuutensa johtaa myös isoisän katumukseen ja herätykseen. Kynäbaarin muokauksessa lukemaan oppiminen on vain yksi episodi muiden joukossa ja mummolle luettava rukouskirjakin on muutettu runokirjaksi. Lisäksi muokauk-

masta on poistettu kuvaus isoisän kääntymyksestä ja analogisesta suhteesta tuhlaajapoika-kertomukseen sekä sovun tekeminen Jumalan kanssa. Sypyrin teosten uskonnollisen ope- tuksen korvaa Kynäbaarin mukaelmissa isoisän ja Heidin hellä ystävyys.

Yhdeksi alkuperäisteosten kirjallista arvoa turmelevaksi piirteeksi oikeuslaitoksen päätöksestä hahmottuu autenttisuutta ja alkuperäisyyttä rikkova lyhentäminen ja sepi- täminen. Mukailun oikeutusta koskevat ammattilaisten ja isäntien näkemykset olivat kes- kenään ristiriitaisia. Tiusanen piti puolusteltavana *Robinson Crusoe* ja *Viimeinen mohikaani* -teosten lyhentämistä, sillä nuo teokset ”yleensäkin lyhennellen sovitetaan lapsille”. Li- säksi *Robin Hoodin* mukailua puoltaa hänen mukaansa se, että tarinaperinteellä on useita muokkaajia. (Tiusanen 1962.) Opetusministeriön kanta sen sijaan muuttui *Robin Hoodin* osalta hovioikeudelle ja korkeimmalle oikeudelle suunnatuissa kirjelmässä. Hovioikeu- delle tehdyssä kanteessa opetusministeriö korostaa, että tekijänoikeuslain suoja on ”ni- menomaan ulotettu sellaisiin kirjallisiin teoksiin, joihin nähden ei tekijänoikeutta ole koskaan ollut olemassa” (OPM 1963). Siten myös *Robin Hoodin* osalta kielto tulisi pysyttää voimassa, koska siinä on ”klassillista sankarisatua silvottu ja typistetty” (OPM 1963). Ho- vioikeuden vapauttavan päätöksen jälkeen opetusministeriö kuitenkin katsoo, että *Robin Hood* ”on lähinnä kansanrunouteen verrattavissa oleva tarina, jolla ei ole yleisesti tunnus- tetta alkuperäistekstiä” (OPM 1964).

Kynäbaari Oy ei nähnyt eroa *Robin Hoodin* ja muiden klassikoiden mukailemisessa. Yhtiö piti ristiriitaisena sitä, että *Robin Hoodin* osalta päädyttiin eri tuomioon kuin muiden mukaelmien osalta. Yhtiö korostaa, että tekijänoikeuslaissa sivistyksellisten etujen louk- kaamisen nimetään koskevan teosta, ei tekijää. Siten vetoaminen *Robin Hoodin* tekijättö- myyteen ei olisi perusteltua, vaan teosta tulisi tarkastella teoksena muiden mukaelmien rinnalla. (Kynäbaari 1964.)⁵⁸ Lisäksi yhtiö nostaa esille tekijänoikeuksien vaalijoiden risti- riitaisen suhtautumisen muita taiteenlajeja koskevaan muunteluun:

Sitä vastoin on outoa, että opetusministeriö ei ole laisinkaan reagoinut esimerkiksi elokuvien ja musiikin suhteen, vaikka siihen olisi ollut syytä enemmänkin kuin riittä- miin. Villitys musiikin alalla onkin saanut jo sellaisia mittasuhteita, että [sic] tunne- tusta Ave Maria 'sta on muunneltu jazzkappaleita ja että Beatles 'it nykyään laulavat Bach 'ia tietysti omalla tavallaan. (Kynäbaari 1964.)

Kynäbaari rinnastaa itsensä populaariksi klassikoiden tulkitsijaksi muun ajan populaari- kulttuurin tavoin. Oikeuslaitoksen näkemyksissä ”alkuperäisyyttä” voitiin tuottaa myös mukaelmamuodossa, mikäli se tapahtui portinvartijoiden sopivaksi katsomalla tavalla. Kynäbaari piti itseään ”sijaiskärsijänä”, koska opetusministeriö ei ollut aiemmin tai heidän tapauksensa jälkeenkään ryhtynyt vastaaviin toimenpiteisiin. Yhtiö oli toimittanut raastu- vanoikeudelle Tauno Karilaan *Robinson Crusoe* -mukaelman, jossa kustantamon mukaan ”ei myöskään ole mitään merkintää siitä, että se on lyhennelmä, vaikka näin on riidat- tomasti asianlaita, onpa tätä teosta jopa jaettu palkintoina koiluissakin [sic]” (Kynäbaari 11/1962). Tauno Karilas kirjailijana, Nuorten Kirja ry:n puheenjohtajana, Suomen Nuorten- kirjaneuvoston jäsenenä ja kustannusosakeyhtiö Valistuksen lasten- ja nuortenkirjaosaston hoitajana oli tunnettu ja arvostettu toimija lasten- ja nuortenkirjallisuuden kentällä. Hänen *Robinson Crusoe* -mukaelmansa oli Kynäbaarin mukaelmia konservatiivisemmin lyhennet- ty. Kynäbaarin adaptaatiot kiellettiin mutta Karilaan teos säilytti asemansa ja siitä otettiin uusintapainos vuonna 1965.⁵⁹

Autenttisuuden murtumista mukaelmissa oikeuslaitos perusteli muun muassa *Liisa Ihmemaassa* -teokseen tehdyillä muutoksilla. Hovioikeuden mukaan lyhennelmä sisältää Carrollin alkuperäisteoksen sivumäärästä viisi kuudesosaa ja siihen ”on lisätty noin 10 sivun pituinen osa, jota ei ole alkuperäisteoksessa” (KKO 67 II 10). Lisäykset sisältävät sadun prinsistä ja prinsessasta sekä uudelleenkertomisen luonnetta pohtivan katkelman. Sepitteet rikkovat Carrollin teoksen autenttisuutta ja autonomisuutta, mutta kuinka autenttisenä Carrollinkaan kertomusta voidaan pitää. Tarina kertoo, että ensimmäinen versio *Alice’s Adventures in Wonderland* -teoksesta oli suullinen kertomus, jonka Carrollin kirjailijanimen taakse kätkeytyvä Charles Dodgson kertoi kolmelle siskokselle veneretkellä. Dodgson kirjoitti kertomuksen sittemmin muistiin ja myöhemmin hän laajensi sitä julkaisua varten. Näihin kertomuksen syntyvaiheisiin viittaa Carrollin teoksen alkuun sisällytetty runo:

Kun kultaisen päivän myötä / me virralla soudeltiin, / tyttösten kädet taiten / airoja hoiteli niin, / vaan peräsimen kanssa / me jouduimme vaikeuksiin:

sillä hetkenä joutenolon / tuo keksintö kolmikön / – nuo julmurit satua pyysi – / vei laiskuuden nautinnon, / ja kolme ääntä vastaan / olin aivan voimaton.

Tuo Valtias Vanhin käski: / ”Nyt kerrokin meille miten...” / ja Toinen tyynemmin toivoi: / ”Kertoisit hassusti siten...” / vaan Kolmas tyttö kysyi / alinomaa miten ja miten...?

Kun vihdoinkin vaiti oltiin, / kun vallitsi hiljaisuus, / niin kuvitelmat voitti / ja maailma syntyi uus: / näin polulle Ihmemaasi / jouduit Liisa seikkailuus.

Ja kertomisen taito / vaikka väliin pakeni pois, / ja tarinalle jatko / vasta toiste luvassa ois, / niin aina joku pyysi / ”Se toisten eikö *nyt* olla vois.”

Niin eteemme kasvoi satu, / vähä vähältä Ihmemaan, / sen hassut ja kiehtovat paikat, / joihin puoliksi uskoa saa. / Ja sitten käännyimme kotiin / päin päivää laskevaa.

Ovi pikkuinen Liisa avaa / ovi tarinaasi näin / ja lapsuuden unta pitkin / käy muistojen taikaa päin: / taas kukat Olipa-kerran-maan / ovat edessä yllättäin. (Carroll 1996: 13–14; suom. Kunnas & Manner.)

Runo kuvastaa sitä seuraavan kertomuksen kerrottua luonnetta. Sen mukaan tarina kasvaa ja muotoutuu kertovan aikuisen luovuuden ja mielikuvituksen kautta. Kerrottu tarina on joka kerta uusi ja erilainen sillä sepitettyä tai muisteltua tarinaa ei voi kertoa sanasta sanaan samanlaisena. Tämä ajatus kuvastaa myös mukaelmien luonnetta. Ne ovat uudelleenkerrottuja tarinoita, jotka muotoutuvat joka kerralla erilaiseksi kertojansa suodattamina. Kanonisoidun klassikon statuksen saadessaan tarinoiden asema kuitenkin muuttuu. Niistä tulee kirjoitettua, ei kerrottua, kirjaimellisuudesta muodostuvaa kirjallisuutta. Kynäbaarin *Liisan* loppuun on lisätty katkelma, jonka voi tulkita mukailemisen ”oikeutuksen” julistukseksi:

Liisa juoksi sisälle ja hänen iso siskonsa katseli hänen jälkeensä, ajatellen, ettei hän muuttuisi vanhemmitenkaan. Hän toivoi, että Liisa silloin huvittaisi lapsia keksimällä satuja ja kertomalla niitä heille. Lapset ihastuisivat varmasti hänen tarinoihinsa, sillä ne vetoaisivat heidän mielikuvitukseensa.

Lapset ymmärtävät kyllä erinomaisesti, ettei Liisan matka unten maailmaan ole totta tavallisessa mielessä. Kaikki lapset tuntevat kuitenkin hyvin Ihmemaan ja kaikki sen asukkaat.

Jokainen heistä on käynyt siellä ainakin kerran elämässään, ja kokenut siellä seikkailuja, jotka kenties hiukan eroavat Liisan kokemista seikkailuista. – –

Tämän vuoksi ei kertomus Liisan seikkailuista Ihmemaassa olekaan aina täysin sama. Mitä enemmän sitä kerrotaan lapsille, sitä enemmän uusia yksityiskohtia ja uusia tapauksia lapset itse lisäävät Liisan tarinaan.

Niinpä onkin mahdollista, että joskus kirjoitetaan muistiin kaikki sekkailut [sic], jotka kaikki maailman pienet tytöt ovat kokeneet valkoisen kaniinin ihmeellisessä maassa. (LI 112–114.)

Katkelmassa ilmenee näkemys lapsista itsestään satumaansa portinvartijoina, mikä tarkoittaa kertomusten muodostumista lasten omista seikkailuista. Näin ”kerrottu” merkitsisi aina myös sadun muuntumista kerrontatilanteesta toiseen, sillä tarinat syntyvät kertojien ja kuulijoidensa mielessä. Siten kertomusten klassikkostatuskaan ei palautuisi tietyn kirjailijan teokseen, vaan tarinoiden tenho perustuisi juuri uudelleenkertomiseen ja variointiin.

Kaikki mukaelmat edustavat olemuksellaan varioitumisen, kierrättämisen, uudelleenkertomisen ja uusiin kirjallisiin kulttuureihin sopeuttamisen käytänteitä, joissa kertomus muunnetaan kerronta-ajankohdan arvoihin ja kirjallisiin konventioihin sopiviksi. Laura Leppämäki on problematisoinut tekijän oikeudellisia suhteita teoksiinsa. Kun tekijänoikeussuojan edellytyksiä ovat omaperäisyys, alkuperäisyys, itsenäisyys ja luovuus, hän kysyy, miten suhtautua teoksiin ja kertomusten elementteihin, jotka jäävät tekijänoikeuden ulkopuolelle. Tällaisia ovat esimerkiksi sanat, kulttuuriperintö, ideat, kirjalliset hahmot, teemat, tyylit ja juonet, joiden omistamista olisi vaikea perustella. (Leppämäki 2007: 83.)

Klassikkomukaelmia tarkasteltaessa voidaan kysyä, mihin omistusoikeus ulottuu ja kenen oikeuksista oikeastaan on kyse. Onko yksittäisellä kirjailijalla oikeus nimetä tekemäkseen kertomus, joka voidaan ymmärtää sanojen, lauseiden ja myyttien risteyskohdaksi? Kuka omistaa kertomuksen Robin Hoodista tai aution saaren haaksirikkoisesta? Kuka omistaa sanat, joilla niitä kerrotaan? Mikäli tekijän tai hänen henkilöhahmonsä ajatellaan omistavan tietyn tavan käyttää kielijärjestelmää, jo kääntäminen kielestä toiseen on tämän omistusoikeuden murtamista ja rikkoo autenttisuuden illuusion.

Kanonisoitujen klassikoiden suojele ”vääriltä” tulkinnoilta rajoittaa ainakin lukijan oikeuksia nähdä ja ymmärtää kertomusten tulkinnanvapautta ja kertomisen tapojen sidonnaisuutta uudelleenkertomisen ajankohtaan. Adaptoimisella tai sen kieltämisellä ei uudelleenkertomiseen liittyvästä lukijoiden ohjailusta huolimatta voida viedä jokaisen lukijan kyseenalaistamatonta oikeutta tarinoiden ymmärtämiseen ja tulkitsemiseen haluamallaan tavalla. Siihen on periaatteessa oikeus myös mukailijalla uudelleenlukijan roolissa.

2.6. ROBINSON CRUSOE -ADAPTAATIOIDEN TRADITIOT JA SUBJEKTIKÄSITYKSET

Kirjallisuushistorioista ja adaptaatioaineistosta voidaan päätellä, että 1900-luvun kuluessa *Robinson Crusoe* -mukaelmat omaksuttiin vahvasti suomenkielisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden kaanoniin. Kansanvalistuksellisten adaptaatioiden perintö ja kristillis-moraalinen arvomaailma säilyi osana mukaelmien arvomaailmaa vuosisadan alkupuoliskolla, mutta toisen maailmansodan jälkeen ilmestyneissä mukaelmissa kristillinen ja kasvatuksellinen moraalialkoi muuntua tai menettää merkitystään.

Liitteessä 2 olen esittänyt, miten suomenkielisten mukaelmien ilmentämiä ja tuottamia traditioita ja subjektikäsitteitä voidaan kuvata suhteessa kirjallisiin traditioihin sekä kristillis-moraalisen kasvatustajatteluun ja valistusajattelun traditioista nouseviin subjektiivanteisiin. Defoen romaani sai innoituksensa myyttisten saarikertomusten ja utopioiden traditiosta, josta Alexander Selkirkin aikalaiskertomus vaikutti Defoen romaanin yksityiskohtiin näkyvimmin. Defoen *Robinson Crusoe* merkitsi käännekohtaa saarikertomusten historiassa. Teos antoi innoituksen lukuisille sen jälkeen ilmestyneille valistuksellisille ja seikkailullisille yksilön selviytymiskertomuksille luonnon keskellä. Tällaisia kertomuksia on nimetty robinsonadeiksi esikuvansa mukaisesti.

Robinsonadien rinnalla Defoen romaania seurasi joukko hypotekstiinsä ilmeisemmin kiinnittyviä jäljitelmiä ja mukaelmia, adaptaatioita. Robinsonadien sijaan adaptaatioissa säilyy kiinteä yhteys Defoen romaaniin ja ne kertovat Robinson Crusoen tai hänen erinimisen edustajansa vaiheista asumattomalla saarella. 1700-luvun kuluessa ilmestyneet adaptaatiot ja jäljitelmät mukautuivat lasten ja alaluokkien lukemistoksi chapbook-muodossa. Myös Suomessa mukaelmat omaksuttiin niin valistettavan kansan kuin lasten ja nuorten lukemistoksi.

Rousseauin vaikutuksesta sai 1700-luvun lopulla alkunsa kansanvalistuksellisten ja pedagogisten adaptaatioiden kirjo J. H. Campen mukaelmam muodossa. Campen *Robinson der Jüngereen* nojautuvien mukaelmien traditio valtasi alaa Suomessa 1800–1900-lukujen vaihteessa. Campe-adaptaatiot mukautettiin kansanvalistuksen ja kansakoulupedagogiikan tarpeisiin. Mukaelmissa kuvataan yksilön suhdetta itseensä, ympäristöönsä ja transsendentaaliseen kolmenlaisina valtasuhteina. Nämä valtasuhteet muotoutuvat Defoen romaanista omaksutun ja teosten ilmestymisajan kontekstissa rakentuvan valistuksellisen ja kristillis-moraalisen tradition erilaisina ilmentyminä.

Ensinnäkin kansanvalistukselliset mukaelmat korostavat lapsen, kansan ja kansalaisen alamaisroolia ja kuuliaista asennetta yhteiskuntaa ja auktoriteetteja kohtaan. Toiseksi teoksissa painottuu hallitseva ja hyödyntävä suhde ympäröivään luontoon ja subjektiin itseensä. Defoen romaania voimakkaammin kansanvalistukselliset mukaelmat korostavat hyödyntävää ja kokemusperäistä suhdetta ympäröivään luontoon. Hallinnan ulottuvuus ei mukaelmissa kohdistu niinkään saaren maaperään kuin yksilöön itseensä. Itsekontrollin ja -kasvatuksen keinoin yksilö ohjaa itseään auktoriteettien toivomaan alamaissubjektin suuntaan. Suhde Perjantaihin on kansanvalistusmukaelmien Robinsonilla kahtalainen. Yhtäältä Perjantai on hallinnan ja kasvatuksen kohde, toisaalta suhde muodostuu tarinan edetessä yhä enemmän kollektiivisubjektien tasaveroiseksi kumppanuudeksi.

1800-luvulta 1900-luvulle siirryttäessä mukaelmat muuttuvat kansanvalistuskirjallisuudesta selkeämmin lasten- ja nuortenkirjallisuudeksi. Myös teosten muoto ja sisältö muut-

tuvat. Lasten- ja nuortenkirjallisuudeksi määriteltävät teokset ovat uskollisempia Defoen romaanille kuin Campen *Robinson der Jüngereen* pohjautuvat kansanvalistusmukaelmat. Siiten myös niiden muutokset alkuperäisteokseen ovat hienovaraisempia ja näyttäytyvät lähinnä Defoen kertomuksen erilaisina painopiste-eroina. Lasten- ja nuortenkirjallisuudeksi luokiteltavissa mukaelmissa tapahtuvien subjektikäsitusten muutokset seurailevat sekä lasten- ja nuortenkirjallisuudessa että koulujen lukukirjoissa tapahtuvia arvomuutoksia. Vuosisadan alkupuolelta toiseen maailmansotaan saakka ilmestyneissä mukaelmissa ilmenee vahvasti kristillis-moraalisen alamaissubjektin ihanne. Tätä ihannetta ylläpidetään sotavuosien jälkeen mukaelmissa vaihtelevasti, mutta 1960-luvun jälkeen kansanvalistuksellisille mukaelmille tyypillinen auktoriteetteihin sidoksissa olevan alamaissubjektin ihanne irtautuu vahvasta moraalista perustastaan. Alamaissubjektin rinnalla tuotetaan Defoen romaaniin kiinnittyvää kristillisen individualismin mukaista subjektikäsitystä.

Sotavuosien jälkeen, erityisesti 1950–60-luvuilla ilmestyneissä mukaelmissa ilmenee kristillisen alamaisen roolista irtautuva individualistisen yksilön ihanne. Individualistinen yksilö toimii Defoen Crusoen tavoin oman kekseliäisyytensä varassa ja sidokset moraalisiin auktoriteetteihin vähenevät. Individualistinen Robinson ei määritä olemassaoloaan enää ensisijaisesti suhteessa auktoriteetteihin, vaan hänen selviämisensä maailmassa tapahtuu oman itsen varassa. Individualismin ihannetta tuotetaan kahdella tavalla sen mukaisesti, mitä piirteitä Defoen kertomuksesta painotetaan. Rationaalisen valistusyksilön ihanteessa painottuu saarielämän alkupuolen työteliään Robinsonin kuva. Sankariseikkailija-Robinsonia korostavissa mukaelmissa taas pääpaino on arkisten puuhien sijaan toiminnallisten seikkailuiden ja taisteluiden kuvauksessa.

Alamaissubjektin ja individualistisen toimijan ihanteiden rinnalle muodostuu 1950–1960-lukujen vaihteesta alkaen käsitys olemukseltaan sosiaalisesta subjektista. Mukaelmien keskeiseksi korostukseksi muodostuu sosiaalisten suhteiden, erityisesti ystävyuden merkitys. Sosiaaliset suhteet merkitsevät entistä enemmän yksilöiden välistä vertaissuhdetta traditionaalisten perhekäsitysten ja yhteiskuntaihanteiden hallinta- ja alamaissuhteiden sijaan.

Lasten- ja nuortenkirjamukaelmien rinnalla ilmestyi 1900-luvulla ja 2000-luvun alkupuolella kaksi sarjakuva-adaptaatiota, yksi erityisryhmille suunnattu selkokirja sekä kaksi oppikirjakäyttöön tarkoitettua teosta. Näiden mukaelmien ilmentämä arvomaailma ja subjektikäsitukset ovat yhteneväisiä selkeämmin lasten ja nuorten kirjoiksi määrittävien adaptaatioiden kanssa.

Tarkasteltaessa adaptaatioita diakronisesti niiden voidaan nähdä muodostavan neljä erilaista aatetraditiota. Traditiot muodostuvat sen mukaisesti, mitkä Defoen romaanin teemat teoksissa painottuvat. Traditioiksi voidaan nimetä kansanvalistustraditio, kristillis-moraalinen traditio, individualistinen traditio ja yhteisöllisyyttä korostava traditio (Liite 3). *Kansanvalistustradition* muodostavat Campen teokseen nojautuvat mukaelmat, jotka korostavat empirististä kasvatusajattelua ja valistavaa moraliopetusta. *Kristillis-moraalisen tradition* mukaelmat eroavat kansanvalistustraditiosta siinä, että ne ovat Defoen teokselle uskollisemmin mukailtuja. Näitä teoksia on muokattu tavalla, joka painottaa Defoen teoksen kristillisen individualismin ulottuvuutta. Kristillisyyttä painottavia mukaelmia ilmestyi 1900-luvun alkupuolella sekä 1970- ja 1990-luvuilla. Uusimmat teoksista ovat kristillisten järjestöjen julkaisemia. *Individualistiseksi traditioksi* voidaan nimittää niitä lasten- ja nuortenkirjamukaelmia, jotka painottavat individualistisen subjektin ihannetta. Tällaisia

mukaelmia alkoi ilmestyä 1920-luvun lopulta lähtien, mutta yksilöllisen subjektin ihanne korostuu näkyvimmin 1940–50-luvuilla ilmestyneissä mukaelmissa. Tuona aikana lasten- ja nuortenkirjallisuus institutionalisoitui omaksi järjestelmäkseen ja kirjallisuudessa pyrittiin irti topeliaanisesta pedagogisesta kirjallisuusperinnöstä. 1950-luvun loppupuolella individualistisen subjektikäsitteen rinnalle alkaa muodostua individualismia murentava käsitys yksilöstä sosiaalisesti määrittynään olentona. Käsitteet sosiaalisesta yksilöstä hallitsivat 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa, vuosisadan loppupuolella ja 2000-luvun alussa ilmestyneitä mukaelmia, jotka muodostavat *yhteisöllisyyttä korostavan tradition*. Uuden yhteisöllisyyden ihanne eroaa siitä traditionaalisesta ja hierarkkisesta kollektiivisuudesta, jota Campe-mukaelmissa tuotetaan. Uusi yhteisöllisyys korostaa sosiaalisten vertais- ja ystävyyssuhteiden merkitystä.

Mukaelmien aatetraditioissa voidaan hahmottaa sekä jatkuvuuksia että katkoksia. Kristillis-moraalisten adaptaatioiden traditio muuntuu individualistiseksi traditioksi 1920-luvulta alkaen mutta näkyvimmin toisen maailmansodan jälkeen. Kristillisen arvomaailman väistyessä mukaelmista niissä korostuu omatoimisen ja itsensä varassa toimivan yksilön ihanne. Individualistisen ja yksinäisen toimijan ihanne painottui 1940- ja 1950-luvuilla, minkä jälkeen adaptaatioissa on nähtävissä muutos kohti yhteisöllisiä ja sosiaalisia arvoja. Sosiaalisten arvojen muutoksia voidaan tulkita yhtäältä kansanvalistustradition kantaman arvomaailman hiipumiseksi, toisaalta tradition muuntumiseksi modernia yhteisöllisyyttä korostavaksi. Viimeiset, osin campelaiseen kansanvalistustraditioon pohjautuvat teokset ilmestyivät 1960-luvun alussa. 1950–60-lukujen vaihteen murroksessa ilmestyneet Kynäbaarin ja Salolan hierarkkista perheyhteisöä ihannoivat Campe-mukaelmat korostavat samalla myös sosiaalisten vertaisuhteiden merkitystä. Traditionaalisen yhteisöllisyyden arvojen rinnalle nousevat sosiaalista toimintaa ja ystävyyttä korostavat arvot. 1970-luvulle tultaessa mukaelmista voidaan hahmottaa arvomaailman hajaannuksen, pluralisoitumisen vaihe. Sosiaalista subjektikäsitteistä korostavien mukaelmien rinnalla elävät individualistiset ja kristilliset yksilökäsitteet. 1970-luvun loppu merkitsi lasten- ja nuortenkirjallisuuden kentällä konservatiivisuuden paluun aikaa ja tämä heijastuu myös mukaelmatraditiossa. Vuonna 1976 ilmestyneet uskonnollisten järjestöjen mukaelmat toimivat vastapainona yleiselle sekularisoitumiselle. 1970-luvun jälkeen mukaelmia on ilmestynyt enää harvakseltaan, mutta näkyvimmin ne korostavat toverillisten lähimmäissuhteiden merkitystä ja yksilön sosiaalista olemusta.

Mukaelmia ei voi kuitenkaan luokitella ahtaasti tiettyihin kategorioihin tai ainoastaan tiettyjen subjektikäsitteiden edustajiksi. Tässä tehdyt kategorisoinnit ovat yleistyksiä adaptaatioiden keskinäisten erojen kuvaamiseksi ja perustuvat teosten vertailussa hahmottuvien painopisteiden eroihin. Kaikille mukaelmille on jossain määrin yhteistä ihanne valituksen rationaalisesta yksilöstä sekä moraalisesta opetuksen juonne, vaikka nämä piirteet painottuvat mukaelmatraditiossa eri tavoin.

IV Yhteenveto ja reflektio

1. Adaptaation mahdolliset maailmat

Tässä tutkimuksessa olen tarkastellut Daniel Defoen *Robinson Crusoen* kirjallista ja kulttuurista transformoitumista 1700-luvun alun porvarilliselle lukijakunnalle suunnatusta romaanista Suomen kansan ja suomalaisten lasten ja nuorten lukemistoksi 1800-luvun puolivälistä 2000-luvulle. Suomenkieliset adaptaatiot edustavat kapeaa otosta Defoen teoksen tulkintojen ja luentojen historiasta; ne ovat Defoen *Robinson Crusoen* tulkintojen uudelleenkirjoituksia.

Defoen romaanin aikalaislukijoiden keskuudessa saavuttama suosio johti *Robinson Crusoe* -adaptaatioiden tradition syntyyn jo 1700-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä. Kertomuksesta muodostui vuosisadan kuluessa syntyneen ja kasvaneen kolmen eri lukijaryhmän kirjallisuutta: porvariston, alaluokan sekä lasten ja nuorten. Defoen teos oli suunnattu porvarislukijoille. Kaksi muuta lukijakuntaa sen sijaan tutustui teokseen mukaelma-muodossa, Defoen alkuperäisteoksen varjokertomuksena. Defoen romaanin ilmestymisen jälkeisten vuosisatojen kuluessa kertomus – ja 1700-luvun lopulta alkaen myös kirjailija – ovat olleet laajan kiinnostuksen kohteina. Yhtenä osoituksena siitä ovat suomenkieliset adaptaatiot, joita vuosien 1847 ja 2005 välisenä aikana on julkaistu suomalaisille lukijoille. Defoen romaanin vastaanoton jäljet ovat ulottuneet meidän päiviimme saakka.

Olen osoittanut tutkimuksessani, että 1960–80-lukujen skandinaavisessa lastenkirjallisuudentutkimuksessa esitetyt pedagogiset lähestymistavat kaunokirjalliseen adaptaatioon ovat nykytutkimuksen valossa riittämättömiä kuvaamaan ilmiön moninaisuutta. Lisäksi useat eri medioiden välistä adaptaatiota tarkastelevat tutkimukset ovat teoreettisesti ohuita tai vaikeasti sovellettavissa kaunokirjallisen adaptaation tarkasteluun. Tämän vuoksi asetin ensimmäiseksi tutkimuskysymyksekseni sen selvittämisen, kuinka kaunokirjallisten tekstien välistä adaptaatioilmiötä ja adaptaatioprosessia voidaan kuvata ja teoretisoida. Olen ensinnäkin esittänyt, että kaunokirjallisuusadaptaatiota voidaan tarkastella tekstien omalakisena muuntumisen prosessina, jossa mukaelmat syntyvät evolutiivisen ”kulttuurisen valinnan” kautta toistaen ja varioiden hypotekstiensä kerrontarakenteita. Toiseksi olen painottanut mukailijan roolia tässä transformaatioprosessissa.

Mukailijan roolia tarkastellessani olen vastannut tutkimukseni kysymykseen, millaisia subjektipositioita adaptaatioprosessissa voidaan nähdä. Mukailija toimii adaptaatioprosessissa lukijana, tulkitsijana ja uudelleenkirjoittajana. Mukailija lukee alkuperäisteoksen kolmisuuntaisen lukijaroolin ohjaamana: Ensinnäkin hän on traditioon kiinnittyvä lukija, joka lukee ja uudelleenkirjoittaa alkuperäisen tarinan sidonnaisena sen tulkintatraditioon. Toiseksi hän on kontekstuaalinen lukija kiinnittyen oman aikansa kirjalliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. Kolmanneksi mukailija on funktionaalinen ja intentionaalinen lukija. Hän lukee funktionaan kirjoittaa teos uudelle kohderyhmälle, uuteen kirjalliseen ja kulttuuriseen tilanteeseen. Uudelleenkirjoittajana mukailija sekä siirtää traditioita uuteen kulttuuriympäristöön että luo niitä samalla uudelleen. Mukailija yhtäältä kätkeytyy alkuperäisteoksen tekijänimen taakse, toisaalta hän ottaa kirjailijan tekijäroolin kertoessaan tarinan uudelleen.

Vastauksena tutkimukseni alussa esittämäni kysymykseen, mitä kirjallinen adaptaatio on ja miten kaunokirjallista adaptaatiota voidaan määritellä, totean tutkimukseni pohjalta: Kaunokirjallinen adaptaatio merkitsee evolutiivista vastaanoton ja tekstien uudelleenkirjoittamisen prosessia, jossa adaptaatiot syntyvät mukailijan kolmisuuntaisen vastaanotto-prosessin tuloksena. Adaptaatiot ovat traditiosidonnaisen, kontekstuaalisen ja funktionaalisen-intentionaalisen luennon ja uudelleenkirjoituksen prosessissa muotoutuvia teoksia. Adaptaatioiden olemus on ambivalentti: Yhtäältä ne ovat alkuperäisteokseen kiinnittyviä hypertekstejä, joiden itsenäinen teosluonne on häilyvä. Toisaalta adaptaatiot ovat itsenäisiä teoksia, joita voidaan lukea ilman tietoisuutta teoksen suhteesta alkuperäisteekstiin. Adaptaatiot tulkintoina ovat historiallisesti pysyvämpiä kuin tavallisen lukijan tekemät luennat. Ne ovat luentojen uudelleenkirjoituksia, jotka jäävät tulevien vastaanottajien luettaviksi. Erona pedagogisiin adaptaatiomääritelmiin olen esittänyt, että adaptaatiot eivät kerro oletetun lukijakunnan ominaisuuksista vaan niitä tarkastelemalla voidaan abstrahoida näkemyksiä siitä, millainen mukailijan tekstiin kirjoittama ideaalilukija on.

Mukailuprosessiin liittyy aina kielellistä, kulttuurista ja vastaanottajakuntaa koskevaa adaptaatiota. Kielellisessä adaptaatiossa mukaelma tuotetaan uudeksi kielelliseksi konstruktioksi. Tämä voi tapahtua saman kielijärjestelmän sisällä tai käännöksenä kielestä toiseen. Kulttuurisessa adaptaatiossa teos transformoituu ajasta ja kontekstista toiseen. Adaptaatioprosessiin kuuluu, että ajallinen ja kontekstuaalinen etäisyys alkuperäisteekstin ja mukaelman välillä on kurottava umpeen: adaptoitavaa teosta on voitava lähestyä myös uudessa kulttuurikontekstissa. Mukaelmaprosessissa teos uudelleenkirjoitetaan aina myös uudelle yleisölle. Vastaanottajakuntaa koskeva adaptaatio saa erityisen roolin lukijakunnan muuttuessa aikuisista lapsiksi. Oletukset muuttuvasta lukijakunnasta vaikuttavat siihen, kuinka teos mukaillaan uudelle yleisölle.

Aarne Kinnusen mukaan vastaanottaja tuottaa kertomusta lukiessaan mielessään vaihtoehtoisen tapahtumien kulun, kertomuksen varjon. Ajatus kertomuksen rinnalla elävistä varjokertomuksista voidaan ymmärtää metaforaksi adaptaatioprosessista. Adaptaatiot ovat lukija-mukailijoidensa esiin kirjoittamia alkuperäisen kertomuksen varjoja, ehdotuksia vaihtoehtoisesta tapahtumien kulusta. Varjon lailla adaptaatiot kiinnittyvät aina hypoteektiin, sillä adaptaatioteosten luonteeseen kuuluu tunnistettava sidos tiettyyn alkuperäisteokseen. Varjokertomukset raaputtavat alkuperäisteekstistä esiin sen piilevät mahdollisuudet. Ne kysyvät, toteuttiko tekijä kertomuksen luodessaan kaikki mahdollisuudet, vai olisiko mahdollista muokata alkuperäistä parempia tai tarkoituksenmukaisempia maailmoja. Adaptaatiot kyseenalaistavat luojan tekijäroolin, alkuperäistekijän omistusoikeuden tekstiinsä. Alkuperäisteoksen rinnalla varjojen maailman kertomukset elävät omaa elämänsä ja murtavat kirjallisuuden autenttisuutta ja koskemattomuutta. Adaptaatiot painavat muun kaunokirjallisuuden rinnalla jälkensä kirjallisuuden ja kulttuurien historiaan. Ne muovaavat mielikuviamme ja ymmärrystämme maailmasta ja kulttuurisesta perinnöstä.

2. *Robinson Crusoen* *jalanjäljissä*

Derek Walcott tulkitsee luennossaan ”The Figure of Crusoe” (1965) lyriikassaan esittämää viittauksia Robinson Crusoeen seuraavasti:

My Crusoe, then, is Adam. Christopher Columbus, God, a missionary, a beachcomber, and his interpreter, Daniel Defoe. He is Adam because he is the first inhabitant of a second paradise. He is Columbus because he has discovered this new world, by accident, by fatality. He is God because he teaches himself to control his creation, he rules the world he has made, and also, because he is to Friday, a white concept of Godhead. He is a missionary because he instructs Friday in the uses of religion; he has a passion for conversion. He is a beachcomber because I have imagined him as one of those figures of adolescent literature, – – and finally, he is also Daniel Defoe, because the journal of Crusoe, which is Defoe’s journal, is written in prose, not in poetry, and our literature, the pioneers of our public literature have expressed themselves in prose in this new world. (Walcott 1997: 35–36.)

Walcott nostaa luennossaan esille monia niistä keskeisistä piirteistä, joita Defoen romaanin tulkintahistoria on korostanut. Crusoe paratiisin Aadamina, uuden mantereen valloittavana Kolumbuksena tai läntisen kristillisen ajattelun lähettiläänä ovat kertomuksesta esitettyjen tulkintojen keskeisiä elementtejä ja saavat erilaisia merkityksiä tulkintakontekstista riippuen. Crusoen ja Defoen rinnastus taas kiinnittyy jo 1700-luvulla syntyneeseen tekijän ja hänen henkilöihahmonsä samastavaan diskurssiin.

Walcottin sitaatti kokoaa myös ne keskeiset teemat, joihin tämä tutkimus on kohdistunut. Tutkimuksessa on tarkasteltu, kuinka *Robinson Crusoen* nimihenkilöä kuvataan Defoen teoksessa sekä sen suomenkielisisä adaptaatioissa. Näitä kuvauksia on analysoitu ja tulkittu komparatiivisin ja kontekstuaalisin metodein. Sitaatti valottaa kahta tutkimukseni esiin nostamaa puolta: Robinson Crusoe -kuvan sidonnaisuutta samanaikaisesti tulkitsijansa konnotaatioihin ja länsimaisen kirjallisuuden traditioon.

Ensinnäkin kukin *Robinson Crusoe* -kertomuksen lukijoista, tulkitsijoista ja uudelleenkirjoittajista voi Walcottin tavoin puhua omasta Crusoestaan, ”minun Crusoestani”. Luentojen ja uudelleenkirjoitusten kautta kukin tulkitsija voi painottaa haluamiaan elementtejä ”omasta” Crusoestaan, sillä mielikuvat muodostuvat sidonnaisina tarkastelukontekstiin. Aikalaislukija Charles Gildonille Crusoe oli hänen ”tuhertelijaksi” moittimansa Defoen epäuskottava kuva. 1800-luvun imperialistisessa ja nationalistisessa lukukontekstissa Crusoe näyttäytyi englannin kansan ihannekuvana. Jälkikolonialistisissa tulkinnoissa, kuten Walcottin näkemyksissä, huomio on taas kohdistunut aikaisemmin ihannoidun valkoisen länsimaisen miehen valloittajan, käännyttäjän ja hallitsijan ideologian kääntöpuoleen.

Toiseksi Walcottin sitaatti ilmentää Crusoe-kuvien sidonnaisuutta kirjallisiin traditioihin: kertomuksen roolia länsimaisen kirjallisuuden historiassa. *Robinson Crusoe* kiinnittyy

samanaikaisesti sekä porvarillisen romaanin että lasten- ja nuortenkirjallisuuden historiaan niiden lajien varhaisvaiheista lähtien. Lisäksi kertomus liittyy kiinteästi myös suomenkielisen kaunokirjallisuuden syntyvaiheisiin. Varhaisimmat kertomuksen variaatiot ohjasivat lukemaan opettelevaa kansaa ja sen koulua käyviä lapsia kirjallisiin ja kasvatuksellisiin traditioihin.

Tutkimuksessani olen tarkastellut sitä, millaisia aatteellisia ja kirjallisia traditioita sekä subjektikäsitteitä Defoen *Robinson Crusoe* ja sen suomenkieliset adaptaatiot ilmentävät ja tuottavat. Olen analysoinut ja tulkinnut tutkimusaineistoani länsimaisen modernisaation, erityisesti kristillis-moraalisen ja valistuksen kehitysajattelun aatetraditioiden sekä teosten ilmestymisajan kirjallisten ja kasvatuksellisten traditioiden kontekstissa.

Komparatiivinen ja kontekstuaalinen tarkasteluni eteni Defoen romaanin kristillis-moraalisten ja valistuksellisten teemojen analysoinnista teoksen kirjallisiin konteksteihin ja adaptaatioaineistoon. Aineiston mukaelmat olen jaotellut karkeasti kansanvalistus- ja oppikirjallisuuteen sekä lasten- ja nuortenkirjallisuuteen, jonka osana olen tarkastellut kahta sarjakuvamukaelmaa ja yhtä selkokirjaa. Kategorisoinnin perusteina olivat yhtäältä mukaelmista abstrahoitavissa olevat teosten kohderyhmät, toisaalta niiden juonelliset ja tematitiset samankaltaisuudet ja erot. Kansalle ja nuorisolle suunnatut, 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella ilmestyneet adaptaatiot pohjautuvat saksalaiseen mukaelmatraditioon. Suurella osalla näitä mukaelmia on juonellisia yhtymäkohtia J. H. Campen *Robinson der Jüngere* -teokseen. Lapsille ja nuorille suunnatut adaptaatiot taas ovat kaikki ilmestyneet 1900–2000-luvuilla ja ne pohjautuvat kiinteämmin Defoen alkuperäisromaaniiin.

Asetin aineistoani koskevaksi ensimmäiseksi tutkimuskysymyksekseni sen, millaisena Defoen romaanissa ja sen suomenkielisissä mukaelmissa kuvataan Robinson Crusoen suhdetta itseensä, ympäristöönsä ja transsendentaaliseen. Lisäksi asetin tutkimustehtäväksi sen selvittämisen, millaisia subjektikäsitteitä adaptaatioista voidaan hahmottaa kristillis-moraalisen ja valistuksen kehitysajattelun traditioiden sekä teosten ilmestymisajan kirjallisten ja kasvatuksellisten traditioiden konteksteissa. Tutkimukseni on osoittanut, että aineistossani ilmenetään ja tuotetaan subjektikäsitteitä, joita voidaan luonnehtia kolmenlaisten valtasuhteiden – hallitsijan, alamaisen ja vertaissubjektin – näkökulmasta.

Defoen romaanissa Robinson Crusoe edustaa individualististen ihanteiden mukaista yksilöä, jonka suhde sekä transsendentaaliseen että ympäristöön rakentuu dikotomisena alamais-hallitsija-suhteena. Suhteessa kaitselmukseen Crusoe määrittyy alamaiseksi. Hän punnitsee uskonnollisessa itsereflektiossaan tekojaan kalvinistisen opin määrittämällä tavalla suhteessa korkeimpaan. Crusoen uskonnollinen ajattelu ja toiminta edustavat individualistista kristillisyyttä. Hän kykenee rakentamaan uskonnollisen elämänsä oman ajattelunsa ja *Raamatun* varaan ilman kollektiivista yhteisöä. Suhteessa oman itsensä ulkopuoliseen maalliseen maailmaan – luontoon ja toisiin ihmisiin – Crusoen suhde on hallitseva valtasuhde. Sekä saaren maaperä että sille astuvat ihmiset määrittyvät joko Crusoen omaisuudeksi tai alamaiseksi. Suhteessa itsensä ulkopuoliseen Crusoe edustaa ihannetta yksilösubjektista, joka hallitsee niin itseään kuin alamaiseksi määrittyviä lähimmäisiäänkin.

Kansanvalistusadaptaatioissa Robinsonin vaiheiden kuvaus muodostuu yhtäältä yksilön, toisaalta koko ihmiskunnan kehityskertomukseksi. Kristillis-moraalisessa kehityskertomuksessa yksilö kasvaa tottelemattomasta, perisyntisen saastuttamasta lapsesta syntisen luontonsa hallitsijaksi ja auktoriteeteille kuuliaiseksi alamaissubjektiksi. Suhteessa ympäröivään luontoon adaptaatiot tuottavat valistuksellista kehityskertomusta, jossa mas-

kuliininen yksilö kasvaa luonnon hyödyntäjäksi kehityskulussaan luonnosta yhteiskuntaan. Kertomuksen lopussa Robinsonista on tullut ihmiskunnan kehitysvaiheet läpikäynyt yksilö. Valjastettuaan luonnon hyötykäyttöönään hän on valmis siirtymään viimeiseen kehitysvaiheeseen, työhön yhteiskunnan hyväksi. Suhteessa Perjantaihin Robinson edustaa hallitsijaa ja kasvattajaa. Perjantai on yhtäältä kasvatettavan lapsen asemassa, toisaalta kertomusten loppua kohden Robinsonin ja Perjantain suhde muuttuu yhä tasaveroisemmaksi kollektiivisuhteeksi.

Kansanvalistuksellisten mukaelmien taustalla hahmottuvat aatetraditiot ovat moninaisia, mutta ne palvelevat pitkälti samojen ideaalien toteutumista. Kristillis-moraalinen kehityskertomus ammentaa aineksia protestanttisen kristillisyyden ihmiskäsityksestä. Adaptaatioiden Robinsonin yksilöllinen kasvu tapahtuu kiinteämmin sidoksissa vanhempiin kuin Defoen Crusoella. Näennäisesti mukaemat kuvastavat Jean-Jacques Rousseau'n ihannetta yksilön kehityksestä luonnontilaisen kasvatuksen avulla yhteiskuntaan. Adaptaatioiden tarkastelu on kuitenkin osoittanut, että yksilön persoonallista kehitystä keskeisemmiksi ideaaleiksi muodostuvat alamaiskansalaisuuteen ja kollektiiviin sopeutuvan yksilön ja yhteisösubjektin ihanteet. Kollektiivisen subjektin ihannetta pidettiin yllä mukaelmien julkaisukonteksteissa niin 1800-luvun Suomessa kuin 1930-luvun Neuvosto-Karjalassakin. Robinson soveltui esikuvaksi sekä Suomen kansalle että sosialistisen ihanteen mukaiselle neuvostoihmiselle.

Suomalaisen kansanvalistuksen kontekstissa adaptaatioiden subjektikäsitteet ilmentävät kahtalaista kuvaa kansasta. Yhtäältä Robinson esitetään samastumisen kohteena, siivestyneistön luoman ihannekansan ja -kansalaisen kuvana kertomuksen lukijoille. Toisaalta kertomus Robinsonista on varoittava esimerkki tottelemattomuuden ja kurittomuuden seurauksista. Kansanvalistusmukaelmien Robinson-kuvalla on analoginen suhde lapsen, kansan ja kansalaisen toivottuihin ihanteisiin. Ihmiskunnan kehityskertomuksena tarina muodostuu kansakunnan rakentamisen analogiaksi, jossa kansakuntaa ja isänmaata muokataan sille uskollisten yksilöiden kollektiivisen työn panoksella. Mukaelmien ihanteet yhteiskunnan sosiaalisen harmonian ylläpitämisestä toistuvat, olipa kertomuksissa kyse kristillisen tai sosialistisen uuden ihmisen rakentamisen tavoitteista. Defoen hallitsija-Crusoen ihanne kääntyy alamais-Robinsonin ihanteeksi ja toisten hallitseminen vaihtuu oman itsen kontrolloinnin ideaaliksi.

1800-luvulla ja vuosisadan vaihteessa kansanvalistusmukaelmia voidaan lukea kansallisina allegorioina, joissa Robinson-subjekti saa kansallisen ikonin tai ihannekuvan merkityksen. Nämä ihanteet kiinnittyvät suomalaisiin kansallisiin ihanteisiin lähinnä metaforisesti. *Risto Roopenpoikaa* lukuun ottamatta adaptaatioissa ei nimetä Robinsonin kotimaata Suomeksi, vaan se säilyy Englantina tai Saksana hypotekstin mukaisesti. Robinsonin kotimaan identifioiminen jää kertomuksissa kuitenkin toisarvoiseen asemaan, sillä käännök-sinä kielestä ja kulttuurista toiseen kertomuksissa säilyy myyttisyys, joka mahdollistaa niiden lukemisen osana monenlaisia ihanteita. Teosten lukeminen ohjaa kohti toivotun kansallisen identiteetin omaksumista ja tukee lukijoiden ymmärrystä itsestään kansakunnan jäsenenä.

Kristillisen moraalijohdettujen ihanteiden korostuivat mukaematraditiossa 1800-luvulta toiseen maailmansotaan saakka. Tämän jälkeen kuvauksen keskiöön nousee uudistuva yksilöihanne. Kun mukaelmissa näkökulma kääntyy yksilön itsensä tekemästä moraalista mittaamisesta kohti toimintaa, muodostuu Robinsonin tekemän, rationaalisesti toimivan yk-

silön kuvaksi. Individualistista ihmiskäsitystä korostavien mukaelmien kulta-aika sijoittui sodanjälkeisen Suomen jälleenrakentamisen ja hyvinvointivaltion kehittämisen vuosikymmeniin. Tällöin myös lasten- ja nuortenkirjallisuus institutionalisoitui omaksi erityiseksi alueekseen ja pyrki irti pedagogisesta perinteestä. Adaptaatiotraditiossa nämä muutokset ilmenevät sellaisen yksilön ihanteina, joka ei enää ensisijaisesti turvaudu auktoriteetteihin vaan löytää selviytymisen voiman omasta itsestään. Sekulaaristuvissa yksilökäsityksissä yksilön yläpuolella ei ole enää hierarkkista kaikkivaltiasta, jonka määrittämiin normeihin peilata omaa olemusta. Siten yksilön maailma rakentuu niiden rajojen sisällä, joita yksilö itse itselleen asettaa.

Modernin Suomen kynnyksellä kasvavia lapsia ja nuoria kohtaan suuntautui moninaisia vaatimuksia. Jälleenrakentamisen ajan Suomen omavoimaisen yksilön ihanne kääntyi kohti uudistuvan yhteiskunnan yksilön olemukselle asettamia vaatimuksia. Hierarkkisten suhteiden murtuminen merkitsi vaadetta sosiaalisesta yksilöstä, jonka identiteetti muodostuu yhteisöllisissä vertaissuhteissa. 1950- ja 60-lukujen vaihteessa alkoi muodostua mukaelmatraditio, joka korosti muista ihmisistä eristetyn yksilön yksinäisyyden kokemusta ja ihmisen sosiaalista olemusta.

Carl Fisherin (2005: 131–132) mukaan erona brittiläisten ja mannermaisten *Robinson Crusoe* -tulkintojen välillä on pidetty sitä, että brittiläiset painottavat eristyneen individualismin kuvaa, kun taas mannermaiset versiot korostavat ihmistä sosiaalisena olentona ja perheen keskeisyyttä. Tämä tutkimus osoittaa, että myös suomenkieliset adaptaatiot liittyvät osaksi mannermaista sosiaalisia ihanteita korostavaa traditiota. Individualistisista korostuksista huolimatta suomenkielisten adaptaatioiden yksilökuvassa painottuu ensi sijassa erilaisista sosiaalisista suhteista rakentuvan yksilön ihanne. Tämä ihanne kuitenkin painottuu eri tavoin ajasta toiseen. Kuva Robinsonista vaihtuu Defoen individualistisesta yksilöstä kristilliseen kollektiivisubjektiin, yksin selviävän sankariseikkailijan ihanteeseen ja lopulta sosiaalisen ja myös aikaisempaa tasa-arvoisemman yksilön ihanteeseen. Muutuva maailma asettaa sen yksilöille erilaisia vaatimuksia.

Adaptaatioiden parateksteistä on luettavissa, että mukaelmat, erityisesti pedagogiset ja valistavat adaptaatiot, rakentuvat oletukselle ja toiveelle samastuvasta lukijasubjektista. *Robinson Crusoe* -kertomukseen ja Crusoe-subjektiin identifioitumisen ihanne on lähtöisin Rousseau'n teoksessaan *Émile* esittämistä kasvatusideeista. Mukaelmien ideaalilukija on Robinson Crusoeen samastuva lukija. Samastuvaa lukijaa ovat eri aikoina ohjanneet erilaiset ihanteet. Kansanvalistusmukaelmien lukijan tuli elää läpi Robinsonin rikkomus ja sen sovitus varoittavana ja opettavaisena esimerkkinä. Lukijan tuli ymmärtää oman isänmaan tai yhteiskunnan sosiaalisen harmonian ylläpitämisen merkitys ja sen edellyttämät toimenpiteet. 1900-luvun puolivälin poikalukijan tuli identifioitua rohkean ja reippaan Robinsonin olemukseen. Vuosisadan loppupuolen mukaelmat taas tarjosivat lukumallin sosiaalisten suhteiden ymmärtämiseen. Tarinaan identifioitumista ohjaavat ympäröivästä yhteiskunnasta omaksutut arvot. Lukukonteksti täydentää sitä arvomaailmaa, joka kertomuksissa jää viitteelliseksi.

Tutkimuksessa on todettu se adaptaatioille ominainen piirre, joka osoittaa traditioista puhumisen perustelluksi laajan mukaelma-aineiston tarkastelussa: klassikkoteosten uudelleenkirjoittamisen prosessi on nostalgian värittämä. *Robinson Crusoe* -mukaelmien parateksteistä ilmenee, että teosten adaptoimista ovat usein ohjanneet nostalgiset käsitykset kertomuksesta. Adaptaation olemukseen kuuluu, että uudelleenkirjoitusprosessissa toiste-

taan alkuperäisteoksen kerrontarakenteita ja niihin kiinnittyviä ideologioita. Traditioon ja nostalgisiin tulkintamalleihin kiinnittyvä mukailija välittää hypotekstinsä aatteita ja ihanteita, ja siten klassikkoadaptaatiot usein toistavat hypotekstiensä arvomaailmaa.

Asetin yhdeksi tutkimuskysymyksekseni sen selvittämisen, millaisia traditioita adaptaatioaineistosta muodostuu kontekstuaalisessa tarkastelussa. Aineistosta voidaan hahmottaa erilaisia aatetraditioita sen mukaisesti, millaisia subjektikäsitteitä teokset ilmentävät. Kansanvalistustradition muodostavat sellaiset vuosien 1847 ja 1962 välillä ilmestyneet mukaelmat, jotka korostavat Robinsonin alamaisuhdetta auktoriteetteihin. Tämä traditio muuntuu 1960-luvun alkupuolella yhteisöllisyyttä korostavaksi traditioksi, jossa alamaisuhdetten sijaan korostuvat ystävyys- ja vertaissuhteet. Lisäksi aineisto muodostaa kaksi erityyppistä traditiota kahden Defoen romaanin korostaman teeman näkökulmasta: omavoimaisuuden ja Jumalaan turvautumisen. Kristillis-moraalisen tradition mukaelmat 1900-luvun alusta 1990-luvulle painottavat Jumalaan turvautuvan Robinsonin ja tähän samastuvan lukijasubjektin kuvaa. 1920- ja 1970-lukujen välillä taas rakentuu sellaisten mukaelmien traditio, joka korostaa Defoen Crusoen individualistista ja omavoimaista puolta.

Adaptaatioprosessiin kuuluu myös uudistuvien ja aikaisempaa arvomaailmaa purkavien tulkintojen tuottaminen. 1960-luvulla ilmestyneiden Kynäbaarin mukaelmien oikeustapaus osoittaa, kuinka klassikkokirjallisuuden tradition uudistaminen johti keskenään risteävien arvojen yhteentörmäykseen. Kristillisyydestä luopuvat, mustan ja valkoisen tasa-arvoa sekä pasifistisia ihanteita välittävät teokset horjuttivat niitä kannatinkiviä, joille sotaa edeltävien sukupolvien arvomaailma oli rakentunut. Samalla oikeuskäsittely nosti esiin kysymyksen mukailijan vastuusta ja kirjailijan oikeuksista. Klassikkoteosten kirjallinen arvo nostettiin mukailijan oikeuksien edelle.

Oikeustapauksesta ilmenevä konservatiivinen asenneilmasto ja kielteinen suhtautuminen kristillistä ja autoritaarista traditiota horjuttavia tulkintoja kohtaan selittää osaltaan suomenkielisten mukaelmien vähäistä irtautumista Defoen ja Campen kertomuksista. Robinsonin ja Perjantain hierarkkista suhdetta kyseenalaistavien tulkintojen ohessa voisi odottaa, että mukaelmissa olisi esitetty valistusajattelua ja esimerkiksi luonnon hyötykäyttöä kritisoivia tulkintoja. Kuitenkin suomenkieliset mukaelmat ovat tähän saakka olleet taipuvaisia nojautumaan valistusihanteiden mukaisiin tulkintamalleihin. Luonnon itseisarvon esiin nostaminen jäänee tulevaisuuden *Robinson Crusoe* -tulkintojen teemaksi.

Yhdeksi adaptaatioprosessiin sisältyväksi mukailijan lukijapositioniksi on tässä tutkimuksessa määritelty funktionaalis-intentionaalinen luenta. Mukailemisen funktioksi voidaan tutkimuksen perusteella nimetä seuraavat viisi tehtävää, jotka ilmenevät eksplisiittisesti mukaelmien parateksteistä ja kirjallisuushistoriikeista: Ensimmäinen varhaisimmat mukaelmista toimivat suomen kirjakielen ja kansalliskirjallisuuden malleina. Toiseksi mukailulla on haluttu välittää lukijoille tiettyjä ideologioita, kasvatuksellisia tai yhteiskunnallisia ihanteita. Tällaisia ovat esimerkiksi kristillinen maailmankatsomus, nöyrän, kuuliaisien ja työteliään kansalaisen ihanne tai ystävyuden merkityksen korostaminen. Kolmanneksi mukailulla on haluttu ohjata lukevien lasten ja nuorten makua ja valintoja. *Robinson Crusoe* -adaptaatiot saivat 1900-luvulla klassikkokirjallisuuden statuksen. Tämä status takasi mielikuvan hyvältä kirjallisuudelta edellytetystä esteettisesti ja moraalisesti korkeasta tasosta. Neljänneksi mukaelmien paratekstit osoittavat, että mukaelmien lukemisen on toivottu ohjailevan lasten ja nuorten lukuvalintoja aikuisuudessa. Ihanteellisimmillaan mukaelmaan tarttuminen johtaa siihen, että lapsi tai nuori tulee lukeneeksi vanhemmalla iällä

myös alkuperäisen kertomuksen. Viidenneksi klassisen ja tunnetun kirjan mukailemisen on nähty täyttävän lukijoiden oletetut tarpeet. Tähän viittaa esimerkiksi *Robinson Crusoen* kuvaaminen viihdyttävänä ja lukijoitaan kiehtovana seikkailukertomuksena. Adaptaatioilla ja niiden parateksteillä ohjattiin Robinson Crusoen jalanjäljissä seuraavia lukijasubjekteja ympäröivän yhteiskunnan kirjallisten traditioiden ja arvopohjan ymmärtämiseen ja omaksumiseen.

3. Reflektio

Kaunokirjallisten adaptaatio-aineistojen teoreettinen ja empiirinen tutkimus merkitsee tämänhetkisen kirjallisuudentutkimuksen kentällä pitkälti ladun avaajan roolia. Adaptaatiota käsittelevät tutkimukset ovat ennen käsillä olevaa tutkimusta painottuneet tekstikeskeisiin, vertaileviin lähestymistapoihin, joilla on kartoitettu alkuperäistekstien ja mukaelmatekstien välisiä eroavuuksia. Eri medioiden välistä mukailua, tavallisimmin elokuva-adaptaatioita, koskevat tutkimukset ovat niin ikään keskittyneet yksityiskohtaiseen alkuperäisteoksen ja mukaelman erojen kuvaamiseen ja adaptaation toteutuskeinojen tarkasteluun. Siten aikaisempia tutkimuksia, Linda Hutcheonin adaptaatioteoriaa lukuun ottamatta, ei kontekstuaalisesta ja diakronisesta näkökulmasta aineistoa lähestyvä tutkija ole juurikaan voinut hyödyntää. Adaptaatiotutkimukselle, erityisesti kaunokirjallisia tekstejä kontekstuaalisesti analysoivalle tutkimukselle, on siis tilausta.

Adaptaatiotutkimuksen lyhyt historia näkyy tässä tutkimuksessa sen eklektisinä, kirjallisuudentutkimuksen perinnettä uudistavina lähestymistapoina. Tutkijana olen ollut vailla aikaisemman tutkimuksen tarjoamaa suuntaa antavaa, mutta myös rajoittavaa kehystä. Mallia tarjoavien lähestymistapojen puute on johtanut etsimään tuoreita näkökulmia adaptaatioilmiön teoreettiseen mallinnukseen. Viimeaikaisessa käänöstutkimuksessa tarkastellut kääntämisen ja kääntäjän roolia pohtivat lähestymistavat tarjosivat kirjallisuustieteellisten teorioiden rinnalla sovellettuna hedelmällisen lähtökohdan adaptaatioilmiön ja siihen liittyvän tekijyyden teoretisoimiselle. Tällä alueella tutkimukseni myös raivaa maaperää mahdolliselle jatkotutkimukselle, sillä adaptaatioteoriaa ei ole ollut mahdollista laajentaa ja syventää tämän tutkimuksen puitteissa.

Defoen *Robinson Crusoe* -romaanin koskevan tutkimuksen mittavuus on aiheuttanut työlle erityyppiset haasteensa. Defoen romaania käsittelevään tutkimukseen on tässä voitu perehtyä vain joiltakin osin. Suomalaiset *Robinson Crusoe* -mukaelmat ovat aineistoa, jonka yhteydet käänöskirjallisuuteen ja eurooppalaiseen lastenkirjallisuuteen ovat kiistattomat. Myyttien ja kerrontarakenteiden varioituminen kiinnittää suomenkielisen kirjallisuuden kiinteästi eurooppalaiseen perintöön, mutta kirjoittaa tätä perinnettä omaleimaiseen suuntaansa. Adaptaatiot ovat kansallisesti erityislaatuista kirjallisuutta, jotka muuta käänöskirjallisuutta selkeämmin on mukautettu kansalliseen kontekstiin. Aineiston kahtalainen luonne on muovannut yhtäältä teosten kulttuurienvälistä luonnetta hahmottavaan pyrkivän, toisaalta niiden alueellista omaleimaisuutta selvittävän lähestymistavan. Käsitystä mukaelmien kulttuurisesta omaleimaisuudesta olisi mahdollista syventää laajemmassa vertailussa toisissa kulttuureissa ilmestyneisiin Robinson-adaptaatioihin. Tehtävän mittavuuden vuoksi tyydyn tässä seuraaviin huomioihin: Samankaltaisten myyttien ja kerrontarakenteiden toistumisesta voidaan päätellä, että saksalaisen kulttuurin vaikutus oli mukaelma-aineistossa vahva 1800-luvulta 1900-luvun alkuun ja osin vielä toiseen maailmansotaan saakka, minkä jälkeen angloamerikkalainen kulttuuri valtasi enemmän maaperää. Adaptaatiotraditiot näyttävätkin seuraavan kansainvälisten kirjallisten virtausten jäljessä.

Tutkimuksessani päädyin tarkastelemaan laajemmin sitä aatteellista ja kirjallista historiaa, joka voidaan hahmottaa suomenkielisten *Robinson Crusoe* -adaptaatioiden taustalla. Valintani tarjota kokonaiskuva romaanin adaptoitumisen vaiheista suomenkieliseen kirjal-

lisuuteen on ohjannut tutkimustani siten, että teosten analysoinnin ja tulkitsemisen ohessa olen pyrkinyt laajempaan diakroniseen perspektiiviin. Lähes kolmen vuosisadan mittaista aikajaksoa tarkasteleva kontekstuaalinen tutkimus jää väistämättä osin pinnalliseksi. Tämän lähestymistavan uskon kuitenkin palvelevan erityisesti suomalaisen ja vertailevan kirjallisuudentutkimuksen kenttää. Näkökulman valinnallani olen halunnut korostaa kahta seikkaa. Tutkimus ilmentää yhtäältä suomenkielisen kirjallisuuden roolia osana eurooppalaista kirjallisuus- ja mukailutraditiota. Toisaalta taas tutkimani aineisto on spesifi ja erityinen juuri suomalaisen kirjallisuuden kentällä. Tutkimuksellani olen halunnut osaltaan kuvata sitä suomalaisen kulttuurin ominaislaatua, jossa käänöskulttuurin tuotteilla on keskeinen merkitys. Suomenkielinen kirjallisuus on saanut laajalti vaikutteita muualta Euroopasta ja tämä näkyy läpi kirjallisen historiamme. Siksi tutkimuksessa ei ole haluttu keskittyä vain mukaelma-aineiston tekstuaaliseen analysoimiseen, vaan teosten taustalta on haluttu nostaa esille eurooppalaiset aatevirtaukset.

Kontekstualisointi muuhun kaunokirjallisuuteen on tarkoituksella jätetty suppeaksi tutkimuksen laajuuden ja moniaalle haarovuuden vuoksi. Lisäksi 1900-luvulla ilmestyneen aineiston aatehistoriallisessa kontekstualisoinnissa olen liikkunut tietoisesti yleisellä tasolla. Näin olen menetellyt siksi, koska 1900-luvun lopulla keskeisesti vaikuttaneiden arvomaailmojen abstrahointi on vielä aikaista. Toisekseen arvomaailman pluralisoituminen ja yhtenäisen historian kirjoittamisen murtuvat käytänteet ovat vaikuttaneet siihen, ettei kuluneista vuosikymmenistä voida esittää samanlaista kanonisoitunutta käsitystä kuin kansanvalistuksen ajasta.

Mukaelma-aineiston tarkastelua ja adaptaatioilmiön teoretisointia koskevat lähestymistavat on niin ikään syytä nostaa tarkemman reflektion kohteeksi. Adaptaatioilmiön teoreettinen tarkastelu on nojautunut ajatukseen tiettyyn tekijänimeen kiinnittyvän kirjallisuuden uudelleenkirjoittamisesta. Ajatus mukailija-tekijästä mukailuprosessin osana ja alkuperäistekijän roolin muutoksista tässä prosessissa muuttuu monitulkintaisemmaksi, kun tarkastellaan satujen tai suullisen perinteen varioitumista. Silloin adaptaatioprosessissa korostuu enemmän monitekijyyden tai tekijättömyyden ajatus yksilöllisen mukailija-tekijän sijaan. Kuitenkin kaikella mukailemisella, kerrotulla tai kirjallisella, on aina tekijänsä ja tarinan toistajansa. Kerrotun toistaminen tekijään kiinnittyen tai siitä irtautuen on kiinteä osa kirjallista lastenkirjallisuusadaptaatiota.

Mukaelma-aineiston luonne on tuonut tutkimukseen omat haasteensa. Otin tehtäväkseni käänöskirjallisuuden tarkastelun suomalaisen kulttuurin kontekstissa. Kuten tutkimukseni alussa totesin, lähdin liikkeelle oletuksesta, että jo teoksen käännettäväksi tai mukailtavaksi valitseminen on arvoväritteinen valinta, joka syntyy tietyssä ajassa, paikassa ja kulttuurissa. Koska aineistoa ei kuitenkaan voi pitää puhtaasti suomalaisen kulttuurin tuottamana, tarkastelussa on pyritty välttämään tulkintoja, joissa aineistoa tarkasteltaisiin kohdekulttuurin muodostamana. Lisäksi mukaelmateosten samankaltaisuus ja pienet keskinäiset erot ovat vaikeuttaneet tulkintojen tekemistä. Analysoitaessa tekstissä säilytettyjen tai siitä poistettujen elementtien merkitystä tulkinnoissa liikutaan epävarmalla maaperällä. Ylitulkintojen vaaran välttääkseni olenkin pyrkinyt pohjaamaan tulkintani ainoastaan mukaelmien välisiin keskeisiin painopiste-eroihin. Tämä lähestymistapa on johtanut siihen, että mukaelmia käsitellään joukkona, jolloin kaikkien teosten yksilölliset ominaispiirteet eivät tule esille. Kuitenkaan tämänkaltaista aineistoa ei ole mielekästä tarkastella yksittäisten teosten eroja selvittäen. Valitsemani lähestymistapa onkin palvellut sitä tehtävää, jota tutkimuksessani lähdin toteuttamaan.

Näissä rajoissa tutkimukseni vastaa asettamiinsa tutkimuskysymyksiin ja tuottaa keskeistä uutta tietoa itsestämme, maailmasta ja *Robinson Crusoen* merkityksestä kirjallisuudellemme ja kulttuurillemme.

Viitteet

I TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

1. Johdanto

¹ *A New Voyage Round the World* -teos määritellään yleensä matkakirjallisuudeksi. Sarjassa "The Pickering Masters. The Works of Daniel Defoe" (2007–2008) kertomus on kuitenkin sisällytetty teossarjaan "The Novels of Daniel Defoe" kuten myös *Robinson Crusoen* kolmas osa *Serious Reflections during the Life and Surprising Adventures of Robinson Crusoe*.

² Tässä käytetään Defoen teoksista sarjassa "The Pickering Masters. The Works of Daniel Defoe" ilmestyneitä editioita. Pickering & Chatton viisiosainen sarja kattaa Defoen koko kirjallisen tuotannon. *Robinson Crusoen* kolme osaa sisältyy sarjan viidenteen osaan "The Novels of Daniel Defoe" (2008). Toimittajien mukaan romaanieditioissa on käytetty varhaisinta saatavilla olevaa painosta, ja tekstit ovat kielio pillisen asun osalta modernisoimattomia, joskin niihin on sisällytetty Defoen elinaikana ilmestyneisiin painoksiin tehdyt lisäykset (Owens & Furbank 2008: 3–4).

³ David Blewettin (1995: 12) mukaan vuosien 1719 ja 1862 välillä ensimmäisen osan täydellinen laitos julkaistiin itsenäisenä teoksena ainoastaan kerran, vuonna 1828. Blewettin käsitys perustuu The British Libraryn kataloggiin. Ks. myös Owens 2008: 16.

⁴ Puhuessani tutkimuksessa *Robinson Crusoe*sta tarkoitan ilman erillistä mainintaa kolmen osan muodostamaa teoskokonaisuutta. Tarvittaessa täsmennän, mistä osasta kulloinkin on kyse.

⁵ Näiden lisäksi osasta mukaelmia on ilmestynyt uusintapainoksia ja korjattuja painoksia. Aineistona käytän joko mukaelmien ensimmäistä painosta tai uudempaa painosta, mikäli siihen ei ole tehty merkittäviä muutoksia.

⁶ O. T. viittaa Ulla Lehtosen (1981: 126) mukaan Otto Tandefeltiin.

⁷ Kirjassa ei mainita suomentajaa, mutta Fennica-tietokannan mukaan kertomuksen suomentaja on Saima Grönstrand.

⁸ Kirjaan ei ole painettu vuosilukua eikä kustannuspaikkaa. Nämä tiedot on määritelty Fennica-tietokannan perusteella.

⁹ Lehteen ei ole painettu vuosilukua, mutta sen ilmestymisvuosi on määritelty Jyväskylän yliopiston kirjaston tietokannan tiedon perusteella.

¹⁰ Kirjaan ei ole painettu vuosilukua, mutta sen ilmestymisvuosi on määritelty Fennica-tietokannan ja kansalliskokoelman kappaleeseen merkittyjen tietojen perusteella.

¹¹ Kirjaan ei ole painettu vuosilukua, mutta sen ilmestymisvuosi 1960 on määritelty Turun kaupunginkirjaston tietokantatietojen perusteella. Fennica-tietokannan mukaan teos olisi ilmestynyt vuonna 1967. Koska kirja puuttuu Kansalliskirjaston kokoelmista, olen luottanut Turun kaupunginkirjaston tietokannan tietoihin.

¹² Kirjaan ei ole painettu vuosilukua, mutta sen ilmestymisvuosi on määritelty Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutin kappaleeseen merkittyjen tietojen perusteella.

¹³ Lehteen ei ole painettu vuosilukua, mutta sen ilmestymisvuosi on määritelty Fennica-tietokannan ja kansalliskokoelman kappaleeseen merkittyjen tietojen perusteella.

¹⁴ Kirjaan ei ole painettu vuosilukua, mutta sen ilmestymisvuosi on määritelty Fennica-tietokannan ja kansalliskokoelman kappaleeseen merkittyjen tietojen perusteella.

¹⁵ Margareta Winqvistin (1973: 82) mukaan Björkin teos ilmestyi vuonna 1939 ja sen uusintapainokset vuosina 1943 ja 1946. Käytössäni on ollut vuoden 1943 ruotsinno.

¹⁶ Myös Yrjö Hirn (1990: 236–256) määrittelee Campen ja Wyssin teosten luonnetta Ullrichin bibliografian pohjalta, joskin hän nimittää niitä molempia "pedagogisiksi robinsonadeiksi".

¹⁷ Robinsonadi-nimityksellä voidaan viitata sekä *Robinson Crusoe* -romaanin uudelleenkirjoituksiin että yleisesti lasten- ja nuortenkirjallisuuden saarikertomusten lajiin (ks. esim. Kuivasmäki & Heiskanen-Mäkelä 1989: 82; Fisher 2005: 130). Robinsonadeiksi luokiteltavan saarikertomusten joukon sisällä on pyrittä tekemään tarkempia erottavia määritelmiä. Carl Fisherin (2005: 130) mukaan voidaan puhua esimerkiksi autenttisista ja pseudo-robinsonadeista. Autenttiset robinsonadit sisältävät *Robinson Crusoen* editiot, käännökset ja mukaelmat, pseudo-robinsonadit taas viittaavat muilla tavoin tarinaan. Tässä tutkimuksessa en jäsennä tutkimusaineistoani robinsonadi-käsitteellä, vaan puhun *Robinson Crusoen* adaptaatioista.

¹⁸ Tässä tutkimuksen lähtökohdat muistuttavat näennäisesti Linda Hutcheonin tutkimusta *A Theory of Adaptation* (2006) ohjaavia, adaptaation määrittelyyn pyrkiviä kysymyksiä mitä, kuka, miksi, kuinka, missä ja milloin. Kuitenkin lähestymistapani eroavat keskeisesti Hutcheonin lähestymistavoista. Tutkimuksessani kysymykset toimivat yleisinä lähtökohtina, eivät tutkimuksen rakennetta ohjaavina kuten Hutcheonilla.

¹⁹ Komparatiivisen kirjallisuudentutkimuksen perinteessä verrattiin keskenään eri maiden ja kansakuntien kirjallisuuksia ja tyyllivirtauksia ja tutkittiin niiden eroja, samanlaisuuksia ja keskinäistä vaikutusta. Vertailevan kirjallisuudentutkimuksen alaan kuului aiemmasta kirjallisuudesta saatujen vaikutteiden ja virikkeiden selvittäminen. *Vaikutus* (influence) oli yksi tutkimuksen avainkäsitteistä. Se merkitsi kaksisuuntaista kommunikaatiotilannetta, jossa vaikutuslähde oli lähettäjän ja vaikutuksen omaksuja taas vastaanottajan asemassa. Lisäksi kommunikaatiojärjestelmään kuului kolmas tekijä, välittäjä, esimerkiksi kääntäjä, kriitikko, tutkija tai väline. Vaikutussuhteita, kuten kirjallisuuksien ja kirjailijoiden konkreettisia yhteyksiä sekä kirjallisten virikkeiden antamista ja omaksumista, sovellettiin sanataiteen ongelmien ratkaisuun. Sanataideteoksen nähtiin syntyvän eri tahoilta tulevien kirjallisten virikkeiden sekä konventioiden ja niistä poikkeamien koosteena, kirjallisuutena kirjallisuudesta. (Weisstein 1973: 29–30; Palmgren 1986: 142–144, 148–149; Hosiaisuoma 2003: 989–990, 1006–1007.)

²⁰ Adaptoiminen on yksi Inkeri Vehmas-Lehdon nimeämästä kolmesta päätavasta, joiden mukaisesti historian kuluessa on suhtauduttu kääntämiseen. Muita tapoja ovat muodollisen vastaavuuden ihanne ja vapaa kääntäminen. *Muodollisen vastaavuuden* ihanteessa on pyritty pysyttämään niin lähellä lähtötekstin kieliasua kuin mahdollista. *Vapaassa kääntämisessä* on taas välitetty mahdollisimman hyvin lähtötekstin asiasisältö ja tyyli, mutta otettu samalla huomioon tulokielen vaatimukset. (Vehmas-Lehto 1999: 26–30.)

²¹ Esimerkiksi Jean-Paul Vinay ja Jean Darbelnetin teoriassa adaptoimisella tarkoitetaan yhtä epäsuoran kääntämisen metodia, jota käytetään, kun jokin lähdekulttuurin tilanne on tuntematon kohdekulttuurissa eikä suoraa kohdekieleen tapahtuvaa kääntämistä voida tehdä. Vinay ja Darbelnet määrittelevät kaksi kääntämisen metodia, suoran eli kirjallisen ja epäsuoran kääntämisen. Suora käänнос voidaan tehdä osa osalta kohdekieleen, mutta joissakin tilanteissa tarvitaan kompleksisempia menetelmiä, kuten epäsuoria käännosmetodeja. Vinay ja Darbelnet nimeävät neljä epäsuoran kääntämisen menetelmää: transposition, modulaation, täydellisen syntagmaattisen muutoksen ja adaptaation. (Vinay & Darbelnet 2004: 128, 134–135; ks. myös Vehmas-Lehto 1999: 43–46.) Christiane Nord taas ymmärtää adaptaation erityisesti kohdetekstin funktiot huomioivaksi kääntämiseksi. Hän kuvaa säilyttävää ja adaptoivaa kääntämistä kahtena kääntämisen ääripäänä. Alkutekstille uskolliset käännökset ovat säilyttämään pyrkiviä, kun taas vapaata kääntämistä kohti edettäessä adaptaation osuus lisääntyy. (Nord 1991: 28–30.)

²² Oittisen mukaan kotouttaminen ja vieraannuttaminen eivät välttämättä ole toisilleen vastakkaisia menetelmiä, ja niitä voi esiintyä jopa samassa teoksessa. Hänen mukaansa voidaan myös kysyä, onko vieraannuttamista olemassa, vai onko vain eriasteista kotouttamista. (Oittinen 2000: 279–280.)

²³ Käännöstieteissä käytetään myös käsitettä *pragmaattinen adaptaatio* puhuttaessa tekstin muutoksesta, joita tehdään käännettävän teoksen lähtö- ja tulokulttuurin ajan, paikan tai tekstin funktion, viestin vastaanottajien taustatietojen sekä konventioiden eroavuuksien vuoksi. (Vehmas-Lehto 1999: 99–101.)

²⁴ Sosialisatiioympäristöt on Helkama et. al.:n teoksessa esitelty Klaus Hurrelmannin (1988) mallin mukaan.

2. Kaunokirjallinen adaptaatioprosessi

¹ Brüggemann pyrki adaptaation käsitteen avulla selvittämään lastenkirjallisuuden erityisluonnetta. Hän ei halunnut erottaa lasten- ja aikuistenkirjallisuutta sisällöllisin perustein eri kirjallisuuden lajeiksi, vaan hän rajasi ne sosiaalisiin perustein: lastenkirjallisuus on kirjallisuutta, joka on suunnattu tietyille, tarkoin määritellyille ja rajatulle lukijakunnalle. Brüggemann pitikin adaptaation käsitettä keskeisenä lastenkirjallisuuden ominaislaatua kuvattaessa. Dahrendorf muotoili Brüggemannin ajattelun pohjalta adaptaation käsitteen tarkoittamaan ”lapsen tapaa lukea” tai ”lapsen lukumahdollisuuksia”. Dahrendorfin muotoilu nousi keskeiseksi lähtökohdaksi myös pohjoismaisessa käsitteenmäärittelyssä. (Ks. Klingberg 1981: 2–3, 5–6.)

² Skjøsberg erottaa kaksi adaptoimisen muotoa. Ensinnäkin hän nimeää adaptaatioksi materiaalin, joka on adaptoitu jo, kun se tulee kirjailijan kädestä. Tällaista on erityisesti vanha, moraalinen tai ideologinen, lastenkirjallisuus. Toiseen adaptaatio voi tapahtua ilman kirjoittajan myötävaikutusta. (Skjøsberg 1982: 20–21.)

³ Klingberg erottaa tutkimuksissaan adaptaation ja didaktisoinnin (didaktisering) käsitteet toisistaan. *Didaktisoinnilla* hän tarkoittaa kirjallisuuden pyrkimystä tiedolliseen ja moraaliseen opettamiseen, mikä ei hänen mukaansa ole ominaista kaikelle lastenkirjallisuudelle. (Klingberg 1970: 240–242.) Skjøsberg (1982: 16–17) taas nostaa esimerkiksi didaktisoinnin ja adaptaation erottelun vaikeudesta *Robinson Crusoe* -adaptaatiot.

⁴ Skjøsberg nojautuu Isabelle Nièresin ja Denise Escarpitin tutkimuksiin. Heidän tapansa määritellä *adaptaatio* on Klingbergin määritelmää laajempi. (Skjøsberg 1982: 10–11.)

⁵ Myyttisen tarinaperinteen adaptaatiot eivät ole niin yksiselitteisesti palautettavissa tiettyihin pohjateksteihin kuin muut kaunokirjallisuusadaptaatiot. Ajatus tekstien alta paljastuvasta pohjatekstistä on tässä ymmärrettävä teoreettiseksi yksinkertaistukseksi. Käytännössä tällaista tunnistamista ei aina voida tehdä.

⁶ Evoluutiosta puhuttaessa tässä sanoudutaan irti sellaisesta ajattelutavasta, jossa evoluutiolla tarkoitetaan jatkuvaa kehityksen ja edistymisen prosessia. Adaptaatiota ei ymmärretä kirjallisuuden jatkuvana kehitysprosessina.

⁷ Suomenkielisten *Robinson Crusoe* -adaptaatioiden metakertomuksista ks. Sagulin 2008.

⁸ Tässä ei käsitellä tarkemmin kustantajan roolia adaptaatioprosessissa. ”Mukailijan” roolin tarkastelu yksinkertaistetaan irralliseksi kirjallisuuden tuotannon ja välityksen prosesseista.

⁹ Myös Andrew Bennett (2005: 94–107) on tarkastellut kollektiivista monitekijyyttä (multiple authorship) ja tekijärooleja erityisesti elokuvan tekijyyksistä puhuttaessa.

¹⁰ Käännöstieteiden historiassa aktiivisen lukijan roolin hyväksyminen on ollut vaikeaa. Riitta Oittisen mukaan kääntämisen yhteydessä tapahtuvaa lukemista pidetään usein passiivisena, koska käsitys aktiivisesta kääntäjä-lukijasta jättää lukijalle epävarman olon siitä, kenen tekstiä hän oikeastaan lukee. (Oittinen 1995: 61.)

¹¹ Vastaavan ajatuksen esittää Genette (1997: 373–374) kuvatessaan Michel Tournierin teoksestaan *Vendredi, ou les Limbes du Pacifique* (*Perjantai*) lapsille kirjoittamaa mukaelmaa *Vendredi ou la Vie sauvage* (*Robinson ja Perjantai*). Hänen mukaansa aikuisen lukiessa adaptaatiota syntyy kaksoisluennan kokemus hänen verratessaan mukaelmaa sen hypotekstiin.

¹² Foucault’n esitelmästä ”Qu’est-ce qu’un auteur” on ilmestynyt kaksi versiota. Ensimmäisen Foucault esitti Ranskan filosofisessa yhdistyksessä vuonna 1969. Toisen hän piti seuraavana vuonna Buffalon yliopistossa järjestetyssä seminaarissa. Jälkimmäinen esitelmä oli keskeiseltä sisällöltään sama, mutta lyhyempi. Tässä on käytetty Markku Lehtisen suomennosta, joka perustuu myöhempään versioon.

¹³ Oittiselle kääntäminen ei merkitse samuuden tuottamista vaan tekstien uudelleenkirjoittamista eri tilanteita ja kohdeyleisöjä varten. Hän kuitenkin edellyttää tulkinnan näkyvyyttä eli teoksen syntyhistorian kertomista lukijoille. (Oittinen 1995: 136–137, 141–150.)

II DANIEL DEFOEN ROBINSON CRUSOE JA MUKAILUTRADIOT

1. *Robinson Crusoe* ja valistuksen perintö

¹ Käsitys perisyntisestä omaksuttiin Augustinuksen kirjoituksista, joissa se samastetaan erityisesti seksuaaliseen haluun. Augustinuksen perisyntikäsityksessä ihminen oli syntiinlankeemusta edeltävässä tilassa kykenevä synnittömyyteen, mutta lankeemuksen jälkeen ihminen muuttui siihen kyvyttömäksi ja perisynti periytyi jälkipolville. (Pyysiäinen 2005: 49–53, 55, 62–68.)

² Autonomisuudella Lukes tarkoittaa sitä, että yksilön ajatuksia ja toimintaa eivät määrää ulkoiset tekijät. Yksilö on autonominen siinä määrin kuin hän alistaa itseään ympäröivät paineet ja normit tietoiseen ja kriittiseen arviointinsa, muotoilee intentioita ja tavoittelee rationaalisella reflektiolla käytännöllisiä päätöksiä. Tällainen autonomia ei kuitenkaan tarkoita uskonnollisen ajattelun hylkäämistä. (Lukes 1973: 52–53.)

³ Tapio Tamminen (1994: 8) pitää kulttuurievoluutionismia edistysmyytin tieteellisenä vastineena. Hän tarkoittaa kulttuurievoluutionismilla niitä teorioita, joiden mukaan kulttuurien evoluutio on ymmärretty analogisena lajin luonnonhistorialliselle kehitykselle.

⁴ Radikaaleiksi valistukselliseksi Israel luokittelee spinozalaiset, radikaalit republikaanit, ateistit, materialistit ja deistit Hollannissa, Ranskassa, Italiassa, Britanniassa ja Saksassa.

⁵ Maltillisen suuntauksen keskeisinä edustajina Israel pitää John Lockeä, David Humeä ja Voltairea, jotka olivat hänen mukaansa poliittisesti, moraalisesti ja uskonnollisesti konservatiivisia ajattelijoita.

⁶ Israelin tulkinnan mukaan vastavalistukselliset näkemykset kiteytyvät lähinnä Rousseauin ja Diderot’n ajattelussa.

⁷ Lukesin (1973: 43–122, 140–142) mukaan individualismin peruseränteisiin kuuluvat käsitykset ihmisarvosta, autonomiasta, yksityisyydestä ja itsekehityksestä ja lisäksi hän erottaa käsitykset abstraktista yksilöstä sekä poliittisesta, taloudellisesta, uskonnollisesta, eettisestä, epistemologisesta ja metodologisesta individualismista. Uskonnollisen individualismin lisäksi Defoen romaanien tarkastelussa keskeiselle sijalle nousevat yksilön autonomian ja abstraktiuden sekä poliittisen, taloudellisen ja eettisen individualismin tarkastelu. Tässä ei ole tarpeen tehdä täsmällistä rajanvetoa eri individualismiluonnehdintojen välillä, vaan puhuessani taloudellisesta individualismista käsityksiin niveltyy myös Lukesin poliittisen individualismin määreit. Myös uskonnollisesta individualismista puhuessani siihen liittyvät usein erottamattomasti eettisen individualismin näkökulmat.

⁸ Crusoen perisyntiksi on tulkittu myös turvautun taloudellisen aseman hylkääminen. Watt (1987: 65), Novak (1962: 32–48) ja Rogers (1979: 61–66) osoittavat, että Crusoen ilmeisimmäksi perisyntiksi muodostuu taloudellisen aseman eli kalvinistisen kristillisyyden mukaisesti Jumalan siunauksen menettäminen. Crusoe kuvaa, että mikäli sallimus olisi antanut hänelle mielenmalttia, hän olisi saattanut yletä yhdeksi Brasilian merkittävimmistä viljelijöistä (RC 241). Näin saarivankeuden rangaistuksen ydin merkitsisi taloudellisen aseman menetystä.

⁹ "I have been in all my Circumstances a *Memento* to those who are touch'd with the general Plague of Mankind, whence, for ought I know, one half of their Miseries flow; I mean, that of not being satisfy'd with the Station wherein God and Nature has plac'd them; for not to look back upon my primitive Condition, and the excellent Advice of my Father, the Opposition to which, was, as I may call it, my ORIGINAL SIN; my subsequent Mistakes of the same kind had been the Means of my coming into this miserable Condition --." (LSSA 200.)

¹⁰ "But now when I began to be sick, and a leisurely View of the Miseries of Death came to place itself before me; when my Spirits began to sink under the Burthen of a strong Distemper, and Nature was exhausted with the Violence of the Feaver; Conscience that had slept so long, begun to awake, and I began to reproach my self with my past Life, in which I had so evidently, by uncommon Wickedness, provok'd the Justice of God to lay me under uncommon Strokes, and to deal with me in so vindictive a Manner. -- In this Interval, the good Advice of my Father came to my Mind, and presently his Prediction which I mention'd at the Beginning of this Story, viz. *That if I did take this foolish Step, God would not bless me, and I would have Leisure hereafter to reflect upon having neglected his Counsel, when there might be none to assist in my Recovery.* Now, said I aloud, My dear Father's Words are come to pass: God's Justice has overtaken me, and I have none to help or hear me --." (LSSA 124.)

¹¹ Ks. myös Lukes 1973: 94–95. Toisaalta samainen uskonnollinen individualismi on Saariluoman (1992: 64–66) mukaan osoitus Crusoen preindividualismista ja epäautonomisuudesta, sillä Crusoe sovittaa kokemuksensa uskonnon tarjoamaan traditionaaliseen maailmankuvaan ja antaa uskonnon määritellä oman asemansa.

¹² "I rejected the Voice of Providence, which had mercifully put me in a Posture or Station of Life, wherein I might have been happy and easy; but I would neither see it my self, or learn to know the Blessing of it from my Parents; I left them to mourn over my Folly, and now I am left to mourn under the Consequences of it: I refus'd their Help and Assistance who wou'd have lifted me into the World, and wou'd have made every Thing easy to me --." (LSSA 124.)

¹³ Ateistien ja deistien keskuudessa oli kuitenkin uskonnollisia näkemyseroja. Pääsääntöisesti ateistit ajattelivat, että voisi olla puhtaasti sekulaariset, filosofiset perusteet purkaa kirkollinen auktoriteetti ja saattaa voimaan ajattelunvapaus, itsenäisyys ja individualistinen tietoisuus. Pääosin ateistit kiistivät uskon sellaiseen persoonalliseen jumalaan, joka on luonut maailman, säättänyt moraalien ja joka pal-kitsee ja rankaisee tuonpuoleisessa elämässä. Näkemykset kuitenkin vaihtelivat: osa ateisteista kielsi henkien olemassaolon mutta ei jumalan voimaa, osa taas kielsi sekä jumalan että henkien olemassaolon ja toiminnan. Deistit, toisin kuin ateistit, pitivät jumalaa maailmankaikkeuden luoja, mutta heidän ajattelunsa perustui järjen käyttöön. Deistien mukaan oli syytä uskoa järkiperusteisiin, että todellisuuden oli luonut jokin jumala, josta oli kuitenkin mahdotonta saada tarkempaa tietoa. (Israel 2006: 33, 45–46, 63–69, 164–165, 344–352.)

¹⁴ "I went but a little Way, and sat down upon the Ground, looking out upon the Sea, which was just before me, and very calm and smooth: As I sat here, some such Thoughts as these occurred to me. What is this Earth and Sea of which I have seen so much, whence is it produc'd, and what am I, and all the other Creatures, wild and tame, humane and brutal, whence are we? Sure we are all made by some secret Power, who form'd the Earth and Sea, the Air and Sky; and who is that? Then it follow'd most naturally, It is God that has made it all: Well, but then it came on strangely, if God has made all these Things, He guides and governs them all, and all Things that concern them; for the Power that could make all Things, must certainly have Power to guide and direct them." (LSSA 125.)

¹⁵ "I told him that the great Maker of all Things liv'd up there, pointing up towards Heaven: That he governs the World by the same Power and Providence by which he had made it --." (LSSA 217.)

¹⁶ "Here I was run down again by him to the last Degree, and it was a Testimony to me, how the meer Notions of Nature, though they will guide reasonable Creatures to the Knowledge of a God, and of a Worship or Homage due to the supreme Being, of God as the Consequence of our Nature; yet nothing but divine Revelation can form the Knowledge of *Jesus Christ* --; I say, nothing but a Revelation from Heaven, can form these in the Soul --. Another thing I cannot refrain from observing here also from Experience, in this retir'd Part of my Life, viz. How infinite and inexpressible a Blessing it is, that the Knowledge of God, and of the Doctrine of Salvation by *Christ Jesus*, is so plainly laid down in the Word of God; so easy to be receiv'd and understood --." (LSSA 219–220.)

¹⁷ Defoe vastusti deistisiä ja ateistisiä näkemyksiä kiivaasti myös ei-fiktiivisissä teksteissään. Novakin mukaan Defoe hyökkää useissa kirjoituksissaan, kuten *Reformation of Manners* (1702), *More Reformation* (1703) ja *New Family Instructor* (1727), deistien ja ateistien näkemyksiä vastaan. Kirjoituksissa keskeiseksi kiistakysymykseksi muodostuu perinteisen kristillisen ajattelun ja deismin välinen ero. Novakin mukaan *Raamattu* on Defoelle kauttaaltaan jumalainen, kun taas deistit pyrkivät Defoen mukaan tuotamaan omien näkemystensä pohjalta sen, mitä jumalan pitäisi olla. Novakin tulkinnan mukaan Defoe ei hyväksynyt deistien ajatusta jumalasta, jonka voima olisi rajoitettu. (Novak 2003: 204, 659–660.)

¹⁸ *Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festivus de optimo reipublicae statu deque nova Insula Utopia*, 1516 (suom. *Utopia*, 1971). Teoksen nimeen liittyy kaksoismerkitys: yhtäältä *ou-topos*, paikka (*topos*), jota ei ole (*ou*) missään; toisin äännettäessä taas *eu-topos*, onnellinen tai onnellisten (*eu*) paikka (Lahtinen 2002: 169).

¹⁹ Keskeisiä uuden ajan moraali- ja yhteiskuntafilosofia uudistajia olivat 1600-luvulla eläneet Hugo Grotius (1583–1645), Thomas Hobbes (1588–1679), Samuel Pufendorf (1632–1694) ja John Locke (1632–1704) sekä myöhemmin Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) ja Immanuel Kant (1724–1804).

²⁰ Grotiuksen mukaan maa-alue kuului sen ensimmäiselle asukkaalle, ja Novakin mukaan Crusoe julistaa itsensä maan haltijaksi havaittuaan sen asumattomaksi. Myös Perjantain hallitseminen noudattaa tässä tulkinnassa Grotiuksen asettamaa luonnollista lakia. Crusoe on sotatilassa kaikkia niitä vastaan, jotka uhkaavat hänen valtakuntaansa, ja Perjantai on tällaisessa sodassa otettu vanki. (Novak 1963: 50–52.)

²¹ Arthur Lovejoy esittää teoksessaan *Essays in the History of Ideas* (1948), että luonnontilalle (state of nature) oli 1700-luvulla ainakin kolme keskeistä määritelmää: historiallisessa ja antropologisessa merkityksessä sillä viitattiin ihmisen alkukantaiseen tilaan, kulttuurisessa merkityksessä primitiiviseen yhteiskunnan vaiheeseen ja poliittisessa merkityksessä ihmisten välisiin suhteisiin ennen hallinnonalaista tilaa. Novakin (1963: 22–23) mukaan Lovejoy'n kolmijako soveltuu hyvin *Robinson Crusoen* tarkasteluun, sillä Defoe ei ole rajannut luonnontilaksi ainoastaan ihmisen tilaa vaan myös kulttuurista ja poliittisen kehityksen, jotka luonnontilaa muuntamalla luovat sivilisaation ja hallinnon. Kuitenkaan Defoen Crusoeta ei voida pitää luonnontilaisena yksilönä saaren luonnontilaisesta ympäristöstä huolimatta. Siksi luonnontilan tarkastelu ihmisen alkukantaisen tilan näkökulmasta ei ole tässä mielekäästä.

²² Saaren Eeden-metafora rinnastuu erityisesti uudella ajalla voimistuneisiin luomiskertomuksen tulkintoihin. Protestanttisissa ja puritaanisissa tulkinnoissa korostui villin luonnon kukistamisen ja hallinnan ihanne. Länsimaisen ihmisen ajateltiin voivan tuottaa kadotettu paratiisi uudelleen muokkaamalla villi luonto sivilisaation tilaksi. (Merchant 1982: 8–9, 130–132; 2004: 65–68.)

²³ "In this Distress the Mate of our Vessel lays hold of the Boat, and with the help of the rest of the Men, they got her slung over the Ship's-side, and getting all into her, let go, and committed our selves being Eleven in Number, to God's Mercy, and the wild Sea; for tho' the Storm was abated considerably, yet the Sea went dreadful high upon the Shore, and might well be call'd, *Den wild Zee*, as the *Dutch* call the Sea in a Storm." (LSSA 88.)

²⁴ "I saw several Sugar Canes, but wild, and for want of Cultivation, imperfect. -- I saw here Abundance of Cocoa Trees, Orange, and Lemmon, and Citron Trees; but all wild, and very few bearing any Fruit, at least not then --." (LSSA 130–131.)

²⁵ Monet Amerikan uudisasuttajista näkivät uuden maailman Genesiksen toisen luvun kertomuksen kautta Eedenin löytämisenä. Amerikan mantere edusti paratiisia, jonka potentiaali vaati kehittämistä ja hyödyntämistä. Protestantit ajattelivat, että luonnon muuntaminen kapitalistiseksi hyödykkeiksi merkitsi Jumalan luomistyön kunnioitusta. Neitsytmaan arvo nähtiin sen potentiaalina muuttua hedelmälliseksi pelloksi. (Ks. Merchant 2004: 23, 94–96, 117–126.)

²⁶ Reesin (1996: 76–77, 80–83) mukaan saarielämän kuvauksesta puuttuvat utopiakuvauksille tyypilliset eksotiset eläimet ja kasvit. Tätä on selitetty sillä, että Defoe jäljitteli saarikuvauksessaan Alexander Selkirkin tarinaa ja kuvasi Juan Fernándezin saarten mukaista subtrooppista, ei Karibian saarten trooppista luontoa (ks. Semjonov 1939: 12–13).

²⁷ Toisaalta saaren nimeämisellä noudatetaan utooppisten saarikertomusten kaavaa.

²⁸ "[Y]et to enclose my self among the Hills and Woods, in the Center of the Island, was to anticipate my Bondage --." (LSSA 132.)

²⁹ "For I was wet, had no Clothes to shift me, nor any thing either to eat or drink to comfort me --: In a Word, I had nothing about me but a Knife, a Tobacco-pipe, and a little Tobacco in a Box, this was all my Provision --." (LSSA 91.)

³⁰ "My next Work was to view the Country, and seek a proper Place for my Habitation, and where to stow my Goods to secure them from whatever might happen --." (LSSA 96.)

³¹ "But I was gotten home to my little Tent, where I lay with all my Wealth about me very secure." (LSSA 100.)

³² "[A]nd the Country appear'd so fresh, so green, so flourishing, every thing being in a constant Verdure, or Flourish of *Spring*, that it looked like a planted Garden." (LSSA 131.)

³³ "I descended a little on the Side of that delicious Vale, surveying it with a secret Kind of Pleasure, (tho' mixt with my other afflicting Thoughts) to think that this was all my own, that I was King and Lord of all this Country indefeasibly, and had a Right of Possession --." (LSSA 131.)

³⁴ "When I say my own Circle, I mean by it, my three Plantations, *viz.* my Castle, my Country Seat, which I call'd my Bower, and my Enclosure in the Woods --." (LSSA 179.)

³⁵ "It would have made a Stoick smile to have seen, me and my little Family sit down to Dinner; there was my Majesty the Prince and Lord of the whole Island; I had the Lives of all my Subjects at my absolute Command. I could hang, draw, give Liberty, and take it away, and no Rebels among all my Subjects. Then to see how like a King I din'd too all alone, attended by my Servants, *Poll*, as if he had been my Favourite, was the only Person permitted to talk to me. My Dog -- sat always at my Right Hand, and two Cats, one on one Side the Table, and one on the other, expecting now and then a Bit from my Hand, as a Mark of special Favour." (LSSA 166.)

³⁶ "[T]he rest run wild in the Woods, and became indeed troublesom to me at last; for they would often come into my House, and plunder me too, till at last I was obliged to shoot them, and did kill a great many; at length they left me with this Attendance, and in this plentiful Manner I lived --." (LSSA 166.)

³⁷ "[T]hat if it should happen so that they should not find me, yet they would find my Enclosure, destroy all my Corn, carry away all my Flock of tame Goats, and I should perish at last for meer Want." (LSSA 172.)

³⁸ Locken agrikulttuurisesta argumentista tuli aikalaisdebatissa perusta, jolta suurin osa englantilaisista pyrki legitimoimaan olemassaolonsa Amerikassa. Anthony Pagdenin tulkinnan mukaan Locke esittää implisiittisesti, että Amerikan alkuperäisväestö tarvitsee Euroopan mallia muovatakseen luonnontilassa olevasta maasta hallinnollisen alueen. Locken teoriassa metsästys- ja keräilykulttuurin ympärille rakentuvat yhteisöt olivat tuhoon tuomittuja. (Pagden 1998: 39–46, 53.)

³⁹ Länsimaiseen luontokuvastoon kiinnittyvien feminiinisen toisen kuvien lisäksi luontoon kohdistetut toiseuden ja hallinnan ulottuvuudet koskivat luonnonolentoiksi miellettyjä alkuasukkaita. Luonto-yhteiskunta-dualismin syntyessä läntisessä ajattelussa naisen lisäksi elämellisyteen rinnastuvat ei-länsimaiset ihmiset sijoitettiin humaanin elämän alemmalle tasolle. Villiyyden ja elämellisyysyden vastakohtana pidettiin sivilisaatiota. Erityisesti uuden mantereen alkuasukkaista tuli symboli villiyydelle ja elämellisyydelle. Uuden ajan läntiset utopiakuvaukset loivat kahtalaista kuvaa lännen ulkopuolisesta tilasta. Kun länsi edusti oikeudenmukaisuuden ja järjestyksen tilaa, lännen ulkopuolinen näyttäytyi joko uhkana tai viattomana paratiisina. Utopiakuvauksissa Euroopan ulkopuoliset ihmiset vaihtelivat jaloista ja viisaista barbaariin ja aggressiivisiin. Valistusajalla matkakirjallisuuden ja utooppisten kertomusten käsitkset muotoutuivat näkemykseksi ei-eurooppalaisista turmeltumattomina alkuihmisinä, jaloina villeinä. (Merchant 1982: 130–132, 143–148; Trouillot 1992: 26, 31–34; Rantonen 1999: 153.)

⁴⁰ "What Authority, or Call I had, to pretend to be Judge and Executioner upon these Men as Criminals, whom Heaven had thought fit for so many Ages to suffer unpunish'd, to go on, and to be as it were, the Executioners of his Judgments one upon another. How far these People were Offenders against me, and what Right I had to engage in the Quarrel of that Blood, which they shed promiscuously one upon another. -- it is certain these People either do not commit this as a Crime; it is not against their own Consciences reproving, or their Light reproaching them. They do not know it be an Offence, and then commit it in Defiance of Divine Justice --. That if they attempted me, or I saw it necessary for my immediate Preservation to fall upon them, something might be said for it; but that as I was yet out of their Power, and they had really no Knowledge of me -- and therefore it could not be just for me to fall upon them." (LSSA 183.)

⁴¹ "[M]y only Way to go about an Attempt for an Escape, was, if possible, to get a Savage into my Possession; and if possible, it should be one of their Prisoners, who they had condemn'd to be eaten, and should bring thither to kill --. However at last, after many secret Disputes with my self, and after great Perplexities about it, for all these Arguments one Way and another struggl'd in my Head a long Time, the eager prevailing Desire of Deliverance at length master'd all the rest; and I resolv'd, if possible, to get one of those Savages into my Hands, cost what it would. -- in a Word, I was not at first so careful to shun the sight of these Savages, and avoid being seen by them, as I was now eager to be upon them. Besides, I fancied my self able to manage One, nay, Two or Three Savages, if I had them so as to make them entirely Slaves to me, to do whatever I should direct them, and to prevent their being able at any time to do me any Hurt." (LSSA 203–204.)

⁴² Locken argumentteja omistusoikeudesta tuki kalvinismin predestinaatio-oppi, joka ilmeni käsitkensä, että Jumala siunaa pelastukseen määrätty taloudellisella, yhteiskunnallisella ja sosiaalisella menestyksellä. Pagdenin mukaan kalvinismi piti omistus- ja itsemääräämisoikeutta Jumalan armon määräämänä, ja siten ketään ei-kristittyä tai jumalatonta kristittyä ei voinut ajatella näiden oikeuksien haltijana. Näkemys johti ajatukseen, että Amerikan "vääräuskoiset" intiaanit olivat armosta osattomia, eivätkä he voineet olla hallitsevassa asemassa. Siksi heidän omaisuutensa ja persoonansa oli luovutettava ensimmäiselle vastaantulevalle jumalalliselle persoonalle. (Pagden 1998: 39–40.) Tällaisena näyttäytyy yhden sivilisaation tunnusmerkin – ampuma-aseen – omistava Crusoe. Perjantai tietää asemansa Crusoen tavatessaan ja alistuu tämän valtaan.

⁴³ "[A]t length he came close to me, and then he kneel'd down again, kiss'd the Ground, and laid his Head upon the Ground, and taking me by the Foot, set my Foot upon his Head; this it seems was in token of swearing to be my Slave for ever --." (LSSA 207.)

⁴⁴ "He was a comely handsome Fellow, perfectly well made; with straight strong Limbs, not too large; tall and well shap'd, and as I reckon, about twenty six Years of Age. He had a very good Countenance, not a fierce and surly Aspect, but seem'd to have something very manly in his Face, and yet he had all the Sweetness and Softness of an *European* in his Countenance too, especially when he smil'd. His Hair was long and black, not curl'd like Wool; his Forehead very high, and large, and a great Vivacity and sparkling Sharpness in his Eyes. The Colour of his Skin was not quite black, but very tawny, and yet not of an ugly yellow nauseous tawny, as the *Brasilians*, and *Virginians*, and other Natives of *America* are; but of a bright kind of a dun olive Colour, that had in it something very agreeable; tho' not very easy to describe. His Face was round, and plump; his Nose small, not flat like the Negroes, a very good Mouth, thin Lips, and his fine Teeth well set, and white as Ivory." (LSSA 209.)

⁴⁵ Ks. esim. Toivo Salonen (1997: 168).

⁴⁶ "This frequently gave me occasion to observe, and that with wonder, that however it had pleas'd God, in his Providence, and in the Government of the Works of his Hands, to take from so great a Part of the World of his Creatures, the best uses to which their Faculties, and the Powers of their Souls are adapted; yet that he has bestow'd upon them the same Powers, the same Reason, the same Affections, the same Sentiments of Kindness and Obligation, the same Passions and Resentments of Wrongs; the same Sense of Gratitude, Sincerity, Fidelity, and all the Capacities of doing Good, and receiving Good, that he has given to us; and that when he pleases to offer to them Occasions of exerting these, they are as ready, nay, more ready to apply them to the right Uses for which they were bestow'd, than we are --." (LSSA 212.)

⁴⁷ Eila Rantosen (1999: 153) mukaan jalon villin myytti sisälsi käsityksen "primitiiveistä" lapsenkaltaisina, länsimaista isällistä valistusta tarvitsevinä olentoina.

⁴⁸ "I begun now to consider, that having two Mouths to feed, instead of one, I must provide more Ground for my Harvest, and plant a larger Quantity of Corn, than I us'd to do; so I mark'd out a larger Piece of Land, and began the Fence in the same Manner as before, in which *Friday* not only work'd very willingly, and very hard; but did it very chearfully, and I told him what it was for; that it was for Corn to make more Bread, because he was now with me, and that I might have enough for him, and my self too --." (LSSA 214–215.)

⁴⁹ "[I]t was a merry Reflection which I frequently made, How like a King I look'd. First of all, the whole Country was my own meer Property; so that I had an undoubted Right of Dominion. *2dly*, My People were perfectly subjected: I was absolute Lord and Lawgiver; they all owed their Lives to me --." (LSSA 235.)

⁵⁰ *Robinson Crusoe*ssa puolisoiden välinen suhde ei kuitenkaan edusta lockelaista näkemystä, sillä naiset ovat miestensä omaisuutta.

2. Adaptaatiotraditioiden synty

¹ Alle neljän kuukauden kuluttua romaanin ensimmäisen osan julkaisemisesta kertomus ilmestyi mukaemasarjana lontoolaisessa sanomalehdessä ja pian siitä julkaistiin myös muita muunnelmia. Romaanin suosiosta kertoo, että samassa ajassa ensimmäisestä osasta oli ilmestynyt jo neljä virallista editiota. (Carpenter & Prichard 1984: 457.)

² Kritiikkiin vaikuttivat osaltaan henkilökohtaiset syyt ja Defoen ja Gildonin uskonnolliset näkemyserot. Defoe pilkkasi Gildonia kahdessa poliittisessa ja satiirisessa runossa *Pacificator* (1700) ja *More Reformation* (1703) ja arvosteli Gildonin deistisiä näkemyksiä.

³ Vuonna 1722 ilmestyi teoksen kaikista kolmesta osasta Bettesworthin lyhennelmä *The Life And most Surprizing Adventures of Robinson Crusoe, of York, Mariner*, jota oli muokattu Gildonin kritiikin suuntaisesti. Teos oli otaksuttavasti Thomas Gentin, painajan oppipojan käsialaa, ja sen julkaisi Lontoossa hänen työnantajansa E. Midwinter yhdessä muiden kirjakauppiaiden kanssa. Gentin versiossa Defoen romaanin ensimmäinen osa lyheni 364 sivusta 192 sivuun. (Carpenter & Prichard 1984: 457–458.)

⁴ Kolumbuksen ensimmäisestä löytöretkestä alkaen kirjallisesta dokumentoinnista tuli keskeinen osa matkustamista ja kaukaisten paikkojen kuvaukset saivat yhä enemmän julkista kiinnostusta. Matkakuvauksia niiden varhaisvaiheissa ei voi kuitenkaan pitää yhtenäisenä genrenä, sillä kertomuksia kirjoittivat toimittajat, pyhiinvaeltajat, vaeltavat ritarit, kauppamiehet, löytöretkeilijät, valloittajat, vangit, haaksirikkoutuneet, suurlähettiläät, merirosvoit ja tieteilijät, ja kuvausten tyyli ja sävy vaihtelivat suuresti. (Hulme & Youngs 2002: 3; Sherman 2002: 19–30.)

⁵ Mayerin mukaan Defoen teokset yhdistivät kaksi erilaista 1600-luvun kertomusperinteessä tapahtunutta muutosta: baconilaisen historiografian ja englantilaisen fiktion historiassa tapahtuneen muutoksen. Hän esittää Defoen käyttäneen historiallisissa kertomuksissaan baconilaisen tradition mukaisesti fiktiivisiä elementtejä ja vastaavasti soveltaneen historiallisia aineksia romaaneissaan. Tämä aiheutti ristiriidan fiktioiden vastaanotossa. Mayerin väitteen mukaan Defoen fiktiivisiä teoksia sekä markkinoitiin että luettiin laajalti historiallisina, ja vasta myöhempi romaanihistoriallinen lukutapamme on määritellyt teokset fiktiivisiksi. (Mayer 2004: 15–16, 136–141, 160–180.)

⁶ *The Life of tai The History of* -alkuisia genreen viittaavia otsikoita ryhdyttiin käyttämään fiktioissa renessanssin jälkeen. Tällaiset otsikoinnit olivat tyypillisiä erityisesti 1600-luvun pikareskiromaaneissa ja moraalisisissa kertomuksissa, ja ne säilyttivät suosionsa vielä 1700-luvulla. (Adams 1983: 8, 30, 88–94.)

⁷ Matkakuvauksiin teoksen liittävät myös maininnat Amerikan rannikosta ja Etelä-Amerikan Orinocojoesta, joista oli merimatkojen myötä tullut keskeisiä matkakuvausten kohteita.

⁸ *History*-termin käyttö aikalaiskirjallisuudessa heijastaa Adamsin (1983: 8–9) mukaan biografioiden, autobiografioiden ja todellisen ja fiktiivisen ensimmäisen persoonan kertojan lisääntymistä.

⁹ Novak (2003: 3–9) näkee anonyymeitin koituneen huonomaineiselle Defoelle jopa siunaukseksi, sillä naamion takaa hän saattoi hyökätä vapaammin kritisoimiaan ajattelutapoja vastaan.

¹⁰ Myös Gildonin satiirin yhtenä funktiona oli osoittaa romaanit Defoen tekemiksi.

¹¹ Chapbookit olivat tavallisimmin 24-sivuisia tai lyhyempiä pikku kirjasia, joita julkaistiin vuosina 1650–1850. Ne olivat historiaa, maantietoa ja luonnonhistoriaa käsitteleviä populaareja kirjoja, biografiaita, laulukirjoja, vitsikirjoja ja uskonnollisia tekstejä. Yksi chapbookin laji oli romansseista tai aikalaisromaaneista muokatut kertomukset. (Simons 2004: 177–179.)

¹² *Robinson Crusoe*sta alkoi ilmestyä chapbook-versioita noin 1750-luvulta alkaen. Ensimmäinen erityisesti lapsille suunnattu versio ilmestyi vuonna 1768. (Carpenter & Prichard 1984: 458.)

¹³ Esimerkiksi vuonna 1753 julkaistussa artikkelissa Defoen tärkeimmiksi teoksiksi nimettyjen kirjoitusten joukossa romaaneja on ainoastaan neljä: *A Journal of the Plague Year*, *Robinson Crusoen* kaksi ensimmäistä osaa ja *Colonel Jack*. Vuonna 1785 *Gentleman's Magazines*sa kirjoitetaan: "Who was the author of that singular book, *Memoirs of a Cavalier*, I almost despair of learning. Some, I think, have ascribed it to Defoe.... I think *Robinson Crusoe* is allowed to have been the work of Defoe, but I know no particulars of Defoe's life, nor what other books he wrote." (Rogers 1972: 55.)

¹⁴ Gildon nimittää satiirissaan Defoeta halventavalla sanalla *scribbler*, tuhertelija. Pamflettinsa alussa hän kuvaa, kuinka musketein, miekoin ja piilukirvein varustautuneet *Crusoe* ja *Friday* uhkaavat Defoeta ja saavat hänet anelemaan: "Gentlemen, what would you have? would you murder me? Take what I have, and save my Life." (Gildon 1923: 68.) Luodut vastaavat luojalleen:

Cru. -- Yes, it is *Crusoe* and his Man *Friday*, who are come to punish thee now, for making us such Scoundrels in thy Writing: Come *Friday*, make ready, but don't shoot till I give the Word.

Fri. No shoot, Master, no shoot: me will show you how we use Scribblers in my Country.

Cru. In your Country *Friday*, why, you have no Scribblers there?

Fri. No Matter that Master, we have as many Scribblers as Bears in my Country; and me will make Laugh, me will make *D...* I dance upon a Tree like *Bruin*. Oh! me will make much Laugh, and then me will shoot." (Gildon 1923: 69.)

Katkelma parodioi kahta *Robinson Crusoen* ensimmäisen osan ampumakohtausta. *Crusoen* repliikki jäljittelee kohtausta, jossa Defoen *Crusoe* ohjeistaa Perjantaita heidän hyökätessään saarelle saapuneiden alkuasukkaiden kimppuun. Perjantain vastaus taas viittaa saariosion jälkeiseen Euroopan matkaan, jolla Perjantai huvittaa matkatovereitaan metsästystavoillaan. Hän houkuttelee karhun puuhun, "tanssittaa" sitä oksalla ja sen jälkeen ampuu puusta laskeutuvan eläimen.

¹⁵ Näkemys perustuu Pat Rogersin (1972) teokseensa poimimiin kritiikkeihin.

¹⁶ *National Review*'n kirjoituksessa vuodelta 1856 Defoeta kuvataan seuraavasti: "It is in his life, however, that we must look to see his sturdy and obstinate yet temperate nonconformist spirit, and that direct uncalculating energy, that unquestioning conviction, that intense reliance on the effect of one's own individual exertion, that power of standing alone and acting unsupported, which have given, not to the government or the higher gentry, but to the body of the English nation, its distinctive and peculiar type of character; and which De Foe possessed in a degree so remarkable, as to make him stand out perhaps of all Englishmen the most English our history can show." (Rogers 1972: 144–145, ks. myös s. 66–79, 125–150.)

¹⁷ Hahnssonien mukaelmassa on säilytetty romaanin ensimmäinen osa lähes sellaisenaan lukuun ottamatta kertomuksesta poistettuja vaiheita *Crusoen* saarielämän jälkeen.

¹⁸ Esimerkiksi vuonna 1945 ilmestynyt Nino Runebergin täysimittainen ruotsinno *Sjöfararen Robinson Crusoe's levnad och underbara äventyr* on luokiteltu lasten- ja nuortenkirjallisuudeksi, kun taas Samuli S:n adaptaatiosta (1905) otettu myöhäisempi painos on vuoden 1952–54 luettelossa listattu aikuisten romaaniksi.

¹⁹ Vrt. Lindholmin suomennos, jonka kaksi ensimmäistä osaa sisältävä laitos on 713-sivuinen (ensimmäinen osa 377 sivua).

²⁰ Lastenkirjallisuudeksi olen luokitellut alle satasivuiset kuvitetut teokset ja kuvakirjat.

²¹ Tiedot Geygerin mukaelman ruotsinnoksesta perustuvat Margareta Winqvistin tutkimukseen. Winqvistin (1973: 41) mukaan Ruotsissa ilmestynyt versio oli W. A. Wallin käännös, mutta Suomessa ilmestyneessä ruotsinnoksessa kääntäjää ei mainita. Vertaamalla mukaelmaa Winqvistin siteeraamiin katkelmiin voidaan kuitenkin todeta, että kyseessä on sama versio. On myös ilmeistä, että suomenkielinen versio on käännetty juuri ruotsinnoksesta, ei Geygerin saksankielisestä mukaelmasta. Winqvist tosin esittää, että suomennos olisi ilmestynyt vuotta myöhemmin kuin ruotsinnos. Kuitenkin sekä suomennoksessa että ruotsinnoksessa on sama vuosiluku 1847.

²² Campe nimittää teoksessaan päähenkilöä Robinsoniksi englanninkielisessä traditiossa käytettävän *Crusoen* sijasta. Ehkä siksi myös suomenkielisessä traditiossa *Robinson Crusoen* nimeksi on vakiintunut Robinson. Mukaelma-aineistosta puhuessani käytän tarinan päähenkilöstä nimeä Robinson Defoen romaanin *Crusoen* sijasta.

²³ Suomen ohessa myös Ruotsissa Campen mukaelma ilmestyi paljon ennen Defoen alkuperäisteoksen täydellisen laitoksen käännöstä (ks. Winqvist 1973: 35–37).

²⁴ Varhaisimman dialogista karsitun version julkaisi Gustav A. Gräbner vuonna 1864. Ruotsissa Gräbnerin adaptaation perustuvat *Robinson Crusoe* -tulkinnat olivat tavallisia kansakoulukäytössä, mutta suomeksi julkaistut mukaelmat eivät pohjautu suoraan Gräbnerin mukaelmaversioon. (Ks. Winqvist 1973: 29, 31; ks. myös Green 1990: 50; Hirn 1990: 242, 259.)

²⁵ Hampuri oli myös Campen asuinpaupunki (ks. Lempa 1995: 129).

²⁶ Suomalainen Kustannusosuuskunta Kirja perustettiin Pietarissa vuonna 1923. Valtion kustannusliike Kirjaksi vuonna 1931 muutetun kustantamon toiminta laajeni vähitellen Leningradista Petroskoihin. (Uitto 2008: 26–34.)

²⁷ Tässä käytetään sekä vuoden 1945 että vuoden 1965 laitosta.

²⁸ Paletin (1957), Tammen Ikkunakirjojen (1959), Rutasen (1960), Palolan (1966), Carruthin & Ivakon (1975) ja Starckin (1983) mukaelmien sivuja ei ole numeroitu. Teoksiin viitataan tutkimusta varten laaditulla sivunumeroinnilla, joka alkaa kirjan ensimmäiseltä sivulta.

III SUOMENKIELISTEN ADAPTAATIOIDEN TRADITIOT JA SUBJEKTIKÄSITYKSET

1. Luonnosta yhteiskuntaan – adaptaatiot kansanvalistus- ja oppikirjallisuutena

¹ Turgot esitti vaiheteorian ensimmäisenä, vuonna 1750 tai 1751, mutta samankaltaisia näkemyksiä oli muun muassa Adam Fergusonilla ja Adam Smithillä (ks. Tamminen 1994: 66–69, 80–81; Gronow 2006a: 36–37).

² Smith esitti, että metsästys- ja kalastuskansojen keskuudessa lähes kaikki työkykyiset yksilöt osallistuvat hyödylliseen työhön, mutta kansat ovat kurjia ja köyhiä. Sen sijaan niin sanottujen sivistyskansojen keskuudessa työtä tekemättömien määrä voi olla suuri, mutta yhteiskunnallisen työn tuotto silti merkittävästi suurempi. Yksityisomistus kehittyi vasta paimentolais- ja maanviljely-yhteiskunnan vaiheessa. Kaupallinen yhteiskunta edustaa kehityksen huippua. (Smith 1933: 1–10, 20–22; Tamminen 1994: 79–80; Gronow 2006a: 35–39, 46–47.)

³ Rousseauin kasvatustilafilosofian pohjalta syntyi 1700-luvun lopun Saksassa kaksi toisilleen vastakkaisista sivistyksellistä ja pedagogista suuntausta, uushumanismi ja filantropismi. Uushumanistit asettivat etusijalle klassisesti sivistyneen yksilön kehittämisen, kun taas filantropistit kehittivät Rousseauin pedagogisten aatteiden käytännön sovellutuksia. He korostivat kirjallisuuden opiskelun sijaan havaintoihin perustuvaa opetusta. (Grue-Sørensen 1961a: 360–361; 1961b: 40–47; Bruhn 1985: 243–249; Kotkaheimo 1994: 37.)

⁴ Basedow perusti oppilaitoksen vuonna 1774.

⁵ Rousseau (2000: 80–81) mainitsee kalanruotojen käyttämisen neulana yhtenä ihmislajin kehityksen esimerkeistä.

⁶ Kuten Mäkikalli (2007: 106–107) on todennut, Defoen romaanihenkilöiden kehitys on pääasiassa uskonnollista. Teoksissa ei kuvata yksilöiden psykologista kehitystä tai yksilöllisen maailmankuvan etsimistä.

⁷ Kertomus on ilmestynyt teoksessa *Lukemisia lapsille I*.

⁸ ”Valter päätti tehdä kuten Robinpoika. Hän lähti etsimään kokospähkinöitä. Ihmeellistä kyllä! sellaisia pähkinöitä ei kasvanut koko metsässä. Kummastellen tirkisteli Valter puitten latvoihin, mutta niissä oli vain tuoreita kuusenkäpyjä tarjona. Paremmat puutteessa maistoi hän yhtä niistä, mutta se oli niin pihkainen ja karvas, ettei siitä ollut syötäväksi. No, arveli Valter, eipä haittaa; pyydän sensijaan laamaeläimen, josta saan maukkaan suuruksen.” (Topelius 1982b: 260.)

⁹ Esimerkiksi Päivi Rantanen on osoittanut, että käsityksissä suomalaisuudesta eli 1700–1800-luvuilla kaksi erilaista diskurssia. Porthan ja Arwidsson esittävät kansan jörönä ja velttona ja Suomen kansan historian raakuuden ja barbarian historiana vailla valistuksen tuomaa edistystä. Samalla kuitenkin kansaa pidetään kehityskelpoisena: sen on mahdollista vapautua sivistyneistön tavoin ympäristön kahleista. (Rantanen 1997: 100–140, 158–168.)

¹⁰ Fennomaaninen sivistyneistö toteutti Snellmanin ihannetta kansan sivistämisestä ja sivistyneistön kansallistamisesta kahtalaisen toiminnan avulla: Yhtäältä pyrittiin samastumaan kansaan. Toisaalta rahvasta valistettiin ja kasvatettiin kansallisen sivistyksen vaatimuksiin. Fennomaanisen sivistyneistön aktiivisen kansalaisuuden ihanteet rajoutuivat ylhäältä annettuihin siveellisiin ja moraalisiin normeihin ja tukivat fennomaanisen sivistyneistön valtaapöytäkirjoja. Kansassa pyrittiin vahvistamaan velvollisuuden tunnetta sitä autonomista valtioyksikköä kohtaan, jonka symboleita olivat suomalaisuus ja valistus. (Liikanen 1995: 242; Molarius 1999: 75–76; ks. myös Karkama 1989: 109–112.)

¹¹ Vaikka julkaistavan kirjallisuuden pääpaino oli opettavaisessa kirjallisuudessa, näkemykset kansalle suunnatun kirjallisuuden arvomaailmasta ja ihanteista vaihtelivat fennomaanien piirissä. Yhtäältä suosittiin kristillissiveellistä ja opettavaista kansankirjallisuutta, toisaalta kansan omatoimisuutta aktivoivaa kirjallisuutta. (Liikanen 1987: 126–135; 1995: 171–172, 281; Mäkinen 2007: 96.)

¹² Esimerkiksi John Locken kasvatustilafilosofian näkökulmasta korostui järjen ohjaama toiminta, jonka avulla yksilöiden tuli kehittyä aloitekykyisiksi, yritteliäiksi ja omia tarpeitaan esille tuoviksi kansalaisiksi. Lockelaisessa traditiossa ihanteena oli kansalaisen omien päämäärien toteuttaminen vapaana valtion valvonnasta. Rousseau taas näki kansalaiskasvatuksen perustaksi luonnonmukaisen kasvatuksen, jolloin ihmisestä tulee kansalainen omien luonnollisten tarpeidensa vaikutuksesta. Rousseaulaisessa traditiossa ihanteena oli kansalaisen aktiivinen osallistuminen yhteisten normien ja lakien luomiseen. (Nivala 2006: 77–83.) Ranskan vallankumouksesta lähtöisin oleva idea kansalaisesta itsenäisen kansakunnan jäsenenä julisti määräysvallan kuuluvan kansalle. Modernissa ihanteessa kansalainen miellettiin aktiiviseksi toimijaksi suhteessa valtion erona esimodernista alamaisuudesta. Modernia

kansalaista ei pidetty vain valistuksen kohteena, vaan aktiivisena toimijana, joka omilla valinnoillaan rakentaa omaa suhdettaan yhteiskuntaan ja valtioon. (Turner 1986: 1–14; Naumanen 1990: 26, 31; Aro-la 2003: 4.)

¹³ Heinolan seminaariin kuului opettajaopisto ja opettajien harjoittelupaikka, kansakoulu, jossa Siviä Heinämaa työskenteli vuosina 1908–1944 alaluokkien opettajana.

¹⁴ Herbartin kasvatusfilosofia on määritelty yhtäältä englantilaisen utilitarismin ja saksalaisen idealismin välimuodoksi, toisaalta keskietieksi uushumanismin ja filantropismin välillä.

¹⁵ Herbartilaisia kasvatusihanteita sovellettiin erityisesti kansakoulupedagogiikassa ja myös Suomeen herbartilaisuus levisi kansakoulun kehityksen myötä. Se pysyi kansakoulujen pedagogisena valtasuuntauksena 1940-luvulle saakka. Suomalaisena sovellutuksena herbartilaisuus erosi uushumanismin siveellisyyden korostamisesta, tieteellisesti monipuolisemmasta oppisisällössä, kotimaisten kielten merkityksen korostamisesta sekä sivistystehtävän laajentamisesta. (Grue-Sørensen 1961b: 118–122; Stormbom 1986: 66–67; Suutarinen 1992: 17–18; Salminen 2002: 138–143.)

¹⁶ Heinolan seminaari toteutti vahvasti herbartilais-soinilaista pedagogista uudistusta: niin Soinisen kuin opettajakunnankin käsitys seminaarityöstä oli herbartilainen.

¹⁷ Heinämaan (1917/1911: 3) mukaan saksalaista lukukirjaa käytettiin Jenan seminaarin harjoituskouluissa. Kirjan Robinson-kertomuksen on mukailnut Wilhelm Rein. Jenan seminaarissa vaikutti vuosisadan vaihteessa herbartilainen kasvatussuuntaus ja Wilhelm Rein (1847–1929) työskenteli Jenan yliopiston professorina. Juuri Reinillä oli merkittävä vaikutus herbartilaisuuden leviämässä Suomessa. Myös Soininen oli saanut herbartilaisia vaikutteita erityisesti Jenaan tehdyiltä opintomatkoilta. (Voipio 1944: 239; Suutarinen 1992: 17, 25; Salminen 2002: 141–142.)

¹⁸ Ziller toimi Leipzigin yliopiston pedagogiikan ja filosofian professorina 1864–82 ja oli aikansa tunnetuimpia herbartilaisia (ks. Suutarinen 1992: 17–18).

¹⁹ Tämä tapahtui vuonna 1864. Campen mukaelmasta haluttiin sovittaa yli 9-vuotiaille lapsille tarkoitettu, laajalla luonnontieteellisellä tietoa-ineksella varustettu mukaelma. (Winqvist 1973: 29–30.)

²⁰ Soininen (1931: 49–52) jakaa oppiaineet reaaliaineisiin (historialliset ja luonnontieteelliset aineet), taideaineisiin ja muodollisiin aineisiin (kielenopetus, matematiikka, voimistelu).

²¹ Soinisen harrastuksen käsite ei voi suoraan samastaa Herbartin näkemyksiin. Sakari Suutarisen (1992: 50) mukaan harrastuksen käsite on keskeinen Herbartin oppia soveltaneilla herbartilaisilla kasvatustutkijoilla, mutta sen sisältö on ollut kiistelty. Suutarisen (1994: 26) mukaan riittävää käsitteellistä eroa Herbartin ja herbartilaisuuden välillä ei aina ole tehty suomalaisessa kasvatustutkimuksessa.

²² Tiedon harrastukseen kuuluu tutustuminen ympäröivän maailman ilmiöihin ja niiden keskinäisiin suhteisiin. Kauneuden harrastus käsittää kauneuden tajuamisen ja sen luomisen omaan ympäristöön. Uskon harrastus sisältää persoonallisen suhteen rakentamisen korkeimman olennon kanssa. Siveellisyyden harrastukseen kuuluu epäitsekäs toiminta lähimmäisten ja inhimillisen yhteiselämän hyväksi. (Soininen 1908: 102–109; 1931: 12; ks. myös Suutarinen 1992: 53.)

²³ "Der einzelne und vereinzelt Jäger und Fischer, womit Smith und Ricardo beginnen, gehört zu den phantasielosen Einbildungen des 18ten Jhh. Robinsonaden – –." (Marx 1976: 21.)

²⁴ Praver (1976: 273) nojaa käännöksessään kahteen 1970-luvulla ilmestyneeseen *Grundrissen* englanninkokseen, David McLellanin (1971) ja Martin Nicolausin (1973) käännöksiin. McLellan häivyttää käännöksessään yhteyden Robinson-kertomuksiin: "The individual and isolated hunter or fisher who forms the starting point with Smith and Ricardo belongs to the inspid illusions of the eighteenth century." (Marx 1972: 16.) Nicolaus sen sijaan säilyttää tekstissä "robinsonadin", mutta Defoeen *Robinson Crusoeen* viitataan alaviitteessä: "The individual and isolated hunter and fisherman, with whom Smith and Ricardo begin, belongs among the unimaginative conceits of the eighteenth-century Robinsonades – –." (Marx 1974: 83.) Alaviitteessä robinsonadille annetaan selitys: "Utopias on the lines of Defoe's *Robinson Crusoe*."

²⁵ "Da die politische Oekonomie Robinsonaden liebt, erscheine zuerst Robinson auf seiner Insel. – – Alle Bestimmungen von Robinson's Arbeit wiederholen sich hier, nur gesellschaftlich, statt individuell." (Marx 1989: 105, 107.) Jo vuonna 1887 ilmestyneessä *Das Kapitalin* englanninkoksesta puhutaan "Robinson Crusoeesta": "Since Robinson Crusoe's experiences are a favourite theme with political economists, let us take a look at him on his island." (Marx 1990: 66.)

²⁶ Lehdessä Tolstoi otti kantaa kasvatustutkimukseen kysymyksiin sekä esitteli omia opetusnäkönsiänsä ja koulunsa toimintaa. Lehden ohessa ilmestyi kuukausittain täydennysosa, joka sisälsi lukumateriaalia talonpoikien lapsille. (Pinch 1982: 22–23.) "Robinson" ilmestyi helmikuun täydennysosassa vuonna 1862.

²⁷ Pauli Kruhsen ja Antero Uiton kokoamassa suomenkielisen neuvostokirjallisuuden bibliografiassa teos on luokiteltu kaunokirjallisuudeksi / lastenkirjallisuudeksi, joskaan tekijöiden laatima luokitus ei osoita, millaisissa yhteyksissä teosta on käytetty (ks. Kruhse 2008: 335, 360, 367; Kruhse & Uitto 2008: 257).

²⁸ Pedagogisen Tekniikun nimenä oli vuoteen 1923 suomenkielinen opettajaopisto. Rautio oli saanut pedagogisen koulutuksensa Kajaanin seminaarissa, josta hän valmistui vuonna 1915. Siirryttyään rajan yli vuonna 1919 Rautiosta tuli Venäjän kommunistisen puolueen jäsen ja opettajaopiston johtaja vuonna 1921. Hän opetti opistossa kasvatustutkimusta ja psykologiaa. Vuodesta 1931 Rautio toimi Kirjan johtajana. Sitä, että Kirja otti kustantaakseen herbartilaisen pedagogiikan suosiman Campen muka-

elmaversion voidaan selittää myös sillä, että Rautio koulutettiin opettajaksi Kajaanin seminaarissa, jossa noudatettiin Herbartin–Soinisen opetusoppia. (Ks. Koskenniemi 1993: v–vi; ks. myös Tuomikoski 1982: 266.)

²⁹ Sensuuritoiminta aloitettiin vuonna 1917 ja ensimmäinen laaja lukutaitokampanja vuonna 1923.

³⁰ Markku Kangaspuro nimittää vuosia 1929–1933 suomalaistamisen hegemoniseksi vaiheeksi. 1920-luvun loppua kohden Karjalan kansallistaminen muuttui yhä enemmän suomalaistamiseksi. Suomalaiset rakensivat karjalaisille tietoisesti suomalaisen kulttuuriin perustuvaa kansallista identiteettiä, ja vuoteen 1933 mennessä kaikki karjalaisten alueiden koulut oli siirretty suomenkieliseen opetukseen. Suomalaisjohdon tavoitteena oli saada suomen kielestä paitsi karjalaisen myös Karjalan venäläisen väestön käyttökieli. (Kangaspuro 2000: 216–217, 233–238.)

³¹ Pedagogiikan luennot 1935–36 oli kasvatustieteen luentosarja, joka pidettiin Petroskoin Pedagogisen Instituutin ylimmän luokan oppilaille vuosina 1935–36. Luennot pidettiin venäjäksi eikä luentoja ole tiedossa. Matti Koskenniemen toimittamat luennot perustuvat suomenkielisiin muistiinpanoihin, jotka on laatinut Arvo Katainen. Koskenniemen mukaan luennot ovat osoitus siitä, miten marxilainen pedagogiikka pyrittiin yhdistämään Neuvosto-Karjalan suomalaistamiseen. (Koskenniemi 1993: i–ii, vii–viii.)

³² Neuvostoliitossa suhtautuminen venäläisiin klassikoihin vaihteli. Vielä 1920-luvun alkuvuosina klassikkokirjallisuus edusti taantumuksellista ja kiellettyä kirjallisuutta, mutta 1930-luvun puolivälin tienoilla neuvostoideologian luomisessa käytettiin yhä enemmän aineksia Venäjän mytologiasta ja historiasta (ks. Kangaspuro 2000: 265). Jalavan (1990: 41) mukaan vuonna 1934 suomennettiin 29 teosta, joista 22 oli venäjältä.

³³ Spenglerille Venäjän historia merkitsi pseudomorfoosia, tilaa, jossa nuori kulttuuri kasvaa niin voimakkaan vanhemman kulttuurin vaikutuksen alaisena, että sen täytyy käyttää edeltäjänsä sivilisaatiomuotoja omien aatteidensa ilmaisemisessa. Tämän tilan vallankumous pyrki murtamaan ja Spengler piti Tolstoita vallankumouksen henkisenä isänä. Spenglerille Tolstoi edusti mennyttä Venäjää – vihamielisyyttä läntistä, eurooppalaista kulttuuria kohtaan. Tolstoin näkemyksen mukaisesti vanha talonpoikainen kansa oli ilmaissut itseään uskonnon kautta, kunnes maahan virranneet läntiset aatteet ja kaupunkien materialismi pakottivat kansan vääryyden ja keinotekoiseen historiaan. Talonpoikaiseen maahan syntyneet kaupungit edustivat vääryyttä, epäluonnollista ja epäuskottavaa elämänmuotoa ja myrkyttivät aitovenäläisen, syntymättömän kulttuurin. Spengler näkee Tolstoin kuitenkin olevan sissimäiltään sidoksissa länteen. Vihatessaan Eurooppaa hän vihaa myös Eurooppaa itsessään, ja hänestä tulee näin bolševismin isä. (Spengler 1950: 192–196; von Wright 1961: 167, 173–175.)

³⁴ Kuten Stephens ja McCallum (1998: 272–273) toteavat, Defoen romaanista innoituksensa saaneiden saarikertomusten miljööstä on usein kuvattu sekä paratiisin että syntyinlankeemuksen jälkeisen Eedenin tilaksi. Toisin kuin 1800-luvun seikkailukertomuksissa, joissa pahantekijöinä esitetään tavallisesti paikalliset alkuasukkaat, suomalaisissa Robinson-kertomuksissa syntyinlankeemuksen tila syntyy Robinsonin omista pahoista teoista.

³⁵ Tällaisia ovat esimerkiksi vuorovesi-ilmiötä kuvaavat sanat ”tulwa” ja ”laskeuma”. Vuoden 1904 uudessa suomennoksessa ”tulwa” ja ”laskeuma” ovat saaneet nimityksen veden nousu ja pako, mutta kilpikonnan nimitykseksi on jo vakiintunut sen nykyinen ilmaus. Selittävät alaviitteet on säilytetty tekstissä edelleen.

³⁶ Tiedottavat kerrontajaksot vähenevät 1900-luvulle tultaessa, mutta sananselityksiä esiintyy myös uudemmissa mukaelmissa. Selitykset ovat tavallisesti alaviitteissä, eivät tekstissä, ja niiden informaatioarvo on suppeampi kuin kansanvalistusadaptaatioissa. Yleisen tietämyksen lisääntymisestä kertoo, ettei perussanastoa enää kuvata. Tavallisimmin selitetään merenkulkuun liittyvät termit, kuten Salolalla (1962: 12, 14, 18, 62) *kurssi* ja *meripeninkulma* sekä määriä ja mittoja kuvaavat termit kuten *unssi*, *jalka* ja *tuuma*.

³⁷ Grönstrandin mukaelman kotouttavassa kääntämisessä tätäkin keinoa on käytetty: ”Hän oli huomannut, että kalliioseinä oli werrattain pehmeätä hiekkakiiveä, jota kiwilajia hänen kotimaassaan Saksassa on yleisesti, vaikka sitä Suomessa ei ole ollenkaan. Se on werrattoman paljo helpompi särkeä, kuin meidän harmaakiwi.” (Grönstrand 1889: 36–37.)

³⁸ Kyseinen katkelma on lisätty Grönstrandin mukaelmaan Campen teoksen ulkopuolelta. Se vaikuttaa joko mukailijan sepittämältä tai vahvasti suomalaisyleisöä ajatellen kotouttamalta.

³⁹ Tämä suomalaislukijoille kotoutettu katkelma on lisätty suomennokseen Campen teoksen ulkopuolelta.

⁴⁰ ”On the Bank of this Brook I found many pleasant *Savana’s* or Meadows; plain, smooth, and cover’d with Grass; and on the rising Parts of them next to the higher Grounds, where the Water, as it might be supposed, never overflow’d, I found a great deal of Tobacco, green, and growing to a great and very strong Stalk; there were divers other Plants which I had no Notion of, or Understanding about, and might perhaps have Vertues of their own, which I could not find out.” (LSSA 130.)

⁴¹ Myöhemmistä *Risto Roopenpojan* painoksista on viittaus *Luonnonkirjaan* poistettu.

⁴² ”Note, I soon neglected my keeping Sundays, for omitting my Mark for them on my Post, I forgot which was which.” (LSSA 111.)

⁴³ ”Dec. 24. Much Rain all Night and all Day, no stirring out.

Dec. 25. Rain all Day.

Dec. 26. No Rain, and the Earth much cooler than before, and pleasanter.” (LSSA 112–113.)

⁴⁴ "Seeing all these Things have not brought thee to Repentance, now thou shalt die: At which Words, I thought he lifted up the Spear that was in his Hand, to kill me." (LSSA 122.)

⁴⁵ Isän ilmestymistä ei kuitenkaan ole Grönstrandin ja Menschin & Suppasen mukaelmissa, vaikka niissäkin sairauden aiheuttama syyllisyys ilmenee osin suhteessa vanhempiin. Tolstoin & Raution ja Björkin & Jussilan mukaelmissa sairastuminen ei näyttäyty syyllistävänä tilinteon hetkenä suhteessa Jumalaan eikä vanhempiin.

⁴⁶ "Robinzonu pokazalos, što on pomirajet, i on stal molitsja i vse smerti ždal." (Tolstoi 1862: 41.) Venäjän translitteroinnit sekä venäjänkielisen Tolstoi-mukaelman suomennokset ovat FM Miia Karttusen (MK). Translitteroinnissa on käytetty kansallista SFS 4900 -standardia.

⁴⁷ Tätä vaihetta Grönstrand on kuvannut huomattavasti Heinämaata enemmän. Grönstrandin Robinsonin tekniset välineet ovat myös kehittyneempiä kuin Ristolla.

⁴⁸ Myös tässä Soininen (1931: 153) nojautuu Zilleriin.

⁴⁹ Ensimmäisen korinttolaiskirjeen (1 Kor. 6: 19–20) mukaisesti ruumis on Pyhän Hengen temppeli, Jumalan hengen asunto ja Jumalan omaisuutta.

⁵⁰ Myös Soinisen kasvatustopissa itsekasvatuksen herättäminen kasvatettavassa oli mahdollista vain, jos kasvattaja pitää huolta omasta itsekasvatuksestaan (Soininen 1908: 146; Sivonen 2006: 60).

⁵¹ Klo 5–6.30 Ylösnousu, kylmä kylpy (2 min. 20 astetta Cels.), peseytyminen, pukeutuminen, voimistelu, vuoteenteko ja huoneiden siivous mallikoulun oppilaiden työnä, einepala.

Klo 6.30–7 Yleinen rukoushetki, laulua, raamatunlukua.

Klo 7–9 Opetustunteja.

Klo 9–9.30 Aamiainen.

Klo 9.30–12.30 Opetustunteja.

Klo 12.30–1 Kesällä uintia, talvella luistelua ja hiihtoa sekä muita ulkoarjoituksia vuodenaajan mukaan.

Klo 1–2 Päivällinen.

Klo 2–4 Teknillisiä käsitöitä tahi maanviljelyä.

Klo 4–7 Opetustunteja.

Klo 7–7.30 Illallinen.

Klo 7.30–9.30 Teknillisiä tahi maanviljelystöitä sekä talousaskareita.

Klo 9.30–10 Iltarukous kammiokunnittain, vuoteenteko. (Ojakangas 1997: 43–44.)

⁵² Toisaalta Rousseau (1905: 344) antaa toisen tulkintamallin yksinäisen tilan riittämättömyyteen. Hänen mukaansa luonnontarpeiden täyttämiseen riittää yhden ihmisen työ, mutta teollisuuden vaatimat taidot edellyttävät useiden käsien yhteistyötä, mikä tekee yhteiskunnan välttämättömäksi. Kummassakin tapauksessa – naisen tai ihmisyhteisöön liittyessään – Émile tulisi siirtymään pois yksinäisestä luonnosta yhteiskunnalliseen tilaan.

⁵³ Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin mukaan *primaarisosialisaatio* on yksilön ensimmäinen, lapsuuteen ajoittuva sosialisaatio, jonka aikana hänestä tulee yhteiskunnan jäsen. *Sekundaarisosialisaatio* tarkoittaa kaikkia primaarisosialisaatiota seuraavia tapahtumasarjoja, joissa jo sosiaalistettu yksilö johdetaan yhteiskuntaan ja sen institutionaalisten maailmojen sisäistämiseen. *Uudelleensosiaalistumisella* Berger ja Luckmann tarkoittavat yksilön subjektiviteetin osittaista muuttumista siten, että yksilö irrottautuu aiemmasta maailmastaan mahdollisuuksien mukaan ja tulkitsee menneisyyttään uudelleen. Uudelleensosiaalistuminen eroaa sekundaarisosialisaatiosta, jossa nykyisyys pyritään saamaan yhteismitalliseksi menneisyyden kanssa. (Berger & Luckmann 1994: 149, 157, 177–183.)

⁵⁴ Villien ei uskottu keittävän vaan paistavan ruokansa. Tähän viitataan myös Topeliuksen Valter-kerptomuksessa kokoelmassa *Lukemisia lapsille*, jossa Valter tahtoo keittää ruokansa metsässä.

⁵⁵ Grönstrandin mukaelmassa Perjantai saapuu saarelle ennen espanjalaisen laivan haaksirikoutumista saaren lähellä. Näin ollen Robinson ja Perjantai tyhjentävät yhdessä laivan hylkyä, jota Crusoe Defoen teoksessa tyhjentää yksin.

⁵⁶ Vuosisadan loppupuolella suomenkielinen rahvas ei välttämättä käyttänyt haarukkaa ja veistä ruokailuun toisin kuin ruotsinkielinen sivistyneistö. Ilmar Talve kuvailee maaseudun kansankulttuurin muutosta seuraavasti: "1800-luvun lopulla levisivät ja vähitellen yleistyivät kauppojen välityksellä myös pöytäveitsi, haarukka ja lusikka henkilökohtaisina ruokailuvälineinä puukon ja puulusikan sijaan ja ruokapöytään ilmestyivät kivi-, lasi- ja posliiniastiat, henkilökohtaiset lautaset mukaan luettuina." Myös teollisuustyöväen kodeissa ruokailuvälineet olivat yksinkertaisia, ja melko yleisesti syötiin samasta astiasta kuten maaseudullakin. 1870-luvun tienoilla alettiin työläiskodeissa käyttää veitsen ja lusikan lisäksi haarukoita, lautasia ja juomalaseja, vaikka ne yleistyivät vasta vuosisadan vaihteessa. Muutos tapahtui kuitenkin aikaisemmin kuin maaseudulla. (Talve 1983: 452, 470.)

⁵⁷ Esimerkiksi raittiusjärjestö Kohtuuden ystävät, jossa muun muassa Kansanvalistusseuran sihteeri A. A. Granfelt toimi aktiivisesti, kannatti sivistyneistön holhoajan roolia kansalaisten kasvattamisessa, mutta se ei ajanut täydellisen raittisuuden vaan tapakulttuurin muutoksen ihannetta. (Ks. Sulkunen 1986: 47, 84–87; Sulkunen & Alapuro 1987: 144; Peltonen 1997: 35; Ahonen 2003: 73–78.)

⁵⁸ Mukaelmissa juopottelu kuitenkin näyttyy ankarasti tuomittavana paheena. Tämä ilmenee esimerkiksi Grönstrandin mukaelman Defoen romaanin ulkopuolelta sepitetystä katkelmasta, jossa kapinaan ajautuneen englantilaislaivan miehistö sortuu juopottelemaan:

”Huomattavaa oli, etteivät laiwalle jääneet olleet antaneet mitään merkkiä maalle lähteneille tovereilleen, vaikka nämä viipyivät niin kauan. Mutta siihen oli päätävät syyt. Sillä tuskin oli toinen wenhe lähtenyt laiwalta, kun eräs miehistä, joka oli kauhea juoppo, ehdotteli, että kerran puhuteltaisiin katteinin pulloja, tai toisin sanoen, tyhjennettäisiin hänen wiini- ja rommiwarastonsa, koska ei kerran ankkurissa olewalla laiwalla ollut mitään hätää.

Tämä ehdotus hyväksyttiin yksimielisesti. Etukannelle kannettiin rowioittain pulloja ja seurusteltiin niiden kanssa niin kauan, ettei yksikään laiwamies pysynyt pystyssä. Ja nämä, jotka nyt makasivat tunnottomina pitkin etukannta, mitäpä he tiesivät welwollisuuksien täyttämisestä?

Kun katteinin wenhe saapui laiwalle, olivat he yhä vielä samassa surkuteltawassa tilassa.

Nämä oliivat juuri kaikkein huonoimmat koko miehistöstä, kapinan alkuunpanijat, joiden kanssa olisi epäilemättä täytynyt taistella kuoleman uhalla, mutta nyt he makasivat tahdotonna ja puolustukseen kykenemätönnä wiinan häpeällisessä wankeudessa.” (Grönstrand 1889: 199.)

⁵⁹ ”Upon the whole, I was by this Time so fix’d upon my Design of going over with him to the Continent, that I told him we would go and make one as big as that, and he should go home in it. -- and therefore, without any more Delay, I went to Work with *Friday* to find out a great Tree proper to fell, and make a large Periagua or Canoe to undertake the Voyage. -- At last, *Friday* pitch’d upon a Tree, for I found he knew much better than I what kind of Wood was fittest for it --. *Friday* was for burning the Hollow or Cavity of this Tree out to make it for a Boat. But I shew’d him how rather to cut it out with Tools, which, after I had shew’d him how to use, he did very handily --.” (LSSA 224–225.)

⁶⁰ Rauta-aura edusti teollisen kehityksen airutta teknologisen vallankumouksen kynnyksellä olevassa Suomessa, jonka agraaritaloudessa oltiin siirtymässä yhä monipuolisempiin viljelystapoihin ja kotitekoiset puutyökäkalut olivat väistymässä tehdasvalmisteisten tieltä (ks. esim. Alapuro 1985: 36–43; Östman 2004: 19–21; Jokinen & Saaristo 2006: 76–82).

⁶¹ Tässä Grönstrandin mukaelma eroaa selvästi Campen *Robinson der Jüngerestä*, jossa Robinson julistaa itsensä saaren hallitsijaksi jo ennen saarelle tulijoita. Vaikka myös Grönstrandin Robinson laatii ulkopuolisille tulijoille sääntönsä, suhteessa Perjantaihin saari säilyy yhteisenä.

⁶² ”Togda Pjatnitsa govorit: – Gospodin! Brosimsja v more, a to vsjo ravno nas, Bog znajet, kuda zaneset.

A Robinson govorit: – ”Net, budem Bogu molitsja, – možet, Bog dast, spasemsja.”” (Tolstoi 1862: 53–54.)

⁶³ ”Pjatnitsa i govorit Robinsonu: gospodin, ja poplyvu tuda.” (Tolstoi 1862: 57.)

⁶⁴ Joskin toteaahan Jeesuskin, ettei ole tullut tuomaan maan päälle rauhaa vaan miekan (Matt. 10:34).

⁶⁵ ”Robinzon stal plotnikom i vmeste s Pjatnitseju rabotali, a rabota u nih vsegda byla, potomu tšto oni rabotali horošo. Oni dolgo prožili, nažili sebe dengi; a otets Robinzona umer, i oni pohoronili jego otšen bogato.” (Tolstoi 1862: 85.)

⁶⁶ Campen *Robinson der Jüngeressä* äidin kuolemaa ei esitetä suoranaisesti syyllistävässä valossa. Grönstrandin mukaelma onkin Campen teosta moralistisempi.

⁶⁷ Grönstrandin Robinson opettaa Perjantaille oman kielensä: ”Tämän työn kestäessä oli Robinsonilla hyvä tilaisuus opettaa saksankieltä Perjantaille, jota hän rupesi tämän hywänluontoisuuden ja käytännöllisyyden tähden päivä päivältä yhä enemmän rakastamaan. Kaikkia uusia esineitä kohdatessa, kertoi hän niiden nimet niin usein Perjantaille, että tämä ne tarkoin muisti. Tässä oli Perjantain hyvä pää ja tarkka huomiokyky suureksi awuksi. Jonkun ajan kuluttua tiesi hän kaikkien jokapäiväisessä elämässä käytettävien esineiden nimet. Heidän työskenneltä puolen vuotta wallihaudan kaiwamisessa, Perjantai ei ainoastaan ymmärtänyt saksankieltä, vaan taisi, tosin vielä kankeasti ja wirheellisesti, mutta kumminkin ymmärrettävästi, lausua ajatuksensa sillä kielellä.” (Grönstrand 1889: 125.)

⁶⁸ Kuitenkaan Robinsonin ja Perjantain välinen suhde ei näennäisestä tasa-arvoisuudestaan huolimatta edusta täyttä kielellistä tasavertaisuutta. Vaikka Perjantain kieli saa tarinassa vähäisiä myönnytyksiä, kieli-identiteetiltään Perjantain on yhä alistuminen Robinsonin ikeen alle.

⁶⁹ Tolstoi-suomennoksessa ei ole havaittavissa myönnytyksiä sovettisuomen käyttämiseksi. Kirjan johtaja Heino Rautio julkaisi vuonna 1932 pamfletin *Suomen kielen runtelijoita vastaan*, jossa hän korosti suomen kielen puhtautta vierasperäisiä lainasanoja ja neuvostoajan termejä vastaan. Suomen kielen vaalijat välttelivätkin – vastoin sovettisuomen vaatimuksia – ylenmääräistä vierasperäisten sanojen viljelyä kirjallisuudessa. Myöskään suuri osa suomalaisjohdosta ei ollut valmis hyväksymään lainasanojen ottamista suomen kieleen. Pamfletti tulkittiin vihollisen palveluksi ja fasismiksi. 1930-luvun puolivälin jälkeen alkoivat Kirjassa suurpuhdistukset ja sosialismin rakennustyön sanastoa alettiin vakiinnuttaa suomen kieleen. (Kangaspuro 2000: 258–259, 331–332; Ylikangas 2004: 357.)

2. Muuttuva yksilö ja yhteiskunta – adaptaatiot lasten- ja nuortenkirjallisuutena

¹ Ks. Nieminen 1995: 190–191. Nieminen viittaa tässä yhteydessä Karilaan teoksiin *Taistelua ja voitto* (1925), *Pojat kokoontuvat* (1928) sekä *Pojan maailma* (1929).

² Ajan kasvatusvirtaukset, järjestö- ja seuratoiminta sekä urheilu- ja suojeluskuntatoiminta tukivat yhteisiä päämääriä poikien kristillisen, henkisen ja ruumiillisen kasvatuksen ihanteiden saavuttamiseksi.

Niin partioliikkeessä kuin suojeluskunta-aatetta tukeneessa poikatyössäkin korostettiin suomalaisen miehen ja samalla hyvän sotilaan ihanteita: omatoimisuutta, kuuliaisuutta esivallalle, kurinalaisuutta, ruumiillista kestävyyttä ja kansallisen yhtenäisyyden luomista. (Nieminen 1995: 86–88, 117–126, 189–195; Vasara 1997: 518–572; Tiihonen 2000: 169–170.)

³ Käsitys perustuu Pirjo Nuutisen (1994) tutkimukseen. Nuutinen on tarkastellut Albert Liliuksen, Juho Hollon, Jalmari Salomaan, Aukusti Salon ja Matti Koskenniemen kasvatustieteellisiä teoksia, jotka on julkaistu ensi- tai uusintapainoksina vuosina 1947–1952. Hän kuitenkin korostaa, ettei tutkimuksen tuloksia voi yleistää koskemaan jälleerakentamisen kauden kasvatustieteen yleistä. (Nuutinen 1994: 15, 197.)

⁴ Suomalaisen adaptaatiosta on ilmestynyt korjattuja uusintapainoksia ainakin vuosina 1922, 1946, 1954, 1962, 1966, 1972, 1975, 1976, 1979, 1988 ja 1990.

⁵ Heinämaan teoksen uusintapainokset ilmestyivät vuosina 1914, 1917, 1921, 1928, 1931, 1935, 1937, 1939, 1944, 1950, 1952, 1955, 1958, 1962, 1964, 1969.

⁶ Maanpuolustuskasvatuksesta ks. lisää Vasara 1997: 640–654.

⁷ Lasten- ja nuortenkirjallisuus eli nousukautta 1970-luvulla, ja vanhoista poikakirjaklassikoista ilmestyi tuolloin runsaasti uusia suomennoksia (ks. Heikkilä-Halttunen 2003b: 231).

⁸ Esimerkiksi Heikkilä-Halttunen (2000: 338–340) mukaan Eino Arohongan väitöskirjakäsikirjoituksesta käy ilmi, että vuonna 1950 *Robinson Crusoe* on ollut 11–15-vuotiaiden poikien lukemistossa seitsemänneksi suosituin teos.

⁹ Kovalan (1996: 49) mukaan käännökset ovat usein kuuluneet lukijoiden parakaanoniin, ja niiden merkitys on korostunut tilanteissa, joissa kansallinen kirjallisuus on ollut nuorta ja kehitymätöntä.

¹⁰ Vuosina 1952 ja 1957 ilmestyneissä Paletin mukaelmissa sekä vuonna 1959 ilmestyneessä Tammen adaptaatiossa ei mainita tekijänimiä – Defoen tai mukailijan – kirjan kannessa eikä myöskään sisäviilla. Lisäksi sodanjälkeisinä vuosikymmeninä ilmestyi joukko mukaelmia, joissa Defoen nimi tulee esille vasta kirjan sisäviilla, ei kannesta. Tällaisia ovat vuosina 1942, 1945 (Laaksonen), 1957 (Heiskanen & Magoun, Jr), 1961, 1962, 1966 ja 1979 ilmestyneet mukaemat.

¹¹ Tällaisia ovat esimerkiksi Heiskasen & Magoun, Jr:n (1957), Salolan (1962), Palolan (1966) ja Niukkasen (1979) adaptaatiot.

¹² Joissakin mukaelmissa Defoen, mukailijan, suomentajan ja kuvittajan roolit on tehty eksplisiittisesti selväksi, kuten vuonna 1990 ilmestyneessä mukaelmassa. Kirjan kannessa tekijänimenä on Daniel Defoe, ja kirjailijan ja mukailijan suhteet ilmenevät kirjan sisäviilla: ”Daniel Defoe syntyi vuonna 1660 ja varttui Lontoossa. Hän kirjoitti *Robinson Crusoen* vuonna 1719. – – Lastenkirjailija Anne de Graaf on kirjoittanut uudelleen tämän jännittävän seikkailukertomuksen käyttäen yksinkertaista ja nykyaikaista kieltä.” (de Graaf & Meuronen 1990.) Lisäksi mainitaan suomentaja Heljä Meuronen ja kuvittaja Francois Ruyet. Tällainen roolitus on tyypillinen uudemmmille mukaelmille.

¹³ Esimerkiksi Campen sepittäjä laama-aihelma ja tulen synnyin kuvaaminen toistuvat kertomuksen kuvauksissa Defoen romaanista poiketen.

¹⁴ Salolan näkemys siitä, että valikoidun lasten- ja nuortenkirjallisuuden lukeminen johdattaa lukijat asteittain aikuisten valiokirjallisuuden lukemiseen oli hänen johtava ajatuksensa myös lasten- ja nuortenkirjallisuuden opetuksessa. Opetusneuvos Salola toimi lehtorina Helsingin Opettajakorkeakoulussa, ja hän laati tälle ajatukselle perustuvan suunnitelman lasten- ja nuortenkirjallisuuden opettamiseksi niin tulevia kansakoulunopettajia kuin koululaisiakin varten. (Salola 1966: 190–192.)

¹⁵ ”I had brought away all that one Pair of Hands could well be suppos’d capable to bring – –.” (LSSA 99.)

¹⁶ Ks. Heikkilä-Halttunen (2000: 15–16) tulkinta Jorma Mäenpään kokoelman *Satumaan portinvartija* (1949) nimisadusta.

¹⁷ Adventure(r)-käsitteen etymologia viittaa kolonialismin värittämään tuntemattomien maiden ja rikkauksien etsintään. *Adventurer* juontaa juurensa investoimisesta ja erityisesti merentakaisesta kaupasta. Termi on myöhemmin käsitteisiin *merchant adventurer* ja *adventure capitalist* liitettynä saanut sekä kaupankäyntiin että koloniaaliseen maailmaan viittaavia merkityksiä. (Hulme 1986: 182; Löytty 1997: 48–49.)

¹⁸ Greenille ”Robinson Crusoe” tarkoittaa paitsi Defoen romaania myös alagenreä. Green palauttaa haaksirikkotarinoiden alun Defoeen. Vaikka hänen romaaninsa ei ollutkaan ensimmäinen julkaistu saaritarina, se sisällytti itseensä kaikki aikaisemmat. (Green 1991: 47–48.)

¹⁹ Kupiaisen mukaelma ilmestyi Arvi A. Karisto Osakeyhtiön julkaisemana sarjassa Kariston nuorisonkirjoja. Se sopii sisällöltään sarjan poikien seikkailutarinoita suosivaan linjaan; sarjassa julkaistiin Urpo Kovalan (1992: 119) mukaan muun muassa Edgar Rice Burroughsin ja Frederick Marryatin tuotantoa.

²⁰ ”He call’d me one Morning into his Chamber, where he was confined by the Gout, and expostulated very warmly with me upon this Subject: He ask’d me what Reasons more than a meer wandering Inclination I had for leaving my Father’s House and my native Country, where I might be well introduced, and had a Prospect of raising my Fortunes by Application and Industry, with a Life of Ease and Pleasure. He told me it was for Men of desperate Fortunes on one Hand, or of aspiring, superior Fortunes on the other, who went abroad upon Adventures, to rise by Enterprize, and make themselves famous in Undertakings of a Nature out of the common Road – –.” (LSSA 57–58.)

²¹ "[N]ever any young Adventurer's Misfortunes, I believe, began sooner, or continued longer than mine. -- I began now seriously to reflect upon what I had done, and how justly I was overtaken by the Judgment of Heaven for my wicked leaving my Father's House, and abandoning my Duty --." (LSSA 60–61.)

²² "Jetzt fuhr er in einem von Cuxhaven abgehenden Schiffe nach Hamburg. Da man, bis Stade gegenüber, den Strom hinaufgesegelt war, erblickte er die Türme seiner Vaterstadt und mußte vor Entzücken weinen. Nur noch vier Stunden, so konnte er da sein, so konnte er schon in den Armen seines teuren, geliebten Vaters liegen. Den Tod seiner guten Mutter hatte er schon in Cuxhaven gehört und seit einigen Tagen auf das schmerzlichste beweint. -- Erst mußte der Abgeschickte ihm melden; es sei jemand da, der ihm angenehme Nachrichten von seinem Sohne bringen wolle; dann: daß sein Sohn selbst die Rückreise nach Hamburg angetreten habe; und endlich: daß der jemand, der ihm die frohe Nachricht bringe, sein Sohn in Person sei. Hätte Robinson diese Vorsicht nicht gebraucht, so würde die zu große Freude seinen alten Vater vielleicht überwältigt und getötet haben.

Und nun flog Robinson selbst durch die ihm noch sehr wohlbekannten Straßen nach seinem väterlichen Hause und fiel, da er es erreicht hatte, vor namenlosem Entzücken außer sich, seinem vor Freude zitternden Vater in die Arme. "Mein Vater!" -- "Mein Sohn!" -- Das war alles, was beide hervorbringen konnten." (Campe 1991: 394–395.)

²³ Näitä ovat vuosina 1957 (Paletti), 1960, 1961, 1966, 1979 ja 2005 ilmestyneet mukaelmat.

²⁴ Evankelista ja viidettä herätysliikettä sekä helluntaiherätystä nimitetään evankelioivaksi herätyskristillisyydeksi. Niiden taustat ovat puritanismissa, pietismissä, herätysliikkeissä ja fundamentalistisessa protestanttisessa kristillisyydessä. Evankelinen ja viides herätysliike, uuspietismi, syntyivät 1800-luvun herätysliikkeiden seurauksena. Helluntaiherätys syntyi Yhdysvalloissa vuonna 1905 ja levisi Suomeen 1910-luvulla. (Ks. Huotari 1981: 54–65; Pokki 2005: 267–268.)

²⁵ Helluntaiherätyksen mukaelma perustuu amerikkalaisen The Moody Bible Institutin (MBI) julkaisemaan lyhennelmään. MBI on raamattuinstituutti ja -korkeakoulu, joka syntyi evankelista Dwight L. Moodyn (1837–99) julistustoiminnan myötä syntyneen herätyksen seurauksena. Moodyä on pidetty fundamentalismin alkuunpanijana ja MBI:n opilliset korostukset nousevat helluntaiherätyksen tavoin kristillisen fundamentalismin perinteestä. Ne molemmat nojautuvat tiukkaan kirjaimelliseen raamantulkintaan ja niille on keskeistä niin sanottu uskon empirismi, jossa korostuu yksilöllinen uudestisyntymisen kokemus. (Ks. Marsden 1982: 6, 7, 33; Pokki 2005: 205, 276.)

²⁶ Säilytetyt tekstikappaleet on tavallisesti kerrottu lähes sellaisenaan, mutta adaptaatioiden lyhentämistavat eroavat jonkin verran niiden pituuserojen vuoksi. Erityisesti Eerolan mukaelmassa Defoen romaanin tekstin ajan ja tarinan ajan välinen muuttunut suhde nostaa uskonnollisen aineksen hallitsevaksi. Uskonnolliset kohtaukset ja moraaliset pohdinnat on säilytetty lähes sanatarkasti, kun muita tapahtumia on poistettu enemmän. Siten adaptaatiossa on jyrkempi kontrasti uskonnollisen kuvauksen ja muiden tapahtumien välillä, ja mukaelmassa on vahva tuntu Defoen teoksesta erityisesti uskonnollisena romaanina.

²⁷ Verrattaessa de Graafin & Meurosen (1990) mukaelmaa muihin toisen maailmansodan jälkeen ilmestyneisiin samanmittaisiin mukaelmiin voidaan havaita, että yhä harvemmissä *Raamatun* lukeminen nostetaan esille. SLEY:n mukaelman lisäksi ainoastaan Suomalaisen (1905) adaptaatioon perustuvassa Rajalan (2002) mukaelmassa korostuu *Raamatun* lukemisen merkitys. Sen sijaan Carruthin & Ivakon (1975) ja Wilkesin & Heinosen (2005) mukaelmissa *Raamatun* lukemista ei mainita ollenkaan, ja niiden kristillinen ulottuvuus on vähentynyt tai jätetty kokonaan pois.

²⁸ Verrattuna muihin aikalaismukaelmiin molemmissa mukaelmissa on säilytetty poikkeuksellisen uskollisesti elementit, joissa Robinson kokee saarella uskonnollisen kääntymyksen. Esimerkiksi paholaisen ilmestymistä kuvaava uni, johon Defoella liittyvät vahvasti katumuksen, syyllisyyden ja kääntymyksen ulottuvuudet, on molemmissa mukaelmissa säilytetty tarkasti.

²⁹ Verrattaessa Eerolan mukaelmaa vuotta myöhemmin ilmestyneeseen, jokseenkin samanmittaiseen Lauryn & Rutasen (1977, 123 s.) adaptaatioon teoksen kristillinen painotus tulee ilmeiseksi. Lauryn & Rutasen mukaelmassa ohitetaan kääntymykseen kiinteästi liittyvän sairastumisen kuvaus lyhyellä kappaleen mittaisella maininnalla: "Minulla oli ankaraa päänsärkyä, ja pian minulle tuli kuumetta. Olin sairaana monta päivää. Koko sen ajan ajattelin paljon kuolemaa. Muistelin katuvaisena kaikkia niitä hyviä neuvoja, joita vanhempani olivat minulle antaneet, mutta joita en onnettomuudekseni ollut noudattanut. Niihin aikoihin minulle tuli tavaksi lukea joka päivä pari sivua Raamatusta ja ajatella lukemaani, vaikken koskaan ennen ollut ollut erityisemmin uskonnollinen. Vähitellen aloin voimistua." (Laury & Rutanen 1977: 28.)

³⁰ "I went, directed by Heaven no doubt; for in this Chest I found a Cure, both for Soul and Body, I open'd the Chest, and found what I look'd for, viz. the Tobacco; and as the few Books, I had sav'd, lay there too, I took out one of the Bibles which I mention'd before, and which to this Time I had not found Leisure, or so much as Inclination to look into; I say, I took it out, and brought both that and the Tobacco with me to the Table.

What Use to make of the Tobacco, I knew not, as to my Distemper, or whether it was good for it or no; but I try'd several Experiments with it, as if I was resolv'd it should hit one Way or other: I first took a Piece of a Leaf, and chew'd it in my Mouth, which indeed at first almost stupify'd my Brain, the Tobacco being green and strong, and that I had not been much us'd to it; then I took some and steeped

it an Hour or two in some Rum, and resolv'd to take a Dose of it when I lay down; and lastly, I burnt some upon a Pan of Coals, and held my Nose close over the Smoke of it as long as I could bear it, as well for the Heat as almost for Suffocation.

In the Interval of this Operation, I took up the Bible and began to read, but my Head was too much disturb'd with the Tobacco to bear reading, at least that Time; only having open'd the Book casually, the first Words that occur'd to me were these, *Call on me in the Day of Trouble, and I will deliver, and thou shalt glorify me.*" (LSSA 126.)

³¹ Mukaelmien Robinson ei viljele Defoen Crusoen lailla tupakkaa Brasiliassa, vaan teoksissa mainitaan ainoastaan sokeriruo'on viljelystä (Nippala) tai lyhyesti vain maanviljelyksestä (Eerola). Myös laivasta löytyneiden tavaroiden yksityiskohtaisessa luettelossa mainitaan kaikki muut tarvikkeet paitsi alkoholi.

³² Sekä MBI:n että helluntailaisuuden oppeihin kuuluu Pyhän Hengen työn korostus ja käsitys niin sanotusta Pyhän Hengen kasteesta eli Pyhällä Hengellä täyttymisestä (ks. esim. Heino 2002: 86–87; Pokki 2005: 255–256, 270–272).

³³ SLEY:n mukaelmassa "lähetystyön" ulottuvuus on Nippalan ja Eerolan mukaelmia kätkeympää. Perjantain käännästyistä tai kääntymistä ei nosteta esille mukaelman parateksteissä ja vaikka Perjantain uskonnollinen opetus on mukaelmassa edelleen keskeisellä sijalla, kuvaus korostaa näennäisesti tasa-arvoisempaa suhdetta: "Tärkein asia, minkä opetin Perjantaille, oli se, että meillä on Jumala, joka huolehtii. Hän halusi kovasti uskoa. Tässä niin kuin muissakin asioissa Perjantai oli luottavainen kuin lapsi. Olin onnellisempi kuin koskaan. Minulla oli ystävä. Meillä oli runsaasti ruokaa. Jumala oli suojellut meitä villoilta. Luin Perjantaille Raamattua joka aamu ja ilta, ja opimme siitä molemmat. Maailmassa ei ollut mitään, mitä ystäväntäni Perjantailta ja minulta olisi puuttunut." (de Graaf & Meuronen 1990: 44.)

³⁴ "I slowly advanc'd towards the two that follow'd; then rushing at once upon the foremost, I knock'd him down with the Stock of my Piece; I was loath to fire, because I would not have the rest hear – -: Having knock'd this Fellow down, the other who pursu'd with him stopp'd, as if he had been frighted; and I advanc'd a-pace towards him; but as I came nearer, I perceiv'd presently, he had a Bow and Arrow, and was fitting it to shoot at me; so I was then necessitated to shoot at him first, which I did, and kill'd him at the first Shoot – –." (LSSA 207.)

³⁵ "[A]nd with the other Musket, I took my aim at the Savages, bidding him [Friday] do the like; then asking him, If he was ready? He said, yes, then fire at them, said I; and the same Moment I fir'd also.

Friday took his Aim so much better than I, that on the Side that he shot, he kill'd two of them, and wounded three more; and on my Side, I kill'd one, and wounded two: They were, you may be sure, in a dreadful Consternation; and all of them, who were not hurt, jump'd up upon their Feet – –." (LSSA 229–230.)

³⁶ Alkuasukkaita vastaan käytyjen taisteluiden lisäksi väkivaltaisuuksia on lievennetty myös laivakapinan kuvaamisessa. Defoen romaanissa kuvataan kapinaa seuraavasti: "– he ampuivat mitään kyselemättä oviaukkoon, jolloin perämies sai kuulan käsivarteensa ja kaksi muutakin miestä haavoitui, vaikkei kukaan kuollutkaan. Mutta haavoittuneenakin perämies rynnisti sisään hyttiin ja ampui pistoolilla kapinalliskapteenia päähän. *Luoti meni sisään suusta ja tuli ulos toisen korvan takaa ja mies kuoli siihen paikkaan*, minkä jälkeen muutkin antautuivat ja laiva saatiin vallatuksi ilman enempää miestappioita." (RC 335; kursivointi minun.) Sen sijaan Nippalan mukaelmasta kursivoidulla merkityt lauseet on poistettu, jolloin surmaaminen häivytetään katkelmasta: "[U]usi kapteeni ja hänen apulaisensa tulittivat rohkeasti heitä ja haavoittivat perämiestä musketin kuulalla, joka mursi hänen käsivartensa. Kaksi muuta miestä loukkaantui, mutta kukaan ei kuollut. Perämies huusi apua ja syöksyi haavoittuneena kajuuttaan ampuen pistoolillaan. Loputkin antautuivat, ja laiva vallattiin täydellisesti." (Nippala 1976: 287.)

³⁷ Myös Koski (2001: 87–88) on osoittanut, että 1960-luvulta alkaen aapiset ja lukukirjakertomukset korostavat ystävyyden monia muotoja, mutta tavallisesti ihmisystävä osoittautuu voittamattomaksi.

³⁸ Toisaalta Defoen romaanista on vaikea erottaa, mitkä osat kerronnasta ovat "autenttisia" päiväkirjamerkintöjä, mitkä taas minäkertojan muisteluksia. Esimerkiksi kesäkuun 27. päivän merkinnässä Crusoe kertoo sairastumisen aikaansaamasta heikotuskohtauksesta, jonka aikana hänelle ilmestyy unessa paholaishahmo. Tämä kuvaus jatkuu useiden sivujen ajan, mutta maininnat "[k]uten päiväkirjassani jo kerroin" (RC 118) ja "palatkaamme nyt päiväkirjaan" (RC 120) osoittavat, että päiväkirjamerkinnästä on liu'uttu muistelevaan pohdintaan lukijan sitä huomaamatta. Siten on vaikea osoittaa täsmällisesti, mistä elementeistä Defoen Crusoen päiväkirjamerkinnät koostuvat, mutta puuhien kuvauksen lisäksi niihin sisältyy sairastumisen ja sen aikaansaaman itsetutkiskelun kuvausta.

³⁹ "And now it was when I began to keep a Journal of every Days Employment, for indeed at first I was in too much Hurry, and not only Hurry as to Labour, but in too much Discomposure of Mind, and my Journal would ha' been full of many dull things: For Example, I must have said thus. *Sept.* the 30th. After I got to Shore and had escap'd drowning, instead of being thankful to God for my Deliverance, having first vomited with the great Quantity of salt Water which was gotten into my Stomach, and recovering my self a little, I ran about the Shore, wringing my Hands and beating my Head and Face, exclaiming at my Misery, and crying out, I was undone, undone, till tyr'd and faint I was forc'd to lye down on the Ground to repose, but durst not sleep for fear of being devour'd." (LSSA 108.)

⁴⁰ "I was now landed, and safe on Shore, and began to look up and thank God that my Life was sav'd in a Case wherein there was some Minutes before scarce any room to hope. I believe it is impossible to express to the Life what the Extasies and Transports of the Soul are, when it is so sav'd, as I may say, out of the very Grave --. I walk'd about on the Shore, lifting up my Hands, and my whole Being, as I may say, wrapt up in the Contemplation of my Deliverance --." (LSSA 90–91.)

⁴¹ "But I needed none of all this Precaution; for never Man had a more faithful, loving, sincere Servant, than *Friday* was to me --." (LSSA 211.)

⁴² Tämä lainaus on isänmaakaipuun osalta sepitetty Campen mukaelman ulkopuolelta: "Robinson und Freitag haben sich bereits zur Ruhe begeben, und der letzte liegt schon in tiefen Schlaf versunken, während der erste noch ein freudiges Dankgebet für die ihm abermals gewährte Errettung zu Gott schickt. Wir könnnten es also auch so machen; aber da es noch zu früh am Tage ist, so will ich die Nacht überspringen und nun noch erzählen, was am folgenden Tage geschah." (Campe 1991: 279.) Katkelma ei kuitenkaan ole Jussilan sepittämä, vaan se on melko suora suomennos ruotsinkielisestä mukaelmasta, johon käännökseen pohjautuu: "Fredag låg redan och sov djupt och lugnt, men Robinson, som inte kunde göra sig fri från sina tankar, var alltjämt vaken. Han tyckte, att den föreföll, som om det var Guds vilja, att han skulle stanna kvar på ön för resten av sitt liv, ty han insåg tydligt, att det var omöjligt att kunna lämna ön i en båt, sådan som den de hade. Han vågade inte företaga ännu en sådan färd, och med djup sorg men med ödmjukt sinne sade han farväl till sin käraste förhoppning: att ännu en gång få återse sitt fosterland och sina kära föräldrar." (Björk 1943/1939: 65.)

⁴³ Ks. Matt. 13: 1–43; Luuk. 10: 1–12; Joh. 4: 35–38.

⁴⁴ Salola kotouttaa kertomuksen Suomen historiaan myös viittauksilla 30-vuotiseen sotaan. Kertomuksen alussa Salola esittää alaviitteissä, että Robinsonin isä saattoi siirtyä Saksasta Englantiin 30-vuotisen sodan jaloista. Lisäksi hän mainitsee Robinsonin syntymävuodesta 1632, että samana vuonna Kustaa II Aadolf kaatui 30-vuotisessa sodassa. (Salola 1962: 7.) Robinsonin syntymävuoden liittäminen Kustaa II Aadolfin vaiheisiin on tyyppillinen myös ruotsalaiselle Robinson-traditiolle. Winqvistin (1973: 33) mukaan Ruotsissa ilmestyi vuonna 1752 mukaelma, jossa Robinsonin syntymäpäivä oli muutettu syyskuun 30 päivän sijasta marraskuun kuudenneksi, jolloin päivä olisi sama, jona Kustaa II Aadolf kaatui Lützenin taistelussa.

⁴⁵ "Robinsonia eivät yksinäisellä valtameren saarella auttaneet vähäkään ne kultarahat, jotka hän oli laivanhylystä mukaansa ottanut. Hänen tehokas pääomansa oli vallan toisenlaista. Käyttökelvottomia kultarahoja tärkeämpiä olivat hänen tarmonsä, kekseliäisyytensä, tahdonlujtuutensa ja itseluottamuksensa, sanoo nykyajan kirjailija Juri Semjonov teoksessaan *Maan antimet*." (Salola 1962: 130.) Tässä Salola korjaa Semjonovin tekemän "virheen". *Maan antimissa* Semjonov (1939: 8) mainitsee: "Rahat, jotka hän löysi karille ajautuneesta laivasta, hän jätti paikoilleen: hän ei voinut niitä käyttää." Toisin kuin Semjonov esittää, Defoen Crusoe ottaa rahat laivasta mukaansa yhteiskunnallista elämää ajatellen, joskaan saarella niille ei tule koskaan käyttöä.

⁴⁶ Kertomuksen lopussa myös Perjantai pelastetaan luonnon ja vihollisten keskeltä elämään "turvallisemmilla mailla" (Salola 1962: 118).

⁴⁷ Positiivisissa vapauskäsitelyissä vapaus nähdään vapautena johonkin, negatiivisissa käsityksessä taas vapautena jostakin, kieltöjen ja rajoitusten puuttumisena (ks. Niiniluoto 1993: 113).

⁴⁸ Mark Twain kuoli vuonna 1910, Johanna Spyri vuonna 1901, Lewis Carroll vuonna 1898, Louisa May Alcott vuonna 1888 ja James Fenimore Cooper vuonna 1851. Kertomusta Robin Hoodista on taas vaikea osoittaa tietyn kirjailijan tuottamaksi. Vuonna 1995 suoja-aika pidennettiin 70 vuoteen.

⁴⁹ Opetusministeriö nojautui kieltoperusteissaan Tiusasen näkemyksiin. Kynäbaari Oy toteaa raastuvanoikeudelle lähettämässään kirjeessä, että Tiusasen "lausuntoon [on] vastapuoltemme taholta myöskin -- viitattu". "Vastapuolta" edustaa opetusministeriön lisäksi valtion kirjallisuuslautakunta, jolta pyydetyn lausunnon pohjalta opetusministeriö oli tehnyt kieltopäätöksensä. Tiusasen arvostelu on liitetty valtion kirjallisuuslautakunnan opetusministeriölle lähettämään pöytäkirjan otteeseen kokouksesta, jossa Kynäbaari Oy:tä koskevaa asiaa on käsitelty. (HR 1962; Kynäbaari 11/1962; VKL 1962.)

⁵⁰ Raastuvanoikeuden mukaan valtion kirjallisuuslautakunnan lausunnosta puuttuivat *Robinson Crusoe* ja *Robin Hoodia* koskevat asiantuntijalausunnot ja se pyysi kirjallisuuslautakunnalta kirjallisuusalan asiantuntijan, kuten tohtori Yrjö Kivimiehen lausuntoa näistä teoksista. Lausunnossa tuli ottaa kantaa suomennosten kirjalliseen arvoon ja siihen, onko ja millä perusteilla niiden julkaisemista pidettävä sivistyksellisiä etuja loukkaavana. Kivimies antoi lausuntonsa raastuvanoikeuden istunnossa 20.11.1962. (HR 1962; OPM 1963.)

⁵¹ Opetusministeriö vetosi kirjelmässään tekijänoikeuskomitean mietintöön 5/1953, jonka mukaisesti sivistyksellisten etujen loukkaukset tuli ratkaista tapauskohtaisesti (OPM 1963).

⁵² Ristiriitaisesti opetusministeriön kirjelmässä tekijänoikeus vaadittiin ulotettavaksi myös *Robin Hoodiin*. Opetusministeriön mukaan "tekijänoikeuslain 53 §:ssä tarkoitettu suoja on nimenomaan ulotettu sellaisiin kirjallisiin teoksiin, joihin nähden ei tekijänoikeutta ole koskaan ollut olemassa. Se seikka, että teoksen kirjoittajaksi on ilmoitettu nimimerkki Tsylla täti ei muuta sitä tosiasiaa, että tässäkin kirjassa on klassillista sankarisatua silvottu ja typistetty." (OPM 1963.)

⁵³ Korkeimman oikeuden päätöksessä ratkaisijoiden keskuudessa annettu yksi erimielinen, oikeusneuvos Lahtisen lausunto kuitenkin osoittaa, ettei ratkaisua tehty viime kädessä tekijänoikeuslakiin

nojaten. Lahtinen esittää, että opetusministeriöltä olisi selvítettävä, oliko vuonna 1961 ilmestyneet mukaelmat julkaistu ennen syyskuun ensimmäistä päivää, jolloin tekijänoikeuslaki tuli voimaan. Lahtisen lausunnon mukaan tämä aspekti jää selvittämättä, joten oikeusjutun pohjalta jää avoimeksi kysymys, sovellettiinko lakia mukaelmiin, jotka oli julkaistu jo ennen lain voimaantuloa. (KKO 67 II 10.)

⁵⁴ Esimerkiksi *Viimeisen mohikaanin* sivumäärä, 75 sivua, viittanee kirjan kuuteen ensimmäiseen lukuun, jotka seuraavat lähemmin alkuperäiskertomusta ja joissa on kerrottu Cooperin alkuperäinen romaani noin puoleen väliin saakka. Sen sijaan mukaelman kahdessa viimeisessä luvussa käydään läpi reilusti lyhennellen ja sepitteellisemmin kertomuksen jälkipuoli, joten lukujen ei ilmeisesti katsottu edustavan Cooperin teoksen *The Last of the Mohicans* kanssa identiteetiltään ”samaksi” määriteltävää tarinaa. Epäselväksi kuitenkin jää, mistä ”alkuperäisiksi” nimettyjen teosten sivumäärät ovat peräisin. Perustuvatko ne alkukielisten teosten ensipainoksiin vai kertomusten suomennoksiin, jotka jo ovat tulkintoja ja adaptaatioita ”alkuperäisestä”?

⁵⁵ Myös Tiusanen nostaa kritiikissään esille kysymykset teosten tyylin muutoksista, joskin närkästys on ajanut objektiivisen tarkastelun edelle: ”Sarjan muut niteet ovat Alcottin ”Pikku naisia”, sekä Johanna S p y r i n ”Pikku Heidi” ja ”Heidi kasvaa”. Näitä olen silmäillyt vain sen verran, että olen todennut tyylin puisevaksi.” (Tiusanen 1962.)

⁵⁶ Alcottin romaanin täysimittaisessa suomennoksessa isän lähtö sotakentälle esitetään urheutena ja omantunnon tehtävänä:

– Minusta oli suurenmoista, että isä lähti mukaan sotapappina, kun hän oli liian vanha reserviin eikä kyllin voimakas vapaaehtoiseksi, sanoi Meg lämpimästi.

– Voi miten minä tahtoisin päästä rummunlyöjäksi, kuormarengiksi tai vaikka sairaanhoitajattareksi, että saisin olla hänen lähellään ja auttaa häntä, intoili Jo.

– On varmaan epämiellyttävää asua teltassa ja syödä kaikenlaisia pahanmakuisia ruokia ja juoda tinakupista, huokasi Amy.

– Koska hän tulee kotiin, äiti? kysyi Beth, ja hänen äänensä värisi hieman.

– Ei vielä moneen kuukauteen, kultaseni, jollei hän sairastu. Hän tahtoo jäädä sinne ja tehdä työtään niin kauan kuin voi, emmekä me pyydä häntä kotiin hetkeäkään aikaisemmin kuin hänen omatuntonsa sallii.” (Alcott 1990: 13.)

⁵⁷ Myös Kynäbaarin *Viimeisen mohikaanin* osalta mukailija on onnistunut Tiusasen mukaan tuhoamaan sen klassikolle ominaisen erityisyyden: ”Viimeinen mohikaani” on taasen muuntunut tavanomaiseksi intiaaniseikkailuksi, sen Unkas-sankarista (tässä niteessä tietysti Uncas) on jäljellä vain varjokuva –.” (Tiusanen 1962.)

⁵⁸ *Robin Hood*, jonka osalta opetusministeriön kielto kumottiin, on Luxus-sarjan mukaelmista ainoa, jota ei mainita tietyn kirjailijan tekemäksi, vaan se on kirjoitettu nimimerkillä ”Tsylla täti”. Nimimerkin suojissa esiintyminen oli yksi peruste sille, että teos armahdettiin. Toisekseen kertomusta ei ole yksinkertaista kiinnittää selkeästi mihinkään olemassa olevaan teokseen. Mukaelma ei nojaa esimerkiksi tunnettuun John Finnemoren romaaniin vaan versioon, jossa kuvataan erityisesti Richardin ja Juhanan välistä valtataistelua.

⁵⁹ Kynäbaarin raastuvanoikeudelle esittämä kirjelmä vahvistaa näkemystä siitä, että kyseessä oli juuri portinvartijoiden – isäntien ja ammattilaisten – välinen kamppailu. Kynäbaari nosti esiin kirjallisten asiantuntijoiden ylläpitämät kirjakaanonit ja todellisten lukijoiden mieltymykset. Yhtiön mukaan sivistyksellisiä etuja ei tulisi määrittää ainoastaan ”literääristen asiantuntijain”, vaan myös ”kadun miehen” näkökulmasta. Kynäbaari ei uskonut ”suurella yleisöllä” olevan huomauttamista teoksia vastaan. (Kynäbaari 11/1962.)

Lähteet

TUTKIMUSAINEISTO

Daniel Defoen *Robinson Crusoe*

- DEFOE, DANIEL 2008/1719: *The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe (1719)*. Teoksessa *The Novels of Daniel Defoe. Volume 1*. Toim. W. R. Owens. London: Pickering & Chatto, 52–285.
- DEFOE, DANIEL 2008/1719: *The Farther Adventures of Robinson Crusoe (1719)*. Teoksessa *The Novels of Daniel Defoe. Volume 2*. Toim. W. R. Owens. London: Pickering & Chatto, 1–217.
- DEFOE, DANIEL 2008/1720: *Serious Reflections during the Life and Surprising Adventures of Robinson Crusoe (1720)*. Teoksessa *The Novels of Daniel Defoe. Volume 3*. Toim. G. A. Starr. London: Pickering & Chatto, 48–273.

Robinson Crusoen adaptaatiot ja suomennokset

- CAMPE, JOACHIM HEINRICH 1991/1779–1780: *Robinson der Jüngere. Ein Lesebuch für Kinder*. Berlin: Verlag Neuse Leben.
- GEYGER & WALL 1847: *Robinson Crusoe's Besynnerliga Öden*. Bearbetade af A. Geyger efter D. Foë. Öfwersättning. Helsingfors: A. C. Öhman.
- GEYGER & TANDEFELT 1847: *Robinpoika Kruusen ihmeelliset elämänvaiheet*. De Foen jälkeen mukailtu. Suomentama. O. T. Helsinki: A. C. Öhmann.
- TOLSTOI 1862: *Robinzon*. Teoksessa *Jasnaja Poljana. Knižka dlja vzroslyh. 1862. Fevral*. Moskva.
- HAHNSSON & HAHNSSON 1875: *Oikean Robinson Crusoe'n elämästä ja onnenvaiheista sekä miten hän kahdeksankolmatta vuotta oleskeli autiossa saarella*. Kirjoittanut Daniel de Foë. Ruotsinnoksesta suomentaneet: T. H. ja J. A. H. Helsinki: K. E. Holm.
- GRÖNSTRAND 1889: *Robinson nuorempi. Jaakkima Heikki Campe'n mukaan kerrottu Suomen kansalle ja nuorisolle*. Helsinki: Kansanvalistus-seura.
- MENSCH & SUPPANEN 1894: *Robinpoika*. Defoën Robinpoika Crusoe teoksesta nuorisolle mukaili G. Mensch. Suomensi Aatto S. Porvoo: Werner Söderström.
- SUOMALAINEN 1975/1905: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Suomeksi toimittanut Samuli S. 8. p. Helsinki: Otava.
- DEFOE, DANIEL 1911: *Robinson Crusoen elämä ja kummalliset seikkailut*. Hänen oman kertomansa mukaan kirjoittanut Daniel Defoe. Alkuperäisen täydellisen painoksen mukaan suomentanut V. Hämeen-Anttila. Porvoo: WSOY.
- HEINÄMAA, SIVÄ 1917/1911: *Risto Roopenpojan ihmeellinen elämä*. Suomen lapsille mukailut Siviä Heinämaa. Seminaarin harjoituskoulun opettaja. 3. p. Helsinki: Kansanopettajain Osakeyhtiö Valistus.
- Satupirtti 1921: Daniel Defoe: *Robinson Crusoen seikkailut*. Kirjoittanut Daniel Defoe. Sovitelma lapsia varten. Satupirtti. Porvoo: WSOY.
- KUPIAINEN 1929: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe nuorille lukijoille kerrottuna*. Englanninkielestä suomentanut Alpo Kupiainen. Kariston nuorisonkirjoja 90. Arvi A. Karisto Osakeyhtiö.
- TOLSTOI & RAUTIO 1934: *Robinson*. Leo Tolstoin mukailu. Petroskoi: Valtion kustannusliike Kirja.

- BJÖRK 1943/1939: *Robinson Crusoe av Daniel Defoe*. Översättning och bearbetning av Edvin Björk. Stockholm: A.-B. Lindqvists Förlag.
- KANTELE 1945/1942: *Robinson Crusoe. Daniel Defoen romaanista lapsille lyhennetty*. Kuvitettu. 2. p. Porvoo: WSOY.
- BJÖRK & JUSSILA 1945: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Suomentanut Risto Jussila. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Atlas.
- KARILAS 1945: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Suomentanut Tauno Karilas. Kuvittanut Aarne Nopsanen (osittain saksalaisen teoksen kuvitusta seuraten). Helsinki: Osakeyhtiö Suomen kirja.
- KARILAS 1965/1945: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Lyhentäen suomeksi kertonut Tauno Karilas. Kuvittanut Yrjö Könni. 3. tark. p. Helsinki: Osakeyhtiö Valistus.
- LAAKSONEN 1945: *Robinson Crusoen seikkailut*. Daniel Defoen romaanista lapsille mukailut K. Laaksonen. Turku: Kustannusliike Linna.
- Paletti 1952: *Robinson Crusoe*. Helsinki: Oy Paletti Ab.
- HEISKANEN & MAGOUN, JR. 1957: *Robinson Crusoe*. Abridged for Children by Signe Kantele. Edited by Toivo J. Heiskanen & Francis P. Magoun, Jr. Graded Finnish Reader No 1. Helsinki: SKS.
- Paletti 1957: *Robinson Crusoe*. Helsinki: Paletti.
- KK 1957: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Kuvitettuja klassikkoja 7.
- Ikkunakirjat 1959: *Robinson Crusoe*. Ikkunakirjat n:o 1. Helsinki: Tammi.
- RUTANEN 1960: *Robinson Crusoe*. Suomenkielinen teksti: Mirja Rutanen. Kuvitus: Harry Toothill. Helsinki: Oy Kirja-lito Ab.
- Kynäbaari 1961: *Robinson Crusoe*. Kirjoittanut Daniël Defoe. Suomennos. Luxus sarja 2. Helsinki: Kynäbaari Oy.
- SALOLA 1962: *Robinson Crusoe lapsille*. Daniel Defoen alkuteosta mukaillen kertonut Eero Salola. Kuvittanut Tapio Tapiovaara. Helsinki: Osakeyhtiö Valistus.
- PALOLA 1966: *Robinson Crusoe*. Daniel Defoen romaanista lyhentäen kertonut: Hilikka Palola. Kuvittanut: Peter Andrews. Helsinki: Oy Kirja-lito Ab.
- CARRUTH & IVAKKO 1975: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe* Jane Carruthin kertomana. Suomennos Tuula Ivakko. Kuvitus John Worsley. Artkon kuvitetut klassikot. Uusi Kivipaino Oy, Artko.
- EEROLA 1976: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe, elämä ja seikkailut*. Suomenkielisen laitoksen toimittanut Tuulikki Eerola. Kansi ja kuvitus Soile Nummela. Helsinki: Uusi Tie.
- NIPPALA 1976: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. The Moody Bible Instituten julkaisemasta lyhennelmästä suomentanut Mirja Nippala. Nuorten Kirjakerho 13. Tikkurila: Ristin Voitto.
- ARRANZ & SIIRILÄ 1977: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Maailman parhaita nuorisokirjoja sarjakuvina 3. Päätoimittaja Rauno Harju. Lyhentäen kertonut ja piirtänyt Juan Arranz. Suomentanut Suvi-Anne Siirilä. Tekstannut Sini Pellonpää. Tampere: Lehtimiehet Oy.
- LAURY & RUTANEN 1977: Daniel Defoe: *Robinson Crusoen seikkailut*. Mukailut Claire Laury. Kuvittanut Alvaro Mairani. Suomentanut Nora Rutanen. Sarja "Club 10/15". Östersundom: Oy Kirjalito Ab.
- NIUKKANEN 1979: *Robinson Crusoe*. Kirjoittanut Daniel Defoe. Kuvittanut Carl Benedek. Suomeksi kertonut Laila Niukkanen. Östersundom: Oy Kirjalito Ab.
- STARCK 1983: *Robinson Crusoe. Daniel Defoen teoksen mukaan*. Lyhennetty laitos. Teksti: Meri Starck. Kuvitus: J. Boix. Kirjakerho Lasten Kirjapaketti. Helsinki: Mestarikustannus Oy.
- DE GRAAF & MEURONEN 1990: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Daniel Defoe'n tekstin pohjalta lyhentäen kertonut Anne de Graaf. Suomennos: Heljä Meuronen. Kuvitus: Francois Ruyer. Kööpenhamina: Scandinavia Publishing House. SLEY-kirjat.
- DEFOE, DANIEL 2000: *Robinson Crusoe*. Suom. Juhani Lindholm. Helsinki: Otava.
- RAJALA 2002: Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. Suomennos Samuli S. Mukautus selkokielelle Pertti Rajala. Kuvitus Taija Goldblatt. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

WILKES & HEINONEN 2005: *Robinson Crusoe*. Daniel Defoen kirjan mukaan uudelleen kertonut Angela Wilkes. Kuvittanut Peter Dennis. (*Robinson Crusoe. Usborne Young Reading*, 1981.) Suomentanut Leena Heinonen. Lukupala. Helsinki: Kustannus Kolibri.

Kynäbaari Oy:n mukaelmat

- Robin Hood*. Kirjoittanut Tsylla täti. Suomennos. Luxus sarja 1. Helsinki: Kynäbaari Oy, 1961.
- Viimeinen mohikaani*. Kirjoittanut James F. Cooper. Suomennos. Luxus sarja 3. Helsinki: Kynäbaari Oy, 1961.
- Tom Sawyer*. Kirjoittanut Mark Twain. Suomennos. Luxus sarja 4. Helsinki: Kynäbaari Oy, 1961.
- Pikku Heidi*. Kirjoittanut Johanna Spyri. Suomennos. Luxus sarja 5. Helsinki: Kynäbaari Oy, 1961.
- Heidi kasvaa*. Kirjoittanut Johanna Spyri. Suomennos. Luxus sarja 6. Helsinki: Kynäbaari Oy, 1961.
- Pikku naisia*. Kirjoittanut Louise Alcott. Suomennos. Luxus sarja 7. Helsinki: Kynäbaari Oy, 1961.
- Liisa Ihmemaassa*. Kirjoittanut L. Carroll. Suomennos. Luxus sarja 8. Helsinki: Kynäbaari Oy, 1961.

MUU KAUNOKIRJALLISUUS

- ALCOTT, LOUISA M. 1990: *Pikku naisia*. (*Little Women*, 1868.) Suom. Tyyni Haapanen. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- CARROLL, LEWIS 1996: *Liisan seikkailut ihmemaassa*. (*Alice's Adventures in Wonderland*, 1865.) Suom. Kirsi Kunnas ja Eeva-Liisa Manner. 2. p. Jyväskylä & Helsinki: Gummerus.
- CELATI, GIANNI 1995: Erään kertojan ajatuksia onnellisesta lopusta. Teoksessa *Tasankojen kertojia*. (*Narratori delle pianure*, 1985.) Suom. Hannimari Heino. Helsinki: Andalusialainen Koira, 59–62.
- OLLI 1960: Robinpoika Crusoe. Teoksessa *Peukalokyyti. Pakinoita*. Helsinki: Otava, 29–32.
- Pyhä Raamattu*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos.
- TOPELIUS, ZACHARIAS 1917: *Maamme kirja. Lukukirja Suomen alimmille oppilaitoksille*. (*Boken om vårt land*, 1875.) Toinen oppimäärä. 22. painos. Helsinki: G. W. Edlund.
- TOPELIUS, ZACHARIAS 1982a: Luistelija. Teoksessa *Lukemisia lapsille. Ensimmäinen osa*. (*Läsning för barn*, 1865–1896.) Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, 109–110.
- TOPELIUS, ZACHARIAS 1982b: Valterin viides seikkailu. Valter tahtoo ruveta Robinpojaksi. Teoksessa *Lukemisia lapsille. Ensimmäinen osa*. (*Läsning för barn*, 1865–1896.) Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, 259–262.

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto: Opetusministeriön arkisto

- HR 1962: Helsingin raastuvanoikeuden kirje valtion kirjallisuuslautakunnalle 16.10.1962.
- KKO 67 II 10: Korkeimman oikeuden päätös Kynäbaari Oy:n jutusta 6.2.1967.
- Kynäbaari 5/1962: Kynäbaari Oy:n kirje Helsingin kaupungin raastuvanoikeudelle 25.5.1962.

- Kynäbaari 11/1962: Kynäbaari Oy:n kirje Helsingin kaupungin raastuvanoikeudelle 20.11.1962.
- Kynäbaari 1964: Kynäbaari Oy:n kirje korkeimmalle oikeudelle 14.12.1964.
- OPM 1962: Opetusministeriön päätös Kynäbaari Oy:n kustantamien kirjojen kieltämisestä 11.5.1962.
- OPM 1963: Opetusministeriön kirje Helsingin hovioikeudelle 27.2.1963.
- OPM 1964: Opetusministeriön kirje korkeimmalle oikeudelle 23.12.1964.
- VKL 1962: Valtion kirjallisuuslautakunnan kirje opetusministeriölle 19.11.1962.

TUTKIMUS- JA LÄHDEKIRJALLISUUS

- AALTONEN, SIRKKU 2001: Kun Antto Puuronen Suomeen muutti: kulttuurisidonnainen käännostutkimus työvälteenä. Teoksessa *Alussa oli käänös*. Toim. Riitta Oittinen ja Pirjo Mäkinen. 2. p. Tampere: Tampereen yliopisto, 388–406.
- ADAMS, PERCY G. 1983: *Travel Literature and the Evolution of the Novel*. Lexington, Ky: The University Press of Kentucky.
- AHONEN, JUKKA 2003: *Raittiuden voima. Raittiuden Ystävät 1853–2003*. Helsinki: Otava.
- AHONEN, LAURI K. 1994: *Suomen helluntaiherätyksen historia*. Hämeenlinna: Päivä Osakeyhtiö.
- AIRAKSINEN, TIMO 1987: *Moraalifilosofia*. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- ALAPURO, RISTO 1985/1980: Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Jallinoja ja Tom Sandlund: *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. 4. p. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, 36–100.
- ALAPURO, RISTO 1997: *Suomen älymystö Venäjän varjossa*. Helsinki: Tammi.
- ALASUUTARI, PERTTI 1996: *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*. Tampere: Vastapaino.
- ALHANEN, KAI 2007: *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- ALLEN, GRAHAM 2000: *Intertextuality*. London: Routledge.
- ANTTIKOSKI, ESA 2000: Karjalan kielisuunnittelun strategiat 1920- ja 1930-luvulla. Teoksessa *Yhtä suurta perhettä. Bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920–1950-luvuilla*. Toim. Timo Vihavainen ja Irina Takala. Helsinki: Kikimora Publications, 233–250.
- ARAJÄRVI, PENTTI 2006: *Sivistykselliset oikeudet ja velvollisuudet*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- ARMINEN, ILKKA 1989: *Juhannustansseista Jumalan teatteriin. Suomalainen julkisuus ja kulttuurisodat*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- ARMINEN, ILKKA 1999: Kirjasodat. Teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: SKS, 220–226.
- AROLA, PAULI 2003: *Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- BARDY, MARJATTA 1996: *Lapsuus ja aikuisuus – kohtauspaikkana Émile*. Helsinki: Stakes.
- BARTHES, ROLAND 1993: *Tekijän kuolema. Tekstin syntymä*. Suom. Lea Rojola ja Pirjo Thorel. Toim. Lea Rojola. Tampere: Vastapaino.
- BAUMAN, ZYGMUNT 2002: *Notkea moderni*. Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.
- BECKETT, SANDRA L. 2002: *Recycling Red Riding Hood*. New York: Routledge.
- BELL, IAN A. 1988: King Crusoe: Locke's Political Theory in *Robinson Crusoe*. *English Studies* 1/1988, 27–36.
- BENJAMIN, WALTER 2007: Kääntäjän tehtävä. (Die Aufgabe der Übersetzer, 1923.) Suom. Leevi Lehto. Teoksessa *Kääntökirja. Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta*. Toim. Tapani Kilpeläinen. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura ry, 38–52.
- BENNETT, ANDREW 2005: *The Author*. London & New York: Routledge.
- BERGER, PETER L. & LUCKMANN, THOMAS 1994: *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma. (The Social Construction of Reality, 1966.)* Suom. ja toim.

- Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus.
- BERRY, JOHN W. 2006: Stress Perspectives on Acculturation. Teoksessa *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Toim. David L. Sam ja John W. Berry. New York: Cambridge University Press, 43–57.
- BLEWETT, DAVID 1995: *The Illustration of Robinson Crusoe 1719–1920*. Gerrards Cross: Colin Smythe.
- BOOTH, WAYNE C. 1983/1961: *The Rhetoric of Fiction*. 2. p. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- BRADFORD, CLARE 1999: Saved by the Word: Textuality and Colonization in Nineteenth-Century Australian Texts for Children. Teoksessa *Voices of the Other. Children's Literature and the Postcolonial Context*. Toim. Roderick McGillis. New York & London: Garland Publishing, Inc., 89–109.
- BRADFORD, CLARE 2001: *Reading Race. Aboriginality in Australian Children's Literature*. Carlton South: Melbourne University Press.
- BRUHN, KARL 1985/1962: *Kasvatusopin historian kehityslinjoja*. Suom. Raili Malmberg. Helsinki: Otava.
- BUSH, PETER & BASSNETT, SUSAN 2006: Introduction. Teoksessa *The Translator as Writer*. Toim. Susan Bassnett ja Peter Bush. London & New York: Continuum, 1–8.
- CALINESCU, MATEI 1997: Rewriting. Teoksessa *International Postmodernism. Theory and Literary Practice*. Toim. Hans Bertens ja Douwe Fokkema. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 243–248.
- CARPENTER, HUMPHREY & PRICHARD, MARI 1984: *The Oxford Companion to Children's Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- CHAMBERS, AIDAN 1990: The Reader in the Book. Teoksessa *Children's Literature. The Development of Criticism*. Toim. Peter Hunt. London & New York: Routledge, 91–114.
- CHAPMAN, DIANE L. 2001: Adventure Stories. Teoksessa *The Continuum Encyclopedia of Children's Literature*. Toim. Bernice E. Cullinan ja Diane G. Person. New York: Continuum, 2001, 9–11.
- CHATMAN, SEYMOUR 1988: *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. 4. p. Ithaca & London: Cornell University Press.
- CHATMAN, SEYMOUR 1990: *Coming to Terms. The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- CLAYES, GREGORY 2003: Introduction. Teoksessa *Utopias of the British Enlightenment*. Toim. Gregory Clayes. Cambridge: Cambridge University Press, vii–xxviii.
- CRAPANZANO, VINCENT 1986: Hermes' Dilemma: The Masking of Subversion in Ethnographic Description. Teoksessa *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Toim. James Clifford ja George E. Marcus. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 51–76.
- CRAPANZANO, VINCENT 1992: *Hermes' Dilemma and Hamlet's Desire. On the Epistemology of Interpretation*. Cambridge, Massachusetts & London: Harvard University Press.
- CUDDON, J. A. 1999/1977: *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. 4. p. London: Penguin Books.
- Dictionary of Beliefs and Religions. A Comprehensive Guide to World-Wide Faiths*. Toim. Rosemary Goring. Ware: Wordsworth Reference, 1995.
- DOBOS, ISTVÁN 2008: From the "Death" of the Author to the "Resurrection" of the Author. Teoksessa *Tekijyyden ulottuvuuksia*. Toim. Eeva Haverinen, Erkki Vainikkala ja Tuomo Lahdelma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 17–33.
- DOWNIE, ALAN 1996: *Robinson Crusoe's Eighteenth-Century Contexts*. Teoksessa *Robinson Crusoe. Myths and Metamorphoses*. Toim. Lieve Spaas ja Brian Stimpson. Houndmills, Basingstoke, Hampshire & London: Macmillan Press Ltd, 13–27.
- DREYFUS, HUBERT L. & RABINOW, PAUL 1986: *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by Michel Foucault*. Brighton: The Harvester Press.
- EDSTRÖM, VIVI 1982: *Barnbokens form. En studie i konsten att berätta*. 2. p. Göteborg: Förlagshuset GOTHIA.

- ENGÉLIBERT, JEAN-PAUL 1996: Daniel Defoe as Character: Subversion of the Myths of Robinson Crusoe and of the Author. Teoksessa *Robinson Crusoe. Myths and Metamorphoses*. Toim. Lieve Spaas ja Brian Stimpson. Houndmills, Basingstoke, Hampshire & London: Macmillan Press Ltd, 267–281.
- Facta 2001. 1. A–ASA. Porvoo: WSOY.
- FISHER, CARL 2005: The Robinsonade: An Intercultural History of an Idea. Teoksessa *Approaches to Teaching Defoe's Robinson Crusoe*. Toim. Maximillian E. Novak ja Carl Fisher. New York: MLA, 129–139.
- FITZSIMMONS, ROBERT 2004: *Toward a Critical Revolutionary Pedagogy. Inquiries into Karl Marx, Vladimir Lenin, Mao Tse-Tung and Fidel Castro*. Rovaniemi: University of Lapland.
- FOUCAULT, MICHEL 1986: Afterword. The Subject and Power. Teoksessa Hubert L. Dreyfus & Paul Rabinow: *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by Michel Foucault*. Brighton: The Harvester Press, 208–226.
- FOUCAULT, MICHEL 1998: *Seksuaalisuuden historia. (Histoire de la sexualité I–III, 1976–1984.)* Suom. Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus.
- FOUCAULT, MICHEL 2000: *Tarkkailla ja rangaista. (Surveiller et punir, 1975.)* Suom. Eevi Nivanka. Helsinki: Otava.
- FOUCAULT, MICHEL 2005: *Tiedon arkeologia. (L'archéologie du savoir, 1969.)* Suom. Tapani Kilpeläinen. Tampere: Vastapaino.
- FOUCAULT, MICHEL 2006: Mikä tekijä on? (Qu' est-ce qu'un auteur, 1970.) Suom. Markku Lehtinen. *Nuori Voima* 1/06. Helsinki: Nuoren Voiman Liitto ry.
- GADAMER, HANS-GEORG 2004: *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Tampere: Vastapaino.
- GENETTE GÉRARD 1997: *Palimpsests. Literature in the Second Degree. (Palimpsestes. La littérature au second degré, 1982.)* Käänt. Channa Newman ja Claude Doubinsky. Lincoln & London: University of Nebraska Press.
- GILDON, CHARLES 1923/1719: The Life And Strange Surprising Adventures of Mr. D..... De F..., of London, Hofier. Teoksessa Paul Dottin: *Robinson Crusoe. Examin'd and Criticis'd or a New Edition of Charles Gildon's Famous Pamphlet now Published with an Introduction and Explanatory Notes together with an Essay on Gildon's Life*. London & Paris: J. M. Dent & Sons LTD, 63–128.
- GREEN, MARTIN 1990: *The Robinson Crusoe Story*. University Park & London: The Pennsylvania State University Press.
- GREEN, MARTIN 1991: *Seven Types of Adventure Tale. An Etiology of a Major Genre*. University Park (Pa.): Pennsylvania State University Press.
- GRENBY, M. O. 2008: *Children's Literature*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- GRONOW, JUKKA 2006a/1996: Valistusfilosofia ja poliittinen taloustiede: yhteiskunta omalakisena järjestelmänä. Teoksessa Jukka Gronow, Arto Noro & Pertti Töttö: *Sosiologian klassikot*. 3. p. Helsinki: Gaudeamus, 31–60.
- GRONOW, JUKKA 2006b/1996: Karl Marx – yksilön vieraantumisesta poliittisen taloustieteen kritiikkiin. Teoksessa Jukka Gronow, Arto Noro & Pertti Töttö: *Sosiologian klassikot*. 3. p. Helsinki: Gaudeamus, 89–138.
- GRUE-SØRENSEN, K. 1961a: *Kasvatuksen historia I. Ensimmäinen osa. Muinaisuudesta valistukseen. (Opdragelsens historie, 1956–59.)* Suom. Kai Kaila. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- GRUE-SØRENSEN, K. 1961b: *Kasvatuksen historia II. Toinen osa. Pestalozzista nykyaikaan. (Opdragelsens historie, 1956–59.)* Suom. Kai Kaila. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- GYLLING, HETA & RAULO, MARIANNA 2001: Jean-Jacques Rousseau yhteisöllisyyden korostajana. Teoksessa *Filosofien oikeus I*. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys, 187–201.
- HAAPALA, ARTO 1990: Mikä kirjallinen taideteos on? Teoksessa *Kirjallisuuden filosofiaa*. Toim. Arto Haapala, Eija Haapala, Aarne Kinnunen ja Markus Lammenranta. 2. p. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 35–61.
- HAAVISTO, JAAKKO 1983: *L. N. Tolstoin pedagoginen toiminta*. Helsinki: Opetusministeriö.

- HAKALA, HELLEVI 2003: 1920- ja 1930-luvun nuortenromaani: pyryharakoita ja sankaripoikia. Teoksessa *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Toim. Liisi Huhtala, Karl Grönn, Ismo Loivamaa ja Maria Laukka. Helsinki: Tammi, 74–85.
- HALILA, AIMO 1949: *Suomen kansakoululaitoksen historia. Kolmas osa. Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- HALL, JOHN 1979: *The Sociology of Literature*. London & New York: Longman.
- HALL, STUART 2003: Foucault: Power, Knowledge and Discourse. Teoksessa *Discourse Theory and Practice. A Reader*. Toim. Margaret Wetherell, Stephanie Taylor ja Simeon J. Yates. London, California & New Delhi: Sage Publications, 72–81.
- HAMILTON, PETER 1992: The Enlightenment and the Birth of Social Science. Teoksessa *Formations of Modernity*. Toim. Stuart Hall ja Bram Gieben. Cambridge: Polity Press, 17–70.
- HAMPSON, NORMAN 1986: *The Enlightenment*. Harmondsworth: Penguin.
- HANKE, VERONICA & McCANN, HUGO & ARMSTRONG, MARK 2001: Adventure Stories. Teoksessa *The Cambridge Guide to Children's Books in English*. Toim. Victor Watson. Cambridge: Cambridge University Press, 6–9.
- HANLON, BETTINA L. 2001: Robinson Crusoe. Teoksessa *The Cambridge Guide to Children's Books in English*. Toim. Victor Watson. Cambridge: Cambridge University Press, 611.
- HAUTAMÄKI, AIRI & HAUTAMÄKI, JARKKO 2005: Suomalaisnuorten sosiomoraaliset minäkuvat "hyveen jälkeisenä" aikana: alkaako sosiaalisen kameleontin aika? Teoksessa *Arvot, moraalit ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen*. Toim. Anna-Maija Pirttilä-Backman, Marja Ahokas, Liisa Myyry ja Susanna Lähteenoja. Helsinki: Gaudeamus, 167–196.
- HAUTAMÄKI, ANTTI 1996: Individualismi on humanismia. Teoksessa Antti Hautamäki, Eerik Lagerspetz, Juha Sihvola, Juha Siltala ja Jarmo Tarkki: *Yksilö modernin murroksessa*. Helsinki: Gaudeamus, 13–44.
- HAUTAMÄKI, ANTTI 2003: Yhteisöllisyys ja hyvinvointi (valtio). Teoksessa *Meillä Euroopassa. Juhlakirja professori Päivi Setälälle 20.1.2003*. Helsinki: Otava, 224–236.
- HEIKKILÄ, MARKKU & SEPPO, JUHA 1987: Uskonnollinen liike, esivalta ja "maailma". Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Helsinki: Kirjayhtymä, 70–85.
- HEIKKILÄ-HALTTUNEN, PÄIVI 1999: Lasten- ja nuortenkirjallisuuden kehitys. Teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakeijureista tietoverkkoihin*. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: SKS, 133–147.
- HEIKKILÄ-HALTTUNEN, PÄIVI 2000: *Kuokkavieraasta oman talon haltijaksi. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoituminen ja kanonisoituminen 1940–1950-luvulla*. Helsinki: SKS.
- HEIKKILÄ-HALTTUNEN, PÄIVI 2003a: 1940- ja 1950-luvun klassikot. Teoksessa *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Toim. Liisi Huhtala, Karl Grönn, Ismo Loivamaa ja Maria Laukka. Helsinki: Tammi, 166–176.
- HEIKKILÄ-HALTTUNEN, PÄIVI 2003b: Patikkamatka maalta kaupunkiin. Teoksessa *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Toim. Liisi Huhtala, Karl Grönn, Ismo Loivamaa ja Maria Laukka. Helsinki: Tammi, 216–232.
- HEINO, HARRI 2002: *Mihin Suomi tänään usko*. 2. p. Helsinki: WSOY.
- HEINÄMAA, SIVILÄ 1925: Heinolan seminaarin vakinaiset opettajat ja opettajattaret 1899–1924. Elämäkerrallisia tietoja. Teoksessa *Heinolan seminaari 1899–1924*. Lahti: Lahden kirjapaino- ja sanomalehti-osakeyhtiö, 193–209.
- HELANDER, EILA 1999: Uskonto ja arvojen murros. Teoksessa *Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros*. Toim. Markku Heikkilä, Eila Helander, Aila Lauha, Simo Peura ja Juha Seppo. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 54–87.
- HELÉN, ILPO 1994: Michel Foucault'n valta-analytiikka. Teoksessa *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Toim. Risto Heiskala. Helsinki: Gaudeamus, 270–315.

- HELÉN, ILPO 1998: Elämä seksuaalisuudessa. Jälkisanat teoksessa Michel Foucault: *Seksuaalisuuden historia*. Suom. Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus, 495–512.
- HELKAMA, KLAUS 1997: Arvojen ja ihmiskuvan murros. Teoksessa *Murroksen aika. Selviääkö Suomi rakennemuutoksesta?* Toim. Timo J. Hämäläinen. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, 241–264.
- HELKAMA, KLAUS & MYLLYNIEMI, RAUNI & LIEBKIND, KARMELA 2001: *Johdatus sosiaalipsykologiaan*. 3.–4. painos. Helsinki: Edita.
- HIRN, YRJÖ 1990: *Valtameren saari*. (Ön i världshavet, 1928.) Suom. I. Havu. 2. p. Helsinki: SKS.
- HIRSJÄRVI, SIRKKA 1983: *Kasvatustieteen käsitteistö*. Helsinki: Otava.
- HIRSJÄRVI, SIRKKA 1984: *Kasvatusfilosofia ja ihmiskäsitys*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- HIRSJÄRVI, SIRKKA & HUTTUNEN, JOUKO 1995: *Johdatus kasvatustieteeseen*. 4. uud. p. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- HOBBS, THOMAS 1999: *Leviathan eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta*. (Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civill, 1651.) Suom. Tuomo Aho. Tampere: Vastapaino.
- HOSIAISLUOMA, YRJÖ 2003: *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- HULME, PETER 1986: *Colonial Encounters. Europe and the Native Caribbean 1492–1797*. London & New York: Routledge.
- HULME, PETER & YOUNGS, TIM 2002: Introduction. Teoksessa *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Toim. Peter Hulme ja Tim Youngs. Cambridge: Cambridge University Press, 1–16.
- HUNT, PETER 1991: *Criticism, Theory, and Children's Literature*. Oxford: Basil Blackwell.
- HUOTARI, VOITTO 1981: *Kirkkomme herätysliikkeet tänään*. Helsinki: Kirjapaja.
- HUOVI, HANNELE 1990: Ihmisenkokoinen saari. Teoksessa *Lapsuuden rajamaat*. Toim. Ismo Loivamaa, Marjo Partti ja Ritva-Liisa Pilhjerta. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, 54–64.
- HUTCHEON, LINDA 2006: *A Theory of Adaptation*. New York & London: Routledge.
- HYRKKÄNEN, MARKKU 2002: *Aatehistorian mieli*. Tampere: Vastapaino.
- HYTTINEN, JAAKKO 1999: Jumalan maailma ja sen asukkaat Vanhassa testamentissa. Teoksessa *Hurja luonto. Abrahamista Einsteiniin*. Toim. Suvielise Nurmi. Helsinki: Yliopistopaino, 17–51.
- HÄGGMAN KAI 1993: Lastenkasvatuksen ihanteet 1800-luvun Suomessa. *Kasvatus* 3/1993, 242–248.
- HÄGGMAN, KAI 1994: *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SHS.
- HÄMÄLÄINEN, JUHA 2005: *Kodin kynnyks. J. V. Snellmanin perhefilosofia*. Kuopio: Snellman-instituutti.
- HÄYRY, MATTI 2000: *Ihannevaltio. Historiallinen johdatus yhteiskuntafilosofiaan*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- HÖKKÄ, TUULA 1999: Modernismi: Uusi alku – vanhan valtaus. Teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: SKS, 68–89.
- IBSCH, ELRUD 1997: The Refutation of Truth Claims. Teoksessa *International Postmodernism. Theory and Literary Practice*. Toim. Hans Bertens ja Douwe Fokkema. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 265–272.
- IISALO, TAIMO 1989: *Kouluopetuksen vaihteita. Keskiajan katedraalikouluista nykyisiin kouluihin*. Helsinki: Otava.
- IKONEN, RISTO 2001: Martti Luther ja kristityksi kasvaminen. Teoksessa *Platonista transmodernismiin. Juonteita ihmisyyteen, ihmiseksi kasvamiseen, oppimiseen, kasvatukseen ja opetukseen*. Toim. Raija Huhmarniemi, Simo Skinnari ja Juhani Tähtinen. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 69–100.
- IKONEN, RISTO 2002: Syrjäytymisen torjuntaa 1800-luvulla: osuustoiminta ja kansalaiseksi kasvattaminen. *Aikuiskasvatus* 2/2002, 105–113.

- ISAKSSON, PEKKA & JOKISALO, JOUKO 1998: *Kallonmittaajia ja skinejä. Rasismin aatehistoriaa*. Helsinki: Like-kustannus ja Suomen Rauhanpuolustajat.
- ISER, WOLFGANG 1987: *The Implied Reader. Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett. (Der Implizite Leser, 1972.)* 4. p. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- ISRAEL, JONATHAN I. 2006: *Enlightenment Contested. Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670–1752*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- JALAVA, AULIKKI 1990: *Kansallisuus kadoksissa. Neuvosto-Karjalan suomenkielisen epiikan kehitys*. Helsinki: SKS.
- JALAVA, MARJA 2005: *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealisisessa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914*. Helsinki: SKS.
- JAUSS, HANS ROBERT 1994/1982: *Toward an Aesthetic of Reception*. Käänt. Timothy Bahti. 5. p. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- JOAS, HANS 2008: The Cultural Values of Europe: An Introduction. Teoksessa *The Cultural Values of Europe. (Die kulturellen Werte Europas, 2005.)* Toim. Hans Joas ja Klaus Wiegandt. Käänt. Alex Skinner. Liverpool: Liverpool University Press, 1–21.
- JOKINEN, KIMMO & SAARISTO, KIMMO 2006: *Suomalainen yhteiskunta*. 2. uud. p. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- KAKKO, TARJA 2005: *Kurissa ja Herran nuhteessa. Luterilainen kasvatusaate 1900-luvun vaihteen Suomessa*. Turku: Turun yliopisto.
- KANGASPURU, MARKKU 2000: *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–39*. Helsinki: SKS.
- KANTOLA, JANNA 2002: Mitä kääntäminen tahtoo sanoa? Teoksessa *Kirjallisuus on virhe*. Toim. Harri Veivo. Helsinki: SKS, 54–66.
- KARILAS, TAUNO 1962: *Robinsonista Muumipeikkoon. Viisikymmentä nuortenkertojaa*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- KARILAS, TAUNO 1966: Nuortenkirjallisuuden nykytutkimuksesta. Teoksessa *Nuortenkirja Suomessa ennen ja nyt*. Toim. Irja Lappalainen. Porvoo & Helsinki: WSOY, 116–122.
- KARKAMA, PERTTI 1989: *J. V. Snellmanin kirjallisuuspolitiikka*. Helsinki: SKS.
- KARKAMA, PERTTI 1994: *Kirjallisuus ja nykyaika. Suomalaisen sanataiteen teemoja ja tendenssejä*. Helsinki: SKS.
- KARKAMA, PERTTI 1999: 1840-luku suomalaisen nykykulttuurin kohtuna. Teoksessa *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa*. Toim. Tero Koistinen, Piret Kruuspere, Erkki Sevänen ja Risto Turunen. Helsinki: SKS, 84–105.
- KERO, REINO 1996: Maailma ilman kirjoitustaitoa – ihmiskunnan ensiaskeleet. Teoksessa *Maailmankulttuurin synty*. Toim. Eero Kuparinen. 2. p. Turku: Turun yliopisto, 11–21.
- KETTUNEN, PAULI 2003: Yhteiskunta. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen ja Henrik Stenius. Tampere: Vastapaino, 167–212.
- KILBY, CLYDE S. 1976: Jälkisanat. Teoksessa Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*. The Moody Bible Instituten julkaisemasta lyhennelmästä suomentanut Mirja Nippala. Tikkurila: Ristin Voitto, 296–298.
- KINNUNEN, AARNE 1989: *Kertomuksen opissa. Avoimen maailman hahmotuksesta*. Porvoo: WSOY.
- KITANOV, SEVERIN 2008: 1200-luvun aristotelismi. Teoksessa *Keskiajan filosofia*. Toim. Vesa Hirvonen ja Risto Saarinen. Helsinki: Gaudeamus, 47–64.
- KLINGBERG, GÖTE 1970: *Barn- och ungdomslitteraturen*. Stockholm: Natur och kultur.
- KLINGBERG, GÖTE 1972: *Barnlitteraturforskning. En introduktion*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- KLINGBERG, GÖTE 1981: *Adaptation av text till barns egenskaper – en lägesrapport om ett begrepp*. Lund: Lunds Universitet.

- KLINGE, MATTI 1982: *Suomen sinivalkoiset värit. Kansallisten ja muidenkin symbolien vaiheista ja merkityksestä*. 2. lisätty painos. Helsinki: Otava.
- KOIVISTO, JUHA & MÄKI, MARKKU & UUSITUPA, TIMO 1995: *Esipuhe*. Teoksessa *Mitä on valistus?* Toim. Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa. Tampere: Vastapaino, vii-xvi.
- KORKMAN, PETTER 1998: *Moderni moraali ja ihminen*. Teoksessa *Filosofian historian kehityslinjoja*. Toim. Petter Korkman ja Mikko Yrjönsuuri. Tampere: Gaudeamus, 238–264.
- KOSKENNIEMI, MATTI 1993: *Alkusanat*. Teoksessa *Kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen julkaisu*. Kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen julkaisu. Helsinki: Kasvatustieteiden tutkimuskeskus, 1–10.
- KOSKI, JUSSI T. 1995: *Horisonttensulautumisia. Keskustelua Hans-Georg Gadamerin kanssa hermeneutiikasta, kasvamisesta, tietämisestä ja kasvatustieteestä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KOSKI, LEENA 2001: *Hyvän lapsen ja kasvattamisen ideaalit. Tutkimus aapisten ja lukukirjojen moraalisen kosmologian muutoksista itsenäisyyden aikana*. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura.
- KOTKAHEIMO, LIISA 1989: *Suomalaisen aapisen viisi vuosisataa. Aapisten sisältö ja tehtävät kansanopetuksessa*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- KOTKAHEIMO, LIISA 1994: *Suomalaisaapisia kansainvälisessä taustassaan ja kansainvälisissä yhteyksissään 1600-luvulta 1950-luvulle*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- KOUKKUNEN, KALEVI 1990: *Nykysuomen sanakirja 8. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. 2. p. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- KOVALA, URPO 1992: *Väliin lankeaa varjo. Angloamerikkalaisen kaunokirjallisuuden välittyminen Suomeen 1890–1939*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- KOVALA, URPO 1996: *Maailmankirjallisuuden ja kansalliskirjallisuuden välissä? Suomennoskirjallisuuden asemasta 1800-luvulla*. Teoksessa *Rakkaudesta lukemiseen. Suomalaisen kirjallisuusharrastuksen kehityksestä*. Toim. Juhani Niemi. Helsinki: Yliopistopaino, 41–59.
- KOVALA, URPO 1999: *Käännöskirjallisuuden vanhat ja uudet tehtävät*. Teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toim. Lea Rojola. Helsinki: SKS, 299–309.
- KOVALA, URPO 2001: *Anchorage of Meaning. The Consequences of Contextualist Approaches to Literary Meaning Production*. Frankfurt am Main: Lang.
- KRUHSE, PAULI 2008: *Bibliografian hakemisto-osa. Osa III*. Teoksessa Pauli Kruhse & Antero Uitto: *Suomea rajan takana 1918–1944. Suomenkielisen neuvostokirjallisuuden historia ja bibliografia*. Helsinki: BTJ Kustannus, Kansalliskirjasto, 333–392.
- KRUHSE, PAULI & UITTO, ANTERO 2008: *Bibliografia 1918–1944. Osa II*. Teoksessa Pauli Kruhse & Antero Uitto: *Suomea rajan takana 1918–1944. Suomenkielisen neuvostokirjallisuuden historia ja bibliografia*. Helsinki: BTJ Kustannus, Kansalliskirjasto, 135–332.
- KUIVASMÄKI, RIITTA 1984: *Nuorisokirjallisuudesta. 1. Käsitteitä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- KUIVASMÄKI, RIITTA 1990: *Siivollisuuden tuntoa ja ylewätä kauneuden mieltä. Suomenkielinen nuorisokirjallisuus 1851–1899*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- KUIVASMÄKI, RIITTA 2007: *"Lainalla täytyy aloittaa" – nuorisokirjallisuuden suomennokset*. Teoksessa *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Toim. H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki. Helsinki: SKS, 280–295.
- KUIVASMÄKI, RIITTA & HEISKANEN-MÄKELÄ, SIRKKA 1989: *Aakkoset: Johdatus suomalaisen nuorisokirjallisuuden historiaan ja käsitteistöön*. Tampere: SNI.
- KURIKKA, KAISA 2006: *Peili, lamppu ja vankila vai anonymiteetin utopia? Johdatusta tekijyyden teksteihin*. Teoksessa *Tekijyyden tekstit*. Toim. Kaisa Kurikka ja Veli-Matti Pynttari. Helsinki: SKS, 15–37.

- KURIKKA, KAISA 2008: Tekijän nimeen – Algot Untolan kuolema ja tekijänimet. Teoksessa *Tekijyyden ulottuvuuksia*. Toim. Eeva Haverinen, Erkki Vainikkala ja Tuomo Lahdelma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 34–56.
- KURKI, LEENA & NIVALA, ELINA 2006: Johdanto. Teoksessa *Hyvä ihminen ja kunnan kansalainen. Johdatus kansalaisuuden sosiaalipedagogiikkaan*. Toim. Leena Kurki ja Elina Nivala. Tampere: Tampere University Press, 11–23.
- KUUSELA, PEKKA 2006: Kansalaisuus, modernisaatio ja globaali aika. Teoksessa *Kansalaisuuden ääriviivoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla*. Toim. Mikko Saastamoinen ja Pekka Kuusela. Helsinki: Yliopistopaino, 26–52.
- KUUSELA, PEKKA & SAASTAMOINEN, MIKKO 2006: Kansalaisuuden ulottuvuudet. Teoksessa *Kansalaisuuden ääriviivoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla*. Toim. Mikko Saastamoinen ja Pekka Kuusela. Helsinki: Yliopistopaino, 9–25.
- LAHTINEN, MIKKO 2002: Matkoja mahdolliseen. Utooppisen ajattelun vaiheita. Teoksessa *Matkoja utopiaan. Tommaso Campanella, Francis Bacon & David Hume*. Toim. Mikko Lahtinen. Suom. Pia Mänttari, Topi Makkonen, Petri Koikkalainen ja Tuukka Tomperi. Tampere: Vastapaino, 169–247.
- LAITINEN, JORMA 2002: *Syntiinlankeemus, häpeä ja syyllisyys. Uskonnonfilosofinen tutkielma*. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.
- LAPPALAINEN, IRJA 1979: *Suomalainen lasten- ja nuortenkirjallisuus*. 2. uud. p. Helsinki: Weilin+Göös.
- LAPPALAINEN, PÄIVI 1999: "Äiti-ilon himo". Naiset ja kansakunnan rakentuminen 1800-luvulla. Teoksessa *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa*. Toim. Tero Koistinen, Piret Kruusperre, Erkki Sevänen ja Risto Turunen. Helsinki: SKS, 106–129.
- LAURENT, K. A. 1915: *Leo Tolstoj och skolan*. Helsingfors: Univ. i Helsingfors.
- LEFEVERE, ANDRÉ 1992: *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. London & New York: Routledge.
- LEFEVERE, ANDRÉ & BASSNETT, SUSAN 1990: Introduction: Proust's Grandmother and the Thousand and One Nights: The 'Cultural Turn' in Translation Studies. Teoksessa *Translation, History and Culture*. Toim. Susan Bassnett ja André Lefevere. London & New York: Pinter Publishers, 1–13.
- LEHTONEN, HEIKKI 1990: *Yhteisö*. Tampere: Vastapaino.
- LEHTONEN, HELMI 1949: Muistoja Heinolan seminaarin alkuvuosilta. Teoksessa *Heinolan seminaari 1899–1949. Muistojulkaisu*. Toim. Yrjö Paalanen, Hilikka Ahomäki ja Matilda Sirkkola. Helsinki: Valistus, 83–91.
- LEHTONEN, MIKKO 1994: *Kyklooppi ja kojootti. Subjekti 1600–1900-lukujen kulttuuri- ja kirjallisuusteorioissa*. Tampere: Vastapaino.
- LEHTONEN, ULLA 1981: *Lastenkirjallisuus Suomessa 1543–1850. Kirjahistoriallinen tutkimus*. Tampere: SNI.
- LEMPA, HEIKKI 1995: Dietetiikka, affektit ja ruumis. Saksalainen 1700-luvun filantropismi ja kasvatuskäytännön muutos. Teoksessa *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Helsinki: SHS, 121–149.
- LENIN, V. I. 1976: *Valitut teokset osa 3. 1905–1912*. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- LEPPÄMÄKI, LAURA 2007: Tekijänoikeudetön alue: public domain. Teoksessa *Tekemisen vapaus. Luovuuden ehdot ja tekijänoikeus*. Toim. Tuomas Mylly, Juha Lavapuro ja Marko Karo. Helsinki: Gaudeamus, 80–93.
- LIIKANEN, ILKKA 1987: Kansanvalistajien kansakunta. Kansanvalistusseura fennomanian aatteellisena ja organisatorisena keskuksena. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Helsinki: Kirjayhtymä, 126–141.
- LIIKANEN, ILKKA 1995: *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja suomalaisen puolueen synty*. Helsinki: SHS.

- LIIKANEN, ILKKA 2003: Kansa. Fennomanian kansa-käsite ja modernin politiikan kieli. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen ja Henrik Stenius. Tampere: Vastapaino, 257–307.
- LINDHOLM, JUHANI 2005: Robinson Crusoe ja muita fossiileja. Teoksessa *Suom. huom. Kirjoituksia kääntämisestä*. Toim. Kristiina Rikman. Helsinki: WSOY, 162–181.
- LIPSANEN, ESA 1987: *Marxin kasvatustajattelu*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- LOCKE, JOHN 1995: *Tutkielma hallitusvallasta. Tutkimus poliittisen vallan oikeasta alkuperästä, laajuudesta ja tarkoituksesta. (Second Treatise of Government: An Essay Concerning the True Original, Extent, and End of Civil Government, 1690.)* Suom. Mikko Yrjönsuuri. Tampere: Gaudeamus.
- LORD, ALBERT B. 1960: *The Singer of Tales*. Cambridge, Massachusetts & London: Harvard University Press.
- LOVEJOY, ARTHUR O. 1948: *Essays in the History of Ideas*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- LUKES, STEVEN 1973: *Individualism. Key Concepts in the Social Sciences*. Oxford: Basil Blackwell.
- LUNDIN, ANNE 2005: Robinson Crusoe and Children's Literature. Teoksessa *Approaches to Teaching Defoe's Robinson Crusoe*. Toim. Maximillian E. Novak ja Carl Fisher. New York: MLA, 198–206.
- LUTHER, MARTIN 1984/1529: *Vähä katekismus*. Suom. Juha Pihkala. Teoksessa *Lutherin Vähä- ja isokatekismus sekä Schmalkaldenin opinkohdat*. Jyväskylä: Gummerus, 21–58.
- LUUKKANEN, ARTO 2004: *Neuvostojen maa. Neuvostoliiton historia 1917–1991*. Helsinki: Edita.
- LYYTIKÄINEN, PIIRJO 1991: Palimpsestit ja kynnystekstit. Tekstien välisiä suhteita Gérard Genetten mukaan ja Ahon *Papin rouvan* intertekstuaalisuus. Teoksessa *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovelluksia*. Toim. Auli Viikari. Helsinki: SKS, 145–179.
- LYYTIKÄINEN, PIIRJO 1995: Johdatus subjektiin. Teoksessa *Subjekti. Minä. Itse. Kirjoituksia kielestä, kirjallisuudesta, filosofiasta*. Toim. Piirjo Lyytikäinen. Helsinki: SKS, 7–11.
- LÖYTTY, OLLI 1997: *Valkoinen pimeys. Afrikka kolonialistisessa kirjallisuudessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- LÖYTTY, OLLI 2006: *Ambomaamme. Suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut*. Tampere: Vastapaino.
- MANIQUIS, ROBERT 2005: Teaching *The Pilgrim's Progress* and *Robinson Crusoe*; or, From Filthy Mire to the Glory of Things. Teoksessa *Approaches to Teaching Defoe's Robinson Crusoe*. Toim. Maximillian E. Novak ja Carl Fisher. New York: MLA, 25–36.
- MANNINEN, KERTTU 1966: Suomalaisen nuorten kertomakirjallisuuden vuosikymmenet. Teoksessa *Nuortenkirja Suomessa ennen ja nyt*. Toim. Irja Lappalainen. Porvoo & Helsinki: WSOY, 31–47.
- MARSDEN, GEORGE M. 1982: *Fundamentalism and American culture. The Shaping of Twentieth-Century Evangelicalism, 1870–1925*. New York: Oxford University Press.
- MARX, KARL 1971: *Filosofian kurjuus. (Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon, 1847.)* Moskova: Edistys.
- MARX, KARL 1972: *Marx's Grundrisse*. Käänt. David McLellan. London & Basingstoke: The Macmillan Press Ltd.
- MARX, KARL 1974: *Grundrisse. Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft). (Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie (Rohentwurf), 1858)*. Translated with a Foreword by Martin Nicolaus. Harmondsworth: Penguin Books.
- MARX, KARL 1976/1857–58: *Ökonomische Manuskripte*. Teoksessa *Karl Marx, Friedrich Engels, Gesamtausgabe (MEGA)*. Band 1. Berlin: Dietz Verlag.
- MARX, KARL 1979: *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Ensimmäinen osa. Ensimmäinen kirja. Pääoman tuotantoprosessi. (Das Kapital. Kritik der Politischen Ökonomie, 1867.)* Suom. O. V. Louhivuori, suomennoksen tark. Tuure Lehén ja Mauri Ryömä. 2. p. Moskova: Progress.

- MARX, KARL 1986/1857–58: *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse")*. Osa 1. Suom. Antero Tiusanen. Moskova: Progress.
- MARX, KARL 1989: *Das Kapital. Kritik der Politischen Ökonomie. Erster Band. Hamburg 1883*. Teoksessa *Karl Marx, Friedrich Engels, Gesamtausgabe (MEGA)*. Band 8. Berlin: Dietz Verlag.
- MARX, KARL 1990: *Capital. A Critical Analysis of Capitalist Production. London 1887. (Das Kapital. Kritik der Politischen Ökonomie, 1867.)* Teoksessa *Karl Marx, Friedrich Engels, Gesamtausgabe (MEGA)*. Band 9. Berlin: Dietz Verlag.
- MARX, KARL & ENGELS, FRIEDRICH 1970: *Valitut teokset kolmessa osassa 1*. Moskova: Edistys.
- MATIKAINEN, TUULA 1988: *Työkasvatus. Työkasvatuksen määrittelystä, sisällöstä ja toteuttamisesta Neuvostoliitossa, DDR:ssä, USA:ssa, BRD:ssä, Ruotsissa ja Suomessa sekä kuvaus peruskoulun päättöluokkien oppilaiden asenteista koulua, työelämään tutustuttamista ja työelämää kohtaan*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- MAYER, ROBERT 2004: *History and the Early English Novel. Matters of Fact from Bacon to Defoe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MERCHANT, CAROLYN 1982/1980: *The Death of Nature. Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. New York: Harper & Row.
- MERCHANT, CAROLYN 2004: *Reinventing Eden. The Fate of Nature in Western Culture*. New York & London: Routledge.
- MEŽUJEV, VADIM 2006: *Marxismi ja bolševismi*. Teoksessa *Marx ja Venäjä*. Toim. Vesa Oittinen. Helsinki: Aleksanteri-instituutti, 75–98.
- MIKKELI, HEIKKI 1995a: *Terveys ihanteena – terveys elämäntapana*. Teoksessa *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Helsinki: SHS, 9–27.
- MIKKELI, HEIKKI 1995b: *Hygieia, Asklepioksen tytär terveyden linnassa. Dietetiikka ja terveysoppaat uuden ajan alussa*. Teoksessa *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Helsinki: SHS, 85–119.
- MIKKOLA, KATI 2004: *Uskonto, isänmaa, isänmaausko*. Teoksessa *Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista*. Toim. Outi Fingerroos, Minna Opas ja Teemu Taira. Helsinki: SKS, 209–244.
- MILLS, SARA 2004: *Discourse*. London & New York: Routledge.
- MOLARIUS, PÄIVI 1999: *Fennomaanisen merkitysjärjestelmän muotoutuminen 1800-luvun Suomessa*. Teoksessa *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa*. Toim. Tero Koistinen, Piret Kruuspere, Erkki Sevänen ja Risto Turunen. Helsinki: SKS, 67–83.
- MURTORINNE, EINO 1995: *Suomen kirkon historia 4. Sortovuosista nykypäiviin 1900–1990*. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- MÄENPÄÄ, JORMA 1958: *Sata vuotta sadun ja seikkailun mailla. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden vaiheita*. Helsinki: Osakeyhtiö Valistus.
- MÄKIKALLI, AINO 2007: *From Eternity to Time. Conceptions of Time in Daniel Defoe's Novels*. Bern: Peter Lang.
- MÄKINEN, ILKKA 2007: *Kääntämisen reunaehdot*. Teoksessa *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Toim. H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki. Helsinki: SKS, 92–101.
- MÄKINEN, VIRPI & YRJÖNSUURI, MIKKO 1999: *Luonto ja uuden ajan etiikka*. Teoksessa *Hurja luonto. Abrahamista Einsteiniiin*. Toim. Suvielise Nurmi. Helsinki: Yliopistopaino, 147–167.
- MÄRKÄLÄ, HANNU 1977: *Joukkotiedotus ja ihmiskuva. Tutkimus Neuvostoliiton ja Yhdysvaltain joukkotiedotuksen välittämästä ihmiskuvasta*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Nationalencyklopedin. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarb. på initiativ av Statens kulturråd*. 1. bd., A–ASA. Höganäs: Bra Böcker, 1989.
- NAUMANEN, PÄIVI 1990: *Kansalaiskuva Suomessa. Kansalaista koskevat käsitykset opettajien ammatilehdissä 1880-luvulta 1980-luvulle*. Turku: Turun yliopisto.

- NIEMINEN, JUHA 1995: *Nuorisossa tulevaisuus. Suomalaisen nuorisotyön historia*. Helsinki: Lasten Keskus Oy.
- NIINILUOTO, ILKKA 1993: Oikeudenmukaisuus yhteiskunnallisena arvona. Teoksessa *Hyvinvointivaltio ristiaallokossa. Arvot ja tosiasiat*. Toim. Jan Otto Andersson, Antti Hautamäki, Riitta Jallinoja, Ilkka Niiniluoto ja Hannu Uusitalo. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, 97–131.
- NIINILUOTO, ILKKA 1994: *Järki, arvot ja välineet. Kulttuurifilosofisia esseitä*. Helsinki: Otava.
- NIINILUOTO, ILKKA 2009: Kulttuurievoluutio. Teoksessa *Kaikki evoluutiosta*. Toim. Ilkka Hanski, Ilkka Niiniluoto ja Ilari Hetemäki. Helsinki: Gaudeamus, 97–109.
- NIKANDER, ESKO 1989: Kansakoulun tavoitteet Uno Cygnaeuksen, J. V. Snellmanin ja Mikael Soinisen tulkitsemina. Teoksessa *Koulu ja menneisyys XXVII. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 1989*. Toim. Martti T. Kuikka, Erkki Merimaa ja Elias Turunen. Helsinki: Yliopistopaino, 68–90.
- NIKANDER, ISMO 2005: Dialogin mahdollisuus ja mahdottomuus – Gadamerin ja Derridan ”epätodennäköinen kiistely”. Teoksessa *Tulkinnasta toiseen. Esseitä hermeneutiikasta*. Toim. Jarkko Tontti. Tampere: Vastapaino, 241–265.
- NIVALA, ELINA 2006: Kunnan kansalainen yhteiskunnan kasvatuksellisenä ihanteena. Teoksessa *Hyvä ihminen ja kunnan kansalainen. Johdatus kansalaisuuden sosiaalipedagogiikkaan*. Toim. Leena Kurki ja Elina Nivala. Tampere: Tampere University Press, 25–113.
- NORD, CHRISTIANE 1991: *Text Analysis in Translation. Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Käänt. Christiane Nord ja Penelope Sparrow. Amsterdam & Atlanta, GA: Rodopi.
- NORD, CHRISTIANE 1997: *Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome.
- NOUSIAINEN, KEVÄT 1990: Miesten yhteiskuntasopimus: Miten vapauden poluilla kompastutaan? Teoksessa *Yhteiskuntasopimuksesta yhteisöön*. Toim. Kaarlo Tuori ja Jaana Matikainen. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- NOUSIAINEN, KEVÄT & PYLKKÄNEN, ANU 2001. *Sukupuoli ja oikeuden yhdenvertaisuus*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- NOVAK, MAXIMILLIAN E. 1962: *Economics and the Fiction of Daniel Defoe*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- NOVAK, MAXIMILLIAN E. 1963: *Defoe and the Nature of Man*. London: Oxford University Press.
- NOVAK, MAXIMILLIAN E. 2003: *Daniel Defoe. Master of Fictions. His Life and Ideas*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- NOVAK, MAXIMILLIAN E. & FISHER, CARL 2005a: Introduction. Teoksessa *Approaches to Teaching Defoe's Robinson Crusoe*. Toim. Maximillian E. Novak ja Carl Fisher. New York: MLA, xi–xxii.
- NOVAK, MAXIMILLIAN E. & FISHER, CARL 2005b: Part One: Materials. Teoksessa *Approaches to Teaching Defoe's Robinson Crusoe*. Toim. Maximillian E. Novak ja Carl Fisher. New York: MLA, 3–20.
- NURMI, SUVIELISE 1999: Johdanto. Teoksessa *Hurja luonto. Abrahamista Einsteiniin*. Toim. Suvielise Nurmi. Helsinki: Yliopistopaino, 7–16.
- NUUTINEN, PIIRJO 1994: *Lapsesta subjektiksi. Tutkimus vallasta ja kasvatuksesta*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- OITTINEN, RIITTA 1995: *Kääntäjän karnevaali*. Tampere: Tampere University Press.
- OITTINEN, RIITTA 2000: Kääntäminen uudelleenlukemisena ja uudelleenkirjoittamisena. Teoksessa *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki*. Toim. Outi Paloposki ja Henna Makkonen-Craig. Helsinki: Helsingin yliopisto, 265–285.
- OJAKANGAS, MIKA 1997: *Lapsuus ja auktoriteetti. Pedagogisen vallan historia Snellmanista Koskenniemeen*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- OJAKANGAS, MIKA 2004: Pedagoginen vallankumous. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria. 4. Koti, kylä, kaupunki*. Toim. Kirsi Saarikangas, Pasi Mäenpää ja Minna Sarantola-Weiss. Helsinki: Tammi, 186–193.

- O'MALLEY, ANDREW 2003: *The Making of the Modern Child. Children's Literature and Childhood in the Late Eighteenth Century*. New York & London: Routledge.
- OTTELIN, A. K. 1947: *Kasvatustieteen historian oppikirja*. 5. p. Helsinki: Otava.
- OWENS, W. R. 2008: Introduction. Teoksessa *The Novels of Daniel Defoe. Volume 1: The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe (1719)*. Toim. W. R. Owens. London: Pickering & Chatto, 15–51.
- OWENS, W. R. & FURBANK, P. N. 2008: General Editors' Preface. Teoksessa *The Novels of Daniel Defoe. Volume 1: The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe (1719)*. Toim. W. R. Owens. London: Pickering & Chatto, 1–4.
- Oxford English Dictionary*. 2. p. Toim. J. A. Simpson & E. S. C. Weiner. Volume I. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- PAGDEN, ANTHONY 1998: The Struggle for Legitimacy and the Image of Empire in the Atlantic to c.1700. Teoksessa *The Origins of Empire. British Overseas Enterprise to the Close of the Seventeenth Century. The Oxford History of the British Empire. Volume I*. Toim. Nicholas Canny. Oxford & New York: Oxford University Press, 34–54.
- PALMER, RICHARD E. 1969: *Hermeneutics: Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger and Gadamer*. Evanston (IL): Northwestern University Press.
- PALMGREN, MARJA-LEENA 1986: *Johdatus kirjallisuustieteeseen*. Porvoo: WSOY.
- PALOPOSKI, OUTI 2007: Suomentaminen ja suomennokset 1800-luvulla. Teoksessa *Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Toim. H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki. Helsinki: SKS, 102–126.
- Pedagogiikan luennot 1935–36 Pedagogisessa Instituutissa. Teoksessa *Kasvatustieteen kuilun partaalla. Kasvatustieteen luentosarja Petroskoin Pedagogisessa Instituutissa 1935–36*, 1993. Toim. Matti Koskenniemi. Luennot suom. Arvo Katainen. Helsinki: Helsingin yliopisto, 1–74.
- PELTONEN, MATTI 1992: *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Tampere: Hanki ja Jää.
- PELTONEN, MATTI 1997: *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolakimentaliteetti. Vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932*. Hämeenlinna: Hanki ja Jää.
- PHILLIPS, RICHARD 1997: *Mapping Men and Empire. A Geography of Adventure*. London & New York: Routledge.
- PIETARINEN, JUHANI 1992: John Locke. Teoksessa *Platonista Bakuniniin. Poliittikan teorian klassikoita*. Helsinki: Yliopistopaino, 103–120.
- PINCH, ALAN 1982: The Historical Background: Alan Pinch. Teoksessa *Tolstoy on Education. Tolstoy's Educational Writings 1861–62*. Valikoinut ja toim. Alan Pinch ja Michael Armstrong. Käänt. Alan Pinch. London: The Athlone Press, 9–28.
- POKKI, TIMO 2005: *Uskon empirismi. Evankelikaalisen soteriologian teologianhistoriallinen tausta ja muutoutuminen*. Helsinki: Suomen Teologinen Kirjallisuusseura.
- PRAWER, S. S. 1976: *Karl Marx and World Literature*. Oxford: The Clarendon Press.
- PULKKINEN, TUUJA 1987: Kansalaisyhteiskunta ja valtio. Kaksi perinnettä poliittisen julkisuuden muutoutuessa. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Helsinki: Kirjayhtymä, 54–69.
- PULKKINEN, TUUJA 1989: *Valtio ja vapaus*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- PUSA, OLLI 1997: Hyvinvointivaltion murros. Teoksessa *Murroksen aika. Selviääkö Suomi rakennemuutoksesta?* Toim. Timo J. Hämäläinen. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, 111–129.
- PYYSIÄINEN, ILKKA 2005: *Synti: ajatuksin, sanoin ja töin*. Helsinki: WSOY.
- RANTALA, VEIKKO 1990: Kirjallisen teoksen luonne. Teoksessa *Kirjallisuuden filosofiaa*. Toim. Arto Haapala, Eija Haapala, Aarne Kinnunen ja Markus Lammenranta. 2. p. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 17–34.
- RANTANEN, PÄIVI 1997: *Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muutoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen*. Helsinki: SKS.

- RANTONEN, EILA 1999: Rotu ja etnosentrismi valistusajan kauneus- ja kulttuurikäsitteissä. Kauniit ja älykkäät eurooppalaiset? Teoksessa *Eriarvoisuus, valistuksen lupaus ja rasismi*. Toim. Pekka Isaksson ja Jouko Jokisalo. Helsinki: SHS, 147–172.
- REES, CHRISTINE 1996: *Utopian Imagination and Eighteenth-Century Fiction*. London & New York: Longman.
- REINHARD, WOLFGANG 2008: The Affirmation of Ordinary Life. Teoksessa *The Cultural Values of Europe. (Die kulturellen Werte Europas, 2005.)* Toim. Hans Joas ja Klaus Wiegandt. Käänt. Alex Skinner. Liverpool: Liverpool University Press, 187–216.
- REISS, KATHARINA & VERMEER, HANS J. 1986: *Mitä kääntäminen on. Teoriaa ja käytäntöä. (Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie, 1984.)* Lyhentäen suom. Pauli Roinila. Helsinki: Gaudeamus.
- REITALA, AIMO 1983: *Suomi-neito. Suomen kuvallisen henkilöitymän vaiheet*. Helsinki: Otava.
- RELANDER, JUKKA 2004: Jäähyväiset Snellmanille. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria. 4. Koti, kylä, kaupunki*. Toim. Kirsi Saarikangas, Pasi Mäenpää ja Minna Sarantola-Weiss. Helsinki: Tammi, 138–167.
- RIPATTI, MIKKO 2001: Leo Tolstoi ja vapaan kasvatuksen postulaatti. Teoksessa *Platonista transmodernismin. Juonteita ihmisyyteen, ihmiseksi kasvamiseen, oppimiseen, kasvatukseen ja opetukseen*. Toim. Raija Huhmarniemi, Simo Skinnari ja Juhani Tähtinen. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 297–320.
- ROGERS, PAT 1972: *Defoe. The Critical Heritage*. Toim. Pat Rogers. London & Boston: Routledge & Kegan Paul.
- ROGERS, PAT 1979: *Robinson Crusoe*. London: George Allen & Unwin.
- ROSE, JACQUELINE 1984: *The Case of Peter Pan or The Impossibility of Children's Fiction*. London: The Macmillan Press LTD.
- ROUSSEAU, JEAN-JACQUES 1905: *Émile eli kasvatuksesta. (Émile ou de l'éducation, 1762.)* Suom. Jalmari Hahl. Helsinki: SKS.
- ROUSSEAU, JEAN-JACQUES 1998: *Yhteiskuntasopimuksesta eli valtio-oikeuden johtavat aatteet. Suom. ja johdannolla varustanut J. V. Lehtonen. (Du contrat social ou principes du droit politique, 1762.)* 4. p. Hämeenlinna: Karisto Oy.
- ROUSSEAU, JEAN-JACQUES 2000: *Tutkielma ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista. (Un Discours sur l'Origine et les Fondements de l'Inégalité parmi les Hommes, 1755.)* Suom. Ville Keynäs. Tampere: Vastapaino.
- RUONAVAARA, HANNU 1998: "Vanhat" yhteiskunnalliset liikkeet moraalisaatteen projekteina. Teoksessa *Uudet ja vanhat liikkeet*. Toim. Kaj Ilmonen ja Martti Siisiäinen. Tampere: Vastapaino, 43–57.
- RUOTSALAINEN, SEPPO 1985: *Työnarvoteorioiden tausta. Työnarvoteoria ja sen historiallisteoreettinen tausta*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- RÄTTYÄ, KAISU 2003: Sarjakirjan nousu. Teoksessa *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Toim. Liisi Huhtala, Karl Grönn, Ismo Loivamaa ja Maria Laukka. Helsinki: Tammi, 265–272.
- SAARILUOMA, LIISA 1989: *Muuttuva romaani. Johdatus individualistisen lajin historiaan*. Hämeenlinna: Karisto Oy.
- SAARILUOMA, LIISA 1992: *Postindividualistinen romaani*. Helsinki: SKS.
- SAARILUOMA, LIISA 1998: Pois sivilisaatiosta: Tournierin Perjantai ja Rousseau'n sivilisaatiokritiikki. Teoksessa *Interteksti ja konteksti*. Toim. Liisa Saariluoma ja Marja-Leena Hakkarainen. Helsinki: SKS, 105–125.
- SAARILUOMA, LIISA 1999: *Modernin minän synty 1700-luvun romaanissa. Valistuksesta Wilhelm Meisteriin*. Helsinki: SKS.
- SAASTAMOINEN, KARI 1998: Yhteiskuntasopimusteoria. Teoksessa *Filosofian historian kehityslinjoja*. Toim. Petter Korkman ja Mikko Yrjönsuuri. Tampere: Gaudeamus, 265–288.
- SAGULIN, MERJA 2005: Kodista yhteiskuntaan. *Robinson Crusoe* -adaptaatiot pedagogisten ja moraalisten ihanteiden ilmentäjinä. *Lähde. Historiatieteellinen aikakauskirja nro 1/2005. Teema Moraali*, 159–172.

- SAGULIN, MERJA 2008: From Individualism to Partnership. Metanarratives in Finnish Adaptations of *Robinson Crusoe*. Teoksessa *Metaliterary Layers in Finnish Literature*. Helsinki: Finnish Literary Society, 167–181.
- SALMINEN, JARI 2002: *Alamainen sivistysprojekti, tasa-arvo ja edistys. Suomen yksityisten oppikoulujen rakenteellinen kehitys 1872–1920*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- SALOLA, EERO 1966: Nuoren lukijakunnan kasvattamisesta. Teoksessa *Nuortenkirja Suomessa ennen ja nyt*. Toim. Irja Lappalainen. Porvoo & Helsinki: WSOY, 190–193.
- SALONEN, TOIVO 1997: Kasvatustieteen luonteesta ja mahdollisuuksista. Teoksessa *Kasvatus ja sosialisatio*. Toim. Pauli Siljander. Tampere: Gaudeamus, 166–179.
- SAM, DAVID L. 2006: Acculturation: Conceptual Background and Core Components. Teoksessa *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Toim. David L. Sam ja John W. Berry. New York: Cambridge University Press, 11–26.
- SCHLUNK, MARTIN 1973: *Kristillisen lähetystyön historia. (Die Weltmission der Kirche Christi, 1951.)* Suomeksi toim. Matti Peltola. Helsinki: Suomen Lähetysseura.
- SCHONHORN, MANUEL 2005: Weber, Watt, and Restraint: *Robinson Crusoe* and the Critical Tradition. Teoksessa *Approaches to Teaching Robinson Crusoe*. Toim. Maximillian E. Novak ja Carl Fisher. New York: MLA, 55–60.
- SCHWARTZ, ROS & DE LANGE, NICHOLAS 2006: A Dialogue: on a Translator's Interventions. Teoksessa *The Translator as Writer*. Toim. Susan Bassnett ja Peter Bush. London & New York: Continuum, 9–19.
- SCHÄFFNER, CHRISTINA 1995: Editorial. Teoksessa *Cultural Functions of Translation*. Toim. Christina Schäffner ja Helen Kelly-Holmes. Clevedon, Philadelphia & Adelaide: Multilingual Matters, 1–8.
- SEGERS, RIEN T. 1985: *Kirja ja lukija. Johdatusta kirjallisuudentutkimuksen uuteen suuntaukseen. (Het lezen van literatuur. Een inleiding tot een nieuwe literatuurbenadering.)* Suom. Lili Ahonen. Helsinki: SKS.
- SEMJONOV, JURI 1939: *Maan antimet. Jokamiehen talousmaantieto. (Die Güter der Erde, 1936.)* Suom. Lauri Hirvensalo. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- SEPPO, JUHA 1999: Kirkko ja itsenäinen Suomi 1917–1998. Teoksessa *Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros*. Toim. Markku Heikkilä, Eila Helander, Aila Lauha, Simo Peura ja Juha Seppo. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 10–52.
- SEPÄNMAA, YRJÖ 1982: Kirjailijamuotokuva. Teoksessa *Kirjailijakuvia*. Toim. Riitta Saastamoinen. S.l.: Suomen Maakuntakirjailijat ry, 101–106.
- SEPÄNMAA, YRJÖ 1983: Tekijät, tekijännimet ja otsikot tulkinnassa. Teoksessa *Kirjojen meri. Professori Annamari Sarajaksen juhla kirja 12.10.1983*. Helsinki: SKS, 235–243.
- SETÄLÄ, PÄIVI 1998: Eurooppalaiset arvot. Teoksessa *Arvomme yhteiskunnassa*. Toim. Kimmo Kajaste. Helsinki: Edita, 15–29.
- SEVÄNEN, ERKKI 1994: *Vapauden rajat. Kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa 1919–1939*. Helsinki: SKS.
- SHERMAN, WILLIAM H. 2002: Stirrings and Searchings (1500–1720). Teoksessa *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Toim. Peter Hulme ja Tim Youngs. Cambridge: Cambridge University Press, 17–36.
- SHIPLEY, JOSEPH T. 1979/1970: *Dictionary of World Literary Terms. Forms, Technique, Criticism*. Uud. p. London: George Allen & Unwin.
- SILTALA, JUHA 1996: Yksilöllisyyden historialliset ja psykologiset ehdot. Teoksessa Antti Hautamäki, Eerik Lagerspetz, Juha Sihvola, Juha Siltala ja Jarmo Tarkki: *Yksilö modernin murroksessa*. Helsinki: Gaudeamus, 117–204.
- SIMONS, JOHN 2004: Chapbooks and Penny Histories. Teoksessa *A Companion to Romance from Classical to Contemporary*. Toim. Corinne Saunders. USA, UK & Australia: Blackwell Publishing, 177–196.
- SIVONEN, KIRSTI 2006: *Itsekasvatus suomalaisena käsitteenä ja käytäntönä*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

- SKIRBEKK, GUNNAR & GILJE, NILS 2001: *A History of Western Thought. From Ancient Greece to the Twentieth Century.* (Filosofihistorie, 1972.) Käänt. Ronald Worley. 7. p. London & New York: Routledge.
- SKJØNSBERG, KARI 1982: *Vem berättar? Om adaptationer i barnlitteratur.* (Hvem forteller? Om adaptasjoner i barnelitteratur, 1982.) Käänt. Ying Toijer-Nilsson. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- SMITH, ADAM 1933: *Kansojen varallisuus. Tutkimus sen olemuksesta ja tekijöistä.* (The Wealth of Nations, 1776.) Porvoo & Helsinki: WSOY.
- SNELLMAN, J.V. 1991/1846: Sivistys ja yleishenki. Teoksessa *Valistus, sivistys, kasvatus. Kansanvalituksesta aikuiskasvatukseen.* Toim. Rainer Aaltonen ja Jukka Tuomisto. Vapaan kansansivistystyön XXXII vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 73–82.
- SOININEN, MIKAEL 1908: *Yleinen kasvatusoppi*. 3. p. Helsinki: Otava.
- SOININEN, MIKAEL 1929/1906: *Opetusoppi II*. 4. p. Helsinki: Otava.
- SOININEN, MIKAEL 1931/1901: *Opetusoppi I*. 4. p. Helsinki: Otava.
- SPENGLER, OSWALD 1950: *The Decline of the West. Volume Two.* (Der Untergang des Abendlandes, Welthistorische Perspektiven, 1922.) Käänt. Charles Francis Atkinson. New York: Alfred A. Knopf.
- STARR, G. A. 1965: *Defoe & Spiritual Autobiography.* Princeton & New Jersey: Princeton University Press.
- STEELE, RICHARD 1979/1713: Richard Steele's Narrative of Selkirk. Teoksessa Pat Rogers: *Robinson Crusoe.* London: George Allen & Unwin, 160–162.
- STENIUS, HENRIK 2003: Kansalainen. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria.* Toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen ja Henrik Stenius. Tampere: Vastapaino, 309–362.
- STEPHENS, JOHN & MCCALLUM, ROBYN 1998: *Retelling Stories, Framing Culture. Traditional Story and Metanarratives in Children's Literature.* New York & London: Garland Publishing, Inc.
- STIMPSON, CATHARINE S. 1990: Reading for Love: Canons, Paracanons and Whistling Jo March. *New Literary History* 4/1990.
- STORMBOM, JARL 1986: *Pedagogik och didaktik: Den herbartianska grunden. En studie med utgångspunkten i tre pedagogiska strömningar och med tyngdpunkten lagd på den pedagogisk-didaktiska utvecklingen i Finland.* Stockholm: CWK Gleerup.
- SULKUNEN, IRMA 1986: *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin.* Helsinki: SHS.
- SULKUNEN, IRMA & ALAPURO, RISTO 1987: Raittiusliike ja työväestön järjestäytyminen. Teoksessa *Kansa liikkeessä.* Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Helsinki: Kirjayhtymä, 142–156.
- SUORTTI, JUHANI & MUTANEN, AINO 1997: *J. J. Rousseau ja Émilien filosofia.* Kajaani: Kajaanin opettajankoulutuslaitos.
- SUUTALA, MARIA 1986: Luonto ja kansallinen itsekäsitys. Runeberg, Topelius, Lönnrot ja Snellman suomalaisten luontosuhteen kuvaajina. Teoksessa *Hyöty, sivistys, kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa.* Toim. Juha Manninen ja Ilkka Patoluoto. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen, 237–270.
- SUUTALA, MARIA 1996: *Naiset ja muut eläimet. Ihmisen suhde luontoon länsimaisessa ajattelussa.* Helsinki: Helsinki University Press.
- SUUTARINEN, SAKARI 1992: *Herbartilainen pedagoginen uudistus Suomen kansakoulussa vuosisadan alussa (1900–1935).* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- SUUTARINEN, SAKARI 1994: Herbartilainen reformiyrittäminen ja miten se pysäytettiin – opetuksen uudistamisen vastavoimat. Teoksessa *Pedagogiikka, tiede ja traditio.* Toim. Juhani Aaltola ja Juha Hakala. Kokkola: Jyväskylän yliopisto, 26–43.
- SYVÄNNE, NIILLO 1981: *Mikä minä olen. Raamatun ihmiskuva.* Helsinki: Kirjapaja.

- TALVE, ILMAR 1983/1980: Suomen kansankulttuuri teollistumiskaudella. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria 2. Autonomian aika*. Toim. Päiviö Tommila, Aimo Reitala ja Veikko Kallio. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, 447–471.
- TAMMI, PEKKA 1992: *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- TAMMINEN, TAPIO 1994: *Edistyksen myytti. Kertomus modernin yhteiskunnan kulttuurisesta paradigmasta*. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.
- TARKKA, PEKKA 1966: *Paavo Rintalan saarna ja seurakunta. Kirjallisuussosiologinen kuvaus Paavo Rintalan tuotannosta, suomalaisen kirjaston rintamista ja kirjallisuuden asemasta kulttuurin murroksessa*. Helsinki: Otava.
- TARKKA, PEKKA 1973: *Salama*. Helsinki: Otava.
- THOMPSON, JOHN B. 1994: *Ideology and Modern Culture. Critical Social Theory in the Era of Mass Communication*. Cambridge: Polity Press.
- TIIHONEN, KRISTIINA 2000: Puhtaan nuoruuden ihanne. Sukupuolikasvatusta nuorison opaskirjoissa 1920- ja 1930-luvuilla. Teoksessa *Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Toim. Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä ja Kaisa Vehkalahti. Helsinki: SKS, 169–208.
- TIIRAKARI, LEENI 1997: *Taistelevat lukumallit. Minna Canthin teosten vastaanotto*. Helsinki: SKS.
- TIUSANEN, TIMO 1962: Tom Sawyerin luuranko. *Helsingin Sanomat* 18.3.1962.
- TOLONEN, JUHA 1992: Jean-Jacques Rousseau. Teoksessa *Platonista Bakuniniin. Poliittikan teorian klassikoita*. Helsinki: Yliopistopaino, 121–135.
- TOLSTOY, LEV 1982: The Yasnaya Polyana School in the Months of November and December. Teoksessa *Tolstoy on Education. Tolstoy's Educational Writings 1861–62*. Valikoitua ja toim. Alan Pinch ja Michael Armstrong. Käänt. Alan Pinch. London: The Athlone Press, 87–184.
- TOMMILA, PÄIVIÖ 1989: Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella. Teoksessa *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Toim. Päiviö Tommila ja Maritta Pohls. Kuopio: Kustannuskiila Oy, 49–65.
- TOROP, PEETER 1992: Leo Tolstoi: etiikka ja eetos. Suom. Marja-Leena Jaakkola. Teoksessa *Todistajan katse. Kirjoituksia taiteen ja kirjallisuuden etiikasta*. Toim. Leena Krohn ja Eila Kostamo. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, 71–89.
- TROUILLOT, MICHEL-ROLPH 1992: Anthropology and the Savage Slot. The Poetics and Politics of Otherness. Teoksessa *Recapturing Anthropology. Working in the Present*. Toim. Richard G. Fox. 2. p. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press, 17–44.
- TROYAT, HENRI 1995: *Tolstoi. (Tolstoi, 1965.)* Suom. Risto Lehmusoksa. 2. p. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- TUOMAS AKVINOLAINEN 2002/1266–1273: *Summa theologiae*. Valikoiden suom. J.-P. Rentto. Helsinki: Gaudeamus.
- TUOMIKOSKI, ERKKI 1982: *Rakensimme Baabelin tornia. Vepsäläisalueen yliopettajan päiväkirjajamuistiinpanoja lukuvuodelta 1941–42*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.
- TUOMINEN, MARJA 1991: *”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia.” Sukupolvihegemonian kriisi suomalaisessa kulttuurissa*. Helsinki: Otava.
- TUOMISTO, JUKKA 1991: Aikuiskasvatuksen peruskäsitteen historiallinen kehitys. Teoksessa *Valistus, sivistys, kasvat. Kansanvalituksesta aikuiskasvatukseen*. Toim. Rainer Aaltonen ja Jukka Tuomisto. Vapaan kansansivistystyön XXXII vuosikirja. Helsinki: Kansanvalitussseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 30–69.
- TURNER, BRYAN S. 1986: Personhood and Citizenship. *Theory, Culture & Society* 1/1986, 1–16.
- TURUNEN, RISTO 2003: *Uhon ja armon aika. Suomalainen kirjallisuusjärjestelmä, sen yhteiskuntasuhteet ja rakenteistuminen vuosina 1944–1952*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- TYÖRINOJA, REIJO 1999. Luonnollisen ja tehdyn ero keskiajalla ja uuden ajan alussa. Teoksessa *Hurja luonto. Abrahamista Einsteiniiin*. Toim. Suvielise Nurmi. Helsinki: Yliopistopaino, 128–146.

- UITTO, ANTERO 2008: Suomea rajan takana 1918–1944. Osa I. Teoksessa Pauli Kruhse ja Antero Uitto: *Suomea rajan takana 1918–1944. Suomenkielisen neuvostokirjallisuuden historia ja bibliografia*. Helsinki: BTJ Kustannus, Kansalliskirjasto, 11–134.
- ULLRICH, HERMANN 1898: *Robinson und Robinsonaden. Bibliographie, Geschichte, Kritik*. Weimar: Verlag von Emil Felber.
- WAARA, REIJO 1908: *Lapsen terweydenhoidossa ja kasvatuksessa huomioon pantawia seikkoja*. Porvoo: WSOY.
- WALCOTT, DEREK 1997: The Figure of Crusoe (1965). Teoksessa *Critical Perspectives on Derek Walcott*. Toim. Robert D. Hamner. Boulder & London: A Three Continents Book. Lynne Rienner Publishers.
- WALL, BARBARA 1991: *The Narrator's Voice. The Dilemma of Children's Fiction*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire & London: Macmillan.
- VASARA, ERKKI 1997: *Valkoisen Suomen urheilevat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatus toiminta vuosina 1918–1939*. Helsinki: SHS.
- WATT, IAN 1951: *Robinson Crusoe as a Myth. Essays in Criticism* Vol. I/1951, No. 2, 95–119.
- WATT, IAN 1987/1957: *The Rise of the Novel. Studies in Defoe, Richardson and Fielding*. London: The Hogarth Press.
- WATT, IAN 1996: *Myths of Modern Individualism. Faust, Don Quixote, Don Juan, Robinson Crusoe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WEBER, MAX 1980: *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. (Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, 1904–1905.)* Suom. Timo Kyntäjä. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- VEHMAS-LEHTO, INKERI 1999: *Kopiointia vai kommunikointia? Johdatus käännösteoriaan*. Helsinki: Finn Lectura.
- WEISSTEIN, ULRICH 1973: *Comparative Literature and Literary Theory. Survey and Introduction. (Einführung in die vergleichende Literaturwissenschaft.)* Bloomington (Ind.): Indiana U.P.
- VENUTI, LAWRENCE 2004: Translation, Community, Utopia. Teoksessa *The Translation Studies. Reader*. Toim. Lawrence Venuti. 2. p. New York & London: Routledge, Taylor & Francis Group, 482–502.
- VIHAVAINEN, TIMO 2000: VKP(b):n/NKP:n kansallisuuspolitiikka 1920–50 luvuilla ja karjalaisten ja suomalaisten kohtalo. Teoksessa *Yhtä suurta perhettä. Bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920–1950-luvuilla*. Toim. Timo Vihavainen ja Irina Takala. Helsinki: Kikumora Publications, 21–50.
- WILLIAMS, RAYMOND 2003: Luontokäsitykset. (Ideas of Nature, 1980.) Suom. Mikko Lehtonen. Teoksessa *Luonnon politiikka*. Toim. Yrjö Haila ja Ville Lähde. Tampere: Vastapaino, 40–66.
- VINAY, JEAN-PAUL & DARBELNET, JEAN 2004: A Methodology for Translation. Teoksessa *The Translation Studies. Reader*. Toim. Lawrence Venuti. 2. p. New York & London: Routledge, Taylor & Francis Group, 128–137.
- WINQVIST, MARGARETA 1973: *Den engelske Robinson Crusoes sällsamma öden och äventyr genom svenska språket*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- VIRTANEN, MATTI 2001: *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvojen dynamiikka*. Helsinki: SKS.
- VOPIO, AARNI 1944: *Mikael Soinisen elämä*. Helsinki: Otava.
- WRIGHT, G. H. VON 1961: *Ajatus ja julistus. (Tanke och förkunnelse.)* Suom. Jussi Aro. Porvoo: WSOY.
- WSOY Iso tietosanakirja 1995. Toim. Kalevi Koukkunen. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- YLIKANGAS, MIKKO 1998: "Ihmissielun insinöörit" – kaupunkisuunnittelu uuden ihmisen luomisvälineenä 1920-luvun Neuvostoliitossa. Teoksessa *Uusi uljas ihminen eli modernin pimeä puoli*. Toim. Marja Härmänmaa ja Markku Mattila. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 41–69.
- YLIKANGAS, MIKKO 2004: *Rivit suoriksi! Kaunokirjallisuuden poliittinen valvonta Neuvosto-Karjalassa 1917–1940*. Helsinki: Kikumora Publications.

- YRJÖNSUURI, MIKKO 1995: Locken filosofian päälinjoja. Teoksessa *Tutkielma hallitusvallasta*. Helsinki: Gaudeamus, 7–39.
- ÖSTMAN, ANN-CATRIN 2004: Mekanisoinnin ensimmäinen aalto. Teoksessa *Suomen maatalouden historia. Osa 2. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Toim. Matti Peltonen. Helsinki: SKS.

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

- AROLA, PAULI 2004: Kansalaiskasvatus – haaste itsenäiselle Suomelle. Verkkojulkaisussa *Theoria et Praxis*. Toim. Jyrki Loima. Helsinki. http://www.vink.helsinki.fi/files/Theoria_kansalaisk.html. Viitattu 4.7.2008.
- JAKONEN, MIKKO 2004: Luonnontilayksityisyydessä. Yksi näkökulma kapitalismin perverssiin perusrakenteeseen ja Homo oeconomicuksen syntyyn. Verkkojulkaisussa *Megafoni*. <http://megafoni.kulma.net/index.php?art=203&artp=1>. Viitattu 12.12.2007.
- KOIVUMAA, ARI 2000: Johdatus tekijänoikeuden perusteisiin. <http://www.uta.fi/tyt/digit/kaytto/johdatus/johdatus.html#4.2>. Viitattu 17.10.2009.
- MULTANEN, ELINA 1994: Suomenkielinen valistustoiminta Petroskoissa vuosina 1920–1931. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- SAGULIN, MERJA 2009: Risto Roopenpojan ihmeellinen elämä kansakoulun klassikkona. Siviä Heinämaan *Robinson Crusoe* -mukaelma 1900-luvun alun kasvatusajattelun kontekstissa. Verkkojulkaisussa *Kasvatus & Aika – Kasvatuksen historiallis-yhteiskunnallinen julkaisu* 2/2009.

Liitteet

LIITE 1. LUVUSSA III/2 TARKASTELTAVAT ADAPTAATIOT VERTAILURYHMISSÄ

Nuortenkirjat

Yli 200-sivuiset:

Suomalainen 1975/1905	213 s.
Nippala 1976	294 s.

101–150-sivuiset:

Kupiainen 1929	108 s.
Kantele 1945/1942	124 s.
Karilas 1965/1945	Ensimmäinen osa 129 s., toinen osa 130 s.
Eerola 1976	150 s.
Laury & Rutanen 1977	Ensimmäinen osa 110 s., toinen osa 13 s.

Lastenkirjat, sarjakuvat ja erityisryhmien kirjat

51–100-sivuiset:

Carruth & Ivakko 1975	59 s.
de Graaf & Meuronen 1990	64 s.
Rajala 2002	89 s.
Wilkes & Heinonen 2005	62 s.

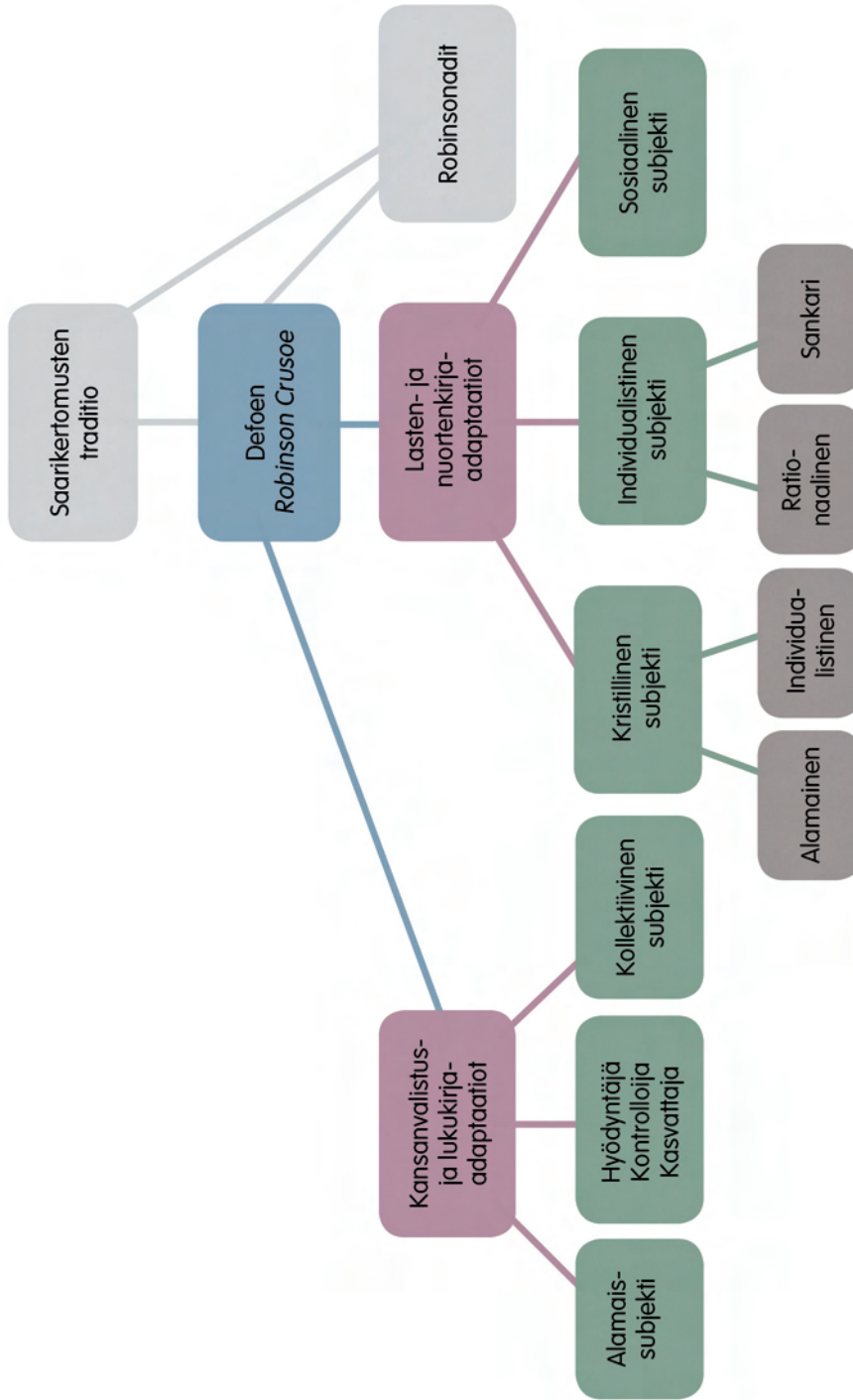
26–50-sivuiset:

Satupirtti 1921	40 s.
Laaksonen 1945	32 s.
Paletti 1952	45 s.
KK 1957	47 s.
Heiskanen & Magoun, Jr. 1957	49 s.
Rutanen 1960	27 s.
Arranz & Siirilä 1977	50 s.
Starck 1983	28 s.

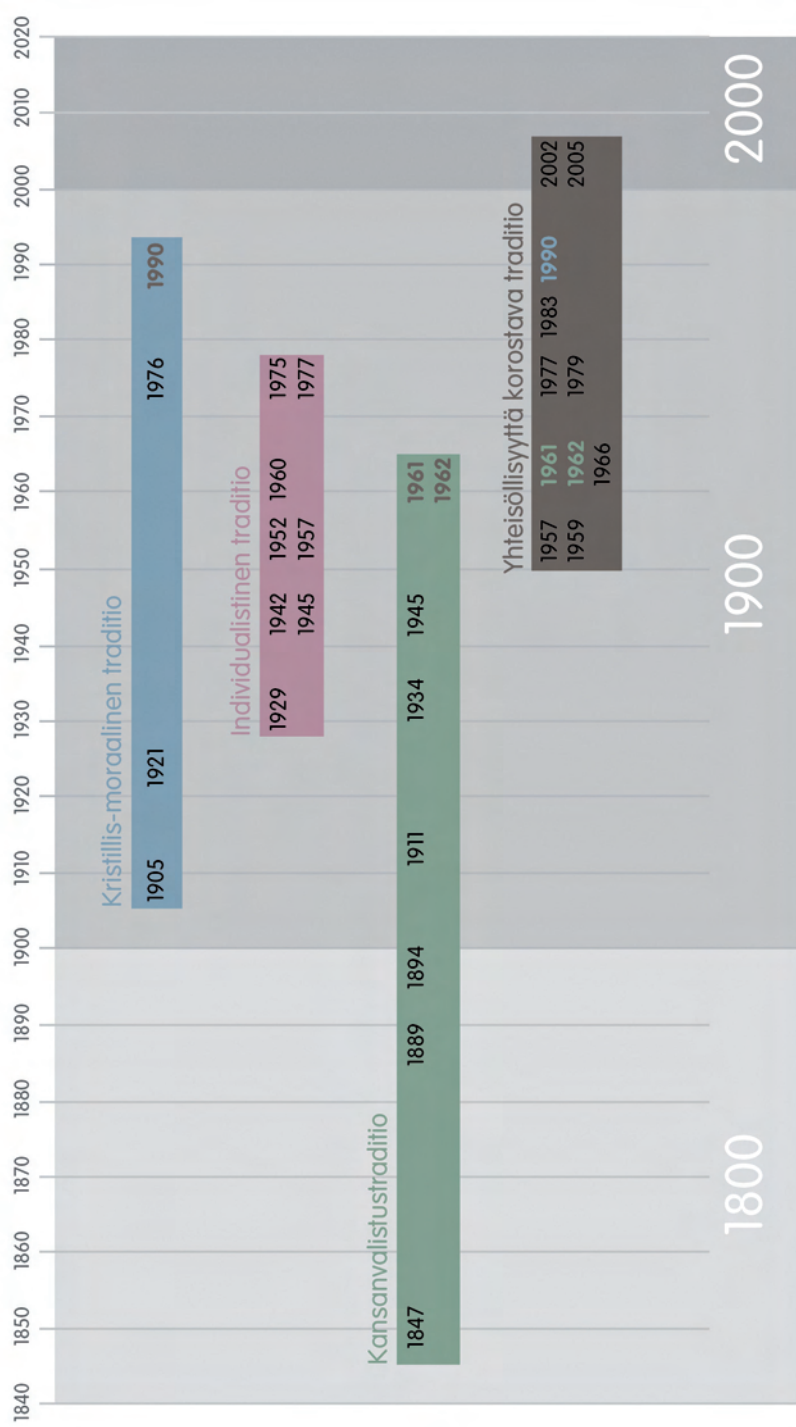
Alle 25-sivuiset:

Paletti 1957	19 s.
Ikkunakirjat 1959	20 s.
Palola 1966	23 s.
Niukkanen 1979	16 s.

**LIITE 2. ROBINSON CRUSOEN KIRJALLISET TRADITIOT JA
SUBJEKTIKÄSITYKSET**

LIITE 3. SUOMENKIELISTEN ROBINSON CRUSOE -ADAPTAATIOIDEN AATETRADITIOT

Väritilisinä merkityt vuosiluvut 1961, 1962 ja 1990 kuvastavat mukaelmia, jotka edustavat samanaikaisesti kahta traditiota.

Asia- ja henkilöhakemisto

A

Aaltonen, Sirkku 223
Aarresaari 7
aatehistoria 8–9
aatetraditio, ks. traditio
Adams, Percy G. 21, 72, 252
adaptaatio 1, 11–12, 25–39, 235–236,
247–248
adaptoija, ks. mukailija
Agricola, Mikael 160
akkulturaatio 11, 30
Akvinolainen, Tuomas 52, 54
Alcott, Louisa May 225, 262–263
Alice's Adventures in Wonderland 227
Anderson, Benedict 16
Andrews, Peter 4
Arohonka, Eino 259
Arranz, Juan 4, 84, 200, 204–209
Arwidsson, Adolf Ivar 254
arvo, määritelmä 18–19
ateismi 47, 52–55, 248–249
Aurelius Augustinus 248
author, ks. tekijänimi

B

Ballantyne, Robert Michael 7, 181
Barthes, Roland 31–32, 34, 36
Basedow, Johann Bernhard 94, 131, 134, 254
Bauman, Zygmunt 16
Beckett, Sandra L. 22
Bell, Ian A. 57
Benedek, Carl 4
Benedictus Nursialainen 131, 133
Benjamin, Walter 69
Bennett, Andrew 37, 73, 248
Berger, Peter L. 138, 257
Björk, Edvin 5, 89, 109, 139, 146, 149, 165,
169, 185, 188, 246, 257, 262

Blewett, David 246
bolsevismi 109, 155, 256
Booth, Wayne C. 35
Borges, Jorge Luis 28
Bradford, Clare 137–138
Bray, John Francis 104
Brüggemann, Theodor 25, 247
Bunyan, John 168, 225
Burroughs, Edgar Rice 259

C

Calinescu, Matei 13
Calvin, Jean 48, ks. myös kalvinismi
Campe, Joachim Heinrich 3, 5–6, 78–79, 89,
94–95, 97–98, 101–103, 105, 116,
128–129, 131, 147, 149, 154, 172–173,
185, 229–230, 238, 241, 246, 253, 255–
256, 258–259, 262
Carroll, Lewis 227, 262
Carruth, Jane 4, 82–83, 170, 198, 254, 260
Celati, Gianni 1
Cervantes de Saavedra, Miguel 28
Chambers, Aidan 27
chapbook 72–73, 229, 253
Chatman, Seymour 35
Clayes, Gregory 56
Coetzee, J. M. 7, 170
Compère, Gaston 170
Condillac, Étienne Bonnot de 94
Cooper, James Fenimore 224, 262–263
Coral Island 7, 181
Crapanzano, Vincent 32–33
Cygnaeus, Uno 134

D

Dahrendorf, Malte 25, 247
Darbelnet, Jean 247

- Defoe, Daniel 2, 69–75, 166–172
 de Graaf, Anne 4, 82–83, 191–197, 200, 209, 259–261
 deismi 52, 54–55, 248–249, 252
 Dennis, Peter 4
 Descartes, René 49
 Diderot, Denis 248
 diskurssi, määritelmä 17–18
 Dodgson, Charles 227
- E
- edistysusko, ks. kehitysajattelu
 Edström, Vivi 109
 Eerola, Tuulikki 4, 80–81, 169, 191–197, 260–261
Émile ou de l'éducation 23, 57, 91–93, 112, 115, 135–137, 145–146, 156, 240, 257
 empirismi, empiristinen kasvatusajattelu 18–19, 41, 90–95, 115, 157, 191, 230, 260
 Engélibert, Jean-Paul 170
 Engels, Friedrich 103–104, 108
 Escarpit, Denise 247
 evoluutio
 adaptaatioevoluutio 28–31, 39, 235–236, 248
 kulttuurievoluutio 49, 65, 95, 217, 248
- F
- The Farther Adventures of Robinson Crusoe* 2, 45–47, 67–68, 70
 fennomania 16, 19, 41, 75, 96–98, 160–161, 254
 Ferguson, Adam 254
 filantropismi 78, 94, 134–135, 254–255
 Finmore, John 263
 Fisher, Carl 8, 240, 246
Foe 7, 170
 Foucault, Michel 14–15, 17, 22, 37–38, 48, 56, 131, 133, 150–151, 248
- G
- Gadamer, Hans-Georg 17, 33–34
 Galilei, Galileo 49
 Genette, Gérard 5, 13, 22, 29–30, 33, 248
 Gent, Thomas 252
- Geyger, A. 5, 77, 84, 89, 109–157, 253
 Gildon, Charles 21, 70–71, 237, 252–253
 Goodman, Nelson 28–29
 Granfelt, A. A. 257
 Green, Martin 21, 180–181, 259
 Grenby, M. O. 180
 Grotius, Hugo 57, 61, 250
 Grue-Sørensen, K. 133
 Gräbner, Gustav A. 98, 253
 Grönstrand, Saima 78–79, 84, 89, 97, 109–157, 198, 246, 256–258
- H
- Haapala, Arto 29
 Hahnsson, J. A. 3, 75–76, 253
 Hahnsson, Theodolinda 3, 75–76, 253
 Halila, Aimo 129
 Hazard, Paul 178
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 16, 96
 hegeliläisyys 41, 89, 96, 98, 112, 153
Heidi kasvaa 5, 220, 222–223, 225–226, 263
 Heikkilä-Halttunen, Päivi 22, 38, 164–166, 174, 259
 Heinolan seminaari 98, 100, 255
 Heinonen, Leena 4, 82–84, 190–191, 200, 209, 260
 Heinämaa, Siviä 3, 6, 78–80, 84, 89, 98, 100, 109–157, 163, 165, 187, 189, 206, 212, 255, 257, 259
 Heiskanen, Toivo J. 4, 80–81, 84, 198–200, 259
 Herbart, Johann Friedrich 98–99, 255–256
 herbartilaisuus 41, 98, 100, 108, 128, 160, 255–256
 herätyskristillisyys 191–197, 260
 Hirn, Yrjö 21, 181, 246
 Hobbes, Thomas 57–59, 91, 250
 Hollo, Juho 259
 Homeros 29
 Hosia, Armi 222
 Hulme, Peter 21
 Hume, David 248
 Hunt, Peter 72
 Huovi, Hannele 152
 Hurrelmann, Klaus 247

- Hutcheon, Linda 8, 11–12, 22–23, 28–31, 33–34, 243, 246
- hypertekstuaalisuus 22, 29–30
hyperteksti 29–31, 84, 236
hypoteksti 29–31, 34, 39, 80, 86, 176–177, 229, 235–236, 239, 241, 248
- Hyrkkänen, Markku 8
- Hämeen-Anttila, V. 2–3, 76, 163, 167
- I
- ideaalilukija 10, 35–36, 75, 236, 240
- ideologia, määritelmä 18–19
- ihmiskuva, -käsitys 15, 19, 41, 45, 47–48, 89, 101, 131, 160–161, 173, 193, 200, 206, 239
- individualismi, määritelmä 248
abstrakti individualismi 56, 207
individualistinen kasvatustajattelu 90–91, 112
individualistinen yksilökäsitys 45, 47–50, 101, 198–203, 211, 230–231, 238, 240–241, 248
kristillinen individualismi 47–50, 52, 121, 191–197, 230, 238, 248–249
- intertekstuaalisuus 29–30, 33
- Iser, Wolfgang 32
- Israel, Jonathan I. 49–50, 248
- itsekasvatus, ks. kasvatus
- Ivakko, Tuula 4, 82–83, 170, 198, 254, 260
- J
- Jakonen, Mikko 57
- jalon villin myytti 63, 65–66, 138, 217–218, 251–252
- James, Louis 21
- Jauss, Hans Robert 33–34
- Joas, Hans 19
- Joyce, James 29
- Jussila, Risto 3, 5–6, 78–79, 84, 89, 109, 139, 146, 149, 165, 169, 185, 188, 257, 262
- K
- kaanon 165–166, 178, 229, 259, 263
Robinson Crusoen kanonisoituminen 69–75, 159–180
- Kakko, Tarja 90
- Kalevala* 95
- kalvinismi 46, 50–52, 238, 248, 251
- Kangaspuro, Markku 107–108, 256
- kansa 16, 96–97, 160–161, 254
- kansalainen, kansalaisuus 16–17, 56–57, 97–98, 160–161, 254–255
- kansalaiskasvatus, ks. kasvatus
- kansanvalistus 19–20, 97
- Kansanvalistusseura 3, 78, 97, 257
- Kant, Immanuel 16, 250
- Kantele, Signe 4, 80–81, 84, 176, 188, 198–199, 202, 259
- Kantola, Janna 32
- kapitalismi 60, 68, 100, 103–104, 108, 146, 148–149, 215, 250
- Karilas, Tauno 3, 80–82, 171–172, 178–180, 188, 198–199, 202, 217–218, 226
- Karilas, Yrjö 160, 258
- Karkama, Pertti 163
- Karttunen, Miia (MK) 124, 147, 149, 257
- kasvatus, määritelmä 20
itsekasvatus 90, 113–114, 124–136, 140, 156, 257
kansalaiskasvatus 97–98, 156, 160–161, 254–255
sosialisaatio 20, 97, 138–140, 247, 257
- Katainen, Arvo 256
- kehitystajattelu 9–10, 18–19, 40–42, 49, 56, 61, 65, 93–108, 124–125, 128–129, 145–149, 154–157, 161, 210–216, 238–239, 248, 254
- Kettunen, Pauli 16
- Kilby, Clyde S. 168
- Kinnunen, Aarne 1, 236
- kirjallinen traditio, ks. traditio
- kirjasota 220–222
- Kivi, Aleksis 160
- Kivimies, Yrjö 262
- Klingberg, Göte 22, 25–27, 36, 247
- Klinge, Matti 117
- kolonialismi 58, 63–66, 137–141, 180–183, 194–197, 216–220, 259
- Kolumbus, Kristoffer 58, 237, 252
- kommunismi 19, 100, 103–108, 146, 255

- Kopernikus, Nikolaus 49
Korallisaari 7
 Koskenniemi, Matti 256, 259
 Koskenniemi, V. A. 166
 Koski, Leena 123, 161–162, 200, 208, 261
 Kovala, Urpo 166, 259
 Kristeva, Julia 29
 Kruhse, Pauli 255
 Kupiainen, Alpo 3, 80, 163, 178, 182, 198, 259
 kulttuurievoluutio, ks. evoluutio
 Kustaa II Aadolf 262
 käänös, kääntäminen 3, 7–8, 10–11, 13–14, 26–27, 32–39, 247–248
- L
- Laaksonen, Kalle 3, 82, 171, 188, 198–199, 259
 Lahtinen, oikeusneuvos 262–263
The Last of the Mohicans 263
 Laury, Claire 4, 80, 82, 172, 198–199, 202, 260
 Lefevere, André 223
 Lehtinen, Markku 248
 Lenin, Vladimir Iljitš 108–109, 155, ks. myös marxismi-leninismi
 Leppämäki, Laura 228
The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe 2, 45–46, 50–68, 71–72
 Liikanen, Ilkka 16
Liisa Ihmemaassa 5, 220, 222–223, 227–228
 Lilius, Albert 259
 Lindberg, John 79
 Lindholm, Juhani 3, 6, 32, 165, 253
 Locke, John 16, 22, 41, 45, 52–53, 57–67, 91, 141, 248, 250–252, 254
 Lovejoy, Arthur O. 250
 Luckmann, Thomas 138, 257
 Ludvig XIV 66
Lukemisia lapsille 96, 254, 257
 Lukes, Steven 48, 52, 101, 248–249
 lukijapositio 33–34, 241
 lukumalli 34, 81–82, 92, 96, 155–156, 167, 170, 172–173, 192–193, 208, 211, 240
 Lundin, Anne 72
- Luonnonkirja* 120, 256
 luonnontila 49, 56–62, 66–67, 89–97, 101, 111, 113–114, 118–119, 133, 138, 142, 153, 156, 212–216, 239, 250–251
 Luther, Martin 48, 90
 luterilainen kasvatustajattelu 41, 89–90, 110, 112–113, 121–123, 198
 lyhennelmä, ks. adaptaatio
 Lyytikäinen, Pirjo 15
 Lönnrot, Elias 95, 144, 160
- M
- Maamme kirja* 95, 97, 120, 155–156
 Magoun, Jr, Francis P. 4, 80–81, 84, 198–200, 259
 Mairani, Alvaro 4, 172
 Marryat, Frederick 7, 259
 Marx, Karl 22, 41, 89, 100–109, 141, 146, 148, 202, 212, 255
 marxismi-leninismi 106–109
Masterman Ready 7
 matkakirjallisuus 56, 58, 65, 71–72, 180, 246, 251–252
 Mayer, Robert 21, 252
 McCallum, Robyn 22, 30–31, 34, 220, 256
 McLellan, David 255
 Mensch, G. 3, 78, 89, 109–157, 257
 Merchant, Carolyn 59
Merirosvon testamentti 7
 Meuronen, Heljä 4, 82–83, 191–197, 200, 209, 259–261
 Midwinter, E. 252
 Mikkola, Kati 156
 Mill, John Stuart 16
 modernisaatio 9, 15–16, 20, 41, 155, 160, 238
 Moody, Dwight L. 260
 More, Thomas 56
 mukaelma, ks. adaptaatio
 mukailija 4, 10, 25, 31–40, 70, 82–85, 166, 170–172, 177–179, 223–225, 228, 235–236, 241, 244, 248, 256, 259, 263
 Mutanen, Aino 92
 Mäenpää, Jorma 178–180, 259
 Mäkikalli, Aino 254

N

nationalismi 16, 74–75, 89, 95, 117, 150, 152, 155, 157, 160–161, 164, 237
 Newton, Isaac 49–55
 Nicolaus, Martin 255
 Nieminen, Juha 258
 Nières, Isabelle 247
 Niiniluoto, Ilkka 30
 Nippala, Mirja 4, 80–81, 168, 191–197, 261
 Niukkanen, Laila 4, 82–83, 190, 200, 259–260
 Nord, Christiane 247
 normi, määritelmä 18–19
 Novak, Maximilian E. 21, 57, 61, 66, 103, 248–250, 252
 Nummela, Soile 4
 Nuutinen, Pirjo 259

O

Odysseia 29
 Oittinen, Riitta 13, 22, 33, 36, 39, 247–248
 Olli 172–173
 O'Malley, Andrew 73
 Owens, W. R. 103

P

Pagden, Anthony 249
 palimpsesti 29, 33–34
 Palmer, Richard E. 32
 Palola, Hilikka 4, 82–83, 188–189, 200–203, 218, 254, 259
 parateksti 5, 10, 20, 29–30, 36, 40, 75–76, 81, 85–86, 167, 169–170, 176, 192–194, 208, 240–242, 261
 paratiisimyytti 56–61, 113, 132, 136, 139, 148, 193, 213–214, 237, 250–251, 256
 Pellonpää, Sini 4
 perisynti 48, 51, 90–91, 113, 131, 138–140, 156, 160, 187, 193, 238, 248
Perjantai 7, 248
Perämies Pirteä 7
 Phillips, Richard 21
 pietismi 48, 90, 141, 192, 260
Pikku Heidi 5, 220, 222–226, 263
Pikku naisia 5, 220, 222–224, 263

The Pilgrim's Progress 225

Porthan, Henrik Gabriel 254
 Praver, S. S. 101–102, 104, 255
 protestantismi 48, 55, 133–134, 146, 191, 195, 239, 250, 260
 Pufendorf, Samuel 57, 61, 250
 puritanismi 48, 50–51, 133–134, 250, 260

R

Raamattu 49–50, 52–53, 114, 121–122, 136, 168, 191–194, 201–202, 207, 213, 238, 249, 260–261
 Rahkonen, Aleksanteri 117–118
 raittiuskasvatus 141, 257–258
 Rajala, Pertti 4, 80, 188, 200–201, 208, 260
 Rantanen, Päivi 97, 152, 254
 Rantonen, Eila 252
 Rautio, Aune 78–79, 84, 89, 107, 109–157, 257
 Rautio, Heino 107, 255–256, 258
 Rees, Christine 21, 47, 56–58, 139–140, 250
 reformaatio 18, 47–52, 131, 156
 Rein, Wilhelm 255
 Reiss, Katharina 35
 rewriting 11–13
 Ricardo, David 101–102, 255
 Richardson, Samuel 94
Risto Roopenpojan ihmeellinen elämä 3, 6, 78–79, 98, 100, 109–157, 163, 165, 187, 212, 239, 256
Robin Hood 5, 220, 222, 226, 262–263
Robinpoika 3, 78–79, 96, 109–157
 "Robinpoika Crusoe" 172–173
Robinpoika Kruusen ihmeelliset elämänvaiheet 3, 77–78, 109–157
Robinson '86 170
 robinsonadi 7, 21, 101–102, 163, 173, 180–181, 229, 246, 255
Robinson Crusoe Jr 172–173
 Robinson Crusoe -myytti 21, 23, 69, 101–103, 171, 177–178, 194
Robinson Crusoe's Besynnerliga Öden 5
Robinson der Jüngere 5–6, 78–80, 89, 94–98, 102–103, 131, 149, 185, 229–230, 238, 258

- Robinsonin perhe* 6
Robinson ja Perjantai 248
Robinson nuorempi 3, 78, 97, 109–157, 173
 Rogers, Pat 21, 248, 253
 Rose, Jacqueline 27
 Rousseau, Jean-Jacques 22–23, 41, 57, 89, 91–96, 101, 103, 106, 108, 110–113, 115, 118, 120, 124–125, 135–137, 141, 145, 152–153, 156, 161, 216, 229, 239–240, 248, 250, 254, 257
 Runeberg, Johan Ludvig 145
 Runeberg, Nino 253
 Rutanen, Mirja 4, 82–83, 171, 190, 198–200, 254, 260
 Rutanen, Nora 4, 80, 82, 172, 198–199, 202, 260
 Ruuska, Eero 80
 Ruyter, Francois 4, 259
- S
- Saariluoma, Liisa 21, 50, 52, 69, 93, 249
 Salo, Aukusti 259
 Salola, Eero 4, 79–80, 84, 163, 165, 171–178, 182–189, 200–201, 206, 210–220, 231, 256, 259, 262
 Salomaa, Jalmari 259
 Samuli S., ks. Suomalainen, Samuli
 Schonhorn, Manuel 101
Der schweizerische Robinson 6
 Segers, Rien T. 36
 seikkailukirjallisuus 21, 80, 159, 162–163, 165, 170, 175, 180–183, 191, 200, 214, 225, 242, 256, 259
 sekularisaatio 19, 41, 56, 89–91, 112, 128, 159–161, 165, 183, 187–189, 191, 200–202, 206, 224–225, 231, 240, 249
 Selkirk, Alexander 207, 229, 250
 Semjonov, Juri 210–211, 215, 217, 262
 Sepänmaa, Yrjö 38
Serious Reflections during the Life and Surprising Adventures of Robinson Crusoe 2, 47, 51, 54–55, 70, 195, 246
 Siirilä, Suvi-Anne 4, 84, 200, 204–209
 Simons, John 73
 sisäislukija ja -tekijä 27, 35–36
 sivilisaatio 20, 49, 56–68, 93, 97, 106, 139, 142, 154, 195, 250–251, 256
 Sivonen, Kirsti 124
 Skjønberg, Kari 22, 26–27, 247
 Smith, Adam 16, 93, 100–102, 146, 254–255
 Snellman, J. V. 96, 98–99, 118–119, 124, 137, 152, 254
 snellmanilaisuus 96, 98, 110, 112, 137, 161
 Soininen (Johnsson), Mikael 23, 41, 89, 98–100, 125–130, 146, 255–257
 sosialisaatio, ks. kasvatus
 sosialismi 41, 89, 105, 107–109, 147–149, 154–157, 239, 258
 sosialistinen pedagogiikka 108, 147–148
 sosialistinen realismi 143
 Spengler, Oswald 109, 148, 256
 Spyri, Johanna 225–226, 262
 Starck, Meri 4, 82–83, 169, 200, 208–209, 254
 Starr, Georg A. 51
 Stephen, Leslie 74
 Stephens, John 22, 30–31, 34, 220, 256
 Stevenson, Robert Louis 7, 181
 subjekti, subjektikäsitys 9–10, 14–20, 40–42, 85–86, 156, 229–231, 238–241, 286
 yhteisösubjekti 16–17, 96, 136, 239
 yksilösubjekti 15–17, 45, 238
 Suomalainen, Samuli 3–4, 76, 80, 163, 176, 184, 253, 259–260
 Suortti, Juhani 92
 Suppanen, Aatto 3, 78–79, 84, 89, 96, 109–157, 257
 Suutarinen, Sakari 255
- T
- Talve, Ilmar 257
 Tamminen, Tapio 248
 Tandefelt (Tarvanen), Otto 3, 5, 77–79, 84, 89, 109–157, 246
 Tarkka, Pekka 220–222
 tekijänimi 37–40, 72–75, 166–172, 222, 235, 244, 259
 tekijänoikeus 37, 72, 162, 172, 220–228, 262–263
 Tiirakari, Leeni 34

- Tiusanen, Timo 221–222, 225–226, 262–263
 Tolstoi, Lev Nikolajevitš 3, 5, 41, 78–79, 84, 89, 106–157, 255–258
Tom Sawyer 5, 220–223, 225
 Toothill, Harry 4, 171
 Topelius, Zacharias 95–97, 120, 145, 152–155, 257
 topeliaaninen 41, 89, 130, 152, 164, 231
 Tournier, Michel 7, 248
 traditio, määritelmä 17–18
 aatetraditio 7–10, 16–20, 39–42, 47–50, 89–109, 155–157, 159–162, 229–231, 237–242, 287
 kirjallinen traditio 6–10, 17–20, 39–42, 50–51, 56–58, 69–86, 159, 162–183, 229–231, 235–242, 286
 traditiosidonnainen lukijuus ja tekijyys 33–37, 39–42
 transformaatio 13, 29–30, 78, 235
Treasure Island 7, 181
 Tuomas Akvinolainen 52, 54
 Turgot, Anne Robert Jacques 254
 Turunen, Risto 163
 Twain, Mark 221, 225, 262
- U
- Uitto, Antero 255
 Ullrich, Hermann 6, 21, 246
Ulysses 29
 utopia 56–68, 113, 140, 154–155, 161, 182, 203, 229, 249–251
 uudelleenkirjoittaminen 11–14, 30–40, 235–237, 248
 uudelleenlukeminen 13, 31–36, 235–237
- V / W
- Walcott, Derek 237
 valistus, määritelmä 19, 49–50, 248
 Wall, Barbara 27
 Wall, W. A. 253
 Watt, Ian 20–21, 50–51, 75, 101–103, 248
 Weber, Max 50–51, 101, 146
 Vehmas-Lehto, Inkeri 247
Vendredi, ou la Vie sauvage 248
Vendredi ou les Limbes du Pacifique 7, 248
- Venuti, Lawrence 39
 Vermeer, Hans J. 35
Viimeinen mohikaani 5, 220–226, 263
 Wilkes, Angela 4, 82–84, 190–191, 200, 209, 260
 Vinay, Jean-Paul 247
 Winqvist, Margareta 21, 246, 253, 262
 Voltaire 248
 Worsley, John 4, 170
 Wyss, Johann David 6–7, 101, 103, 246
- Y
- yhteiskunta, määritelmä 16
 yhteiskuntasopimus 56–58
 yhteisö, määritelmä 16–17
 yhteisösubjekti, ks. subjekti
 yksilö, määritelmä 14–17
 yksilösubjekti, ks. subjekti
- Z
- Ziller, Tuiskon 98–100, 255, 257

**Publications of the University of Eastern Finland
Dissertations in Education, Humanities, and Theology**

1. Taru Viinikainen. *Taipuuko "akrobaatti Aleksandra"? Nimikekonstruktio ja nimikkeentaipuminen lehtikielessä 1900-luvulta 2000-luvulle*. 2010.
2. Pekka Metso. *Divine Presence in the Eucharistic Theology of Nicholas Cabasilas*. 2010.
3. Pekka Kilpeläinen. *In Search of a Postcategorical Utopia. James Baldwin and the Politics of "Race" and Sexuality*. 2010.
4. Leena Vartiainen. *Yhteisöllinen käsityö. Verkostoja, taitoja ja yhteisiä elämyksiä*. 2010.
5. Alexandra Simon-López. *Hypersurrealism. Surrealist Literary Hypertexts*. 2010.
6. Merja Sagulin. *Jälkiä ajan hiekassa. Kontekstuaalinen tutkimus Daniel Defoen Robinson Crusoen suomenkielisten adaptaatioiden aatteellisista ja kirjallisista traditioista sekä subjektikäsitteistä*. 2010.
7. Pirkko Pollari. *Vapaan sivistystyön kielenopettajien pedagogiset ratkaisut ja käytänteet teknologiaa hyödyntävässä vieraiden kielten opetuksessa*. 2010.